İNSAN VE KÜLTÜR

Bozkurt Güvenç

Bozkurt Güvenç

İNSAN VE KÜLTÜR

Remzi Kitabevi

İNSAN VE KÜLTÜR

Bozkurt Güvenç

İNSAN VE KÜLTÜR

REMZİ KİTABEVİ
ANKARA CADDESİ, 93 İSTANBUL

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ, 20
Üçüncü Basım - 1979

REMZİ KİTABEVİ Yayınları

Dizgi, baskı, cilt, kapak ve kitap düzeni:
EVRİM Matbaacılık Limited Şirketi, Cağaloğlu - İstanbul

Önsöz

Konu ve Sorunlar

İnsanların ve toplumların, birbirlerine *neden benzediği* ya da benzemediği? İnsanların ve toplumların *neden* ve nasıl değiştiği? gibi sorular, tarihin ve insanı konu edinen sosyal beşeri bilimlerin en güç sorunları arasında yer alır. Geçen yüzyılın ortalarına kadar, filozofların ve düşünürlerin bu tür sorulara verdiği cevaplar birkaç başlık altında veya grupta toplanıyordu:

«Tanrı onları öyle (farklı) yaratmıştır» —*teolojik* açıklama;
«Irkları veya renkleri farklıdır» —*ırksal* açıklama;
«Akılları veya ruhları (esprileri) farklıdır» —*psikolojik* açıklama;
«Tarihleri ve töreleri farklıdır» —*tarihi* ya da *etnolojik* açıklama;
«Üzerinde yaşadıkları doğal çevre farklıdır» —*coğrafi açıklama;*
«Ekonomileri (üretim ilişkileri) farklıdır» —*ekonomik* açıklama;
«Aile, din ve eğitim sistemleri farklıdır» —*sosyolojik* açıklama;
«Yönetim ve hukuk sistemleri farklıdır» —*siyasi* açıklama.

İnsanlar ve toplumlarla ilgili sorulara verilen yukardaki cevaplar ya da bunlara benzeyen öteki cevaplar, soruna *nedensel* ya da *evrensel* bir açıklama getirmemiş, ancak yeni ve başka sorulara yol açmışlardır «Akıl ve ruhlar; üretim-tüketim ilişkileri; dil, din ve eğitim sistemleri; yönetim biçimleri ve hukuk kuralları *neden* farklıdır?»

Eğer bütün insanlar aynı «Âdem Baba» ile «Havva Ana»nın torunları ise *neden* ve *nasıl* farklılaştılar? Eğer başka türlerden geliyorlarsa, Tanrı onları *neden* farklı yarattı? Yer, yöre ve iklim gibi coğrafya değişkenleri, bireysel ve toplumsal farklara sebep oluyorsa, aynı iklim kuşağında yaşayan komşu toplumlar neden birbirine benzemiyorlar? Bütün bireysel ve toplumsal farkları soyaçekim kuralları yani genetik ve biyolojik etkenler belirliyorsa, görünürde aynı ırktan olan veya aynı soydan gelen toplumlar arasındaki sosyal/kültürel ve psikolojik *farklar* nasıl açıklanabilir?

Geçen yüzyılın ortalarında, bir tarih felsefesi olarak başlayan ve bir tarih bilimi olarak gelişen antropoloji (insan bilimi), yukardaki temel sorulara, geleneksel açıklamaların birçoğunu, *aynı zamanda ve bir arada* içine alan ve teori düzeyinde, bir *kültür kavramı* ile cevap vermeye çalışmıştır

> «İnsanlar *benzerler*, çünkü *kültürleri* benzer;
> İnsanlar *benzemezler*, çünkü *kültürleri farklıdır;*
> İnsanlar *değişirler, çünkii kiiltürleri değişmektedir*».

Antropoloji ilimlerinin kültür sorunları ile uğraşan dalına, bugün, «etnoloji» veya «sosyal/kültürel antropoloji» adı verilmektedir. Buradaki *kültür*, günlük dilimizdeki «*kültür*» sözcüğünden çok daha geniş kapsamlı bir kavram olarak, *hars* veya *uygarlık* anlamında kullanılmaktadır.

Amaçlar

Sosyal Bilimler Derneği'nce yayımlanan «Sosyal Bilimlere Giriş Dizisi»nin ilk kitabı olan *İnsan ve Kültür*, işte böyle bir insan biliminin tarihçesini, teorisini, metot ve tekniklerini ve insan olgusuna bakış açısını vermeye çalışmaktadır. *İnsan ve Kültür*, bir süredir, Hacettepe Üniversitesinde verdiğim «Sosyal Antropolojiye Giriş» dersleri notlarının yeniden derlenip düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Kitabın hazırlanmasında, plan ve konuların seçiminde, işlenmesinde ve geliştirilmesinde şu amaçlar göz önünde tutulmuştur:

1. Genel antropolojiye, arkeolojiye, sosyal/kültürel antropolojiye veya etnolojiye giriş derslerinde yararlı olmak;
2. Arkeoloji'den linguistik'e, sosyal/kültürel antropolojiden fizik antropolojiye uzanan ve yayılan antropolojik disiplinlerin tarihi birliğini, ilişki ve bağımlılıklarını yansıtmak;
3. Çağdaş sorunlar karşısında antropolojik görüş açısını belirleyerek, antropolojinin yalnız insan tarihiyle, tarihi insanla veya «ilkel»lerle uğraşan bir bilim olduğu yolundaki yaygın, yaygın olduğu kadar da yanlış, kanıyı düzeltmek;
4. Kültür antropolojisi alanındaki klasik kaynakları ve görüşleri Türk okuyucusuna tanıtmak.

Eksikler

Kapsamın genişliği ve amaçların büyüklüğü karşısında, elde edilecek sonuç, besbelli, sınırlı olacak. Umarım ve dilerim ki, sahasındaki bu ilk çaba kendisinden sonraki denemelerin daha başarılı olmasına yardım etsin!

Kapsam ve muhteva eksikliğini bir dereceye kadar gidermek amacıyle ve «bir resim bin kelimeye bedeldir» diyen atasözüne uyarak, metinde bol resim kullanılmıştır. Ancak yayınlarımız son yıllarda zenginleşmektedir. Son bir yıl öncesine kadar bir «etnoloji sözlüğümüz» ve «sosyal değişme» alanında kapsamlı bir derleme veya Türkçe kaynağımız yoktu. Boşluklar her geçen yıl doldurulmaktadır. Bu türden deneme ve çalışmaların çoğalmasıyle, antropolog ve etnologların görevi kolaylaşacak; her yazarın, her şeyi tek başına yapmasına gerek kalmayacaktır.

Teşekkürler

Bu kitabın ortaya çıkışında emeği geçenler, öğretmenlerim ve yetişmeme yardım eden öğrencilerimdir. Düşünce ve felsefe tarihini Will Durant'dan, antropolojik bakış, görüş ve yorumlayış, açısını öğretmenim Solon Kimball'dan öğrendim. Carleton Coon'dan ve Marvin Harris'den yararlandım. Sosyal antropolojiye giriş derslerimi alan öğrencilerimin her yıl yaptığı değerlendirme ve eleştiriler, bana, kendi kendimi geliştirme olanağını verdi. Yeni kurulan bir üniversitenin «genel eğitim» ve «genel kültür» hedeflerine ulaşmada, sosyal antropolojinin yerini ve önemini çok önceden gören, ve bana cesaret veren Rektör Doğramacı'nın bu çalışmadaki yapıcı rolünü şükranla anarım.

Bu arada, oldukça uzun süren bir hazırlık ve çalışma süresi sonunda, bana, öğrendiklerimi derlemek ve yayımlamak olanağını veren Türk Sosyal Bilimler Derneği'ne, ilk ve son müsveddeleri dikkat ve sabırla okuyan, düzelten ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen dostlarıma, arkadaşlarıma, meslektaşlarıma ve editörlerim Prof. Mübeccel Kıray ile Prof. Sedat V. Örnek'e içten teşekkürü bir borç bilirim.

Kültürel evrim ve devrimleri özetlemeye çalıştığım 8. Bölümdeki önemli eksik ve yanlışlarımı bulan, bölümü yeniden düzenlememe hatta yazmama yardım eden Prof. Halet Çambel

ile çalışma arkadaşlarına, Dr. Peter Benedict'e ve Dr. Güner Soylu'ya; 2. Bölüm'de ele alınan *ırk* konusunu biyolojik yönden eleştiren Prof. Altan Günalp ile Mustafa Ökten'e; 12. Bölüm'de incelenen *akrabalık ve evlilik* konularını çok kısa bir zamanda okuyan, sert fakat yapıcı eleştirilerini esirgemeyen meslektaşım Mauree Tarhan'a içten teşekkürü zevkli bir görev bilirim. Bütün bu eleştirilerden, gönlümün çektiğince değilse de, aklımın erdiğince ve gücümün yettiğince yararlanmaya çalıştım.

İkinci Basım

Antropoloji gibi adı ülkemizde yeni yeni duyulmaya başlanan bir bilim dalını sosyal-beşeri bilimler çevrelerine tanıtmak amacıyle giriştiğim denemeye üniversite ve yüksek okullar dışındaki Türk okuyucusunun gösterdiği ilgi öylesine büyük oldu ki, *İnsan ve Kültür*'ün birinci basımı ilk yılını doldurmadan tükendi. İkinci bir basıma ihtiyaç olduğu fikri doğdu; fikir süratle gelişti ve gerçekleşti. Öyle ki, öğrencilerimin ve dostlarımın bulup gösterdikleri maddi hatalarla ilk baskıda gözden kaçan dizgi yanlışlarını düzeltecek ve Türkçe bibliyografya eksiklerini kısmen tamamlayacak kadar zamanı ancak bulabildim. Daha fazlasını yapmadım, yapamazdım. Çünkü, Mahir Şaul'un Türk Folklor Kurumu'nun *Folklor* dergisinde (Ekim 1973) çıkan bir kitap tanıtması dışında yazılı eleştirilerden yoksun bulunuyorum.

İnsan ve Kültür'ün bu kez yapılan ikinci basımının, yurdun dört bucağındaki her kitapçıdan kolayca temin edilebileceğini düşünmekten kıvanç ve mutluluk duyuyorum. Çağdaş bilim ve onun bulguları kimsenin tekelinde değildir - *ya da olmamalıdır*. Bu ülkü, ancak basım, yayım ve dağıtım engellerinin aşılmasıyle gerçekleşebilir. «Büyük Fikir Kitapları» dizisiyle Türk okuyucusuna ve yazarına böylesine yaygın bir tanışma, fikir alışverişi ve tartışma olanağını sağlayan Remzi Kitabevi'ne ve editörüm Sayın Remzi Bengi'ye okuyucum adına ve kendi adıma teşekkür ederim.

Bozkurt Güvenç
Aralık, 1973

İÇİNDEKİLER

I. TARİHÇE 1

«İnsanoğlu'nun Serüveni!» 2

1. ANTROPOLOJİNİN DOĞUŞU 3

Herodot ve Tarih İnançlar ve Sosyal Bilimler: Etnosantrizm Homosantrizm Geosantrizm - Kilise Yanılmış mıydı? - Geziler ve Yeni Sorular - Taşların Dili ve Filozofların Söyledikleri - Kemikler ve Yeni Taşlar - Aydınlanma Çağı ve Etnoğrafya - Arkeoloji Kuruluyor - Jeoloji Doğuyor Yeni Geziler Yeni Teoriler Etnografyacı Evrimciler - İnsan ve Maymun: Kim Kimin Atası? - Neandertal İnsan Cava İnsanı ve Ötekiler Australopitek Paleantropoloji - Kültürel Antropoloji ve Etnoloji - Psikoloji ve Psikiatri: Bilinç ve Bilinçdışı Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

2. IRKSAL AÇIKLAMANIN SINIRLARI 28

Bütün İnsanlar Bir «Aile» Irk'ın Tanımı Fenotipler ve Genotipler - Kromozomlar ve Genler - Mendel Kanunları Gen Biyolojisine Göre Kan Grupları PTC Deneyi Mutasyon Doğal Ayıklama Genetik Kayma - Kültürel Seçicilik Kaç Çeşit Irk? Evrim Konusunda Yeni Görüşler Irkların Kökeni Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

3. SOSYAL BİLİMLER VE ANTROPOLOJİ 58

Antropoloji: Nasıl Bir Bilim? Konu ve Amaç - Antropolojinin Temel Bilimleri Antropolojinin Dalları Terminoloji Farkları Antropolojinin Bilim Sınıflamasındaki Yeri Antropolojinin Yöntemi: Doğa Tarihi Arkeoloji, Ekoloji ve Linguistik Öteki Antropolojik Bilimler Sosyoloji ve Antropoloji Kutuplaşması Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

4. ANTROPOLOJİNİN GELİŞMESİ 74

Evrimciler (Evolüsyonistler) Difüzyonistler - Yayılma (Difüzyon) Örnekleri İngiliz Difüzyonistleri

Amerika'da Difüzyonizm - Alman Difüzyonizmi - Amerikan Okulu ve Yeni Tarihçilik Fonksiyonalistler Fonksiyon Kavramı Fonksiyonalist Antropoloji Strüktüralistler Fransız Strüktüralistler Fransız Maddeciler Kültürel Psikoloji Geçiş Kaynaklar ve Okuma Listesi

II. SOSYAL/KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ 93

5. KÜLTÜR KAVRAMI VE KURAMI 95

Kültür Sözcüğünün Kısa Tarihçesi Kültür Kavramı ve Tanımları: Sosyal Miras, Hayat Yolu, İdeal ve Değerler, Çevreye Uyum, Eğitim, Bireysel Psikoloji, Oluşum, Fikir ve Sembol Olarak KÜLTÜR: Öğrenilir, Tarihîdir ve Süreklidir, Toplumsaldır, İdeal veya İdealleştirilmiş Kurallar Sistemidir, İhtiyaçları Karşılar, Doyum Sağlar, Bütünleştirir, Soyutlamadır ve Değişir - Bir Sistem Olarak Kültür Kavramı ve Haritası Kültür Şemasının Açıklaması: Tarih ve Kaynaklar, Aile ve Akrabalık, Sağlık ve Beslenme, Eğitim, Yerleşmeler, Ekonomi ve Teknoloji, Bilimler ve Sanatlar, Din ve Devlet, Kişilik Sistemi ve Dil, Kültür ve Tarih Çevresi - Kültür Kuramı ve Değişme Kavramın Sınırları: Türk Kültürü - Kültürel Süreçler ve Muhteva - Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

6. KÜLTÜREL MUHTEVA, İLİŞKİLER VE SÜREÇLER 120

Kültürel Muhteva Rehberi İki ve Üç Dicitli (Haneli) Sistemler Rehberin Kullanılması Kültürel Konular ve İlişkiler Kültür Süreçler: Kültürleme, Kültürleşme, Kültürlenme, Kültür Şoku, Zorla Kültürleme, Assimilasyon ve Kültür Değişmesi Kaynaklar ve Okuma Listesi

7. SAHA ÇALIŞMASI: YÖNTEM VE TEKNİKLERİ 138

Doğru ve Yararlı Bilgi Sorunu Doğa Bilimlerinde Deney Tarihî Bilimlerde Belge Sosyal/Kültürel Antropolojide Bilgi Toplama Teknikleri: Soru Kâğıdı, Görüşme, Gözlem ve Teknik Kayıt Araçları Bilgi Türleri: Değersel, Tutumsal ve Davranışsal Bilgi Soru Tekniği ve Bilgi Problemi - Cevapların Yorumu Katılma Yoluyla Doğrudan Gözlem Tekniği Kültüraşırı Yaklaşım Emik ve Etik Yaklaşımlar Araştırıcının Tarafsızlığı İstatistik Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

III. TARİHİ VE BİYO-KÜLTÜREL BİR VARLIK OLARAK İNSAN 159

8. KÜLTÜREL EVRİM VE DEVRİMLER 161

Kültürel Evrimin Başlangıcı - Tarih Öncesi (Prehistorik) Çağlar «İlkel» Çağdaşlarımız Alt Paleolitik Üst Paleolitik Paleolitik Teknolojinin Evrimi Paleolitikte İklim ve Doğal Çevre Mezolitik Neolitik Devrimi Tarımın Ortaya Çıkışı - Hayvanların Evcilleştirilmesi Kentleşme Devrimi Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

9. ENERJİ, DOĞAL ÇEVRE VE NÜFUS 199

Enerji Kavramı, Birimleri ve Biçimleri Enerji Tüketimi Enerjinin Dönüşümü Yaşayan Varlıklarda Enerji Dönüşümü Tarımdan Endüstriye Endüstri Devrimi ve Enerji Doğal Çevrenin Etkileri Ekosistem Üretim/Tüketim Denklemi ve Randımanı - Kung ve Genieri, Luts'un ve Genieri Sistemlerinin Karşılaştırılması Endüstriyel Tarım Dünya Nüfus Artışı Nüfus Dinamiği Paleolitik'te Nüfus Neolitik'te Nüfus Endüstri Devriminde Nüfus Gelişmekte Olan Ülkelerde Nüfus Özet Kaynaklar ve Okuma Listesi

10. ÜRETİM TÜKETİM İLİŞKİLERİ VE ALIŞVERİŞ BİÇİMLERİ 228

Paylaşma İlkel Ticaret Biçimleri Kula: Hem Ziyaret Hem Ticaret! Dağıtım ve Yeniden Dağıtım Potlaç Potlaç'ın Ekonomik Anlamı İlkellerde Para Mülkiyet - Siyasal Ekonomi Tarım Kültürlerinde Üretim İlişkileri Feodal Tarım Asya Tipi Üretim Biçimleri - Kapitalist (Düzende) Tarım Sosyalist (Düzende) Tarım Emek ve Tüketim Ekonomisi Kaynaklar ve Okuma Listesi

11. FARKLILAŞMA, SINIFLAŞMA VE GRUPLAŞMALAR 249

Farklılaştırma ve Gruplaştırma Ölçütleri Gruplar Cinsiyet: Kadın/Erkek Yaş Grupları Rütbe, Kıdem ve Soyluluk - Yaş ve Yaşlılık - Kölelik ve Esirlik - Kast Sistemi - Sosyal Sınıf Yeni Sınıf: Bürokrasi ve Teknokrasi - Kültürel Yarımlar - Kapalı Dernekler ve Örgütler - Soy Sop Grupları - Özet - Kaynaklar ve Okuma Listesi

12. AKRABALIK, SOY VE EVLİLİK 270

Bazı Sorunlar - Sözcükler: Sınıflayıcı mı, Tanımlayıcı mı? - Akrabalık Sistemi ve Evrim - Konuların Kapsamı ve Karmaşıklığı: Dil ve Yöntem Tercüme Zorluğu Konular Bir Arada İncelenebilir mi? Akrabalık: Kan ve Evlilik Yakınlığı Amaç: Doğuma İzin - Evlilik Dışı Çocuklar Sorunu Kuvad'ın Anlamı Soy Bağı Akrabalık Yapıtaşı: İ-Grubu İlişkilerin Kişi'ye Göreliği İlişkiler ve Kısaltılmış Sözcükler - Teorem: Akrabalık Sistemi İ-Gruplarından Oluşur - Standartlaştırılmış Şemalar - Akrabalık Sistemlerinden Seçilmiş Bazı Örnekler - Tek Soy'danlık İki Yan'danlık Dış ve İç Evlilik - Paralel ve Çapraz Kuzen Evliliği Soy Ayırımı ve Dış Evlilik Kuralı veya Ensest Yasağı Neden Ensest Yasağı? Teoriler: Kadın Azlığı, Yakınlık Alışkanlık Önlemesi, İçgüdü Önlemesi, Oidipus Kompleksi, Genetik Sakınca, «Oğlumun Oğlu Kocamın Kardeşi» Bilmecesi - Çözüm Anahtarı ve Nihayet Çözüm - Dış Evlilik Biçimleri - Yapısal İşlevsel Açıklaması - Özet: Akrabalık Sözcükleri Neleri Gösterir? Kaynaklar ve Okuma Listesi

13. UYGULAMALI ANTROPOLOJİ ÜZERİNE 317

Antropoloji Nerelerde Kullanıldı? İngiliz Örneği Amerika'daki Uygulama Savaş İçinde Antropoloji Savaş Sonrasında Antropoloji Antropolojiden Neler Beklenebilir? Antropoloji Neler Yapabilir?

IV. EKLER 327

EK: A. «Kültür Sınıflaması Denemeleri». 327
EK: B. «Kültürel Muhteva ve Öğeler Rehberi». 341
EK: C. «Metot». 352
EK: D. «Türkiye'de) Etnolojik ve Sosyal/Kültürel Antropolojik Araştırmalar». 360

V. BİBLİYOGRAFYA 373

VI. DİZİN 395

TABLOLAR

Tablo		Sayfa
1-1.	Biyolog Linnaeus'un İnsan Irklarını Sınıflama Denemesi	12
1-2.	Radyo-İzotop Tekniği ile Yaş Tahmini	21
2-1.	Irksal Farklar ve Ölçütler	31
2-2.	Mendel Kanunları	38
2-3.	Kan Gruplarının Bölgesel/Kültürel Dağılımı	39
2-4.	Klasik Bir Irk Sınıflaması	46
2-5.	Belli Başlı Irkların Belirgin Özellikleri	47
2-6.	Irk-Kültür Etkileşmesi: Genel Eğilimler	51
3-1.	Bilim Sınıflaması	66
5-1.	Çeşitli Kültür Kavramları ve Anlamları	122
6-1A.	Kültürel Muhteva ve İlişkiler Rehberi	122
6-1B.	Kültürel Muhteva ve Öğeler Rehberi	341
6-2.	Stirling'in Türk Köyü Araştırması (1965): «İçindekiler» Sayfasının Çevirisi	126-7
6-2.	Sosyal/Kültürel Antropoloji'de İncelenen Konular ve İlişkiler	129
6-4.	Kültürel Süreçlerin Tanımları	131
7-1.	Değerlerle İlgili Bir Soruya Verilmesi Muhtemel Cevapların Güvenirliği	144
7-2.	Tutumlarla İlgili Bir Soruya Verilmesi Muhtemel Cevapların Güvenirliği	144
7-3.	Davranışlarla İlgili Bir Soruya Verilmesi Muhtemel Cevapların Güvenirliği	145
7-4.	«Yaramazlık Yapan Kız Çocukları Dövülür mü?» Sorusuna Alınacak Muhtemel Cevapların Güvenirliği	146
7-5.	Saha Çalışması Sırasında Kültürler-Arası Etkileşim (Kültürleşme)	154
8-1.	Belli Başlı Kültür Evrelerindeki Değişkenlerin Karşılaştırmalı Özeti	160
8-2.	Buzul Çağları (Pleistosen) Kronolojileri	166
8-3.	Ortadoğu'da Tarihöncesi Çağların Kronolojisi (tarihlemesi)	167
9-1.	Seçilmiş Bazı Ülkelerde Beslenme Giderlerinin Toplam Giderlere Oranı	201
9-2.	Genç Bir Erkeğin Günlük Kalori (Enerji) İhtiyacı	202
9-3.	Dünya Enerji Üretiminin Yüz Yıldaki Artışı	208

Tablo		Sayfa
9-4.	Seçilmiş Bazı Ülkelerde Kişi Başına Yıllık Enerji Üretimi	210
9-5.	Seçilmiş Bazı Kültürlerde Besin Üretimi ve Üretim/Tüketim Randımanı	214
11-1.	Bazı Farklılaştırma Gruplaştırma Kavramları ve Ölçütleri	251
11-2.	Hint Mitolojisinde Kadın ve Erkeğin Yaradılışı	255
11-3.	Sosyolojik Sınıflar	264
11-4.	Kuşaklar Arasında Meslekî Hareketlilik	265
12-1.	Akrabalık Konusunun Kapsamına Giren Kurum ve Kavramların Dökümü	275
12-2.	Türk Dilinde Aile Sözcüğünün Çeşitli Anlamları	278
12-3.	I-Grubu İlişkileri: Kısaltılmış Sözcükler	286
12-4.	Akrabalık Sistemlerinin Yeryüzüne Dağılışı	290
12-5.	Ensest Yasağının Yaygınlığı	302
12-6.	Hopi'de Soy Şeritlerinin **Kişi**'ye Göreliği	312
TABLO I	(EK: A)	331
TABLO II	(EK: A)	333
TABLO III	(EK: A)	337

ŞEKİLLER

Şekil		Sayfa
1-1.	Hildegard'ın El Yazması Kitabında: İnsan, Evren ve Tanrı	7
1-2.	Merkezinde Yer ve Güneş Bulunan «Dünya»lar	8
1-3.	1826 Yılında Kurulmuş Bir Derneğin Mührüne Göre Dünyanın Yaşı	9
1-4.	Taşlar: «Doğal mı? İnsan Yapısı mı?»	14
1-5.	«Neandertal İnsan»ın Kafatası	18
1-6.	Kutsal Kitaba Göre «Yaradılış»	19
1-7.	Fosil İnsanlar	2t
1-8.	İnsanoğlunun «Evrim Ağacı»	24
1-9.	Dr. Freud'a Göre «Ruh»un Oluşumu	25
2-1.	Kromozomlar ve Belli Başlı İnsan Irkları	32
2-2.	Irkların Bazı Fiziksel (Görünür) Özellikleri	34
2-3.	Ten Renginin Genetiği	36
2-4.	«Kan Grubu» ile «Ten Rengi»nin Dağılımı	40
2-5.	İnsanoğlunun Evrimi	42
2-6.	Sıtma Hastalığı ve «Orak-Tipi» Hemoglobin	44
2-7.	Genetik-Demografik Kayma	45
2-8.	G-Türü'nün Farklı Irkları ve Genetik Birliği	48
2-9.	Irklar: Ayrışıyor mu? Benzeşiyor mu?	50
2-10.	Irklar: Hem Ayrışıyor, Hem Benzeşiyor	50

Şekil		Sayfa
2-11.	Ayrışma, Benzeşme ve Sarmaşma Eğilimleri	52
2-12.	Yahudilik: Irk mı? Kültür mü?	55
3-1.	Sosyal (Beşeri) Bilimler Ailesi ve Antropoloji	59
3-2.	Antropolojinin İlgi Alanı ve Sınırları	62
3-3.	Antropolojinin Üç Temeli ve Üç «Yüzü»	63
3-4.	Antropolojinin Dalları	65
3-5.	Bilim ve Sanatlar Alanında Antropolojinin Yeri	68
4-1.	Sosyal/Kültürel Evrim Modelleri (Biçimleri)	76
4-2.	Kültürel Yayılma (Difüzyon)	78
4-3.	Tekerleğin İcadı ve Yayılması	80
4-4.	Spencer'in Toplum Kavramı: «Toplum Bir Organizma mı?»	84
4-5.	Fonksiyonalist Kavram: «Toplum Bir Makine mi?»	84
5-1.	Kültür Kavramı: Öğeler ve «Kültür Haritası»	109
6-1.	«İlkel Avcılar»da Kültürleme: Baba Çocuğuna Ok Atmayı Öğretiyor	130
6-2.	«Modernler»de Kültürleme: Çocuklar Savaşı Öğreniyor	132
6-3.	Dahomey: Çocuk Fare Yemeği Öğreniyor	133
6-4.	Trafik Düzeninde Kültürleşme (Ankara, 1972)	134
6-5.	Köyde Kültürleme: Ana-Çocuk ve Kız-Bebek	135
7-1.	Yeni Camiinin Altı Şerefeli Minaresi: Kadıköy Vapurundan	158
8-1.	Son Buzul Çağında Avrupa ve Ortadoğu	165
8-2.	Alt Paleolitik Aletleri	169
8-3.	Paleolitik Teknolojisi	170
8-4.	Orta Paleolitik: Muster Endüstrisi	172
8-5.	Üst Paleolitik: Dilgi Çıkarma Tekniği	173
8-6.	Paleolitik Aletlerden Bir Takım	174
8-7.	Üst Paleolitik Mağara Sanatı: Lascaux (Fransa)	176
8-8.	Mezolitik Mağara Sanatı: Tören ve Av	179
8-9.	Mezolitik Yerleşmesi: Çadırlı Konak Rölevesi	180
8-10.	Mezolitik: «Alet Çantası»	182
8-11.	Neolitik: Cilalı Taş'tan Yapılmış Baltalar	183
8-12.	Tarımın Ortadoğu'da Ortaya Çıkışı ve Yayılması	184
8-13.	Amerika'da Mısır Bitkisinin Evcilleştirilmesi	185
8-14.	Ortadoğu'da İlk Yerleşmeler: «Mümbit Hilal» (Verimli Ay)	186
8-15.	Yabanî ve Evcil Buğday Başakları	188
8-16.	Yabanî Buğdayın Yetiştiği Yöreler	189
8-17.	Yabanî Arpanın Yetiştiği Yöreler	189
8-18.	Yaban Keçisinin Yaşadığı Yöreler	192
8-19.	Dünyanın Belli Başlı Tarım (Tahıl) Bölgeleri	193
8-20.	Ur-Nummu Ziguratı (Mezopotamya)	194
8-21.	Tarımın ve Madenciliğin Avrupa'ya Yayılması	195
9-1.	Dünyanın Toplam Enerji Üretimi: 1860-1960	209
9-2.	Paleolitik Nüfus Dinamiği	219
9-3.	Neolitik Nüfus Dinamiği	220
9-4.	Ortalama Ömürde Artış	221
9-5.	Endüstrileşen Ülkelerde Nüfus Dinamiği	222
9-6.	Avrupa'dan Göç: XVIII. ve XIX. Yüzyıllar	223
9-7.	Tarımdan Endüstriye Geçişte Nüfus Dinamiği	224

Şekil		Sayfa
9-8.	Gelişen Ülkelerden Avrupa'ya Göç	225
9-9.	Tavşan-Tilki Nüfus Dengesi	226
10-1.	Ekonomik Sistemlerin Yeryüzüne Dağılışı	229
10-2.	«Kula Ring Seferleri ve Alıp Verilen Hediyeler»	234
10-3.	Osmanlılarda Toprak ve Mülkiyet	244
10-4.	Osmanlılarda Artı Ürün'ün Bölüşülmesi	245
11-1.	Farklılaştırma ve Gruplaştırma: Bir Model	254
11-2.	Seçilmiş Ülkelerde, Hak, Görev ve Yetkinin Yaşa Göreliği	258
12-1.	Hayvanlar Âleminde Cinsiyet ve Çoğalma	279
12-2.	İ-Grubu: **Kişi**'ler, İlişkiler ve Bağlar	282
12-3.	Basitleştirilmiş İ-Grubu: Semboller ve Anahtar	283
12-4.	Akrabalık Sözcüklerinin **Kişi**'ye Göreliği	284
12-5.	**Kişi**'nin Anne ve Babasının İ-Grupları	287
12-6.	**Kişi**'nin Kardeşlerinin Evlatlarının (Yeğenlerinin) ve Torunlarının İ-Grupları	287
12-7.	**Kişi**'den Önceki 2. Kuşak'la **Kişi**'den Sonraki 2. Kuşak'ın **Kişi**'nin Kardeşler (Sıfır) Kuşağında Birleştirilmesi	288
12-8.	**Kişi**'ye Göre Standart Akrabalık Şemaları	289
12-9.	Karşılaştırmalı Akrabalık Sistemleri	291
12-10.	Karşılaştırmalı Akrabalık Sistemleri (Devamı)	292
12-11.	İ-Grubunda Soy ve Yan: Tek-Soy ve İki Yan	296
12-12.	«Çapraz» ve «Paralel» Kuzenler (Kardeş Çocukları) Arasında Evlilik	297
12-13.	«Tek-Soydanlık» ve «Dış-Evlilik»	299
12-14.	Ensest **(Fücur, Incest)**, İlişkileri ve Yasakları	301
12-15.	İkili, Tek ve Çift Eş Değiş-Tokuşu: Doğrusal, Radyal ve Simetrik Biçimler	307
12-16.	Hopi (Crow/Omaha) Akrabalık Sistemi	309
12-17.	Hopi Akrabalık Sistemindeki (Şekil 12-16) Köşegenel Soy Şeritlerinin Düşey Olarak Gösterilmesi	311
12-18.	Hopi Akrabalık Sisteminde Soy Şeritlerine Verilen İsimlerin, **Kişi**'nin Soy Şeridine Göreliği	312
12-19.	Hopi Akrabalık Sisteminin Üç Boyutlu Modeli	314

I. TARİHÇE

İNSANOĞLU'NUN SERÜVENİ !

Güneşin kudretiyle değişirken,
hayvanlar âleminin taçsız kralı
vahşî ateşe gem vurmayı öğrenen,
usta bir avcı olmayı,
dertlere deva bulmayı,
toprağı ekip biçmeyi ve
hayvanları evcilleştirmeyi başaran;
tekerleği, madenciliği, yazıyı keşfedip
uygarlıklar kuran, imparatorluklar yıkan,
topu - tüfeğiyle dünyayı ele geçirip,
atomuyla fezayı kuşatmaya hazırlanan:
fakat sonunda,
kendisiyle yarışıp savaşmak,
yaşamak ve yaşatmak için:
en zorunu
kendisini,
yenmek zorunda kalan —

İNSANOĞLU

(*) Carleton Coon (1962 a: vii) dan.

1. BÖLÜM

Antropolojinin Doğuşu ve Sorunları

Bilim, İnsanoğlunun soru sormasıyle başlamıştır, denilebilir. Üzerinde yaşadığımız dünya ve evren üzerine sorulan *geçerli* sorulara verilen *güvenilir* cevaplardan doğa bilimleri; insanoğlunun kendisiyle ilgili *geçerli* sorulara verdiği *güvenilir* cevaplardan ise sosyal-beşeri bilimler doğmuştur. Bilimlerin gelişmesinde geçerli (yani, cevaplandırılması mümkün) olan sorular az değiştiği halde, güvenilir (daha doğru olduğu sanılan) cevaplar sürekli olarak değişmektedir.

Sosyal-beşeri bilimler geniş bir ailedir. Tarih, biyoloji ve sosyoloji; etnoloji, fiziksel ve sosyal (kültürel) antropoloji; arkeoloji, psikoloji ve ekonomi; ekoloji, eğitim ve lingüistik, politika, teoloji ve insan felsefesi bu ailenin tümünü değilse de ana dallarını teşkil ederler. Her bilim ve bilgi, en az o bilimi yapan açısından, insanla ilgili olduğu halde; insana ait her bilginin bilimsel olduğu söylenemez. Bazen sorular geçerli değildir, bazen de cevaplar doğru değildir. Örnek olarak, insanın *niçin* yaratıldığını bilmiyoruz; ancak onun biyolojik evrimini ve kültürel değişmesini öğrenmeye çalışıyoruz[1].

Herodot ve Tarih

Tarihin kurucusu olarak tanınan Herodot'u, Çiçero'ya ve bazı Batı kaynaklarına göre, antropolojinin (insanbilimi) de babası saymak gerekir. Çünkü Herodot, Akdeniz çevresindeki ülkeler konusunda görüp işittiklerini yazmakla yetinmemiş; bu

(1) İnsan'ın niçin yaratıldığı, hayatın anlamı, mutlak iyi, güzel ve doğrunun neler olduğu, bugün için. bilimsel yöntemle cevaplandırılması mümkün gözükmeyen sorulara örnek olarak gösterilebilir.

ülkelerde yaşayan insanların tarih açısından niçin *farklı* olduğu sorusuna güvenilir bir cevap aramıştır. Herodot, bu toplumların giyim ve davranışlarda, törede, teknoloji ve politika düzeylerinde nasıl *farklı* olduklarını büyük bir ustalıkla anlatmış, başka bir deyimle, onların *kültür*'lerini incelemiş; tarihi olayları kültür farklarıyle açıklamaya çalışmış; böylece, toplumla tarih arasındaki karşılıklı ilişkiyi gören ve değerlendiren ilk düşünürler arasında yer almıştır[2].

İnançlar ve Sosyal Bilimler

İnsanla ilgili bilgiler çok yaygın, fakat —yaygın olduğu kadar— dağınık ve birbirinden farklıdır. Çünkü her toplumda, o toplumun yaradılışı, tarihi gelişmesi, doğaüstüyle ilişkileri konularında çeşitli efsaneler, destanlar, yazılı ve sözlü kaynaklar vardır. Bunların tümüne o toplumun *mitos*'ları ya da «kültürel mirası» denir. Mitoloji, folklor ve beşeri bilimler bu mirası derlemeye ve değerlendirmeye çalışır. Belli bir toplumun üyesi olarak insan, kendi kültürel mirasını öğrenir, onu savunur, yaşatır ve kendisinden sonraki kuşaklara aktarır. Bu süreç, kültürel varlığımızın bir ön şartı ve kaçınılmaz işlevidir. Bu göreve çoğunlukla inanırız. Yabancılaşmayı, bir yana itilmeyi göze almadan, inanç ve değerlerimizin kültürel kaynaklarını reddedemeyiz. İşte bu inançlardan ötürü sosyal-beşeri bilimler çok yavaş gelişmiş; uzun çağlar boyu felsefenin ve Tanrıbilimin (teoloji, ilahiyat) yönetimi, gözetimi ve denetimi altında kalmıştır.

Sosyal-beşeri bilimler yavaş gelişmiştir. Çünkü bilimsel verilerle geleneksel değerler, yaygın inançlar ve töreler çoğu zaman birbirine ters düşmüştür. İnançlara uymayan bulgular, belgeler ve bilgiler kabul edilmemiş, hatta reddedilmiştir. Bu türden bilgilerle uğraşanlar, onları yayanlar ve kullananlar kovuşturmaya uğramıştır. Sürülenler, susturulanlar, inançları uğruna hayatlarını kaybedenler olmuştur. Ortaçağ tarihi bu tutuma örnek teşkil eden olaylarla doludur. Bilimsel bulgulara karşı gösterilen toplumsal tepkilerin bazı temel ve evrensel nedenleri olmak gerekmez mi?

---

(2) Herodot, savaşta bütün komşularını yenen Perslerin, nasıl olup da, küçük Elen Kentleri önünde durakladığını ve onlara yenik düştüğünü açıklamıştır. (Bkz: *Herodot Tarihi).*

Etnosantrizm

Bütün toplumlarda «*etnosantrizm*» adı verilen kendini yüceltme, kendini önemseme veya kendini merkeze koyma anlamına gelen bir eğilime rastlanır. Her toplum, ırkların en safına, töre veya kültürün en yükseğine, tarihlerin en şereflisine dinlerin en iyisine ve tanrıların en güçlüsüne sahip olduğuna inanır. Bu değer yargılarıyle çelişen, çatışan her bulgu —bilimsel olsun olmasın— yandaş bulmaz, kuşkuyla karşılanır. Üzerinde yaşanılan toprakların 3. jeolojik dönemde oluşması; toprak örtüsünün ormandan, toprakaltının petrol yataklarından yoksun oluşu olağan karşılanır da; «ikinci sınıf» bir tarih mirası asla benimsenmez. Örnek olarak biz Türkler, savaşta ve konukseverlikte hiç bir toplumun bize ulaşamayacağına inanırız. «Bir Türk, dünyaya bedeldir!», «Ne mutlu Türk'üm diyene!» deriz. Eskimo'nun veya Habeş'in konukseverlikte «biz»den üstün olabileceğini duymaktan bile rahatsız olur; güreşte, binicilikte, futbolda Batılıyı yenmekten gurur duyarız. Bir Çin tarihçisi, bundan iki bin yıl kadar önce, «Kuzeyli Barbarlar» hakkında şunları yazıyordu «:Barbarlar, sarı saçlı, yeşil gözlü ve koca burunlu çirkin bir ırktır; ataları olan *maymunlara benzerler*». Herodot, tarihi olayları kültür farklarıyle izah etmeye çalışırken; Çinli meslektaşı, Barbarlığı, biyoloji veya ırk ile açıklıyordu[3]. İşte geçerli bir soruya karşı, güvenilir olmayan bir cevap örneği. Eğilim aynıdır. Kendini üstün göremeyenin başkalarını küçük gömesi!..

Hemen her toplumda, kendini ötekilerden üstün görme eğilimi vardır. Türkçedeki «Acem» sözcüğünün, Farsçadaki karşılığı «Türk»tür. Toplumsal birlik ve dayanışmanın devamı ve korunması için, bu türden değer ve inançlara ihtiyaç yok değildir. Ancak bu çeşit eğilimler, bilimsel bulguların benimsenmesini ve yayılmasını geciktiren nedenler arasında sayılabilir.

Homosantrizm

İnsanoğlu, yalnız kendi toplumunu ve onun tarihsel mirasını değil, genel olarak insanı ve «insanlık» adını verdiği bir kavramı, onunla ilgili her türlü varlık alanını da en yüksek yere

(3) *Barbar*, eski Yunan'da «yabancı» veya «Elenceyi bilmeyen» anlamına geliyordu.

koyar, bu kavrama en yüksek değerleri verir. Bir sürek avında, binlerce hayvanın avlanarak öldürülmesi bir spor; bir insanın öldürülmesi ise *cinayet* ve *vahşet*'tir[4]. Yunan coğrafyacısı Batlamyus, üzerinde yaşadığımız yeryüzünü evrenin merkezine koyduğu zaman —bilimsel bir gerçeği değilse bile— toplumsal bir değer yargısını dile getirmiş oluyordu. Üzerinde insanoğlunun yaşadığı dünya, kuşku yok ki, evrenin merkezinde olmalıydı. Aslında, merkezinde yeryüzü bulunan *(geosantrik)* dünya görüşü, merkezinde insan bulunan *(homosantrik)* dünya görüşünün bir parçasıydı (Şekil 1-1 ve 2). Çıplak gözle yapılan gözlemler, bu inancı veya teoriyi doğrular görünüyordu. Bugün de öyle görünür: Yıldızlar, ay ve güneş, dünyamızın çevresinde dönerler. Ama gerçekte, bir yıldız bile olmayan dünyamız kendi ekseni çevresinde döndüğü için, evren bize, çevremizde dönüyormuş gibi görünür. Kopernikos, gözlem araçları ile, genel kurala tam uymayan (dünya çevresindeki dönüşleri düzgün olmayan) gezegenleri izlerken, evrenin *geosantrik* değil, *heliosantrik* (güneş merkezli) olduğunu bulmuştur. Bu bulgu da doğru değildi. Kısa zamanda, güneşin de sadece ve orta boyda bir yıldız olduğu anlaşıldı (Sayılı, 1973).

Geosantrizm

Tanrıbilimcileri ve kilise, bu buluşlara karşı çıktı. Çünkü kilise, *geosantrik* dünya görüşünü, o güne değin, resmi bir ilke olarak tutmuş ve desteklemişti. Semavi (gökten inen) dinler, yalnız *geosantrik* teoriyi değil, fakat *homosantrik* görüşü de benimsemişlerdi. Evrenin merkezinde dünya; dünyanın merkezinde de insan vardı. Böylece, yeryüzündeki her şey, canlı cansız, bitki ve hayvan, «seçkin» bir varlık olduğuna inanan insan için yaratılmış oluyordu. Kutsal kitaplar böyle yazıyordu. Galile'nin niçin Engizisyon Mahkemesi'ne hesap vermek zorunda kaldığını açıklamak zor değildir. Çünkü onun bulguları, kutsal inançları ve kiliseye olan güveni sarsıyordu. Evrende bir yıldız bile sayılmayan dünyanın güneş etrafında dönmesi, kilisenin öğretisini temelinden yıkıyordu. Burada mantık yönünden bir çelişki çıkıyordu ortaya: Güneş uydusu

(4) Charlie Chaplin (Şarlo) «MONSIEUR VERDOUX» filminde, ünlü Fransız canavarı Landru'yu şöyle savunur: «Çağımızda, bir insanın öldürülmesi cinayet, binlerin öldürülmesi ise kahramanlık değil midir?» Oysa, Landru ne katil ne de tam bir kahramandır!

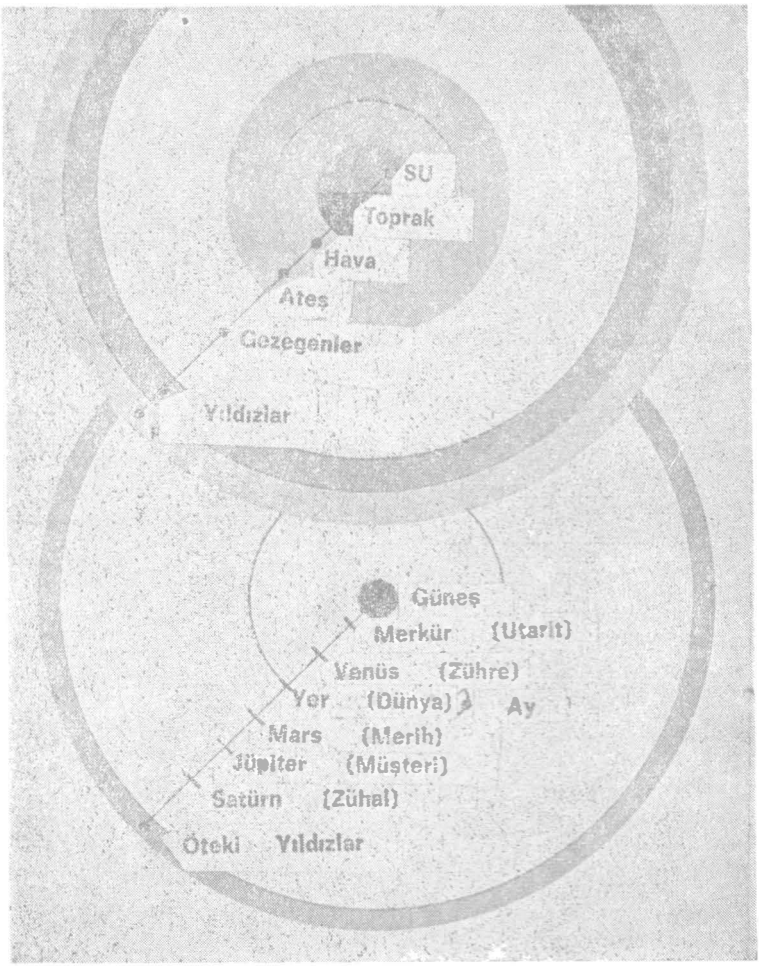

ŞEKİL 1-1. HILDEGARD'IN (1098 -1179) EL YAZMASI KİTABINDA: TANRI, EVREN VE İNSAN. *Tanrı, merkezinde İnsanoğlu bulunan Evren'i kucaklayıp sarıyor. (Man in Society,* Doubleday, 1964:302)

olan bir dünya, nasıl olur da evrenin merkezinde bulunabilirdi?..

Kilise Yanılmış mıydı?

Tanrı'nın emirlerini insanoğluna ileten kilise, Tanrı'nın kendi yarattığı evren ve onun merkezinde bulunan dünya hakkında nasıl yanılmış olabilirdi? Kilise, bu kadar temel bir sorunda yanılmış ise, diğer konularda da yanılmış olamaz mıydı? Kilisenin resmi görüşü bundan böyle nasıl savunulabilirdi? Sözgelişi dünya, din bilginlerinin söylediği gibi, düz müydü? Yok-

ŞEKİL 1-2. MERKEZİNDE YER VE GÜNEŞ BULUNAN «DÜNYA»LAR. (*Man in Society*, Doubleday, 1964:278).

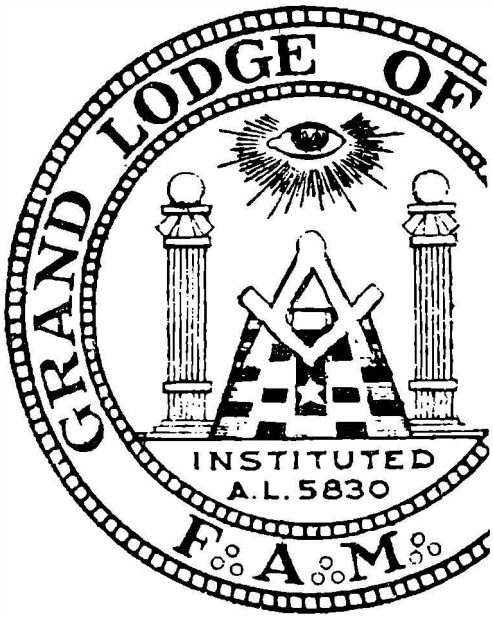
sa, astronomi bilginlerinin gördüğü ve denizcilerin çevresinde dolaşarak gösterdikleri gibi, yuvarlak veya küresel mi? Dünyanın düz olduğuna inananlar, bu inancın gerekçesini ve belgesini kutsal kitapta buluyorlardı: «Dört köşesi» meleklerin gözetimi altında bulunan dünya, *dörtgen* şeklinde olmalıydı ki, dört köşesinde melekler bulunabilsin. Dörtgen ise, ancak düzlem olabilirdi. Bilim böyle söylüyordu[5].

(5) Oysa bilim yanılıyordu. Çünkü, üçgen piramidin de 4 köşesi ve 4 yüzü vardı. Dört köşeli bir dünyanın düzlem olması elbette gerekmezdi.

Sonra, düz ya da yuvarlak olsun, dünya acaba *ne zaman* ve *nasıl* yaratılmıştı *Tevrat*'da yazıldığı gibi, «6 ya da 7 günde» mi? Bugün, büyük bir çoğunluk, «6 günlük» sürenin sembolik olduğunu kabul eder. Fakat, ne zaman ve nasıl? İrlandalı Başpiskopos James Ussher, 1650 yılında, kutsal kitaptaki verilere dayanarak, dünyanın yaşını hesaplamıştı. Yeryüzü, İsa Peygamber'den tam 4004 yıl önce yaratılmıştı. Öyleyse o günkü tarih, gerçekte, (4004+1650=) 5654 idi[6]. XX. yüzyılın ikinci yarısında, dünyamızda bu tarihi kullanan dernekler ve kuruluşlar vardır (Şekil: 1-3).

Geziler ve Yeni Sorular

XV ve XVI. yüzyıllarda artan keşifler, Marco Polo'nun «akıllara durgunluk veren» gezilerini ve anılarını doğruluyordu: Yeryüzünde, beyaz tenli, Hıristiyan Avrupalıya *benzemeyen* insanlar ve toplumlar vardı. Batı yolundan *Hindistan*'a (Amerika'ya) ulaşanlar, orada «Kızılderili» yerlilere rastlamışlardı.

ŞEKİL 1-3. 1826 YILINDA KURULMUŞ BİR DERNEĞİN MÜHRÜNE GÖRE, DÜNYA'NIN YAŞI 1826 + 4004 = 5830. *(Mühürdeki tarihe dikkat!).* A. L. kısaltması, *Anno lux* sözcüklerinden geliyor: Işık Yılı (Işığın yaratıldığı yıllar) anlamındadır. Tanrı, yaratma işine ışıkla başlamıştı. Tanrı'nın «Işık olsun» dediği yıldan bu yana.

(6) Daha ince hesap yapan başka bir din adamı, Ussher'den habersiz, daha kesin tarih veriyordu: 'Dünya, İsa Peygamber'den önce, 4004 yılı, 23 ekim günü, sabah saat 09'da yaratılmıştı'. *(Early Man,* Time, 1965: 10).

Öncü İspanyol misyonerlerine «ruh»tan yoksun gibi görünen bu insanlar, bu dönemde öyle ilgi çekip, öylesine incelenmişlerdi ki, 100-150 yıl içinde Montesquieu'nün kaleminde, insanlığın «altın çağının» temsilcileri oldular. Afrika'daki kahverengi tenli, Asya'daki sarı benizli insanlar da, dünyayı keşfe ve fethe çıkan Avrupalı insanın merak ve araştırma konusu olmaya başlamışlardı.

XVI. yüzyılda yaşayan Fransız yazarı Montaigne (1533-1599), ünlü *Denemeler*'inde, renk ve biçim gibi biyolojik farklardan çok, kendi halkıyle başkaları arasındaki gelenek, görenek ve töre ayrılıkları üzerinde duruyordu. Niçin değişik töreler vardı? Ya da töreler neden farklıydı Hangisi doğruydu? Felsefî değerler (iyi, doğru ve güzel) evrensel miydi? Bu arada, biyolojik farkların varlığı, tanrıbilimsel bir tartışmaya yol açıyordu: «Çıplak, ilkel, 'ruhsuz' ve renkli olan bu insanlar da Âdem Baba'nın torunu muydu?» Eğer renkliler, Âdem Baba'nın torunu ise, Âdem Baba'nın rengi nasıldı? Acaba insanoğlu (Avrupalılar) sonradan mı renk değiştirmişti Bu soruların güvenilir, akla yatkın gelen yanıtları henüz yoktu. Bu tür sorular, zamanı gelince ve elde yeterli veriler olunca cevaplandırılacaktı.

Taşların Dili ve Filozofların Söyledikleri

XVII. yüzyılın ortalarında, Fransa'da bulunmuş bazı «değişik» görünüşlü taş parçalarını inceleyen Isaac de la Peyrère (1656), bu taşların Âdem Baba'dan *önce* yaşamış, *ilkel* insanlarca yontulduğunu düşünmek cesaretini ve bu kanısını yazmak küstahlığını göstermişti. Kitap, 1655'te törenle yakılmıştı. Yakılması da gerekiyordu: Zira bu görüş, yaygın dinsel inançlarla, iki önemli ilkede çelişiyordu: Önce, Âdem Baba'dan daha önce yaşamış insanoğlu olamazdı. Sonra, seçkin bir varlık olan insan, bugünkü (o günkü) haliyle yaratılmıştı; insanın ilkeli olamazdı!

Oysa filozoflar ve amatör gözlemciler işte o ilkel insanı anlatıyor ve tartışıyorlardı. Hobbes (1588-1679), aynı yüzyılın ortalarında, Amerikalı yerlilerin doğal bir toplumun koşullarına çok yakın bir düzeyde yaşadıklarını görüyor ve *ilkelliği* (insanın ilkelliğini) «her şeyin her şeye karşı savaşı» şeklinde ta-

nımlıyordu. Yıl 1642'ydi. Bu yüzyıl sona ermeden psikolojinin ve insanbiliminin son derece önemli bir aşaması geçildi. Filozof Locke (1632-1679), insan davranışlarının soyaçekim (biyolojik kalıtım) yoluyla değil, eğitim ve yaşantı (toplumsal-kültürel kalıtım) ile kazanıldığını görüyor ve gösteriyordu. İnsan yavrusu, tertemiz ya da boş bir akıl *(tabula rasa)*[7] ile geliyordu dünyaya (Locke, 1894, I:48). Eğitim ve toplumsal yaşantılar, bu tertemiz yüzeyin üzerine, bazı izler ve kıvrımlar çiziyordu. Bilgi, tutum ve davranışlarımızı (akıl ve ruhumuzu) belirleyenler, işte bu sonradan kazanılmış izler ve çizgilerdi.

Biyolojik determinizme[8] karşı kesin bir tutum alan Locke, eğitimcileri ve insanbilimcilerini uzun çağlar boyu etkilemeye devam edecek olan bir ilkeyi ortaya koyuyordu: «Zekâ ve ruh *farklarını açıklamak* için toplum ve eğitim *farklarına* bakınız!». Acaba ruhsuz gibi görünen yerlilerin (ilkellerin) de bir ruhu var mıydı? Sorunu, kitaplardaki bilgiler değil, zamanı gelince, yeni bulunmuş taşlar ve eski kemikler çözecekti.

Kemikler ve Yeni Taşlar

Yukarda, yakıldığı sözü edilen kitapların ve insanların külleri arasında, «acayip» biçimde, fakat insanlar tarafından belli bir maksatla yontulduğu izlenimini veren taşlar ve eski insan kemikleri bulunuyordu. Almanya'da yapılan bir kazı sırasında, bugün nesli tükenmiş bir mağara ayısının fosilleşmiş kemikleri arasında, bazı insan kemikleri de bulunmuştu. Johann Friedrich Esper, bu kemiklerin *tesadüfen* bir araya gelmiş olabileceğini ileri sürerek, kendini muhtemel suçlamalara karşı korumuştu.

İnsanoğlunun kendisiyle ilgili sınıflama denemeleri de aynı yıllarda başladı. İsveçli biyoloji ve sınıflama *(taxanomi)* bilgini ünlü Carl Linnaeus (1707-1773), insan türlerini dört ırk olarak sınıflıyordu:

---

(7) *Tabula rasa*, çağdaş dillere boş bir dolap, balmumu veya çekmece olarak da çevrilmiştir, içine ne konursa onu saklayan bir depo, temiz bir kâğıt anlamına gelir.

(8) Irk'ın her şeyi, bu arada sosyal-psikolojik ve kültürel farkları ve benzerlikleri belirlediği görüşü.

TABLO 1-1.
BİYOLOG LINNAEUS'UN İNSAN SINIFLAMASI

(Biyolojik) Irklar	*(Sosyal ve Psikolojik) Nitelikler*
Beyaz (derili)	Yaratıcı, icat edici
Tunç (derili)	Uyuşuk, tembel
Sarı (derili)	Gelenekçi
Siyah (derili)	Vahşi, uygar olmayan, ilkel

Coğrafya keşifleriyle ticaret seferlerinden dönen denizciler ve misyonerler, ten rengi ile davranış özelliklerinin ilişkisini kurmaya yetecek bilgileri, anavatanlarına getirmiş bulunuyorlardı. Ancak Linnaeus'un sınıflaması özgün değildi. Eski Mısırlılar da, insanları aynı dört ırk grubuna ayırıyorlardı (Wells, 1972:29).

Aydınlanma Çağı ve Karşılaştırmalı Etnografya

Lafitau'nun (1724), Amerika yerlileri üzerindeki saha araştırması, karşılaştırmalı etnografyanın ilk başarılı denemesi olarak kabul edilir. Bu eser ve Fransız masa başı insanbilimcisi[9] Demeunier'in (1776), *farklı* toplumların gelenek ve görenekleri üzerindeki derlemesi, XVIII. yüzyıl düşünürlerini ve aydınlanma çağı filozoflarını etkilemiştir. Bu çağın düşünürleri ve yazarları, beyaz tenli Avrupalının Âdem Baba soyundan gelip gelmediği konusunda oldukça kuşkulu görünürler. Lafitau, İspanyol misyonerlerinin «ruhsuz» dediği Amerika yerlisini Batı uygarlığının beşiği kabul edilen Yunan ve Roma insanlarıyla karşılaştırıyordu. Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* adlı denemesi 1748'de yayımlandı. Yazar, dış ülkelere seyahat etmemişti. Ancak kitaplığında öteki ülkelerin yasama sistemlerini karşılaştırmaya yetecek kadar yazılı ve basılı belge vardı. Montesquieu'ye göre, ülkeler arasındaki yasama ve yaşama *farkları*, bu ülkelerdeki doğal-çevre (coğrafya), töre, ekonomik yapı, dinsel inanç ve nüfus farklarıyle açıklanabilirdi.
Bu, önemli bir katkıydı. Fakat coğrafyacı okulun ne ilk, ne de son denemesiydi. Montesquieu'den daha önce, Yunanlı Hipokrat, Romalı Polibius ve Polio; El İdrisî ve İbn-i Haldun gibi

(9) «Masa-başı insan bilimcisi» kendisi sahaya çıkıp araştırma yapmadan, başkalarının eserlerini okuyup antropoloji yapanlara verilen küçültücü isim.

İslam düşünürleri de, coğrafya koşullarının, toplum üzerindeki etkilerine işaret etmişlerdi[10]. Doğal çevre ve iklim her şeyi, her *farkı* açıklamaya yetseydi, aynı bölge ve iklim kuşağındaki komşuların birbirine benzemesi gerekmez miydi? Oysa, komşular bile birbirlerine *benzemiyordu*. Acaba toplumsal bir *evrim* mi vardı? Fransa'da Voltaire (1745), Turgot (1750) ve Gibbon (1776-1778); İskoçya'da Adam Ferguson (1767), Millar (1771) ve Adam Smith (1776) işte bu soruyu ele almışlardı. Voltaire, «İnsanoğlunun hangi basamaklardan geçerek uygarlığa yükseldiğini öğrenmek» istiyordu. Böylece, Darwin'den ve Spencer'den en az yüz yıl önce, aydınlanma çağı filozofları arasında bir *evrim* kavramı biçimleniyordu. Turgot'ya, Millar'a ve Adam Smith'e göre, ülkelerin farklı törelerini etkileyen *ekonomik* ve *teknolojik* aşamalar vardı. Evrim teorisinin kurucu babası olarak kabul edilen Darwin'in kendi deyimiyle: «1794-1795 yıllarında Almanya'da Goethe, İngiltere'de Dr. Darwin (kendi dedesi), Fransa'da Saint-Hilaire, türlerin kökeni konusunda aynı açıklayıcı görüşe (evrim kavramına) ulaşmış bulunuyorlardı ki, bu gerçekten az rastlanır bir tesadüftür». (Darwin, 1958:18).

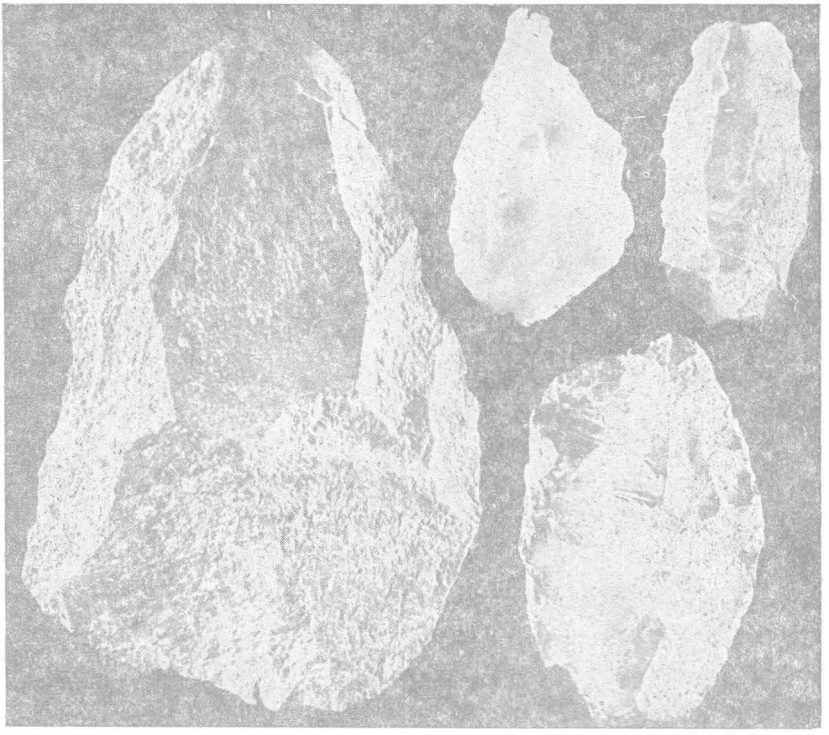
Arkeoloji Kuruluyor

Evrim fikri iyi de, durup durup ortaya çıkarılan «acayip» taş aletler ne işe yarıyordu? Amatör bir arkeolog olan Boucher de Perthes (1840), Kuzey Fransa'da, Abbeville kenti yakınındaki bir çakıl taşı yatağında bulduğu çakmaktaşından yapılmış aletleri incelerken muhtemelen bu soruyu soruyordu kendi kendine (Şekil 8-2, B).

Perthes, uzun bir çalışmadan sonra bu taşların çok eskiden yaşamış insanlar tarafından belli bir amaçla imal edildiğini gösterdi. Yıl 1840 [veya Yaradılış'tan *(Tekvin)* bu yana, 5844] idi. Fransız bilim dernekleri, Perthes'in tezine karşı çıktılar. «60 yüzyıllık bir dünyada 60 binyıllık insan ürünü mü olurmuş?» dediler (Şekil 1-4). Sorun, dönüp dolaşıp, dünyanın «kutsal» yaşı konusunda düğümleniyordu. Yeni bir ileri adım için bu yaş sorununun çözümlenmesi gerekiyordu. Jeoloji imdada yetişti.

---

(10) Bu konuda İbn-i Haldun'un (1970) Türkçeye çevrilmiş ve yeni baskıları yapılmış bulunan *Mukaddime*'sine başvurulabilir.

ŞEKİL 1-4. TAŞLAR: «DOĞAL MI, İNSAN YAPISI MI?» *«60 yüzyıllık bir Dünya'da, 60 binyıllık alet olur mu?». (Early Man,* Time, 1965:116).

Jeoloji Doğuyor

Britanyalı Charles Lyell'in jeoloji (yerbilimi) üzerindeki büyük denemesi 1830-1833 yılları arasında yayımlandı. Lyell'in düşüncesine göre, «Mademki üzerinde yaşadığımız yerkabuğu, rüzgâr, su, ısı, don, volkan ve zelzele gibi doğal güçlerin etkisiyle her an çözülüp, yeniden oluşuyordu; bu sürecin *kuruluş*'tan bu yana, aynı biçim ve düzende, süregeldiği kabul edilebilirdi». Öyleyse, dünyanın kaç yaşında olduğu sorusunun cevabı, kutsal kitaplardaki sembolik işaret ve bilgilerde değil, yerkabuğunun katmanları arasında saklıydı. *Doğa tarihi yöntemi kurulmuştu*[11]. Lyell'in kitabını okuyanlar arasında sonra-

(11) Doğa tarihi *(Natural History* ya da *Histoire Naturelle),* doğadaki en güvenilir tarih arşivinin doğanın kendisi olduğu ilkesinden yola çıkan, gözlemle veri toplayıp, sınıflamaya ve genellemeye giden, biyoloji ve jeoloji gibi doğa bilimlerinin geliştirdiği ve kullandığı ana yöntemin adıdır.

dan evrim kuramını geliştirecek olan Charles Darwin adlı genç bir İngiliz bilim adamı da bulunuyordu.

Yeni Geziler, Yeni Teoriler

XIX. yüzyılda, farklı toplumları incelemek amacıyla yapılan bilimsel gezilerin, süregeldiği görülür. Bu gezginlerden belki de en ünlüsü, bir gemi doktoru olan, hayatını denizlerde ve Uzakdoğu'nun yerlileri arasında geçiren Dr. Bastian'dı (1826-1905). Özellikle fikir ve inançların evrensel *benzerliği* konusuyla ilgilenen Bastian, birbirinden çok uzak ülkelerdeki dinsel inançların *benzerliğine* dikkati çekmiştir. Bastian (1860), bu *benzerliği* bütün insanlarda ortak olduğuna inandığı psikolojik niteliklerle açıklıyor; *benzerlikleri*, «insanoğlunun ruhsal (türsel) birliği»nin bir kanıtı olarak yorumluyordu.

Bastian'ın çağdaşı ve vatandaşı olan Alman etnologu Ratzel (1844-1904), fikir ve inançlardan çok, araç ve eşya gibi maddi öğelerle ilgileniyordu. Ratzel'e (1896) göre, mademki insanların çoğu yaratıcı değildi, yeryüzündeki araçların, belli toplumlarda icat edildikten sonra, *göçler* yoluyla tüm dünyaya yayılmış ve dağılmış olması gerekirdi. Ratzel'in göç teorisine, yayılma-dağılma teorisinden yana olma anlamına gelen, «difüzyonizm» adı verilmiştir[12].

Ratzel'in öğrencisi olan Froebenius (1873-1938), hocasından daha da ileri giderek, «tek tek alet ve fikirlerin yayılmasının bir anlamı olamayacağını; kültürel göçlerin *sistemler* ve *bütünler* halinde yer almış olması gerektiğini» önermiştir. Başka bir deyimle, iki toplum arasındaki *benzerlikler ancak* çok sayıda ise, bir göç düşünülebilirdi. Froebenius'un bu koşuluna «çokluk ölçütü» veya «*kantite* kriteri» denmektedir (Froebenius, 1898).

Etnografyacı Evrimciler

Saha çalışmasından evrim kuramına gidenlerin ilki ve en ünlüsü olan Amerikalı hukukçu Lewis H. Morgan (1818-1881), incelediği bir Kızılderili toplumun (*Iroquois*'ler) dilini öğrenirken, «ana», «baba» ve «kardeş» gibi akrabalık sözcüklerinin ana, baba ve kardeşten *başkaları* için de kullanıldığına dikkat

(12) Bkz. Ek: A'da, «Kültür Sınıflaması Denemeleri» ve 3. Bölüm'de ss. 78-83.

etmiştir. Morgan (1870), yeryüzündeki akrabalık sözcüklerini derleyerek yayımlamış[13], anne, baba ve kardeşten başkalarının da aynı isimle çağırılmasını, evvelce, anne, baba ve kardeşlerin birbirinden ayrılmadığı *komünal* (ortakçı) bir aile döneminden geçildiği şeklinde yorumlanmıştır. Öyleyse, çağdaş, Batı tipi aile sistemi daha ilkel bir aile sisteminin *evrimiyle* bugünkü haline gelmiştir. Yani, «sosyal bir *evrim* vardır». (Morgan, 1870 ve 1877).

Henry Sumner Maine (1822-1888), Hindistan'da görevli Britanyalı bir hukukçuydu. Eski Roma, İrlanda ve Hindistan'daki yazılı hukuk sistemlerinin *benzerliği* Maine'nin dikkatini çekmiştir. Bu toplumların hepsi de *babasoyunu* izleyen toplumlardı. Maine (1861), toplumların, soy çizgisinin belirlediği hak ve görevler (statü) sisteminden, kişisel sözleşmelerin (kontratların) belirlediği hak ve görevler (statü) sistemine doğru *genel bir evrim* içinde olduğunu ileri sürerek, *evrimciler* arasına katılmıştır.

İnsan ve Maymun: Kim Kimin Atası?

Darwin (1859), *Türlerin Kökeni* adlı denemesiyle, yankıları günümüze kadar süregelen büyük bir heyecan yaratmıştır. Nesli tükenmiş ya da bugün yaşayan canlı varlıklar arasındaki *farkları* açıklamak amacıyle, Darwin bu denemesinde bir *evrim teorisi* öneriyordu. Teoriye göre, doğal ve ekolojik *koşullara uygunluk ve doğal ayıklama* ilkeleri, biyolojik evrime yön veriyordu. Darwin, dikkatli ve son derece güvenilir bir bilim adamıydı. *Türlerin kökeni* adlı kitabında insan ve onun evrimi hakkında hemen hiç bir şey söylememişti; elinde güvenilir veriler yoktu henüz[14].

Fakat teorinin anlamı ve bildirisi açık ve kesindi. Üzerinde yaşadığımız yeryüzü, sanıldığından çok daha eski ve yaşlı bir gezegendi. Canlı varlıklar, «kuruluş»ta yazıldığı gibi, hep birden ve bugünkü özellikleriyle yaratılmamışlar, uzun bir evrim sonucu bugüne gelmişlerdi. Türlerin bir kısmı artık yaşamı-

(13) Bu konuda 12. Bölüm'de tamamlayıcı ve tanımlayıcı bilgi ve örnekler verilmektedir. Bkz: ss. 270-3.

(14) Darwin'in ünlü denemesi, yayımından ancak yüz yıl sonra, 1970'te Türkçeye çevrilebilmiştir!

yordu. İnsanoğlu da, akrabası olan diğer memeliler gibi, *değişikliklere*[15] uğrayarak bugüne ulaşmıştı. Onun kökeni de tarihin derinliklerinde, yerkabuğunun katmanları arasında bulunabilirdi. Dünyanın yaşı hâlâ belli değildi, ancak 6 000 yıldan çok fazla olduğunda artık şüphe yoktu. Önemli bir sorun daha bilimsel metotla çözümlenmişti; fakat yaygın inançların değişmesi, değiştirilmesi için uzun yıllar ve tartışmalar gerekliydi. Thomas H. Huxley (1863), *İnsanın Doğadaki Yeri*'ni Darwin'den hemen sonra yayımladı. İnsan, goril ve şempanze anatomileri üzerinde karşılaştırmalar yapan Huxley, kuyruksuz maymunların, biyolojik bakımdan, insana en yakın akrabalar olduğunu iddia etti. İnsan ve maymunun evrimi, aynı kanunlara bağlı görünüyordu. Darwin (1871), *İnsan'ın Türeyişi* eseriyle Huxley'i destekledi.

Fakat, bekleneceği gibi, Darwin ve Huxley yanlış anlaşıldılar. Okuyanların azı, duyanların çoğu, bu yeni teoriyle «İnsanoğlunun maymundan geldiğinin» söylenmek istendiğine inandılar. Teori böyle yorumlandı. Evrim teorisine inananlara «atalarının goril mi, yoksa şempanze mi olduğu» soruldu. Oysa Darwin ve Huxley, maymunla insan arasında bir ata-torun ilişkisi olduğunu söylememişlerdi. Ancak, gördükleri ve söyledikleri, insan ve maymunun *ortak bir ata'dan gelen* «yeğenler» olduğuydu. İki görüş arasındaki farkı, bilim adamları bile görmek istemediler. Âdem Baba'nın ırkı veya Hazreti İsa'nın ten rengi tartışması artık önemini kaybedecekti. Seçkin yaratığın maymunla akrabalığı o yüzyılın bir numaralı tartışma konusu oldu. Konu, yeryüzünde yaşamış, yaşayan ve bundan sonra yaşayacak bütün insanoğullarını ilgilendiriyordu. Şimdi, yeniden, zamana ve yeni fosillere (belgelere) ihtiyaç vardı —*evrim* teorisini kanıtlamak için.

Neandertal İnsan

1856 yılında, Düsseldorf yakınındaki Neander vadisinde bir mağaranın kalker katmanları arasında, bir kafatası ve bazı kemikler bulunmuştu (Şekil 1-5). Anatomi bilginleri için bu,

(15) Biyoloji dilinde «mutasyon» adı verilen ve *genetik yanlışlıklar* sonucu birdenbire ortaya çıkan değişmeler. Bkz: ss. 41-3.

gerçekten «acayip» bir kafatasıydı: Göz yuvaları ileri doğru çıkık, tepesi düz, tas arkası şişkinceydi (Şekil 1-7, 2). Zamanın ünlü anatomi bilgini Rudolf-Wirchow, kafatasını inceledi ve onun, amatörlerce sanıldığı gibi ilkel bir insana değil, *hasta* bir insana ait olduğunu bildirdi. Kafatasında hastalık sonucu ortaya çıkmış şekil ve oran bozuklukları *(deformasyonlar)* vardı. Belçika'da 1886'da aynı «hasta adam»a ait başka bir kafatası daha bulundu. Şimdi Darwin ve Lyell biraz daha iyi anlaşılıyorlardı. Adam, hasta *değil, değişikti.* Eski kemiklerin, hemen daima, soyu tükenmiş, tüylü geyik ve fillere (mamut) ait kalıntılarla beraber ya da aynı katmanda bulunması tesadüf olamazdı. Bu «tesadüflerin» istatistik bir anlamı olmalıydı. Kemiklerin, eskiden yaşamış, tamamen normal insanlara ait olduğunda artık şüphe kalmıyordu. İlk bulgu yerine bakarak, insanın adı kondu: *Neandertal İnsan.* Bu insan, yüz bin yıl kadar önce yaşamıştı. Peki, ya ondan önce kim gelmişti? (Şekil 1-5).

Cava İnsanı ve Ötekiler

Yeni buluşlardan etkilenen eski adam ve tarih avcıları dünyanın dört bucağına dağıldılar. Bunlardan birisi de Hollanda-

ŞEKİL 1-5. NEANDERTAL İNSANİN KAFATASI: *«Hasta mı? Normal mi?»*

lı Dr. Dubois idi. İnsan-maymun ilişkisinin ve sorununun çözümü için, Avrupa'da kazı yapmanın gerekli, fakat yetersiz olduğunu düşünüyordu Dr. Dubois. Mademki, konunun yarısı maymunları ilgilendiriyordu ve maymunlar çoğunlukla tropik yörelerde yaşıyorlardı, öyleyse oralarda da araştırma yapılmalıydı. Dubois, 10 yıllık bir çabadan sonra, aradığını Cava'da buldu. Fosil o kadar ilkel (*«değişik»)* di ki, önce onun bir maymun olduğu düşünüldü. Sonra onun insana ait olduğu anlaşıldı. Fosilin adı kondu: *Cava İnsanı.* Onu, *Pekin ve Heidelberg İnsanları* izledi. Antropoloji henüz çok genç ve tecrübesizdi; bulundukları yöreye göre isim alan bu kalıntılar arasındaki biyolojik ve genetik ilişkiyi bir türlü kuramıyordu. Sonradan Cezayir'de ve Doğu Afrika'da bulunan örnekleriyle birlikte, bütün bu kalıntılara bugün *Homo erectus* adı veriliyor. *Homo erectus,* eski dünyanın üç kıtasına iyice yayılmış bir insan türüydü. İsa'dan ve Âdem'den 400 ile 800 bin yıl önceleri yaşamış olmalıydı.

ŞEKİL 1-6. KUTSAL KİTABA GÖRE YARADILIŞ: *Âdem Baba, Havva Ana ve ötekiler. Bir XVI. yüzyıl ressamının fırçasından, (Early* Man, Time, 1965:19).

ŞEKİL 1-7. FOSİL İNSANLAR: *(1) Pekin, (2) Neandertal ve (3) Homo sapien insanların kafatasları ve buluntu yerleri.*

Australopitek

Acaba en eskisi miydi *Homo erectus?* Değilse, ondan önce kim vardı? Anatomist Raymond A. Dart, 1920'lerde Güney Afrika'da bulduğu bir çocuk kafatasıyla, işte bu soruyu cevaplandırıyordu. Bulguya, *Australopithecus* adı verildi. Bu insan 120

cm boyunda, iki arka ayağı üzerinde yürüyen ilkel bir türdü. Kafatasının ve çene kemiğinin bazı özellikleri, maymunu andırıyordu. Fakat maymun değil, insandı; taş aletleri vardı. Fizikokimyacıların geliştirdikleri radyo-izotop tekniğiyle yapılmış yaş tahminlerine göre, bu insanın tarihi 2-3 milyon yıl öncesine kadar uzanıyordu (Tablo 1-2).

Paleoantropoloji

Eski insanla uğraşan *paleantropoloji*, bugün insan ve atasının 20-25 milyon yıllık tarihi üzerinde çalışmaktadır (Şekil 1-8). Bu çalışmaların teknik özeti Tablo 1-2'de verilmiştir. Evrim o kadar yavaştır ki, evrim çizgisinde ata'nın nerede bittiğini,

TABLO 1-2.
RADYO-İZOTOP TEKNİĞİ İLE YAŞ (TARİH) TAHMİNİ *

Kullanılan İzotoplar	*Yaşı Ölçülen Buluntular*	*Hayat (Tarih) Sınırı (Yıl)*	*İzotop'un Yarı-hayat* Boyu (Yıl)*
Karbon-14	Tahta, ağaç kömürü ve deniz kabukları	70 bin	5.730
Protaktinyum-231	Derin deniz tortulları	120 bin	32.000
Toryum-230	Derin deniz tortulları	400 bin	75.000
Klor-36	Volkanik ve tektonik kayalar	500 bin	300.000
Uranyum-234	Koraller	1 milyon	250.000
Berilyum-10	Derin deniz kabukları	8 milyon	2.500.000
Helyum-4	Koraller	—	4,5 milyar
Potasyum-40 ve Argon 40	Volkanik küller ve lavlar	—	1,3 milyar

(*) Doğadaki elementlerin büyük bir çoğunluğu kimyasal bakımdan özdeş, fakat atom ağırlıkları farklı olan *izotop*'ların karışımı halinde bulunur. Bu izotoplardan bazıları, *radyoaktif*'tir, enerji yayarak parçalanır ve daha düşük atom ağırlığı olan izotoplara dönüşürler. Söz gelişi, radyoaktif olan Karbon-14, çözülerek, Karbon-12'ye ve Azot'a dönüşür. Çözülme hızı, radyoaktif olan her element için farklıdır ve «yarı hayat» ile ifade edilir. Yarı hayat, nümunedeki atomlardan yarısının dönüşmesi için gerekli zamandır. İçinde radyoaktif izotop bulunan bir nümunede, atomlardan ne kadarının çözüldüğü, geriye ne kadarının kaldığı ölçülerek, nümunenin yaşı hesaplanmaktadır.

Kaynak: *(Early Man,* Time, 1965: 15).

insanın *tam nerede* başladığını söylemek güçtür. Belki gerekli de değildir. Ancak, paleoantropoloji hikâyenin yarısını açıklamaktadır. Öbür yarı, insanoğlunun *kültür* tarihinde saklıdır. İnsanın biyolojik evrimi, maymununkine benzeyebilir ama, insanı maymundan *ayıran*, insanı insan yapan neydi? İnsan kimdi? Bu soruların cevaplandırılması için, tarih (yazı) öncesini okuyan arkeologlara, yorumlayan etnologlara, psikolog ve sosyologlara; kısacası, yeni türde insanbilimcilerine ihtiyaç vardı.

Kültürel Antropoloji ve Etnoloji

Bundan tam yüzyıl önce, bu iki bilim dalının da temelinin atıldığı görülür. Bu başlangıcın, Avrupa'daki gelişmesi «etnoloji» İngiltere'deki gelişmesi «sosyal antropoloji», Amerika'daki gelişmesi ise «kültürel antropoloji» adlarını almıştır.

Edward B. Tylor (1832-1917), kültürel antropolojinin kurucusu sayılır. İngiliz olduğu halde, Amerikan Antropolojisi'ni daha fazla etkilemiştir. Kitaplarında Darwin'den ve Spencer'den söz etmemekle birlikte, *evrimci* akımdan etkilendiği kuşkusuzdur. Toplumsal evrimi, animizmin ve dinlerin bir evrimi olarak görmüştür. Sosyal-kültürel evrim, çocukluk dönemindeki «ilkel»lerin, olgunluk dönemindeki «uygar» toplumlara doğru değişimi ve dönüşümüdür. Tylor, din ve kültür kavramlarının bugün de geçerli olan tanımlarını yapmış, antropoloji literatürüne ve diline, «kardeş çocuklarının evliliği» ve (sosyal değişmeye karşın) bazı törelerin dayanıklığı veya kalıcılığı *(survival)* kavramlarını getirmiştir. Antropolojinin asıl konusunun «kültür» olduğunu önererek, yepyeni bir okulun ve akımın öncüsü olmuştur[16].

Alman etnologu F. Graebner (1911), hocası Froebenius'a ait göç ve difüzyon teorisinin sınırlılığını ve yetersizliğini göstermiştir. Berlin Etnoloji Müzesi'nde yaptığı yeni bir düzenleme ile, kültürel öğe benzerliğinin yayılmaya kanıt olamayacağını, bazı benzerliklerin eşyanın salt işlevinden ileri gelebileceğini ispatlamış; sonuç olarak, toplumun «kültür tarihi»nin bilinmesine ihtiyaç olduğunu savunmuştur[17]

(16) Bu konuda bkz: ss. 102-3 ve (Güvenç, 1970 a: 10-20).
(17) Ek: A'da «Kültür Sınıflaması Denemeleri»ne bakınız.

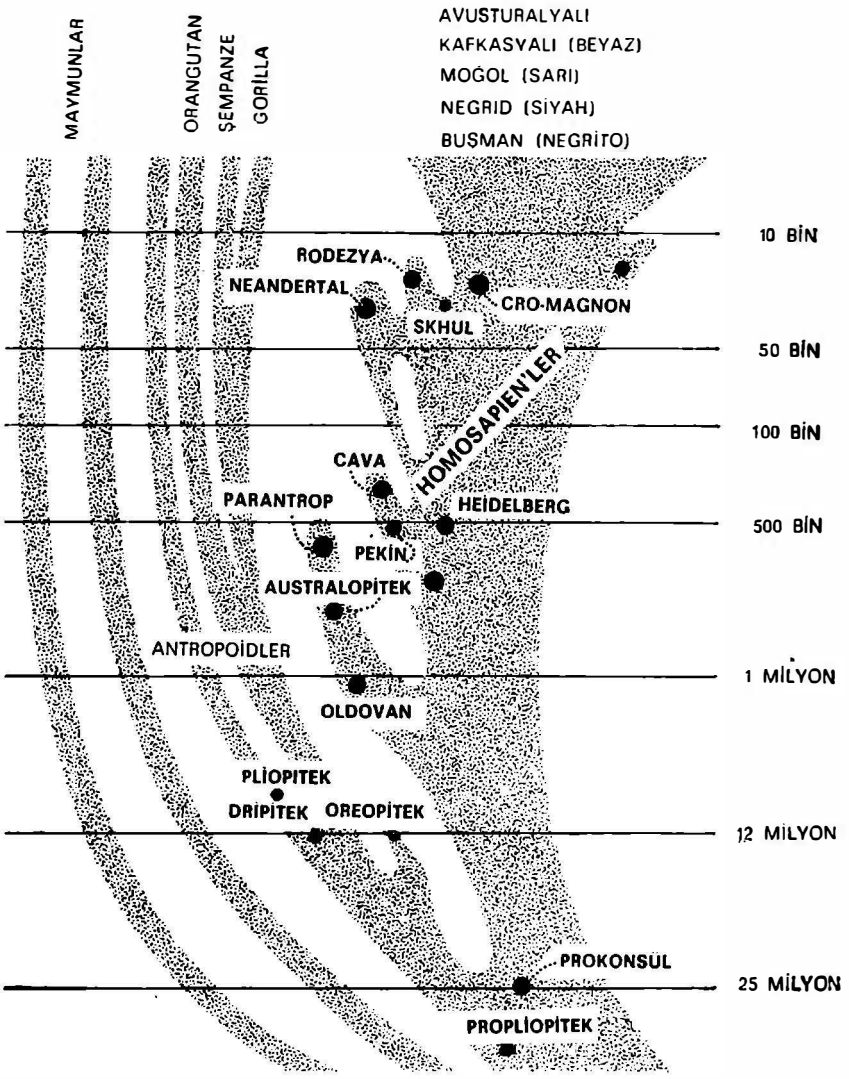
Fransız sosyologu ünlü Durkheim, çalışmalarının önemli bir bölümünü çağdaş toplumlar üzerinde yaptığı halde, ilkellerle de ilgilenmiştir. *İşbölümü* üzerine yazdığı denemede, Durkheim (1893), ilkel ve çağdaş *işbölümü* tiplerinin sosyal dayanışma *farklarını* incelemiştir. *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri*'nde (1912) ise, Avustralya yerlileri üzerinde yapılmış incelemeleri yorumlayarak, ritüellerin[18] toplumsal düzeni yansıttığını ve tapınılan tanrının toplumun kendisi olduğunu göstermiştir. Yöntem kitapları ve İngiliz sosyologu Herbert Spencer'den alıp devam ettirdiği «yapı-fonksiyon» ayırımı ile, iki önemli İngiliz sosyal antropologunu (Malinowski ile Radcliffe-Brown) kuvvetle etkilemiştir. Çağdaş sosyolojinin ve İngiliz sosyal antropolojisinin «babası» sayılır.

Psikoloji Psikiyatri: Bilinç ve Bilinçdışı

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı, klasik çağa ve ortaçağa, kiliseye ve hatta Fransız rasyonalist ve ansiklopedistlerine ait başka bir inancın ve değer yargısının yıkılışına tanık olmuştur. Yunan felsefesinden bu yana, *seçkin varlığın*[19] en seçkin özellik ve niteliğinin *ruh* olduğu kabul ediliyor; insanları, diğer varlıklardan ve birbirinden ayıran en önemli niteliğin *akıl* ve *bilinç* olduğuna inanılıyordu. Akıl, davranış ve düşüncelerimizi yönetiyor ve denetliyordu. Toplumsal kurallara uymayan günahkârların ve akıl hastalarının dövülüp cezalandırılmaları, bu insanların bedenine giren ve onları kötü davranışlara sürükleyen «fena ruhları» bedenden çıkarıp kovmak içindi. Bir nörolog ve psikolog olan Dr. Freud, insan hayatında ve ilişkilerinde bir *bilinçdışı*'nın da varlığını göstererek ileri bir adım atıyordu.

Her yaptığımızı bilerek yapmadığımız gibi, birçok davranışlarımızı da, Freud'ün «bilinçdışı» adını verdiği, akıl, bilgi ve irademizin kontrolundan kaçan, ya da ondan saklanan bir mekanizma yönetiyordu. Bütün bilimsel buluşlar gibi, Freud'un tezi de iyi anlaşılmadı, ya da yanlış anlaşıldı. Maddeciler, Freud'un insan davranışlarını ruhun derinlikleriyle açıkladı-

(18) Ritüel: Geleneksel törenlerde izlenen ve uyulan kurallara verilen isim.
(19) Seçkin varlık, Osmanlıcada *«eşref-i mahlûkat»*, yani «yaratıkların en onurlusu» olarak geçen insandır.

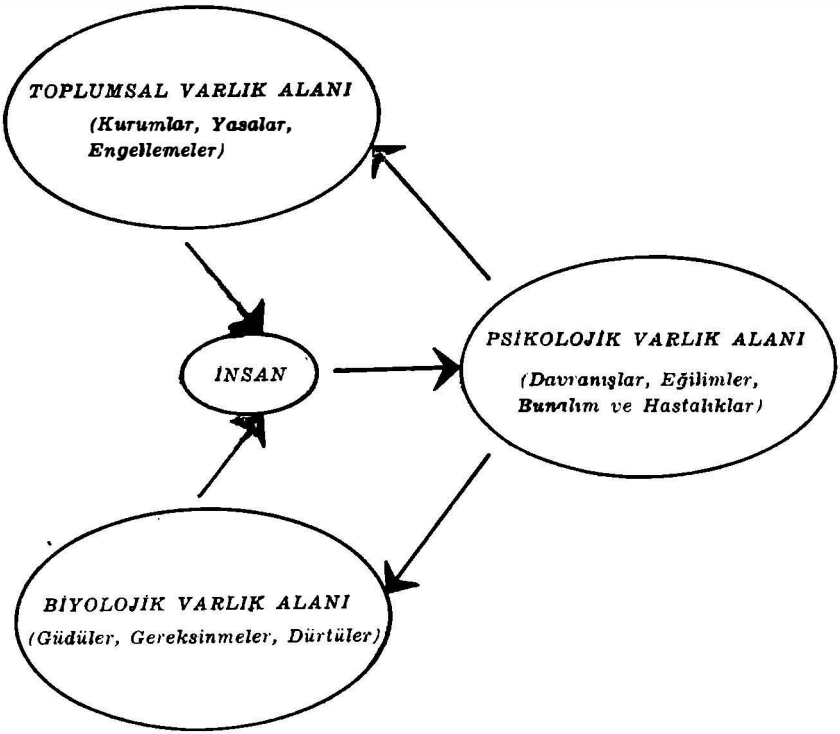
ŞEKİL 1-8. İNSANOĞLU'NUN EVRİM AĞACI. *(History of Mankind. UNESCO, 1962:1-2).* En az 25 milyon yıllık bir öykü!

ğını; spiritüalistler (ruhçular) ise, Freud'un, ruhu ve ruhsal hayatı, cinsiyete, bedene, fizyolojiye (maddeye) indirgediğini iddia ettiler.

Aslında Freud, ne maddeci ne de ruhçuydu, sadece iyi gözlem yapan bir doktordu. Tarihi boyunca tanımlanamayan, anlaşı-

lamayan insanı bütünüyle görmek ve anlamak için bir formül arıyordu. İnsan ne safkan sosyal ve akıllı bir varlıktı, ne de bir maymundu. Ne olduğu bilinmeyen ruh ve akıl, insanın biyolojik varlığı ile sosyal-kültürel eğitim ortamlarının etkileşiminden doğuyordu. Ruh, bağımsız bir varlık alanı değildi. Ruh, bireysel (biyolojik) bedenle toplumsal sistemin etkileşiminin ortak bir ürünüydü. Bu etkileşim sonucu ortaya çıkan aşırı dengesizlikler, nerozlara ve daha ileri «ruh» ve «akıl» hastalıklarına, davranış bozukluklarına ve kişilik problemlerine yol açıyordu. Freud'un ana tezi Şekil 1-9'da özetlenmiştir.

Psiko-analitik teorinin temeli şudur: Ruhsal hayat, mahiyeti ve muhtevasıyle, farklı olan varlık alanlarının dinamik bir bileşkesidir. Toplumsal ve ruhsal baskılar, fizyolojik dengesizliklere sebep olabilir. Biyolojimiz (bedenimiz), evrensel de olsa, toplumsal sistemin değişmesi, farklı «ruh»ları yaratmak

ŞEKİL 1-9. DR. FREUD'A GÖRE, «RUH»UN OLUŞUMU. *(Psychology of Neurosis,* Fenichel, 1955).

ta; neyin normal, neyin anormal (hasta) olduğunu ise toplumlar (kültürler) belirlemektedir. Öyleyse, insanoğlu ne sadece biyolojik bir varlıktır, ne de sosyal!.. Hem organik, hem de toplumsaldır. İnsan, biyo-sosyal bir varlıktır. Böylece, insanbilimde yepyeni bir gün doğuyordu. Bu şafaktaki ışığı görenlerin aydınlığa neler kattığı sonraki bölümlerde incelenecektir.

Özet

XX. yüzyılın başlarına değin insanoğlu, büyük çoğunluğu ile, şunlara inanmıştır: (1) Üzerinde yaşadığı dünya, evrenin merkezindedir; (2) Kendisi, bütün öteki canlılardan ayrı ve ayrıcalıklı olarak yaratılmıştır; (3) İnsan, akıllı ve bilinçli (şuurlu) bir varlıktır. Antropolojinin bir bilim olarak doğması ve gelişmesi için, bu tür yanlış inançların yıkılması gerekmiştir. Astronomlar, dünyamızın evrenin merkezinde bulunmadığını; doğa bilimcileri insanın ayrı yaratılmadığını; psikologlar da insanın sandığı ve inanmak istediği kadar bilinçli bir varlık olmadığını deneysel metot ve kanıtlarla gösterdikten sonradır ki, insanbilimi mümkün olmuştur.

En az iki bin yıllık gecikmiş bir doğum ve gelişme döneminin tarihçesini ve özetini vermek kolay değildir. Ancak, işevuruk (operasyonel) tanımına göre, insanbilim, insanbilimcilerin yaptığı iş olarak kabul edilebilirse, ilk antropologların uğraştığı sorunlar, yeri geldikçe altı çizilerek ve *italik* vurgularla gösterilmiştir:

(1) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine *benziyor?*
(2) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine *benzemiyor?*
(3) İnsanlar ve toplumlar neden ve nasıl *değişiyor?*

Bu üç soru, antropolojinin bugün de geçerli olan temel sorunlarıdır. Klasik sorular geçerlidir; ancak, güvenilir cevaplar günden güne değişiyor. Yüzyılın başındaki durum şöyle özetlenebilir: Biyolojik *evrimin* yanı sıra —evrim değilse bile— sosyal-kültürel bir değişim vardır (Güvenç, 1976). Bu değişim, toplumun kendi iç dinamiğindeki etkileşimlerin bir sonucu olabileceği gibi, dıştan gelen etkilerin bir ürünü, daha doğrusu, *dış ve iç dinamiğin bir bileşkesi* olarak ortaya çıkmaktadır. Nasıl *doğa, biyolojik evrimin* en zengin bilgi arşivi ise (Şekil 2-5); *kültür* de, *sosyal değişme*nin en güvenilir belgelerini için-

de saklamaktadır. Fakat biyolojici gerekirciler, 1935'lere kadar kendi ırkçı görüşlerini ve tezlerini savunmaya devam ettiler. Irkçı yaklaşımın ve açıklamanın yetersizlikleri ve sınırları 2. Bölüm'de ele alınmaktadır.

Çağdaş antropoloji, ırksal (fiziksel) farkları yadsımaz. Fakat, «Irkın her şeyi belirlediği görüşüne karşı, bir tarih bilimi olarak kurulan antropoloji, insanoğlunun tüm yaşantısını bir bütün olarak açıklamaya çalışan tek bilimsel disiplindir». (De Laguna, 1968:475).

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Antropolojinin doğuşu ve gelişmesiyle ilgili genel bir kaynak olarak Marvin Harris'in *Antropoloji Teorisi'nin Gelişmesi (The Rise of Anthropological Theory,* 1968) adlı kitabının 1-6 bölümlerine müracaat edilebilir.

Antropolojinin doğuşu ve gelişmesiyle ilgili geniş bir Almanca kaynak olarak bkz: Mühlmann (1968)'de 1-7 bölümler. Aynı konularda Fransızca bir kaynak olarak bkz: Poirier (1968) 'de «*Histoire de la Pensée Ethnologique*» başlıklı bölüm.

Fizik ve biyolojik antropolojinin kısa fakat eksiksiz denebilecek bir özeti için *Early Man* (İlk İnsan), (Life dergisi, Doğa Dizisi, 1965) zengin bir kaynaktır.

Sosyal-kültürel antropolojinin gelişmesiyle ilgili, kısa fakat güvenilir bir özet olarak Evans-Pritchard'ın (1951) *Social Anthropology*'si ve Lucy Mair'in (1968) *An Introduction to Social Anthropology*'si tavsiye edilir.

Konuya çok kısa bir Türkçe giriş olarak A. Bayet'in *Dine Karşı Düşünce'nin Tarihi* okunabilir. Eser, Cemal Süreya (1970) tarafından Türkçeleştirilmiştir. (Varlık, Faydalı Kitaplar No. 103). Daha geniş kapsamlı bir Türkçe kaynak olarak, Adıvar'ın (1944) *Tarih Boyunca Bilim ve Din* derlemesine bakınız.

Antropolojinin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki gelişmesi için bkz: Hodgen (1964). İnsanın maymundan türemiş değil de, çıplak bir maymun olduğu görüşünü savunan çağdaş biyolojik bir kanıt olarak bkz: Morris (1971) *Çıplak Maymun.*

Sosyal ve kültürel değişme için bkz: Güvenç (1976).

2. BÖLÜM

Irksal Açıklamanın Sınırları

Antropolojinin ve sosyal-beşeri bilimler ailesinin ortak bir «ırk sorunu» vardır. Ne olduğu tam bilinemeyen ve anlaşılamayan kavramlar gibi, «ırk» da çok yaygın, fakat yaygın olduğu kadar yanlış kullanılmış, yanlış anlaşılmış bir kavramdır.

Soru: «Neden Avrupalı ve Afrikalı insanlar ve uygarlıklar birbirine benzemiyorlar?»

İnsanlar ve kültürler; davranışlar ve değerler arasındaki farkları ve benzerlikleri açıklamaya çalışan gözlemciler, belki de ilk akla gelen cevabı, bir varsayım veya teori olarak ileri sürmüşlerdir.

Cevap: «Benzemiyorlar. Çünkü Avrupalı ile Afrikalının fiziksel özellikleri (ırkları) birbirinden farklıdır!»

Irksal açıklamadan yana olanlara göre, fiziksel (görünen) farklar, insanların davanış ve kültür farklarının da sebebidir. Aşağıda, saygıdeğer bir bilim ve devlet adamımızın çalışmalarından alınan bölüm, Türk dilindeki ırk kavramının yerini ve anlamını gösterir. Burada dikkati çeken nokta, ırk ve kültür kavramlarının birbirine iyice karışmış olmasıdır:

> «Milletlerin ırk büyüklüklerini ve özelliklerini değiştiren sebepler çok çeşitlidir. Bu sebepler, verem mikropları gibi, önce hissedilmez. Ama, milletlerin bünyesinde faziletlere musallat olur. Yavaş yavaş öldürücü belirtilerini göstermeye başlar. I r k, için için kemirilir. Günden güne zayıflar. Kuvvetinden düşer. Derken, eski inançlar, bağlar, birlik ve beraberlik, eski parlaklığı kaybeder.
>
> Bugün, tarihin unutulmuş ve küflü sayfalarına sığınan, bize ibret levhası olan misaller çoktur. Terkedilmiş, toprak altında kalmış, artık baykuşların

barınağı haline gelmiş harabelerde izlerine rastlanan milletler yukarda bahsettiğimiz unsurlarla yok olup gitmişlerdir.

Herhangi bir ırk, yabancı unsurlarla karışmakta sakınca görmezse, incelemeden ve araştırmadan yabancı âdetleri, gelenekleri, görenekleri hemen kabullenirse, kendi ırkının bünyesinde ateşli bir hastalığın hummasını, gene kendi yaratır.

Temel binadaki (yapıdaki) unsurlar böylece gevşer. Soy, kültür ve milleti millet yapan ana bağlar çözülür. Korkunç bir iflas başlar. İşte, en tehlikelisi de budur.

Yabancı unsurların, temel unsurlara yaptığı etkiler, ilk zamanlarda pek hissedilmez gibi görünür. Garip bir hoş görünün içinde yerleşir. Sonra da millî olanakları, millî yetenekleri yer ve bir sorumsuzluk, bir 'neme lâzımcılık' havası yaratır». (Günaltay, 1971)[1]

Irkçılardan kimileri yüksek uygarlıkları üstün (saf) ırkların kuracağını, sosyal-kültürel evrim için ırkın saflaştırılması gereğini savunurlar. Bu teori, çok tipik bir basitleştirme ve indirgeme örneği teşkil eder. Irkçılar, görmek istediklerini görür; görmek istemediklerini (işlerine gelmeyenleri) görmezlikten gelirler. Irk, kültürel farkları belirliyorsa, aynı ırka mensup sosyal grupların sahip olduğu yüzlerce, hatta binlerce çeşit kültür nasıl açıklanabilir? Irksal açıklamaya ve ırkçılığa karşı XX. yüzyıldaki bilimsel, felsefi ve moral tepki öylesine güçlü olmuştur ki; çağımızda, ırkların üstünlüğünden ya da geriliğinden artık pek söz edilmemektedir[2]. Hatta, ırkçı görüşe ve açıklamaya karşı çıkan bilim adamları arasında, ırkın kendisini veya fiziksel farkların varlığını yadsıyacak kadar ileri gidenler görülmüştür.

Irk'ın, tek bir etken olarak, kültürel farklara sebep olamayacağı savunulabilecek bir tezdir. Ancak bu tezi savunmak için ırk kavramını, fiziksel farkların varlığını, ırksal özelliklerin

(1) Prof. Şemseddin Günaltay, *Zulmetten Nura*. Belgelerle Türk Tarih Araştırma Grubu'nun Çalışması, *Hürriyet* Gazetesi, 27 ekim 1971.

(2) «Irksal açıklama» ile «ırkçılık» arasında içerik ve önemli bir derece farkı vardır. Birincisi, kültürel farkların nedenini biyolojiye (fiziksel farklara) indirger; ikincisi, bazı ırkların üstünlüğünk savunup bu üstünlüğü «saflığa» bağlar. Birincisi, bilimsel yetersizlik, ikincisi, düpedüz bağnazlıktır.

gruplaşma ve belli toplumlardaki yoğunlaşma eğilimlerini inkâr etmek gerekmez. Irkçılarla, kültür antropologları arasındaki işte bu gereksiz ve ideolojik kutuplaşma, ırk kavramını bilimsel bir sorun ve tartışma konusu yapmıştır.

Gerçek nerededir? Irk nedir? Var mıdır, yok mudur? Irk diye bir şey, bir olgu veya gruplaşma varsa, onun kültürel farklar ve benzerliklerle ilişkisi nedir, ne kadardır? Bu bölümde işte bu tür sorular sorulmakta; fizik antropolojinin ve gen biyolojisinin yardımıyle sorulara cevap aranmaktadır.

Bütün İnsanlar Bir "Aile"

Antropologların ve genetikçilerin yaptığı gözlemler ve araştırmalar, bütün insanların tek bir biyolojik «aile»nin (insan türünün) üyesi olduklarını gösteriyor. Bu kesin yargının bilimsel anlamı şudur: Görünüşteki biçimsel farkların sayısı ve önemi, görünen veya görünmeyen benzerliklerin sayı ve öneminden küçüktür. İşte bu nedenle, bütün insanların tek bir biyolojik tür ya da cins olduğu söylenebilir.

Klasik tanımına göre, «biyolojik *tür*, çiftleşerek üreyebilen (çoğalabilen) ya da bu niteliğe sahip olan bireyler ya da birlikler topluluğudur». Farklı insan ırklarına mensup çocuk yapabilecek yaştaki sağlıklı kadın ve erkeklerin çocukları olabilir, olmuştur.

Yeryüzündeki insanların büyük bir çoğunluğu, fiziksel bakımdan, birbirinden ayrı görünüştedir. Bu farklar, toplumlar arasında olduğu kadar, aynı toplumun üyeleri arasında, hatta aynı ailenin üyeleri ve ana-baba-bir kardeşler arasında bile, gözle görülebilecek kadar belirgindir. Gözle görülebilen bu ayrılıklar, bütün toplumlarda eşit ya da eşite yakın bir biçimde dağılmış olsaydı, «büyük sayılar kanunu veya normal dağılım» kavramıyle açıklanabilirdi. Ne var ki bireysel ve fiziksel özelliklerin çeşitli toplumlardaki dağılımı eşit veya bir örnek değildir. Bazı fiziksel özellikler belli toplumlarda ve belli coğrafya bölgelerinde yığılmalar gösterir. İşte *ırk*, bu türden yığılmalara veya yoğunlaşmalara verilen bir isimdir. Fiziksel farkların belli toplumlarda görülen yoğunlaşma veya yığılma-

sından dolayıdır ki, ırk kavramı ile kültür kavramı geçmişte birbirine karıştırılmıştır[3].

Hemen her toplumda koyu renkli (esmer) ve siyah, kıvırcık saçlı bireyler vardır. Fakat yığılma, Afrika kıtasındadır. Birçok toplumlarda, çekik gözlü, düz-siyah saçlı insanlar ve gruplar vardır. Fakat yoğunluk, Uzakdoğu'dadır. İnce, uzun boylu, sarı saçlı ve mavi gözlü insanlara birçok toplumlarda rastlanır, fakat çoğunluk Kuzey Avupa'da yaşar. Irk denildiğinde akla gelen işte bu bölgeler ve bu bölgelerde yaşayan toplumsal gruplardır. Irk kavramıyle çağrışım yapan fiziksel özellikler, çok sayıda olmakla birlikte, Tablo 2-1'de renk, biçim, boy-bos olarak üç başlık altında toplanmıştır.

TABLO 2-1.
IRKSAL FARKLAR VE ÖLÇÜTLER

Renk	*Biçim*	*Boy bos*
Ten rengi	Yüz-kafa biçimi	Boy
Göz »	Göz »	Gövde
Saç	Saç »	Kıl örtüsü
	Burun »	
	Dudak »	

Son yüzyıl içinde gelişen *antropometri* bilimi, bu özelliklerin çeşitlerini ve ölçütlerini tespit etmeye, bunları sınıflamaya çalışmıştr. Bu çabalar yararlı olmuştur. Çünkü, çok yakın zamanlara kadar, ırk konusundaki bilgilerimiz, bilimsel verilerden çok, yaygın ve geleneksel inançlara davanıyordu. Antropometri, fiziksel özelliklerin ayrı toplumlardaki dağılış yüzdelerini incelemiş ve bu özelliklerin hiç bir toplum ya da ırk grubunun tekelinde olmadığını bulmuştur.

Öyleyse «ırk» sözcüğü, bir nelik farkından çok, bir derece farkını ifade etmektedir. Zihinlerimizde ırk imgesi (imajı) (Şekil 2-1), gerçeği değil, bir ideali veya idealleştirilmiş bir soyut-

(3) Günatay'ın «ırkçı» olduğu düşünülemez (dipnot 1). Ancak onun düşüncelerini okuyanlar bugün kolaylıkla sanki öyle bir yargıya varabilir; çünkü Günaltay, kültür ya da toplum yerine, «ırk» sözcüğünü kullanmaktadır.

ŞEKİL 2-1. KROMOZOMLAR VE BELLİ BAŞLI İNSAN IRKLARI: «SARI, SİYAH, KIRMIZI VE BEYAZ». *(Man in Society,* Doubleday, 1964:28).

lamayı ve basitleştirmeyi temsil eder. Herhangi bir toplumda veya ırk grubunda idealleştirilmiş ırk tiplerine benzeyen tek bir birey bulmak son derece zordur... Ancak bazı kültür antropologları «ırk»ı kabul etmeseler de, «Beyaz», «Siyah» ve «Sarı» ırktan olduğunu söyleyen, buna inanmış insanlar, gruplar ve toplumlar vardır.

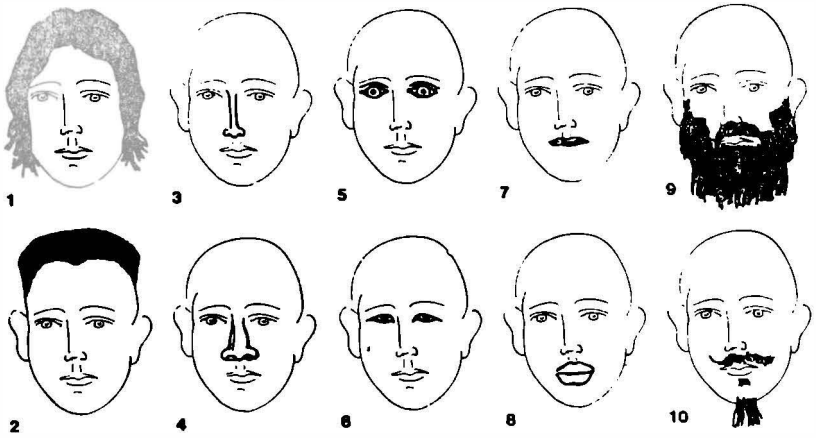
"Irk"ın Tanımı

Hoebel'e (1968:58) göre, «*Irk*, belli genetik birleşimlerin sonucunda oluşan ortak, fiziksel yapı özelliklerine sahip olan toplumların oluşturduğu büyük bir gruptur.» Fiziksel yapı benzerliğinin nedeni, çoğalma hücrelerindeki *gen*lerdir. Belli bir ırka mensup insanların genleri arasındaki benzerlik, iki ayrı ırk grubunun genleri arasındaki benzerlikten daha yüksektir. Bir toplumda yaşayan insanların taşıdığı genlerin tümüne, o toplumun «genetik hazinesi» ya da «gen kaynağı» denir. Genetik hazinenin, sosyal-kültürel ve çevresel değişme ve etkenlerden hemen etkilenmediği gösterilmiştir[4]. Ancak genler ve onların meydana getirdiği genetik hazine, cinsel birleşme yoluyla, yeni genlerden etkilenir. Genler, cinsel birleşmelerin sonucu olarak dağılır, yayılır, toplanır ve yoğunlaşırlar. Her toplumun kendine özgü bir genetik hazinesi vardır. Farklı ırktan gruplarla cinsel ilişki kuran toplumlarda bu hazine süratle değişir. Ancak, tamamen izole (tecrit olmuş) görünen ve yabancı ırklarla ilişki kurmayan toplumlarda bile genetik hazinenin aynı kaldığı söylenemez. İlerde gösterileceği gibi, «mutasyon», «genetik kayma» adı verilen süreçlerden dolayı, hiç bir toplumun genetik hazinesi uzun süre olduğu gibi kalmaz. Az da olsa, yavaş da olsa, değişir.

Asya'dan Amerika'ya göç eden Moğollar, orada binlerce yıl yalnız yaşadıkları halde değişikliğe uğramışlardır. Kutup çevresinde ve Grönland'da yaşayan Eskimolar, dünyada başka insanlar olmadığına inanacak kadar uzak yaşadıkları halde, genetik yönden, yine de değişmişlerdir. Nüfusu 3-5 yüzü aşma-

(4) Uzuv kesme, körleştirme ve sağırlaştırma gibi değişikliklerin yeni kuşaklara geçmediği fare ve kobaylar üzerinde yapılan deneylerden öğrenilmiştir. «Genetik hazine» sonradan kazanılmış değişikliklere karşı kesinlikle korunmuş ve sakınılmıştır. Oysa, radyoaktivite ışınları genleri etkileyebiliyor.

yan bir Eskimo toplumu öylesine küçük bir ırk grubudur ki, bu gruba üye olan her birey, geri kalan herkesle akrabadır —uzaktan veya yakından. Buna karşılık, Güney Amerika ve Birleşik Devletler'in Güney eyaletlerinde yüzyıllar boyu birlikte yaşayan Beyazlar ve Siyahlar genetik hazinelerini, büyük ölçüde, ayrı tutmakta başarı göstermişlerdir.

ŞEKİL 2-2. IRKLARIN BAZI FİZİKSEL (GÖRÜNÜR) ÖZELLİKLERİ. *(Man in Society.* Doubleday, 1964:37)

Bu örneklerden görülüyor ki, coğrafya bakımından tecrit, genetik hazineyi sabit tutmaya yetmediği gibi; fiziksel yakınlık ve sosyal ilişkiler, süratli bir genetik değişme için yeterli değildir. Buradan hemen şu sonuca varılır: Genetik değişmelerde, biri fiziksel (coğrafi), diğeri sosyal-kültürel olmak üzere birbirinden farklı iki ana boyut vardır. Bu boyutlar genetik değişmeleri, yavaşlattığı gibi, hızlandırabilir de. Veya, birisinin yavaşlatıcı etkisini öteki boyut karşılayabilir. Boyutlardan birincisi *doğal* olduğu halde, ikincisi *kültürel*'dir, insan yapısıdır. Hoşumuza gitmese de kabul etmek zorundayız ki, bireyler ve toplumlar, genel bir eğilim olarak, kendilerine benzeyenlerle gruplaşmayı tercih ediyorlar. Söz gelimi, içevlilik *(endogami)* böylesi bir kültürel seçimin ifadesidir. Genetik hazineyi değiştirmemeye, aynı tutmaya çalışır. Karşıt olarak, dışevlilik *(ekzogami)* ise bu hazineyi zenginleştirir, yeni niteliklerle destekler[5]. *Endogami*, belli fiziksel özellikleri yoğun-

(5) İç ve dış evlilik biçimleri için 12. Bölüm'e bakınız.

laştırırken; *ekzogami*, aynı özellikleri genler aracılığıyle yayar ve dağıtır.

Irkların farkları kadar benzerlikleri de vardır. Söz gelimi, zencinin *(Negrid* ırkın) etli dudakları ve basık bir burnu vardır (Şekil 2-2. 8 ve 4). Siyah saç rengi, zenciyi Kuzey Avrupalıdan ayırır, fakat diğer ırk gruplarından ayırmaz (Şekil 2-2. 1 ve 2). Fiziksel bir özelliğin birkaç ırkta ortak olarak bulunması tek başına pek anlamlı değildir. Okyanusya zencilerinden bazılarının uzun ve gagalı bir buruna sahip olması, onların mutlaka *semitik* bir kökten geldiğini göstermez. Gelmediği de iddia edilemez. Başka özellikleri araştırmak gerekir. Belli bir dizi fiziksel özellikler *grubu*, belli bir ırkı belirleyebilir. Ancak, daha önce işaret edildiği gibi, tek bir bireyde onun üyesi bulunduğu ırk grubunun bütün karakteristik özelliklerine rastlanması çok nadir bir örnek-olay veya olgudur.

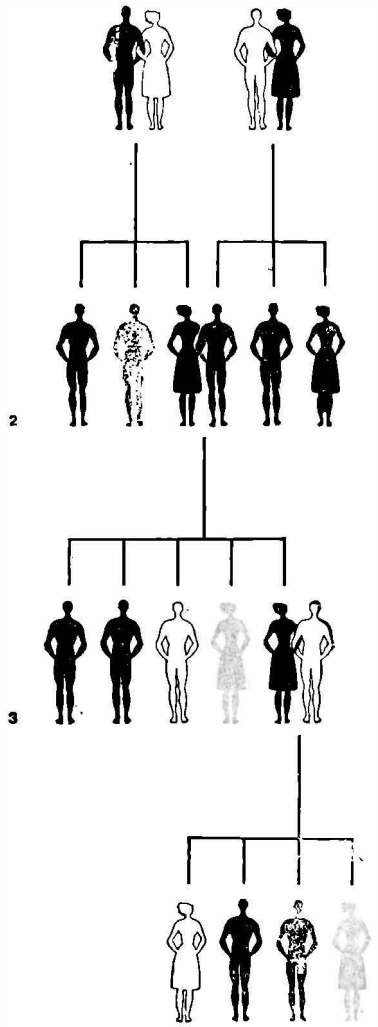
İsveçliler, görünüşte, oldukça bir örnek bir grup teşkil ederler: Düz, sarı saç; gri-mavi göz; açık bir ten rengi, *uzun* bir *kafa* gibi. Bundan 70 yıl kadar önce, İsveç Ordusunda yapılan antropometrik bir araştırma, askerlerden yalnız yüzde 11'nin yukardaki özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. İsveçli askerlerin yüzde 29'unun rengi sarışın olduğu halde; kafa biçimi, uzun değil, yuvarlaktır. Sayısı pek fazla olan bu örneklere bakarak, «ırk» sözcüğünün *idealeştirilmiş* bir kavram olduğu iddia edilemez mi? Irk olgusuna inanmayanlar, «edilebilir» diyorlar.

Fenotipler ve Genotipler

Irka inananlar ise, belli bir ırkın bir veya birkaç özelliğini taşıyan kişiyi o ırkın üyesi sayarlar; o kişide var olan, fakat ırksal karakteristiklere (tipolojiye) uymayan özellikleri görmezlikten gelirler. Klasik ırk ve insan sınıflamaları da böyle başlamıştır. Linnaeus —daha önce üzerinde durulan— ırk ve insan sınıflamasında, görünür ırk özelliklerine yer vermişti[6]. Bu geleneğe sadık kalan antropologlar, görünür benzerlikler veya farklarla, başka bir deyimle, *fenotip*'lerle ilgilenmişlerdir. Oysa bilimsel açıdan önemli olan, benzerliğin kendisi değil onun

(6) Linnacus'un ırk ve insan sınıflaması, 1. Bölüm'de s. 12'de ve «Kültür Sınıflaması Denemeleri» başlığı altında Ek: A'da gösterilmiştir.

genetik nedenidir. Çağdaş biyologlar işte bu gerekçe ve düşünce ile, fenotipleri bırakarak, genetik benzerlikleri veya *genotip*'leri inceliyorlar. Göze görünmeyen fakat genlerde var olan benzerlik ve farklar, ırk sorununu daha iyi anlaşılmasına yardım edebilir.

ŞEKİL 2-3. TEN RENGİNİN GENETİĞİ. *(Man in Society*, Doubleday, 1964:35). «Beyaz ve «Siyah» tenli bireylerin (1) birleşmesinden (2) esmerler; «esmer» lerin (1) birleşmesindense (2); yeniden «beyaz» ve «siyah» tenli bireyler doğabiliyor (3).

Kromozomlar ve Genler

Cinsel organın salgıladığı *plazma*'daki (semen'de) cinsiyet hücrelerinin çekirdeklerinde *kromozom adı verilen çubuk şeklin-*

de yapılar bulunduğu bilinmektedir. Kromozom sayısı türden türe değişir. *İnsanda 46 tanedir; 23'ü anadan, 23'ü babadan gelir*[7]. Gereği gibi boyandığında, kromozomlar mikroskopta görülebilir (Şekil 2-1'deki beyaz cisimcikler). Her kromozomda var olduğu bilinen *gen*'ler ise henüz görülememiştir. Her *gen* veya bir *genler grubu* organizmanın belli bir bölümünün biçimini (yapısını) ve işlevlerini (görevini) belirler. Genlerin bu işi nasıl yaptığı, incelenmekle beraber, henüz *kesinlikle* ve *bütün ayrıntılarıyle* bilinemiyor.

Mendel Kanunları

Konuyu daha iyi açıklayabilmek için, liselerimizdeki biyoloji derslerinde okutulan Mendel Kanunlarını anımsatmak gerekir. Gregor Mendel (1822-1884), bitkiler üzerinde deneyler yaparak, kalıtım veya soyaçekim kanunlarını bulmaya çalışmıştır. Saf «ırk»tan görünen bezelyelerden elde ettiği melez kuşaklarda, farklı niteliklerden birisinin daima baskın (egemen) göründüğüne dikkat eden Mendel, bu niteliğe «baskın» (B), zayıf niteliğe «çekingen» (ç) adlarını vermiştir. Mendel'in Birinci Kanunu bu gözleme dayanır:

> Aynı türe mensup ayrı genlerin birleşmesinden «baskın» görünüşlü melezler elde edilir.

Mendel, bundan sonra, ikinci kanununu şöyle formüle etmiştir:

> İkinci kuşak melezler kendi aralarında yeniden çiftleştirilirse, baskın ve çekingen görünen özellikler birbirinden ayrılma eğilimi gösterir.

Öyleki, üçüncü kuşakta, çekingen özellik tekrar ortaya çıkar. Bu ayrışmanın matematik açıklaması şöyledir:

> Birinci Melez: (B+ç) ve
> İkinci Melez: (ç+B) ile gösterilirse;

üçüncü kuşak, melezlerin cebirsel çarpımı ile gösterilebilir:

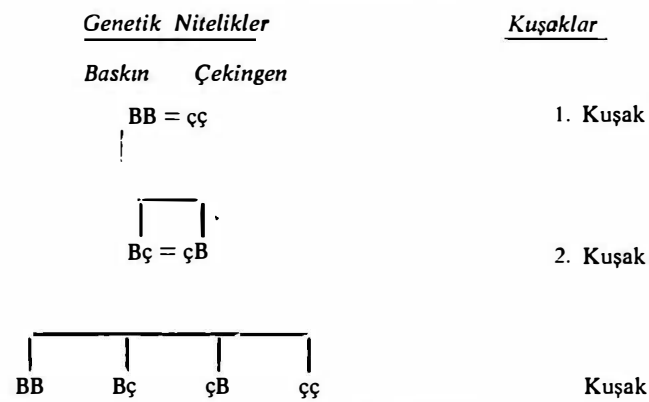
$$(B+ç)\ (ç+B) = B^2+Bç+çB+ç^2$$

Yani üçüncü kuşakta: Bir tam baskın (B^2), bir tam çekingen ($ç^2$), iki tane de baskın görünüşlü melez (B+ç) bulunur. Üçün-

(7) Okulda, kromozomların 48 tane olduğunu öğrenmiştik. Ancak son araştırmalar doğru sayının 46 olduğunu göstermiştir. Bkz: Akman (1977:14).

cü kuşaktaki dağılım, genetik özelliklerin karışmadığını ve (B+ç) toplamsal ilişkisini sürdürdüğünü gösterir. Mendel kanunlarını tek bir şemada toplamak mümkündür (Tablo 2-2). Klasik fizik antropoloji, görünür benzerliklerle uğraştığı için, baskın fenotiplerle, baskın görünüşlü fenotipleri (melezleri) birbirinden ayırmakta sıkıntı çekmiştir. Genetiğin ve gen biyolojisinin gelişmesiyle, bu güçlüklerden bazıları giderilmiştir.

TABLO 2-2.
MENDEL KANUNLARI

1. KANUN:

«Farklı genlerden baskın görünüşlü melezler elde edilir». Genler, birleşiyor görünür.

2. KANUN:

«Baskın görünüşlü melezlerden, baskın, çekingen ve melez bir kuşak doğar, genler ayrışır».

Gen Biyolojisine Göre

Biyokimyacıların tahmin ve hesaplarına göre, bütün genlerin kimyasal pozisyonlarının toplamı (kombinezon ve permütasyonları) milyarlar ve milyarlara ulaşır. Sayılar bu kadar yüksek olunca, genetik bakımdan, tam birbirine özdeş iki kimse bulmak son derece küçük, sıfıra çok yakın, bir olasılıktır. Konu, kimyasal ve matematiksel açılardan, öylesine karmaşıktır ki bugüne kadar incelenebilen problemlerin sayısı çok sınırlı kalmıştır.

Kan Grupları

İnsan biyolojisindeki görünmez genetik özelliklerden birisinin de «kan-grubu» olduğu bilinmektedir. Kan verilmesi gerekti-

ğinde, her hastanın her tür kanı kabul etmediği hekimlerin yaptığı deneylerden öğrenilmiştir. Kan bankalarının radyodaki «acele kan aranıyor» çağrılarında, hangi gruptan kan istendiği belirtilir: «0» (sıfır) A,B veya AB gibi. Ayrıca Rh faktörünün de pozitif (+) mi, yoksa negatif (—) mi olacağı söylenir. En çok istenen «0» grubudur. Çünkü her gruba kan verebilir, yalnız kendi grubundan kan alabilir. A ve B grupları ise birbirini pıhtılaştıran antigenlere sahiptir. «0» grubunun A ve B tipi *antigenlere* karşı genetik bağışıklığı vardır. Kan gruplarının her toplumdaki, her ırksal gruptaki dağılımı bir örnek olmadığı gibi, toplumlar ve ırklar arasındaki dağılımlarından da anlamlı bir sonuç çıkarmak pek kolay değildir (Tablo 2-3).

TABLO 2-3.
KAN GRUPLARININ BÖLGESEL (KÜLTÜREL) DAĞILIMI

Kan Grubu Toplumlar	«0» Sıfır (%)	A (%)	B (%)	AB (%)	Toplam (%)
Avrupa	40—50	30—40	8—12	1—6	% 100
Utes'ler (ABD)	98	2	0	0	% 100
Asya Moğolları	30	30	30	10	% 100
Türkiye	36	43	16	5	% 100

Kaynaklar: (Hoebel, 1968:67), (Bingöl, 1970).

A-grubunun A_1 ve A_2 adı verilen alt tipleri bulunmuştur. Amerikan Kızılderilileri ile Asya Moğollarında, Pasifik Okyanusu Adalılarında ve Avustralya Yerlilerinde rastlanan A'nın da A_2 olduğu tesbit edilmiştir. Avrupa ülkelerindeki kan gruplarında yüzde 15 Rh negatif (—), yüzde 85 Rh pozitif (+) bulunmuştur. Buna karşılık, Asya, Avustralya Yerlileri, Okyanusya ve Amerikan Kızılderililerinin büyük çoğunluğunda Rh faktörü (+) pozitiftir. Kızılderililerin, Moğol kökenini gösteren kanıtlar arasında, kan-grubu benzerliği önemli bir yer tutmaktadır.

PTC Deneyi

Kan grubuna benzeyen başka bir genetik özellik de PTC duyarlığıdır. Bazı toplumlar ve bireyler, kısaca «PTC» adı verilen kimyasal maddenin *(phenylthiocarbamide)* tad ve kokusu-

ŞEKİL 2-4 KAN GRUBU İLE TEN RENGİNİN KÜLTÜRLERE GÖRE DAĞILIMI: ANLAMLI BİR İLİŞKİ YOK! *(Man in Society,* Doubleday, 1964:45)

na karşı duyarlı (T), kimileri duyarsızdır (t). Araştırmalar, PTC'ye duyarlı olan *gen*'in (T), duyarsız olan *gen*'e (t), baskın olduğunu göstermiştir. Birleşik Amerika'da yapılan bir incelemede, nüfusun yüzde 70'i duyarlı, yüzde 30'u duyarsız bulunmuştur. Buna göre, çekingen genin nüfustaki dağılımı yüz-

de 55 civarındadır[8]. *Navaho* yerlileri arasında ise, çekingen (t) geninin dağılımı yüzde 14 kadardır. Rh pozitif (+) kan grubu ile (T) genlerinin dağılımı arasında yüksek bir korelasyon (istatistik bakımından anlamlı ilişki) vardır; yani bu iki gen, çoğunlukla, bir arada bulunur.

Kan grubu ve PTC testlerinin ortak sonuçlarına göre, 5 çeşit genotip ırk vardır. Bunlar Kafkas (beyaz), Negrid, Moğol, Kızılderili ve Avustralya ırklarıdır. Ancak, fenotip bir özellik ile genotip bir özellik arasında mutlaka istatistik ve anlamlı bir ilişki yoktur (Şekil 2-4).

Bu ön bilgilerin ışığı altında, ırksal farklar ve benzerlikler konusu özetlenebilir. Genetik benzeşme ve farklılaşma süreçleri birbirinden tamamen *bağımsız olmayan* dört boyut (eksen) üzerinde yer almaktadır:

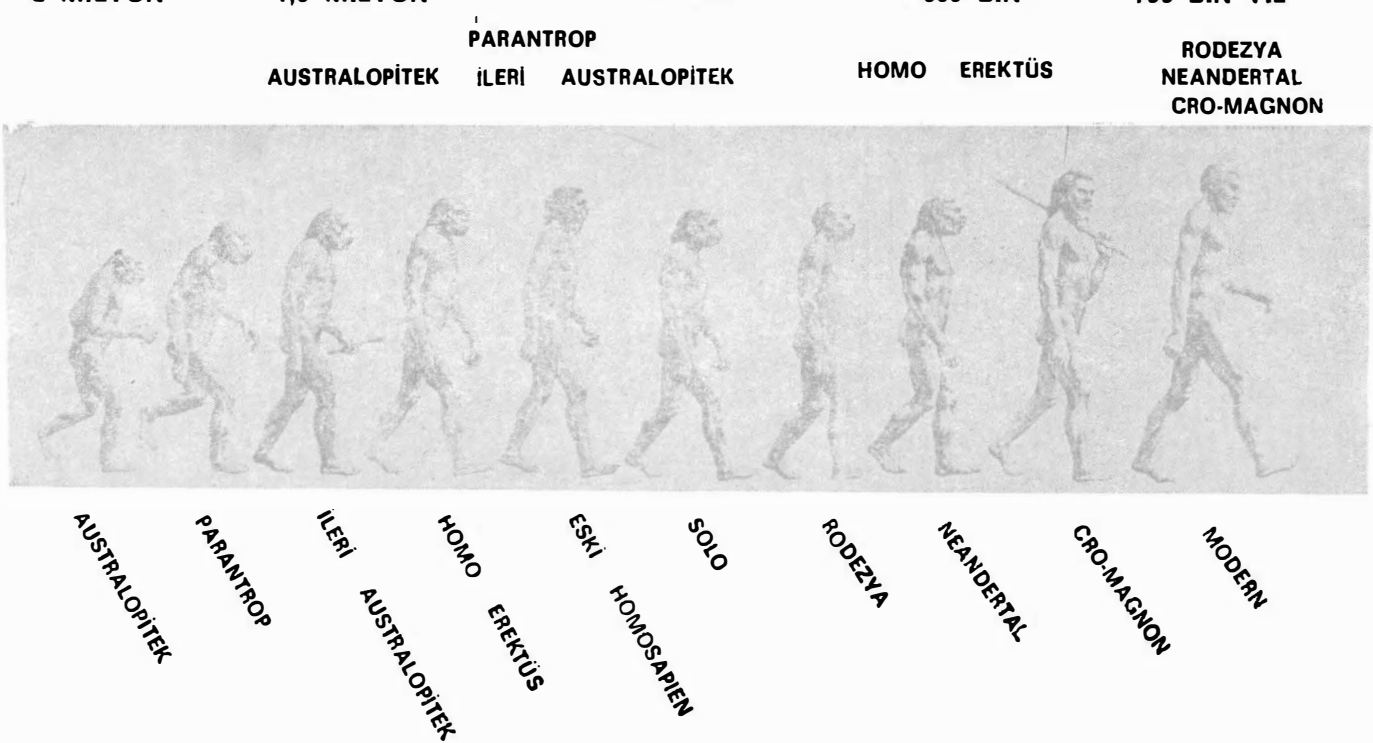
(a) Mutasyon,
(b) Doğal ayıklama,
(c) Genetik-demografik kayma ve
(d) Kültürel seçicilik.

Aşağıda, bu boyutlar kısaca ve tek tek açıklanmaktadır.

Mutasyon

Mutasyon, genetik yapıda (hazinede) ortaya çıkan ani bir değişme veya doğanın yaptığı bir *yanlışlık*'tır. Bütün genetik hazinelerde, ani değişmeler veya mutasyonlar görülür. Mutasyon sonucu ortaya çıkan değişikliklerin doğal seçime dayanma gücü varsa, gen yaşar ve ortak «genetik hazineye» girer; yoksa, kaybolup gider. Mutasyon sadece bir kez ortaya çıkan bir değişiklik değildir. Genetikçiler, toplumun genetik hazinesini biliyorlarsa, muhtemel mutasyonları önceden haber verebilirler; karşıt olarak mutasyonlar biliniyorsa, genetik hazinenin bazı özellikleri bulunabilir. *Hemofili* hastalığı çok tipik bir mutasyon örneğidir. Hastanın kanamaları durmaz. Hasta çoğu zaman, çocuk sahibi olacak yaşa gelmeden ölür. Buna karşın, her

(8) Mendel yasasına göre, (T) baskın olduğu için;
$0{,}70 = T^2 + 2Tt$ olmak gerekir. Buradan,
$0{,}30 = t^2$ bulunur. Çünkü $T^2 + 2Tt + t^2 = 1$ (%100).
Öyleyse, $\sqrt{0{,}30} = t = 0{,}55$ dir. Buradan, $T = 0{,}45$ bulunur.

ŞEKİL 2-5. INSANOĞLU'NUN EVRİMİ. *(Early Man,* Time, 1965:45)

toplumda çok az sayıda hemofili görülür. Hasta gen, mutasyon yoluyla, tekrar ve tekrar yaratılıyor veya çekingen olarak kuşaktan kuşağa geçiyor ve genetik hazinede yaşıyor, demektir. Bazı kimseler, kendileri hasta olmadan, hasta geni yeni kuşaklara geçirebilirler. Kraliçe Victoria'dan beri, İngiliz Kral Ailesinde hemofili geni vardır, fakat ailenin her bireyinde hastalık görülmemiştir. Her gen kuşağında yaklaşık olarak 40 binde bir oranında mutasyon (yanlışlık) olduğu tahmin edilmektedir. Mutasyon salt anlamda olumlu ya da olumsuz bir değişim değildir. Bazıları hastalığa ve ölüme sebep olurken, diğerleri biyolojik evrimin yolunu açar. Tarımda ve hayvancılıkta binlerce yıl süren denemelerden sonra, İnsanoğlu mutasyonlardan yararlanarak doğayı ve ürünleri istediği yönde geliştirip değiştirmeyi ve evcilleştirmeyi öğrenmiştir[9].

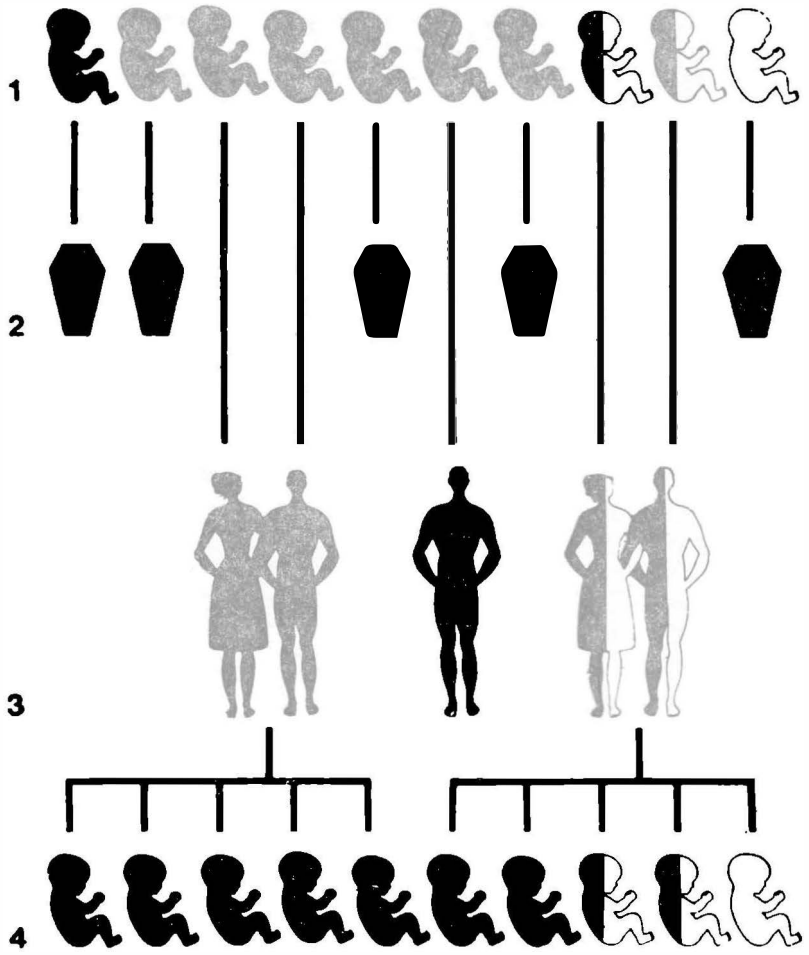
Doğal Ayıklama

Mutasyona uğrayan bir genin kuşaktan kuşağa geçerek bütün topluma veya onun genetik hazinesine yayılması güçtür. Çünkü Mendel'in İkinci Kanununa göre, 3. kuşakta farklı genler tekrar tekrar ayrışacaklardır. Mutasyonun yaygın hale gelmesi için, normal gen yüzdesinin azalması gerekir. Mutasyona uğramış genin, doğal-seçim (yaşama) gücü normal olan genden daha üstün ise, yüzdesi artar, yaygınlaşır. Karşıt olarak normal genin, yüzdesi azalırsa da, tüm kaybolması için çok uzun bir zaman gerekir. Bu arada ortaya çıkabilecek yeni mutasyonlar, eski/yeni gen dengesini etkileyebilir; onların doğal seçime dayanma gücünü değiştirebilir. Tropik yörelerde, ten rengini koyulaştıran genler dayanıklıdır. Aynı genler, güneşi olmayan kutup-altı (arktik) bölgelerde yaşamaya elverişli değildir. Tropiklerde esmer ten, kutup-altı bölgelerde ise beyaz ten yaygın hale gelir.

Sıtma mikrobu, kandaki alyuvarlara düşmandır. Mikrop, alyuvar içinde ürerken bu yuvarları yer ve tüketir. Ay ya da orak biçimindeki bir alyuvar, doğanın sıtmaya karşı güçlü bir savunma silahıdır. Bu tip alyuvar, mutasyonla ortaya çıkar.

---

(9) Sekizinci Bölüm'de evcilleştirme konusuna ve mısır bitkisinin evrimine (Şekil 8-13) bakınız.

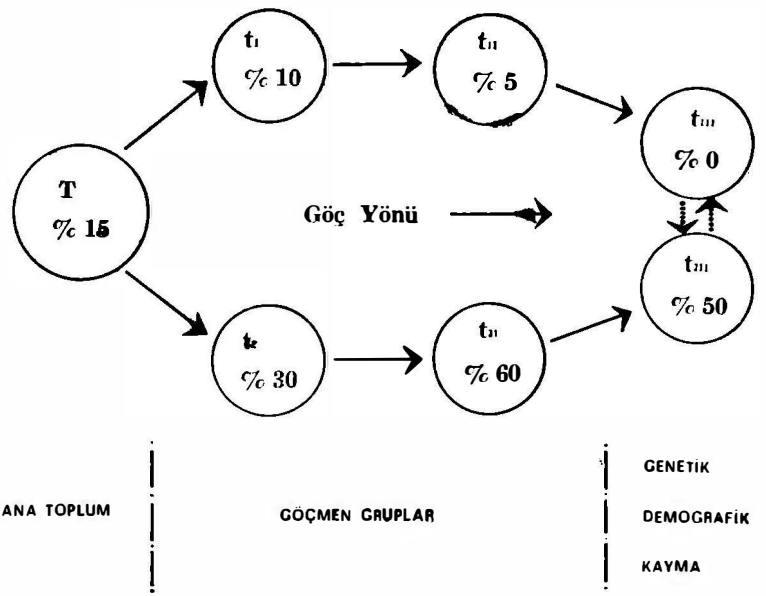
ŞEKİL 2-6. SITMA HASTALIĞI İLE «ORAK-TİPİ» HEMOGLOBİN (ALYUVAR). (*Man in Society*, Doubleday, 1964:38).

Sıtmanın yaygın olduğu tropikal bölgelerde, orak-tipi alyuvar geninin ilginç bir artma-azalma döngüsü görülür (Şekil 2-6). Gerek anne gerekse babadan orak-tipi alyuvar geni alan (Şekil 2-6'daki) beyaz bebek, normal alyuvar yapamaz ve küçük yaşta kansızlıktan ölür. Bu tip genleri almayan çocukların yarıdan fazlası (siyah bebekler) sıtmadan ölür. Normal ve orak biçimi alyuvar geni yarı yarıya olanların (yarısı siyah, yarısı beyaz olan bebekler) yaşama şansı yüksektir. Çünkü, ne sıtmadan ölürler ne de kansızlıktan! Bu tür koşullar altında, mu-

tasyona uğramış genin nüfus içindeki dağılımı (yaygınlığı) yüzde 40'a kadar yükselir. Etkili bir sıtma savaşı yapılırsa, sıtmanın öldürdüğü normal hemoglobin genleri yaşayacağından, orak tipi genin frekansı (yüzdesi) azalır.

Genetik Kayma

Bir toplumun genetik hazinesi, mutasyon ve doğal-seçim mekanizmaları olmadan da değişikliğe uğrayabilir. Bu tür değişmelere «genetik kayma» adı verilmekle beraber, kaymanın ön şartı göçler yani demografik hareketlerdir. Göçlere bağlı genetik değişiklikler Şekil 2-7'de şematik olarak gösterilmiştir. Ana toplum (T), ondan ayrılarak göç eden küçük gruplar (t) ile gösterilmiş; ayrıca, T toplumunda, belli bir genetik özelliği veren gen (G) dağılımının yüzde 15 olduğu kabul edilmiştir. T' den ayrılarak göçe hazırlanan ortalama 10'ar kişilik (t) gruplarında 1 veya 2 tane G bulunacaktır. (t_1) de bir adet G; (t_2) de ise üç adet G bulunduğu kabul edilebilir. Bu gruplarda G geninin yüzde dağılımı değişmiştir: (T) deki G, yüzde 15 olduğu halde, bu oran (t_1) de yüzde 10'a iner, (t_2) de ise yüzde

ŞEKİL 2-7 GENETİK-DEMOGRAFİK KAYMA: GÖÇLER, GENETİK BAZI ÖZELLİKLERİ ETKİLİYOR! GEN YÜZDELERİNİ DEĞİŞTİRİYOR.

30'a kadar çıkar. Öyle ki, t_1 grubundaki G azalmış, t_2'deki G ise artmıştır. Böylece (t) gruplarının göçleri, başka gruplarla cinsel ilişki kurmadan birkaç kuşak devam ederse, üçüncü göçte, t_{111} grubunda, G sıfıra inerken, t_{211} grubunda, G yüzde 50'ye yükselebilir. Sonunda, t_{111} ile t_{211} ilişki kurarlarsa, G-özelliği bakımından, birbirinden oldukça farklılaştıklarını göreceklerdir.

Kültürel Seçicilik

Bir önceki örnekte küçük (t) gruplarının başka «genetik hazineler»le ilişki kurmadığı varsayılmıştır. Bu küçük gruplar, göçleri boyunca çevre ve yakınlarındaki biyo-kültürel gruplarla ilişki kurarlarsa, küçük (t) gruplarında başka genetik değişmeler de görülebilir. Ancak (t) grupları sonradan kendi aralarında yeni ilişkiler kurarlarsa, (T) nin «genetik hazinesi» *bir ölçüde* yeniden inşa edilmiş olur. Fakat (G) geninde görüldüğü gibi, birçok genlerin dağılım yüzdesi (T) ye göre önemli ölçüde değişmiş veya kaymış olacaktır. Kızılderili kabilelerin genetik hazinelerinde, Asyalı Moğollara göre, böyle değişimlere rastlanmıştır. Biyolojik evrim sürecinde, yukarda özetlenen 4 mekanizmanın 4'ü de tek tek, gruplar halinde veya hep beraber rol oynayabilir. Biyolojik *evrim*, ya da genetik *değişme*, aynı zamanda yer alan bu süreçlerin bileşkesidir (Tablo 2-6).

TABO 2-4.
KLASİK IRK SINIFLAMASI

Kafkas	*Moğol*	*Negrid*
Kuzeyli	Asyalı	Afrikalı
Akdenizli	Okyanusyalı	
Alpli	Kızılderili	Negrito

Kaç Çeşit Irk?

Öyleyse «kaç çeşit ırk vardır?» suali sorulabilir. Kullanılan ölçütlere ve sınıflamayı yapan bilim adamının eğilimlerine göre, ırk sayısı 3'e kadar indirilip 30-40'a kadar arttırılabilir[10].

(10) Coon, Garn ve Birdsell (1950) 30 ırk'lık, Garn (1960) ise 32 ırklık sınıflama sistemi önerirler. Dobzhansky (1962:263-5), ırk sayısını 34'e çıkarır.

TABLO 2-5.
BELLİ BAŞLI IRKLARIN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

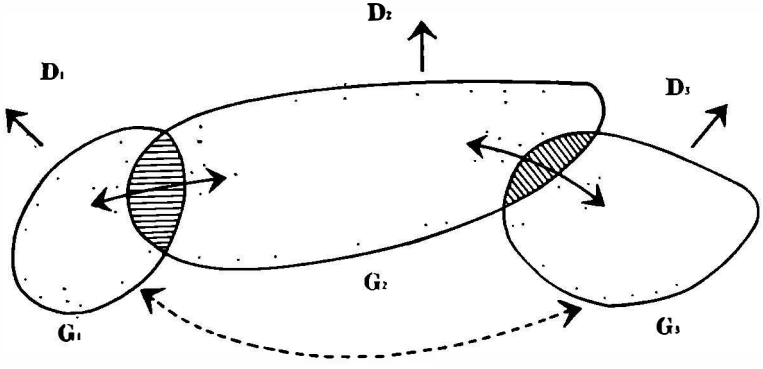
Irklar ve Özellikler	*Kafkas*			*Moğol*				*Negrid*	
Alt Tiplerin Ortak Özellikleri	Diğer ırklara göre, daha açık ten rengi. Göz rengi, açık maviden koyu kahverengine kadar değişir. Saç, sarı, siyah, düz, dalgalı, kıvırcık olabilir. Erkeklerin bedeni oldukça kıllıdır. Burun, dar ve yüksek, nadiren basık ve geniş. Dudaklar ince. Boy, orta uzundur.			Mevcut ırk gruplarının sayıca en büyüğü. En tipik (görünür) özellik, çekik gözdür (Moğol plisi). Çocukların sakral (kuyruk sokumu) bölgesinde, morumsu renkte, üçgen biçiminde bir leke vardır (Moğol lekesi). Moğollar ten rengi bakımından, zencilerle Kafkasyalılar arasında yer alır. Gözler, kahve, koyu kahve. Saç, düz siyah. Kafa, geniş, fakat istisnalar var. Beden uzunca, kol ve bacaklar kısa.				En koyu renkli ırk. Tam siyah çok az, çoğu koyu kahve; siyah, kıvırcık, kalın ve yapağı görünüşlü saç; etli, şişkin ve ileri doğru çıkık dudak; geniş, basık burun. Saç sık, fakat kısa; sakal seyrek; beden kılsız; boy orta-uzun; ayaklar narin, ön kol uzun.	
Alt Tipler	*Kuzeyli*	*Akdenizli*	*Alpli*	*Asyalı*	*Kızılderili*	*Okyanusyalı*		*Negrito*	*Afrikalı*
Göz	Gri-mavi ve elâ göz	Kahve	Kahve, siyah	Kahve	Kahve	Kahve	Kahve	Siyah, koyu kahve	Siyah, koyu kahve
Boy bos	İnce-uzun	Orta-hafif	Kalın, orta	Orta-kısa	Orta	Orta-kısa	Orta-uzun	Çok kısa	Uzun, çok uzun (atletik)
Saç	Düz, sarı	Dalgalı siyah	Koyu renk, düz	Düz, siyah	Siyah	Kahve-kızıl	Sert-kısa, fırça gibi	Siyah	Çok kıvırcık, yapağı gibi
Kafatası Göstergesi	Dolikosefal	72-71	83-88	Brakisefal	Mezosefal-dolikosefal	Mezosefal	Çeşitli	Mezosefal	Dolikosefal
Yerleşme ve Yaşama Yerleri	*İskandinavya, Baltık Bölgesi, İngiltere ve ABD*	*Akdeniz çevresi ve Kuzey Afrika*	*Doğu ve Merkezi Avrupa, Yakındoğu ve Ortadoğu*	*Uzakdoğu Asya*	*Kutuplar (ABD), Orta ve Güney Amerika*	*Güneydoğu Asya, Okyanusya ve Tropik Adaları*	*Yeni Gine ve Tropik Adaları Okyanusya*	*Kongo, Malaya, Filipinler ve Yeni Gine*	*Afrika ve Büyük Sahra'nın Güneyi*

Burada, 3'er alt-gruba sahip 3 ana ırkın meydana getirdiği 9'lu bir tipleştirme örneği üzerinde durulacaktır. (Tablo 2-4). Bu sınıflamada yer alan ırk tiplerine ait görünür (fenotipik) özellikler, Tablo 2-5'te özetlenmiştir.

İnsanın biyolojik (jeolojik) tarihçesi üzerinde daha önce (1. Bölümde) kısaca durulmuş ve evrimin aşamalarından örnekler verilmişti. Bu bölümde, ırk kavramı ve ırksal özellikler konularına girildi. Burada akla gelen ve zaman zaman ortaya atılan önemli sorular şunlardır: Irklar nasıl oluşuyor Fizik özellikler nasıl bir süreçle belli toplumsal gruplarda voğunlaşıyor? Irklar tek bir türün farklılaşmasıyla mı ortaya çıkıyor, yoksa tek ırka doğru mu bütünleşiyor?

Evrim Konusunda Yeni Görüşler

Bütün insan ırkları, daha önce verilen tanımına göre, tek bir insan türünün alt gruplarıdır. Bu cümlenin pratik anlamı şudur: Hangi renk ve biçimde olursa olsun, ırkların gen hazineleri, üremeye elverişli olacak kadar birbirine benzemektedir. Aynı türden olabilmek için mutlaka aile kurma, melez de olsa, çocuk yetiştirme şartı yoktur. Bazı ırklar cinsel ilişki ku-

MADEMKİ $G_1 \longleftrightarrow G_2$ ARASINDA (CİNSEL) İLİŞKİ VAR.
VE $G_2 \longleftrightarrow G_3$ ARASINDA CİNSEL İLİŞKİ VAR:
ÖYLEYSE $G_1 \longleftrightarrow G_3$ ARASINDA GENETİK İLİŞKİ VAR.

ŞEKİL 2-8. G- TÜRÜNÜN FARKLI IRKLARI VE GENETİK BİRLİĞİ

ramayacak kadar birbirinden uzak yaşadıkları halde, türdeşliklerini koruyabilmişlerdir. Bu ayrılık döneminde, ırkların genetik hazineleri (bir evvelki konuında özetlenen süreçler ya da mekanizmalar yoluyla) farklı yönlerde değişikliğe uğramışlarsa da, ırklar, yeni türler sayılacak kadar birbirinden farklılaşmazlar.

Göçmen kuşlar üzerinde yapılan araştırmalar, aynı türe mensup ırkların yeni türlere ayrılması (türleşme) olasılığının çok düşük olduğunu göstermiştir. İki ırk grubuna ait genetik hazinenin doğrudan ilişkili olmadığı hallerde bile, bu ırkların yakın ilişkide bulunduğu üçüncü bir grup, genetik akrabalığı (yakınlığı) dolaylı olarak devam ettirmektedir (Şekil 2-8). Örnek olarak, G_1 ve G_3 gruplarının (Şekil 2-8) birbirleriyle doğrudan ilişkisi yoktur. Fakat her iki grubun da ilişkili bulunduğu G_2 grubu bu genetik yakınlığı dolaylı yoldan sağlamaktadır. Bir başka deyimle, G_2 grubu, G_1 ve G_3 gruplarının genetik birliğini, G türünün devamını sağlamaktadır. Hayvanlar âleminde gözlemlenen bu süreç, insan ırkları için de geçerlidir.

Burada ilginç bir genel ilke belirir: G_1 G_2 ve G_3 grupları, ekolojik ve demografik nedenlerle, sırasıyle D_1 D_2, D_3 gibi farklı yönlerle değiştikleri halde, genetik bakımından aynı G-türünün alt grupları (ırkları) olarak kalırlar. Öyleyse, genetik değişmenin yönünü bulmada yararlanılacak üç genel kural vardır.

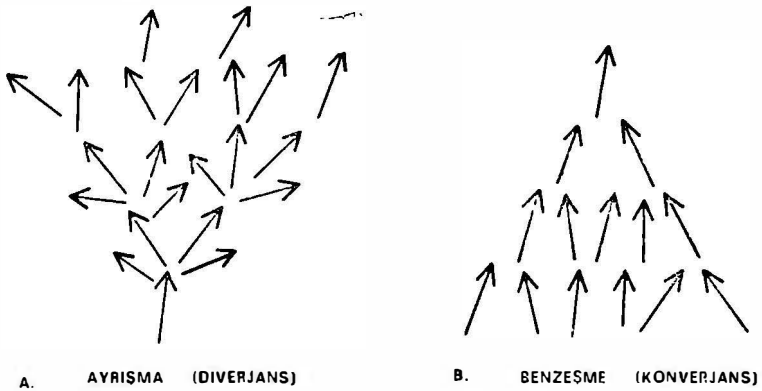
(1) *Çevresel-doğal değişkenler, çoğunlukla ırksal grupların farklılaşmasına yol açarlar.* (Şekil 2-8'de D_1, D_2 ve D_3 yönleri).

(2) *Biyolojik-demografik etkenler ise çoğu zaman türün genetik (hazine) birliğini sürdürmeye yardım ederler.*

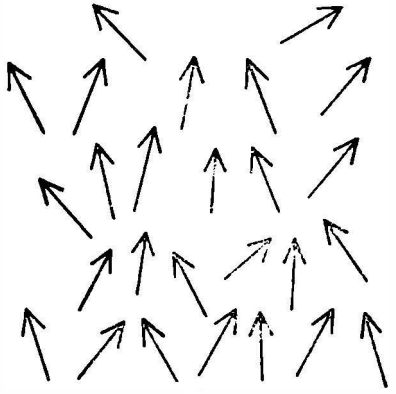
(3) *Kültürel seçim, yer, toplum ve zamana göre, (yukardaki) (1) ya da (2) yi destekler; kararsız kalabilir; değişimin yönünü değiştirebilir.*

İki zıt kurala bakarak denebilir ki, genetik değişmede rol oynayan süreçler, fiziksel farklılaşmaya izin verdikleri halde, türleşmeye (yeni türlere ayrılma olgusuna) karşı çıkarlar. Evrim konusundaki yeni görüşler işte bu iki zıt eğilimin anlaşılmasına ve bilimsel yönden değerlendirilmesine dayanmaktadır

(Şekil 2-9). Modern görüşün ileri sürdüğü «sarmaşık» modeli (Şekil 2-10), «ağaç» ve «süpürge» modellerinden ikisine de benzememekte, fakat ikisini de içine almaktadır.

ŞEKİL 2-9. IRKLAR: AYRIŞIYOR MU? BENZEŞİYOR MU
A. «Ağaç» ve B. «Süpürge» Modelleri.

ŞEKİL 2-10. IRKLAR: HEM AYRIŞIYOR, HEM BENZEŞİYOR!
C. «Sarmaşık» gibi sarmaşıyorlar.

Genetik değişmenin Şekil 2-10'daki sarmaşık modeline benzemesi kuvvetle muhtemeldir. Bu modele göre, benzeşme ve farklılaşma eğilimleri, ırk gruplarını, aynı zamanda ve birlikte etkilemektedir. Bu iki zıt eğilimin dengesine göre, bazı ırkların bazı dönemlerde birbirine yaklaşması; diğer dönemlerde ise birbirinden uzaklaşmaları, farklılaşmaları hatta yeni türlerin ortaya çıkması (türleşme) mümkündür. Bu nasıl oluyor?

Biyolojik ve genetik benzerlik ve farkları belirleyen 4 boyut veya süreç, yukarda belirtildiği gibi, birbirinden tüm bağımsız olan etkenler ya da değişkenler değildir. Örnek olarak, genetik kaymanın ön şartı demografik hareketler (göçler) dir. Bağımsız bir değişken gibi görünen mutasyon bile, bir yandan büyük sayılar yasasına, diğer yandan toplumun genetik hazi-

TABLO 2-6.
IRK-KÜLTÜR ETKİLEŞMESİ: GENEL EĞİLİMLER

		Irksal		
Süreçler		*Benzeşme Eğilimi (+)*	*Farklılaşma Eğilimi (—)*	*Açıklama Notları*
Mutasyon		±	—	(1)
Doğal ayıklama		+	—	(2)
Genetik kayma		+	—	(3)
Kültürel seçim		+	—	(4)
Sonuçlar	(+)	±+		Modern, büyük toplumlarda
		++		
	(—)		— —	Küçük, geleneksel toplumlarda
			— —	

Açıklamalar:

(1) Büyük sayılar kanununa bağlı olan mutasyon, küçük yerleşmelerde ve kısa sürede toplumlararası farklılaşmaya, uzun sürede ise toplumlararası benzeşmeye yol açmalıdır. Öyleyse etkisi (±) iki yönlü olacaktır.

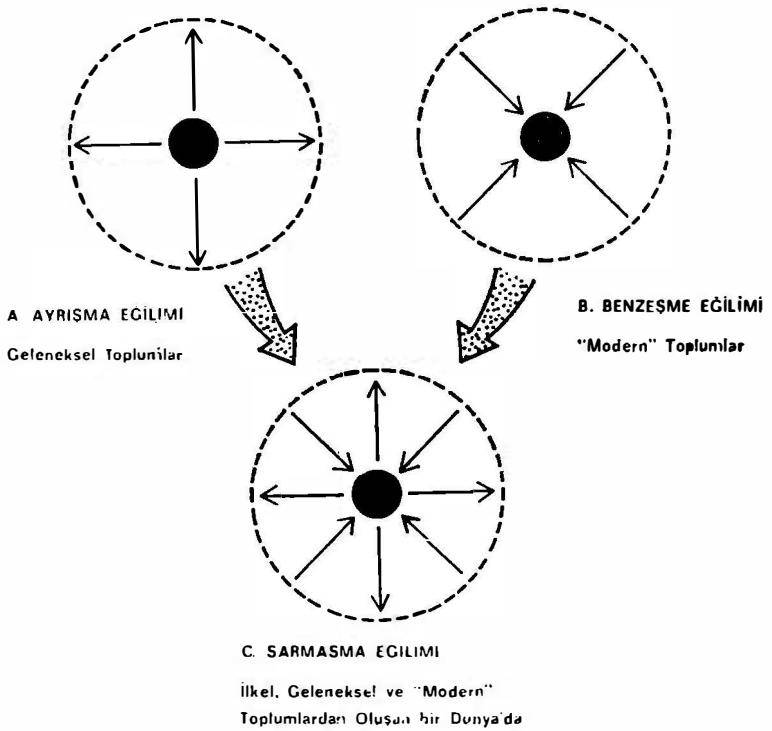
(2) Doğal çevre ile kültürel ve teknolojik değişikenlerin bir bileşkesi olan doğal-seçim, geleneksel kültürlerde, toplumlararası farklılaşmaya, modern dünyada ise benzeşmeye yardım eder. Çünkü, teknoloji, belli bir çevrede yaşayacak şekilde özelleşen genleri, çevreden bağımsız kılmaya çalışır.

(3) Coğrafi hareketliliğin (göçlerin) sınırlı olduğu geleneksel toplumlarda, genetik kayma da sınırlı kalacağından, gruplararası farklılaşma hızlanacak; modernleşme ile beraber göçler artacağından, toplumlararası benzeşme güç kazanacaktır.

(4) İlkel ve geleneksel toplumlarda, bilgi, tutum, davranış ve kültürlerarası farklar nedeniyle, seçicilik kuvvetli olacağından, kültürlerarası farklılaşma artacak; çağdaş ve kentsel toplumlarda, ırk ayırımı ve seçicilik zayıflayacağından, benzeşme eğilimi güçlenecek ve hızlanacaktır.

nesine bağlıdır. Belli mutasyonların, belli bir gen dağılımına sahip olan toplumlarda gözükmesi olasılığı daha yüksektir. Mutasyon, doğal seçim, genetik-demografik kayma ve kültürel seçiciliğin benzeşme ve farklılaşma yönündeki etki ve katkıları Tablo 2-6'da özetlenmiştir. Bu tür değişmeler genel eğilimlerin yönünü belirler. Savaşlar, fetihler, açlık/bolluk dönemleri, büyük salgın hastalıklar, önemli iklim değişmeleri, siyasal ideolojiler, bunların arasındaki ilişkiler, besbelli ki genel eğilimleri bir dereceye kadar etkilemiştir; bugün de, etkilemektedir. Geçen yüzyılda Amerika'ya yapılan büyük göçler, II. Dünya Savaşından sonra Almanya ve Avustralya'ya yönelen işçi göçleri örnek olarak gösterilebilir (Şekil 9-6 ve 9-8, 9. Bölüm).

Tablo 2-6'da, benzeşme ve farklılaşma eğilimlerinin bileşkesi aranırsa, şöyle bir sonuçla karşılaşılır: Küçük, dağınık, gele-

ŞEKİL 2-11. IRK VE TOPLUMLARDA AYRIŞMA, BENZEŞME VE SARMAŞMA EĞİLİMLERİ: ÖZET.

neksel bir toplumlar sisteminde, ırksal *farklılaşma* eğilimi daha kuvvetli olmalıdır. Buna karşılık, büyük ve endüstrileşmiş toplumlar sisteminde, genel bir *benzeşme* eğilimi daha güçlü görünür. Bu sonuç Şekil 2-11'de grafik olarak gösterilmiştir.

Şekil 2-11'de varılan sonuç kültür tarihinin genel bulgularına paraleldir. Şöyle ki, avcılık-toplayıcılık ve tarım kültürlerinin yaygın olduğu çağlarda, genel bir farklılaşma eğilimi gözlemlenmiştir; endüstri devriminden sonra ise, ırksal bir benzeşme ve farklılaşma konusundaki gözlemlerimiz, kültürel benzeşme ve farklılaşma için de bir dereceye kadar geçerlidir. Geleneksel tarım düzeninden modern endüstriye *geçiş* döneminde, farklılaşma ve benzeşme eğilimlerinin bir arada iç-içe ve etkileşim halinde bulunması doğaldır. Buradan iki ara sonuca ulaşılır:

(1) Genetik hazine ile kültürel sistem arasında bir etkileşim vardır.

(2) Irksal benzeşme ve farklılaşma, sarmaşık modeline benzer biçimde olmaktadır (Şekil 2-11, C) veya (Şekil 2-10).

Irkların Kökeni

En son bulgulara göre, *Neandertal* İnsan, 75 bin yıl önce Avrupa, Ortadoğu ve Asya'ya iyice yayılmıştı. Avrupa'daki kazılar, 35 bin yıl kadar önce, *Neandertal* İnsanın yeryüzü yaşının ölçüleriyle birdenbire denecek kadar bir süratle ortadan kaybolduğunu gösteriyor. Neandertal İnsanın yerini alan (ve ilk bulunduğu mağara adına göre) «*Cro-Magnon*» adı verilen yepyeni bir insandır.

Neandertal İnsan nereye gitmiş? *Cro-Magnon* nereden gelmiştir? Filistin'de ve Irak'ta yapılan kazılara göre, *Cro-Magnon*'un *Neandertal* İnsanın Ortadoğu'da farklılaşan bir alt grubu (ırkı) olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yeni insanın Ortadoğu'da geliştirdiği ileri teknoloji ve kültürüyle Avrupa'daki türdeşini otadan kaldırdığı sanılıyor. Bu teoriyi destekleyen başka bir görüş, Avupa'daki *Neandertal* İnsanın, muhtemelen buzul ikliminin *(pleistocene)* ve avlanma şartlarının elverişsizliği nedeniyle, *Cro-Magnon* saldırısından çok daha önce, yokolmaya başlamış olmasıdır. Avrupa'daki *Neandertal*, önce duraklar ve sonra gerilerken, Ortadoğu'daki *Neandertal* İnsan,

fizikçe ve kültürce gelişerek, yayılmış ve eski ırkdaşını ortadan kaldıracak güce ulaşmış olabilir[11].

35 bin yıl önceleri Avrupa sahnesinde birdenbire ortaya çıkan ve 25 bin yıl süre ile dünyaya hakim olan bu insanlar, fizik görünüş bakımından muhtemelen bir örnek veya tek bir ırk değildiler. Bu insanların derilerinin ne renk olduğu da bilinmiyor.

Ancak şunu biraz daha güvenle söyleyebiliriz ki *Cro-Magnon* İnsanı bugünkü ırkların (modern insanın) veya onlardan en az bir kesiminin atası idi. Çağdaş İsveçli (Nordik) tipi'nin *Cro-Magnon*'a çok benzediğini iddia edenler vardır. Fakat bugünkü Zencilerle Moğolların biyolojik tarihi ve ataları kesinlikle bilinemiyor. 35 bin yıl önceleri Afrika'da zenci yoktu. Bulunan insan fosilleri daha çok Buşman'ların atasına benzer. Sanılanın ve inanılanın tersine, zenci ırkın en eski değil, belki de en son (en geç) farklılaşan bir ırk grubu olması kuvvetle muhtemeldir. Bugün yaşayan ırklar, en ilkelinden en uygarına kadar, genetik bakımdan tek bir insan türüne girerler. Biyolojik değişme ve benzeşme süreçleri, bir sarmaşığın dalları gibi kâh birleşerek, kâh birbirinden ayrılarak devam edip gider görünmektedir. Arada bazı dalların kuruyarak kaybolması da mümkündür (Şekil: 1-8). Fakat süren dallar, ortak köklerini unutmamış gibi davranırlar. Sarmaşığın her dalındaki her çiçek poleni, başka daldaki başka bir tohumu dölleme ve yeni bir çiçek yaratma gücünü muhafaza ediyor. Bu benzetmede, sarmaşığın dalları, insan ırklarını temsil etmektedir.

Avcılık ve toplayıcılık evreleriyle tarım döneminde, doğal çevrenin seçimi sonucunda farklılaşan ırklar *(diverjans)*, tarımın son dönemiyle endüstri ve kent döneminin ilk iki yüz yılında, belli merkezlerde toplanarak; kendilerini doğal seçime bırakarak ayıklanacak yerde, doğayı kontrol ederek; içevlilikten dışevliliğe geçerek, karışmaya ve benzeşmeye *(konverjans)* başlamışlardır. Bir başka deyişle, endüstri ve kentler çağı, avcılık ve tarım hayatının birbirinden ayırdığı ve farklılaştırdığı dalları (ırkları) bir araya toplayacak gibi görünmektedir. Bu görüş

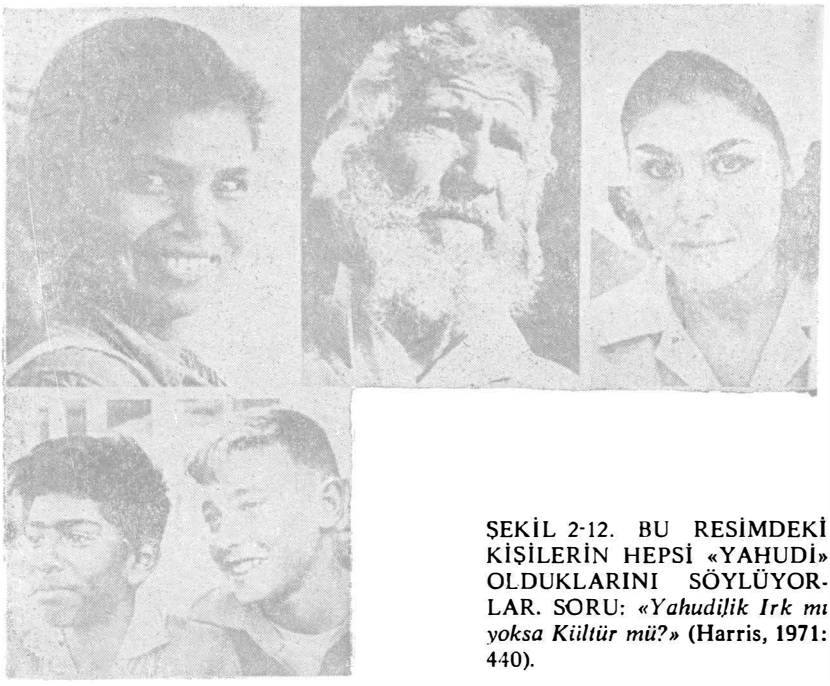
(11) Bu konuda, bilimsel bir kaynak olarak bkz: *(Early Man,* Time, 1965:155-167); düş gücüne dayanan sanatkârca bir anlatım için bkz: Jack London'nun *Âdem'den Önce* adlı eseri.

geçerliyse, yani toplaşma süreci tamamlandığında dünyadaki bütün insanların esmer Akdenizlilere veya sütlü kahve renkteki güzel Hawai-Tahiti yerlilerine benzemesi olasılığı vardır. Besbelli ki bu, bilimsel bir önceden-haber-verme *(istidlal)* den çok, kaba bir tahmindir.

Irk konusunda bilinenlerin ve burada özetlenenlerin ışığında şu bilimsel bulgu ve sonuçların altı çizilebilir:

Özet

1. Irk diye bilinen bir biyolojik olgu, gruplaşma vardır ki belli genetik özelliklerin belli toplum gruplarında yoğunlaşması anlamına gelir. Irklar arasında çeşitli özelliklerin dağılımında derece farkı vardır. Fizik ve genetik yoğunlaşmaların kabul edilmesi ırkçılık değildir, farklı ırk gruplarının üstünlüğü veya geriliği anlamına gelmez.
2. Irklar aynı türün (insan türünün) alt gruplarıdır. Görünüş bakımından farklı olan ırklar, genetik bakımdan akrabadırlar, aynı türün alt gruplarıdır.

ŞEKİL 2-12. BU RESİMDEKİ KİŞİLERİN HEPSİ «YAHUDİ» OLDUKLARINI SÖYLÜYORLAR. SORU: *«Yahudilik Irk mı yoksa Kültür mü?»* (Harris, 1971: 440).

3. Kültürel farkları ırk farklarıyle açıklamak mümkün olmadığı gibi, ırk yoğunlaşmalarını da *yalnız* kültür farklarıyle izah etmek olanağı yoktur.
4. İnsanoğlunun tarihinde ve evrim çizgisinde, ırk etkenleriyle kültürel etkenlerin ve doğal faktörlerin karşılıklı etkileşimi ve dinamik dengesi, değişmelerin (benzeşme ve farklılaşmaların) yönünü ve derecesini belirliyor gibi görünmektedir.
5. Çağdaş antropolojinin ırk sorunuyla ilgilenmesi, antropologların ırkçılığından doğan bir tutum veya davranış değil, yukarda özetlenen olgu ve bulguların kaçınılmaz bir sonucu olmuştur.
6. Irk'ın ne olduğunu ve ne olmadığını belki de en iyi biçimde Şekil 2-12'de görmek mümkündür. Resimdeki kişilerin hepsi de «Yahudi» olduklarına inanırlar. Bir «Yahudi ırkı» belki yoktur, fakat besbelli ki bir «Yahudi kültürü» vardır.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Irk konusunda yazılı kaynaklar sayılamayacak kadar çok, doğru ve güvenilir olanlar ise son derece azdır. Çağdaş antropolojinin kısa, öz ve güvenilir bir ırk tartışması için, bkz: E. Adamson Hoebel (1967) «*Races of Mankind*», S .Rapport ve H. Wright (editörler), *Anthropology* (Cep kitabı basımı, Washington Square Press, 1968:55-74).

Irk sorunlarının daha genel, resimli ve kolay anlaşılır bir tartışması için bkz: *Man in Society*, 1964, The Doubleday Pictorial Library Dizisi, Bölüm 2, «*Physical Differences*», ss. 28-44. Konunun teknik ve biyokimyasal yanları ile ilgilenenlere J. D. Watson'un (1965), *Molecular Biology of the Gene* eseri tavsiye edilir. Bu eser, Prof. Dr. Altan Günalp (1968) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir: *Gen ve Moleküler Biyolojisi* (Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. 1). Oldukça teknik bir dille yazılmış olan eseri okuyup anlamak için temel bir kimya ve biyoloji bilgisi gerekmektedir. D. Morris'in Türkçe'ye çevrilmiş bulunan *Çıplak Maymun*'u ve C. Darwin'in *İnsanın Türeyişi*, insanı inceleyen biyologların modern ve klasik gözlemlerini özetlemektedir. Konuya girmek için yararlı kaynaklardır.

Antropolojik açıdan ırk sorunlarına bakışın en saygın ve ilginç örneği, belki de, Theodosius Dobzhansky'nin (1962) *Mankind Evolving*, (New Haven: Yale University Press) adlı denemesidir. Dobzhansky, kültürel ve biyolojik evrimin *karşılıklı etkileşimini* yetki ile inceler ve rahatlıkla anlatır. Kitabı izlemek için, fazla bir kimya, biyoloji veya biyokimya bilgisi gerekmez. Ayrıca Mead ve Dobzhansky'nin (1968) *Science and the Concept of Race* (Bilim ve Irk Kavramı) denemesine de bakılabilir.

Wallois'nın (1965) «İnsan Irkları» adlı eseri Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz: Tunakan, S. (çeviren) *İnsan Irkları.* Ankara: A. Ü., DTCF Yayınları, 163. Ayrıca, Eickstedt, E. V.'nin (1934) *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menscheit* adlı eseri, konuyla ilgilenenlerin okuyabileceği Almanca bir kaynak olarak tavsiye edilir.

İnsanoğlunun ataları üzerindeki araştırmalarla, insan evriminin sorunları ve taş devrindeki atalarımız konularında bildiklerimizin bir özeti için bkz: Leakey, L.S.B. (1953) *İnsanın Ataları.* Arsebük, G. (çeviren). Türk Tarih Kurumu, (1971: X—5). Birinci basımdan sonra Remzi Kitabevi tarafından yayımlanan iki çeviride ırk konusuna ve sorunlarına kısaca yer verilmektedir. Bkz: C. Wells'in *İnsan ve Dünyası* (1972:26-36) ve A. Smith'in *İnsan, Yapısı ve Yaşamı* (1972:24-36).

Fizik Antropolog Dr. Metin Özbek'in *İnsan ve Irk Sorunu* adlı özgün ve son derece değerli incelemesi yayına hazırlanmaktadır; 1978 yılı içinde kitabevlerine ulaşacağını sanıyorum.

3. BÖLÜM

Sosyal Bilimler ve Antropoloji

Antropolojinin doğuşu konusuna ayrılan 1. Bölümde, tarihten anatomiye, Tanrı biliminden sosyolojiye, arkeolojiden ekonomi ve felsefeye kadar yayılan geniş bir sosyal-beşeri bilimler ailesinin insanla ve insan sorunlarıyla ilgilendiğinden söz edilmiş ve örnekler verilmişti. «*Irk Sorunu*»nun ele alındığı 2. Bölümde ise, antropometri, genetik, coğrafya, demografya, ekoloji, biyokimya ve tıp gibi bilimsel disiplin ve mesleklerin ırk ve evrim konusundaki katkılarına yer verildi.

İnsanla ve beşeri sorunlarla ilgili oldukları halde, bilim sınıflamasında antropoloji grubuna girmeyen bu disiplinler «sosyal-beşeri bilimler ailesi» başlığı altında toplanabilir. Gerçi bütün sosyal-beşeri bilimlere, kolaylık olsun diye ya da kısaca, «insan bilimleri» adı verilebilirdi ama, böyle bir sınıflama gereksiz bir kargaşaya yol açabilir. Çünkü antropoloji, zaten, insan bilimi anlamına gelen *anthropos* (Yunanca'da insan) ve *logos* (bilim) sözcüklerinden türetilmiştir.

Sosyal-beşeri bilim ile antropoloji ayrımı bile, mantık ve bilim felsefesi açısından, ortaya, önemli sınır sorunları koyar (Şekil 3-1):

(1) Antropoloji, sosyal-beşeri bilimler ailesinin genel ya da ikinci adı mıdır?

(2) Antropoloji, sosyal-beşeri bilimler ailesine girmeyen, onlardan tam bağımsız bir bilim dalı mıdır?

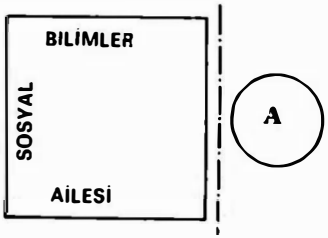
(3) Antropoloji, sosyal-beşeri bilimler ailesinin sıradan bir üyesi midir?

■ *"Antropoloji (A), Sosyal Bilimler'in İkinci Bir Adı mı?"*

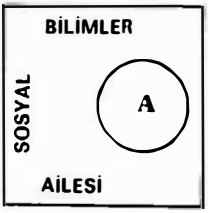
■ *"Hayır!"*

■ *"Antropoloji (A), Sosyal Bilimler'den Tümüyle bağımsız mı?"*

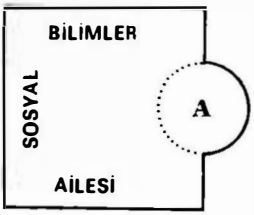
■ *"Hayır!"*

■ *"Antropoloji (A), Sosyal Bilimler'in Herhangi Bir Üyesi mi?"*

■ *"Hayır!"*

■ *"Antropoloji (A), Sosyal Bilimlere Benzeyen Bir Bilim mi?"*

■ *"Evet!"*

ŞEKİL 3-1. SOSYAL-BEŞERİ BİLİMLER AİLESİ VE ANTROPOLOJİ..

(4) Antropoloji bir üst bilim, yeni bir ontoloji, ontolojik bir bilim, ya da felsefe midir?

(5) Antropolojinin konusu, sorunları, kapsamı, teorisi, yöntemi, alt dalları ve, varsa, kanunları nelerdir?

Bu tip sorular ve onların yanıtları sosyal-beşeri bilimlerle ve antropolojiyle uğraşanların zihinlerinde bile tam bir açıklığa kavuşmuş değildir. Bu yüzden, yukardaki sorulara açık seçik ve kesin cevaplar vermek kolay değil. Güç de olsa, bu soruları ortaya atıp tartışmadan, çağdaş antropolojiye giriş yapmak kolay değil. İşte bu gerekçelerle 3. Bölümde yukardaki temel soruların yanıtları araştırılmaktadır.

Antropoloji: Nasıl Bir Bilim?

1. Antropoloji, sosyal-beşeri bilimlerin ikinci bir adı değildir (Şekil 3-1). Böyle olsaydı, tüm sosyal-beşeri bilimler antropolojinin alt dalları durumuna gelirdi; bu da, gereksiz ve yersiz bir yineleme olurdu. Ancak, sosyal ve beşeri bilimcilerin antropolojik sayılan çalışma ve araştırmaları vardır. Öte yandan, insan ve sorunlarıyla ilgili olmaları nedeniyle, sosyal-beşeri bilimlere, genel bir düzeyde, «antropoloji» olarak atıfta bulunulması, anlam bilimi (semantik) açısından, yanlış olmaz. Konuşma dilinde, antropolojinin ana dalları içinde olmak üzere, tüm sosyal-beşeri bilimler ailesinden bu yolda söz edildiği görülmüştür.

2. Antropoloji, sosyal-beşeri bilimler ailesine girmeyen, bu disiplinlerden ayrı ve tam bağımsız bir bilim dalı değildir. Konusu ve amaçları bakımından, antropoloji bu aileye yakın olduğu gibi, gelişmesini ve bugünkü varlığını bu bilimlerdeki buluşlara ve araştırmalara borçludur. Arkeoloji, etnoloji, lingüistik ve sosyoloji, çağdaş antropolojiye en yakın disiplinler arasında sayılır (Şekil 3-1).

3. Ancak antropoloji, sosyal-beşeri bilimler ailesinin üyelerinden ve sıradan birisi değildir; geleneği, yöntemi, doğa bilimlerinden olan biyolojiye yakınlığı ile sosyal-beşeri bilimler ailesinden ayrılır. Antropolojinin bu özelliğini anlatmak için, onun doğa tarihi (biyoloji) yöntemini kullanan bir sosyal bilim olduğu söylenmiştir[1]. Fakat bu gözlem de tam doğru değildir. Antopolojinin arkeoloji ve etnoloji gibi tarihe benzeyen dalları vardır ama, o, salt tarih de değildir.

4. Antropoloji bir süper bilim veya bir yüksek bilim değildir. Onun güçlüğü ve karmaşıklığı konusu olan *insan*'dan ileri gelir. Antropoloji, bir ontoloji (insanın son gerçeğini araştıran bir bilim) de değildir. İnsanla ilgili metafizik sorunlarla uğraşmaz. İnsan felsefesi, felsefi antropoloji ve kültür felsefesi gibi felsefe dalları vardır (Mengüşoğlu, 1971). Fakat antropoloji, felsefenin bir dalı değildir. Ancak ne var ki, bilimsel verilere

(1) Doğa tarihi yöntemi ya da doğal tarih üzerine, daha ilerde bu Bölüm'de ve «Kültür Sınıflaması Denemeleri» başlığı altında Ek: A'da ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Ayrıca bkz: dipnot 11 (s. 14).

dayalı bir insan felsefesi ile antropoloji arasında benzerlikler ve koşutluklar vardır (Mengüşoğlu, 1971). Çünkü antropoloji, biyoloji, psikoloji ve sosyolojideki yeni buluşlara ve görüşlere açıktır. Bu tür disiplinlerin verilerini ve bulgularını birleştirmeye ve değerlendirmeye çalışır. Antropolojinin bu yanı hukuka, tıbba ve pedagojiye benzer.

5. Bütün bu tartışmalar şöylece toplanıp özetlenebilir: Antropoloji diye bir disiplin vardır. Bu bilim, bazı nitelikleriyle, sosyal-beşeri bilimler ailesinin bir üyesi gibi görünüyorsa da ondan farklı olan özellikleri vardır (Şekil 3-1). İşte böyle bir antropoloji, onun temelleri, dalları, konusu, kapsamı, sorunları ve yöntemi bu bölümün konusunu teşkil etmektedir.

Konu, Temel Sorunlar ve Amaç

Antropoloji'nin konusu insan, toplumlar ve kültürlerdir[2]. Antropoloji, bu geniş çerçeveye giren her şeyle değil, belli sorunlarla ilgilenir ve onların cevaplarını araştırır. Bu sorunlar şunlardır:

(1) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benziyorlar?

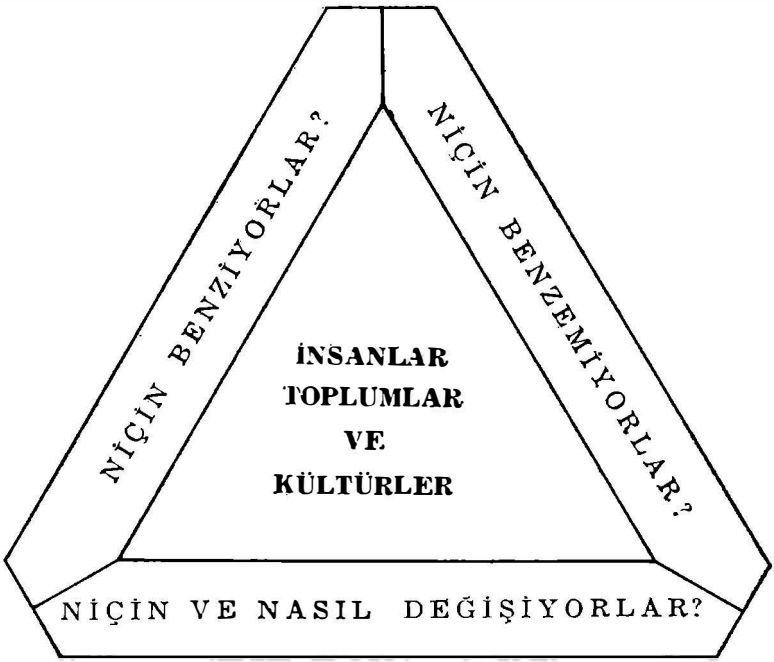
(2) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benzemiyorlar?

(3) İnsanlar ve toplumlar neden ve nasıl değişiyorlar?

Yukardaki sorulara verilen *güvenilir* ve doğru cevaplar antorpolojidir (Şekil 3-2). Antropolojinin amacı, bu tür sorulara geçerli, doğru ve evrensel cevaplar aramak ve bulmaktır. İnsan ırklarının neden birbirine benzediğini veya benzemediğini, ırkların neden ve nasıl değiştiğini açıklayan bilgiler (2. Bölüm), yukardaki ölçüte göre, biyoloji veya genetik değil *antropolojidir*. Antropolojinin kendi sistematiği içinde, bu dala verilen isim *fizik antropolojidir*. Demek oluyor ki, antropoloji insanla ve insanın bazı sorunlarıyla ilgilidir. Ancak insanla ve insan sorunlarıyla ilgili her sistematik bilgi antropoloji değildir. Sayısız ve sınırsız gibi görünen insan sorunları arasında, antropolojinin kapsamına giren konular ve sorular sınırlandırılmış-

(2) «Kültür» sözcüğünün antropoloji dilindeki özel ve geniş anlamı, ilerde 5. Bölüm'de ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

tır. Antropolojinin ilgi alanı ile bu alanı sınırlayıp belirleyen temel sorunlar Şekil 3-2'de görülmektedir.

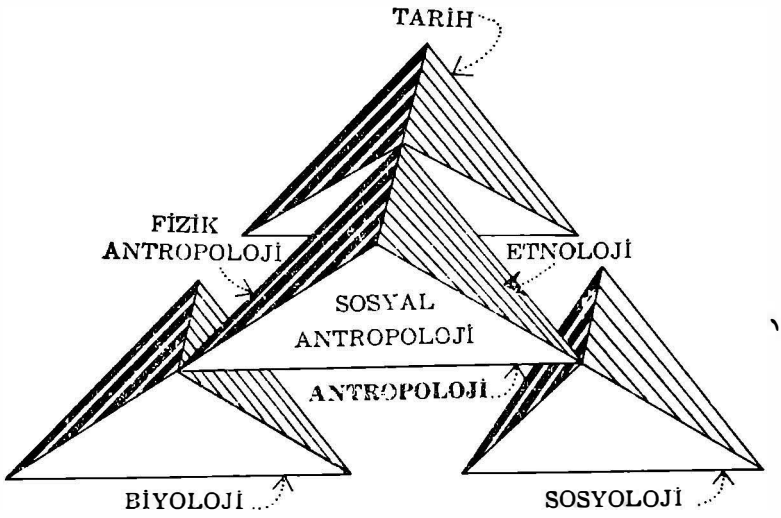
ŞEKİL 3-2. ANTROPOLOJİ'NİN İLGİ ALANI VE SINIRLARI.

Antropolojinin Temel Bilimleri

Önceki Bölümlerde verilen örneklerden görülmüştür ki, antropolojinin gelişme tarihi boyunca, insanların niçin benzeyip benzemediği? Neden ve nasıl değiştiği? gibi sorular, filozoflar, tarihçiler, biyologlar ve sosyologlar tarafından da sorulmuştur. Böylece, tarih, biyoloji ve sosyoloji antropolojinin temel bilimleri olmuştur. Antropoloji işte bu temeller üzerine kurulmuş, aynı temeller üzerinde yükselmiştir (Şekil (3-3).

Antropoloji ile uğraşanlar ya bu üç disiplinden birinde yetiştikten sonra antropolojiye geçerler, ya da antropoloji eğitimleri sırasında her üç bilimin de temel ilkelerini öğrenirler. Antropolojinin temel bilimleri, bilim felsefecileri tarafından değil, konunun yani *insan*'ın varlığı tarafından belirlenmiştir. İn-

sanoğlu'nun tarihi bir varlık oluşu, tarihi; biyolojik bir varlık oluşu biyolojiyi; sosyal bir varlık oluşu ise, sosyolojiyi gerektirmiştir. Antropolojinin güzelliği, *biricikliği* ve güçlüğü, onun doğuşunu ve gelişmesini etkileyen bu *üçlükten* ileri gelir. Üç temel bilim, gelenekleri, yöntemleri ve amaçları bakımından birbirinden oldukça ayrı düşen üç ayrı kategoriye (sınıfa) girer (Tablo 3-1).

ŞEKİL 3-3. ANTROPOLOJİNİN ÜÇ TEMELİ VE ÜÇ «YÜZ»Ü.

Antropolojinin Dalları

Antropoloji bilimi, tarihi, biyolojik ve sosyolojik temeller üzerine oturan bir üçgen-piramit olarak düşünülebilir (Şekil 3-3). Bu piramidin görünen üç yüzü çağdaş antropolojinin üç ana dalını temsil eder. Tarih ve sosyolojiye dayalı olan yüzey *etnoloji* adını alır. Etnoloji, yaşayan toplum ya da kültürlerin sosyal ve kültür tarihi ile uğraşır. Toplum türleri, yayılma (difüzyon), evrim, töreler, bunların kökeni, kaynakları ve değişmesi *etnoloji*'nin konusudur. Antropolojinin tarih ve biyolojiye dayanan dalı ise *fizik-antropoloji*'dir. Bu disiplin, insan ve ırklar tarihini, biyolojik evrimin ilke ve aşamalarını kendisine konu edinmiştir. Biyolojik ve sosyolojik temeller, antro-

polojinin üçüncü yüzeyini belirler. Biyolojik varlığımızla sosyal varlığımızın karşılıklı etki ve etkileşimlerini inceleyen bu ana dalın üç alt-disiplini vardır:

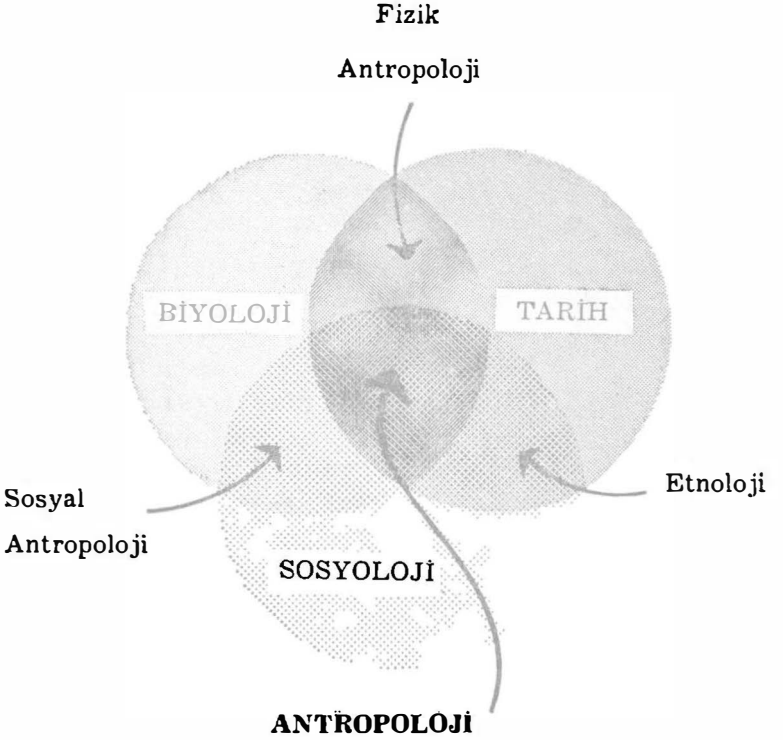
(1) Sosyal antropoloji,
(2) Kültürel antropoloji ve
(3) Psikolojik antropoloji.

Ancak, bu alt-disiplinler arasındaki sınırlar kalın veya kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Özellikle, sosyal antropoloji ile kültürel antropoloji arasındaki farklar evrensel olmadığı gibi; bu alandaki ulusal farkların çoğu tarihi ve akademik bir geleneğin devamından fazla bir anlam taşımaz[3].

Psikolojik antropoloji ise, diğer iki alt-disiplinden önemli ölçüde ayrılır. Bu ayrılığın kökeni «Durkheim Sosyolojisi'nde aranabilir. Bilindiği gibi, Durkheim, sosyal olayın (olgunun) yine sosyal olayla açıklanması tezini ve ilkesini savunmuştur. Sosyal bilimlerde bu geleneği ve görüşü izleyenler, her çeşit psikolojik açıklamayı bir indirgeme, psikolojizm ve günah saymışlardır[4]. Söz gelimi, bugünkü İngiliz Sosyal Antropolojisi, psikolojiden uzak durmaya çalışan bir sosyolojidir. Gelenek o denli güçlü olmuştur ki, yakın zamanlara kadar, kişilik sistemlerini araştıranlar kendilerini (psikolojizm suçlamasına karşı) savunmak zorunda kalmışlardır. Kültür-kişilik alanında çalışanlar «psikolojik antropoloji» yaptıklarını açıkça söylemek gücünü, ancak 1960'lardan sonra kendilerinde bulmuşlardır. Buna karşılık sosyal antropolojinin psikolojiden uzak kalması oldukça zordur. Freud'un psiko-analitik tezi hatırlanırsa güçlük daha iyi anlaşılır (Şekil 1-9). Çünkü, psikolojik varlık alanı, insanın sosyal ve biyolojik varlık alanlarının bir bileşkesidir. Öte yandan, sosyal antropoloji de, tanımına göre, biyoloji ile sosyolojinin ortak alanıdır[5]. İngiliz antropologu Evans-Pritchard (1951) Sosyal Antropoloji adlı denemesinde, antro-

(3) Bu satırların yazarı, daha çok sosyolojiye benzeyen İngiliz Yapısal Antropolojisi dışarda tutulmak şartı ile, sosyal/kültürel antropoloji ile etnoloji arasında anlamlı bir ayırım bulunmadığı görüşündedir.
(4) Yazar, psikolojik indirgeme konusunu daha önce incelemiştir. Bkz: (Güvenç, 1970a).
(5) İlerde (4. Bölümde), psikolojizm veya «psikolojik antropoloji» konusuna yeniden dönülecektir.

polojiyi, onun temellerini ve dallarını iki boyutlu bir modelle göstermeyi başarmıştır (Şekil 3-4). Bu modelle, tarih ile biyoloji çemberlerinin ortak dilimi fizik-antropolojiyi; tarih ile sosyal bilimler çemberlerinin ortak dilimi etnolojiyi; biyoloji ile sosyal bilimler çemberinin ortak dilimiyse, sosyal antropolojinin sınırlarını belirler.

ŞEKİL 3-4. ANTROPOLOJİ'NİN DALLARI. *(Evans-Pritchard,* 1951).

Burada çizilmiş olan sınırlar evrensel olmayıp, Anglo-Sakson sınıflamasına yakındır. Oysa antropoloji ve onun dalları, son yüz yıl içinde ve farklı ülkelerde, çok değişik isimler almışlardır. Başka türlü sınıflamalar da vardır.

Terminoloji Farkları

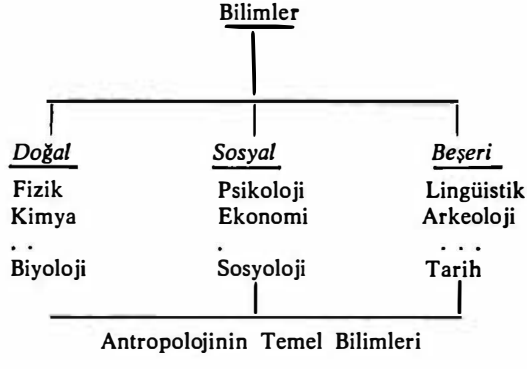
Yüz yıl önce «fizik antropoloji» demeye gerek yoktu. Antropoloji zaten bugünkü «fizik-antropoloji» anlamına geliyordu. İngiltere ve Fransa dışındaki Avrupa ülkelerinde, bu arada Tür-

kiye'de, antropoloji hâlâ ve çoğunlukla *fiziksel*'dir. Amerikalıların sosyal/kültürel antropolojisine, Alman dilinin konuşulduğu ülkelerde, *Völkerkunde* ya da *Ethnologie* (etnoloji), kültür tarihi veya felsefi antropoloji adı veriliyor. Sosyalist Avrupa ülkelerinde ise sosyal/kültürel antropoloji, tarih, etnoloji veya «kültür sosyolojisi» isimlerini alır. Ancak, geleneksel kuruluşlar ve isimler değişmektedir. *Collège de France*'da Durkheim'ın ünlü sosyoloji kürsüsü, bir sosyal antropolog olan, Lévi-Strauss'a verilmiştir. Ülkemizde de sosyal antropoloji yayılmakta ve gelişmektedir. Üniversitelerimizin etnoloji kürsülerine, «sosyal antropoloji» adı eklenmektedir. İngilizlerin «sosyal antropoloji»sine, Amerikalılar «kültür antropolojisi», Avrupalılar «sosyoloji» diyorlar. Yukardaki örnekler, terminoloji konusunun ne denli karmaşık olduğunu göstermeye yetecektir. Antropolojinin «fizik antropoloji» anlamına geldiği çağlarda, konunun beşeri yönüyle uğraşanlar nasıl kendi ilgi alanlarını belli edecek —sosyal ve kültürel gibi— sıfatlar kullanmışlarsa; bugün, antropolojinin daha çok sosyal/kültürel ve etnolojik evrim ve ırk sorunları üzerinde çalışanlar, yaptıkları işlere «fizik-antropoloji» demek gereğini duyuyorlar. Çağdaş antropoloji, etnolojiyi, sosyal-kültürel, psikolojik ve fizik antropoloji dallarını içine alan geniş bir bilimdir.

Antropolojinin Bilim Sınıflamasındaki Yeri

Matematik ve felsefe dışındaki bilimler çağımızda üç ana grupta toplanmaktadır:

TABLO 3-1.
BİLİM SINIFLAMASI

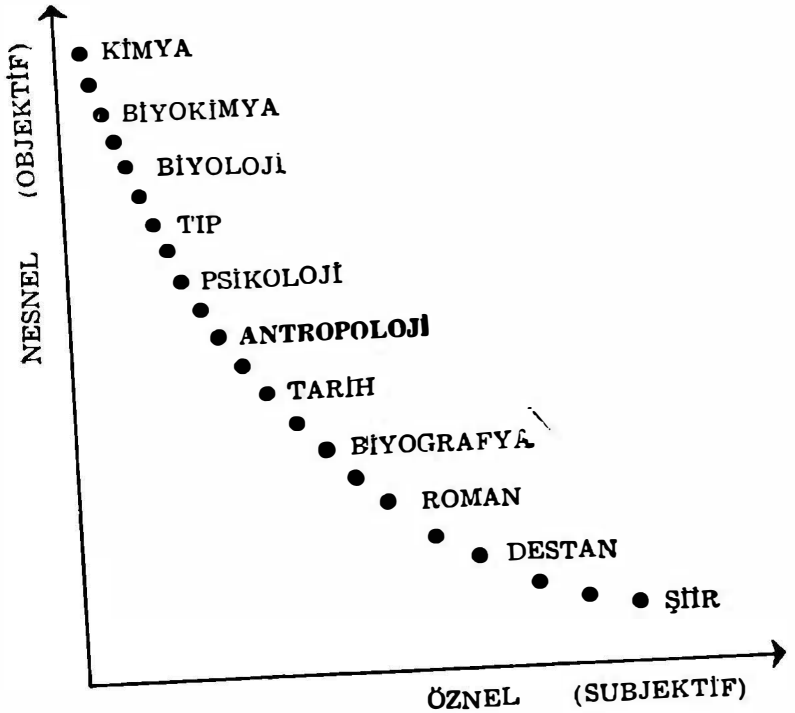
Antropolojiyi oluşturan üç temel bilim, yukarki sınıflamada (Tablo 3-1), üç ayrı gruba girer. Burada kullanılan ölçütler (kriterler) yönünden, antropolojiyi herhangi bir sınıfa yerleştirmek oldukça zordur. Antropolojinin biyolojik temeline ve tarihi geleneğine ağırlık verenler, onun doğa bilimi olduğunu ileri sürerler. Etnoloji ve arkeolojinin tarihe yakınlığına önem verenler, onun bir beşeri bilim *(humanities)* olduğunu söylerler. Sosyal/kültürel antropolojinin sosyal bilimlere benzerliğine dikkat edenler, onun bir çeşit «biyolojik sosyoloji» olduğunda ısrar ederler. İşte bu nedenledir ki, Koestler (1964:334), antropolojiyi, doğa bilimleriyle beşeri bilimler arasında, orta bir yere yerleştirmiştir (Şekil 3-5).

«Antropolojinin tarih mi, bilim mi olduğu?» gereksiz ve yararsız tartışmalara konu olmuştur[6]. Antropolojinin tarihe benzeyen dalları vardır, fakat o, tarih değildir; tıpkı, biyoloji ve geleneksel anlamda bir sosyoloji olmadığı gibi. Nasıl matematik ve hukuk gibi tam sınıflanamayan bilimler ve meslekler varsa, antropoloji de «kendi başına bir sınıf» olarak kabul edilebilir. Antropolojinin nasıl bir bilim olduğundan çok, belki de, ne yaptığı ve bu işi *nasıl* yaptığı (yani yöntemi) önemlidir.

Antropolojinin Yöntemi: Doğa Tarihi

Antropolojiyi, tarihi ve sosyal bilimlerden ayıran ve onu biyolojik bilimlere yaklaştıran onun yöntemidir. Kültür sınıflaması konusu incelenirken (Ek: A) kısaca değinileceği gibi, bu yöntemin temeli *doğa tarihi*'dir, asıl tekniği ise objektif gözlem yoluyla veri toplamaktır. Arkeologlarla fizik antropoloji yapanlar, eski eşya veya insan fosili ararlar. Sosyal/kültürel antropologlarla etnologlar ise, inceleme yapacakları toplumun hayatına katılarak, bilgi toplayacakları toplumlarla bir süre birlikte yaşayarak, gözlem yaparlar. Bir toplumun içine girerek, onun hayatına katılarak bilgi toplama tekniğiyle bu bilgilerin yayımlanmasına *etnografya* adı verilir. Sözcük, Yunanca' daki *ethnos* (halk) ve *graphie* (çizim) den türetilmiştir. Toplumun tasviri (çizimi) ve tanıtılması anlamına gelir. Etnografya,

(6) Dördüncü Bölümde antropolojinin tarihe bağımlılığı konusu üzerinde yeniden durulacaktır.

ŞEKİL 3-5. BİLİM VE SANATLAR ALANINDA ANTROPOLOJİ'NİN YERİ: *(Koestler,* 1964:334).

hem tekniğin hem de ürünün (sonucun) adıdır[7]. Saha çalışmalarından sonra yayımlanan yorumsuz tanıtmalara *etnografya* denir. Göz, kulak ve konuşma yoluyla toplanan veriler ve bilgiler, teyp (bant), sinema filmi ve fotoğrafla kayda geçirilir, mümkünse, etnografya ile birlikte yayımlanır. Etnografya, artık antropolojinin bir alt dalı değil, onun kendine özgü ve klasik yöntemi ya da tekniğidir. Geçen yüzyılın «masa-başı» antropologları başkalarının yaptığı ve yayımladığı etnografyaları değerlendirdikleri halde, çağdaş araştırmacıların çoğu kendi etnografyalarını yapmayı tercih ederler. Bu yüzden, etnografya bağımsız ve özerk bir bilim dalı olmaktan çıkmış, her ant-

(7) Alman ve Orta Avrupa bilim terminolojisinde, kültürün maddî öğelerinin (unsurlarının) toplanmasına *«etnografya»*, manevî öğelerinin derlenip incelenmesine *«folklor»* adı veriliyorsa da, kültürel verilerin böylesine ikiye ayrılması evrensel bir kural değildir. Türk etnologları şimdilerde Halk bilimi adı altında her ikisine de yer veriyorlar. Bkz: Örnek, 1977.

ropoloğun ve de sosyal bilimcinin bilmek ve kullanmakla zorunlu bulunduğu bir teknik haline gelmiştir.

Arkeoloji, Ekoloji ve Lingüistik

Çağdaş antropoloji, yukarda kısaca özetlenen dallardan oluşmuş değildir. Onu tamamlayan, bütünleyen birisi klasik, ikisi modern olmak üzere üç bilim dalı daha vardır. *Arkeoloji*, bir çeşit tarih veya yazı-öncesi tarih *(prehistorya)*tir. Eski eserleri, sanat tarihi açısından çok, kültür tarihi açısından değerlendiren arkeologlar, bir çeşit etnoloji veya kültür tarihi yapmış olurlar. Çağımızın kültür tarihçileri arasında en başarılı olanlar, en çok dikkati çekenler ve okunanlar iyi arkeologlardır. Anadolu'daki eski uygarlıkların tarihini arkeologlara borçlu olduğumuz gibi, dünyanın kültür tarihinde kaybolmayanlar, anlamlı ve özlü eserler verebilenler yine arkeologlar olmuşlardır. Arkeoloji, çalışma yöntemi açısından fizik antropolojiye yakındır. Fizik antropologun aradığı kemikler ve fosilleşmiş insan kalıntılarıyla, arkeologun aradığı aletler, taşlar ve eski eserler, çoğu zaman, aynı mağaranın veya höyüğün aynı katmanında, yan yana ya da üst üste bulunurlar. Fizik antropolog ile arkeolog, bir ekip halinde çalışmasalar bile, birbirlerinin yöntem ve tekniklerini bilmek zorundadırlar (Bkz: 8. Bölüm). *Ekoloji*, sosyal/kültürel sistemlerin doğal çevrelerivle olan ilişkilerini ve karşılıklı etkileşimlerini inceleyen bilim dalının *yeni* adıdır. Bilim eski, sözcük ise yenidir. Eskiden, beşeri coğrafyanın, ekonominin, sağlık mühendisliğinin ve koruyucu hekimliğin ilgilendiği konular ve sorunlar, topluca, bu yeni bilimin ilgi alanına girer. *Eko*loji, *eko*nomi gibi, eski Yunanca'daki *oikos* (ev) sözcüğünden türetilmiştir. Nasıl ekonomi, ev (yurt) yönetimi anlamına geliyorsa, ekoloji de çevre idaresi ve denetimi demektir. Doğal çevre, nüfus ve teknoloji gibi kültürel değişkenlerin ilişkilerini ve değişen dengesini kavrayabilmek, köy ve kent gibi yerleşme tiplerinin kültürel sisteme bağımlılığını görebilmek ve yorumlayabilmek için ekoloji ve onun temel ilkelerini bilmek gerekir. Bu bilimin gelişmesinde, antropoloji yapan arkeologların ve «kültür-alanı» okulunun önemli katkıları olmuştur[8].

(8) Antropoloji yapan arkeologlar arasında ilk akla gelen büyük isimler Braidwood (1969), Childe (1951) ve Steward (1948) dir. «Kültür-alanı» konusunda, 4. Bölüm (s. 81)'de bazı ek bilgiler verilmektedir.

Lingüistik (karşılaştırmalı dil bilimi) süratle antropolojinin bir dalı haline gelmektedir. Her sosyal/kültürel sistemde, kişiler ve kurumlararası ilişkiler dille kurulur, dille mümkün olur. «Dil» dendiğinde akla önce konuşma dili gelir. Fakat konuşma dili, aslında çok geniş bir konuşma-anlaşma-haberleşme *(communication)* ortamının bir çeşidi, sadece bir boyutudur. Söz gelişi, konuşma dilinden ayrı olarak, yazı dili, ıslık dili, resim dili, matematik dili, mimik (jest ve hareketlerin) dili, Mors (telgraf) dili, müzik dili, tiyatro dili, sinema, TV, radyo dili ve kıyafet dili gibi çok sayıda diller vardır. Bütün bu dil çeşitleri, kültürel sistemin haberleşme ortamını oluşturur. Diller, sosyal/kültürel sistemdeki ilişkileri kurmakla kalmaz, sistemdeki işlevsel ilişkileri ve yapıları, bunların değişmelerini de taşır, yansıtır ve kendi arşivinde uzun süreler saklar[9]. Lingüistler, dilleri, onların öğelerini, yapılarını ve yapısal değişmelerini inceleyerek, karşılaştırmalı sistem araştırmaları yaparlar. Bu yaklaşım da bir çeşit antropolojidir. Sosyal/kültürel değişmeler nasıl dilde izler bırakıyorsa; dilde ölçülebilen değişmeler de, karşıt olarak, sosyal/kültürel değişmelerin belgeleri olarak değerlendirilebilir. Dil, dünden gelen, bugün kullanılan ve yarına kalacak olan, söylenir-duyulur; yazılır-okunur, anlatılır-anlaşılır son derece zengin, sürekli ve güvenilir bir kültür hazinesidir. Yaygın hale gelen bilgi işlem tekniği (elektronik hesap sistemleri), bu alanda yepyeni bir araştırma ufku açmaktadır.

Öteki Antropolojik Bilimler

Antropolojinin ve onun ana-dallarının son 30-40 yıldaki gelişmesi öyle süratli olmuştur ki, sosyal/beşeri bilimlerde, bazı klasik meslek ve hizmet alanlarında bugün karma yaklaşımlar denenmektedir. Ekonomik antropoloji, siyasal antropoloji, sağlık antropolojisi ile hukuk ve eğitim antropolojileri, bu karma yaklaşımların önemli olanları arasında sayılabilir. Hepsinin ortak özelliği karşılaştırmalı yaklaşımdır. Antropolojinin klasik «sistem görüşüne» ve ilkesine sadık kalınarak, karma yaklaşımlarda, ekonominin, siyasal yapıların, hastalık ve sağ-

(9) Dil'in ve dilbilimin antropolojik değeri üzerinde bkz: Mario Pei'nin (1949) «Dil'in Hikâyesi» adlı eseri, özellikle I. ve III. Bölümler.

lığın, hukuk ve eğitim kurumlarını farkları ve benzerlikleri üzerinde durulmaktadır. Bütün bu denemelere, «karşılaştırmalı sosyoloji» de denebilir. Ancak, yöntem ve tekniklere bağlı kalınmak şartıyle, bu tür yaklaşımların antropolojiye ve adı geçen öteki bilim ve meslek dallarına katkısı büyük olmaktadır.

Sosyoloji - Antropoloji Kutuplaşması

Antropoloji bilimleri ailesinin tarihe ve biyolojiye dayalı olan dalları (etnoloji, arkeoloji ve fizik antropoloji) ile psikolojiye ve psikiatriye benzeyen dalı (psikolojik antropoloji) dışta tutulursa, geriye kalan «sosyal ve kültürel antropoloji dallarının sosyolojiden farkının ne olduğu?» haklı olarak sorulmuştur. İngiliz Sosyal Antropolojisi'nin, gerçekte, sosyoloji olduğuna önceden işaret edilmişti. Öteki sosyal/kültürel antropolojilerin sosyolojiye benzeyen ve benzemeyen yanları nelerdir?

Sosyoloji ve antropoloji literatüründe bu konudaki yarı-doğru gözlemlerin ve yargıların yol açtığı önemli yanlış kanılar vardır. Gerçi antropoloji daha çok ilkel toplumları inceleyerek gelişmiş ve ün kazanmıştır ama onun yalnız ilkel toplumlarla ilgilendiği gözlemi doğru değildir. Bu disiplinle yetişmiş sosyal bilimciler, bugün, hem çağdaş-modern, hem de geleneksel ve ilkel toplumlar üzerinde çalışıyorlar. Ancak, fizik antropolojinin fosil insanlarla; etnolojinin ise kültür tarihinin yaşayan örnekleri sayılan «ilkel çağdaşlar»ımızla ilgisi devam etmektedir. Bazı ideolojik görüşlerin savunduğu gibi, antropoloji sömürgecilerin ilkelleri sömürmek için geliştirdiği bir bilim de değildir. Ancak bütün öteki bilimler gibi, antropoloji de onu geliştiren ülkelerce sömürü politikasına alet edilmiş, eski kolonilerin yönetiminde ondan yararlanılmıştır. (Bkz: *Uygulamalı Antropoloji Bölümü*, ss. 317-25). Antropolojinin «ilkel» lerle ilgi ve ilişkisi bugün de devam etmektedir. Bunun başlıca üç gerekçesi vardır:

(1) Yeryüzündeki «ilkel» ve «geleneksel» toplumların sayısı ve çeşitleri büyük bir hızla azalmaktadır. Modern teknoloji, dış yardımlar, sağlık ve teknik yardim programları, şehirleşme ve endüstrileşme, bu toplumlara ait kültürel özellikleri süratle değiştirmektedir. Bu tür toplumlar tamamen kaybolmadan, antropologlar onların genel etnografyasını tamamlamaya çalışıyorlar.

(2) İlkel ve geleneksel toplumların töresel nitelikleri saptanabilirse, sosyal/kültürel değişmelerin kısa ve uzun süreli incelenmesi,, teknolojik ve siyasal devrimlerin sosyal/kültürel kurumlar üzerindeki etkilerinin ölçülmesi daha kolaylıkla yapılabilecektir.

(3) İlkel ve geleneksel toplumlar, çoğunlukla, küçük-basit, derli-toplu yer ve yurtlarda yaşadıklarından, *bütünüyle* görülmeye, gözlemlenmeye ve incelenmeye elverişli sistemlerdir. Radyo, TV ve gazete gibi kitle haberleşme araçlarıyla yayılan önemli bir haberin modern bir toplumdaki etki ve tepkilerini ölçmek kolay değildir. Oysa, yüzyüze ve sözlü haberleşmeye dayanan geleneksel bir toplumda, tüm haberleşme süreci, bütün ayrıntılarıyle gözlemlenebilir. Ayrıca, büyük bir ülkenin büyük bir kentinde çalışan etnograf, sistemin çok küçük bir parçasını görürken, ilkel-geleneksel bir toplumda araştırma yapan bir saha çalışmacısı, teorik olarak, sistemin bütününü gözlemlemek olanağına sahiptir[10].

Sosyoloji büyük bir toplumda belli bir konu veya soruna yönelirken, antropoloji dar bir alanda sistemin bütününü incelemeye elverişlidir. Sosyoloji, tarih ve felsefe geleneğinin devamı olarak, yazılı kaynakları ve verileri istatistik yöntem ve tekniklerle inceler. Antropoloji, yazılı kaynakları olmayan toplumlarda geliştirdiği tekniklerle, sözlü ve töresel kaynakları araştırır. Geleneksel tarım toplulukları, ne ilkel ne de modern-dir. İkinci Dünya Savaşından sonra «Üçüncü Dünya» ülkeleri olarak önem kazanan bu toplumların incelenmesinde, sosyolojik ve antropolojik yöntem ve teknikler, tek başlarına, yeterli değildir. Kırsal toplumlardaki sosyal araştırmalarda, sosyolojik ve antropolojik yöntem ve teknikler birlikte ve birbirini bütünler biçimde kullanılmaktadır ve böyle kullanılmak zorundadırlar[11].

Özet

Antropolojinin konusu yönünden bir sosyal-beşeri bilim olduğu, ya da bütün sosyal-beşeri bilimlere geniş kapsamlı bir ant-

(10) Bu konuda bkz: (Güvenç, 1970a: 29-33).

(11) Bu zorunluğun kuramsal gerekçesi ve kaynakları için bkz: (Güvenç, 1971a:95), yahut Ek: D. Ayrıca bkz: Güvenç (196:28 ve 157-9).

ropolojinin alt dalları olarak bakılabileceği gösterildi. Ancak, tarih, biyoloji ve sosyoloji gibi birbirinden farklı üç temele dayalı bir bilimi sınıflamada karşılaşılan mantıki ve felsefi güçlükler vadır. Antropolojinin, tarihe yakın olan (arkeoloji ve etnoloji gibi) dalları yanında, tarihten uzaklaşan ve tarihi açıklamayı reddeden ya da kabul etmeyen bir sosyal (yapısal-fonksiyonel) antropolojisi de vardır (ss. 87-9). Böyle bir bilim olabilir mi? Tarihi bir varlık olduğu halde, tarihten ders almayan, aldığı bir ders varsa o da tarihi anlamamak olan İnsanoğlu yaşadıkça antropoloji de olacaktır. Antropolojinin problemleri, bilim felsefesinin yetersizliğinden değil; insan fenomeninin üç boyutlu oluşundan gelmektedir. Gelişme belki de böyle planlanmamıştır; ama, böyle olmuştur. Okuyucu, bu bölümde ele alınmayan veya sözü edildiği halde yeterince açıklanamayan, bazı konu ve sorunların daha ayrıntılı tartışmasını 4 ve 5. Bölümlerde bulacaktır.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Sosyal bilimlerle antropolojinin ilgi ve ilişkilerini, antropolojinin sosyal-beşeri bilimler içindeki yerini görmek ve incelemek için bir antropoloji tarihine müracaat edilebilir. «Kültürel-maddeci görüş açısına» rağmen, yine de verebileceğim en güvenilir kaynak Harris'in (1968) teoriler antolojisidir. Denemenin özelliği, antropolojinin gelişme öyküsü içinde, sosyal-beşeri bilimlerdeki hemen bütün önemli aşamaları dikkate almasıdır. Daha kısa ya da özetlenmiş kaynaklar olarak bkz:

(1) Lévi-Strauss'un (1963) «Strüktürel Antropoloji» eserinde Birinci Bölüm.
(2) Lowie'nin (1937) «Etnolojik Teorinin Tarihi».
(3) C. Coon'un (1962) *The Story of Man (İnsanın Hikâyesi).*
(4) S. V. Örnek'in (1968) «Etnolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri ve Görevleri». Ve yine Örnek'in (1971) *Etnoloji Sözlüğü,* (1977) *Türk Halk bilimi.*
(5) Evans-Pritchard'ın (1951) *Social Anthropology* adlı denemesi.

Antropoloji bilimlerindeki terminoloji farkları konusunda, ciddi bir Almanca kaynak olarak, bkz: Mühlman, W. E. ve E. W. Müller'in (1966: 9-12) *Kulturanthropologie* adlı eseri.

4. BÖLÜM

Antropolojinin Gelişmesi

Tarih, biyoloji ve sosyoloji gibi her biri ötekilerden tümüyle ayrı üç disipline dayalı olan antropolojide çeşitli okullar, akımlar ve yaklaşımlar bulunması kadar doğal bir şey olamazdı. Gerçekten de böyle olmuştur. Tarihçiler, biyologlar ve sosyologlar arasındaki belli görüş ayrılıkları bugün de sürüp gitmektedir. Son yüzyıllık gelişme döneminde, yukardaki üç eğilim, çeşitli isimler altında, zaman zaman güçlenerek, bazı dönemlerde zayıflayarak devam etmiştir. Bu gelişme içinde şöyle bir genel eğilim görülür: Üç temel bilimdeki önemli bir deneme (Darwin'in evrim teorisi gibi), veya bu disiplinler dışındaki yeni bir gelişme (Einstein'in rölativite ya da Freud'un psiko-analitik teorisi gibi), antropolojiyi ve onun ana dallarını etkilemiştir. Yeni okullar, çoklukla, eskilerine tepki olarak ortaya çıkmışlar; metodolojik eğilimler ve tercihler, kısa sürede, teorik ve ideolojik akımlara dönüşmüşlerdir. Büyükten küçüğe, okul ve akımların sayısı pek çoktur. Bu Bölümde yalnız bellibaşlı akımlardan seçilmiş bazı örnekler üzerinde durulmaktadır.

Evrimciler (Evolüsyonistler)

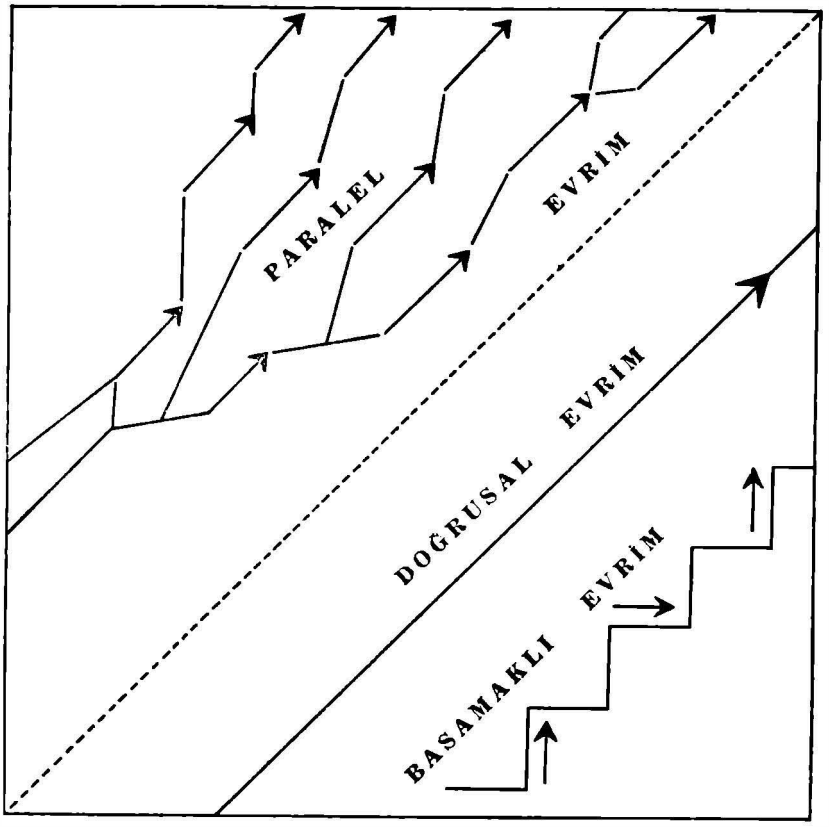
Birinci Bölümde belirtildiği gibi, XIX. Yüzyıl antropologlarının büyük bir çoğunluğu «evrimci» idiler. Onlar, insanlar arasındaki farkları sosyal/kültürel farklarla açıklıyorlar; kültürel farkların nedeni sorulduğunda, evrimci açıklamalara başvuruyorlardı. Morgan'ın, Spencer'in, Tylor'un, Bachofen'in, Maine'in ve Marx'ın antropolojilerindeki ortak teorik yönelim *evrim;* benzer amaç ise *evrim* ya da *değişme*'nin açıklanmasıdır. Adı geçen düşünürlerden kimisi sosyal/kültürel evrimi ırk, din, aile, ekonomi ve iş bölümü gibi biyo-kültürel bir kurum ya da değişkenle açıklamaya çalışmıştır. Evrimin belirle-

yici nedeni ya da nedenleri üzerinde durmayanların sayısı pek azdır. Fakat hemen hepsine egemen olan ana fikir, sosyal *gelişmedir;* sosyal kurum ve davranışların «ilkel»den «uygar»a doğru *dönüşme*sidir; ilkellikten uygarlığa doğru genel ve kaçınılmaz bir *evrimin* var olduğudur. Evrimcilerden kimi (Spencer gibi), sürecin doğrusal; ötekiler ise paralel olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Şekil 4-1). Evrimci okulun üyeleri, çeşitli toplumları, evrim çizgisi veya merdiveni üzerinde farklı nokta veya basamaklara yerleştirmişlerdir. Onlara göre, toplumlar ve insanlar, ulaşmış bulundukları *evrim* aşamaları değişik olduğu için, birbirinden farklı idiler. Evrimciler, bir veri olarak kabul ettikleri evrimin nedenini bulmak için, «tarih» veya «karşılaştırma» yöntemini kullanmışlar; sosyal/kültürel gelişmenin *tarihi yörüngesini* çizmeye çalışmışlardır[1]. Kullandıkları yöntemden dolayı, bu okulun üyelerine, «tarihi onaranlar» ya da «tarihi yeniden inşa edenler» adı verilmiştir[2].

İzlenen yaklaşım, tarih yöntemine benzemekle birlikte, o kadar az belgeye ve kanıta dayanıyordu ki; yapılan iş tarihe benzemeyen bir tarih, aslına benzemeyen bir onarım oluyordu. Birkaç örneğe bakarak veya dayanılarak, evrimi açıklayacak varsayımlar ve büyük teoriler ileri sürülüyordu. Evrimci Okul'un başka bir özelliği veya niteliği de, Asya'yı, Afrika'yı yeterince bilmediği halde, Kuzeybatı Avrupa toplumlarını evrim-merdiveninin en üst basamağına oturtmasıydı. Evrimciler, antropolojinin yalnız ilkel toplumlarla uğraşan bir bilim olarak tanınmasında da büyük ölçüde rol oynadılar. Çünkü, incelenen ve evrim merdiveninin alt basamaklarına yerleştirilenler, çoğun-

(1) Evrimciler, gerçekten var olup olmadığını sormadan, genel bir veri olarak benimsedikleri evrimin nedenlerini göstermeye çalışmışlardır. Belki de evrimcilik, endüstri devriminin getirdiği sosyal değişme ve *gelişmelerin* kaçınılmaz bir sonucu idi. Evrim teorisine bir postüla (aksyom) diyemiyorum. Çünkü, matematikçiler, postülayı kullanmakla birlikte, onu ispat etmeye çalışmazlar. Oysa, evrimciler, çoğunlukla evrimin nedenini ve yönünü göstermeye, onu ispatlamaya çalışmışlardır. XX. yüzyıl sosyal bilimcisinin, aynı fenomene verdiği isim, sosyal/kültürel değişmedir. Ekonomistler, idareciler ve politikacılar, *kalkınma* ve *gelişmeyi* tercih ederler. Aslında, değişme, bütün bu kavramları içine almaktadır. Bu konunun tartışması için bkz: Güvenç (1976: 1-4).

(2) İngilizce'de *historical reconstructionist.*

ŞEKİL 4-1. SOSYAL/KÜLTÜREL EVRİM MODELLERİ (BİÇİMLERİ): *Paralel, Doğrusal ve Basamaklı! Soru: «Evrim mi? Yoksa Değişme mi?»*

lukla, Batı'ya göre, daha «ilkel» olduğu *rahatça* kabul edilen toplumlardı. «İlkeller»in töreleri üzerinde *Altın Dal (The Golden Bough)* adlı ünlü etnolojiyi derleyen Frazer (1890), adı geçen toplumlarda araştırma yapıp yapmadığını soran bir meraklıya, «Allah göstermesin!» şeklinde cevap vermiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, bu okulun yöntemine ve bulgularına (kuramlarına) karşı yerinde bir tepkinin başladığı görülür. Evrimciler, yetersiz ve elverişsiz malzeme ile, yüksek evrim anıtları dikmeye çalışmışlardır. Tarih kuramlarında belge ve arşiv o kadar az kullanılmıştır ki, «anıtlar» dokunulduğu yerden yıkılmıştır.

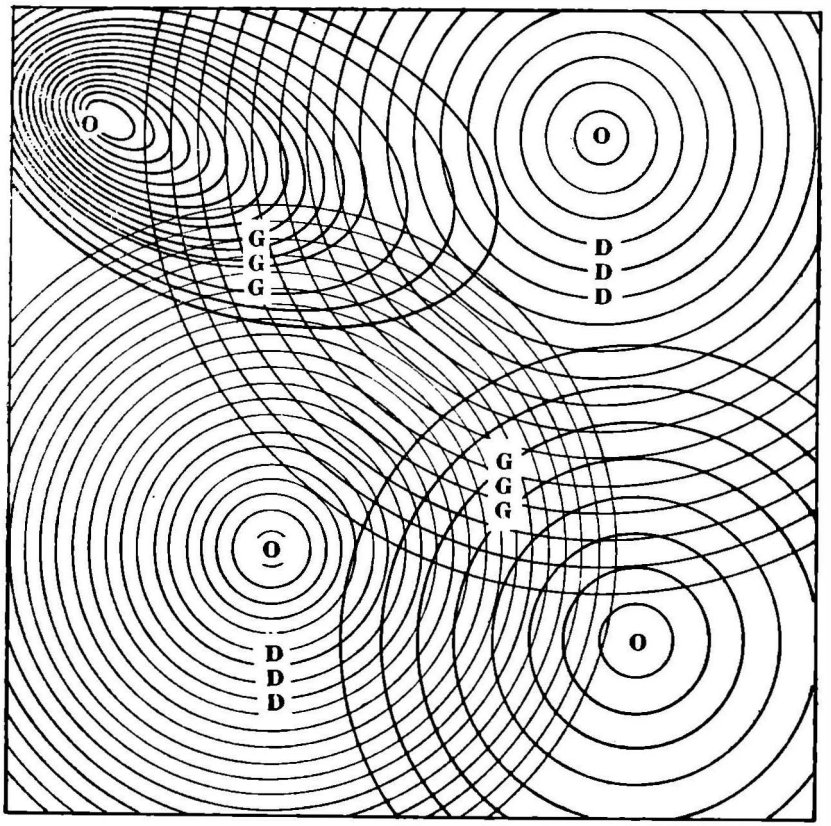
Sonradan evrimcilerin ciddi bir eleştirisini yapan Radcliffe-Brown (1952:3 ve 49), yapılan bütün denemeleri «tahmini tarih» veya «tarih tahmini» olarak nitelemiştir. Tahmin kesimi tarihe; hayal gücü, belgelemeye ağır basan bir tarihçilikti bu. Gerçi tarih, antropolojisinin temeli idi ama yapılanlar, tarihten çok, tarihi bir romana benziyordu. Doğru ve güvenilir olmak şartıyla, antropoloji, tarihe de benzeyebilirdi; ne var ki, bu şartı yerine getirmeye çalışan Westermarck (1891) Steinmetz (1894), Nieboer (1900) ve Hobhouse (1906) gibi yazarların çabaları bile evrimci antropolojiyi ayakta tutmaya yetmemiştir. Evrimci antropolojiye ve tahmini tarihçiliğe karşı gösterilen başlıca tepkiler, kendileri de bir anlamda evrimci olan, difüzyonistlerden (yayılımcılardan) ve Amerikan Okulu'ndan gelmiştir.

Difüzyonistler (Yayılımcılar)

Alman etnologlarının kültür göçleri üzerindeki kuramsal ve uygulamalı çalışmalarından daha önce söz edilmişti[3]. Ratzel ve Froebenius, benzer kültürler arasında evvelce bir göç olup olmadığına karar verebilmek için gerekli ve yeterli koşulları araştırmışlar; Graebner'in (1911) deyimiyle, «biçim» ve «çokluk» ölçütlerini geliştirmişlerdi. Alman etnolojisinin göçler konusundaki bu uzun çalışmaları, *difüzyonist akımın* bilimsel temelini hazırlamıştır. Bu yaklaşıma göre, çeşitli toplumlardaki keşifler, icatlar ve kültürel gelişmeler birbirinden bağımsız veya birbirine paralel değildi. Keşifler, icatlar ve kültürel gelişmeler, belli bir yörede, tarihin belli bir döneminde ve belli bir toplumda bir kez yer alıyor, oradan komşu toplumlara ve dünyaya yayılıyordu. Tıpkı, suya atılan bir taşın sebep olduğu halkaların genişleyerek dağılıp yayılması gibi (Şekil 4-2). Teknolojide, sanatta, düşünce ve törede, kültürel öğenin kökeni ve yayılma yolları tarihi açıdan incelendiğinde hemen daima şu tablo çıkıyordu ortaya: Keşifler ve gelişmeler belli merkezlerden çevreye ve bütün dünyaya doğru yayılıyordu. İşte *difüzyon* ya da «yayılma» adı verilen kültürel olay ya da süreç buydu.

---

(3) Birinci Bölüm'de «Kültürel Antropoloji ve Etnoloji»ye (s. 22) ve Ek: A'da «Kültür Sınıflaması Denemeleri»ne (ss. 332-3) bakınız.

ŞEKİL 4-2. KÜLTÜREL YAYILMA (DİFÜZYON): *Odaklar (O); Dalgalar (D) ve Girişimler (G). Soru: «Radyo Dalgaları gibi mi?» Girişim var mı?*

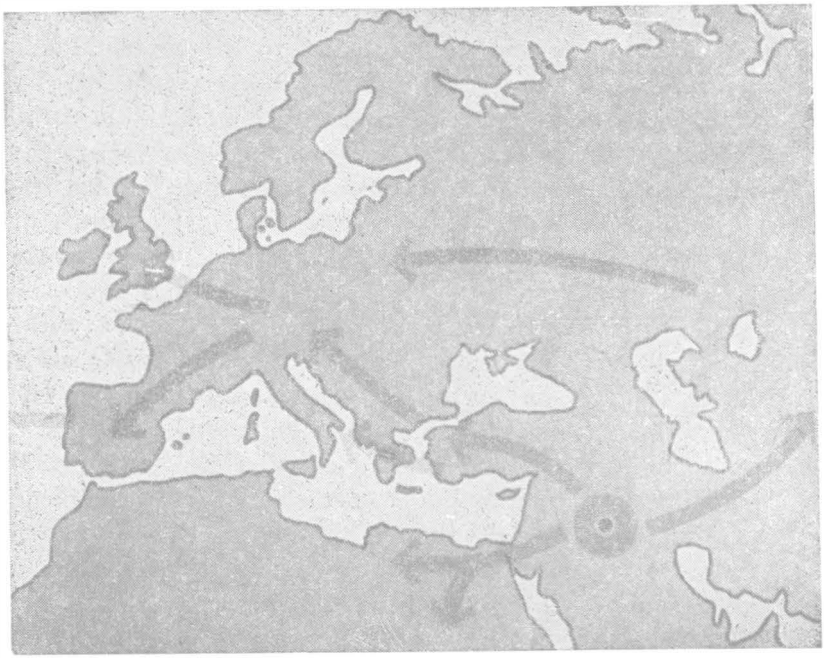
Yayılma (Difüzyon) Örnekleri

«Üzerinde uyuduğumuz yatak Ortadoğu'da icat edilmiş, Kuzey Avrupa'da değişikliğe uğradıktan sonra dünyaya yayılmıştır. Yataklar üzerine serilen pamuklu çarşaflar Hindistan'dan, ketenler Ortadoğu'dan, ipek olanlar ise Çin'den gelmiştir. Pijamanın kökeni Hindistan, Kimono'nunki Japonya'dır. Sabun eski Galya'da keşfedilmiştir. Erkeklerin sakal tıraşı olması geleneği, eski Sümer'den kalma bir cezadır. İskemle, Kuzey Akdeniz'den yayılmıştır. Ceket ve pantolonlu erkek giysisi eski avcı ve göçebe kültürlerinden; kadınların giydiği *entari* ve *sari* tipi peştemal modası Mısır, Mezopotamya veya İndus uygarlıklarından kalmadır. Kravat, XVII. yüzyılda Hırvatların bo-

yunlarına taktıkları bir eşarbın adıdır. Eşya ve isim, Fransızca'da Hırvat anlamındaki sözcükten gelir. Sümer usulü sakal tıraşı olurken, kullandığımız aynanın beşiği Mısır'dır. Yağmurlu havalarda kullandığımız şemsiye, Güneydoğulu Asyalıların güneşten korunmak için icat ettikleri bir araçtır. Günlük gazetemiz; Çinlilerin icat ettiği kâğıt üzerine, Cermen icadı olan bir yöntemle (matbaada) basılır. Gazeteciye verdiğimiz madeni paranın ana vatanı Lidya'dır. Porselen tabak Çin'den; kaşık Roma'dan; çatal Ortaçağ İtalyası'ndan, bıçağın paslanmaz ve sağlam çeliği Hindistan'dan gelmiştir. Kahve bitkisi önce Habeşistan'da yetiştirilmiş, ilk şeker Hindistan'da saflaştırılmıştır. Buğday ve arpa Ortadoğu'da, mısır bitkisi Orta Amerika'da, çeltik Orta Çin'de evcilleştirilmiştir. İçtiğimiz tütünün, sigara şekli Meksika'dan; pipo Virginia'dan; puro ise Antil Adalarından yayılmıştır. Dua ve şükranlarımızda, çoğunlukla yabancı bir dilde, yabancı kültürden bir peygamberin yardımını ve aracılığını dileriz.»[4]

Benzer birçok örnekler karşısında, difüzyonistler sanki şu kanıya varmışlardır: «Öyleyse, bütün kültürlerin veya uygarlığın evrim tarihini onarmak yerine, teknolojik keşif ve etnolojik gelişmelerin ana kaynaklarını (odaklarını), yayılma alanlarını ve yönlerini bulmalıyız.» (Şekil: 4-3). Böylece, icat ve değişmeler difüzyonla geliyor, yani komşu kültürlerdeki bir *kaza veya rastlantı* sonucu ortaya çıkıyorsa, genel bir evrim yasası olamazdı ki, bulunsun! Olsa olsa, değişme ve gelişmeleri, keşif ve icatlarla ilgili olasılık (ihtimaliyat, *probabilite)* yasası belirliyordu. Sosyal değişme ve gelişmelerde belki yine de bir düzen vardı ama, bu, determinizm (gerekircilik) yasasına değil, büyük sayılar yasasına bağlı bir düzenlilik idi. Difüzyon sürecini doğrulayan zengin örneklerin inandırıcılığı karşısında, difüzyonist görüş bütün dünyaya yayıldı. Ancak okulun çeşitli ülkelerdeki yandaşları ve temsilcileri, akımı zıt yönlere doğru itip çektiler.

(4) Difüzyon (yayılma) örnekleri *çoğunlukla Lundberg*'den (1970) alınmıştır. Bkz: *Sosyoloji.* Ozankaya ve Gürkan (çevirenler), Cilt II. 300-1. Türk Siyasal Bilimler Derneği Yayınları No. 20, Ankara, 1970.

ŞEKİL 4-3. TEKERLEĞİN İCADI VE YAYILMASI. *(Man in Society,* Doubleday, 1964:290)

İngiliz Difüzyoncuları

Antropolog Elliot-Smith (1933) ve Perry (1923) çağdaş uygarlığın eski Mısır'dan yayıldığını ispat etmeye çalışmışlardır. Ancak bu işi yaparken, okul olarak, difüzyonistlerin eleştirdiği evrimciliğin ve «tahmini tarihçiliğin» en kötü örneklerini vermişlerdir. Tez öylesine zayıftır ki, difüzyonizmden en az etkilenen ülke, belki de İngiltere olmuştur. Böyle olması da gerekirdi. Çünkü, difüzyoncular kültürel bir süreci büyük ve tek bir uygarlık kuramı düzeyine çıkarmak istemişlerdir. Uygarlığın evriminde ve yayılmasında şüphesiz ki eski Mısır'ın da önemli bir yeri ve payı vardı. Fakat Mısır'dan önceki ve sonraki uygarlık odakları ne olacaktı? Bu soru —sorulmuşsa da— yanıtlanmamıştır.

Amerika'da Difüzyonizm

Difüzyonizm, Amerika Birleşik Devletleri'nde çok daha küçük ölçüde ve Kızılderili kültürleri sınıflamak amacıyla kullanıl-

mıştır. Akımın adı «Kültür Alanı»dır. Amerikalı difüzyonistler, çeşitli coğrafya bölgelerinde yaşamış ve yaşayan farklı kültürlerin odak merkezlerini ve bu kültürlere ait öğelerin yayılma sınırlarını bulmaya çalışmışlardır. Kullandıkları kavram «öğe dağılımı» *(trait distribution)*'dır. Ölçüt olarak, bulunan eşyanın frekansına (çokluğuna) bakmışlardır. Frekans, merkeze olan uzaklıkla ters orantılı idi: «Ne kadar yakın ise o kadar çok». (Bu ölçüte göre, sözgelişi, Türkiye'de çokça kullanılan İsviçre malı *Calcium Sandoz* ampullerinin frekansına bakılarak, ilacın Anadolu'dan Dünya'ya yayıldığı söylenebilirdi). Sonradan tek bir öğenin anlamlı olmadığı anlaşıldığından, çokluk kriterine doğru bir kayma olmuş, «kültürel öbek» *(trait complex)*'den söz edilmiştir. Kızılderili kültürlerin alanları, çeşitleri ve yayılmaları konusunda O. Mason'un (1895 ve 1907), G. Holmes'in (1914), C. Wissler'in (1917) ve A. Kroeber'in (1939) denemeleri, bazı eksik ve yanlışlarına karşın, bugün bile değer taşımaktadır. Amerikan Okulu'nun özelliği, difüzyonu tek başına bir süreç olarak değil de, coğrafya koşullarıyla birlikte ve sınırlı ölçüde kullanmış olmasıdır. Ancak, ekolojik şartlara fazla önem verilmesi yöntemi kullananları coğrafyacı bir determinizme doğru itmiştir. Arkeolog Steward'ın (1948 ve sonraki) çalışmaları, kültürel öğe dağılımının, kültür odağını belirlemede yeterli bir ölçüt olmadığını ortaya koymuştur. Kültürün odağı, eğer varsa, kendi alanı içinde, yer değiştirebilir; yayılma çemberi, dağ, deniz gibi coğrafya engellerini aşabilir; öğe dağılımı, kültür alanının uzak bölgelerinde, dengesiz yığılmalar gösterebilir.

Ancak Amerikalı antropologlar, «kültür alanı» çalışmaları sırasında, keşif ve icatların mutlaka *tek merkezli* ya da *biricik* olmadığını da bulmuşlardır. Paralel veya çok merkezli keşifler olduğu gibi; sayıca az olmakla birlikte Elliot Smith'in (1933) Mısır'dan yayıldığını iddia ettiği icatlardan bazılarının, Mısır'dan önce, Orta Amerika'da yapıldığını gösteren kanıtlar da bulunmuştur (Bkz: Neolitik Devrimi, 9. Bölüm).

Alman Difüzyonizmi

Difüzyonizmin Almanya ve Avusturya'daki temsilcileri «Kültür Çemberi» *(Kulturkreise)* adı verilen okulu kurmuşlardır. Okulun temsilcileri, Graebner'in öğrencisi olduğunu söyleyen

ve bir katolik olan Peder Wilhelm Schmidt ile Wilhelm Koppers'dir. Kültür Tarihi Okulu'nun Schmidt ve Koppers tarafından temsil edilen ve «Viyana Okulu» olarak da tanınan kanadı, etnolojik ve arkeolojik bulguları, kutsal kitaptaki yaradılış *(Tekvin)* öyküsüyle uzlaştırmaya çalışmışlardır (Schmidt, 1955, 1939). Kutsal veriler, ne kadar *simgesel* olarak yorumlansalar da, ereğin güçlüğü hatta olumsuzluğu ortadadır[5].

Amerikan Okulu ve Yeni Tarihçilik

Yukarda verilen örnekler, tarihi inşacılığa ve evrimciliğe karşı çıkan antropologların ne evrim kuramından ne de tarihçilikten kolay kolay kurtulamadığını göstermektedir. Gerek evrimciliğe, gerekse «tarihi inşacılığa» bir tepki olarak kurulan Amerikan Antropoloji Okulu, sonunda, belki evrim saplantısından kendini kurtarmış fakat tarihten uzaklaşamamıştır. Okulun temel yöntemi, yeni bir tarihçiliktir[6]. Okulun kurucusu olan Franz Boas Avrupalıdır ve Almanya'da coğrafya ile fizik öğrenimi yapmıştır. Her türlü teorik yönelimden uzak durmaya ve bilimsel araştırma yöntemini geliştirmeye, kullanılan verilerin güvenirliğini artırmaya çalışan Boas'ın da teorik bir yönelimi vardı. Ona göre, kültürel tarih, genelleştiren *(nomotetik)* bir bilim değil, özelleştiren *(idiografik, topluma özgü)* bir bilim olmalıdır. Tarih, tekrar etmez, *biricik*'tir. Benzerlikler olsa bile, tarih farkı dolayısıyle, olayların nedenleri ve sonuçları birbirinden farklı olacaktır. Öyleyse, her toplumun tarihi, bağımsız bir alandır. Tarihe bakarak genelleme yapılamaz[7]. Antropoloji'nin üç ana-dalında[8] da çalışan Boas, çok dikkatli bir saha araştırmacısı ve sistematik bir arşivci idi. Evrimcilerin ve difüzyonistlerin büyük teorilerine uymayan örnek olayları bulup çıkarmakta da büyük bir yetkinlik ve ün kazanmıştı.

---

(5) Böyle bir uzlaştırmanın olumsuzluğu, daha önce Birinci Bölüm'de ileri sürülen kanıt ve belgelerle, gösterilmeye çalışılmıştır.

(6) Boas Okulu'nun çağdaş antropoloji dilindeki ve sınıflamasındaki adı *Historical Particularism*'dir. «Tarihi özgücülük» veya «Tarihi görecilik» olarak çevrilmesi belki de daha doğru olurdu (Güvenç 1976: 72-7).

(7) Antropoloji'deki görecilikte Einstein'ın rölativite kuramının etkileri sezilir.

(8) Antropolojinin dalları, önceki Bölümde açıklanmıştır: Etnoloji, fiziksel ve sosyal/kültürel antropoloji, gibi.

Tarih kriterini ileri süren Graebner'e (1911) karşı saygılı olmakla birlikte, Froebenius'un (1898) yaklaşımı üzerine şunları yazmıştır: «Bu yöntemle her şey,. *herhangi bir şey* ispatlanabilir.» Boas, çağının evrimci ve ırkçı olan antropolojisine karşı tepki göstermiştir. Aşağıdaki görüş, o zamanki, Antropoloji Cemiyeti Başkanı Mc Gee'ye aittir ve Boas'ın *nelere, kimlere karşı* çıktığını gösteren güzel bir örnektir.

> Anglo-Sakson kanı, belki de diğer ırkların en güçlüsüdür. Unutmayalım ki, İngilizce, [Dünya'nın] en basit, en mükemmel ve en sembolik dilidir. Anglo-Sakson [İnsanı] bu güçlü dil dolayısıyle tasarruf ettiği enerjiyi keşif ve fetihlerde kullanabilir. (Bkz: Harris, 1968:255).

Boas, antropolojiyi, okul, akım ve teorilerden kurtarıp, güvenilir yöntemleri olan bir bilim yapmaya çalışmıştır. Öğrencilerine, teorik yönelimlerden ve modellerden uzak durmayı; doğru-dürüst ve güvenilir veri toplamayı ve bu veriler üzerinde çalışmayı öğütlemiş ve öğretmiştir. (Güvenç, 1976:4. Bölüm).

Ancak ne var ki, teoriye karşı olmak da bir tür teorik yönelimdir. Sonradan, Amerika'daki süperorganikçi, kültürolojist, örüntücü *(patternist),* psikolojist ve kültürel-maddeci okulları kuranlar Boas'ın öğrencileridir. Doğrudan ya da dolaylı olarak, etnografyanın bilimsel standartlara kavuşmasında, Amerikan Okulu'nun önemli katkıları olmuştur.

Fonksiyonalistler (İşlevciler)

Fonksiyonalistler, bir yandan evrimcilerle difüzyonistlerin, öte yandan bu ikisiyle tarihçiler arasındaki yöntem ve kuram anlaşmazlıklarını etnolojinin bir iç-sorunu gibi görmüşler, tartışmalara pek katılmamışlardır. Bu tutumun antropoloji tarihinde önemli bir yeri vardır. Gerek evrimciler, gerekse difüzyonistler, kendilerini, sosyal ya da kültürel antropolog olarak gördükleri halde; fonksiyonalistler, bu okulların tümünü etnoloji (sosyal tarih) olarak nitelemişlerdir. İnançlarına göre, yalnız ve yalnız fonksiyonalistlerin yaptığı antropoloji, «sosyal antropoloji» adına layık idi. Çünkü, bugünün dünle açıklaması, doğa-bilimcisinin benimseyip izleyebileceği bir yol değildir. Oysa fonksiyonalistler, sosyal/kültürel sistemlerin doğal sistemler olduklarını ve doğal sistemler gibi incelenebileceğini savunmuşlardır. Kendileri de «doğa bilimcisi» olduk-

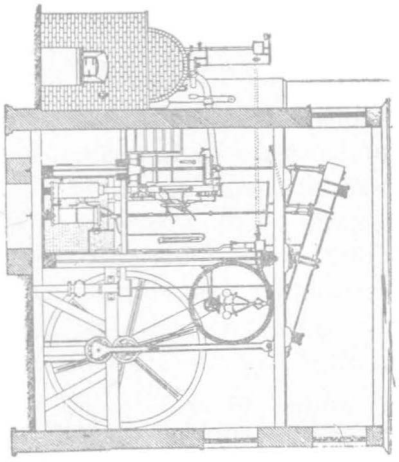
larına göre, tarihi ya da tarih yöntemini kullanmamaları gerekirdi. Öyleyse, tarih yöntemini kullananlar sosyal antropolog olamaz diye düşünüyorlardı. Kimdi bu fonksiyonalistler? Daha doğrusu fonksiyon ve fonksiyonalizm ne idi? Fonksiyonalistler adına yukarda ileri sürülen eleştiriler doğru, ya da geçerli miydi?

Fonksiyon Sözcüğünün Tarihçesi

Fonksiyon (iş, işlev, görev) ve strüktür (yapı) sözcüklerini toplumsal bir sistemin çözümlemesinde ilk kez kullanan, evrimci sosyolog Herbert Spencer (1876 ve 1896) idi. Spencer, çağının modasına katılarak, organizma modelini veya benzetmesini toplumlara uygulamaya çalışmıştı. Canlı varlıkların nasıl organları ve hücreleri varsa, sosyal sistemlerin de kurumları ve üyeleri vardı (Şekil 4-4). Biyolojik organların veya organizmanın nasıl farklı yapıları varsa, farklı fonksiyonları da

ŞEKİL: 4-4. SPENCER'İN TOPLUM KAVRAMI «TOPLUM BİR ORGANİZMA MI?» *(Man in Society,* Doubleday, 1964:304)

ŞEKİL 4-1. İŞLEVCI TOPLUM KAVRAMI: «TOPLUM, WATT'IN BUHAR MAKİNESİNE Mİ BENZİYOR? *(Man in Society, Doubleday,* 1964:306).

olmalıdır. Spencer'e göre toplumlar, tıpkı canlı varlıklar gibi, parçalarının fonksiyonel bağımlılığı ile varolurlar, varlıklarını sürdürürler. Bu fikrin kökeni, daha öncelere, Hobbes'a (1642) kadar gider. Spencer onu yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Spencer, organizma için geçerli olan biyolojik yasaların, toplumlar ve onları oluşturan bireyler için de geçerli olduğunu iddia edecek kadar atılgan idi. Onun evrimciliği de buradan kaynaklanır. Biyolojik varlıklar için geçerli bir evrim yasası varsa, aynı yasa toplumlar için de geçerli olmalıydı.

Spencer'den etkilenen Durkheim (1895), sosyal olgunun açıklanabilmesi için, onun hem nedeninin hem de yaptığı iş veya görevin araştırılması gereğini savunur. Durkheim'e göre, sosyal olgu sonucuna bağlı değildir. Fonksiyonel olsa da olmasa da, sosyal olgu vardır. Ancak olgunun varlığını sürdürmesi için *fonksiyonel* olması yani topluma bir hizmette bulunması şarttır. Aksi takdirde olgu devam edemez. O zaman, sosyal bilimcinin cevaplaması gereken soru şuydu: Toplumsal düzen ve uyum nasıl mümkün oluyor? (Kösemihal, 1970).

Fonksiyon Kavramı

Günlük dilde, bir araç, makine, sistem veya kurum çalışıyorsa, bir işe yarıyorsa, kendisinden beklenen görevi yerine getiriyorsa onun «fonksiyon» yaptığından ya da «fonksiyonel» olduğundan söz ederiz. Fonksiyonel bir şemsiye, bizi güneşten veya yağmurdan koruyan şemsiyedir. Fonksiyonel bir soba ısıtan bir araçtır. Fonksiyonel eğitim, hayatta bir şeyler yapmayı öğreten bir eğitimdir. Çoğunlukla bir makineyi, bir organizmayı veya sistemi, birbirine bağlı parçacıklardan oluşmuş gibi tasavvur ederiz (Şekil 4-5). Makine, organizma, ya da sistem, işleyecek ise bağımlı parçaların çalışması (fonksivon yapması) gerekir. Parça küçük ya da büyük, yaptığı iş önemli ya da önemsiz olabilir. Fakat sistemin çalışması için, parçanın da bir katkıda bulunması gerekir. Öyleyse, belli bir parçanın fonksiyonu, sistemin varlığına ve devamına yaptığı hizmettir. Sistemler de, karşıt olarak, çalışmalarına yardım eden parçalarının eksik ve kusurlarını giderirler; gerekirse, onları yenilerler. Öte yandan, sistemin çalışmasına yardım etmeyen, çalışmayan veya görev yapmayan parça, fonksiyonel değildir. Bu tür parçalara fonksiyonsuz veya görevsiz *(dysfunctional)* de-

nir. Sistem için gerekli olmayan bu parçaların sistem içinde yaşaması zordur. Atılabilir ya da çıkarılabilirler. Öte yandan, matematikte geliştirilen fonksiyonlar teorisine göre; fonksiyon, birbirine bağlı değişkenler arasındaki ilişkilerdir:

$$S = f(x, y, z.....n)$$

eşitliğinde, fonksiyon sembolü olan (f), x, y, z... ve n'in nasıl değiştiğini gösterir. S'ye sistem, «x, y, z... ve n» değişkenlerine de onun parçalarıymış gibi bakılacak olursa, matematiksel fonksiyon kavramı, sistemle parçaları arasındaki karşılıklı ilişkileri gösterir[9].

Fonksiyonalist Antropoloji

Kendilerine «fonksiyonalistler» adını veren kimi sosyal bilimciler (sosyolog ve antropologlar), sosyal/kültürel sistemleri yukarda tanımlanan fonksiyon kavramıyla incelemeye çalışmışlardır. Toplumu, makineye (Şekil 4-5) değilse bile, biyolojik sistemlere benzetmişlerdir. Malinowski, sosyolog Durkheim'in fonksiyonalizminden etkilenen sosyal antropologların başında yer alır. Fonksiyon kavramını, değiştirerek geliştirmeye çalışmıştır. Bu çabasında o kadar ileri gitmiştir ki, kendisi belki *şaka* olsun diye, fakat başkaları ciddi olarak, onun okuluna «fonksiyonalist okul» adını vermişlerdir. «Fonksiyonsuz bir sosyal kurumun yaşayamayacağı» ilkesi Malinowski'nin pusulası olmuştur. Bu ilkenin karşıtı da doğru olmalıydı: Eğer bir sosyal kurum varsa, yaşıyorsa onun bir fonksiyonu olmalıdır. Bu ilkeden hareket eden Malinowski (1944) şöyle düşünüyordu: İnsanoğlu besinsiz ve barınaksız yaşayamaz; türler de çoğalmadan devam edemez. Diğer türler için de geçerli olan bu varlık koşulları karşısında, kavramsal düşünce ve konuşma yeteneğine sahip olan İnsanoğlu, «kültür» adı verilen bir sistem yaratmış ve onu geliştirmiş; beslenme, barınma ve çoğalma gibi temel biyolojik ihtiyaçların karşılanmasını kurumlaştırmıştır. Bütün soyal/kültürel sistemler, üyelerinin temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Ancak bu görevi yerine getiren sistem de karşıt olarak bireye bir dizi sosyal sorumluluklar yükler. Sosyal/kültürel törelere uyulması

(9) Fonksiyonalist yaklaşımın bazı yöntem sorunlarının tartışması için Bkz: *Kültür Sorunu* (Güvenç, 1970a), II. Bölüm.

da bireylere düşen birer görev olur. Malinowski'nin fonksiyonalizmi bu noktada eleştiriye uğramıştır: Sistem çalışmazsa bireylerden bazıları açlıktan ve soğuktan ölürler veya çoğalamazlar; fakat *bazı* bireylerin temel ihtiyaçlarını *karşılamasa* da, sistem varlığını sürdürür. Bir başka deyimle, bireyler, sistem için varmış gibi görünürler. Malinowski, sevgi, güven, gruplaşma ve hareket özgürlüğü gibi ikincil psiko-biyolojik ihtiyaçlar üzerinde de durmuştur. Fakat, onun önemsediği temel ihtiyaçlar beslenme ve çoğalmadır[10].

Strüktüralistler

Malinowski ile strüktüralistlerin (yapıcıların) yol ayırımı, fonksiyonun tanımından doğar. Strüktüralistlerin lideri olarak kabul edilen Radcliffe-Brown bu farkı şöyle özetlemiştir:

> Fonksiyonun birleştirdiği yapı ve süreçlere dayalı bir toplum teorisinin [strüktürel-fonksiyonel], bireylerin biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kültür teorisiyle [Malinowski'nin fonksiyonalizmi] hiç bir ortak yanı yoktur.

Strüktüralistler, fonksiyon kavramında, Malinowski'ye değil, Durkheim'e yakındırlar. Okul'un temelini oluşturan «sosyal yapı» kavramını şöyle açıklamıştır:

> Belli bir yerleşme (toprak), akrabalık sistemi ve siyasal birlik içinde örgütlenmiş grupların ve bu gruplar arasındaki *karşılıklı ilişkilerin* incelenmesi sosyal-yapısal fenomenlerin özünü oluşturur. (Radcliffe-Brown, 1952: 193).

Strüktüralistlere göre, tüm sosyal/kültürel sistem, (1) Teknik/ekonomik, (2) Sosyal/yapısal ve (3) İdeolojik/kültürel olmak üzere üç alt-sisteme ayrılabilir. Muhteva bakımından, Marxçı sınıflamayı hatırlatan bu ayırım, çözümlemede ondan tümüyle ayrılır: Önce tarihi yaklaşımı reddeder; sonra, ekonomik, yapısal ve kültürel fenomenlerin birbirinden bağımsız olarak incelenebileceklerini önerir. Ne var ki, sosyal/yapısal ilişkiler ve etmenler öncelik taşır; sosyal/yapısal sistem, ekonomik ve kültürel alt-sistemleri belirlediği gibi, onlar tarafından desteklenir.

---

(10) Malinowski'nin «fonksiyonel teorisi» için bkz: *The Scientific Theory of Culture*, (Malinowski, 1944).

Görülüyor ki, strüktüralistlerle fonksiyonalistler arasındaki temel fark, sistem kavramında değildir. Hemen bütün fonksiyonalistler, kültürel sistemin parçaları olduğunda, bu parçalar arasında işlevsel ilişkiler bulunduğunda birleşirler. Fakat parçaların arasında işlevsel ilişkiler bulunduğunu söylemek yetmez. Hangi parça ile hangisi arasında, nasıl bir ilişki olduğunu, bunun, mümkünse, nedenlerini, sonuçlarını ve derecesini belirtmek gerekir. Eğer sosyal sistem ya da «yapı» izah edilecekse, hangi parçaların daha önemli olduğunu, daha fazla ağırlık taşıdığını bilmek gerekir. Malinowski ve Boas tarafından öne sürülen kültür değişkenlerinin, kabaca, eşit ağırlıkta olması, strüktüralistleri rahatsız etmiştir. Strüktüralistler, sosyal/yapısal sisteme ağırlık vermekle, bu rahatsızlığı ortadan kaldırdıklarına inanırlar. Ancak bu tercihin teorik nedenleri yeterince açıklanamıştır.

Tarih yöntemiyle bir şey ispat edilemeyeceğini ileri süren strüktüralistler, tarihten kaçınan (senkronik) yöntemleriyle herhangi bir kanunsallık bulamamışlardır. Onların «kanun» adını verdiği ilişkilerin, bilinen genellemelerden ileri gitmediği kanısı oldukça yaygındır (Harris, 1968:532).

Fransız Strüktüralizmi

Okulun bugünkü temsilcisi olan Claude Lévi-Strauss, kendi çalışmalarına «strüktürel antropoloji» adını verir. Her ikisi de Durkheim'den gelmesine rağmen, Fransız strüktüralizmi, İngiliz komşularınınkinden tümüyle ayrılır. Çağının maddeci ve idealist politika ve felsefe akımları içinde, Durkheim akılcı bir *orta yol* izlemeye çalışmıştır. Belki de onu Comte'un akılcı felsefesine bağlayan bu tutumudur. Durkheim'den sonra Mauss ve Lévi-Strauss bu geleneği devam ettirmişlerdir. Ancak Lévi-Straus strüktür (yapı) sözcüğüne yepyeni ve psikolojik bir anlam kazandırmıştır. Lévi-Strauss, hediye alma ve vermenin evrensel bir psikolojik ihtiyaç olduğu ve daha genel olarak, karşılıklığın *(reciprocité)* sosyal/kültürel fonksiyonları üzerinde durur. Ancak, hediye, *reciprocité* ve evlilik gibi sosyal yapıları anlayabilmek için, insan aklının *evrensel yapısına* inmek gerekir. Bu yapı, ben *(ego)* ile ötekiler *(autres)* arasındaki diyalektik çatışmadan doğar. Karşılıklık, bu çatışmanın yumuşatılması ve uzlaştırılmasıdır. Fransız strüktüralizmi, hemen her

dilde rastlanan ikilemeler ve ikicilik *(dualizm)* eğilimi üstüne kurulmuştur. «Ben» ve «ötekiler», gece-gündüz, kadın-erkek, büyük-küçük, kuvvetli-zayıf, sıcak-soğuk, savaş-barış gibi, hemen bütün kavramsal yapılarımızı, ikilemeler yoluyla kazanıyoruz. Lévi-Strauss, toplumsal yapıların kafamızdaki semantik veya kavramsal yapıların yankısı olduğunu ileri sürer. Bilinç dışı mekanizmalara ağırlık vermekle, Lévi-Strauss, yapısal antropolojiyi psikolojiye yaklaştırmıştır. Ancak, bu psikolojik yönelim, Freud'a paralel ise de, Durkheim'cı sosyolojiye oldukça ters düşer.

Kültürel Maddeciler

Buraya kadar özetlediğimiz tarihçede, maddeciliğin ve Marxizm'in antropolojiye etkisinden hiç söz edilmedi. 1930'lara kadar, gelişme gerçekten böyle olmuş, maddeciliğin doğrudan bir yankısı görülmemiştir. Ancak, Spencer, Durkheim, Boas, Malinowski ve Radcliffe-Brown gibi öncülerin Marx'tan ya doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilendikleri tartışma götürmez. Spencer'in barışçı-endüstriyel toplumu, dikkati çekecek derecede, Marx'ın ütopyasına benzer. Durkheim'ın iş-bölümü ve «toplumsal dayanışma» kavramlarında, yine maddeci görüşün izleri vardır. Malinowski (1922) Trobriand *(Kula)* çalışmasında, Freud'u irdelemeye ne kadar çaba göstermişse Marx'ın yanlışlığını göstermeyi de o derecede denemiştir. Boas, bütün teorik eğilimlere karşı çıktığı gibi, maddeci görüşün ve ekonomik determinizmin de eleştirisini yapmıştır. Kültürün, ekonomik yapıya bağımlılığını kabul etmiştir ama, eşit ve karşılıklı olmak şartıyle. İngiliz Sosyal Antropolojisi ise, 1950'lere kadar, sosyal-yapının üstünlüğünü savunmuştur. Tarihi maddecilik ve tarihi kültürcülük, Gordon Childe'ın (1943) denemesine kadar, karşıt kutupları temsil etmişlerdir. Gerçi Marx ve Engels, Morgan'ın tarihi maddeci olduğunu söylemişlerse de, konu tartışmalıdır.

Arkeolog Gordon Childe, «Kendini Yaratan İnsan» *(Man Makes Himself*, 1951) denemesiyle, Ortadoğu arkeolojisinin ilginç bir sentezini yaptı. Yalnız sınıflama ölçütleri değil, fakat evrimin temeli de teknolojiktir. Childe'nin denemeleri «maddeci bir kültür tarihi» olarak değerlendirilir. Öte yandan, Amerikan Difüzyonizmi içinde yer alan «Kültür-Alanı» okulunun

coğrafyacı yaklaşımından daha önce söz edilmişti. Kroeber'in (1939) desteği ve Steward'ın (1948) yaratıcılığı ile, «kültür-alanı» yepyeni bir senteze ulaşmıştır. Bu senteze, «*Kültürel Ekoloji*» adı verilmektedir. Aslında, coğrafyacı ve teknolojici bir kültürcülüktür —kültürel ekoloji. Leslie White'ın «Kültürün Evrimi» (*Evolution of Culture*, 1959) denemesiyle birlikte, bu akım «kültürel maddeci» yaklaşımın yükünü taşır. Kültürel maddeci akımın, «tarihi maddeci» akımdan farkı, çevre ve coğrafya şartlarına (ekolojiye) üretim ilişkilerinden daha geniş bir yer ve ağırlık tanımasıdır.

Kültürel Psikoloji

Durkheim'den bu yana sosyal/kültürel olayın bireyle veya psikolojiyle açıklanmasına karşı gösterilen doktriner tepkiye ve duyarlıklara daha önce değinilmişti. Bir yandan Freud'un analitik psikolojisi (ve psikiyatrisi) sosyal varlık alanı ile biyolojik varlık alanının karşılıklı etkilerini incelerken; öte yandan, evrimciliğin ve difüzyonizmin tarihçiliğinden uzak durmaya çalışan fonksiyonalistler, organik bir toplum modelinin sosyolojisini yapmaya çalışmışlardı. Antropoloji piramidinin avnı yüzünde çalışan bu iki akım er geç biraraya gelecekti. Birleşme, 1930'larda, gerçekleşmiştir (Bkz: Şekil 3-3). Bu tür gelişmelerin sonunda, Mead ve Benedict'in psikolojik antropolojisiyle Freud'un (psiko-analitik) psikiyatrisinden bir «kültür-kişilik» akımı doğmuştur. Kardiner, Fromm ve Erickson bu okulun önemli isimleri arasında yer alır. 1960'lardan sonra, karı-koca Whiting'lerin çabasıyla, kültürel-kişilik akımı, «kültürel psikoloji» veya «psikolojik antropoloji» etiketini taşımaya başlamıştır. İngiliz sosyal antropologlarının sandıkları ve eleştirdikleri gibi, psikolojik antropoloji sosyal olguyu bireysel veya psikolojik değişkenlerle açıklamaz. Tersine, kişilik sisteminin kültürel kurumlardan nasıl etkilendiğini ve karşıt olarak bu kurumları nasıl etkilediğini incelemeye çalışır. Sosyal antropolojinin yüzyıllık gelişme döneminde yer tutan, ün yapan, çığır açan ve tartışma konusu olan belli başlı okullar, akımlar ve yaklaşımlar bunlardır.

Geçiş

Antropolojiye Girişin sosyal/kültürel antropoloji ve onun dalları üzerindeki tarihçesi bu bölümle sona ermektedir. Tarih-

çeyi ve ırksal açıklamayı özetleyen bu dört bölüm boyunca «kültür» sözcüğü ve kavramı, üzerinde fazlaca durulmadan, bir *veri olarak* alınmış ve kullanılmıştır. «Kültür» sözcüğünün antropoloji dilindeki özel yeri ve anlamı 5. Bölümde incelenmektedir. Antropoloji dilindeki «kültür» günlük hayatta kullandığımız «kültür»den oldukça farklı olduğu için, 5. Bölüm okunmadan daha sonraki bölüm ve konulara geçilmemesi iyi olur.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Bu bölümde ele alınan bütün konularda, Harris'in (1968) «Teoriler Tarihi», «kültürel-maddeci» görüş açısına rağmen, en derli toplu bir kaynaktır. Ayrıca bkz: Singer (1968) *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, ilgili bölüm ve konular. Evrimciler ve difüzyoncular konusunda bkz: Evans-Pritchard (1951) «Sosyal Antropoloji»; fonksiyon kavramı ve fonksiyonalistler konularında ise bkz: (Lucy Mair, 1965). Difüzyonist görüş için, Örnek'in (1968) makalesine; öteki konularda yine Örnek'in (1971) *Etnoloji Sözlüğüne* baş vurulabilir. Kültür-kişilik alanı ve psikolojizm için bkz: Güvenç (1970 a) *Kültür Sorunu*. Strüktürel antropoloji konusunda en iyi kaynak, Lévi-Strauss'un kendi denemeleridir: *Antropologie Structurale* (1958) Fransızca aslından İngilizce'ye çevrilmiştir: *Structural Anthropology* (1967). Özellikle «Giriş» ve Birinci Bölüm tavsiye edilir. Yapısal-fonksiyonel okul ve yaklaşım için, Radcliffe-Brown'un (1952) «İlkeller'de Yapı ve Fonksiyon» adlı ve okulun temel görüşlerini biraraya toplayan denemeleri okunabilir.

Malinowski'nin fonksiyonalizmini en doğruca yansıtan Türkçe kaynak, Turhan'ın (1951) *Kültür Değişmeleri*'dir. «Bin Temel Eser» dizisinde yeni baskısı yapılmıştır. Ayrıca bkz: Erdentuğ (1956) *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki*.

Viyana Okulu'nun kültür çemberi ve yaklaşımı konusunda Almanca bir kaynak olarak bkz: (Schmidt, 1955). Yaklaşımın yöntemi İngilizce'ye çevrilmiştir: (Schmidt, 1939).

Yeni Freudçulardan Erich Fromm'un kültür, insan, ve özgürlük sorunlarına yaklaşımı için bkz: (Fromm, 1973). Sosyolojiyle psikoloji arasında gelişen yeni bir bilim dalının insana bakış açısı için bkz: (Kâğıtçıbaşı, 1977).

II. SOSYAL/KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

5. BÖLÜM

Kültür Kavramı ve Kuramı

Sosyal/kültürel antropolojinin konusu, tek kelimeyle, *kültür*'dür. Ancak, kültürü, değil bir kelime, başlı başına bir denemeyle bile anlatmak, tanımlamak kolay bir iş değildir. Amerikalı iki antropolog, (Kroeber ve Kluckhon, 1952) kültür konusunda yayımladıkları bir antolojide, kültür ve kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır. Bu derlemeyi eleştiren bir sosyal bilimci (Berelson, 1964) «bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerekir» diyor. Sosyal antropolog Radcliffe-Brown, kavramın değilse bile, sözcüğün hiç kullanılmamasını önermiştir. Onun bu görüşüne katılan sosyal/kültürel antropologlar varsa da, kendisi bile bu önerisine uygun hareket etmemiş, kültür sözcüğünü kullanmak zorunda kalmıştır. «Kültür» kavramı neden tanımlanamıyor? Uzmanlar belli bir tanım üzerinde neden anlaşıp birleşemiyorlar? Güçlük nereden geliyor?

Güçlüğün kökeni kültür sözünün çok anlamlı oluşunda aranabilir. Kültür, antropoloji dilinde ve eserlerinde, aynı zamanda, şu temel kavramlar karşılığında kullanılan soyut bir sözcüktür.

(1) Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli *uygarlığı*'dır.

(2) Kültür, belli bir toplumun kendisidir.

(3) Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.

(4) Kültür, bir insan ve toplum teorisidir.

Bir sözcük veya kavram bu kadar çok ve çeşitli anlamla yüklenince, onun tanınmaz ya da tanımlanamaz hale gelmesi de doğal ve olağandır. İşte bu nedenler ve gerekçelerle, «kültür»

kavramı, 5 ve 6. Bölümlere konu edilmektedir. Amaç, kültürü tanımlamaktan çok tanıtmak, kültür kavramının çeşitli anlamlarını ele alıp incelemek; onun kapsamını, zenginliğini, dolaylı yoldan, güçlüklerini ve sorunlarını ortaya koymaktadır.

Kültür Sözcüğünün Kısa Tarihçesi

Kültür sözcüğünün oldukça uzun ve ilginç bir tarihçesi var. Bu konuyu inceleyen Kroeber ve Kluckhohn (1952) yayımladıkları derlemede, sözcüğün ve kavramın tarihsel evrimine 60 sayfa ayırmışlardır[1]. Burada, sözü edilen tarihçenin belli başlı dönüm noktaları ile önemli aşamalarına değinilmektedir:

Sözcük *Cultura*'dan geliyor. Latince'de, *Colere*, sürmek, ekip biçmek; *Cultura* ise Türkçedeki «ekin» karşılığında kullanılıyoldu[2]. *Culture* sözcüğü XVII. yüzyıla kadar Fransızca'da aynı anlamda kullanıldı. İlk kez ünlü Voltaire, *Culture* sözcüğünü, insan zekâsının *(ésprit)* oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almanca'ya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde *Cultur* olarak yer almış. Etnolog G. Klemm, (1843-52) «İnsanın Genel Kültür Tarihi» adlı on ciltlik eserinde *Cultur* sözcüğünü uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullandı[3]. Sözcük ve kavram buradan, İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçti. Antropoloji bilimleri ailesinde bugün de çoğunlukla kullanılan ilk bilimsel kültür tanımını veren İngiliz antropologu Tylor'un, (1871) kültür kavramını Almanca'dan aldığı, özellikle Klemm'den esinlendiği kanısı oldukça yaygındır.

Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Fransızlar ve İngilizler, uygarlık *(civilisation)* sözcüğünü kültüre tercih ediyorlardı. Fransızca'da *Culture* sözcüğünün uygarlık karşılığında *Académie Fràncaise* sözlüğüne geç-

(1) Kroeber, A.L. ve C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions.* (Tarihsiz) (orij. 1952:11-73).

(2) Türk Dil Kurumu'nun çeviri ödülünü kazanan Can Alkor (1969), ***ekin*** sözcüğünü kültür karşılığında kullanmıştır. İlerde gösterileceği gibi, ekin, kültürün türlü anlamlarından *sadece* biridir. TDK'nun «ekin» önerisine katılmıyorum. Çünkü her ekin bir kültür olayıdır ama her kültür olayı ekinle sınırlı değildir.

(3) Bkz: Klemm, G. (1843), *Allgemeine Culturgeschichte der Menscheit.*

mesi ancak 1932'de gerçekleşti[4]. Uygarlık *(civilisation)* kavramı; bilim, felsefe, teknoloji ve endüstri alanlarında önde giden Fransızlar ve İngilizlerce, vahşet (barbarlık), ilkellik ya da az gelişmiş bir uygarlık karşılığı olarak benimsenirken; sosyal değişmede ve gelişmede bu iki ülkenin biraz gerisinde kalan Almanlar, *Cultur* ve sonradan *Kultur*'da kendilerini —İngiliz-Fransız üstünlüğüne karşı— daha rahat hissettiler: Fransız uygarlığına karşı, Alman kültürü! Batılı etnologlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bulup ortaya çıkardıkları ve hiç de «vahşi ya da «barbar» olmayan küçük, basit ve barışçı uygarlıklara da *Kultur* ya da *Culture* adını verdiler. Marx, Fransızların *ésprit*'sine daha yakın olan Hegel'in *Geist* (akıl, ruh) ve *objektiv Geist*[5] (nesnel ruh) kavramları yerine *Cultur*'u tercih ediyor ve kültür kavramının değilse bile, kültürel muhtevanın son derece kapsamlı bir tanımını veriyordu:

> K ü l t ü r, doğa'nın yarattıklarına karşılık, *İ n s a n o ğ l u'nun* y a r a t t ı ğ ı h e r ş e y d i r[6]

Bilimsel yazılarda uygarlık karşılığı olan kültür sözcüğü, Almanca'dan diğer Batılı dillere yayıladursun, Voltaire'in *«Culture»*ü de Fransız dilinde yeni anlamlar kazanıyordu: «Kültür, aklın (zihnin ve ruhun) bazı fakültelerinin (yetenek birimlerinin) amaca elverişli düşünsel çalışma ve pratiklerle geliştirilmesidir[7]». Bu anlamdaki kültür, «düşünme, seçme ve eleştiri gücümüzün geliştirilmesini sağlayan bilgi ve bilincimizin bir bütünü ve bileşkesi olarak «eğitim» kavramına yaklaşmaktadır. Belli bir çağın ya da kişinin «felsefe, sanat, müzik, yabancı dil ya da edebiyat kültürü»nden söz açtığımızda, o çağın ya da kişinin, sırasıyle felsefe, sanat, müzik, yabancı dil ve edebiyat öğrenim ve eğitimine önem verdiğini, bu eğitimde başarılı ve verimli olduğunu düşünürüz. B uişleri yapanlar, estetik ve düşünme yeteneklerini diğer yeteneklerinden ya da kişilerden daha ileri bir düzeyde gerçekleştirmiş kişilerdir. Bu

(4) Fransızların *Le Petit Robert* Sözlüğünde *«Culture»* ve *Civilisation*'a bkz.
(5) Hegel'deki öteki *Geist* kavramları için bkz: «Kültür Sınıflaması Denemeleri» (Güvenç, 1971 c).
(6) Marx'ın kültür tanımı için bkz: (Zvorikine, 1967) ya da (Güvenç, 1970a).
(7) *Le Petit Robert* Sözlüğünde *«Culture»*e bakınız.

alanda bir dizi beceriler kazanmışlardır. Yüksek öğretim'deki «fakülte» sözcüğü Batı dillerinde, böyle bir eğitimi veren kurum *(faculté)* veya öğretmenler grubu *(faculty)* karşılığında kullanılmaktadır.

Kültür-fizik deyimi, beden eğitimi (jimnastik) karşılığında kullanılır; bedenin eğitilmesi, geliştirilmesi anlamına gelir. Öte yandan, «genel kültür»den söz açtığımızda, iş-meslek ve uzmanlık alanları dışında, herkesçe bilinmesi ve uyulması gereken bilgi, görgü ve yetenekleri ve bu muhtevayı veren bir «genel eğitim» sürecini düşünürüz. Sözgelişi, liselerimizin verdiği (ya da veremediğ) «genel kültür»den söz ettiğimizde! Gerçi, eğitim karşılığında kullandığımız bu «kültür», uygarlık anlamında kullandığımız «kültür»ün bir parçasıdır —ama tümü değildir. Örnek olarak, bilimsel anlamdaki kültür, toplumsal değer, ilişki ve süreçlerin bütününü içerdiği halde; eğitim karşılığındaki kültür, bilgi, sanat ve yeteneklerden ancak bazılarını kapsar— tümünü değil.

Bizim dilimize ve düşüncemize girmiş üçüncü bir «kültür» kavramı daha vardır. Milli Eğitim Bakanlığının (Kültür Bakanlığının 1971'de kuruluşundan önce ve aynı yıl içinde kaldırılmasından sonraki[8]) merkez kuruluşu ve müsteşarlıkları bu üçüncü kültürün anlam ve görevini yansıtır: Genel Öğretim Müsteşarlığı, Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı ve *Kültür İşleri Müsteşarlığı.* Bu ayırıma göre kültür, genel ve teknik eğitimi kapsamayan sınırlı bir kavramdır. Bu anlamdaki «kültür», millî eğitimimizin yalnızca tiyatro, opera, bale, müzik, resim, heykel, folklor, yayım ve edebiyat gibi, okullardan çok halka yönelik olan plastik, fonetik ve yazılı sanatlarla seyir ve sahne sanatlarını içine almaktadır. Savılan sanatlar son yıllarda veniden kurulan Kültür Bakanlığının örgütsel birimlerini oluşturmaktadır.

Özetlenirse, kültür sözcüğünün dört ayrı anlamda kullanıldığı görülür:

(1) Bilimsel alandaki kültür: *Uygarlıktır.*
(2) Beşeri alandaki kültür: *Eğitim sürecinin ürünüdür.*
(3) Estetik alandaki kültür: *Güzel sanatlardır.*

(8) 1930 yıllarında, Maarif veya Eğitim yerine, «Kültür Bakanlığı» adı kullanılmıştır.

4. Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür: *Üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirmedir.*

Hemen hed dilde, anlam bilimi (semantik) açısından, herhangi bir kavramın genel ve özel anlamları birbirinden ayrılmaktadır[9]. Türkçe'de, «kültür» ile, «bir kültür» arasında önemli bir ayırım yaparız. Yukardaki dört çeşit kültürün genel ve özel türleriyle bilikte 8 ayrı anlamı ortaya çıkmaktadır. Tablo 5-1'in incelenmesinden, *uygarlık* kavramının bütün özel kültürleri; *eğitim* kavramının bütün özel eğitim tiplerini; *güzel sanatların* ise bütün sanat türlerini içine aldığı kolaylıkla görülür. Öte yandan *eğitim*, bütün güzel sanatları; *uygarlık* ise bütün eğitim türlerini ve üretim süreçlerini ve teknolojileri içine almaktadır.

Modern Mantık'taki ok (→) işaretini (kapsamak, gerektirmek, içermek karşılığında) kullanarak şu ilişkiler yazılabilir:

Uygarlık	→	Bütün kültürler, eğitim türleri, sanatlar ve teknolojilerdir.
Eğitim	→	Bütün özel eğitim türleri sanatlar ve teknolojilerdir.
Sanat	→	Bazı özel eğitim türleridir.
Teknoloji	→	Bazı mesleki ve teknik zanaat ve sanatlardır; üretim, malzeme ve her ikisini birleştiriren iş bilgisidir.

Tablo 5-1'e bakarak kültür sözcüğünün ne kadar geniş kapsamlı ve yüklü bir kavram olduğu, şimdi belki de, daha kolaylıkla görülebilir. Çünkü, belli bir toplumun, belli bir evrim aşamasında, belli bir kentindeki bir üyesinin müzik yapma veya eleştirme yeteneğinden; bütün dünyada, tarihi çağlar boyunca yaşamış toplumların doğayla ilişkilerinde gösterdikleri başarıların birikimli bileşkesine kadar, birçok olguya «kültür» denilebilir. Fakat «kültür»den söz edildiğinde, çoğunlukla, yukardaki türlerden hangisinin düşünüldüğü belirtilmez. Güçlük buradadır ve bu belirsizlikten doğar.

(9) Kültür kavramının Türk Dilinde ve düşüncesinde yol açtığı kargaşa ve tartışmalar için bkz: (Güvenç. 1971 b).

TABLO 5-1.
ÇEŞİTLİ KÜLTÜR KAVRAMLARI VE ANLAMLARI

KAVRAMLAR	ANLAMLAR		NİTELİKLER GÖREVLER
Kullanma Alanlarına göre	***Genel***	***Özel***	
Bilimsel alanda «kültür»	*Uygarlık*	Çin, Hint, Fransız, Batı ve İslam *kültür* ya da *uygarlığı*, gibi.	Tarihsel, bütünsel ve evrimsel.
Beşeri alanda ve günlük dilde «kültür»	*Eğitim*	Genel, mesleki ve teknik eğitim; tıp, hukuk, din, sanat ve fen eğitimi; örgün ve yaygın *eğitim* ya da *öğretim*, gibi.	Değerlendirici, eleştirici, geliştirici, öğretici ve yayıcı.
Estetik alanında «kültür»	*Sanat*	Gotik, Barok, Rönesans ve Modern Sanat; resim sanatı, müzik sanatı, ilkel ve modern sanat; romantik ve gerçekçi *sanat*, gibi.	Eleştirici, yaratıcı, eğitici, değerlendirici güzel ya da güzelleştirici, estetik.
Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda «kültür»	*Üretim*	Avcılık, tarım ve endüstri *kültür*-«mikrop *kültürü*», «*ekin kültürü*», gibi.	Günlük toplumsal yaşamı destekleyici: üretici, deneyci, çoğaltıcı, yoğaltıcı ve besleyici.

Her «kültür»ün, bilinçli ya da bilinçsiz, bir amacı, bir yönü vardır. Uygarlığın ereği, doğa'nın sırlarını bularak, doğa'nın güçleriyle, onun zenginliklerini kullanmak gibi görünüyor. Buna karşılık, her toplumun amacı, doğadan yararlanmada, öteki toplumlardan geri kalmamaktır. Bunun gibi, her eğitim sistemi diğerlerini; her sanat ya da sanatçı, ötekilerini aşmaya çalışır. Bu anlamda «her kültürel kurum ya da sistemin sorunları ve ereği, başka bir deyimle, bir ideolojisi vardır», denebilir. Böylece, her çeşit kültürün *yalnızca* bir ideoloji veya üst yapı kurumu olduğu tezini savunmuyor; fakat her kültürel kurum ve sürecin bir görevi ve ereği olabileceğine değinmek istiyorum[10].

Kültür Kavramı ve Tanımları

Yukarda, bilimsel alandaki kültürün «uygarlık ya da belli bir toplumun uygarlığı» anlamına geldiğine işaret edilmişti (Tablo 5-1). Kültür kavramını bu anlamda kullananlar ve onu inceleyip tanımlamaya çalışanlar, çoğunlukla filozoflar, eğitimciler, sosyal-beşerî bilimciler ve antropologlar olmustur. Acaba *onlar* kültürü nasıl tanımlıyorlar? Aşağıda, kültür kavramının şu veya bu parçasına ya da yönüne önem ve ağırlık veren tanımlardan kimi örnekler sergilenmektedir:

Sosyal Miras ve Gelenekler Birliği Olarak

Kültür, varlığımızın yapısını (ilişkilerini) belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin b i r l i ğ i d i r (Sapir, 1921, 4:402).

Hayat Yolu ya da Biçimi Olarak

Kültür, bir toplumun t ü m hayat biçimidir. (Linton, 1945).
Kültür, bir grubun yaşama biçimidir. (Marquet, 1949).

İdealler, Değerler ve Davranışlar Olarak

Kültür, sosyal-kültürel evrendeki açık seçik eylemlerin ve araçların ortaya koyduğu ve nesnelleştirdiği anlamlar, değerler ve kurallar, bunların etkileşim ve ilişkileri, bütünleşmiş ve bütünleşmemiş gruplarıdır. (Sorokin, 1947:313).

---

(10) Bu konunun daha geniş bir tartışması için bkz: Güvenç (1971 b).

Çevreye Uyum Olarak

İnsanların [içinde bulunduğu] yaşam koşullarına u y u m l a r ı n ı n toplamı, onların kültürüdür. (Sumner ve Keller, 1927).

Geniş Anlamda Eğitim Olarak

Kültür, toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara aşılanan davranış örüntüleri ya da kalıplarıdır. (Tozzer, 1930'dan önce.)

Bireysel Psikoloji Olarak

Kültür, büyütülerek [bilimsel] ekrana yansıtılmış bireysel psikolojidir. (Benedict, 1934).

Oluşumu ve Kökeni Yönünden

Kültür, sosyal etkileşimin ürünüdür. (Winston, 1933:209).

Kültür, yaşam çevremizin insan yapısı olan kesimidir. (Herskovits, 1948:17).

Kültür, doğa'nın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı hemen h e r ş e y'dir. (Marx [Zvorikine], 1967).

Düşünüş Olarak

Kültür, belli bir düşünceler sistemi ya da bütünü [külliyesi] dür. (Wissler, 1916).

Simge (Sembol) Olarak

Kültür, maddî öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, simgelerden oluşan simge (sembol)'lere dayalı bir örgütlenmesidir. (White ,1949:363).

Tylor'un Kültür Tanımı

Kültür, yukardaki tanımların hepsidir; ancak tek tek hiç biri değildir. Kültür kavramının bütün bu niteliklerini, özünü ve biçimlerini içine alan tanım denemeleri de yapılmıştır. Bugün oldukça eskimiş bulunmakla beraber, bütüncü kültür tanımlarının belki de en iyisi, sosyal antropolojinin konusunun «kültür» olduğunu söyleyen Tylor (1871:I, 1) tarafından yapılmıştır:

Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir b ü t ü n' dür.

Tylor'un kültür kavramının çözümlemesine çalışılan bir denemede, bu tanımın, fonksiyonlar teorisine anlamsal bir çevirisi yapılmıştır.

> *Kültür*, toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevidir. (Güvenç, 1970a: 13).

Tylor'un kültür tanımı da, olguyu bütünüyle yansıtmaz, yansıtamaz. Ancak bütüncü kavramlara örnek gösterilen bu tanım, kültür kuramının ana savını dile getirmektedir. Kültür, öğrenilmiş, saklanmış ve öğretilen; eğitimle yeni kuşaklara aşılanan bir muhtevadır. Tylor, bu tanımıyle, sosyal antropolojiye, kültür kavramına ve kültür antropologlarına yön vermiş, yol göstermiştir. Bu kısa ve sembolik tanımlardan sonra, kültürün ne olup olmadığı, onun bazı özellik ve ilkeleri üzerinde daha ayrıntılı ve açıklayıcı olarak durmakta yarar vardır. Bu açıklamalar, antropolog Murdock'tan (1950:364-69) esinlenerek, aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir.

Kültür Öğrenilir

Kültür, içgüdüsel ve kalıtımsal değil, her bireyin *doğduktan sonraki* yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklar (davranış ve tepki eğilimleri)'dır. Ve mademki kültür, öğrenilen, eğitimle kazanılan bir şeydir, öğrenmenin kurallarına, yasalarına ve ilkelerine uygun olmak zorundadır. Bu ilke bütün insanlar ve memeliler için geçerlidir. Öyleyse, bütün kültürlerin bu ortak ilkeyi yansıtan, doğrulayan benzerlikler göstermesi beklenmeli ve araştırılmalıdır. Psikologlar ve sosyal psikologlar bu ilkeler ve konular üzerinde çalışırlar (Kâğıtçıbaşı, 1977).

Kültür Tarihîdir ve Süreklidir

Bütün hayvanlar öğrenme yeteneğine sahiptirler ve bir şeyler öğrenirler. Fakat kazandığı alışkanlıkları ve öğrendiği yeni bilgileri *tümüyle* yavrusuna öğretebilen *tek* varlık *insan*'dır. Bir köpek evcilleştirilebilir, bazı davranış ve becerileri öğrenip kazanabilir. Fakat köpek bunları kendi yavrularına öğretemez; onların yeniden ele alınıp terbiye edilmeleri gerekir. İnsanın bu alandaki üstünlüğü ve *biricikliği belki de* bir dili konuşma yeteneğinden geliyor. Eğer, kültür bir kuşaktan diğerine geçiyorsa, yani sürekliyse, onun her kültürde ortak *nedenleri* ve *sonuçları* vardır. Eğitim, çocuğun yalnız bakımını ve korunma-

sını değil, onun doğuştan gelen eğilim ve dürtülerinin sosyal hayatın koşullarına göre sınırlanmasını, kısıtlanmasını öngörür. Her kültürel sistem üyelerini besler; fakat, kimlerin nerelerde, ne vakitlerde, neleri, nasıl yiyeceklerini yine kültür belirler. Kültür dendiğinde akla önce töreler gelir. Çünkü kültürün sürekliliğini gelenek ve görenekler sağlar. İşte bundan ötürü, kültürün *tarihî bir varlık alanı* olduğu önerilmiştir. Her kültürün «yaradılışa» uzanan dolaylı bir geçmişi vardır.

Kültür Toplumsaldır

Kültürel sistemin öğrettikleri yalnız zaman boyutunda sürekli değil fakat, aynı zamanda, toplumsaldır. Yani, bu öğretiler, örgütlenmiş birliklerde, gruplarda ya da toplumlarda yaşayan insanlarca yaratılır ve ortaklaşa paylaşılır. Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar, kabul edilen davranış, tutum ve değerler o grubun kültürüdür. Sosyal bir grubun ortaklaştığı veya paylaştığı alışkanlıklar, ister aile, ister bir köy veya sınıf, ister bir oymak veya ulus düzeyinde olsun, bir kültür ya da «alt-kültür»dür. Eğer kültür toplumsal ise, onun geleceği topluma bağlı olmak gerekir. Bütün kültürler, kendi yaşamlarını sürdürmeğe çalışırlar ve bu çabalarında birbirlerine benzerler. Bu benzerlikler arasında, grup birliğini ve dayanışmasını sağlayan duygular ve hizmetler, sosyal denetim mekanizmaları, düşmanlara karşı savunma kuruluşları ve nüfusun devamını sağlayan çoğalma önlemleri yer alır. Bütün toplumlar «kamu yararı» adı verilen üstün bir değer kavramı yaratırlar ve ona saygı gösterirler.

Kültür, İdeal veya İdealleştirilmiş Kurallar Sistemidir

Kültür, çoğunlukla, ideal kurallardan ve davranış örüntülerinden oluşursa da, bireysel tutum ve davranışlar, önemli ölçüde, «ideal»den ayrılır. Fakat sistemin üyesi olan birey, kültürel kuralı ve kurala uymayan davranışları hemen tanır. İdeal, olması gerekendir. Ancak her olay ideal değildir. Etnografyacılar, olması gerekenle, gerçekte olanı birbirinden ayırmayı öğrenirler. Bir kişinin belli bir olay karşısındaki veya belli bir ilişki içindeki türlü davranış yolları, ya da alternatifleri tartışıldığı zaman, işte bu idealin ne olduğu araştırılır. Fakat kişi-

ler, aynı kültürün üyeleri oldukları halde, kültürel ideale uygun hareket etmezler. Öyleyse bütün davranışlar, kültürel ya da ideal değildir[11]. Son zamanlara kadar, antropologlar, daha çok *ideal;* sosyologlar ise, *fiili* (gerçek ve gözlemlenen) davranışlarla ilgilenmişlerdir. Bu iki disiplinin bulguları arasındaki çelişkiler, daha çok, gözlemlenen davranışlardaki farklardan ileri gelmektedir. Ancak, mademki kültürlerin idealleştirilmiş değerleri vardır, onlar da sembolik, düşünsel işlev ve süreçlerin evrenselliğini gösteren benzerlikler de bulunması gerekir.

Kültür, İhtiyaçları Karşılayıcı ve Doyum Sağlayıcıdır

Kültür, temel biyolojik ihtiyaçları ve bunlardan doğan ikinci derecedeki ihtiyaçları, çoğu zaman ve önemli ölçüde, karşılar. Kültürel kurumlar ve ilkeler, başarısı denenmiş çözüm yollarıdır. Psikoloji bilimi, ancak doyum verici olduğu sürece, alışkanlıkların devam ettiğini göstermiştir. Doyum, alışkanlıkları destekler ve pekiştirir. Doyum yokluğu ise alışkanlıkların kaybolmasına sebep olabilir. Öyleyse kültürel öğeler, toplumun üyelerine bir doyum veya hizmet sağlayarak var olabilirler. En azından kültürel öğenin verdiği doyum veya umut, onun sebep olduğu acıdan daha büyük olmalıdır ki devam etsin. Eğer kültür gerçekten insanı biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılıyorsa, *bütün kültürlerde benzer öğeler ve kurumlar bulunmalıdır.* Mademki bireysel ihtiyaçlar bir ölçüde benzerdirler, kültürlerin de benzerlikler göstermesi gerekir. Kültürün bu niteliği, Malinowski'nin (1944) fonksiyonalist «bilimsel» kültür kuramının bir gerekçesi ve doğal sonucudur[12].

Kültür Değişir

Kültür değişir. Değişme, uyum yoluyla gerçekleşir. Gerçi doğal şartlar kültürel özellikleri belirleyecek kadar etkili ya da güçlü değildir ama kültürler, zaman boyutu içinde, doğal çevreye uyum gösterirler. Kültürler, yayılma, ödünç alma, öykünme,

---

(11) Filozof, «kendi başına gelinceye kadar, ne yapılması gerektiğini (yani kültürel ideali) bilen kişi» olarak tanımlanmıştır. Onlar da bilirler fakat, kültürel bir varlık oldukları için ideali tam uygulayamazlar.

(12) Dördüncü Bölümde Malinowski'nin «bilimsel» fonksiyonalizmi üzerinde durulmuştur.

vb. yolllarla komşularına da benzerler; ayrıca, kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde uyum gösterirler. Koşullar değiştikçe, geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi de azalır ve değişir. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bunlar bilinç düzeyine yükselir. Bu ihtiyaçları karşılayacak, sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılır, yeni kurum ve kuruluşlara gidilir. Uyum, mutlaka, evrimi gerektirmez. Kültürel sistemler yalnız ileri giden, evimci değişmelere değil; genel gelişme yönüne ters düşen, geri giden değişmelere de uyum gösterirler. Farklı kültürel kurumlar gibi, benzer kurumlar da farklı ihtiyaçlara cevap verebilir. Bir başka deyimle, her toplumda, kültürel gereklerle kültürel kurumlar arasında bire-bir ilişki yoktur. Örnek olarak Navaho *(Navajo)* yerlileri, en ağır hastalarını, yakın akrabaların birlikte söylediği türkü ile tedavi ederler (Kluckhohn, 1962:209). Bu tür tedavide, musiki, sosyal tıp, din ya da büyünün yerini tutmakta, onların görevini yapmaktadır. Ancak, temel gereklerle temel kurumlar arasında, yine de, bir paralellik vardır. Benzer ihtiyaçlar genellikle benzer toplumsal kurumlar ve örgütler tarafından karşılanır. Kültürel değişmenin, yeni durum ve ihtiyaçlara bir uyum süreci olarak kavramlaştırılması, kültürü sadece bir tarihi varlık alanı olarak anlayanlara ters gelmektedir. Oysa, uyumcu görüşle, tarihi görüş arasında bir çatışma ve aykırılık yoktur. Kültürel değişme, sistemin bütünlüğünde hemen gerçekleşivermez. Sistemin belli bir kesimindeki değişmeler, geri kalan kurumları, bu yeni duruma uymaya zorlar. Bazı durumlarda geri kalan kurumlar değişmeyi frenleyip yavaşlatmaya; bazı durumlarda ise destekleyip hızlandırmaya çalışır. Fakat hemen her kültürel değişme olayında, kurumlararası bir *farklılaşma* ortaya çıkacaktır. Söz gelişi, ülkemizde, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında değişmeye yön veren milli eğitim çabaları, toplumsal değişmenin hızlandığı 1955-70 döneminde, sosval/kültürel değişmenin gerisinde kalmış gibi görünmektedir. Sosyal antropologların «kültürel geri kalma» adını verdikleri olgu budur[13]. Kültürel sistemler, kendilerini oluşturan öğe ve kurumların bütünüyle değil de bir kısmıyla daha hızlı değişirken,

(13) Antropoloji ve sosyal değişme literatüründe *«culture lag»* adı verilen olgu.

diğer bazı kurumlar geri kalıyor ya da değişmiyor gibi görünürler. Bu tip faklılaşmalar, yeni sorunlar yaratır. Öyle ki sorunların çözümü yeni kültürel kurum ve öğeleri gerektirebilir. Böyle durumlarda, öteki (yabancı) toplumlardan hazır «çözümler» alınır veya difüzyon yoluyla onlar kendileri gelirler. Ne var ki, tarihi koşullar, coğrafya nitelikleri gibi, kültürel değişmeyi doğrudan belirlemez; onun zeminini kurar ve ana çizgilerini beliler. Toplumlar, bu çizgilerden yeni çözümler için yararlanır. Ancak güvenilir ve uzun süreli çözümler, daha çok, toplumun kendi *yaratıcılığına*, eski kurumlarla yenilerinin *etkileşmesine* ve *bütünleşmesine* bağlı kalır. (Güvenç, 1976a).

Kültür Bütünleştiricidir

Uyum sürecinin bir ürünü olarak, belli bir kültürün öğeleri uyumlu ve bütünleşmiş bir sistemi oluşturmak eğilimindedirler. «Eğitim» sözcüğü burada seçilerek kullanılmıştır. Çünkü, kimi işlevcilerin ileri sürdüğü gibi, kültürlerin tam anlamıyle bütünleşmiş sistemler olduğunu söylemek olanağı yoktur. Tarihi ve çevresel etmenlerin etkisi nedeniyle, hiç bir kültürel sistemde sürekli ve tam bir bütünleşme görülmez. Tam olurken; iç veya dış güçler dinamiğindeki bir değişme, dengeyi ve bütünleşmeyi temelinden sarsar. Bütünleşme bir yön ve idealdir. Fakat gerçekleşmsi uzun zaman alır. Kurumlararası ayrımlaşmalar buradan çıkar. Bir alan ya da kurumdaki bütünleşme tam olarak sağlanmadan, yeni ayrımlaşmalar ve değişmeler çıkar ortaya. Örnek olarak kendi kültürümüzde medeni yasanın, kadın erkek eşitliğinin, yazı ve kıyafet değişmelerinin gerektirdiği bütünleşmeler, bugün bile tamamlanmış gözükmüyorlar. Kültür'ün bütünleştirme süreci, sosyal/kültürel değişmenin açtığı uçurumları, beslediği çatışmaları uzlaştırıp kapatmaya çalışır (Moore, 1963:76 ve Güvenç 1976:125).

Kültür Bir Soyutlamadır

«Kültür»ün bir bütün ya da bir sistem olduğu söylenir. Ancak, sistemin tanımlanması oldukça zordur. Çünkü kültür, *bütünüyle* maddi, gözlemlenebilir bir şey ya da olgu değildir. O, *soyut bir kavramdır*. Eğer kültür sistemi gerçekten söz konusu ise, soyutlamayı yapan kişilerin zihinlerinde bir kavram olarak vardır. Kültür kavramının bu soyut niteliği bilim adamla-

rını rahatsız eder. Zira, soyut kavramı besleyen ve destekleyen olaylar, konular, kurum ve değişkenler gözlemlenebilir türdendir. Kültür kavramı sanki bir harita gibidir. Nasıl belli bir coğrafya haritası, bir bölgedeki topoğrafyayı —dağ, tepe, ova, nehir, göl ve ormanları— köy ve kent gibi yerleşmeleri, yolları, bunların yerlerini, birbirinden uzaklıklarını ve yüksekliklerini gösterirse; *kültür kavramı* da belli bir toplumdaki kültürel öğeleri, kuram ve süreçleri ve bunların karşılıklı ilişkilerini temsil eder (Şekil 5-1). Fakat nasıl harita bölgenin, kendisi değil de onun, küçük ve soyut bir modeli ise; kültür kavramı da toplumsal yapı ve kurumların, kendisi değil, kavramsal ve soyut bir modelidir[14].

Kültür kavramını oluşturan kurumlar ve ilişkiler, yapılar ve değişkenler, tıpkı coğrafya haritasındaki yerler ve isimler gibi, gerçekten var olan şeylerin isimleri ya da soyutlamalarıdır. Ancak, kültür kavramının, coğrafya haritasına benzemeyen bir özelliği vardır. Haritalar, genellikle, iki boyutlu kâğıtlar üzerine görülür-okunur-anlaşılır simgelerle çizilmiş ve basılmış olmasına karşın; kültür kavramı söz ya da yazıyla anlatılır. Haritaya göre, daha yüksek dereceden soyutlamayı gerektiren kültür tanımlarıyle kültür ilişkilerini görülür, okunur ve anlaşılır bir düzeye getirmekte yarar vardır. Antropoloji denemelerinde bol resim, şema ve grafik bulunmasının nedeni ve amacı, soyutu somutlaştırmaktır!

Bir Sistem Olarak Kültür Kavramı

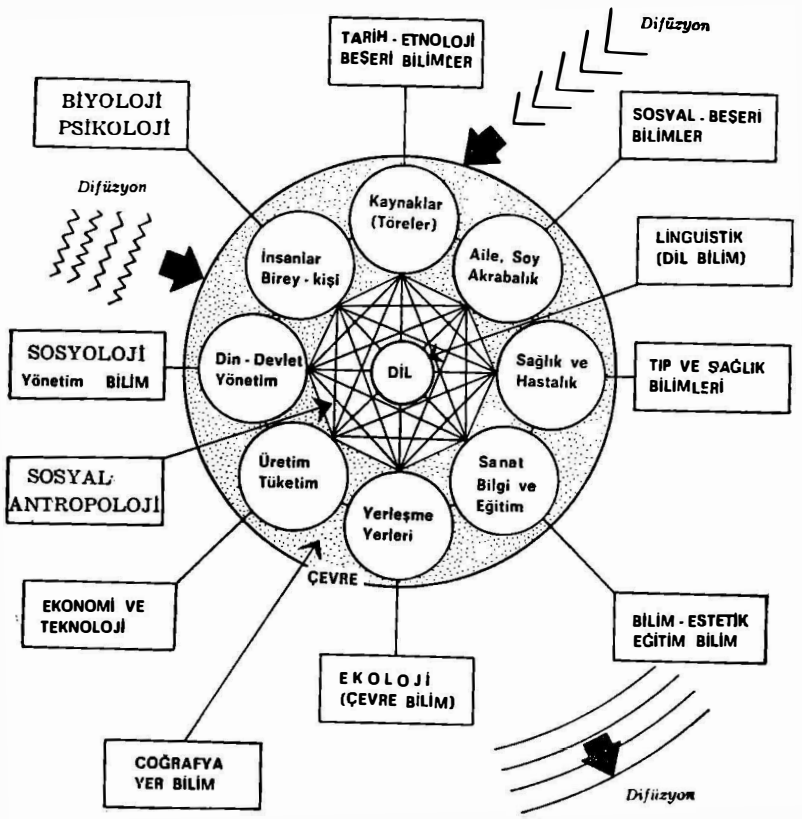
«Kültür, soyut ve kavramsal bir model olarak, hangi somut değişkenlerden ,kurumlardan ve ilişkilerden oluşmuştur?» sorusu sık sık ortaya atılır. Soruya kesin bir cevap verilmemekle birlikte, çeşitli okullara üye bulunan sosyal/kültürel antropologların üzerinde çoklukla anlaştıkları bir «değişkenler listesi»nden söz edilebilir. (Bkz: Tablo 6-1, s. 122).

Kültür Şemasının (Şekil 5-1) Açıklaması

Doğal Çevre. Her sosyal/kültürel sistem var olabilmek için, kendi yaşama özelliklerine uygun, yeterli bir doğal çevreye

(14) Kültür kavramının bir haritaya benzetilmesi konusunda bkz: (Kroeber ve Kluckhohn 1952:169-170) ve (Kluckhohn ve Kelly, 1945:93-4).

muhtaçtır. Bu doğal çevre, coğrafyacıların, üreticilerin, mühendislerin, ulaştırmacıların iktisatçıların ve askerlerin inceleme, görev ve çalışma alanıdır. Fakat, kültürel sisteme ait hemen her şey bu çevrenin içinde, üstünde, altında ve çevresinde yer alır. Doğal çevre ile ilgilenen bilim dalı *coğrafyadır.*

ŞEKİL 5-1. «KÜLTÜR» KAVRAMI: ANA ÖĞELER VE KÜLTÜR «HARİTA»SI. *(Güvenç,* 1970:107).

Tarih ve Kaynaklar

Hiç bir sosyal-kültürel sistem ne gökten iner; ne de durup dururken yok olur. Her toplumun bir dünü, önceki günü, kısa veya uzun bir tarihi vadır. Bugünkü kurumlar ve değişkenler, az veya çok farklı olarak, dün de, önceki gün de, geçen yüzyıllarda da var idiler. Sistemin kendisi tarihi bir varlık olduğu

gibi, onu oluşturan her kurum ve değişkenin de kendi özel tarihçeleri vardır: Eğitim Tarihi, Tıp Tarihi, Harp Tarihi, Sanat Tarihi, Devrim Tarihi, Ekonomi Tarihi, Bilim Tarihi, Din Tarihi, vb. gibi. Çoğu zaman, yazılı olmamakla birlikte, gelenek ve göreneklerin de bir tarihi vardır. Bu tarihçeler kültürel kaynaklarımızı ve bugünkü kurumlarımızı belirler. Bu konular tarihin olduğu kadar, arkeoloji ve etnolojinin de içeriğini oluştururlar.

Aile ve Akrabalık

Her sosyal/kültürel sistemde, kadın erkek (cinsiyet) ilişkilerini düzenleyen, doğan çocuğun bakımından, beslenmesinden, sağlık ve eğitiminden sorumlu olan bir aile kurumu vardır. Kültürel değerlerin —yeni kuşaklara— aşılanmasında ve iletilmesinde, aile büyük bir sorumluluk taşır. Aile, aynı zamanda, ekonomik, sosyal ve psikolojik bir birliktir. Tarım ve hayvancılık kültürlerindeki aile çoğu zaman bir üretim birliğidir de. Aile, sosyologların ve sosyal psikologların olduğu kadar eğitimcilerin, iktisatçıların, idarecilerin ve hekimlerin inceleme ve araştırma konusudur. (Bkz: Timur, 1972).

Sağlık ve Beslenme

Kültürel sistemde yaşayan, görev yapan birey ve grupların sağlık ve beslenmesinden sorumlu olan kişiler ve kuruluşlar vardır: Hekimler, hemşireler, beslenme, çocuk bakımı ve ev idaresi uzmanları ve hastaneler gibi. Genel olarak, hekimlik (tıp) toplumun sağlık ve hastalık konularıyle ilgilenir. Hemşirelik uzmanları, her toplumun sağlıklı davranışları yanında hasta insan davranışlarından oluşan bir «hastalık kültürü» ya da «Hastane kültürü» olduğunu gözlemişlerdir (İzbul, 1977).

Eğitim Süreci

Her toplumda okul öncesi eğitimden, üniversite ve üniversite üstü, örgün ve yaygın, hizmetiçi, temel, mesleki ve teknik eğitimden sorumlu olan kurumlar, kuruluşlar ve uzmanlar vardır. Eğitim fonksiyonunun yerine getirilmesi için yapılar inşa edilir; progamlar geliştirilir; öğretmenler, idareciler, müfettişler yetiştirilir. Bu hizmetler için mali kaynaklar bulunur. Eğitim bilimleri bu kurum ve hizmetlerin değerlendirilmesiyle, çalışması ve geliştirilmesiyle ilgilenir.

Yerleşmeler

Kültürel sistemi oluşturan bireyler, gruplar, kurumlar ve hizmetler, çeşitli yerleşme yerlerinde bulunurlar. En küçük köy birimlerinden en büyük kentlere kadar değişik tipler gösteren yerleşmelerin, planlanması, yapımı ve yönetilmesi için, çok sayıda uzmanlara, şehircilere, mimarlara, plancılara ve teknisyenlere ihtiyaç duyulur. Yöresel, ulusal ve uluslararası düzeyde görev yapan yöneticiler, bu yerleşmeleri ve bunlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışırlar. Büyük ve karmaşık endüstri merkezlerinin ortaya çıkması sonucu olarak, «ekoloji» adı verilen yepyeni bir bilim doğmuştur. Disiplinlerarası bir disiplin olan ekoloji, bu görev ve hizmetlere bir yön vermeye çalışır.

Ekonomi ve Teknoloji

Her sosyal/kültürel sistem var olmak için, başta besin maddeleri olmak üzere, bir sürü ihtiyaç maddesini tüketir. İhtiyaç maddelerinin, bu amaçla, üretilmesi, tüketim merkezlerine ulaştırılması ve dağıtılması gerekir. Ekonomi ve teknoloji, bu üretim-tüketim ilişkilerinin planlanması, geliştirilmesi ve düzenlenmesiyle ilgili disiplinlerdir. Teknoloji, üretim ve tüketim faaliyetlerinin dayandığı enerji, ulaşım-iletişim (komünikasyon), teknik kontrol ve standardizasyon işlerini yapar. Tarladaki rençberlerden, uzay laboratuvarlarındaki uzmanlara kadar kültürel sistemin her üyesi, hayatını kazanmak için, ekonomik ve teknolojik işlerde veya bunları destekleyen hizmet alanlarında çalışır. Ekonomi ve çeşitli mühendislik uzmanları bu işlevlerle görevlidirler.

Bilimler ve Sanatlar

Sosyal/kültürel sistemlerin üzerinde yaşadığı doğal çevre, çevre üzerinde yer alan inorganik ve organik varlıklarla, insanoğullarının kendileri ve bunların oluşturduğu süperorganik (kültürel) varlıklar, çeşitli bilim ve sanatlara konu teşkil ederler. Teknolojinin, teknik bilgisi ya da uygulamalı bir bilim olarak, ekonomi yerine, burada da sayılması mümkündür. Daha önce üzerinde durulan eğitim değişkeni ile bilimler arasında işlevsel ilişkiler vardır. Bunlar çoğu zaman, aynı ya da benzer kurumlarda yer alan faaliyetlerdir. Bazı kuruluşlarda amaç, sadece, çeşitli uzmanların ve hizmet adamlarının yetişti-

rilmesi olduğu halde; kimi kurumlarda, asıl amaç bilgi sınırlarının genişletilmesidir. İleri ve çağdaş bilim kurumlarında, araştırma ve eğitim birlikte yürütülür. Bu yaklaşımla, eğitim standardının daha yüksek olacağına inanılır. Bu işleri yapacak üniversitelere yüksek değer ve özel haklar verilir.

Din ve Devlet

Hemen bütün sosyal/kültürel sistemlerde, en ilkelinden en gelişmişine kadar, din veya devlet adını taşıyan kurum ve kavramlara rastlanır. Bunlar, sistemin genel işleyişiyle yükümlü ve sorumlu olan kurumlardır. Dinler, daha çok bireylere yönelik olduğu halde, siyasal ve hukuki bir güç olan devlet, topluma ve toplumsal kurumlara, bunların işleyişine, değerlendirilmesine, denetim ve gözetimine yönelik bir örgütlenmedir. Bilim ve teknoloji de dahil olmak üzere, din ve devlet kuruluşlarına, sosyal/kültürel «kontrol kurumları» adı verilir. Din ve devlet ayrı ayrı veya birlikte görev yapabilirler. Din bilimi, felsefe (etik, politika) siyasal ve yönetim bilimi sistemin genel işleyişiyle ve ilişkileriyle ilgilenirler.

Kişilik Sistemi ve Dil

Sosyal/kültürel sistemin gerçekten var olması için iki önemli değişkenin daha bulunması gerekir. Bunlar biyo-kültürel birer ürün olan kişilik ve kişilerin birbiriyle anlaşmak için kullandığı sembolik sistem yani *dil*'dir. İnsan, yaşayan bir varlık olarak, biyolojinin; algılayan, düşünen, öğrenen ve davranan bir varlık olarak psikolojinin konusuna girer. Dil ise, daha önce işaret edildiği gibi, lingüistlerin inceleme konusudur. Ancak, psikologlar, sosyologlar, sosyal psikologlar ve eğitimciler de dille ilgilenirler. İnsanlararası ilişkiler gibi, kurumlar ve toplumlararası ilişkiler kişilerle kurulur, dille sürdürülür. Toplumda madde ve kavram olarak var olan her şey *dil*'de de vardır. Kültürel ve tarihi miras, ancak dil aracılığı ile, yeni kuşaklara aktarılır. Dil, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi ya da sözlüğü gibidir.

Kültürel Çevre ve Tarih Çevresi

En ilkelinden en ilerlemişine kadar, hiç bir sosyal/kültürel sistem tek başına var olmaz. Onun bir kültür çevresi, uzak ve yakın komşuları vardır. Sistemin, çevresiyle sık ve sıkı kültürel

ilişkileri vardır. Sistemden çevresine doğru yayılan difüzyon dalgaları olduğu gibi, sisteme yakın ve uzak çevresinden ulaşan difüzyon dalgaları da vardır (Şekil 5-1). Kültür sistemi, çevresindeki uzak-yakın öteki toplumlarla alışveriş içinde bulunan *açık bir sistemdir.* (Emery, 1972:335-7 ve 148-54).

Kültür Kuramı ve Değişme

Şekil 5-1'deki kültür kavramı şemasında, kültürü oluşturan kurum ve değişkenlerden her birinin kendi başına bir disiplin olan bilim ve mesleklere konu teşkil ettiği görülür. Sosyal/kültürel antropoloji, bütün bu bilimleri içine alan, onlardan üstün olan bir bilim değildir. «Kültür»ü kendisine konu edinen sosyal antropoloji, kültürel kaynakları, tarihten ya da etnolojiden daha iyi bilemez. Aile, besbelli, aile sosyolojisinin konusudur. Sağlık sorunlarında ve hizmetlerinde, tıp ve sağlık bilimleri daha yetkilidir. Bilgi ve eğitim süreçleri, çeşitli bilim ve sanatlarla pedagojinin çalışma alanlarına girer. Sosyal grup ve sistemlerin doğal çevre ile ilişkilerini inceleyen, ekoloji, bu konuların antropolojiden çok daha iyi değerlendirir. Üretim-tüketim ilişkileri siyasal ekonominin; yönetim ve devlet işleri, yöneticelerin ve siyasal bilimcilerin işidir. İnsanı, biyolojik, psikolojik ve sosyal bir varlık olarak incelemek bu bilimlerin bir görevidir. Bütün bu bilimler, kendi konularını sosyal antropolojiden daha büyük bir güven ve yetki ile araştırır ve incelerler. Öyle ise, *sosyal/kültürel antropoloji ne yapar?*

Sosyal/kültürel antropoloji, kültür sistemini oluşturan kurum ve değişkenlerin arasındaki ilişkileri, karşılıklı etki ve etkileşimleri, sekiz köşeli çokgeni oluşturan bağları, bağlantıları ve ilişkileri araştırır (Şekil 5-1). Kültür kavramını kullanmayan İngiliz Sosyal Antropolojisinin «sosyal yapı» adını verdiği ilişkiler, işte bu çokgenin çeşitli toplumlarda aldığı farklı biçimlerdir. Eskiden filozofların ve tarihçilerin yaptığı bu görevi, bugün, sosyal antropologlar yapmaya çalışıyorlar. Harita benzetmesine dönülecek olursa, sosyal antropologlar, sosyal/kültürel kurum ve *ilişkilerin* kavramsal bir haritasını çizmeye çalışırlar. Kültür kavramı, bir aksiyom ya da postüla (belit) olarak, böyle bir incelemenin yapılabileceğini kabul eder[15].

(15) Aksiyom *(axiom)* veya postüla *(postulat)*, matematik ve bilimde, kanıtsız, ispatsız kabul edilebilen önermelere verilen genel ad.

Teori, kültürel sistemi oluşturan kurum ve değişkenlerin, sistemin varlığına ve devamına katkıda bulunduğunu söyler. Kısaca, kültür teorisi, fonksiyonalist teorinin toplumlara uygulanmasıdır. Şöyle ki, kültür kavramının değişken veya kurumsal öğelerini, A.B... ile gösterecek olursak:

$$\text{Kültür} = f\ (A,B,C,D\ldots\ N)\ \text{dir.}$$

Bu çok değişkenli işlevsel ilişkinin işevuruk (operasyonel) anlamı şudur: Hangi nedenle olursa olsun, kültürel kurumların herhangi birindeki değişme, kültürü (bütünü) ve dolaylı olarak diğer kurumları az veya çok etkileyecektir. Buradan şu ara sonuca ulaşılır: «Kültür kuramı» aynı zamanda bir *sosyal değişme* kuramıdır. Kültür kuramı, insanlar arasında gözlemlenen farkların ve benzerliklerin sosyal kurumlar arasındaki ilişki ve yapılara ait benzerlik ve farklardan ileri geldiğini önerir. Başka bir deyişle, iki insan benziyorsa, onların üyesi bulundukları toplumların yapıları, kültürleri arasında benzerlikler vardır; benzemiyorlarsa, kültürleri farklıdır. Ancak ne var ki, kütürel süreçler, büyük sayılar yasasına bağlı ve onunla bağımlıdırlar. Aynı kültürün üyeleri arasında bile bireysel ayrılıklar vardır. Ancak kültür teorisi belirleyici (deterministik) değil olası (probabilistik) bir teoridir. İstisnalar kültür teorisinin —yanlışlığını değil— ancak geçerliğini doğrular[16].

Kültür Kavramının Sınırları

Kültür kavramının coğrafya haritalarına hiç benzemeyen bir yanı ve özelliği de onun sınırları sorunu, daha doğrusu, onun sınırlarındaki *belirsizliktir*. Coğrafya haritalarında sınırlar esas alındığı halde, kültür haritalarında sınırlar pek kesin değildir. En azından, kültür kavramının sınırları, ulusun siyasal sınırlarıyla *çakışık* değildir. «Doğu Kültürü» ve «Batı Kültürü» biçiminde ikili ve geleneksel bir ayrım vardır. Fakat bu bölünmenin sınırları kesin değildir. Ortadoğu, Akdeniz ve İslam kültürleri içiçe girmiş kültür alanlarıdır. Birinin sınırları nerede biter? Öteki nerede başlar? Kestirmek, yanıtlamak kolay değildir.

(16) Bu sorun Güvenç (1970a) tarafından tartışılmış ve bir sonuca bağlanmaya çalışılmıştır.

Kimine göre, kültür kavramı birçok ülkeyi içine alabildiği (Batı kültürü, tarım kültürleri) gibi; bir ülkenin milli sınırları içinde çok sayıda farklı kültür bölgeleri (alt-kültürler) bulunabilir. Ayrıca bir ülke, kullanılan sınıflama ölçütlerine göre, tarih, coğrafya, dil, din, töre, ekonomi ve siyaset bakımından, farklı kültür çemberlerine girebilir.

Örnek olarak Türkiye gösterilebilir. Tarih ve dil bakımından, Türkiye bir Doğu (Asya) kültürüdür. Türk Tarihinin ve Türk Dilinin kaynakları Doğu'dadır. Türkler, bin yıla yaklaşan bir süredir Anadolu'ya yerleştikleri için Ortadoğu kültür alanına girmişlerdir. Akdeniz kıyısındaki yerleşmeleriyle Akdeniz Kültürünün; Müslüman oldukları için İslam Kültürünün bir üyesi sayılırlar. Nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşadığı ve tarım teknolojisiyle hayatını kazandığı için, Türkiye bir tarım ülkesi (kültürü)dir. Öte yandan, Avrupa Konseyine üye olan ve Ortak Pazar'a girmek isteyen Türkiye, ekonomik bakımdan, Batı Avrupa Kültürüne katılmaya hazırlanmaktadır. Bunlardan hangisi *asıl* Türk kültürüdür? Hepsi ve tek tek hiç birisi! Öyle ki: Dilimiz, Orta Asya'da konuştuğumuz Türkçe'den; dinimiz, Arap İslamlığından; teknolojimiz İran ve Irak tarımından: Akdeniz ve Ege bölgelerimiz Akdeniz'den; Trakyamız Balkanlardan; ekonomimiz ve demokrasimiz üyesi olmaya çalıştığımız Batı Avupa örneklerinden farklıdır.

İşte bütün bu farklı yanları ve özelliklerivle, Türk kültürü yine de kendine benzeyen bir bütünlük gösterir. Kültürün bütünleyen veya bütünleştiren gücü, giderek, farklı kaynaklardan yeni birleşimler yaratır. «Kültür sürekli bir oluştur» önerisiyle anlatılmak istenen süreç budur. Geriye yine de milli sınırlar kalıyor— çağdaş Anadolu Türk kültürünü tanımlamak için. İste «milli kültür» deyimivle çizilen sınırlar bunlardır. Ancak hatırlamak gerekir ki, milli sınırlar kültürel sınırları kesinlikle belirlemez. Kültürel sınırlarımız, dilde Doğuva, dinde Güneve, törede Tarihin derinliklerine doğru (Osmanlı'va, Selçuklu'ya, Bizans'a, İvonva'ya, Frikva'va, ve Hititlere) siyaset ve ekonomide Batıya doğru uzanmaktadır (Ohri, 1977).

Alt Kültür

Öte yandan, Türk kültürü, kendi ulusal ve coğrafya sınırları içinde, bir örnek bir bütün değildir. Trakyamız Balkanlara; Ege ve Güney bölgelerimiz Akdeniz kültürlerine; Doğu yaylası,

Kafkaslara ve Azerbaycan'a, Güneydoğu ovalarımız, Irak ve Suriye komşularımızın kuzey yörelerini de içine alan ve «Verimli Hilal» adını alan bir kültür bölgesine benzerler. (Bkz: Şekil 8-14 ve s. 187). Kaldı ki, Anadolu'nun kültürel bölgeleri içinde bulunan yerleşmeler (köyler, kasabalar ve kentler) de bir örnek değildir. Aynı kültür ve coğrafya bölgesindeki köylerin geleneksel benzerlikleri yanında etnografya ve folklor bakımından anlamlı farkları vardır[17]. Steward'ın (1948) yerleşme kuramına göre, her yerleşme (üretim) biriminin kendine özgü kültürel özellikleri vardır. Aynı yöntemle çözümlenecek olursa, büyük bir kent yerleşmesinin farklı semt ve mahallelerinde bile farklı kültürel özellikler bulunur. Milli sınırlar içindeki bu farklı birimlere ve sentezlere de *«alt-kültür»* adı verilir. Alt-kültürler, bazı kültürel özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar; farkı sentezlere doğru yönelirler. Kalkınma ve modernleşme çabaları, ulusal sınırlar içindeki farklı alt-kültürleri (kültür bölgelerini) milli bir senteze doğru götürürken; kalkınmanın sebep olduğu nüfus hareketleri, kentleşme, endüstrileşme, tabakalaşma ve sınıflaşma eğilimleri kültürel birimlerin sınırlarını sürekli olarak değiştirir, birleştirir ve ayırır. Irk konusunda gösterildiği gibi, kültürel benzeşme ve farklılaşma *(konverjans ve diverjans)* eğilimleri aynı zamanda ve iç içe yer alan süreçlerdir. Kültür sınırlarının karmaşıklığı yalnız Ortadoğu ve tarım ülkelerinde görülen bir olgu değildir. 550 milyonluk Hindistan'da 400'den fazla dil ve lehçe (ağız) konuşulduğu bilinir. Amerika ve Rusya gibi endüstrileşmiş ülkelerde bile kültürel bölgeler ve farklar vardır; endüstri hayatının ve kitle haberleşme araçlarının bütün etkinliğine karşı, kültürel farklılıklar sürüp gider. Çeşitli dillerdeki anlam ve değer farklarının ve benzeliklerinin derecesini ölçmeye çalışan lingüistler, Istanbul'da konuşulan Türkçe'nin bazı özellikleriyle İtalyanca ve Fransızca gibi Batı Akdeniz (Latin) grubuna, diğer bazı nitelikleriyle Arapça ve Farsça gibi Ortadoğu grubuna girdiğini bulmuşlardır[18]. Bu arada (anlamsal mekân bakımından) Istan-

(17) Antropolog C. Coon (1963 a) «Ortadoğu'nun Öyküsü: Kervan» adlı incelemesinde, hemen bütün Ortadoğu toplumlarında rastladığı kültürel farklara ve çeşitliliğe, «kültürel mozayik» adını verir.

(18) Illinois Üniversitesi Karşılaştırmalı Dil Psikolojisi Merkezi'nden Prof. C.E. Osgood'un yönettiği Kültürlerarası Duygusal Anlam Sistemleri Araştırması: Türkiye, İran, Lübnan ve Afganistan dil/kültür verileri Tartışma

bul Türkçe'sine en yakın olan dilin Beyrut Arapçası olması dikkati çeker. Bu benzerlikte, İslam kültürünün kaynakları yanında, Akdeniz'in, ortak Osmanlı mirasının ve bu iki büyük kentin ticari merkezler olmasının etkileri görülür. Istanbul ve Beyrut, diğer büyük kentler gibi, çevrelerindeki ve kendi bölgelerindeki küçük kasaba ve köy yerleşmelerinden daha çok birbirine benzerler. «Kentlerin kültürleri»nden söz eden mimarların ve tarihçilerin dikkatini çeken benzerliklerdir bunlar (Mumford, 1961).

Uzak ülke ve beldelerin bu ilginç benzerlikleri yanında, coğrafya ve yönetim birliği ve mekânda yakınlık tek başına bir kültür birliği kurmaya yetmez. İrlanda'nın kuzeyi ile güneyi, Britanya'nın İskoçya ve İngiltere bölgeleri kültürel yönden tam bir bütünleşme örneği göstermezler. İrlanda'da siyasi ve dini farklar vardır; Britanya'da siyasal ve dini birliğine karşın kültürel birlik çok ileri düzeyde gerçekleşmiş değildir.

Özetlenirse, kültür kavramının sınırları, en küçük bir köy yerleşmesinden, milli bir ülkenin üyesi bulunduğu geniş birlikleri içine alacak bölgelere kadar değişebilir. İçinde bulunduğumuz «milli devlet» döneminde, milli devlet ülküsü ve çeşitli milliyetçilik akımları, milli kültürü, milli sınırlarla çakışan bir senteze doğru götürmektedir. Milli devletler, bir yandan kendi bölgesel farklılıklarını gidermeye çalışırken, öte yandan, kendilerini komşularından ayrı tutan kültürel «gümrük» önlemlerini almakta sanki başarılı olmuş görünüyorlar.

Ulusal sanayi, milli kültürün değişmesinde bugün nasıl önemli bir rol oynuyorsa, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar, spor, kültür, turizm ve ekonomi ilişkileri, yakın gelecekte, milli kültürleri birleştirici bir rol oynayacaktır. Kültür kavramının aslında pek açık-seçik belli olmayan sınırları, ekonomik-teknolojik gelişme ve değişmelerle büsbütün dinamik bir nitelik kazanmaktadır. Öyle ki, Paris ile Fransız taşrası arasındaki kültürel bütünleşme, Avrupa Birliği'nden *daha sonra* gerçekleşecekmiş gibi gözükmektedir.

Toplantısı (İran, 1971) tutanakları. Araştırma, adı geçen Merkezce yakın gelecekte yayımlanacaktır. Bkz: (Osgood, 1964), (Cüceloğlu, 1972).

Kültürel Süreçler ve Muhteva

Kültür kavramı modelinde (Şekil 5-1) yer alan aile, eğitim, sağlık, üretim, devlet vb. gibi kurumlar, doğrudan gözlemlenebilen, ölçülebilen küçük, basit değişkenler değil, oldukça soyutlanmış, genel kategorilerdir. Uygulamada, kültürel çözümleme yapan sosyal antropolog, bu genel kategorileri değil, bu kurumların görünür ve gözlemlenebilir bölüm ve kesimlerini inceler. Ayrıca, sosyal antropolog sahada bilgi toplarken ve topladığı bilgileri sınıflar ve değerlendirirken çeşitli kültürel süreçleri ve ilişkileri birer araç veya gereç gibi kullanır.

Sosyal antropologun yararlandığı kavramsal araç ve gereçler 6. Bölümde, kültürel muhteva ve bu muhtevaya ait verilerin toplanmasıyle ilgili yöntem sorunları ise 7. Bölümde incelenmektedir.

Özet

Kültür sözcüğünün tanımlanması zor bir kavram olduğu gözleminden yola çıkılarak, sözcüğün çeşitli anlamları olduğu gösterildi. Kültür sözcüğünün «ekin» anlamından uygarlık anlamına ve bir sosyal/kültürel değişme kuramına doğru evriminin tarihçesi özetlendi.

Kültürü tanımlamaya çalışanların, onun bir öğesi, süreci veya niteliğine ağırlık vermek zorunda kaldıkları örnekleriyle anlatıldı. Sosyal/kültürel antropolojinin konusu olan «kültür»ün uygarlık anlamına geldiğini; uygarlığın, genel veya özel olsun, eğitim, güzel sanatlar ve teknoloji gibi kültürel değişkenleri içerdiği belirtildi. Kültür kavramının bir coğrafya haritasına benzediği ileri sürülerek, kavramın bazı özellikleri üzerinde duruldu: Kültür, öğrenilir, süreklidir, toplumsaldır, idealleştiricidir, doyum vericidir, uyum yapıcıdır, değişir ve bütünleştiricidir, vb. gibi.

Son olarak, kültür kavramında yer alan temel kurum ve değişkenlerin bir şeması (Şekil 5-1) verilmiştir. Bu kurum ve değişkenleri tek tek inceleyen bilim ve mesleklere işaret edildikten sonra, sosyal antropolojinin bu disiplinlerle yarışma içinde bulunmadığı, tersine, sosyal/kültürel antropolojinin sadece bu kültürel kurumlar arasındaki ilişkileri (yapıları) incelediği görüşüne yer ve ağırlık verilmiştir.

Okuma Listesi ve Kaynaklar

Kroeber ve Kluckhohn'un *Culture*'ü (1952) bu konudaki en zengin kaynaktır. Kültür kavramının anlamsal sorunları için bkz: (Güvenç, 1971 b), «Kültür Konusunda Tartışmalar». Kültür kavramının yöntemsel güçlükleri için bkz: *Kültür Sorunu* (Güvenç, 1970 a). Yazarlar, kültür kavramının teorik sorunları üzerinde durmamakla birlikte, çoğunlukla belli bir toplumun ve dönemin kültürünü anlatırlar: Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, Karaosmanoğlu'nun, Tanpınar'ın, Orhan Kemal'in, A. Ağaoğlu' nun romanları; Pasternack'ın *Dr. Zivago*'su; Soljenitsin'in *İlk Çember*'i, Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal*'ı, Steinbeck'in *Bilinmeyen Bir Tanrıya*, Pearl S. Buck'ın *Dost (iyi) Toprak*'ı ve Dickens romanları gibi.

Kültür kavramına kısa fakat son derece yoğun bir yaklaşım örneği için bkz: (Wells, 1972:36-53), Türkçe'ye çevrilen eser, Remzi Kitabevi taafından yayımlanmıştır. Aslında, canlı ve cansız doğa dışında, insan elinin ve çabasının ürünü olan *her şey*, kültürel bir anlam ve değer taşır. Bu açıdan alındığında, vazılı basılı, sözlü-sazlı iyi - kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış her şey, kültürel bir öğe ve simge olarak incelenebilir. Kisilik sistemiyle kültürün karşılıklı ilişkileri için bkz: (Fromm, 1962); bu kaynak, yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir (1973:76-146). Hızlı bir kültürel değişme süreci içinde, kişiyle toplumun karşılıklı etkileşimi ve ilişkileri için Erol Toy'un *İmparator* adlı biyografik romanına müracaat edilebilir. Alt-kültür olgusunun güncel bir örneği olarak, Mario Puzzo'nun *Baba* adlı belgesel romanına baş vurulabilir. Sosyal/kültürel değişmenin ana boyutları, süreçleri ve bilgi sorunları için bkz: (Güvenç, 1976). Değişen bir toplumun kültür sorunları için Kaya (1977)'nın *İnsan Yetiştirme Düzenimiz* adlı araştırmasına bkz. Acık sistem-kapalı sistem ayrımı için bkz: (Emery, 1972:71-85). Kültür olgusuna başarılı bir yaklaşım icin bkz: Ozan Octavio Paz (1978)'ın *Yalnızlık Dolambacı*. Anadolu'yu Türkleştiren Türklerin Anadolululaşması konusunda bkz: Ohri (1977)'nin *Yurdumuzun öyküsü*.

6. BÖLÜM

Kültürel Muhteva, İlişkiler ve Süreçler

Önceki Bölümde «kültür kavramı»nın bir şeması ve haritası verilmiştir (Şekil 5-1). Bu şemada yer alan temel kurum ve değişkenlerin 10 sayısından pek fazla olmadığı hatırlanacaktır:

Tarihi kaynaklar ve töreler,	Üretim-tüketim,
Aile ve akrabalık,	Din, devlet ve yönetim,
Sağlık ve hastalık,	İnsan (nüfus),
Bilim, sanat ve eğitim,	Dil ve kişilik-sistemi,
Yerleşmeler,	Doğal çevre, gibi.

Kültür şemasında (Şekil 5-1) yer alan bu kurum ve değişkenler, saha araştırmalarında, bilimsel incelemelerde kullanılamayacak kadar *geniş* ve soyut kavramları ihtiva ederler. Bu kurum ve değişkenlerin, kendilerinden çok- aralarındaki ilgi ve ilişkileri (yapıları) incelemek isteyen sosyal/kültürel antropolog, daha dar kapsamlı, küçük ve gözlemlenebilir veriler toplamayı ve bunlar üzerinde çalışmayı tercih eder; teknik bakımdan, böyle çalışmak zorundadır. Devletle sağlık ve eğitim arasında, aile ile üretim-tüketim arasında sıkı ilişkiler vardır. Ancak, böyle bir genel ilişkiyi incelemek, bu tür incelemelerden pratik sonuçlar çıkarmak son derece zordur.

Yöntemsel güçlükleri yenmek ve saha araştırıcılarına sistematik bir kılavuz hazırlamak amacıyle 1940'lardan bu yana büyük çabalar gösterilmiştir. Yale Üniversitesindeki Beşeri İlişkiler Dokümantasyon Merkezinde (HRAF) antropolog Murdock ve yardımcıları tarafından sistematik bir sınıflama rehberi hazırlanmıştır. EK: B'de, 888 değişken ihtiva eden Kültürel Muhteva Rehberinin Türkçe'ye çevirisi bulunmaktadır (Tablo 6-1, B).

Şekil 5-1'deki on değişkenli kültür şeması ile EK: B'deki 888 değişkenli rehber arasında yer alan 88 değişkenli üçüncü bir sınıflama sistemi vardır (Tablo 6-1 A). Tablo 6-1 A'daki 88'lik sistem, kültür şemasındaki temel değişken ve kurumların on katını, 888'lik sistemin ise ana başlıklarını göstermektedir[1]

Kültürel Muhteva Rehberinin Kullanılması

Kültür Muhteva Rehberi (Tablo 6-1, A ve B) çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Bu amaçlar aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir:

(1) *Kültür Muhteva Rehberi* bir sınıflama ve kodlama sistemidir. Rehber, hangi tür bilgilerin hangi kodla (numara) sınıflanıp saklanacağını ve bulunacağını gösterir. Rehberin bu yoldaki kullanılışı, Yasa'nın *Hasanoğlan* (1969:63) çalışmasından alınan bir örnekle aşağıda açıklanmaktadır:

> Bugün evlenmek isteyen delikanlı gelecekte
> eşi olacak kızı seçebilme özgürlüğüne
> 178.183 sahip olmuş gibidir. Kız ise ana ve babasının,
> 562.581 evlenmesinden yana olan kararlarına karşı
> 584.671 itiraz etme hakkına sahip değildir.
> Ancak *[kız]* evleneceği erkeğe kaçarsa, bu özgürlüğe kavuşabilir».

Bu paragraftaki bilgiler, *Rehbere* göre (EK: B), aşağıdaki maddelere girmektedir:

178 Sosyal/kültürel eğilimler (değişmeler)
183 Kurallar, normlar
562 Cinsiyete göre [sosyal] farklılaşma
581 Evliliğin dayandığı temeller
584 Evliliğin kararlaştırılması, eş seçilmesi
671 Hukuki normlar.

(1) Bu konuda bkz: Murdock, G.P. ve yardımcıları (1965) *Outline of Cultural Materials* (Kültürel Öğelerin Ana Çizgileri).

TABLO 6-1. A.
KÜLTÜREL MUHTEVA VE İLİŞKİLER REHBERİ
(2-DİJİTLİ YA DA 88'lik SINIFLAMA)

00 Öteki sınıflara girmeyen bilgiler (değişkenler)

10 Yer, alan ve genel bilgiler
11 Bilgi kaynakları
12 Yöntembilim
13 Coğrafya
14 İnsan biyolojisi
15 Davranış ve kişilik
16 Nüfus bilimi (demografya)
17 Tarih ve kültür değişmeleri
18 Genel kültürel nitelikler)
19 Dil
20 Haberleşme (iletişim)
21 Kayıtlar ve arşivler
22 Besin kaynakları
23 Hayvancılık
24 Tarım
25 Besin teknolojisi
26 Besin tüketimi
27 İçki, ilaç ve keyif vericiler
28 Deri, dokuma ve tuhafiye
29 Giyim-kuşam
30 Süs eşyası
31 Doğal zenginlikler, kaynaklar
32 Yapı malzemeleri
33 İnşaat
34 Yapılar
35 Yapı, işletme ve bakımı
36 Yerleşme
37 Enerji ve endüstri
38 Kimya endüstrisi
39 Ağır endüstri
40 Makineler
41 Araç ve gereçler
42 Mal-mülk
43 Alışveriş
44 Piyasa
45 Finansman (banka ve kredi)
46 İş ve işçi
47 Ticari örgütler
48 Seyahat ve ulaştırma
49 Kara ulaştırması
50 Deniz ve havayolları
51 Havat standardı
52 Dinlenme
53 Güzel sanatlar
54 Eğlenme
55 Birey ve sosyal hareketlilik
56 Tabaklaşma
57 Kişilerarası ilişkiler
58 Evlilik
59 Aile
60 Akrabalık
61 Akraba, soy grupları
62 Mahalle, semt, köy
63 Mekânda örgütlenme
64 Devlet
65 Hükümet
66 Siyasal davranış
67 Hukuk
68 Suç ve ceza
69 Adalet
70 Silahlı kuvvetler
71 Askeri teknoloji
72 Savaş
73 Sosyal Sorunlar
74 Sosyal hizmetler
75 Sağlık, hastalık ve tıp
76 Ölüm
77 Dini inançlar
78 Dini uygulamalar
79 Dini kuruluşlar
80 Sayılar ve ölçüler
81 Güvenilir (kesin) bilgi
82 Yaygın inançlar (doğa ve insan)
83 Cinsiyet
84 Çoğalma
85 Bebek ve çocuk terbiyesi
86 Toplumsallaştırma
87 Eğitim
88 Delikanlılık, erginlik, yaşlılık

Kaynak: (Murdock, 1965)

Türk Köy Kültüründe evlilikle ilgili töreler kodlanmak istenirse, yukardaki pragaraf, aynı zamanda, adı geçen 6 maddeye girecektir. Bu kod numaraları paragrafın satırları yanına işaretlenmiştir[2].

(2) *Rehber* bir el kitabıdır. Sosyal bilimcinin ilk adımda hatırına gelmeyen değişkenleri, halk bilimcilerin «kadrolar»ını bulmaya yardım eder, tıpkı unutulmuş veya bilinmeyen bir telefon numarasının rehberde aranıp bulunması gibi.

(3) *Kültürel Muhteva Rehberi*, adından da anlaşılacağı gibi, malzemenin kendisi değil, onun adı, başlığı, kodu veya gösterge (indeks) numarasıdır; konu ve değişkenlerin asıl ve yardımcı (alt) kategorilerini gösterir.

(4) *Rehber*, kendi desimal (ondalık) sistemine göre, kodlanmış etnografik bulgu ve bilgilerin karşılaştırılmasını sağlar. Bu sistemi kullanarak, kültürlerarası *karşılaştırmalı* araştırmalar yapmak mümkündür; bugün, böyle araştırmalar yapılmaktadır.

(5) *Kültürel Muhteva Rehberi*, bir kültür teorisi ya da belli bir kültür teorisinden çıkarılmış bir model değildir. Kategorilerin seçilmesinde onların sıralanış ve kodlanmasında yalnızca kullanış ve kolaylık hedefleri güdülmüştür. Birbiriyle ilişkili değişkenlerin birbirine yakın düşürülmesine çalışılmıştır.

(6) *Rehber*, bir yöntem kitabı da değildir. Herhangi bir araştırmada bulunması gereken değişkenleri hazır olarak bulmak için, Rehber'den bir sözlük imiş gibi yararlanmak gerekir. Diyelim ki, araştırıcı «evlilik kuralları» üzerinde çalışmaktadır. Bu konu ile ilgili ana bölüm (evlilik) 58'dir. Evlilik kuralları (582), onun bir alt maddesidir. Fakat *Rehber* baştan sona tarandığında, aşağıdaki ek madde ve kategorilerin de, doğrudan doğuya ya da dolaylı yoldan, evlilik kurallarıyle ilgili olduğu görülür:

587 İkinci derecede tercih edilen evlilikler
591 Ailenin oturma yeri ve yurdu

(2) Yale Üniversitesi'nde kurulmuş bulunan (HRAF) «Beşerî İlişkiler Dokümantasyon Merkezi»ndeki bilgiler ve veriler (Bilgi Bankası) bu teknikle kodlanmıştır.

621 Yöresel dış-evlilik ya da iç-evlilik [kuralları]

684 Cinsiyet ve evlilik suçları

831 Bekâret (kızlık)

835 Ensest *(incest)* yasağı

836 Evlilik öncesi cinsel hayat

881 Buluğ töreni [suçluluk] sınavı

885 Evlilik öncesinde erginin [cinsel] hayatı

(Bkz: Tablo 6-1, B., Ek: B, ss. 341-51)

Rehber'den böyle bir ek-liste çıkaran araştırmacı 582'ye ek olarak, dilerse, yukardaki konuları veya onlardan bir kısmını da sorup araştırabilir. Ancak bu zorunlu değildir. Bu örnekten görülüyor ki, Rehber, özellikle saha araştırmacıları için hazırlanmadığı halde, onlar tarafından kolayca ve belli amaçlarla kullanılabilir.

Kültürel Muhteva Rehberi, yeryüzündeki bütün kültürlerin bütün kurum ve değişkenlerini içine almak amacıyle hazırlanmış ve aynı amaçla birkaç kez değiştirilmiş ve genişletilmiş olduğu halde, *evrensel* bir rehber olmaktan çok uzaktır. Dikkatli bir okuyucu, Türk Kültürüne ait bazı alt kategorilerin bu Rehberde bulunmadığını hemen farkedecektir (sünnet, mevlit, hac vb. gibi). Böyle durumlarda, mevcut maddeler değiştirilebilir, yenileri eklenebilir, hatta yeni kategoriler açılabilir. Veya mevcut kategorilere girmeyen veriler, «000» ya da «00» kodu altında toplanabilir.

(7) Sosyal/kültürel antropolog, *Kültürel Muhteva Rehberi*'ndeki bütün kategorileri ve maddeleri kullanmaz, kullanamaz. Bilimsel geleneklere göre, güvenilir bir etnografyada veya saha çalışmasında *en azından* 10-15 kategori ve bunlarla ilgili alt maddeler bulunmak gerekir. Yedinci Bölümde görüleceği gibi, sınırlanmış bir yaklaşım için bile, antropolog, araştırma yaptığı toplumda bir-iki takvim yılı geçirmek, en azından «4 mevsim» çalışmak zorunda kalır.

Öte yandan, «ulusal bir etnoloji projesi» ya da *Rehber*'deki bütün kategorilere ait verilerin toplanıp kodlanması, ancak

çok geniş bir ekibin işi olabilir ve yıllar sürer. Böyle bir proje tamamlanıncaya kadar, ilk kategorilerdeki veriler eskiyecek ya da anlam ve önemini kaybedebilecektir. Bu nedenle, «ulusal etnoloji» denemeleri, bir fikir ve öneri aşamasından öteye geçememiştir[3].

Kültürel Konular ve İlişkiler

Önceki Bölümde (5. Bölüm), sosyal/kültürel antropolojinin konusunun «kültür» olduğunu söylemiş; bu bölümde üzerinde durulan *Kültürel Muhteva Rehber*'inde ise (Tablo 6-1, A ve B), kültür kavramına giren kurum ve değişkenlerin sistematik bir dökümü (envanteri) yapılmıştır. Bu aşamada okuyucunun aklına gelebilecek soru şudur: «Madem ki *Rehber*, kültür kavramına girebilecek, girmesi mümkün ve muhtemel olan bütün alt konuların başlıklarını ihtiva etmektedir, öyleyse sosyal/kültürel antropolojik bir incelemede, bütün bu konular ele alınır mı, bütün bu değişkenler bulunur mu?»

Sorunun cevabı, daha önce de değinildiği gibi ve tek kelime ile, hayırdır. Ancak, soruya, açık-seçik ve doyurucu bir cevap vermek için, antropoloji ile etnografya arasındaki ayırımı hatırlamakta yarar vardır. *Rehber*, adı üstünde, bir telefon ve adres rehberi ya da *sözlük* gibidir. Orada her şey (aranması, ihtiyaç duyulması muhtemel her kategori) bulunur ya da bulunmalıdır; fakat yine bir telefon rehberi ve sözlükte olduğu gibi, *Kültür Muhteva Rehberi*'ndeki her kod ve bölüm, her araştırmada kullanılmaz. Tıpkı bir yazarın sözlük kullanması gibi, antropolog, *hangi* genel ya da özel *sorunlarla ilgileniyorsa, onlarla ilgili maddelerden yararlanır*. Her antropologun, genel kültür kavramı içinde ilgilendiği belli sorunlar vardır. İyi bir tarihçinin ve arkeologun, tarihi çağlardan çok, belli sorunlar üzerinde çalışması gibi, iyi bir antropolog da, belli problemler üzerinde çalışır ve uzmanlaşır. Bu genel gözlemimizi, Türkiye'de yapılmış bir saha çalışmasıyla açıklayabiliriz.

---

(3) «Ulusal Etnoloji» için Acıpayamlı'nın (1962) önerisine ve Güvenç'in tebliğine (1971 a: 103) bakınız. Her iki çalışmanın da özeti «EK: C» de verilmektedir: «Sosyal Kültürel ve Etnolojik Araştırmalar»

TABLO 6-2.
STIRLING'İN «TÜRK KÖYÜ» (1965: vi-vii) ÇALIŞMASI İÇİNDEKİLER SAYFASI'NIN ÇEVİRİSİ*

(*) İngilizce aslından Türkçeye çevrilmiştir.

Bölüm		*Sayfa*
1	TÜRKİYE Giriş Osmanlı İmparatorluğu Cumhuriyet ve Reformlar Hükümet	1
2	ÇEVRE Kayseri ve İki Köy Köy Evleri Köy Tarihi Eğitim ve Şehirleşme Tipik Durumlar	14
3	KÖYLER VE HANELER Sosyal Yapının Bir Özeti Köy Dayanışması Köy Örgütlenmesi Diğer Köyler Hane Tipleri ve Numaraları	26
4	KÖY EKONOMİSİ Toprağın Kullanılması Tarım İşi Toprak Mülkiyeti Toprak Mülkleri Ortakçılık ve Kiracılık Emek ve Hizmetler Sanatlar (zanaat) Perakendecilik Göçmen İşçiler Köy Teşebbüsleri Pazarlama Devlet ve Ekonomik Sistem.	44
5	HANE EKONOMİSİ Hane'nin [*ekonomik*] Kaynakları Gelir ve Gider Borç Hanelerin Ekonomik Örgütlenmesi	83
6	HANE HALKI VE AİLE YAPISI Giriş Erkekler ve Kadınlararası İlişkiler Hane Halkı İlişkileri	98
7	AİLEDE SÜREKLİLİK VE DÖNGÜSELLİK Hak ve Görevlerin İntikali - Veraset: Oğullar ve Dullar - Veraset: Kızlar Hane Halkı Birliği Varlığın (servetin) Devri ve İntikali Birinci Model: Bol Toprak İkinci Model: Yetersiz Toprak Örnek Olaylar Sonuç.	120

İki Türk köyünü inceleyen Stirling (1965: vi-vii) kitabında, Tablo 6-2'deki kategorilere yer vermiştir.

Stirling'in saha çalışması incelendiğinde görülecektir ki, 12 genel kategorinin (bölümün) tümü ve 100 kadar konu başlığının önemli bir kısmı *Rehber*'de vardır. Fakat *Rehber*'deki kategorilerin ve alt konuların önemli bir kısmı araştırmanın başlıklarında görülmez. Ancak metin daha yakından incelendiğinde, daha başka bölüm ve konulara, az ve kısa da olsa çalışmada yer verildiği anlaşılır.

(Tablo 6-2 devamı)

Bölüm		*Sayfa*
8	AKRABALIK İLİŞKİLERİ Akrabalık Rolleri Sözcükler Erkek (Baba) Tarafının Hak ve Görevleri Soy Kökleri Eğitim - Soy Kökü Sakaltutan'da Soy Kökü Elbaşı'nda Soy Kökü Savunma ve İtibar Kaynaşma Annenin Yakın Akrabaları Eşin (Karı veya Kocanın) Akrabaları Kadınlar Köyiçi Akrabalık İlişkileri	148
9	EVLENME Töre ve Tören Başlık - Gelinin Seçilmesi Evlilik Öncesi Cinsel İlişkiler ve Kaçma Yeniden Evlenme ve Çok Eşle Evlilik Evlilik Tipleri Akrabalararası Yakınlık Uzaklık Sosyal Statü Farkı Evlilik Hukuku Zina Boşanmanın Tanımı ve Ölçülmesi Boşanma Nedenleri ve Örnekleri	178
10	SOSYAL FARKLILAŞMA Rütbe ve Statü ile İlgili Üç Ölçek Yaş Hane İçinde ve Soy Çizgisindeki Yer - Varlık (zenginlik) Ölçeği - Dini Rütbe Ahlak ve Şeref Bütün Ölçek	221
11	GRUPLAR, ÇATIŞMALAR (SİYASAL) GÜÇ Gruplar, Misafir Odaları Oda ve Dedikodu Grupları Kural Dışı Davranış Çatışma Muhtar Sakaltutan'da Liderler Elbaşı'nda Bölünmeler Anlaşmazlıklar Düzen ve Huzur	245
12	KÖY VE DÜNYA Köy - Kent Ayrılığı - Köyde Devlet -Barış, Vergi ve Askerlik - Hukuk - Okul Devlet Hizmetleri - Siyasi Partiler Köy ve Kentin İtibarı Köylüler ve Kasabalılar - Dış Dünyanın Küçülmesi Baskılar ve Değişme	266

Seçilmiş örneklerden şu sonuca varılabilir: Sosyal antropologlar «kültür» kavramının tümü içinde belli konu ve ilişkileri işlemekte ve incelemektedirler. Yayımlanmış araştırmalar üzerinde yapılan sınırlı bir tarama sonunda, sosyal/kültürel antropologların incelediği ana konu ve ilişkiler saptanmaya çalışılmış ve sonuç Tablo 6-3'de özetlenmiştir.

Yukardaki konu ve ilişkilerin, *Rehber*'deki bölüm başlıklarından farklı olduğuna, her konu biriminin birkaç kategoriyi içine aldığına, ya da bazı hallerde, *Rehber*'de bir bölüme giren değişkenlerin Tablo 6-3'de birkaç ana konuya dağıldığına dikkat edilmelidir. Ayrıca, işaret etmek gerekir ki, Tablo 6-3'deki

konu ve ilişkiler, kültüre ve araştırıcıya göre önemli farklar gösterebilir. Bazı saha çalışmalarında, ana konulardan yalnız biri ya da ikisi seçildiği halde, diğerlerinde başka ve yeni ilişkiler görülebilir[4].

Sosyal/kültürel antropologların tercih ettiği ve ilgilendiği ana konular ve ilişkilerden bazıları 8-12. Bölümlerde tek tek ele alınıp incelendiği için, burada daha fazla ayrıntıya inilmeyecektir. Ancak bir-iki önemli noktanın daha açıklamaya kavuşturulması yararlı olabilir.

Tablo 6-3'de görülen ilişkiler, çoğunlukla, ilkel ve geleneksel toplumların incelenmesine elverişli olan ve bu kültürlerde yapılmış çalışmaladan edinilmiş konulardır. İlkel, küçük ve geleneksel toplulukla, bazen, genişçe bir aile sistemi ötesinde örgütlenmediği için, aile ve akrabalık ilişkilerinin tümüyle incelenmesi, aslında, tüm «sosyal-yapı»nın araştırılması anlamına gelebilmektedir. Toplumsal rol ve görevlerin cinsiyete göre bölünmesi de, bu açıdan, aile-akrabalık ilişkileri konusunun tamamlayıcısı olmaktadır. Öyle ki, aile-akrabalık ilişkileri, evlilikten (kimin kimle evlenebileceğinden) doğuma; buluğ ve eriştime törenlerine; ergin kişiye eş bulmaya, ölüme, mal-mülk bölünmesine, miras ve mülkiyet haklarına kadar, bütün bir hayat tablosunu içine almaktadır. Aynı konulara, daha genel olarak, toplumdaki «değiş-tokuş» sisteminin görünümleri gibi bakmak da mümkündür. Çeşitli yerleşmeler, kurumlar, «alt-kültür»ler halinde gruplaşan ve iş-bölümü yapan kişiler arasındaki alışverişler, tüm sosyal yapıyı oluşturmaktadır. En «ilkel»inden en ileri olanına kadar, her toplumda rastlanan, büyü, sihir ve din faaliyetleri, birey ve grupların doğa ile ya da birbiriyle olan ilişkilerinde gözetmekte oldukları korunma ve güvenlik önlemleridir. Bazı toplumların büyü, sihir ve dua ile elde etmek istedikleri sonuçlara, öteki bazı toplumlar bilimsel araştırma, sigorta veya savaş yoluvla ulaşırlar. Biçimler değişiktir, fakat ihtiyaçlar, yapılan işler, amaçlar ve yatırımlarda benzerlikler vardır.

---

(4) Örnek olarak, antropolog Malinowski'nin (1922) ünlü *Trobriand* çalışmasının ana konusu *Kula*'dır. *Kula*, Yeni Gine Adalılarının hediye alışverişine verdikleri addır, ilerde 10. Bölüm'de anlatılmaktadır. Malinowski, *Kula* konusu içinde Adalıların *tüm kültürünü* inceler.

TABLO 6-3.
SOSYAL/KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ'DE İNCELENEN BAŞLICA KONULAR VE İLİŞKİLER

Konular ve İlişkiler	*Muhteva ve Açıklamalar*
Bütünleşme ve Çözülme Gruplaşma, Benzeşme, Farklılaşma, Eğilimleri ve Süreçleri	Irka, cinsiyete, yaşa, soy ve sopa, sülaleye, aile sistemine, rol ve statüye, rütbe ve itibara, işbölümüne, meslek ve sanata göre sınıflaşma ve tabakalaşma, birleşme ve bütünleşme.
Aile, Akrabalık, Evlilik ve Soysop İlişkileri	Aile ve evlilik tipleri ve türleri; akrabalık sistemleri ve sözcükleri; soy kökü, soy çizgisi ve soy özdeşleşmesi.
Değiş Tokuş: Alışveriş Sistemleri	Mal-mülk, mülkiyet, miras, intikal, eş alıp verme, hizmet, mal ve para değiştirmeleri.
Yerleşmeler ve Mekânın Kullanılması	Yerleşme tipleri, büyüklükleri; yerleşmelerarası ulaşım, iletişim ve ilişkiler; yığılma ve yoğunluk piramitleri.
Yönetim, Açıklama ve Denetim Sistemleri	Siyasal, bilimsel ve hukuki yönetim, açıklama, kontrol ve denetim.
Doğa, Toplum ve Bireyleri Etkileme, Açıklama	Din, büyü, sihir, bilim ve kuvvet (savaş).
Aşama ve Eriştirme Törenleri	Doğum, büluğ, sünnet, nişan, evlilik ve ölüm törenleri; dini, siyasi ve askeri törenler, genel olarak töreler ve törenler.
Kültür ve Kültür-Kişilik, Sosyal Karakter	Bebek bakımı, beslenmesi, eğitimi, sosyalizasyonu, mükâfat (ödüllendirme) ve ceza, çocuğun kabulü ya da reddi.

Bütün bu konular arasında en güç ya da tartışmalı olanlardan birisi, şüphe yok ki, *kişilik* sorunudur. Her kültürel sistem, kendine uygun insanı belli süreçlerle yetiştirmekte ve eğitmektedir. Sistem, bir yandan bu güç görevi yerine getirmek için gerekli ayarlamaları yaparken, yetişen bireyler ve kişiler sistemin eksik ve kusurlarını düzeltmek olanağını bulmaktadır (Şekil 1-9). Kültürel süreçlerin önemli bir bölümü, kişi ile sistem arasındaki bu sürekli etkileşimin ve onun sonuçlarının açıklamasına yöneliktir. Bu süreçlerin neler olduğu aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

ŞEKİL 6-1. «İLKEL» AVCILARDA KÜLTÜRLEME: BABA ÇOCUĞUNA OK ATMAYI ÖĞRETİYOR. *(Man in Society,* Doubleday, 1964:68).

Kültürel Süreçler

Sosyal/kültürel antropologlar, bir önceki alt-bölümde özetlenen ve tartışılan konulara ve sorunlara, belli süreklilikler, başı-sonu belli olmadan süregelen olaylar olarak bakarlar ve bu tür sürekli oluşlara «süreç» *(vetire, process, processus)* adını veriler. Bir bakıma kültürel süreçler, kültürün kendisi gibi, sosyal antropolojinin kavramsal araç ve gereçleridir. Sosyal

TABLO 6-4.
KÜLTÜREL SÜREÇLERİN TANIMLARI

Süreçler	*Tanımlar ve Açıklamalar*
Kültürleme *(Enculturation)*	Sosyal bilimlerdeki sosyalizasyon ya da geniş anlamıyla eğitim. **Doğumdan ölüme kadar,** bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilenmesi ve değiştirilmesi.
Kültürel Yayılma (Diffusion) (Bkz: 4. Bölüm)	Belli bir toplumda, dıştan içe doğru ya da içten dışa doğru, maddi ve manevi öğelerin sürekli olarak yayılması.
Kültürleşme (Acculturation)	Kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle, başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültüre gitmesi ve *karşılıklı* etkileşim sonunda ***her ikisinin de*** değişmesi.
Kültürlenme (Culturation)	Belli bir toplumun alt-kültürlerinden, ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan *yepyeni bir birleşime* varılması, ulaşılması.
Kültür Şoku (Culture Schock)	Bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum yapmakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkiler.
Zorla-Kültürleme (Trans-Culturation)	Bir kültüre mensup birey ve grupların, başka bir kültür tarafından *zorla* değiştirilmesi.
Kültürel Özümseme	Bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi, giderek, kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması.
Kültürel Değişme veya Kültür Değişmesi	Yukardaki bütün süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak, toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyle değişmesi ya da değişikliğe uğraması.

antropolog kültürel olguya bu araç ve gereçlerle yaklaşır, gözlemlerini bu başlıklara göre sınıflar ve değerlendirir.

Kültürel süreçlerin kültürel olaylardan farkı, daha genel, soyut ve evrensele yakın düzeyde geçerli kavramlar olmalarındadır. Kültür kavramı içinde çok sayıda kültürel süreç bulunmakla beraber, bunlardan önemli olanları Tablo 6-4'de özetlenmiş ve açıklanmıştır.

ŞEKİL 6-2. ÇAĞDAŞ (MODERN) TOPLUMLARDA KÜLTÜRLEME: ÇOCUKLAR OYUNCAK SILAHLARLA SAVAŞMAYI ÖĞRENİYOR. *(Man in Society,* Doubleday, 1964: 211)

Kültürel süreçlerden önemli bir bölümü bu kitapta yeri geldikçe incelenmektedir[5]. Geri kalanlar, o kadar önemli olmayan, kültürleşme ve kültür değişmesi süreçlerinin özel biçimleridir. Kültürel yayılma (difüzyon) süreci, Dördüncü Bölümde ayrıntılı olarak açıklandığı için, bu bölümde tekrarlanmayacaktır. Ancak, yukardaki süreçlerden en önemli iki tanesi, kültürleme *(enculturation)* ile kültürleşme *(acculturation),* sosyal/kültürel antropolojide en yaygın olarak incelenen süreçlerdir. Bu iki süreç üzerinde, aşağıda, Tablo 6-4'deki tanımlardan biraz daha genişçe olarak durulmaktadır.

Kültürleme

«Kültürleme, İnsanoğlunun çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşı-

(5) Kültürleme *(enculturation),* kültürleşme *(acculturation),* kültürlenme *(culturation)* ve kültür değişmesi *(culture change)* için bkz: *Dictionary of Social Sciences,* UNESCO, 1964. Kültür değişmesi için, ayrıca bkz: (Malinowski, 1945), (Turhan, 1951) ve (Güvenç, 1976).

ŞEKİL 6-3. DAHOMAY (AFRİKA) AİLE SOFRASI: ÇOCUK FARE YEMEYİ ÖĞRENİYOR. *(FAO,* Harris, 1971:276)

laştığı bilinçli ve bilinç-dışı şartlandırmalar» olarak tanımlanır[6].

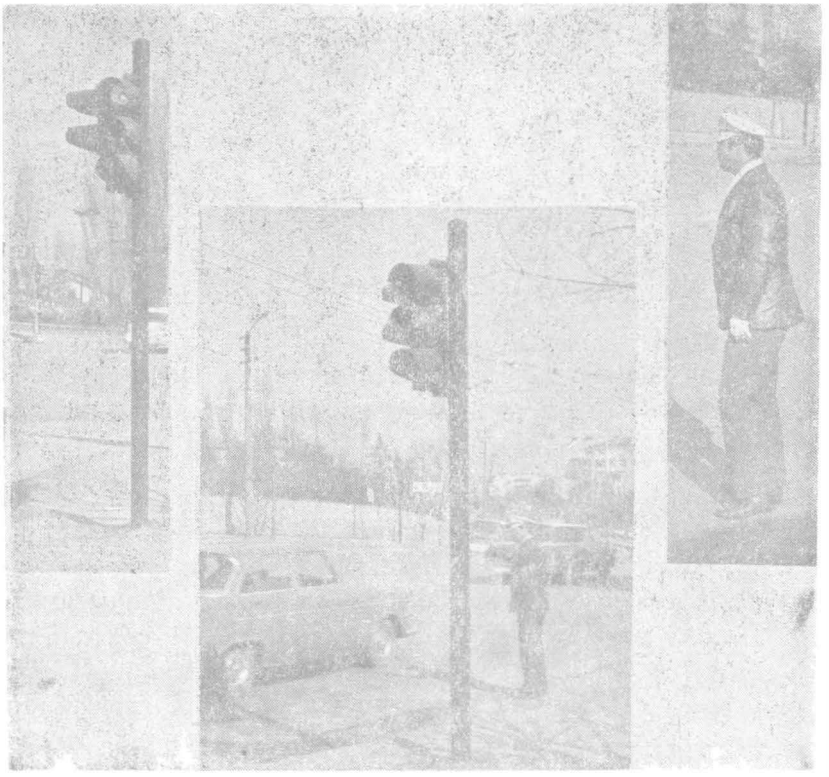
Kavram ilk kez, antropolog Herskovits tarafından 1948'de önerilmiştir. Tanımdan anlaşıldığı gibi, kavram, sosyologların ve sosyalbilimcilerin kullandığı sosyalizasyon (toplumsallaştırma) dan daha geniş kapsamlıdır. «Sosyalizasyon» yalnızca, topluma uyum sağlayan bir süreç olduğu halde, kültürleme öteki bütün şartlandırmaları da içine almaktadır. Öte yandan, kültürleme, eğitim kavramından da daha geniş kapsamlıdır.

(6) Kültürleme'nin tanımı ve açıklaması için, UNESCO'nun Sosyal Bilimler Sözlüğü'ne müracaat edilebilir (Yukarda 5. No.lu dipnot, UNESCO, 1964:239).

Çünkü, eğitim, kültürlemenin bilinçli, erekli veya istendik şartlamalarını içermektedir. Oysa, kültürleme, tanımı gereği, bilinçsiz ya da bilinç-dışı, yaygın, kendiliğinden, tesadüfî ve bireysel öğrenmeleri ve şartlanmaları da kapsar (Şekil 6-1, 2, 3 ve 5). Kültürleme, en geniş anlamıyle, eğitim ve öğrenmedir.

Kültürleşme

Kavram olarak, «kültürleşme» kültürlemenin zıddı olan bir süreçtir. Kültürleme İnsanoğlu'nun kendi kültüründen öğrendiklerinin tümü olduğu halde; *kültürleşme* insanın başka toplumlardan öğrendikleri veya bir toplumun diğerinden aldığı, edindiği öğeler ve farklı toplumların karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesidir.

ŞEKİL 6-4. KENTSEL TRAFİK DÜZENİNDE KÜLTÜRLEŞME: TRAFİK İŞARETİ + TRAFİK POLİSİ → POLİSLİ TRAFİK İŞARETİ. (Ankara, 1972)

ŞEKİL 6-5 KÖYDE KÜLTÜRLEME: *Çocuğunu Taşıyan Ana ve Bebeğini Taşıyan Kız. (A. R. Balaman'ın Verimli Köyü saha çalışmasından, 1972).*

Kültürleşme terimi ve kavramı, kültürleme'den çok daha eskidir. Daha 1880'lerde, Amerikalı antropologlar, «uygar insanların etkisi ile değişen yerli (Kızılderili) geleneklerinden» söz ederken, «*kültürleşme gücü*» deyimini kullanmışlardır. «*Kültürleşme*, iki ya da daha çok sayıdaki kültür grubunun aşağı yukarı sürekli ilişki ve etkileşimi sonucunda, gruplardan birisinin ötekine ait kültürel öğeleri kabul etmesi, benimsemesi ve ortaya yeni bir kültür bileşiminin çıkması süreci» olarak tanımlanabilir[7].

Kültürleşme süreci için en az iki ayrı kültür sistemi gereklidir; fakat bu yeterli değildir. Yeterlik şartı, sürekli ilişki ve etkileşimle yerine gelir. Kültürleşme kuramı, bu sürecin belli bir zamanda başladığını, belli bir süre sonra belli düzeylere ulaştığını ileri sürer.

Kültürleşme kuramı, ayrıca, gruplardan biri baskın olsa bile, her iki sistemin de bu kültür ilişkisinden etkilendiğini ve değişikliğe uğradığını önerir. Kültürleşme süreci içinde, insanlar

(7) TDK'nca son yayımlanan bir «toplum bilim sözlüğünde, *acculturation* sözcüğü, kültür yozlaşması» olarak veriliyor. Bazı Fransızca kaynaklarda, *kültürleşme* ile *yozlaşma (dégénéressance)* karıştırılmaktadır.

değiştiği gibi, tüm kültürel öğeler, araçlar ve kurumlar da değişikliğe uğrar. Kültürleşmenin ikinci bir ön koşulu *difüzyon*'dur. İki ayrı kültürel sistem, doğrudan bir ilişki kurmasalar da, difüzyon yoluyla ve başka kültürler aracılığı ile birbirlerini etkileyebilirler. Kültürleşme, genel anlamıyla, başka bir kültürle ilişki veya alışveriş sonucu ortaya çıkan bir tür *kültür değişmesi*'dir. Yabancı ülkelerde uzunca süreler kalan birey ve gruplarda gözlemlenen değişmeler, *kültürleşme*'dir. Kültürleşme, bireysel planda, zorla yapılıyorsa *trans-kültürasyon*, bir toplumun diğerini yutması, sindirmesi sonucuna varıyorsa, *asimilasyon* adını alır. Osmanlı Devletinin, *Enderun Okulu*'na aldığı Hıristiyan çocuklarından vezirler, paşalar ve sadrazamlar yetiştirmesi —Osmanlı yönünden— başarılı bir «trans-kültürasyon» (zorla-kültürleme) örneğidir (Berkes 1976: 90-107).

Buna karışılık Amerika'ya göç edip yerleşen Avrupalılar orada karşılaştıkları yerli kültürlerden birçoklarını *asimile* etmişledir. Yazarlar ve tarihi romancılar, başarılı olmuş kültürleşme örnekleri üzerinde çalışmışlardır. Nobel Edebiyat Ödülünü kazanan *Drina Köprüsü* (Andriç, 1962), Osmanlılarla Sırplar arasında yüzyıllar boyu süren kültürleşmenin öyküsüdür. Kendi yazarlarımız arasında, Hüseyin Rahmi ve Kemal Tahir kültürleşmeyi çok iyi anlamış ve anlatmışlardır. Aşağıdaki paragraf, *Devlet Ana*'dan alınmıştır:

> Mavro, ne yapıp ettiklerini, nereden girip, nasıl türlü korkulu geçit aşarak nerelere vardıklarını, Kel Derviş'i Azrail'in pençesinden çekip alıp sonunda kılıç çekip, «yektir Allah yek!» diyerekten ve de «Kutsal Meryem Ana aşkına!» diye naralanaraktan hain düşmanların üstüne nasıl uğradıklarını anlatırken... (Kemal Tahir, 1967:614)

Mavro, adından anlaşılacağı gibi, sonradan Müslüman olmuş bir Rum delikanlısıdır. Osmanlılarla birlikte Hıristiyanlara karşı savaşacak kadar Osmanlı olmuştur. Savaş sırasında hem Müslümanca «Allahın Birliğini» hem de Hıristiyanca «Kutsal Meryem Anayı» anmaktadır. Güzel bir *kültürleşme* öneğidir. Kültürleme ve kültürleşme, çoğu toplumlarda, aynı zamanda ve iç-içe yer alan süreçlerdir. Ana-babalar kültürleme yoluyla öğrenip kazandıklarını, kültürleme yoluyla çocuklarına aşılarlar. Çocuklar kültürleme süreciyle anne-baba ve toplumdan aldıklarını sonradan, *kültürleşme* ve *kültürlenme* yoluyla başka tjoplumlara, kendi yurttaşlarına aktarıp ulaştırabilirler.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Kültürel Muhteva ve Rehber konusunda en güvenilir kaynak *Rehber*'in kendisidir: Murdock, G.P. ve yardımcıları (1965). Bkz: *Outline of Cultural Materials*, Human Relations Area Files Inc., New Haven. Rehber, kültürel değişkenlerin sistematik sınıflamasına ek olarak, malzemenin nasıl kullanılacağı konusunda yararlı bilgiler ve örnekler vermektedir. Okuyucu, ayrıca bilimsel bir etnografya yayınının «İçindekiler» sayfasını inceleyerek ayrıntılı bilgi edinebilir. Stirling'in (1965) «Türk Köyü» çalışması böyle bir örnektir.

Kültürel süreçler konusunda, müracaat edilebilecek Türkçe ve yabancı dildeki kaynakların sayısı çok sınırlıdır. UNESCO'nun «Sosyal Bilimler Sözlüğü» (Tavistock, 1964) güvenilir bir kaynaktır. Daha geniş bilgi için, *Encyclopaedia of Social Sciences*'a (1968) baş vurulabilir. Genel olarak, eğitim yayınlarında, *kültürleme ve kültürleşme* süreçlerine geniş yer verilmektedir. Ivo Andric'in *Drina Köpriisii*, tarihi bir roman olduğu kadar, üstün nitelikte bir *kültürleşme* denemesidir.

Halkbilimcilerin ilgilendiği «kadrolar» açısından Profesör S. V. Örnek'in yeni yayımlanan *Türkiye'de Halkbilimi* eseri, önemli bir kaynak olacaktır (İş Bankası yayınları, 1977).

Kültür değişmesiyle ilgili muhteva, süreçler ve sorunlar için bakınız (Hacettepe 1976). Ayrıca yazarın ozan Octavio Paz'dan çevirdiği ve 1978 başlarında yayımlanacağını umduğu *Yalnızlık Dolambacı* denemesinde, Meksika yerlileriyle İspanyol yöneticiler arasında geçen zengin ve renkli *kültürleşme* örneklerine yer verilmektedir.

7. BÖLÜM

Saha Çalışması: Yöntem ve Teknikler

Beşinci Bölümde açıklanmasına çalışılan kültür kavramından sonra, 6. Bölümde kültür kavramına giren değişkenlerin bir rehberi, kültür antopolojisinin konuları ile kültürel süreçlerin tanımı ve örnekleri verilmişti. Bu bölümde ele alınacak olan konu, yöntem ve teknikler sorunudur: Sosyal/kültürel antropolog sahada nasıl çalışır? Başka bir deyimle, halkı tanıtan doğru ve yararlı etnografik bilgiler nereden ve nasıl elde edilir? Bu tür sorulara cevap ararken ister istemez ve daha temelde yatan yeni sorularla karşılaşılır:

(1) Doğru ve yararlı bilgiler hangileridir?
(Doğru ve yararlı olmayan bilgiler de var mıdır?)

(2) Doğru ve yararlı bilgi toplamak için geçerli olan bilimsel ilke ve koşullar nelerdir?

(3) Toplanmış bilgi ve verilerin doğruluğu nasıl irdelenebilir?

Antropolojinin bu konularda belli standartları, kendisine özgü yöntem ve teknikleri vardır. Geleneksel olarak «etnografya» adı verilen, bugün daha yaygın olarak «saha çalışması yöntem ve teknikleri» olarak bilinen bu ilkeler ve onlara ilişkin kimi kurallar, antropolojinin kısa tarihinde önemli gelişmeler göstermiştir. Bu tip sorunlar, bir yönden bilgi teorisine (epistemolojiye), diğer yönden genel yöntem bilimine (metodoloji) girer. Fakat amaç bir metodoloji el kitabı yazmak olmadığı için, konu ve sorunlara uygulama açısından ve somut örneklerle yaklaşılmaya çalışılmıştır.

Doğru ve Yararlı Bilgi Sorunu

Her bilgi, en az onu kullanan veya ondan yararlanan açısından, yararlı bilgidir. Ne var ki kullanılan her bilginin doğru bilgi olması gerekmez. Karşıt olarak, her doğru bilgi yararlı bilgi değildir. Bazı doğru bilgilere sahip olsak bile, kullanamadığımız sürece, onlardan yararlanmış olmayız. Yararlı bilgi, belli bir konuyu aydınlatan veya belli bir sorunun çözümünü sağlayan bilgidir. Öteki bilimlerde olduğu gibi, antropolojide de bir doğru ve yararlı bilgi sorunu vardır. Bilginin hem *doğru* ve hem de belli bir konu ve soru alanında *yararlı* olması istenir. Örnek olarak, antropolojinin doğuş evresinde kullanılan bilgilerden çoğunun doğru olmadığı gösterilmişti (1. Bölüm). Bugün de genetik biyoloji alanında varlığı bilinen birçok doğru bilgilerden yararlanılmıyor. Onları kullanacak düzeye ulaşılamadı. İşte bu nedenle, bilgi konusunda *doğruluk* ve *yararlılık* boyutlarını birbirinden ayrı tutmak gerekir. Bugün kullanılan bilgilerden bir kısmının doğru olmadığı yakın bir gelecekte gösterilecektir. *Chariots of the Gods* (Tanrıların Arabaları) adlı kitabın yazarı (Däniken, 1969) klasik arkeolojide yapılan bazı yorumların yanlış olabileceği görüşünü ortaya atmıştır. Yanlışlık henüz ispat edilmiş değildir, fakat, bir gün, belki o da mümkün olabilecektir.

II. Dünya Savaşını izleyen 20 yıllık «ikinci teknoloji devrimi» içinde, geleneksel teknik bilgilerin kabaca yarısının doğru olmadığı anlaşılmıştı. Bilim adamının şüpheciliği buradan gelir; bilim tarihi, ona, bazı bilgilerin yanlış olabileceğini öğretmiştir. Kullandığımız bilgilerin doğru olup olmadığından nasıl emin olabiliriz? Bilim adamları kendi kendilerine bu tür sorular sorarlar. Fakat başka konularda olduğu gibi, bilginin doğruluğu alanında da doğa bilimleriyle sosyal/kültürel bilimler arasında önemli ayrımlar vardır. Doğa üstüne bilgilerin doğruluğu, yeryüzünün her yanında aynı deneysel yöntem ve tekniklerle denetlendiği halde, sosyal/kültürel veriler kolayca irdelenemez ve değiştirilemez. Toplum hayatının belli bir döneminde geçerli olan veriler, sosyal/kültürel değişmeler nedeniyle, sonraki bir dönemde artık geçerli olmayabilirler. Marxizm, kapitalizm ve nasyonalizm (milliyetçilik) gibi ideolojik öğretilere dayalı bitmez tükenmez tartışmaların bir

nedeni budur. Bir toplum için doğru olan bilgi; her toplumda, her zaman doğru ve geçerli olmayabilir. Doğru bilgi sorunu, önce bir yöntem sorundur. Bilginin nasıl elde edildiği bilinmezse, onun doğruluğu da güvenirliği de tartışılamaz.

Doğa Bilimlerinde Doğruluk ve Deney

Yunan filozofu Aristo, «havanın ağırlıksız olduğunu» ve «cisimlerin ağırlıklarıyle orantılı bir hızla yere doğru düştüğünü» önermişti. XVII. yüzyılda fizik, bu teorik bilgilerin yanlışlığını deneylerle gösterinceye kadar, Aristo'nun fizik bilgileri *doğru* olarak kabul ediliyordu. Doğa bilimlerinde ve onlara benzeyen yer bilimlerinde, arkeoloji ve fizik antropolojide, bilginin doğruluğu deneylerle kontrol edilebilir. Çünkü bu bilimlerde toplanan her türlü malzeme ile hemen her konu ve inceleme alanında çeşitli deneyler yapılabilir. Bu tür disiplinlere «deneysel bilimler» denmesinin nedeni budur. Her yeni deney ve araştırma yeni ve daha doğru bilgiye varmanın bir yoludur. Deneysel yöntem, eski bilgilerden daha doğru sonuçlar çıkarma olanağını verdiği gibi; araştırıcıyı yeni ve değişik yorumlara götüren «doğru» bilgilere de yöneltebilir.

Tarihi Blimlerde Doğruluk ve Belgeler

Tarihçinin aradığı ve yararlandığı veriler, arşivlerde ve öteki yazılı kaynaklarda saklıdır. Tarihçi bu kaynakları arayıp tarayarak *ilgilendiği soruna* ilişkin yeni *belgeler* bulabilir; yeni belgeleri (verileri) eskileriyle karşılaştırarak, doğruluk derecesi daha yüksek olan yeni yorumlara gidebilir. Tarihçi, doğa bilimcisinden ayrı olarak, bulduğu belgeler ve veriler üzerinde deney yapamaz; ancak karşılaştırmalar yapabilir. Tarih yöntemine «karşılaştırmalı yöntem» denmesini nasıl nedeni ve gerekçesi buradadır.

Sosyal/Kültürel Antropolojide Güvenilirlik Sorunu ve Çeşitli Teknikler

SosyalKültürel antropolojideki doğru bilgi sorunu, doğa ve tarih bilimlerinin her ikisinden de farklıdır. Ne deney yapılabilir, ne de doğru dürüst yazılı belge aranabilir. Doğru bilginin, çoğunlukla, *yaşayan, değişen, değerleri, tutku, beğeni* ve sorunları olan birey ve toplumlardan elde edilmesi gerekir. Bu

şart, çözümü hiç te kolay olmayan yöntem sorunu yaratır. Çünkü ilkel ve geleneksel toplumlarda yazılı kaynak ya hiç yoktur, ya da var olanlar güvenilir değildir. Araştırmacı, sözlü kaynaklara eğilmek, folklor ve sanat ürünleriyle çalışmak zorunda kalır.

Anket veya Sorukâğıdı

Okur-yazarlığın yüksek ve yaygın olduğu çağdaş toplumlarda bilgi toplama sorunu, kolay değilse bile, «ilkel» ve geleneksel toplumlara göre değişikti. Bazı güvenilir kaynaklardan yararlanmak olanağı vardır. Bu tür verilerin hiç bulunmadığı ya da güvenilir olmadığı durumlarda ise, araştırmacı sorukâğıdı (anket) tekniği ile yeni bilgiler toplayabilir. İstatistik ilminin geliştirdiği örnek alma (örneklem) teknikleriyle seçilen bireylere sorulan sorulardan yeni ve «güvenilir» bilgiler toplanabilir. Çağdaş sosyoloji ve sosyal psikoloji daha çok böyle bir teknikle çalışmaktadır.

Görüşme

Çoğunluğun okur-yazar olmadığı geleneksel toplumlarda (sözgelimi, köylerde), yazılı anket tekniği kullanışlı ya da araştırmaya elverişli değildir. Geleneksel toplumlarda, yazılı anket yerine, görüşme (mülakat) tekniği ile bilgi toplanabilir. Özel bir eğitimden geçmiş görüşmeciler, yazılı anketteki soruları okuyarak deneğe sorar; gerekiyorsa, soruyu, açıklar; deneğin verdiği yanıtları kaydeder. Ancak bu teknik bile geleneksel toplumlarda birkaç sebepten kullanışlı değildir. Önce, bu toplumlarda bilgi «kuvvet»tir ve gizli olmak gerekir. Herkese verilmez, herkesle paylaşılmaz. Sonra yazılı-basılı malzeme (yazı), devlet ya da siyasal güçle simgeleşmiştir, ondan korkulur. Kaldı ki toplum, toplanan bilgilerin ne amaçla kullanılacağından, bundan yarar mı yoksa zarar mı geleceğinden emin değildir. Sonuç olarak, geleneksel toplumlar «devlet memuru gibi gördükleri sosyal araştırmacılara yazılı (resmi) ve doğru cevaplar vermekten genellikle çekinirler.

Gözlem

İlkel ve geleneksel toplumlarla ilgilenen araştırmacılar, bilgi toplamak istedikleri toplumun hayatına katılarak, bir süre

onların arasında ve sanki onlardan biriymiş gibi yaşayarak, bu insanların dünyasını *onların gözüyle* görmeye ve öğrenmeye çalışırlar. Daha güvenilir bir yol da yoktur *bugün için.* Araştırmacı veya saha çalışmacısı, kendi görüp duyduklarıyle, sohbet sırasında öğrendiklerini doğrudan; geri kalan bilgileri de güvendiği habercilerden sorup soruşturarak toplar. Sosyal/kültürel antropolojide çok kullanılan bu teknik «katılma yoluyla doğrudan gözlem» başlığı altında ilerde daha ayrıntılı olarak açıklanmakta ve tartışılmaktadır.

Teknik Belgeleme Araçları

Sorukâğıdı, görüşme, ve doğrudan gözlem, saha çalışmacılarının çoğu zaman birlikte kullandıkları, birbirine yardımcı tekniklerdir. Ayrıca araştırmacılar, bazı etnografik bilgi ve verileri, inceledikleri toplumun bazı özellik ve ilişkilerini, düşünce ve davranışlarını sinema, fotoğraf ve ses bandı (teyp) ile tesbit ederler. Teknik kayıtlar, toplanan verilerin ilerde tekrar kullanılmak üzere saklanmasına, yeniden yorumlanıp değerlendirilmesine elverişlidir. Teknik kayıtlar, çalışma sırasında gözden kaçan, unutulan bazı ayrıntıların (detayları) bulunmasına, hatırlanmasına ve değerlendirilmesine de elverir. Bütün bu ileri tekniklere rağmen, sosyal/kültürel antropolojide bir «doğru (güvenilir) bilgi» problemi vardır. Belki de sosyal/kültürel gerçek her toplum için tektir ama, insanlar bu gerçeği birbirinden farklı boyutlar üzerinde ve farklı olarak algılarlar; araştırıcıları yanıltabilirler.

Olup Bitenler Üzerindeki Bilgilerimizin Türleri

Toplum hayatında olup bitenler üzerindeki bilgi, tutum ve değerlendirmelerimizi, genellikle, birbirinden farklı biçim ve muhtevada algılar ve dile getiririz:

(1) Sosyal/kültürel kurallara, tutum ve değerlere göre, olması gerekenin (ideal kültürün) bilgisi, ya da *değersel bilgi;*

(2) Gerçek uygulama ve davranışların neler ya da nasıl olduğu üzerinde grup ve bireylerin toplu ya da kişisel bilgisi, *tutumsal bilgi;*

(3) Gerçek uygulama, ilişki ve davranışların nasıl olduğu hakkında bir gözlemcinin nesnel (objektif) bilgisi ya da *gerçek* kültürün gözlemlere, belge ve kanıtlara dayalı bilgisi, *davranışların bilgisi.*

Bilgi sorununun daha iyi anlaşılması ve çözümü için, yukarda sıralanan bilgi türlerinin bazı örneklerle açıklanmasında yarar vardır.

Soru-Sorma Tekniği ve Temel Bilgi Problemi

Sosyal/kültürel bir araştırmada, istenirse örnekleme çıkan deneklere, sözgelişi, aşağıdaki gibi bir soru sorulabilir:

Soru: «Yaramazlık yapan kız çocukları dövülür mü?»

Cevaplar: (a) Evet ( ), (b) Kararsız ( ), (c) Hayır ( ).

Denek'in anlayış ve algılayışına göre, bu soru üç değişik biçimde yanıtlanabilir:

1) *Değersel Bilgi:* Soruyu dayak konusundaki toplumsal değerlerin nasıl olduğu anlamında algılayan denekler, baskın toplumsal değerlerin (a) olumlu (dövülmeli), (b) kararsız (c) olumsuz (dövülmemeli) oluşuna ve her durum için üç cevap olasılığı bulunduğuna göre, 9 türlü cevap verebilirler (Tablo 7-1). Verilen cevapların (bilgilerin) yanlış olması olasılığı, doğruya yakın veya doğru olması ihtimalinden düşüktür. Öyleyse, değersel bilginin *genellikle* ve *çoğunlukla* doğru olduğu (!) kabul edilebilir. Çünkü ,değersel bilgiler genellikle kişilerin davranışlarını bağlamaz; (ideal kültürü) idealleri yalnızca yansıtır.

2. *Tutumsal Bilgi:* «Yaramazlık yapan kız çocukları dövülür mü?» sorusunu, toplumun bu konudaki yaygın ve baskın *tutumunun* nasıl olduğu anlamında algılayan bir denek, *yaygın tutumun* (a) olumlu (dövülür), (c) olumsuz (dövülmez), (b) kararsız (duruma göre hem dövülür, hem de dövülmez) oluşuna ve her durum için 3 seçenek bulunduğuna göre, 9 türlü yanıtlayabilir (Tablo 7-2). Tablodaki açıklamalardan görüleceği gibi, verilecek cevaplardan sadece üçte birinin doğru, üçte ikisinin yanlış ya da şüpheli olması ihtimali vardır.

TABLO 7-1.
DEĞERLERLE İLGİLİ BİR SORUYA VERİLMESİ MUHTEMEL CEVAPLARIN GÜVENİRLİĞİ

Baskın Toplumsal Değer	*Kişinin (Denek'in) Muhtemel Cevapları*	*Cevapların Anlamı ve Güvenirliği (Açıklamalar)*
(a) «Dövülmeli» Olduğuna Göre	Evet	Doğru cevap!
	Hayır	Yanlış cevap!
	Kararsız	Şüpheli cevap (doğru olabilir)!
(b) «Kararsız» Olduğuna Göre	Evet	Şüpheli cevap (doğru olabilir)!
	Hayır	Şüpheli cevap (doğru olabilir)!
	Kararsız	Doğru cevap!
(c) «Dövülmemeli» Olduğuna Göre	Evet	Yanlış cevap!
	Hayır	Doğru cevap!
	Kararsız	Şüpheli cevap (doğru olabilir)!
Sonuç ve Toplam	Evet: 3	2 3 4
	Hayır: 3	— yanlış, —doğru, —şüpheli (doğru olabilir)!
	Kararsız: 3	9 9 9
	+	
	Toplam 9	2 — güvenilmez, 7 — güvenilir
		9 9

TABLO 7-2.
TUTUMLARLA İLGİLİ BİR SORUYA VERİLMESİ MUHTEMEL CEVAPLARIN GÜVENİRLİĞİ

Toplumsal Davranış Üzerine Kişinin İzlenimi	*Kişinin Muhtemel Cevapları*	*Cevapların Anlamı ve Güvenirliği (Açıklamalar)*
(a) «Dövülür» Olduğuna Göre	Evet	Doğru cevap!
	Hayır	Yanlış cevap!
	Kararsız	Şüpheli cevap!
(b) «Kararsız» Olduğuna Göre	Evet	Şüpheli cevap!
	Hayır	Şüpheli cevap!
	Kararsız	Doğru cevap!
(c) «Dövülmez» Olduğuna Göre	Evet	Yanlış cevap!
	Hayır	Doğru cevap!
	Kararsız	Şüpheli cevap!
Sonuç ve Toplam	Evet: 3	3 2 4
	Hayır: 3	— doğru, — yanlış, — şüpheli;
	Kararsız: 3	9 9 9
	+	1 2
	Toplam 9	— güvenilir, — güvenilmez,
		3 3

3. *Davranış Bilgisi:* Soruyu, kendi öz kızını dövüp dövmediği şeklinde algılaya nbir denek, kız çocuğunu o güne kadar, (a) dövmüş ya da, (c) dövmemiş olabilir. Ancak, ilerde dövüp dövmeyeceği konusunda, (b) «kararsız»dır. Her durum için üç değişik seçenek olduğuna göre, soruyu 9 türlü cevaplayabilir (Tablo 7-3).

TABLO 7-3.
DAVRANIŞLARLA İLGİLİ BİR SORUYA VERİLMESİ MUHTEMEL CEVAPLARIN GÜVENİRLİĞİ

Kişinin Kendi Davranışı Üzerine Bilgisi	*Kişinin Muhtemel Cevapları*	*Cevapların Anlamı ve Güvenirliği (Açıklamalar)*
() «Dövdüm» Olduğuna Göre	Evet Hayır Kararsız	Doğru bilgi! Yanlış bilgi! Şüpheli bilgi!
(b) «Kararsız» Olduğuna Göre	Evet Hayır Kararsız	Yanlış bilgi! Doğru bilgi! Şüpheli bilgi!
(c) «Dövmedim» Olduğuna Göre	Evet Hayır Kararsız	Yanlış bılgi! Doğru bilgi! Şüpheli bilgi!
Sonuç ve Toplam	Evet: 3 Hayır: 3 Kararsız: 3 Toplam 9	3 2 4 — doğru, — yanlış, — şüpheli; 9 9 9 1 2 — güvenilir, — güvenilmez. 3 3

Sorunun kişisel olarak algılanması ve cevaplandırılması durumunda bile, doğruluk olasılığı üçte bir, yanlış ve şüpheli olması olasılığı üçte ikidir. Demek ki davranışlarla ilgili cevapların güvenirliği, güvenilir olmayan cevapların yarısı kadardır.

Cevapların Yorumu

Kız çocuklarına dayak cezası verilmesiyle ilgili sorunun bir soru kâğıdı aracılığıyla yazılı ya da bir görüşmeci tarafından sözlü olarak sorulması mümkündür. Yazılı cevaplarda, değersel bilginin güvenirliği genellikle artacağı halde; açık veya ka-

palı görüşme yoluyle veri toplamada başka deneklerin verdiği cevaplar kişiyi etkileyebilecek ve cevapların güvenirliği daha da düşecektir. Ayrıca, deneklerin araştırmaya ve araştırmacıların kişiliğine yönelik tutum ve değerleri de cevapların güvenirliğini etkiler. Öte yandan, teknik belgeleme araçları *sözlü* cevapları kaydetmeye yararsa da, değerler ve tutumlar hakkında kesin ve güvenilir bilgiler vermez, cevapların doğruluğunu garantilemez. Sinema ve fotoğraf filmi sadece bazı *davranışlar* hakkında güvenilir bilgiler edinmemizi sağlar. Sonuçlar, Tablo 7-4'te özetlenmiştir.

TABLO 7-4.

«YARAMAZLIK YAPAN KIZ COCUKLARI DÖVÜLÜR MÜ?» SORUSUNA ALINACAK MUHTEMEL CEVAPLARIN GÜVENİRLİĞİ*

Bilgi toplama Teknikleri	Bilgi Türleri		
	Değersel	Tutumsal	Davranışsal
Soru kâğıdı	(+)	(±)	(—)
Görüşme	(±)	(±)	(±)
Teknik kayıtlar	(—)	(±)	(+)
Sonuç ve Toplam	$\frac{2}{9}$ güvenilir,	$\frac{2}{9}$ güvenilmez,	$\frac{5}{9}$ şüpheli (güvenilmez)

Simgeler: (+): Güvenilir, (—): Güvenilmez, (±): Şüpheli (güvenilmez).

(*) Bu tablo, TABLO 7-1, 2 ve 3'ün bir toplamı ve özetidir.

Tablo 7-4'te, araştırma sorularına doğru cevap verecek şekilde eğitilmemiş veya buna alışmamış toplumlarda, soru kâğıdı, görüşme veya teknik kayıt araçlarıyle toplanan bilgilerin güvenilik (doğruluk) ihtimalinin pek de yüksek olmadığı görülmektedir. Şüpheli cevaplar her zaman yanlış değildir. Fakat hangilerinin doğru olduğunu kestirmek kolay değildir. Şüpheli cevaplar arasındaki doğrularla yanlışlar birbirinden ayrılmadıkça, şüpheli cevaplar güvenilmez bilgi niteliğini koruya-

caktırlar. İşte bu nedenler ve gerçeklerledir ki, anket ve görüşme tekniklerini kullanan araştırmacılar, *değerler*, *tutumlar* ve *davranışlarla* ilgili bilgi türlerini birbirinden ayırmak için, aynı soruyu ayrı ayrı yerlerde ve değişik biçimlerde birkaç kez sorarlar, sormak gereğini duyarlar, ya da duymalıdırlar:

Bilgi Türleri	*Soru Türleri*
(1) «Değersel»	«Yaramaz kız çocuğu *dövülmeli* mi?»
(2) «Tutumsal»	«Size göre, yaramaz kız çocuğu *dövülür* mü?»
(3) «Davranış» la ilgili	«Siz, yaramazlık yapan öz kızınızı, *döver* misiniz?»

Araştırıcı açısından bu irdeleme gerekli bir önlemdir ama yeterli bir güvence sağlamaz. Çünkü bu tip sorular arka arkaya sorulduğu zaman, denekler kendileriyle tutarlı olmak amacıyla A, B ve C serisinden cevaplar vermeye çalışırlar:

A	*B*	*C*	*Açıklama*
(1) Dövülmeli	Kararsız	Dövülmemeli	«Değersel cevap»
(2) Dövülür	Kararsız	Dövülmez	«Tutumsal cevap»
(3) Döverim	Kararsız	Dövmem	«Davranışsal cevap»

Sorular, serpiştirilerek sorulduğu takdirde, deneklerin soruları nasıl algıladığından, sorular arasındaki ayrımı anlayıp anlamadığından emin olunamaz. Denek'in, geçmiş soruları hatırlayarak, «evirip çevirip aynı soruyu tekrarlıyorlar» gibi düşünmesi, kendisiyle tutarlı fakat ya yanlış ya da şüpheli cevaplar vermesi de olanaklıdır. Ayrıca, geleneksel toplumlarda, sık rastlanan atasözleri ve özdeyişler, kişilerin tutumsal cevaplarını etkileyebilir. Yukardaki soruyu cevaplarken, «Kızını dövmeyen dizini döver», «Ağaç yaşken eğilir» gibi deyimlerin bireylerin cevap ve davranışlarını ne dereceye kadar etkilediği de söz konusu olabilir.

Tablo 7-4, sosyal araştırmalarda, özellikle sosyolojide, kullanılan bilgi toplama tekniklerinin, geleneksel toplumlarda yapılan etnografya çalışmalarında çok güvenilir sonuçlar verme-

yeceğini göstermektedir. İşte bu sonuç, antropologların saha çalışmasında kullandığı «katılma yoluyla doğrudan gözlem» tekniğinin kuramsal ve pratik gerekçesidir. «Katılma yoluyla doğrudan gözlem» yukarda sözü edilen güçlüklerden sakınmanın ve kurtulmanın pratik bir çözüm yoludur. (Balaman, 1977:135).

Katılma Yoluyla Doğrudan Gözlem

Gözlem *(müşahede)* sözcüğü, bu türden bilgi toplamanın yalnız *gözle* yapıldığı izlenimini verirse de, bu izlenim yanlıştır. Güvenilir bir gözlem, göz başta olmak üzere, bütün duyu organlarıyle yapılır. Bilgi ve veriler görme, işitme, koklama, dokunma ve ısı alma yoluyla yani bütün duyularla toplanır; konuşma, sorup soruşturma ve tartışma yoluyla denetlenir ve pekiştirilir. Tekrarlanaak; edinilen bilginin sağlığı irdelenir. Bu tekniğin kullanılması bir örnekle açıklanabilir:

Uzakdoğu'da saha çalışması yapan bir sosyal antropolog bir gün şöyle bir olaya tanık olmuştur: «Polinezyalı iki yerliden biri, karşısındaki adama elindeki ok ve yayı verip, ondan, midye kabuklarından yapılmış bir kolye alıyor» (Leslie White, 1959:237). Olayı gözlemleyen antropolog, not veya gözlem defterine hemen şu kaydı düşmüş: «İlkel toplumlarda ekonomik ilişkiler takas (veya *barter)* sistemine bağlı olduğu *için,* ok ve yay, midye kabuklarıyle değiştiriliyor» (White, 1959:237). Söz konusu yerliler arasında uzunca bir süre kalıp, onların dillerini ve töresini öğrenen aynı antropolog, *ilk* gözlemini sonradan değiştirmek zorunda kalmıştır. Antropologun tanık olduğu olay, ticari bir takas olayı değil, bir «savaş başlatma töreni» imiş. Tören kurallarına göre, ok ve yay verilmesi «savaşa çağrı»; buna karşılık, midye kabuğu verilmesi ise «savaşın kabul edildiği» anlamına geliyormuş. Gözlemleri doğru yorumlamada, o toplumun bir üyesi araştırmacıya yardımcı olabilir. Bu kişilere «haberci» denir.

Doğru olarak görebilir, gördüklerimizi doğru olarak not edebiliriz. Fakat bunlar, *gözlemlerimizin* doğru olduğu anlamına gelmez. Gördüklerimiz doğru, fakat gözlemlerimiz (yorumlarımız) yanlış olabilir. Yalnızca görmeye ve duymaya dayalı bir gözlem, çoğu zaman, eksik ve yetersizdir; çoğunlukla yanlıştır. İşte bu nedenle gözlemciler, saha çalışması sırasında, görüp

duyduklarım ve sorup öğrendiklerini, olduğu gibi, kaydederler, fakat yorum veya açıklama yapmazlar; yargıya varmazlar. Varmakta acele etmezler. Yorumsuz ve yargısız gözlem yapma şartı, gözlem tekniğinin en güç yanı ve şartıdır. Genellikle, bütün konuşma ve yazılarımızda bilinçaltı veya bilinçdışı, bir *nedensel açıklama* eğilimi yani çeşitli *yorumlar* saklıdır. «Kahve içer misiniz?» önerisini çok az kişi «evet» ya da «hayır» diye cevaplar. Ya, «evet, yemekten sonra orta şekerli bir kahve iyi olur» der; ya da «hayır, bu sıra kahve bana dokunuyor galiba» ile teklifi kabul etmez. Her iki cevapta da, kabul ya da reddin *nedensel bir açıklaması* vardır. Konuşma ve yazışmalarımızda, bilerek ya da bilmeden «neden?» ya da «niçin?» sorularını cevaplandırırız... «*Den veya dan*» *dolayı* bir şeyi yapar ya da yapmayız; belli bir *maksatla* ya da bir hedef *için*, bir şeyi yapar ya da yapmayız. Kurbanı, kurban olsun diye değil, fakat, (a) «Bayram olduğu *için*», (b) «Temel atmak *için*», (c) «Adak borcumuz olduğu *için*», (d) «Sayılan bir devlet büyüğünü karşılamak *için*» vb. gerekçelerle keseriz.

Ancak, dini bir gelenek olan kurban kesme töresindeki asıl amacın konu komşuya ya da fakir fukaraya kıt bir besin olan et dağıtmak olduğunu unuturuz. Hindistan'da ineklerin kutsal olduğu ve bu nedenle kesilmediği söylenir. Hintlilere sorulduğunda, «*kutsal* olduğu için ineklerin kesilmediği» cevabı alınır. Oysa, ekonomik araştırmalar, çekim hayvanlarını doğuran ineklerin kesilmemesi gereğini ortaya koymuştur (Harris, 1971: 573). Öyleyse çekim hayvanlarını doğuran inekler, kesilmemeleri gerektiği için, *kutsal* olmuşlardır. Yukardaki örnekler, belli bir toplumun kendi üyelerinin bile çoğu zaman gerçek nedenleri bilmediklerini, *nedensel açıklamaların yanlış olabileceğini* göstermektedir (Harris, 1974:11-32). İşte bu türden gerekçelerle, ya araştırıcının başka bir toplumdan gelmesi ya da yabancı olması gerekir. Katılma yoluyla gözlem tekniğinin bu şartına «kültür - aşırı yaklaşım» adı verilir. Çoğu klasik çalışmalar bu yolla yapılmıştır.

«Kültür Aşırı Yaklaşım» İlkesi

Sosyal bilimciler çoğunlukla *kendi* toplumlarının kültürü ve sorunları konusunda güvenilir gözlemciler değillerdir. Toplumlar, kendi sosyal bilimcilerine bile olup bitenleri olağan (doğal

ya da normal) görmeyi öğretirler. Olup bitenleri olağan görünce de yanlı olurlar, güvenilir gözlem yapamazlar. Olup bitenlere dikkat etmezler, hatta onları görmez ve duymaz olurlar. Görüp duydukları üzerinde ön yargıları vardır. Oysa gözlemciler yabancı bir ülkenin kültürüyle kendi ülkelerindeki yabancı insanların sözleri ve davranışları konusunda son derece dikkatlidirler. Yalnız sosyal bilimciler değil, fakat bütün insanlar, yabancı, değişik, olağandışı töre ve davranışlara karşı uyanık ve duyarlıdırlar. Sadece bir gün kaldığımız bir Akdeniz limanını, bir hafta tatil geçirdiğimiz İzmir'den fazla görürüz daha ayrıntılı anlatırız. Sözgelimi, dolmuş şoförü ile konuşup anlaşmaya çalışan yabancı bir turistin davranışlarını dikkatle gözlemler ve anımsarız. Buna karşılık, aynı dolmuş şoförlerinin yerli müşterilerinin erkek ve kadın oluşuna, yaşına başına, kılık kıyafetine, tutum ve davranışına göre, değişik biçimde seslendiklerine dikkat bile etmeyiz. Oysa, büyük bir kentimizde çalışan dolmuş şoförleri, yolcularıyla konuşurken kültürümüzdeki hemen bütün akrabalık sözcüklerini kullanmaktadırlar:

Kadınlara:	*Erkeklere:*
«Büyükanne, valde hanım, anne, teyze, hala, yenge, hanım teyze, abla, bacı, hemşire» vb. gibi.	«Büyükbaba, beybaba, baba, amca, dayı, enişte, birader, kardeş, ağabey» vb. gibi.

Her şoför, her ilişki sözcüğünü kullanmadığı gibi, belli yörelerden gelen şoförlerin tercih ettiği ve daha sık kullandığı sözcükler vardır. Biz Türkler için bunlar olağandır. Oysa bir sosyal bilimci için bu tür konuşmalarda kullanılan sözcükler, şoförün müşterisine karşı sosyal-psikolojik (duygusal) ve simgesel yakınlığını belirlemektedir. Dolmuş şoförünün kendi aile sisteminde, yolcusunu nereye yerleştirdiğini göstermektedir (Bkz: 12. Bölüm).

Muzaffer Şerif (1966:16), güvenilir bir gözlem için, araştırıcının yabancı bir kültür ortamında çalışmasının zorunlu olduğunu ileri sürer. Bu kurala veya ilkeye «kültür-aşırı yaklaşım» adı verilir. Sosyal/kültürel araştırmalarda bu geleneğe, genellikle, uyulur. Kültür-aşırı yaklaşım, mutlaka yabancı bir ülke-

de çalışmak anlamına gelmez. Fakat yeğ tutulur. Kültür-aşırı yaklaşımın bir gerekçesi daha vardır. Çoğunlukla, aynı dili konuşan kişi ve gruplar birbirlerinin törelerini (kültürünü) bildiklerine ve anladıklarına inanırlar. Bu inanç yanlıştır. Kendi kültürümüzü çoğu zaman olduğu gibi kabul ederiz ama onu *gerçekten* bildiğimizi ve anladığımızı savunamayız.

Kültür aşırı yaklaşım ilkesi, katılma yoluyla gözlem tekniği için gereklidir. Fakat tek başına yeterli değildir. Çünkü toplumların, yabancı kültürler üstüne doğru yanlış, çoğu zaman yanlı ve kendi kültürlerinden gelen önyargıları vardır. Örnek olarak biz Türkler, köylülerin ve Güneylilerin tembel, Kuzeylilerin soğukkanlı (resmi) olduğuna inanırız. Oysa bu inançların büyük bir bölüğü güvenilir değildir, yanıltıcıdır. En iyisi, sosyal araştırmacının, inceleme yapacağı toplumu hiç tanımaması ya da onun üzerinde peşin bir yargısı olmamasıdır. Fakat bu ideal şart her zaman yerine getirilemez.

Öte yandan, yabancı bir toplumda çalışan sosyal araştırmacı ya da gözlemci, o toplumun dilini öğrenmeye başlar. Toplumlar, kendi çocuklarına ve üyelerine *kültürleme* süreciyle öğrettiklerini, yabancı gözlemcilere ve konuklara *kültürleşme* süreciyle verirler. Gözlemciler de, tıpkı öğrenmeye hevesli çocuklar gibi, birçok şeyleri sorup soruşturarak öğrenirler ve bilgi toplarlar. Öğrendiklerini kendi bildikleriyle veya kültürleriyle karşılaştırırlar. Ancak bu yaklaşımın da bazı güçlükleri vardır. Her toplum, her yabancıyı bir araştırmacı olarak kabul etmez; etse bile onun amacını ve çalışmalarını kuşku ile karşılayabilir. Onunla her şeyini paylaşmaz. Araştırmacının yabancılığını unutmaz. Yaban kişiyi yabancı kalmaya zorlar.

İlkel ve geleneksel toplumlarda araştırma yapan gözlemciler, inceleme konularına ve sorunlarına iki karşıt açıdan bakarlar:

(1) Bir yabancı gibi, *dıştan* → *içe* doğru.

(2) Toplumun bir üyesi gibi, *içten* → *dışa* doğru.

Olup bitenler aynı kaldığı halde, bakış açısının ve yönünün değişikliğe uğraması araştırmanın yani gözlem ve yorumların önemli ölçüde değişik olmasına yol açabilir.

Emik ve Etik Yaklaşımlar[1]

Gözlem tekniğinin, büyük ve karmaşık toplumlardaki kullanma güçlükleri yanında, küçük ve basit toplumlarda uygulanması, çoğunlukla sanıldığı kadar, kolay olmamıştır. Harris (1968:568-604), dilbilimci Pike'in (1954:8) ilk kez ortaya attığı «emik» *(phonemic* ile uyaklı *emic*'ten) ve «etik» *(phonetic* ile uyaklı *etic*'den) yaklaşımları karşılaştırmıştır.

Bir toplumu, gözlemlenen aktörlerin kendi anlam, ilişki ve nedensellik sistemi yönünden incelemek anlamına gelen *emik* yaklaşım ile, aynı toplumu gözlemcinin seçeceği daha genel bir anlam, ilişki ve nedensellik düzeni açısından anlayıp, anlatmak demek olan *etik* yaklaşım arasında önemli ayrılıklar vardır. Pike'a göre, *emik* yaklaşım bir kültürün yapısını (düzenini) yansıttığı halde, *etik* yaklaşımla bu amaca ulaşılamaz.

Adı geç konmuş olmakla birlikte, güçlük ve tanı (teşhis) yeni değildir. Harris'e (1968:303) göre, emik yaklaşımdaki bütün çabasına ve «haberci»sinin güvenirliğine karşılık, Boas (1897), *Kwakiutl* kültürünün soykökü sorununu (anasoyu mu, yoksa babasoyu mu?) yıllar yılı çözememiştir. Çünkü, etik yaklaşım, o evrede, bilinen bu iki sistemden bir başkasını, bir üçüncüsünü bilmiyor ve düşünemiyordu[2].

Emik→ Etik
Emik← Etik

Emik⇆ Etik

Bu ilişkilerin anlamı şudur: Etik bir gözlem yapmak isteyen gözlemcinin *emik* yaklaşıma doğru kayması ne kadar kaçınılmaz ise, *emik* olduğu kabul edilen habercisinin, gözlemcinin *etik* görüşlerine doğru yaklaşması belki o kadar olasıdır. Gözlemci ve haberciden birisinin ötekinin dilini konuşması bu

(1) *Emik* ve *Etik* yaklaşımlar konusu Güvenç'in (1970 a:33-7) çalışmasından alınmıştır. Ayrıca bkz: Mardin (1976:65-8).

(2) Ekonomik durumun ve koşulların gereğine göre, *Kwakiutl* kültürünün hem *anasoyu*'nu hem de *babasoyu*'nu izleyebileceği, çok sonradan, Piddocke (1965) tarafından gösterilmiştir. Anasoyu-babasoyu ayırımı için 12. Bölüme; *Kwakiutl* kültürü için, 10. Bölüm'de *Potlaç* konusuna (s. 236-9) bakınız.

dönüşümü kolaylaştıran bir ortamdır. Emik ve etik yaklaşımlar arasındaki karşılıklı etkileşim ve girişim bir veri olarak kabul edilirse, her saha çalışması aslında iki kültür sisteminin ortak bir ürünü olarak sonuçlanmaktadır, denilebilir.

Çağdaş etnografyanın öncülerinden ve en başarılı uygulayıcılarından biri sayılan Malinowski, bugün artık klasikleşen «Argonaut» çalışmasının (1922) «Konu, yöntem ve kapsam» bölümünde *emik* yaklaşımın önemi üzerinde durur:

> Etnografın amacı, kısaca, yerli insanın görüş açısını, hayatla olan ilişkilerini, k e n d i dünyasını k e n d i s i n i n nasıl gördüğünü anlamak ve yansıtmaktır. (Malinowski, 1961:25).

Malinowski'nin adı geçen alan çalışmasından seçilmiş bir *emik* gözlemi ile *etik* bir yorumunun Türkçe'ye çevirisi aşağıdadır.

Emik Gözlem:

> Bahçe ve bostan tarımını etkileyen ve düzenleyen inançlar ve güçler arasında belki de en önemlisi s i h i r'dir. (a.g.y.: 59).

Etik Yorum:

> Belki de en anlamsız ve gereksiz bir uygulama da k a m k o k o l a denilen çubuklardan yapılmış dört köşe bağlantılardır. Bunlar, yam (tatlı patates) tarımına hiç bir yarar sağlamaz. Ancak, süsleme ve s i h i r için kullanılır. (a.g.y.: 59).

Yerli için belki de en önemli bir inanç ve destek kaynağı olan *kamkokola*, Malinowski için en anlamsız ve gereksiz bir uygulamadır. Bu saha çalışması, şüphe yok ki, bir bütünlüğe ulaşmıştır. Ancak bu bütünlük, ne gözlemcinin kendi kültür kavramının ne de gözlemlenen kültürün bütünlüğünü tümüyle yansıtan bir bütünlüktür. Benedict'in (1934) *Zuni*'lerle ilgili saha çalışmasında, *emik* yorumlar yanında *etik* kategorilere yerleştirilebilecek değer yargıları vardır. Antropolog Harris, Li An-Che (1937) yi tanık göstererek, Benedict'in *Zuni (Pueblo)* çalışmasıyle ortaya çıkardığı ikilemli *(Apollocu-Dyonizik)* güzelliğin eleştirisine katılır:

> Benedict bu güzel sonucu, alan çalışması sırasında, kendi kavramsal simetrisine uygun düşen [e t i k] gözlemlere ağırlık ve önem vererek ve fakat bu simetriye ters düşen [e m i k] olgu ve verileri g ö r m e z l i k t e n gelerek elde etmiştir. Harris, 1968: 405).

Emik veya *etik* bakış açısıyla başlayan her saha incelemesinde, seçilen yaklaşımın bir süre sonra karşıtına dönüşmesi, her etnografyada en azından bir kültür ikilemesi olduğunu veya bunun olasılığını gösterir. Bu ikileme olasılıklarının türleri Tablo 7-6'da görülmektedir.

TABLO 7-5.
SAHA ÇALIŞMASINDA KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM
(KÜLTÜRLEŞME)

Değişkenler	*İncelenen Kültür* ↓ (k)	*Haberci (Muhabir)* ↓ (M)
İnceleyen Kültür (K) →	K-k	K-M
Gözlemci (G) →	G-k	G-M

Saha çalışmalarında ortaya çıkan ya da çıkarılan kültür örüntüsünün *(pattern)* Tablo 7-5'teki 4 kümeleşmeden birine daha yakın olduğu söylenebilir. Bu etkileşimde, kültürlerarası (K-k), kişilerarası (G-M) ve kültür kişi arası (G-k ya da K-M) olmak üzere üç tür kültürleşme *(acculturation)* söz konusu olabilecektir. Bu konuda, Benedict (1934:196) şu ilginç gözlemi yapar:

> Kültürler, sayıları binleri aşan davranış biçimlerini her zaman dengeli ve ahenkli bir örüntüde birleştiremiyorlar; bütünleşme eksikliği bazı kültürlerde ne kadar yaygın ise; ötekilerinde gerçek bir bütünleşme, o kadar karakteristik bir nitelik olabilir.

Tablo 7-5'te gösterilen etkileşimlerin, Benedict'in «bütünleşme eksikliği» yargısında bir payı olması olasılığı vardır. Ancak 4 tür etkileşimden ve bunların kümeleşmelerinden hangisinin, etnografyayı daha çok belirleyeceği kuramsal olarak bilinemez, önceden söylenemez. İnceleyen ve incelenen kültürler arasındaki etkileşim (akkültürasyon) ne oranda yer almış ise, kültürün kendisinin değilse bile, etnografyanın o derecede bütünleşmiş olması veya öyle gözükmesi beklenebilir. Antropolojik bilgi kuramının tartışmalarına katılmadan şu yargıya varılabilir: Bütünlük ya da bütünsellik kavramı, kültürün kendisinde var olan bir nitelik olabileceği kadar, gözlemcinin kendi gözlemleriyle pekiştirmeye çalıştığı bir önyargının çalışmaya yankısı da olabilir. Bütünün kavranıldığı, *Gestaltçı* okulun temel savıdır. Gözlemci bütünü kavrıyorsa, karşıt olarak, kavram ve gözlemlerini de bütünleştirme eğiliminde olmalıdır.

Buraya kadar salt *emik* yaklaşımın bazı sorunları üzerinde duruldu. Oysa, antropoloji, yalnız kültürlerin genel bir etnografyasını değil, fakat aynı zamanda, kültürlerin neden benzer ya da farklı olduklarının etnolojisini de yapmaya çalışır. Salt *emik* yaklaşımla bu iş kolay, ya da olası görünmüyor. Kültürlerin neden benzeyip benzemedikleri sorusu, kaçınılmaz bir karşılaştırmayı, bu kaşılaştırma da *etik* ya da evrensel bazı ölçütlerin ve *veridili*'nin saptanmasını gerektirir. Bu gereğin yeterince yerine getirilememesi, sosyal bilimlerdeki yöntem güçlüğünün ana nedenlerinden birisi olarak görülebilir[3].

Araştırıcının Yansızlığı Sorunu

Meksika'da yaşayan *Tepoztlan* toplumu iki ünlü antropolog tarafından ayrı ayrı zamanlarda incelenmiştir. Redfield (1930) çalışmasında, bu kültürün son derece ölçülü ve barışçı (Apollocu) ilişkilere sahip olduğunu bulduğu halde, Lewis (1951: 428) çalışmasında, Tepoztlan kültürünün çatışmalar içinde (Dyonizik) olduğunu gözlemlemiş ve Redfield'in bulgularının yanlışlığını göstemiştir. Redfield (1960:134) Lewis'in eleştirisini çoğunlukla kabul etmekle birlikte, aralarındaki farkın araştırmacılardan ya da onların *bakış* açılarından ileri geldiğini savunmuştur. (Yandaş bir yorum için bkz: Paz, 1978).

Aynı sorun, Benedict'in (1934:82) *Zuni* çalışması konusunda da ortaya atılmıştır. Benedict'in «barışsever» köylülerini, Eggan (1943) «savaşsever» bulmuştur. Bu tür farkların iki önemli nedeni vardır: Birincisi, araştırıcının kişisel eğilim ve yönelimleri veya görmek istedikleridir. *Benedict*, sonuca bakarak toplumun barışçı olduğunu söylerken; Eggan, bu barışın nasıl sağlandığı, disiplin ve cezaların (sosyal kontrolun) şiddeti ve kültürel *süreçler* üzerinde durarak, aynı toplumdaki *çatışmayı* vurgulamıştır. İkinci neden, araştırıcının sayısal ve istatistik verilere ağırlık veip vermemesine ilişkindir. Güvenilir ve geçerli bir saha çalışması için çeşitli tekniklere ve çeşitli sayısal bilgilere gerek vardır. Antropolog Lewis'in (1971:xvii - xxiv) «Metot» üzerindeki görüşleri (Ek: C), çeşitli tekniklerin birlikte kullanılması gereğini ortaya koymakta ve araştırıcının «bi-

(3) Bu sorunun çok kısa fakat açık/seçik bir tartışması için bkz: (Smelser, 1968:32-75).

limsel» tarafsızlığa nasıl erişebileceğini genel çizgilerle göstermektedir.

Saha Çalışmasında İstatistik Kullanma Gereği

Klasik etnografyada istatistik (sayısal veriler ve onların sayısal yorumlaması) ya hiç kullanılmamış ya da bu teknikten yararlanma çok sınırlı kalmıştır. Çağdaş etnografyada ise gözlem, sayısal veriler ve istatistik tekniklerle birlikte kullanılmaktadır. Bu gelişme ve değişme, tarihi bir örnekle daha iyi anlatılabilir.

Antropolog Mead (1935) ünlü çalışmasında, cinsel kişilik niteliklerinin, kültür tarafından belirlendiğini bulmuştu[4]. Ancak bulgularını istatistik verilerle desteklememiş; kadın gibi davranan erkeklerin ve erkek gibi davranan kadınların yüzde dağılımını vermemiştir. Oysa, 1950'den bu yana yapılan bazı çalışmalar, kültüre bağlı kişilik özelliklerindeki dağılımın % 40'ın altında bulunduğunu gösteriyor (Wallace, 1952 ve Jahoda, 1961). Çağdaş antropolog, belli bir eğilimi, niteliği, kültürel olayı, olguyu ve eylemi sadece görüp göstermekle yetinmiyor, onun yaygınlığını, yüzdesini, istatistik ya da anlamlılık derecesini sayı ile anlatmak durumunda bulunuyor. Bu koşula uymayan saha çalışmaları, yöntem açısından eleştiriye uğramakta, yetersiz sayılmaktadır.

Özet

Değersel, tutumsal ve davranışsal bilgi ve verilerin ayırımı yapılmıştır. Bu bilgi ve veri türlerinden ilk ikisi soru kâğıdı ve görüşme tekniği ile elde edilebildiği halde, davranışlarla (gerçek kültürle ilgili güvenilir bilgilerin ancak sistematik ve uzun süreli bir saha çalışması ile ya da «katılma yoluyla doğrudan gözlem» tekniği ile toplanabileceği gösterilmiştir.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Antropoloji literatürünün cılız ve kısır olduğu konulardan birisi, şüphe yok ki, yöntem ve teknikler alanıdır. Sosyolojide yöntem ve teknikler konusunda bol sayıda yayın olmasına karşılık, antropolojik saha çalışmalarına ilişkin yöntem ve teknik kaynaklarının sayısı son derece sınırlıdır.

(4) Bu konuda bkz: (Güvenç, 1970 a:76-77).

Malinowski'nin (1922: 1. Bölüm) klasik saha çalışması hâlâ geçerli olan güvenilir bir kaynaktır. Antropolog Lewis (1971), *İşte Hayat* adlı ve Türkçeye çevrilmiş romanında ve «Metot» başlığı altında, veri toplamada ve değerlendirmede izlediği yöntem ve teknikleri açıklamıştır. Lewis'in kendi yöntemi üzerine söylediklerinden seçilmiş bölümler (bu kitabın sonunda) Ek: C'de bulunmaktadır.

Çeşitli yaklaşımların karşılaştırması ve daha ayrıntılı bir tartışması için bkz: (Pelto, 1970). Son yıllarda araştırma metotları üstüne yazılan bir denemede (Franklin ve Osborne, 1971:244-54) «katılma yoluyle doğrudan gözlem» tekniğine yer verilmektedir. Aynı yayında, saha araştırmalarının öteki yöntem ve teknik sorunların da bulmak mümkündür.

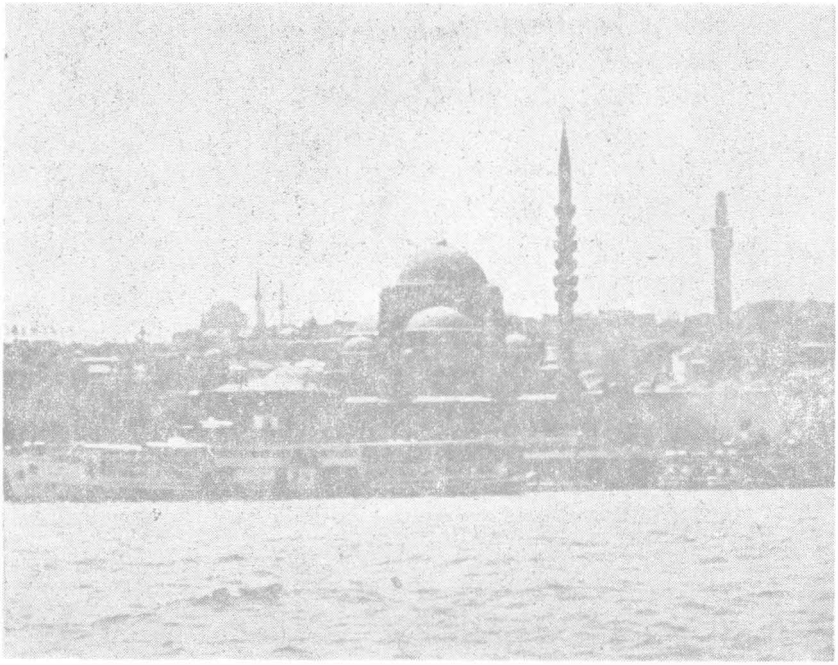
Saha çalışmalarının bazı yöntem sorunları, (Güvenç 1970 a: 10-53)te tartışılmaktadır. Sosyal/kültürel araştırmalarda kullanılan öteki yöntem ve teknikler için bkz: (Güvenç, 1971 a), *Türkiye'de oSsyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-11 ya da Ek: D.

Köy araştırmalarında kullanılan yöntemler ve izlenmesi gereken kural ve ilkeler için bkz: *Sosyoloji* (No. XII'de) Turhan'ın (1957:98-103) ve *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*'nde (No. XIV) Yasa'nın (1959) makaleleri.

Değersel, tutumsal ve davranışsal verilerin farkları için antropolog Ralph Linton'un (1936) «Gerçek Kültür», «İdeal Kültür» bölümlerine bakınız. Aynı konu, Kroeber ve Kluckhohn' un (1952:318) «*Kültür*» derlemesinde yeniden ele alınmıştır.

Tutumlar için bkz: Kâğıtçıbaşı (1976:4 ve 5. Bölümler), ayrıca Güvenç'i (1976b: 23-31) makalesi ve Keleş (1976).

Katılma yoluyla doğrudan gözlem tekniği için bkz: Franklin ve Osborne (editörler), *Research Methods*, (1971:225-90). Ayrıca bkz: İmar ve İskân Bakanlığı (1971), *Kültürlerin İncelenmesi*. Beşikçi (1968), *Doğuda Değişim: Göçebe Alikan Aşireti* adlı çalışmasında, katılma yoluyla gözlem tekniğini uygulamakta ve tekniğin ayrıntılı açıklamasını yapmaktadır. Katılma yoluyla yapılan gözlemlere ve bu teknikteki emik, etik yaklaşımların farklı yorumları için bkz: (İlhan, 1972) *Hangi Batı: Anılar ve Acılar* ve Dostoyevski'nin (1972) *Batı Batı Dedikleri*.

ŞEKİL 7-1. EMİNÖNÜ (İSTANBUL) NDEKİ YENİCAMİ MİNARELERİNİN KADIKÖY (KARAKÖY) DEKİ İSKELESİNDEN GÖRÜNÜŞÜ. Açıklama:

Şekil 7-1'deki fotoğraf, «altı şerefeli» bir minareyi göstermektedir. Bu bir fotomontaj ya da fotoğraf hilesi değil, *göz aldanmasıdır*. Görülen doğru, fakat algılanan yanlıştır. Aslında camiin üçer şerefeli iki minaresi vardır. Fakat Kadıköy vapurunun üst arka güvertesinden cami böyle görünür. Sahada çalışan antropolog bu çeşit yanılgılara düşmemeğe çalışır Bu fotoğraf, 7. Bölümde tartışılan sorun ve güçlükleri büyük ölçüde özetlemektedir.

Türkiye'deki antropolojik saha çalışmalarının sorunları, Magnarella ve Türkdoğan (1976:263-74) tarafından eleştirilmiş; Karabaş ve Yeşilçay (1977) tarafından yeniden gözden geçirilmiştir.

III. TARİHİ VE BİYO/KÜLTÜREL BİR VARLIK OLARAK İNSAN

TABLO 8-1.

BELLİBAŞLI KÜLTÜR EVRELERİNDEKİ DEĞİŞKENLERİN KARŞILAŞTIRMALI ÖZETİ

Kültürler ve Kültürel Değişkenler	*PALEOLİTİK (Eski Taş) (Alt, Orta ve Üst birlikte)→ 2-3 milyon yıllık üç dönem.*	*MEZOLİTİK (Orta Taş) (Paleolitikten Neolitike → Geçiş Evresi) 4-5, bin yıllık bir dönem.*	NEOLİTİK (Yeni Taş) → *(Bakır, Tunç ve Demir çağlarıyla birlikte Endüstri'ye) 10 bin yıllık bir dönem.*
Doğal Çevre	Buzullar Çağı *(Pleistocene)*, dağlık ve kısmen ormanlık; sert ve soğuk iklim, mağara ve kaya altı sığınaklarında barınma; av hayvanı bol. Buzul arasında ısınma evreleri, ekoloji değişiyor.	Buzul çağı sonrasında ısınan dünya; deniz ve su düzeyinin karalara göre düzeyi değişiyor; büyükbaş hayvanlar ölüyor veya göçüyor; ormanlar çayır ve düzlükleri kaplıyor.	*Würm* sonrası ılıman (Akdeniz'e benzer) iklim ,büyük ve düzgün akarsu vadileri ve deltaları; zenginleşen *flora* (bitki örtüsü ve *fauna.*
Teknoloji ve Bilim	Çakıl taşı ve çekirdek (core) aletlerle avcılık ve toplayıcılık yapılıyor; yonga ve dilgi teknolojisinin yavaş evrimi görülüyor. Üst paleolitik evrede, alet yapan aletler yapılıyor. Evrim: Çok amaçlı aletlerden tek amaçlılara doğru.	Avcılık güçleşiyor; toplayıcılık ve balıkçılık gelişiyor; yonga ve dilgi tekniği ilerliyor; ok, yay, zıpkın, dikiş aletleri icat ediliyor; köpek evcilleştiriliyor, alet çantası zenginleşiyor; küçük taş *(mikrolitik)* teknolojisi gelişiyor.	Evcilleştirme yoluyla bitki ve hayvanlardan azami yararlanma; evcilleştirilen türlerin biyolojik evrimini kontrol; yıllık besinin depolanması, yazı, hesap, takvim bilgisi, madencilik, tekerlekli araçlar, vb. Su ve yel gibi doğa güçleri.
Aile Kurumu	20-30 kişilik, küçük avcı toplayıcı topluluklarının ortak hayatı; avlanan ve toplanan besin paylaşılıyor; grup üyeleri akraba oluyor, bir klan veya soydan sayılıyor.	Topluluklar büyüyor; çadırlı konaklar, ahşap ve kerpiç evler, barınaklar inşa ediliyor. Yerleşik hayata paralel olarak, aile daha düzenli duruma geliyor.	Aile kavramı ve aile güçleniyor, üretim birimi oluyor; cinslerarası işbölümü var; ortaklık yerine rekabet gelişiyor. Toplumsal kültürlemenin erkinliği artıyor, ilişkiler sıklaşıyor.
Toplmsal Örgüt ve İlişkiler	Klan, kabile ve aşiret örtesinde bir örgütlenme yok; kuvvetli ve güçlü avcılar, grupları yönetiyor. Cinsler arasında işbölümü başlıyor. Çoğunlukla göçebe bir toplum düzeni.	Ilk, sürekli ve toplu yerleşmeler ve geçici konaklar görülüyor; yönetim ve liderlik sorunları ortaya çıkıyor; cinsler arası işbölümü artıyor. Yerleşik bir hayata hazırlık yapılıyor sanki.	Artan üretim sonucu yerleşmeler ve şehirler büyüyor; işbölümü, sınıflaşma, tabakalaşma hızlanıyor; ticari ve ekonomik ilişkiler, yöneten-yönetici ilişkileri görülüyor; semavi dinler doğuyor ve yayılıyor.
Din, Büyü ve Sanat	Mağara sanatında, avı etkilemeye çalışan dinsel ve büyüsel motifler ve figürler var, *Venüs* heykelcikleri, verimlilik tanrıçaları yapılıyor. Sanki, Doğayı kontrol çabaları.	Havat ve ölüm hakkında ilk düşünceler, süsleyici ve yararlı sanatlar gelişiyor. Mağara sanatında değişme ve gerileme var. Törensel toplantılar artıyor.	Din (bilim), büyü, sanat önem kazanıyor; aşama ve verim törenleri yapılıyor; yapı sanatı, şehircilik gelişiyor; ana Doğa baba Tanrı fikirleri; felsefe ve metafizik düşünceler görülüyor.
Nüfus ve Yerleşme	Nüfus az, dağınık ve göçebe; ömür kısa, 20-25 yıl; nüfus artışı çok yavaş; iklim değişmeleri teknolojiyi ve nüfusu etkiliyor. Artış hızı düşük.	Toplayıcılığa elverişli verimli bölgelerde nüfus yığılmaları görülüyor; ortalama ömür uzuyor; yemek listesi zenginleşiyor.	Ortalama ömür 35-40 yıla çıkıyor; nüfus artışı hızlanıyor; artan nüfus kentlerde yoğunlaşıyor: kentler güç kazanıyor, yönetim merkezleri oluyor.
Enerji Kaynakları ve Dönüşümü	Güneş, ateş ve buz; hayvani ve bitkisel besinler; insanoğlu, bu enerji kaynaklarını kas gücüne dönüştürüyor, el ve kol ile çalışıyor.	Kol ve kas gücü, ok, yay ve zıpkın gücüne dönüştürülüyor; köpeğin hizmet ve enerjisinden yararlanılıyor; yerleşmeler, ısı enerjisinden tasarruf sağlıyor.	Rüzgâr, su, toprak, güneş enerjilerinden yararalnma; alınan kalori miktarı yükseliyor; gemiler, değirmenler yapılıyor; hayvanların çekim gücü; esirlerin enerjisi kullanılıyor (kölelik).
Daha Önce Bilinmeyen Yeni Gelişmeler	Ateşin kontrol altına alınması; aletlerin evrimi; iklimsel değişmeler; buzul çağının sonuna ermesi. Ekolojinin sık. sık değişmesi insanın yaratıcılığını kamçılıyor, uyum gücünü yükseltiyor.	Iklimin yumuşaması, çayır ve ormanların bollaşması; köpeğin evcilleştirilmesi; yerleşik hayat, küçük taş ve toplayıcılık teknolojisinde gelişme, eğitimin ve kültürel süreçlerin etkinliğini arttırıyor.	Şehirleşme ve uzmanlaşmanın getirdiği keşif ve icatlar, madenlerin keşfi ve kullanılması, bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi; yazı, takvim, matematik, bilim, felsefe ve sulu tarımın ortaya çıkışı.

8. BÖLÜM

Kültürel Evrim ve Devrimler

İnsanoğlunun biyolojik ve kültürel varlığı 2-3 milyon yıl öncesine göre, büyük aşamalar geçirmiştir. İnsanoğlunun bu süre içinde en azından üç kültürel evreden geçtiği, iki büyük devrimi gerçekleştirdiği söylenebilir. Bunlar eskiden yeniye doğru, sırasıyle:

(1) Paleolitik: Eski taş, yontma taş ya da üretim öncesi,

(2) Neolitik[1]: Yeni taş, cilalı taş ya da üretim evresi, ve

(3) Endüstri: Makine, enerji ya da yoğun üretim evresidir.

En uzun evre, ilk taş aletlerle başlamıştır. En az 2 milyon yıl devam eden bu dönemde, insan bedeni ve biyolojisi önemli değişmeler (Şekil 2-5) geçirmiştir. Bu büyük ve uzun dönemi, bundan 10 bin yıl kadar önce Ortadoğu'da, Çin Hindi'nde ve Orta Amerika'da başladığına inanılan ikinci bir kültür devrimi izlemiştir. «Neolitik Devrim» adı verilen bu dönem içinde, Paleolitik çağlarda toplanan yaban bitkilerden ve avlanan hayvanlardan bazıları evcilleştirilmiştir. «Tarım Devrimi» olarak da bilinen bu gelişmeler yayılma yoluyla dünyanın dört bucağına ulaşmadan, bundan iki yüzyıl önce İngiltere'de başlayan «Endüstri Devrimi» önce Avrupa'yı, sonra yeryüzündeki bütün

(1) Bu kitapta ve özellikle bu Bölüm'de, «neolitik» sözcüğü klasik arkeolojinin «neolitik»inden farklı anlamda kullanılmaktadır. Arkeologlar, «neolitik»i mezolitik ile bakır (kalkolitik) arasında kalan ve cilâlı taş aletlerin yapıldığı evre için kullanırlar. Kültür tarihi ve uygarlığın evrimi açısından önemli olan cilalı taş aletin kendisi değil, neolitik teknolojiyle başlayan Tarım Devrimi'dir. Kimi arkeologlar (Childe, 1951) ve çoğu antropologlar için neolitik evresi, madencilik (bakır, tunç ve demir) dönemlerini de içine alan ve Endüstri Devrimi'ne kadar süregelen kültür döneminin adıdır. Antropologların dilindeki neolitik, öyleyse, yeni veya cilalı taş değil, Tarım Devrimi ve tarım evresiyle özdeştir. *Bkz:* Cole (1961).

toplum ve ülkeleri etkisi altına almıştır. İki milyon yıl süren insanlık ve kültür tarihinin büyük bir kesimi yazının keşfinden önceki çağlar olarak tarih öncesinin *(prehistorya)* veya tarih öncesi arkeolojinin konusuna girerler. Yazılı tarih dönemi 4-5 bin yıl önce başlamıştır ve bütün uygarlık tarihinin binde ikisinden azını içine almaktadır. Bu bölümde, insanlık tarihinin ilk iki *ana dönemini* oluşturan (tarih öncesi arkeolojinin konusuna giren) paleolitik ve neolitik çağlarla bu ikisi arasındaki geçişi sağlayan nisbeten kısa süreli mezolitik'in genel bir görünümü verilmekte, Neolitik Devrimin doğuşu anlatılmaktadır (*).

Kültürel Evrimin Başlangıcı

Australopitek adı verilen ilkel türün (Şekil 2-5) yaşadığı çağlarda, insanoğlunun öğrenme gücü ve kapasitesi kültürel evrimin hızını sınırlamıştır. Bu çağlarda, merkezi sinir sistemi dil öğrenmeye elverişli olan insansılar, dil öğrenmede geri kalanlara karşı büyük bir üstünlük sağladılar. Çünkü, dil öğrenebilenler, onunla birlikte, atalarının yaşantılarını, edinilmiş bilgilerini ve törelerini, kısaca *kültürlerini*, öğreniyorlardı. Dil, yalnız belli toplumların anlaşmasını sağlayan bir araç değil, fakat aynı zamanda, bütün insanların yaşantılarını biriktiren ortak bir bilgi hazinesi oluvordu. İlk alet yapma teknolojisinin, dille birlikte gelişmiş olduğu tezini savunan antropologlar vardır (Coon, 1962 b). Tez tartışmalıdır. Dil geliştikçe kültür, kültürün evrimiyle öğrenilen ve öğretilecek kültürel muhteva (bilgi ve beceriler) zenginleşti. Kültürel evrimde öne geçen insanlar, kültürel evrimde geri kalan ilkelleri, bugün olduğu gibi, o zaman da, sömürdüler; bazı durumlarda ortadan kaldırdılar. Doğal seçimin yanı sıra, kültürel seçim İnsanoğlunun yazgısını ve varlığını etkilemeye başladı. Bu iki boyutlu ayıklamanın sonucu olarak, güçsüzler elendi, güçlüler çoğaldı ve yayıldı. Merkezi sinir sistemi daha da karmaşık bir düzeye yükseldi. Kültürel evrimin ilk aşamalarında, bivolojik ve kültürel gelişme arasında yavaş fakat hayati bir ilişki vardı. Bu etkileşim (bulunduğu mağaraya göre) «*Cro-Magnon*»

(*) Tablo 8-1 (s. 160), kültürel evrim ve devrimler konusunda genel bir fikir vermektedir. Bir kültür evresinden ötekine geçiş, devrimle gerçekleşmiştir.

diye adlandırılan insanın ortaya çıkışına kadar, yüzbinlerce yıl, sürmüştür. Son 25-30 bin yılda kültürel evrimde bir hızlanma duyumsanmasına karşın, biyolojik yapıda nasıl bir değişme olduğu kesinlikle bilinemiyor. Başka bir deyişle, kültürel evrim sanki biyolojik evrimin yerini alıyormuş gibi görünüyor. İnsanoğlunun, doğal seçime ve ayıklamaya karşı, kendisini kültürüyle savunmakta ve bu savaşta bir dereceye kadar başarılı olduğu görülmektedir. Çağdaş insanın biyolojik evrimi, kültürel hayatın çok daha ileri aşamalarına ayak uydurabilecek bir düzeye ulaşmıştır. Biyo-kültürel evrimin bugünkü düzeyinde, İnsanoğlu, merkezi sinir sisteminin bilinen olanaklarına bağımlı kalmaktan kurtulmaya çalışıyor. Tek başına yapamadığını grup halinde, grup halinde yapamadığını ise, bir kent, ulus ya da uluslar topluluğu olarak başarmaya çalışıyor. Kültürel evrimin nerede ve ne zaman biyolojik evrimi geride bıraktığı sorunu, arkeologlar ile biyolojik antropologlar arasında tartışma konusu olmakta devam ediyor.

Kimisi, ilk taş aletlerin yapılmasına en büyük önemi verirken; kimi arkeologlar, kültürel evrimin son 40-50 bin yıl içinde hızlanmaya başladığını; diğerleri, Neolitik Devrimiyle her şeyin birden değiştiğini, kentlerle *uygarlığın* başladığını ileri sürüyorlar. Kültürel evrime enerji üretimi açısından bakanlar ise, Endüstri Devrimi'nin getirdiği büyük değişikliklere ağırlık tanıyor. Bütün bu görüşlerin doğru ve haklı yanları vardır. Ancak hepsinin ortak paydası, kültürel evrimdeki *hızlanmadır*. Paleolitik çağ en az 2 milyon yıl kadar sürdüğü halde, tarım ve üretim evresi, 10 bin yıl içinde, Endüstri Devrimi'ne dönüşmüştür. Kimi sosyal bilimciler 1950'den sonra, yeni bir teknoloji devrimi başladı, diyorlar. Ne var ki, az belgeye dayalı bu tür tartışmaların anlamı yoktur. Onun yerine, «tarihte ne oldu»ğunu, bilindiği kadarıyle özetlemekte yarar olabilir[2].

Tarihöncesi (Prehistorya) Çağları

Arkeologlar, insanın yazı öncesi hayatını, taşla ilgili *(litik)* üç büyük döneme ayırırlar. Bugünden eskiye doğru, sırasıyle:

(2) «Tarihte Ne Oldu?» Gordon Childe'ın (1946) ünlü ve arkeolojik yönelimli tarih yorumunun adıdır. Bu bölümdeki *«-litik»* sınıflamasının karşısında yer alan bir görüş için bkz: Braidwood (1969).

(1) Neolitik (Yeni, cilalı taş),

(2) Mezolitik (Orta taş), ve

(3) Paleolitik (Eski, yontma taş).

Sosyal/kültürel antropoloji, taş aletlerin kendilerinden çok, bu aletlerin kültürel evrime katkısıyla ilgilenir. Üretim öncesi dönemlere ait belgelerin en bol, ve en anlamlı olanları, şüphe yok ki, çeşitli taş aletlerdir. Bu aletler, onların ne maksatla kullanıldığını; alet yapanların düşünce ve becerilerini kısaca, kültürlerini anlatır ya da yansıtır. Aletlerin bize anlattığı öyküye göre, paleolitik insan, besinini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık yoluyla tüketime hazır olarak sağlıyor; kendisi besin üretmiyordu. Kültürel evrelerin en uzunu olan paleolitik, genellikle, üç alt döneme ayrılır. Bu dönemler, yeniden eskiye doğru, sırasıyle şunlardır:

(1) Üst paleolitik,

(2) Orta paleolitik, ve

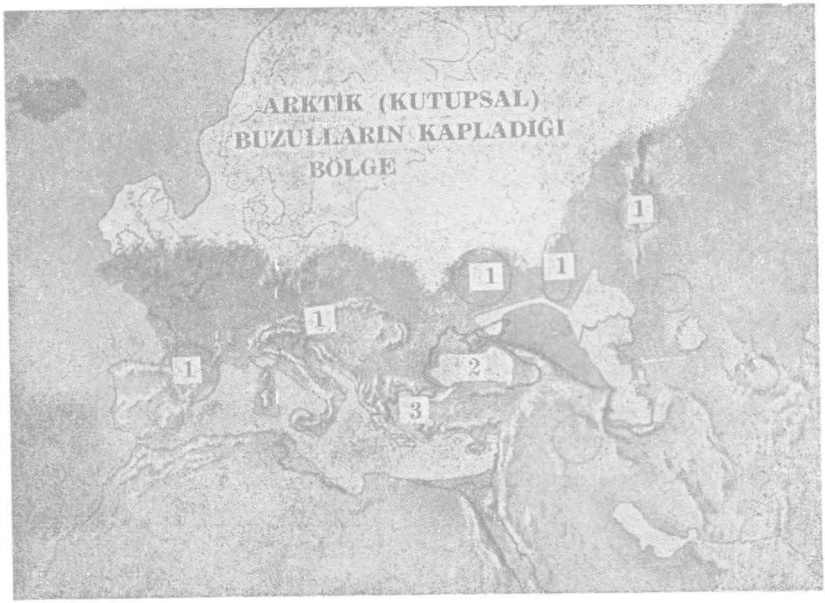
(3) Alt paleolitik.

Alt paleolitik, çakıl taşından yapılmış en eski aletler çağından ağaç ve çakmak taşından yapılmış çeşitli aletlerin ve yonga *(flake)* tipi aletlerin ortaya çıkışına kadar sürmüştür. Orta paleolitikte yonga tipi delici aletler geliştirilmiştir. Üst paleolitikte ise, yonga tipi küçük taş aletlerin yapımı için yepyeni bir yol, dilgi *(blade)* ya da *lama* çıkarma tekniği bulunmuş (Şekil 8-5); ayrıca fildişi, kemik ve boynuzlardan çeşitli küçük aletler de yapılmıştır.

Paleolitik çağlardaki kültürel evrim, bir yandan alet teknolojisindeki gelişmelere; öte yandan, buzullar çağının *(pleistosen)* doğal çevre ve iklim değişmelerine bağlı kalmış görünmektedir.

Alt paleolitik, *Günz* Buzulundan *Riss-Würm* buzullararası dönemine kadar iki milyon yıl kadar sürmüştür[3]. Orta paleolitik, *Riss-Würm* buzularası döneminden, *Würm* buzullaşmasının

(3) Klasik jeoloji *Günz* buzullaşmasının 1 milyon yıl önce başladığını söylediği halde, Erickson ve Wollin (1968) *Günz*'ün 2 milyon yıl önce başladığını hesaplamışlardır. İki tarihleme arasındaki 1 milyon yıllık fark nedeniyle, bazı evreler için kesin tarih verilemiyor. (Bk: Tablo 8-2).

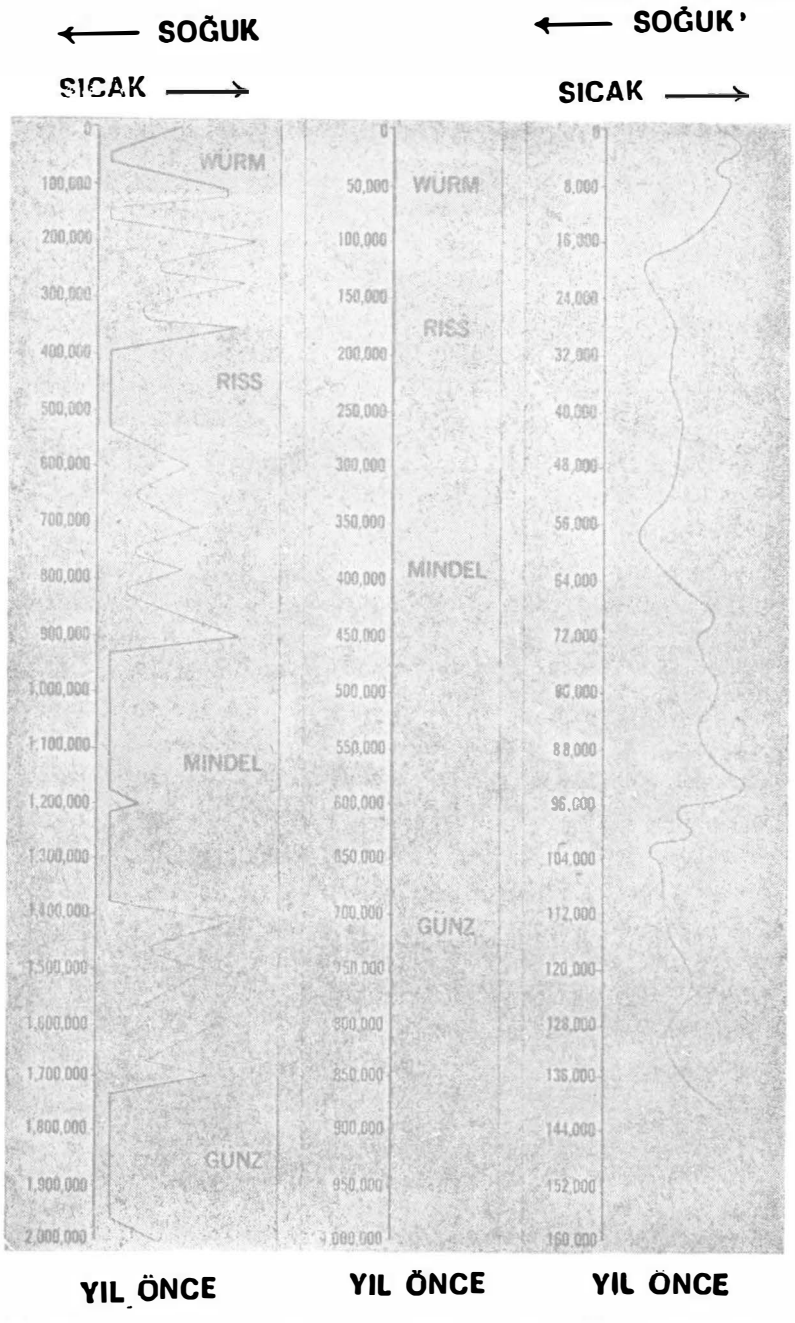

ŞEKİL 8-1. SON BUZUL ÇAĞINDA AVRUPA VE ORTA DOĞU: (1) *Buzulların eteklerinde yaşayan avcı-toplayıcı kültür «konakları», (2) Karadeniz bir iç denizdir, (3) Anadolu, Balkanlara bağlıdır. Ege (Adalar) Denizi yoktur. (Discovering Art,* Purnell and Sons Ltd. 1964).

ortasına; üst paleolitik ise, *Würm* buzullaşmasının ortalarından sonuna kadar devam etmiştir. Mezolitik, paleolitike göre, çok kısa ömürlü bir dönem olmuştur. Bu devre, Ortadoğu'da 15 bin yıl kadar önce başlayıp ancak 4-5 bin yıl sürmüştür. Neolitik Devrimi ise, 10-11 bin yıl önce başlayıp, Endüstri Devrimine kadar devam etmiştir. Doğal çevre ve iklim koşulları, son iki kültür evresinin Avrupa kıtasındaki yayılmasını ve gelişmesini, Ortadoğu'ya göre, bir süre daha geciktirmiştir.

İlerde görüleceği gibi, Neolitik Devrimi Ortadoğu'da başlarken, Güney Avrupa'daki üst paleolitik kültürleri henüz mezolitik'e geçmemiş bulunuyorlardı. Ortadoğu kültürleri, mezolitik ve neolitik döneme, Avrupa'dan 4-5 bin yıl önde girmişlerdir. Paleolitik, mezolitik ve neolitik kültürlerin yaklaşık bir zamanlaması *Tablo 8-3*'te verilmiştir. Bugün öyle görünüyor ki, paleolitik teknolojinin çok ileri bir aşamasına kadar, kültürel evrim, doğal çevre ve iklim koşullarına sıkı sıkıya bağımlı kalmıştır. Bu dönemde, genellikle, 20-30 kişiyi geçme-

TABLO 8-2.
BUZUL ÇAĞLARI ve PLEİSTOSEN (EN SON HAYAT) KRONOLOJİSİ

(Ortada) 1 milyon yıllık (klasik); *(Solda)* 2 milyon yıllık (Erickson-Wollin, 1968), zamanlamaları. (Harris, 1971:67).

yen küçük toplumlar, yeteri kdaar besin bulabilmek için, dağınık yaşarlardı. Yaban bitki türlerini yerinde ve zamanında toplayabilmek ve hayvan sürülerini avlayabilmek için, göçebelik zorunlu idi. Avcı-toplayıcı grupların çoğu, sürekli bir göçebe hayatı izler ve bir konak yerinde uzun süreler kalamazlardı. Konaklanan çevredeki mevsimlik bitki ürünleri ve av hayvanları azalınca ya da tüm tükenince, onlar da yer değiştirirlerdi. Böyle bir göçebelik evrensel olmamakla ve yöresel (ekolojik) ayrımlar göstermekle birlikte, genel çizgileriyle, mezolitike kadar süregelmiş; paleolitikten neolitike, üretim öncesinden üretime geçişi sağlayan deneyler ve teknolojik gelişmeler, üst paleolitikte başlayıp mezolitik dönemde gerçekleşmiştir. Aynı açıdan bakılırsa, *neolitik*, uygarlığın yoğun bir avcılık-toplayıcılıktan üretime; göçebelikten kurtulup yerleşik hayata geçtiği dönem olmuştur. Mezolitikle artmaya başlayan verimlilik, Neolitik Devrimiyle yerleşik kültürlerin yaşamasına elverişli bir düzeye yükselmiştir.

TABLO 8-3.

ORTADOĞUDAKİ TARİHÖNCESİ EVRELERİN YAKLAŞIK KRONOLOJİSİ[1]

Başlama Tarihi (Yaklaşık)	*Tarihöncesi Teknolojik*	*Kültür Evreleri (Ekonomik)*	*Buzul Dönemleri*[2]
11 bin yıl önce	Neolitik	Üretim	*Würm* sonrası
15 bin yıl önce	Mezolitik	Geçiş	*Würm* sonrası
45 bin yıl önce	Üst paleolitik[3]	Üretim öncesi:	*Würm* ortası
100 bin yıl önce	Orta paleolitik	Avcılık-toplayı-	*Riss-Würm arası*
2 .milyon yıl önce	Alt paleolitik	cılık	*Günz, Mindel, Riss*

Notlar:

(1) Yeryüzünün öteki bölgelerindeki (kıt'alardaki) kültürel evreler, kabaca, aynı sırayı izlemekle birlikte, tarihlerde önemli kaymalar ve gecikmeler olmuştur.

(2) Buzul (pleistosen) kronolojisi için Tablo 8-2'ye bakınız.

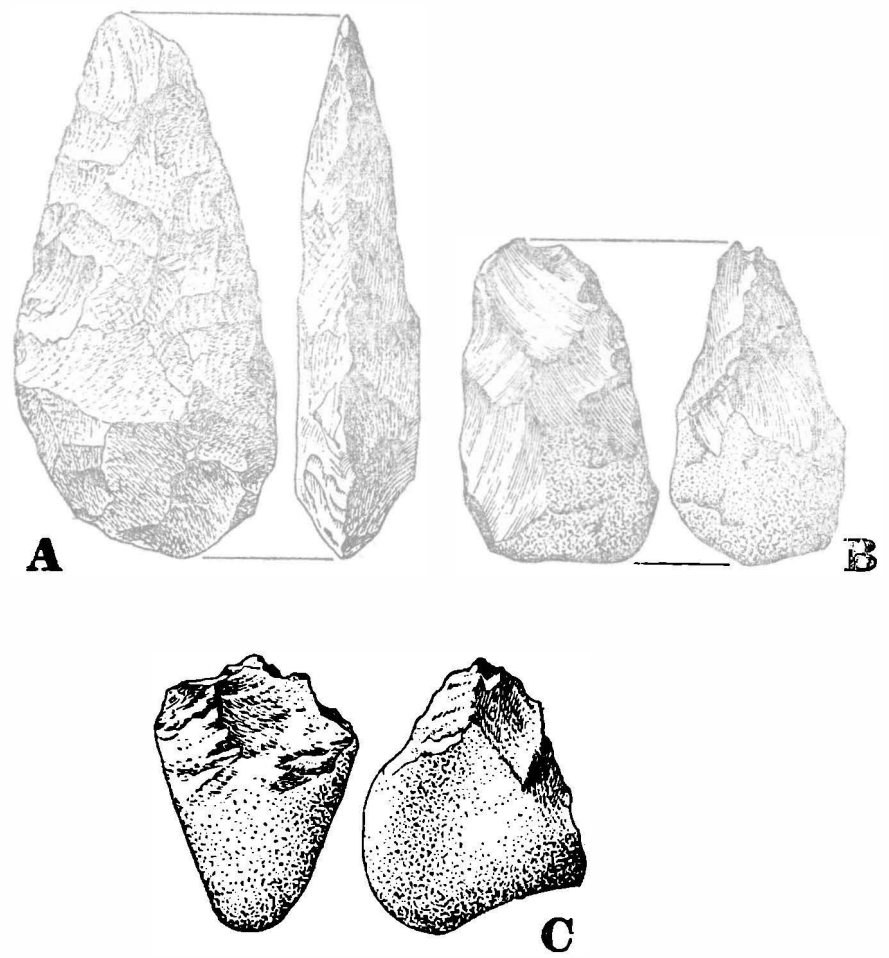
(3) Üst, orta ve alt paleolitik terimleri dönemlere ait buluntu ve kalıntıların (fosil ve taşların) yer tabakaları (katmanları) içindeki yerini, düzeyini gösterir. Genellikle, alt (katman) eskiye, üst (katman) ise yeniye aittir.

"İlkel" Çağdaşlarımız

Genellikle paleolitikten mezolitike, mezolitikten neolitike doğru olan evrim, her yörede aynı zamanda ve aynı sırada gerçekleşmemiştir. Kimi toplumlar, ekolojik ve kültürel nedenlerle, bazı evreleri daha hızlı aşmışlar, bazılarını da sanki atlamışlardır. Çağımızda, hâlâ, mezolitike veya neolitike geçememiş «ilkel» kültürler vardır. Kutup Eskimoları, Güney Afrika Buşman *(Bushmen)*ları, Avustralya Yerlileri, yakın bir süre öncesine ve endüstrileşmiş Batı toplumları ile ilişki kuruncaya kadar, avcılık-toplayıcılık veya üst paleolitik aşamasında bulunuyorlardı. XIX. yüzyıl antropologları, «İlkel Çağdaşlarımız» adı verilen bu kültürleri incelemekle, paleolitik hayat biçiminin ve kültür sisteminin açıklanabileceğini umuyorlardı. Bu umut, daha sınırlı bir ölçüde, bugün de sürmektedir. Ancak sorun göründüğünden daha karmaşıktır. Çünkü, «ilkel çağdaşlarımız» paleolitikin *tipik* kültürleri değildir. O dönemin dirlikli kültürleri, çoğunlukla mezolitik ve neolitik aşamalardan geçerek bugüne gelmişlerdir. İlkel çağdaşlarımızın neden ya da nasıl olup da çöllerde, kutupsal ve tropik yörelede yaşamak zorunda kaldığı kesinlikle bilinemiyor.

İlkeller sorununa iki ana yoldan yaklaşılabilir. İlkel çağdaşlar, ya daha güçlü kültürler tarafından kıyıköşe yörelere doğru itilmişler, ya kendiliklerinden ya da iklim değişmeleri nedeniyle buralara çekilerek çevrelerine uyum sağlamışlardır. Her iki durum da, tarıma elverişli olmayan arktik (kutupsal), tropik ve çölümsü yöreler, avcı-toplayıcı ilkelleri, daha güçlü tarımcılardan koruyan doğal engebeler olmuştur. Üçüncü bir olasılık da, ilkellerden bazılarının kendiliğinden çekilmiş; ötekilerinse zorla sürülmüş (itilmiş) olmasıdır, kıyıköşe yörelere doğru! Ne var ki, tipik olmayan bu kıyıköşe toplumları incelemekle, *gerçek* paleolitik öğrenilemez. İlkeller bize, belki ipuçları verebilir, ama doğru ve güvenilir bilgi veremezler. İşte bu nedenledir ki, çağdaş antropoloji ve arkeoloji, bugün artık yaşamayan ve başka ya da güçlü kültür biçimlerine dönüşmüş olan bu kültürlerin *tarihini*, onların geride bıraktığı dayanıklı buluntular yardımıyla, «yeniden inşa etmeye» çalışmaktadır[4].

(4) «Tarihi yeniden inşacılığın» açıklaması ve eleştirisi 4. Bölüm'de yapılmıştır.

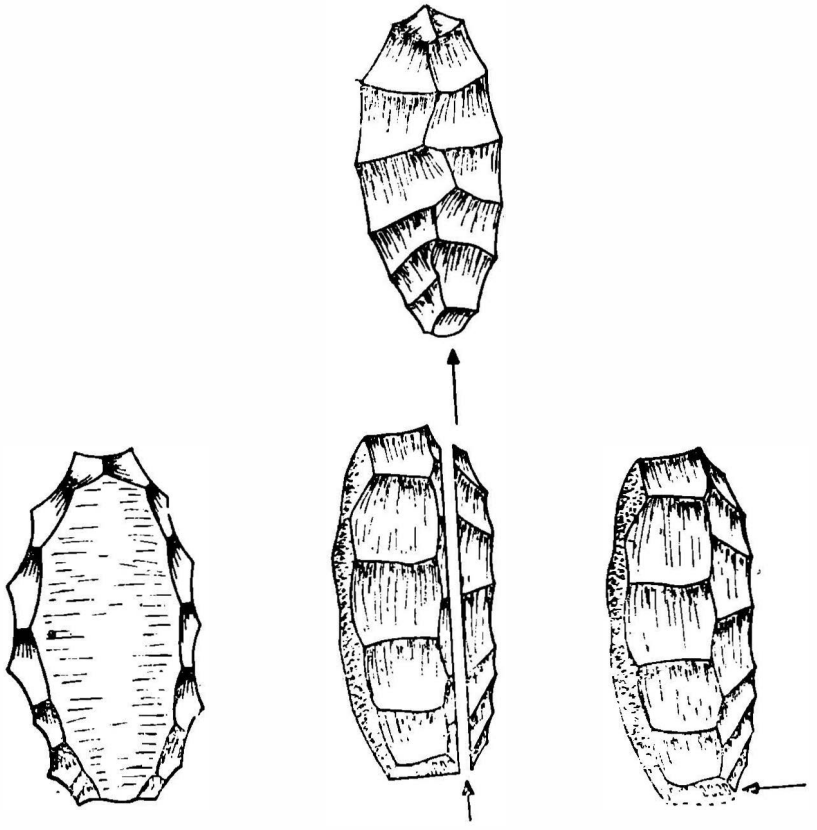

ŞEKİL 8-2. ALT PALEOLİTİK ALETLERİ: *A. Acheul, B. Abbevilie, C. Olduvai tipi Teknoloji (endüstri) Örnekleri. (History of Mankind,* UNESCO, 1962:I-67).

Alt Paleolitik

İlk aletler, bir yanı ya da ucu yontulmuş çakıl taşlarıdır. En eski el baltaları, Doğu Afrika'da bugünkü Tanzanya sınırları içindeki *Olduvai* bölgesinde bulunmuştur. Arkeoloji yazınında buna «*Olduvan* (yontuk çakıl) kültürü» adı verilir. Kültürün tahmin edilen yaşı 2 milyon yıl öncesine gider. Afrika'da, Ortadoğu'da, Avrupa'da ve Hindistan'da çakıl taşından yapılmış

bu en eski aletlerin yerini, giderek, *Acheul* tipi gelişmiş el baltaları almıştır (Şekil 8-2, A.) Bu dönemin «alet çantası» içinde *bola* adı verilen taşlar da vardır. («Alet çantası», bir kültür evresinde kullanılan aletler topluluğunu ya da takımını içine aldığı kabul edilen teknik bir kavramdır.) *Bola* taşları, ip gibi kullanılmaya elverişli (sarmaşık vb.) doğal malzemeye bağlı olarak koşan hayvanın ayaklarına doğru fırlatılan ağırlıklı bir kementtir. Kaçan hayvanın ayaklarına sarılıp dolanan taşlar, avcılığı kolaylaştırmıştır. Ayrıca, bir taş gövdesinden çıkarılan *yongalar (flake)* da çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. *Olduvai* (çakıl taşı) endüstrisini, birbirinden farklı iki kültür izlemiştir. Bunlardan ilkine *çekirdek (core)* endüstrisi, ötekine *yonga* endüstrisi adı verilir. Birinci tip endüstride yontulan taşın için-

ŞEKİL 8-3. PALEOLİTİK TEKNOLOJİSİ: *Sırtlı Kazıyıcıların Yapımı* ve altta «Levallois-tipi Kaplumbağı» çekirdek. (Harris, 1971 : 162)

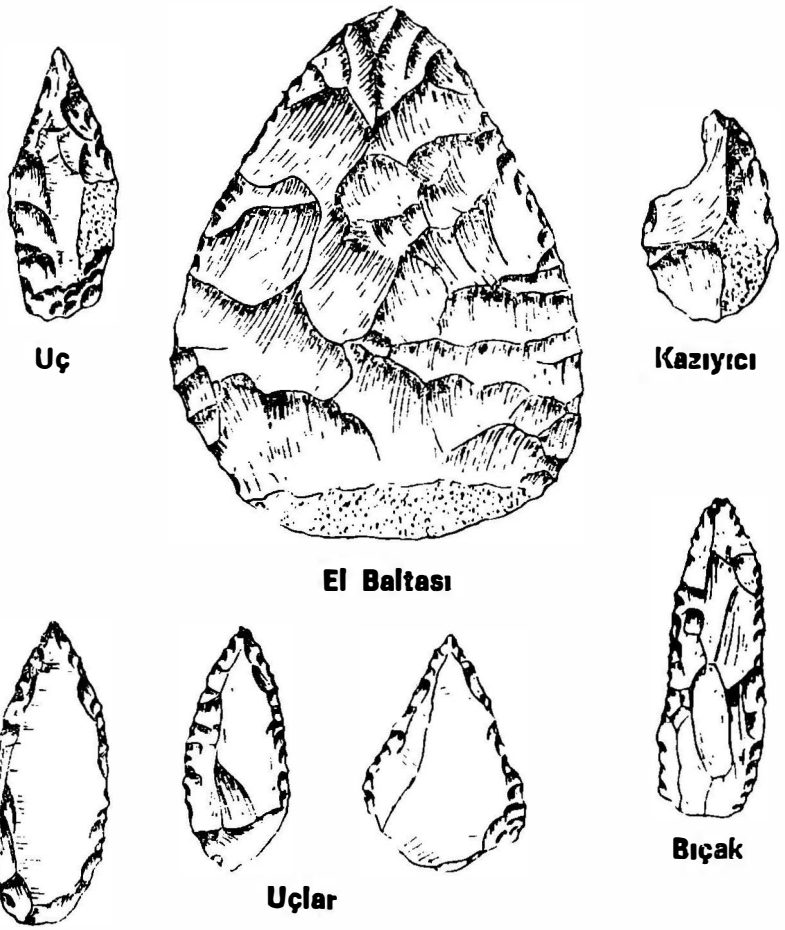
den çıkarılan çekirdek ya da göbek; ikincisinde ise, yontu sırasında elde edilen yongalar kullanılmıştır. İki tip gelenek ve endüstri, yüzbinlerce yıl, bir arada ve yanyana yaşamış ve birlikte gelişmişlerdir.

Riss Buzulu döneminde, *Acheul* tipi aletler «yumuşak çekiç» tekniği ile yapılmıştır. Bu teknikte, yonga ve dilgiler, ağaç ve kemik çekiçler yardımıyla yontuluyordu. Uzun süren denemelerden sonra, «sırtlı kazıyıcılar» diye bilinen ve yeni bir teknikle yapılan aletlerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Yumru yeni bir teknikle yontulur (Şekil 8-3); bir yüzeyi istenen alet biçimine sokulur; yandan bir çekiç darbesiyle, alet ana gövdeden ayrılır. Geriye, kaplumbağaya benzeyen ve «*Levallois* tipi» denen bir çekirdek kalır. Dilgiler, boyu eninden en az iki kat uzun olan çok ince aletlerdir. Bunlara yapım tekniği bakımından «dilgi» *(blade* ya da *lama)*, kullanış yönünden *çakı* ya da *bıçak* adı verilir. Bu tip aletler alt paleolitikin sonlarına doğru ortaya çıkmış; kesme, kazıma ve delme işlerinde kullanılmıştır.

Orta Paleolitik

Bu dönemin «alet ya da takım çantası»nda çeşitli el baltaları ile *Acheul* tipi daha küçük aletler yer alır. Bu evre'nin teknolojisindeki önemli gelişme yonga ve dilgilerde olmuştur. Orta paleolitikte kullanılan ve geliştirilen yeni aletler, prehistorya bilim dilinde, *Mouster* teknolojisi olarak da geçer (Şekil 8-4). El baltasına ek olarak «çanta», yeni tipte kazıyıcı uç ve çakılarla zenginleşmiştir. Özellikle, ağaç sap ve çubuklara takılmaya elverişli olan «uç»lar dikkati çeker. Yongaların, belli bir maksada uygun olarak işlenmesi, düzeltilmesi (rötuşu) için, kemikten özel aletler de yapılmıştır (Şekil 8-4).

Orta paleolitik, kabaca, *Neandertal* insanın yaşadığı zamanlara verilmiş bir isimdir (Şekil: 2-5, s. 42). Zaman ilişkisinin kurulması, orta paleolitik dönemin, *Neandertal* mezarları yardımıyle, daha iyi değerlendirilmesini sağlamıştır. *Karmel* Dağı ile *Skhul* mağaralarında bulunan mezarlardan, ölü gömme töresinin bu çağda oldukça yaygın bir gelenek haline geldiği görülür. Bazı mezarlarda, cesedin yanında (kabrin içine konmuş) aletler bulunmuştur. Bu bulgular, ölüm olgusunun, orta paleolitikte yaşayan insanlarca «uzak bir diyara doğru yolculuk» gibi algılandığı şeklinde yorumlanmıştır.

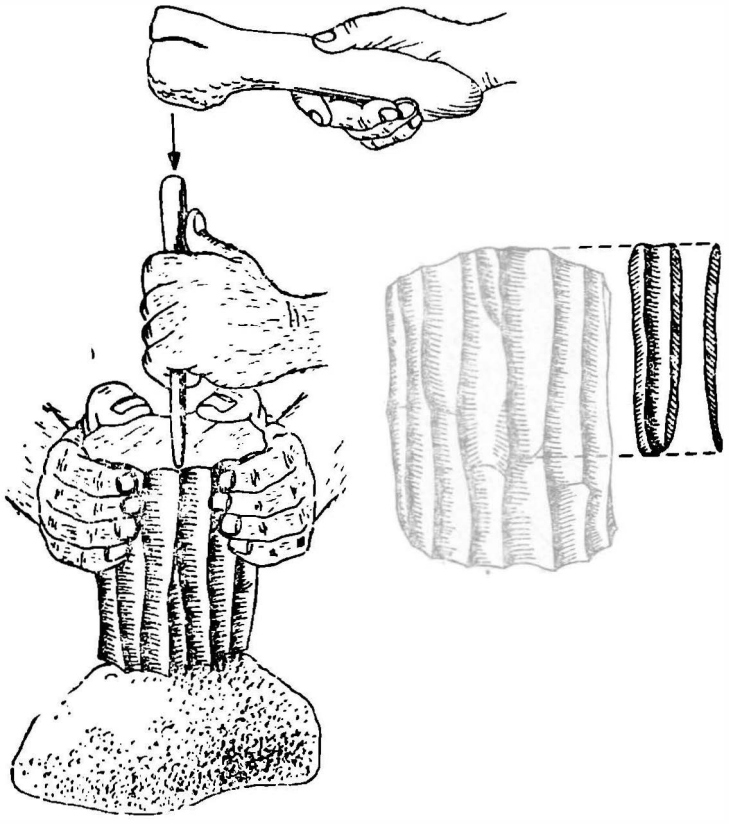

ŞEKİL 8-4. ORTA PALEOLİTİK: *«Mouster-tipi» Alet Endüstrisinin* Bazı Örnekleri. (Harris, 1971:163)

Üst Paleolitik

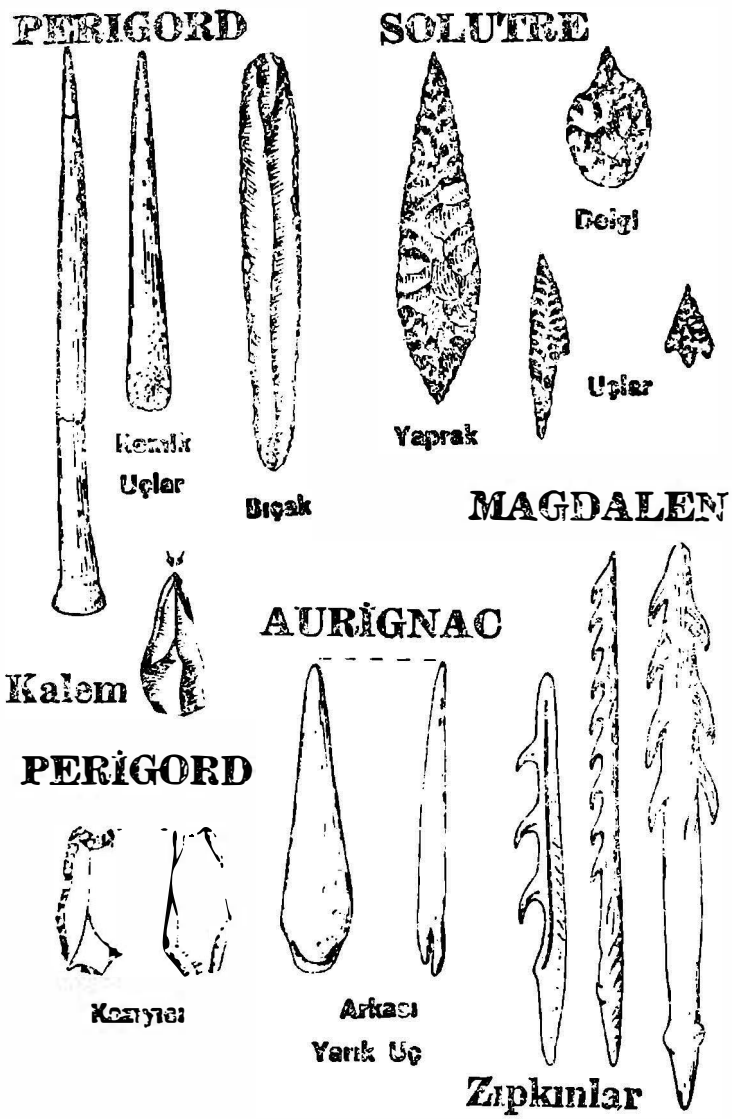
Üst paleolitik, ilk yontuk çakıl aletlerden sonra, en az 40 bin kuşak (800 bin yıl) sürmüş bir kültürel birikimin sonucudur. Üst paleolitikte yonga tipi alet teknolojisinde önemli atılımlar yapılmış; alet yapmaya elverişli aletler, *kalem ve uçlar*, geliştirilmiş (Çambel, 1970); bunların yanı sıra, fildişi, kemik ve boynuz, alet yapımında, malzeme olarak kullanılmaya başlanmıştır. Üst paleolitik evrelerde, belli büyüklükte bir gövde ya

da yumrudan elde edilen kesici kenar boyu, yeni bir dilgi çıkarma tekniğiyle, 3-12 kat arasında artırılmıştır (Şekil 8-5).

ŞEKİL 8-5. ÜST PALEOLİTİK: *Dilgi Çıkarma Tekniği ve Dilgiler.* (Harris, 1971:165)

Daha önce (2. Bölümde) sözü edilen *Cro-Magnon* (Mağarası) insanı üst paleolitikte yaşamıştır. Güneybatı Fransa'da 32 bin yıl kadar önce gelişen *Perigord* ve *Aurignac* endüstrilerini (Şekil 8-6), Orta Avrupa ve Güney Rusya ovalarında egemen olan *Gravette* geleneğindeki kültürler izlemiştir. Aletler genellikle küçüktür ve belli maksatlara elverişli olarak yapılmıştır. Ok ve mızraklara takılan, ağaç veya kemikten yapılmış uçlar (başlıklar) bu dönemde çok ileri bir teknolojik düzeye ulaşmıştır (Şekil 8-6).

ŞEKİL 8-6. ÜST PALEOLİTİK ALETLERDEN SEÇİLMİŞ BİR TAKIM. (Harris, 1971 : 168).

Ayrıca «Venüs» adı verilen çok sayıda kadın heykelcikleri bulunmuştur. Büyük memeli ve geniş kalçalı heykellerin yapımında, sileks, kemik ve fildişi gibi malzemenin kullanıldığı görülür. Verimlilik simgesi olduğu sanılan bu heykelciklerin dinsel ve büyüsel törenlerde özel bir yer ve anlam taşıdığı düşünülmektedir. *Gravette* kültürleri, çoğunlukla, mağaralarda ve kaya altı sığınaklarında konaklamışsa da, hayvan derisinden yapılmış, kısmen toprağa gömülü «çadırlı konaklar» da inşa etmişlerdir (Şekil 8-9). Bugünkü Rusya ve Çekoslovakya topraklarında, üstlerinin hayvan postlarıyla örtüldüğü tahmin edilen yuvarlak ve dörtgen biçiminde çadırlı konak temelleri bulunmuşur (Rust, 1962). Bu tip çadırların değişik bir biçimini, avcı, toplayıcı Kızılderililer (kovboy filmlerinde görüldüğü gibi) son zamanlara kadar kullanmakta idiler (Şekil 8-9).

18 bin yıl kadar önceleri, bugünkü Fransa ve İspanya toprakları üzerinde yaşayan *Solutre* tipi kültür, dikensi çıkıntılı, iki yüzeyli, yapraksı uçlar ve iğneler kullanmıştır. Bu aletler, hayvan derisinden Eskimo tipi (dikilmiş) elbise yapma tekniğinin ileri bir düzeye ulaştığına kanıt sayılmaktadır. İnce dikiş iğneleri, kürkten elbise dikme teknolojisinin daha da geliştiğini gösterir. Dönemin en ileri teknolojisi 16 bin yıl önce başlayıp 10 bin yıl öncesine kadar devam ettiği sanılan *Magdalen* kültüründe görülür. Avcının alet çantasında zıpkın *(harpon)* adı verilen yeni tip olta ve kancalar vardır. *Magdalen* kültürü, ok ve yaya ek olaak, mızrak ve zıpkınları (Şekil 8-6) daha uzağa atabilmek için özel fırlatıcılar (savurgaçlar) da kullanmıştır.

Üst paleolitikte *Aurignac*[5] kültür evresinde ortaya çıkan mağara sanatı, teknolojik gelişmeye paralel olarak, doruğa erişir. Sanat biçimlerinde ve anlatımda belirgin bir gelişme vardır. Derin mağaraların ışık görmeyen duvarlarında, renkli hayvan resimleri ve av sahneleri bulunmuştur. Avcılar, giyimli, ok ve yay ile donanmış, av hayvanları ise çoğu kez ok veya mızrakla yaralı durumda çizilmiştir. Duvarlarda boş yerler olduğu halde, resimlerin üst üste çizilmiş olması, resimlerin dinsel, büyüsel ve törensel bir anlam taşıdığı yönünde yorumlanmaktadır. Resimlerin çoğunda, konu olarak, at, bizon, mamut, rengeyiği gibi büyükbaş hayvanların seçildiği görülmektedir.

(5) *Aurignac* tipi kültürün bazı aletleri için bkz: Şekil 8-6.

ŞEKİL 8-7. ÜST PALEOLİTİK MAĞARA SANATI: *Lascaux (Fransa).* (Harris, 1971:173).

Paleolitik Teknolojinin Evrimi

Yukarıda anlatılan paleolitik, bu kültür döneminin Avrupa ve Afrika'da oldukça iyi incelenmiş evrelerini yansıtmaktadır. Avustralya ve Amerika'daki paleolitik, aşağı yukarı aynı aşamalara, biraz gecikmiş olarak ulaşmıştır. *Mouster*'e çok benzeyen bir orta paleolitik teknolojisine Kuzey Çin'de rastlanmıştır. *Würm* Buzulu'nun sonunda, kemik, yonga ve dilgi aletler bütün kıtalara iyice yayılmış bulunuyordu. Öyle ki, üst paleolitikin son yarısında, hangi kıtanın daha ilerde olduğunu söylemek güçtür. Paleolitik teknolojinin evrimi şöyle özetlenebilir:

(1) Alet çantası ne kadar yeni ise, hammaddenin (malzemenin) kullanılışı, işçilik, detay ve simetri bilgisi ve uygulaması (teknoloji) o kadar ileridir.

(2) Alet çantasındaki çeşitler, alt paleolitikten üste (yukarı) doğru büyük bir hızla artmıştır.

(3) Yeni ve küçük aletler, büyük ve çok maksatlı aletlerin yerini almış, teknolojik evrim, çok maksatlı büyük aletlerden tek maksatlı küçük aletlere doğru olmuştur.

(4) Teknolojik gelişme, belli bir hammadde (malzeme)den elde edilen alet sayısını, başka bir deyimle malzemenin randımanını, giderek, yükseltmiştir (Bordaz, 1970).
(5) Üst paleolitik evredeki önemli gelişme, alet yapan aletlerin ortaya çıkmasıyle mümkün olmuştur. (Çambel, 1970).

Paleolitikte İklim ve Doğal Çevre

Önemli teknolojik gelişmelere karşılık, paleolitik insan günlük besinini yine de *avcılık*, *balıkçılık* ve *toplayıcılık* yoluyla sağlamış, daha ileriye gidememiştir. 20-30 kişiyi aşamayan, dağınık yaşayan göçebe grupların besin düzeninde ya da «yemek listesi»nde, av hayvanları, balıklar, yabanıl meyve ve sebzelerle, bitki kökleri veya kök bitkiler bulunuyordu. Avcı-toplayıcılar, bu tür besinleri elde etmek için, sık sık yer değiştirmek ve bir göçebe hayatı yaşamak zorunda bulunuyorlardı.

Şüphesiz ki, buzulların bir ilerleyip bir gerilemesi, bir yandan iklim ve doğal çevre şartlarını; öte yandan, belli bir iklimde yaşamaya yatkın olan *fauna* (hayvan topluluğu) ile *flora*'yı (bitki örtüsünü) bir ölçüde etkilemiştir. Buzulların binlerce yıllık döngüler içinde ilerleyip gerilemesi, yeryüzünün soğuk, ılıman ve sıcak bölgelerinde düzgün iklim değişmelerine yol açmıştır[6]. Bu değişmeler, *flora ve fauna*'da, kimi türlerin çoğalıp azalmasına, bazen belli bir türün toptan ortadan yok olmasına yol açmıştır. Buzulların her ilerleyişinde, sıcak iklim türleri güneye doğu göçerken; buzulların geri çekilişinde, soğuk iklim türleri kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Buzulların bu tür hareketleri, sırasıyla, «buz çölleri»nin tundraya; tundraların ormana ve ormanların yeniden çöle dönüşmesine sebep olmuştur. Avcı-toplayıcı kültürün besin düzeni, alet çantasındaki yenilikler kadar, doğal çevredeki köklü değişmelere de bağlı gözükür. Şöyle ki, en ileri bir teknoloji, hayvan ve bitkilerin azaldığı bir *kıtlık* döneminde, besin sıkıntısı çektiği halde; görece geri bir teknoloji *bolluk* dönemlerinde yüksek bir hayat düzeyine kavuşmuştur. Bolluk veya kıtlık, teknolojik gelişme düzeyinden çok, doğal çevre ve iklim koşullarına bağlı

(6) Buzul dönemlerindeki sıcaklık *(suhunet)* değişmeleri için Tablo 8-2'ye bakınız.

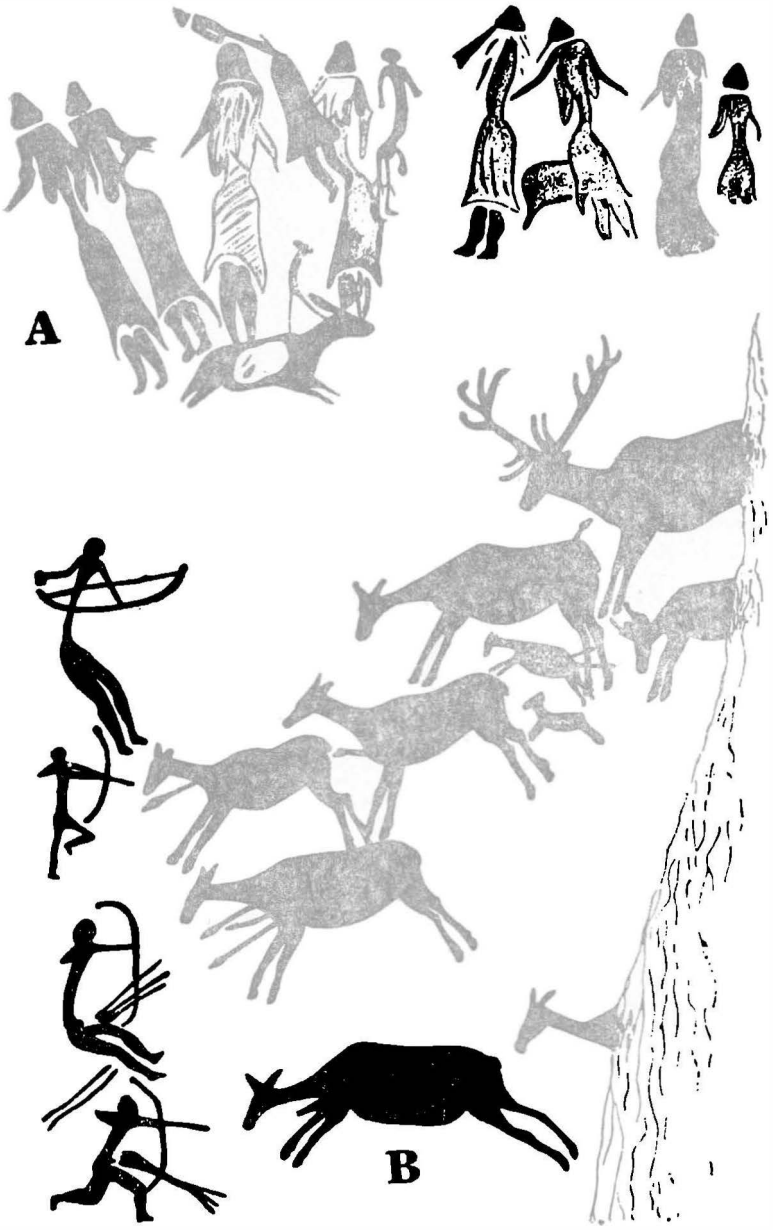
kalmıştır. Ancak paleolitik dönemde yaşayan atalarımız, bolluk ve kıtlığın yavaş değişen ekolojik nedenlerini tümüyle kavrayamadıkları için, besin sorununu dinsel ve büyüsel işlemlerle kontrol etmeye çalışmışlardır, tıpkı «ilkel çağdaşlarımız» gibi.

Mağara sanatının en yaygın yorumu ve açıklaması da bu yöndedir. Belki de paleolitik insan, avının resmini yapmakla, onu daha kolay avlayacağına inanıyordu (Şekil 8-7). Ancak, bolluk ve kıtlık, bir yandan da grupların veya göçebelerin nüfus dinamiğine bağlı idi. Geçici bir bolluk, nüfusun artmasına yol açarken; artan nüfus, besin tüketimini çoğaltarak, geçici bolluğun kıtlığa dönüşmesini hızlandırıyordu (Şekil 9-2). *Würm* Buzulunun sonlarına doğru yeryüzü yeniden ısındı[7]. Eriyen buzlar, buzullarla kaplı bölgenin güneyinde geniş çayırların, genç ve güçlü otlakların gelişmesine olanak verdi. Kar suyunun sürekli olarak beslediği çayırlarda, otoburlar (atlar, sığırlar, bizonlar, mamutlar ve geyikler) hızla çoğaldılar. Buzullar çekildikçe çayırlar genişledi; çayırlar genişledikçe yaban sürüleri çoğalıp bollaştılar. Bu, kıtlıktan önceki, geçici ve büyük bolluk idi. Çünkü, bundan 12 bin yıl önceleri, başka tür bir canlı (çeşitli iğne yapraklılar) bu sulak çayırları ve verimli otlakları büyük bir hızla kaplayıp kapattı. Orman saldırısı, çayırda yaşayan yaban sürülerini, her yana ve yöne doğru sürdü, süpürdü; göç edemeyenleri ortadan kaldırdı. Değişen iklim ve doğal çevre, İnsanoğlundan yeni bir teknoloji ve kültürel uyum istiyordu.

Mezolitik

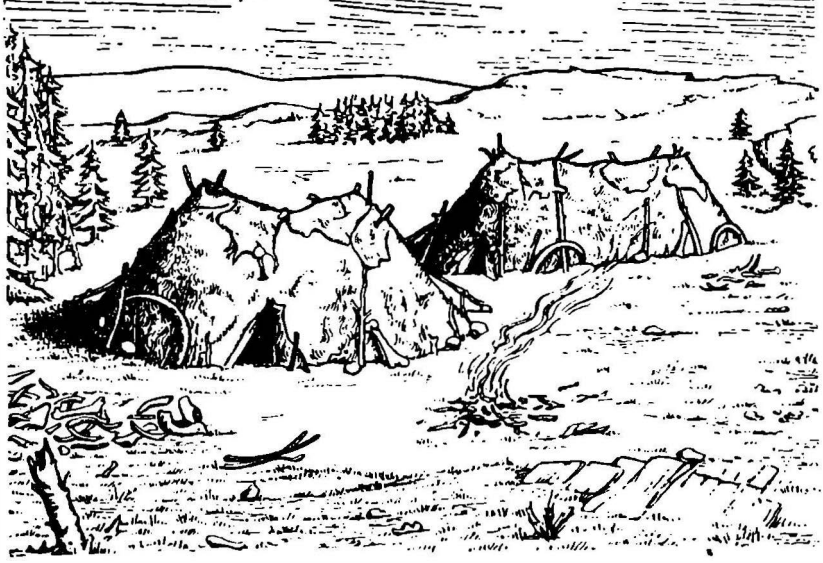
Çam ormanlarının, değişen iklim sonucunda, otlak ve çayırları büyük bir hızla işgal etmesi karşısında, mezolitik avcılar deniz, akarsu ve göl kıyılarına çekilmek zorunda kaldılar. Orman çevreleri, geyik, yaban domuzu ve yaban öküzü gibi otoburların yaşamasına elverişli koşullara sahip bulunduğu halde, bazı yaban sürüleri, sık sık değişen ekolojiye uyum yapamadıkları için, göç yolunu tuttular; bunlardan bir kısmının türü tükendi. Ormanda yaşayabilen türlerin avlanması ise yeni bir avcılık tekniğini gerektirdi. İnsanoğlu ile köpek arasındaki dayanışma gereksinmesi, bundan 10 binyıl kadar önceleri, işte

(7) *Würm* dönemi sonundaki *ısınma* Tablo 8-2'de gösterilmiştir.

ŞEKİL: 8-8. MEZOLİTİK MAĞARA SANATI: *A. Tören, B. Av Sahneleri. (History of Mankind,* UNESCO, 1962:189).

böyle bir geçiş döneminde doğdu. Kuvvetli koku alma duyusu ile köpek, avcının avını bulmasına, onu izlemesine ve yaralı avı yakalamasına yardım edecek, insan da, köpeğin bu hizmetine karşılık, ondan daha güçlü ve yabanıl etoburlara karşı yardımcısını savunacak ve besleyecek idi. Böyle bir yardımlaşma anlayışı içinde, köpek evcilleştirildi; İnsanoğlunun en eski ve sadık dostlarından biri oldu. Köpeğin yardımına rağmen, ormandaki av, açık alanlardaki sürek avı (yabanıl at, geyik ve bizonların avlanması) kadar verimli olmamıştır. Bu güçlük karşısında, zaten su kenarlarına çekilmiş olan avcılar, geniş ölçüde balıkçılığa ve daha yoğun bir toplayıcılığa yönelmek zorunda kalırlar. *Aurignac ve Perigord* geleneğindeki kültürlerin çocukları ve torunları için, mezolitik, geçici bir kıtlık dönemi olmuştur. Besin belki de, eskisi kadar boldur; fakat elde edilmesi zorlaşmıştır. Avcılık veriminin düşmesi, giderek mağara sanatını da etkilemiştir. Kaybolan hayvan resimlerinin yerini, aletler üzerine işlenmiş soyut ve geometrik desenler alır. Kimi sanat tarihçileri, mağara sanatındaki bu değişmeyi

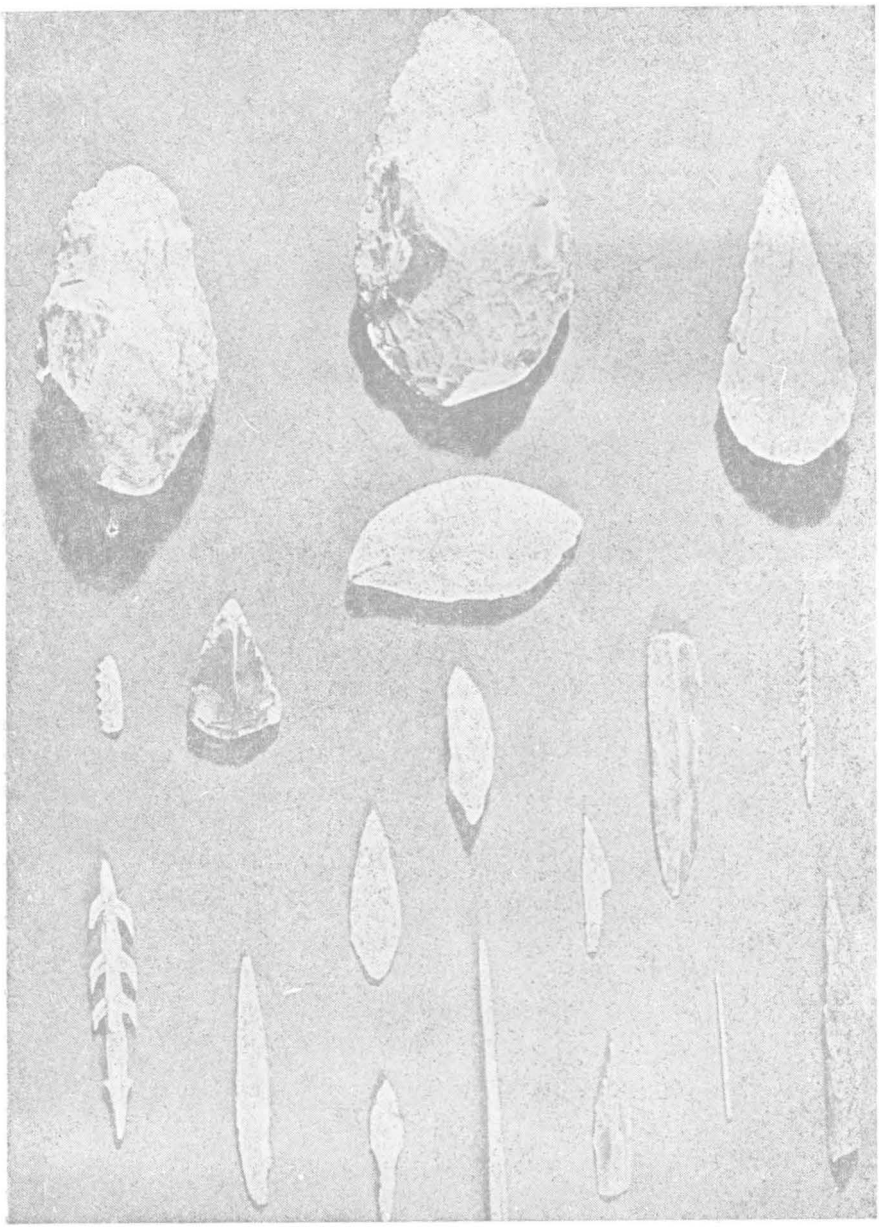
ŞEKİL 8-9. MEZOLİTİK YERLEŞMESİ: ÇADIRLI KONAK RÖLEVESİ. *Silezya (Orta Avrupa). (History of Mankind,* UNESCO, 1962:136).

mezolitik kültürün çözülüşü ve gerileyişi gibi görmüşlerse de, bu, pek de güvenilir bir yorum olmasa gerektir. Sanattaki değişmeye karşılık, teknolojide büyük bir gelişme ve ilerleme vardır. Besin elde etmek ve barınmak gibi temel biyolojik sorunların çözümünde ortaya çıkan güçlükler, yeni keşif ve buluşların ana kaynağı olmuştur. Orman içinde ve dışında barınma gereği kulübeli ve çadırlı konakların gelişmesine yol açmıştır (Şekil 8-9). Köpeğin evcilleştirilmesi, kültürün evrimi açısından, hiç de azımsanamayacak bir başarı olmuş; İnsanoğluna öteki hayvanların da evcilleştirilebileceği fikrini vermişti.

Bu dönemde taş aletlerin evrimi, büyük bir hızla devam etmiştir. *Mikrolitik* (küçük taş) adı verilen yeni bir «alet» yapım teknolojisi ya da endüstrisi, bazı yörelerde küçük yonga ve dilgilerin ağaç saplara takılarak —büyük baltalar yerine— kullanılması, taş malzemenin tüketiminde büyük bir ekonomi (tasarruf) sağlamıştır. Ormanların ve ahşap malzemenin bolluğu, bir yandan ağaç aletlerin evrimine, öte yandan ahşap malzemeyi kesmeye, soymaya ve onlara biçim ve görev vermeye elverişli dülgerlik aletlerinin gelişmesine yön vermiştir. Cilalı taştan yapılmış küçük balta, sap takılan, ileri ve çok kullanışlı bir alet idi. Ayrıca, üst paleolitik avcılarınca balık avında kullanılan olta ve zıpkınları, kayık, kürek ve ağ gibi balıkçılık araç ve gereçleri izlemiştir. Böylece, mezolitik evre, teknolojik bakımdan büyük bir keşifler ve buluşlar çağı olmuştur, denilebilir. Mezolitik kültürler, alet çantasını zenginleştirerek, İnsanoğlunun doğal çevre ve hayvanlar üzerindeki teknolojik kontrolunu genişletmiş ve güçlendirmiştir (Şekil 8-10).

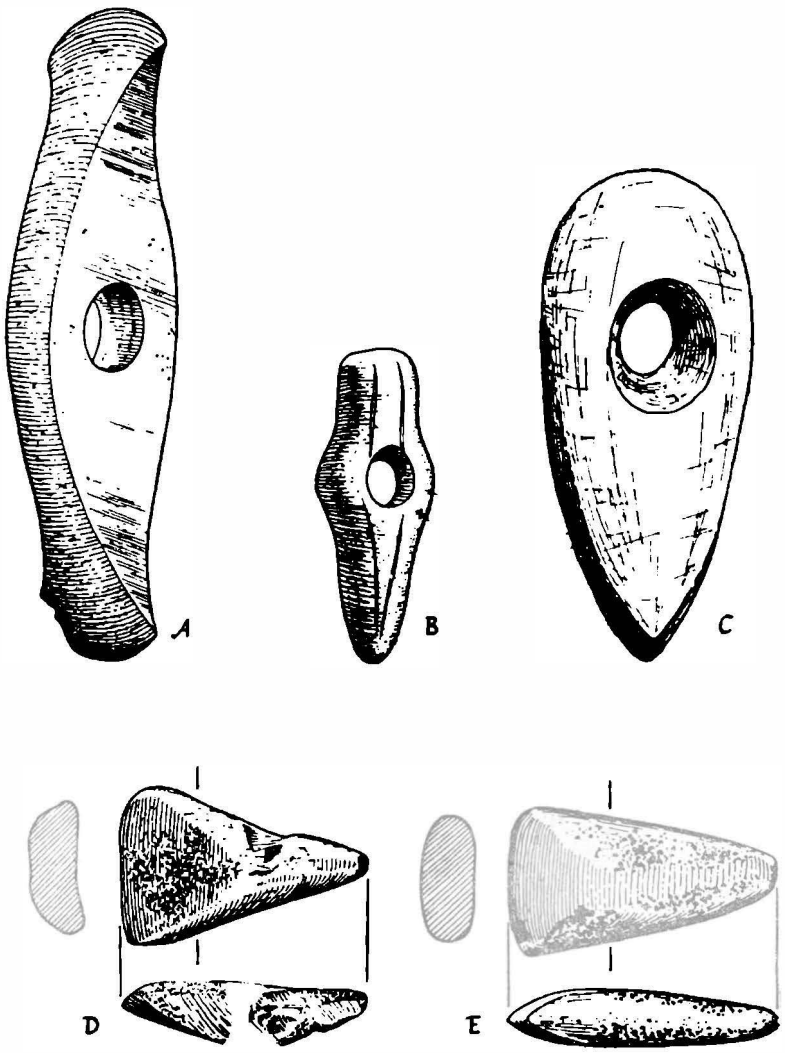
Neolitik Devrimi

Teknik bir terim olarak *neolitik*, yeni taş anlamına gelir ve geleneksel olarak «cilalı taş» diye bilinen çağa tekabül eder. (Şekil 8-11). Ancak bu dönemin belirgin özelliği, besin probleminin çözümünde gerçekleştirilen büyük *devrim*dir. Paleolitik ve mezolitik kültürleri, yiyecekleri besinleri avlayıp topladıkları halde, neolitik kültürler hayvan ve bitkilerden bazılarını evcilleştimeyi başarmışlardır. Avcılığın yerini hayvancılık, toplayıcılığın yerini ise tarım ya da rençberlik almıştır. Bu gerçekten büyük bir devrimdir. Çünkü İnsanoğlu, hayvan ve bitkileri evcilleştirmekle, onların biyolojik evrimine, türleşme-

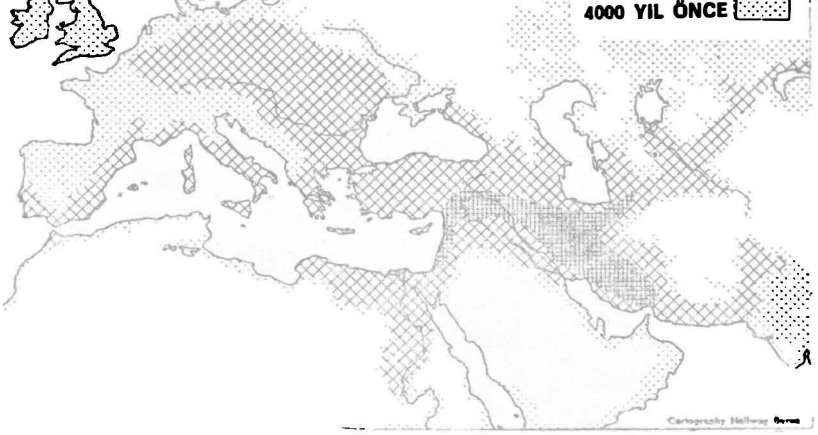
ŞEKİL 8-10. MEZOLİTİK «ALET ÇANTASI». *Baltalar, Çakılar ve Oltalar.* *(Early Man,* Time, 1965:117).

sine, melezleşmesine, çoğalmasına da egemen olmuş, yön vermiştir. Neyin, nerede, ne kadar, nasıl ve ne amaçla üretileceğine, O, karar vermeye başlamıştır. Beslenme probleminin bu yoldan çözümü, besin üretimini büyük ölçüde artırmıştır. Kimi antropologlara göre, hayvanların ve bitkilerin evcilleştiril-

ŞEKİL 8-11. NEOLİTİK: CİLALI TAŞTAN BALTALAR: A, B ve C Örnekleri, bugünkü Fransa'dan (Déchelette); D ve E tipleri, Hindistan'dan (Wheeler): *(History of Mankind, UNESCO, 1962:239).*

mesi anlamına gelen «Neolitik Devrimi» uygarlığın belki de en büyük aşaması olmuştur. Bu oldukça doğru bir gözlemdir. İlk köy *yerleşmelerini*, sulu tarımın sağladığı artı ürünün sonucu ortaya çıkan, *kentler, iş bölümü, para ve pazar ekonomisi, yazının ve matematiğin icadı, mülkiyetin ve eğitimin kurumlaşması, hukukun, yönetimin, bilim, düşünce ve inançların sistemleştirilmesi, çanak çömlek yapımı* ve *dokumacılık* izlemiştir. İlk yerleşik hayat, bugünkü bilgilerimize göre, «Tarım Devrimi»nden önceki yoğun toplayıcılığın en son ve ileri bir aşamasında, yani mezolitikte, başlamıştır. Fakat, adı geçen devrimlerin hemen çoğu sadece yerleşmenin değil, Tarım Devriminin ve ilk kentlerin ürünüdür. Sulu tarım ise, bugün olduğu gibi, üreticinin besin üretimini, ortalama 10-20 kat arasında artırmıştır. Tüketim fazlası, hayatı kolaylaştırmış, ortalama ömrü uzatmıştır. İnsanoğlu, nadir bir tür olmaktan çıkmış, bol bir türe dönüşmüştür (Harris, 1971:174). Ortalama ömür 25'ten 35 yıla çıkmıştır. Bu, yüzde 50'ye yakın artışın anlamı ve sonuçları 9. Bölümde tartışılacaktır[8]. Kentler, devletler ve imparatorluklar, tarlayı süren rençberin artı ürü-

ŞEKİL 8-12. TARIMIN ORTADOĞU'DA İCADI VE YAYILMASI. *(History of Mankind,* UNESCO, 1962:275).

(8) Nüfus dinamiğindeki değişmeyi görmek için 9. Bölümde Şekil 9-2 ile Şekil 9-3'ü karşılaştırınız.

nüyle kurulmuş, onunla var olmuş, artı ürün yetişmeyince ya da gereği gibi dağıtılamayınca, yıkılıp gitmişlerdir.

Evcilleştirme, insanla bitki ve insanla hayvan arasında, oldukça karmaşık bir ilişkiler sisteminin kurulmasını ve onun sürdürülmesini gerektirmiştir. Öyle ki, avcılık-toplayıcılık ekonomisinden üretim ekonomisine geçen İnsanoğlu, evcil hayvan ve bitkileri olmadan yaşayamayacağı gibi; evcil hayvan ve bitkiler de, karşıt olarak, insanın yardımı ve katkısı olmadan varlıklarını sürdüremezler (Şekil 8-13). Küçükbaş hayvanların evcilleştirilmesi, sürülerin yabanıl hayvanlardan, zararlı ve zehirli bitkilerden korunmasını, ölü mevsimlerde beslenmesini gerektirir. Buğday, arpa, mısır ve pirinç gibi tahıl türlerinin evcilleştirilmesi; tarlanın sürülmesi ve sulanması, tohumların saklanması, seçilmesi ve ekilmesi; ekinin, hayvan ve böceklerden korunması; olgunlaşan başakların belli bir dönemde kesilip biçilmesi, sap ve kabuktan ayrılması gibi teknik bilgi ve hizmetlerin öğrenilmesi sonucunda mümkün olmuştur. Yabanıl türlerde kendi kendine olan bu işler, evcil türlerde insan eli değmeden gerçekleşemez.

ŞEKİL 8-13. AMERİKA'DA MISIR BİTKİSİNİN EVCİLLEŞTİRİLMESİ VE EVRİMİ. *(History of Mankind*, UNESCO, 1962:239).

Yabanıl tahıl bitkisinin tanesi, olgunlaşınca, başaktan koparak kendiliğinden toprağa düşer. Oysa, söz gelimi, evcilleşmiş mısır tohumu, üreticinin ya da tüketicinin eli değmeden koçandan bile kopup ayrılamaz. İnsanın biyolojik evriminde rol oynayan genetik süreçler (mutasyonlar) hayvanlar ve bitkiler için de geçerlidir (Bkz: 2. Bölüm). Evcil hayvanların ve bitkilerin eviminde, doğal seçim ya da ayıklanmaya ek olarak, kültürel seçim ve ayıklama önem kazanmıştır. İnsanoğlu, bitki ve hayvan genetiğindeki yanlışlıklardan (mutasyonlardan) kendi çıkarı yönünde yararlanmıştır[9] (Şekil 8-13). Tarım devrimi, başka bir deyimle, avcılık ve toplayıcılıktan hayvancılık ve tarımcılığa geçiş, yeryüzünün benzer fakat birbirinden çok uzak üç bölgesinde, Ortadoğu'da, Meksika'da ve Çin Hindi'nde birbirinden bağımsız olarak başlamıştır. Bugünkü bilgilerimize göre, Ortadoğu'daki tarım üretimi 10 bin yıl; Orta ve Güney Amerika (Peru) tarımı ise 8 bin yıl öncesine uzanmaktadır. Solheim (1970), Kuzey Tayland'da *Spirit* adı verilen bir mağarada bulduğu fasulye, bezelye ve kök bitkilerin 11 bin yıl önce tarıma alınmış olduğunu hesaplamıştır. (Bkz: Şekil 8-19).

ŞEKİL 8-14. ORTADOĞU'DA İLK TARIM YERLEŞMELERİ: «MÜMBİT (VERİMLİ) HİLAL». *(History of Mankind,* UNESCO, 1962:275).

(9) Mutasyon, doğal ve kültürel seçim konuları ya da süreçleri üzerinde, daha önce, 2 .Bölümde durulmuştur.

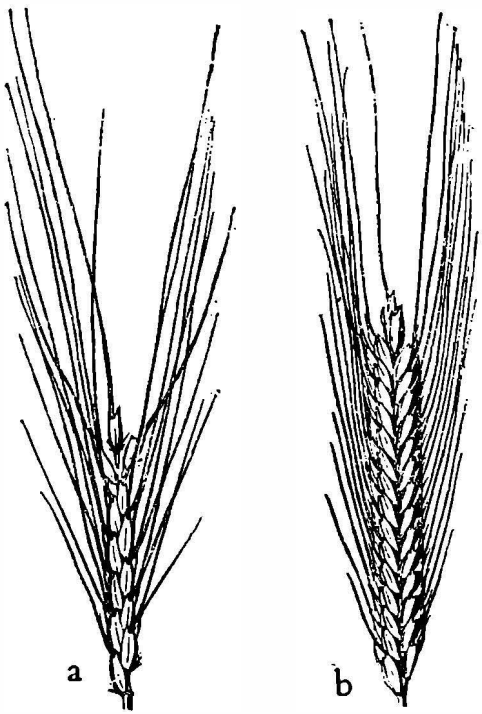
Karbon-14 tekniği ile yapılan yaş tahminleri *doğru ise,* Tarım Devrimi Güney Asya'da Ortadoğu'dakinden en az bin yıl önce başlamış olmalıdır. Ortadoğu Neolitik'i, batıda Akdeniz'in, kuzeyde Anadolu yaylasının, doğuda Zaros (Zagros) dağlarının, güneyde Arap yarımadasının sınırladığı dik dörtgen alan içinde başlamıştır. Tanımlanan bölge, bugünkü Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail ülkeleriyle, Türkiye'nin Güneydoğu illerini ve Dicle ve Fırat nehirlerinin «verimli» vadilerini içine almaktadır. Tarihçi Breasted, bu yöreye «Verimli Hilal» adını vermiştir (Şekil 8-14). Arpa ve buğday, koyun, keçi ve domuz, ilk kez bundan 10 bin yıl kadar önce, işte bu yörelerde evcilleştirilmiş ve tarıma alınmış olmalıdır. Devrimin sonucu olarak, nüfus yoğunluğu önce 10 kat kadar artmış; sonraları, devrimin yayılması ve sulu tarım teknolojisinin gelişmesiyle nüfus yoğunluğu, paleolitik döneme göre, 50-60 kat dolayında yükselmiştir.

Tarımın Ortaya Çıkışı

Evcilleştirilen ilk bitki ve hayvanlar, Ortadoğu bölgesinde doğal ve yabanıl olarak bulunan türlerdir. Yaban buğday, arpa, koyun ve keçi, Tarım Devrimi öncesinde de bu bölgede yaşayan mezolitik kültürlerin «yemek listesi»nde yer alıyordu. «Yemek listesi», «alet (takım) çantası» gibi, arkeolojik bir deyim ve kavramdır; belli bir kültür sisteminin yediği, ürettiği bütün besinleri içine alır. (Bkz: Şekil 8-17 ve 18).

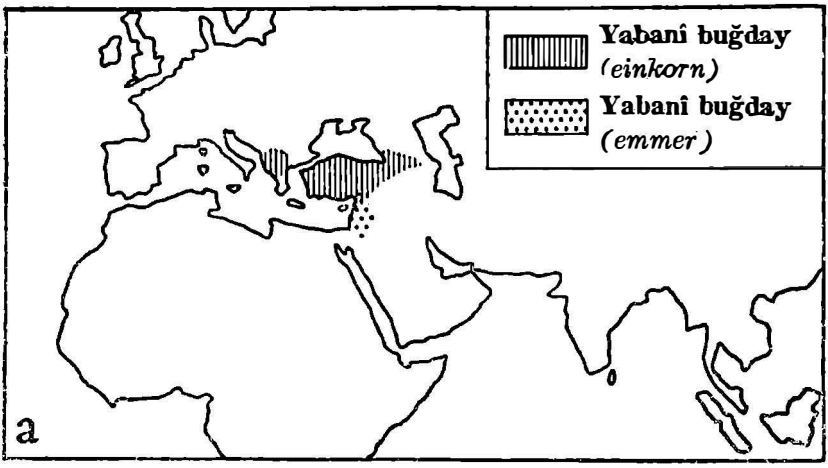
Konya ovasındaki Çatal Höyük kazısını yapan ve bazı sonuçlarını yayımlayan Mellaart (1965:211), mezolitikten neolitike geçişin bütün özelliklerini taşıyan bu yerleşmenin alet çantasında 57 çeşit alet bulunduğunu göstermiştir. Tarımdan önceki dönemde, büyükbaş hayvan avcılığı azalmakta; buna karşılık, küçükbaş hayvan avcılığı ile kuş ve balık avcılığı, kuru ve taze sebze ile meyveye dayalı beslenme rejimi yayılmakta idi. Başlangıçta, yabanıl tohumların beslenmedeki yeri ve değeri sınırlı iken; yabanıl ot ve çayır tohumlarının yemek listesindeki önemi giderek artmıştır. Bu tip tohumlar, bütün bir yıl boyunca değil, ancak ilkbaharın sonu ile yaz başında olgunlaşır. Tahıldan yararlanmak için, sararmış başaklar tohumlarını dökmeden önce, sapların kesilip biçilmesi; tanelerin saptan ve başaktan ayrılması; depolanıp saklanması; besin gereği

duyulunca, öğütülüp pişirilmesi gerekir. Göçebe toplumlarda, bütün bu işler için gerekli araç ve gereçler yoktu; onların yıllık tahılı yanlarında taşımaları da mümkün değildi. Böyle bir göçebelik için henüz ne evcil at vardı ne de tekerlekli araba! Yabanıl buğday ve arpanın bolca yetiştiği yörelerde, beslenme sorununun çözümü, şüphesiz, sürekli yerleşmeyi gerektiriyordu. Yabanıl ot ve tohumların hasadı, depolanması, öğütme ve pişirilmesi için gerekli araç ve gereçler, bu yerleşmelerde saklanabilir ve zamanı gelince kullanılabilirdi. Çanak ve çömlek yapımı, bu koşullar altında, yine bu yörede başlamıştır.

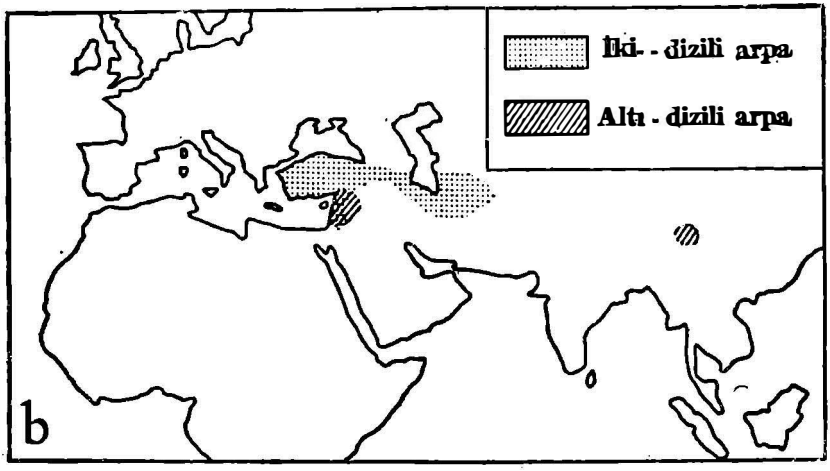
ŞEKİL 8-15. (a) YABANIL VE (b) EVCİLLEŞMİŞ BUĞDAY BAŞAKLARI. (Cole, 1961).

Eldeki güvenilir belgelere göre, mezolitik topluluklar, bitki ve hayvanları evcilleştirmeden çok önce, besin olarak topladıkları yabanıl tahılların yetiştiği bölgelere yerleşmeye başlamışlardır. Filistin'de Karmel dağı yakınlarında, Ürdün nehri vadisindeki Mallaha'da, on bin yıl önce inşa edildiği tahmin edilen, yeraltı siloları (tahıl depoları) bulunmuştur. Ambarların duvarları taşla örülmüş, içyüzleri sıvanmıştır. Aynı bölgede,

ŞEKİL 8-16. YABANIL BUĞDAYIN YETİŞTİĞİ YÖRELER. *(Cole, 1961).*

çakmak taşından yapılmış oraklar da kullanılmıştır. Bulunan orakların keskin yüzü, aşınmış ve parlak durumda idi. Kimi *arkeologlar,* bu aletlerin sap kesme işinde kullanıldığını sanıyorlar. Fırat vadisi üzerinde *Tel Mureybat* yakınlarında (Suriye'de), kil ve kerpiçten yapılmış evler, değirmen taşları ve pişirme ocakları (fırınlar) bulunmuştur. Bu araçları kullanan kültürün en az 10 bin yıl önceleri yaşadığı sanılmaktadır.

ŞEKİL 8-17. YABANIL ARPANIN YETİŞTİĞİ YÖRELER. *(Cole, 1961).*

Harlan (1967), yabanıl buğdayın Anadolu'da hâlâ bol miktarda yetiştiğini görmüş, «çakmak taşından yapılmış bir orakla, saatte 1 kilogram kadar başak kesilebileceğini; toplayıcılık ve hasat işlerinde becerikli bir ailenin, üç haftalık normal bir çalışma sonunda, yılık buğdayını toplayabileceğini» deneyerek göstermiştir. 1960'lara kadar, köy tipi yerleşik kültürlerin «Tarım Devrimi»nden sonra oluştuğu sanılıyordu. Son 10 yıldaki bulgular ve kazılar aksi tezi ispatlamış gibidir. Önce yerleşmeler başlamış, tarım devrimi onu izlemiştir[10]. Bir bakıma, bitki ve hayvanları evcilleştirenler, yerleşik hayat süreci içinde kendileri de evcilleşmişlerdi.

Gerçekten de, yoğun toplayıcılığın ileri döneminde, toplayıcılar yıllık besinlerini yanlarında taşıyamayacaklarına göre, mezolitik toplulukların yerleşik düzene geçmiş olmaları gerekiyordu (Flannery, 1969:80). Tarım öncesi yerleşmelerde, toplanan tahıl depolanmakta, öğütülmekte ve ondan yassı bir yufka ekmeği (bazlama) yapılmakta idi. Tarım Devriminin, böyle bir yerleşmede, yavaş yavaş gerçekleşmesi olasılığı yüksektir. Toplayıcılığa dayanan bir teknolojide, ertesi yıla ait tohumluğun kesilmemesi ve sap üzerinde bırakılması gerekir. Bu amaçla, toplayıcılar, belki de yabanıl tahıl tarlalarının bir kısmını tohumluk olarak kesmiyor ve sonraki yıla bırakıyorlardı. Çağdaş toplayıcı kültürlerin *(sözgelişi Buşman*'ların ve *Pigme*'lerin) bu kurala uygun davrandıkları bilinmektedir. Gerçekten bu iki kültür, gelecek yıl toplayacakları bitkinin tohumlarını kök üstünde bırakırlar[11].

Bütün bu bilgi ve deneylere karşılık, toplayıcılıktan üreticiliğe nasıl geçildiği sorunu bugün hâlâ bir bilmecedir; kesinlikle bilinemiyor. Depolamak üzere yerleşmeye taşınan tohumların bir kaza sonucu dökülüp saçılması, bu tohumlardan bir sonraki mevsimde bol ürün alınmış olması; tesadüfe dayalı sulama ve gübreleme şartları altında, bu ürünün doğal üründen daha bol başak vermiş olması akla geliyor. Böyle bir kaza, İnsanoğluna evcilleştirmenin yolunu ve yönünü göstermiş olabilir.

---

(10) Tarım öncesi yerleşmeler konusu yeni bir savdır. Bu konuda bkz: (Harris, 1971:179).

(11) Buşman teknolojisine örnek olarak 9. Bölüm'de (Tablo 9-5'te) *Kung-Genieri* karşılaştırmasına bakınız.

İlk ekimin yeri ve tarihi kesinlikle bilinemiyor. Ancak bu konuda oldukça güvenilir iki gözlem ve yorum yapılmıştır.

(1) Erkek avla ilgilendiğine göre, evcilleştirme yönündeki ilk başarılı deneyler toplayıcı kadınlar tarafından yapılmış olabilir.

(2) Avcılık ve toplayıcılık (teknolojisi), evcilleştirmeden sonra da, uzun yıllar, hatta yüzyıllar sürmüştür. Başka bir deyişle, avcılık-toplayıcılık ile tarımcılık bir süre birlikte varolmuştur.

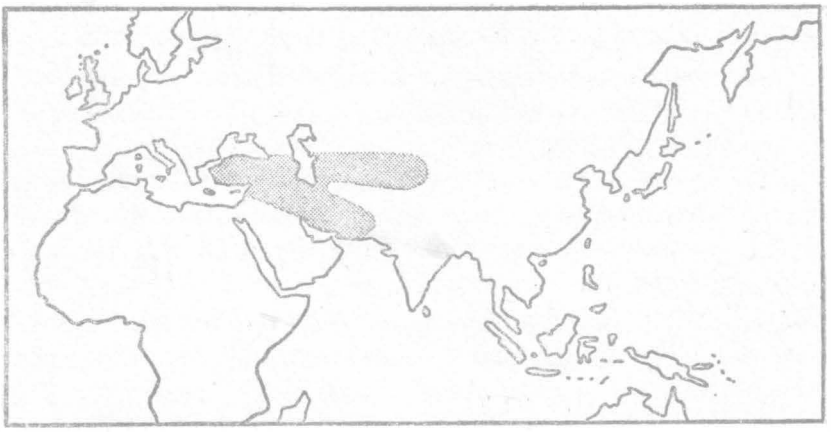
Sözgelişi, Mellaart (1965:202) Çatal Höyük'te avcılık, toplayıcılık, balıkçılık ve tarımcılık teknolojilerinin aynı tarihlerde var olduğunu ve birlikte kullanıldığını ileri sürmektedir. Ancak, yeni teknolojinin verimliliği artarken, az verimli eski teknolojinin *yardımcı* bir teknik, ya da «spor» olarak yaşaması da mümkündür, bugünün kentlerinde yaşayan insanların, avcılık, bahçe, bostan tarımı, çiçekçilik ve tavukçuluk yapmaları gibi.

Hayvanların Evcilleştirilmesi

Tarım öncesi toplumlar, bir sonraki yıl veya mevsimde hasat edecekleri çayır ve çimenleri, yabanıl koyun ve keçi sürülerine kaşı korumak gereğini duymuş olmalıdırlar. En etkili koruma, hasat mevsiminden önce, yaban sürülerini toplu tutmak ya da toptan avlamaktı. Bu işte, köpeğin de insana yardım etmiş olması mümkündü. Küçükbaş hayvanların toplu halde avlayan insanın, bunlardan bir kısmını kesip yediği; ihtiyaç fazlası olanları da, çit ve çubuklar arkasında muhafaza ettiği sanılıyor. Bu yoldan, İnsanoğlu, yakaladığı yabanıl hayvanları göz altında bulunduruyor, onların beslenmesini ve çoğalmasını kontrol etmeyi öğreniyordu. İşbu koşullar altında, *mutasyon* sonucu ortaya çıkan genetik *farklılaşmalardan* İnsanoğlunun yararlanmış olması mümkün görülmektedir[12].

Yaban ve yırtıcı niteliklerini sürdüren türler kesilip yenirken evcil davranışlar gösteren birey ve kuşakların damızlık olarak saklanmış olduğu görüşü de akla yatkın gelmektedir (Chaplin, 1969:239). Hayvan türlerinin evcilleşmesinde, İnsanoğlu'nun bilinçli ve maksatlı seçimi, belki de, doğal seçimden daha

(12) Biyolojik bir fenomen olan mutasyon ile kültürel seçimin ilişkileri ve etkileşimi 2. Bölüm'de açıklanmıştır.

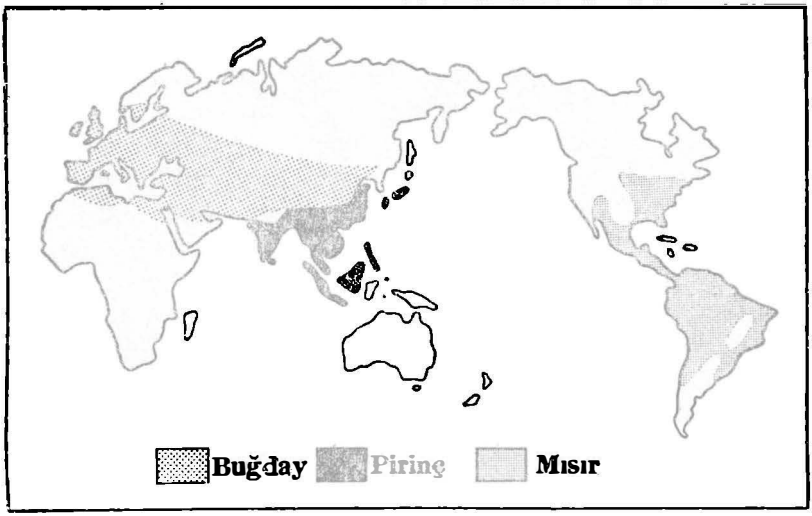
ŞEKİL 8-18. YABAN KEÇİSİNİN YAŞADIĞI YÖRELER (Cole, 1961).

etkili bir rol oynamıştır. İnsan, evcil türlerin çoğalmasına yardımcı olurken, vahşi türleri avlayarak, kesip yiyerek tüketmeye çalışmıştır. Bitkilerle hayvanların evcilleştirilmesi, çoğu zaman, at başı birlikte yürütülmüştür. *Beidha* ve *Eriha (Jericho)* da keçi ve buğday, 9 bin yıl önceleri, evcilleştirilmiş bulunuyordu. Aynı tarihlerde, Carmo'da, koyun, keçi, arpa ve buğdayın evcil olarak üretildiği de bilinmektedir. Mellaart'a göre sığır, bu tarihlerde, Anadolu'da belki de evcilleşme süreci içinde bulunuyordu, fakat henüz tamamen evcilleştirilmiş değildi.

Kentleşme Devrimi

Çağımızın insanı, kentleşmeyi Endüstri Devriminin kaçınılmaz bir sonucu gibi görmüştür. Oysa, bugünkü kentleşme, ikinci kent devrimidir. Birincisi, 9-10 bin yıl önce Ortadoğu'da başlamış ve tarımsal üretimin artışına paralel olarak bütün dünyaya yayılmıştır. Neolitik Devrimi'nin, daha doğru deyimle Tarım Devrimi'nin, en önemli ve anlamlı sonucu, kişi ve toplum başına üretimin büyük ölçüde artırılması olmuştur. Küçük köy yerleşmeleri tükettiklerinden çoğunu üretmeye başlayınca, yaşamak için besin üretmek zorunda bulunmayan, sayıca az fakat nüfusça kalabalık, *kasaba* ve *kentler* ortaya çıkmıştır. Besin üretimi yapmayan kentlerin nüfusu, artı ürüne ya da ürün fazlasına bağlı kalmıştır. Ürün ne kadar bol ya da fazla

ise, kentler o kadar büyümüştür[13]. Mellaart'a göre Çatal Höyük, bundan 9 bin yıl önceleri, 8-10 bin nüfuslu bir *kent* olmuştu. Bugünkü ölçülere göre, bu nüfus, büyük bir tarım kentine eşit sayılabilirdi.

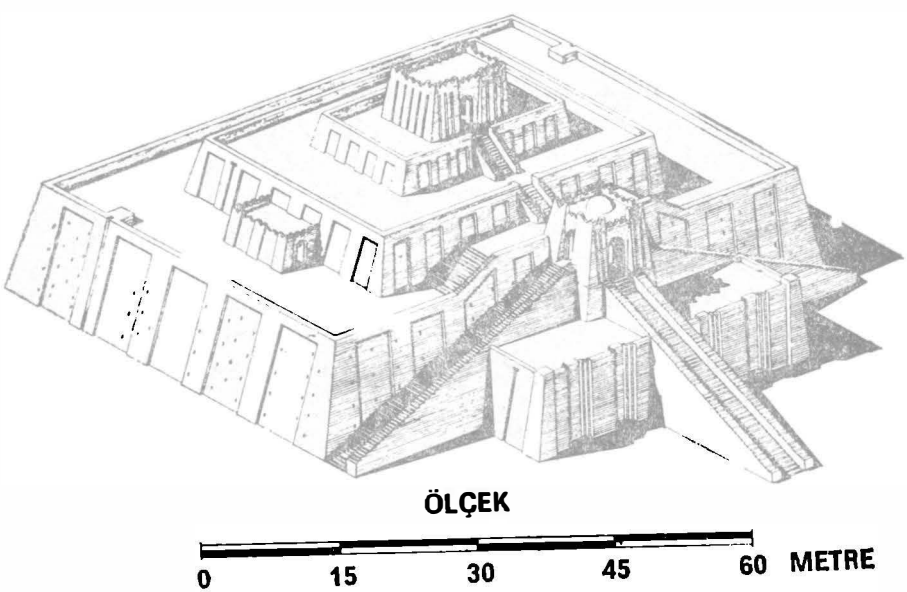

ŞEKİL 8-19. XVI. YÜZYIL BAŞLARINDA, DÜNYANIN BELLİ BAŞLI TARIM (TAHIL) BÖLGELERİ. (Cole, 1961).

Kentleşme Devriminde ikinci büyük adım, yağmura bağlı «kuru tarım»dan insan emeğiyle sulamaya dayanan «sulu tarım»a geçişle atılmıştır. Sulu tarım 30° kuzey paralelinde, onun biraz altında veya üstünde, büyük nehirler boyunca veya onların deltalarında gerçekleşmiştir. Ortadoğu'da *Mezopotamya* (Dicle ve Fırat nehirlerinin arası), Mısır'da *Nil*, Hindistan'da *İndus*, Vietnam'da *Me-Kong*, Çin'de *Sarı Nehir* vadileri ve deltaları, sulu tarımın uygulandığı ve güçlü imparatorlukların kurulduğu yöreler olmuştur. Sulu tarımın kuru tarıma üstünlüğünü, yalnız ekinin sulanmasında değil, fakat ekin alanlarının her mevsimde yeni alüvyonlu topraklarla beslenmesinde, yani, doğal olarak gübrelenmesinde, aramalıdır. Yağmur mevsiminde ve karların erimesiyle yılda birkaç kez taşan nehirler,

(13) Tarımsal üretim fazlası ile kentleşme süreci arasındaki ilişki 9. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Antropologların büyük bir çoğunluğu (Braidwood, 1969), uygarlığın başlangıcını kentleşme devrimiyle açıklamaktadır. Başka bir deyişle, uygarlık, kentlerin kültürü olmuştur.

tarım bölgesini hem suluyor hem de zengin tarım toprağı ile besliyordu. Bu yolla, kuru tarım bölgelerinin erozyonla yitirdiği toprak, sulu tarım bölgelerinde toplanıyordu. Suyun, toprağın ve hava koşullarının (güneşin) bol ve yeterli olduğu bölgelerde yılda *birkaç kez* ürün alınması bu yoldan mümkün olmuştur. Ancak sulu tarım sistemi, sulama kanallarının devamlı bakımını; bu tür mühendislik hizmetleri de, kuvvetli merkezi hükümetleri ya da yönetim sistemlerini gerektirmiştir. Sistemin düzenli işlemesi için, nehrin ne zaman taşacağının bilinmesine mutlak bir gerek vardır. Din yetkililerinin bu soruna eğilmesi, takvim (gün bilgisi) ilminin hızla gelişmesine yol açmıştır (Wittfogel, 1959:95). Yer ölçümü (geometri) de bu kültürlerin icadı olmuştur. Astronominin ilk önce Mezopotamya ve Mısır'da gelişmesinin nedeni de budur. *Asur*'ların ve *Sümer*'lerin Babil'de inşa ettikleri *zigurat*'lar hem tapınak hem de gözlemevi olarak kullanılıyordu (Şekil 8-20). Bu kulelerden yapılan gözlemlere dayalı olarak, yılın uzunluğu, güneş ve ay tutulmaları inanılmaz bir doğrulukla hesaplanmıştır. Toprakların ne zaman, nasıl ekileceğini bilen; mevsimleri ve nehir taşmalarını önceden haber verebilen yöneticiler (din ve

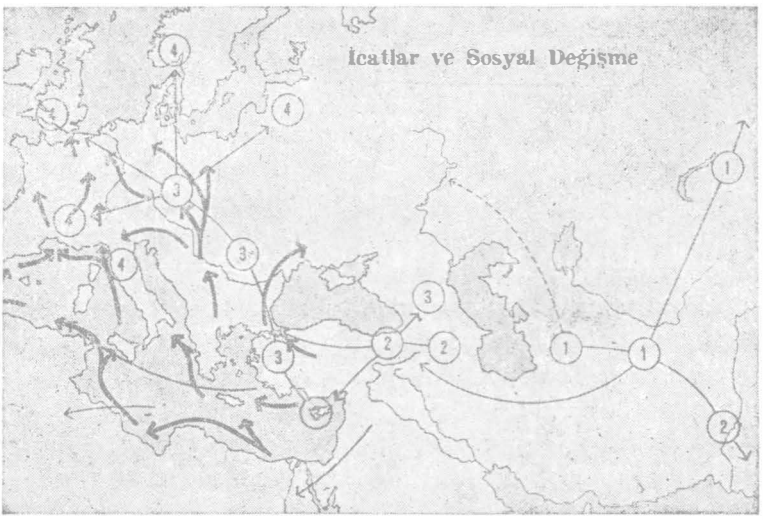
ŞEKİL 8-20. MEZOPOTAMYA'DA UR—NUMMU ZİGURATI. *(History of Mankind, UNESCO, 1962:545).*

bilim adamları) zamanla ve giderek, artı ürünü kontrol etmeye başlamışlardır. Artı ürünün çoğalması, kentleri, kentlerin genişlemesi, kentsel işbölümünü güçlendirmiştir. İşbölümü uzmanlaşmayı, uzmanlaşma yeni keşif ve icatları getirdi. *Sepetçilik, çömlekçilik, yün ve pamuğun eğrilmesi, dokuma tezgâhı ve tekniği, madencilik, kerpiç ve pişirilmiş tuğla, kemer tipi inşaat, yelkenli gemiler, tekelekli arabalar, yazı ve matematik, madeni para, ölçü ve ağırlık birimlerinin icadı* birbirini izledi. Alışveriş ve ticaret hayatı büyük gelişmeler gösterdi. Bunun sonucu olarak, varlık ve servet belli ellerde ve ailelerde toplanmaya başladı. İhracat ve ithalat işleri gelişti. Sosyal farklılaşma ve hareketlilik hız kazandı. Mal, mülk ve mülkiyet kavramları, sosyal sınıf ve tabakaların yetki ve görevleri, hak ve ceza ilkelerini (hukuku) doğurdu. Din, devlet ve tanrı düşünceleri bu yörelerde gelişti. Tarım kültürlerindeki sosyal farklılaşmalar birkaç eksen boyuca gerçekleşti:

(1) Yöneten-yönetilen (devlet-halk) ekseni,

(2) Varlıklı-yoksul (sınıflar: esnaf) ekseni,

(ε) Okuryazar-okuryazar olmayan ekseni,

ŞEKİL 8-21. TARIMIN VE MADENCİLİĞİN ORTADOĞU'DAN AVRUPA'YA YAYILMASI: *Kalın siyah oklar tarımın; ince oklar (1, 2, 3 ve 4) Madenciliğin yayılmasını gösteriyor. (Man in Society. Doubleday, 1964:26).*

(4) Kentli-köylü (taşralı) ekseni,

(5) Tüketen-üreten ekseni, vb gibi.

İlk tarım kenti, bu sınıflaşma ve tabakalaşma süreci içinde, çoğunlukla, varlıklı, okuryazar ve tüketici yöneticilerin topluluğu oluyordu. Kent halkı, kendi içinde, sanatkâr, tüccar, asker, bilgin (din ve bilim adamı) ve yönetici gibi gruplara ayrılıyordu. Kent nüfusu, kuru tarım sistemlerinde, toplam nüfusun yüzde 10'una; sulu tarım sistemlerinde ise, en çok yüzde 20'sine ulaştı. Bu oranlar, yaklaşık olarak, sistemin artı ürününü yansıtır. Kuru tarım sistemlerinde 9 tarım ailesi 10 aileyi besleyecek kada üretim yaparken; sulu tarım sistemlerinde 4 tarım ailesi ortalama 5-6 aileye yetecek besin üretimini gerçekleştirmiştir. Bu oranlar, Endüstri Devrimine kadar, çok az değişmiştir. II. Dünya Savaşı başlarında, Türkiye Cumhuriyetindeki köy/kent nüfus oranı (yüzde 15 kentli, yüzde 85 köylü) yukardaki sınırlar içinde bulunuyordu[14].

Tarım çağının çok merkezli bir devrim olduğu ve çeşitli merkezlerden dünyaya yayıldığı üzerinde daha önce durulmuştur. Bu merkezlerden ikisi Ortadoğu ile Orta ve Güney Amerika olmuştur. Mezopotamya'da geliştirilen sulu tarım Mısır'a (Nil'e) ve Hindistan'a (Indus'a) yayılmıştır. Bugünkü Çin Hindi'nde odaklaşan Güneydoğu Tarım Devrimi, belki de Ortadoğu'dan bağımsız olarak, kuzeyde Çin'e, güneyde Endonezya'ya, doğuda Okyanusya adalarına doğru yayılmıştır. Batı Afrika'daki tarım evresi de bağımsız yayılma odaklarından biri olabilir. Sık ormanlar ve sert iklim, Tarım Devriminin Avrupa'ya doğru yayılmasını binlerce yıl geciktirmiştir. Hatta bu yayılma, madeni uçlu sabanların (demirin) keşfini beklemiştir (Coon, 1962 b).

Tarım Devrimi, iki binyıl içinde, Balkanlara ve Yunanistan yarımadasına; ondan bin yıl sonra da bugünkü Macaristan ovalarına ulaşmış; Tuna vadisini izleyerek, iç ve kuzey Avrupa'ya yayılmıştır (Şekil 8-12). Tarım Devrimi, üç-dört bin yıl önce-

(14) Türk toplumunun hâlâ neolitik dönemde (yeni taş devrinde) yaşadığını ileri sürenleri destekleyen bir nüfus ölçütüdür bu. Köy/kent veya kır/kent nüfus ayırımı için evrensel geçerlikte bir ölçüt yoktur. Yeryüzünde, nüfusu birkaç yüz ile 40-50 bin arasında değişen yerleşmelere «köy» adı verilebilmektedir. Bu ayırımda, temel *teknoloji, nüfus*'tan daha güvenilir bir ölçüttür.

leri Kuzey Denizi kıyılarına varmış; İngiliz Adalarının tarıma geçmesi de bin yıl kadar sürmüştür. Tarım Devrimi Mezopotamya ve Nil vadilerinde en parlak dönemlerini yaşarken, Kuzey Avrupa'nın mezolitik kültürleri bu ileri teknolojiyi daha yeni yeni öğreniyorlardı. Ne var ki Tarım Devrimine katılmakta en sona kalan İngiliz Adalıları, Endüstri Devriminin başlatılmasında en önde gitmişlerdir. Japonlar da, pirinç kültürünü (Kore'den) almakta geç kaldıkları halde, endüstri devriminde bütün Asyalıları geride bırakmışlardır.

Özet

Avcılık toplayıcılık teknolojisinden, hayvancılık (çobanlık) tarımcılık teknolojisine geçiş, İnsanoğlunun görüp geçirdiği en büyük kültürel devrimlerden biri olmuştur. Dünyanın ısınması, buzulçağının sona ermesi, devrimin bütün dünyaya yayılmasını sağlamıştı. Besinin üretilmesi, yerleşik kültürün bir keşfi olmuş; tarımın evrimi yerleşik bir hayat biçimini gerektirmiştir. Yeni teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan *artı ürün*, besin üretmeyen kentlerin doğmasına sebep olmuştur. Çağdaş uygarlıkla ilkelliği ayıran hemen bütün ölçüler: *yazı, matematik, hukuk, madencilik, gemicilik, ticaret, para ve pazar ekonomisi, örgün eğitim, işbölümü, doğal çevreden daha fazla yararlanma, yeni enerji kaynaklarının bulunup kullanılması ve kentleşme*, Tarım Devrimiyle başlamış ve belli merkezlerden bütün dünyaya yayılmıştır. Bugün de yaşayan semavi dinler, krallıklar, sultanlıklar, feodalite ve imparatorluklar, Tarım Devrimine dayanan, onun eseri olan ve onu yöneten toplum biçimleridir. Belli başlı kültür evreleri tarihinin karşılaştırmalı bir özeti Tablo 8-3'te verilmektedir. Tarım Devriminin gelişmesi ve onun sonradan Endüstri Devrimine dönüşmesinin öyküsü 9. Bölümde anlatılmaktadır.

Okuma Listesi ve Kaynaklar

Kısa, son derece ilginç bir arkeolojik kültür tarihi için Gordon Childe'ın «Kendini Yaratan İnsan» (1951) ve *«Tarihte Ne Oldu?»* (1946) eserleri salık verilir. Harris'in «Genel Antropolojiye Giriş»i (1971), arkeolojik tarih yorumundaki yeni görüşlere geniş yer vermektedir.

Avcılık toplayıcılık dönemindeki besin ve beslenme sorunu için bkz: Oakley'in (1957) *Man the Tool-Maker*, *Braidwood*'un

(1969) *Prehistoric Men* ve *Pfeiffer'in* (1970) *The Emergence of Man.* Braidwood (1969), kentleşme devrimini çağdaş uygarlığın başlangıcı olarak görüyor. Bu konuda ayrıca bkz: Soylu (1971), «*Prehistoik Devirlerde Avcılık ve Türkiye'de İzleri*» (yayımlanmamış doktora tezi, DTCF).

Anadolu'da yapılmış tarihöncesi araştırmaları, arkeoloji yazınında geniş bir yer tutmaktadır. Karain, Samandağ, Beldibi, Belbaşı mağaraları ile Suberde, Çayönü, Hacılar, Çatal Höyük, Troya, Alişar, Alaca Höyük, Boğazköy, Kültepe ve Beycesultan buluntu topluluklarında yapılan kazılara genel bir kaynak olarak bkz :Esin, U. ve P. Benedict (1963) «*Recent Developments in the Prehistory of Anatolia*», *Current Anthropology*, IV, 4: 339-346.

İlk tarım yerleşmeleri ve yoğun toplayıcılıktan üretime geçiş evresi için bkz: Çambel, H. (1970), «Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi» Atatürk Yıllık Konferansları, VIII. Seri; ayrıca bkz: Çambel, H. ve R. Braidwood (1970) «*An Early Farming Village in Turkey*», *Scientific American*, 222:50-56

Tarım Devriminin kısa fakat son derece sürükleyici ve resimli bir öyküsü için bkz: Cole, S. (1961) *The Neolithic Revolution.* Mezolitik sonundaki veya yerleşme öncesindeki tarımsal üretim sorunu için bkz: Perrot J. (1968:383-9) «*La Préhistoire palestienne*», *Supplément au dictionnaire de la Bible.*

Yontma taş (paleolitik) devriyle insanın kökeni ve evrimi konusunda bilinenlein klasik bir özeti için bkz: *İnsanın Ataları.* (Leakey'den çeviren Güven Arsebük). Türk Tarih Kurumu, (1971, X: 5).

Bilimsel verilere dayalı kültürel evrim ve devrimlerin biraz kişisel fakat yaratıcı bir yorumu için bkz: Bronowski *İnsanın Yüceliği* (Milliyet yayını, 1975).

9. BÖLÜM

Enerji, Doğal Çevre ve Nüfus

Arkeoloji bilimi, teknik ve teknolojik yeniliklerin difüzyon süreciyle dünyaya yayıldığını, Ortadoğu ve Orta Amerika'daki neolitik devrimlerinin birbirinden bağımsız olabileceğini göstermiştir. Ancak, yayılmanın hızına ve etkinliğine karşılık, yeryüzü birbirine benzemeyen kültürlerle doludur. Kültürel ayrımların bir ekseni tarih ise, ötekisi coğrafya ya da «*doğal çevre*»dir. Üzerinde yaşanılan doğal çevrenin, toprak, iklim, topoğrafya (dağ, tepe, vadi, ova, yayla vb.) akarsular, denizden yükseklik, ekvatordan uzaklık, orman ve bitki örtüsü *(flora)* ve hayvan topluluğu *(fauna)* yağış ve rüzgâr gibi özellikleri, teknolojik keşif ve icatlar, bunların yayılması, kültürel evrim ve devrimi hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı etmenler olmuştur.
Çağımızda, doğal çevre ile teknoloji arasındaki etkileşimin ancak ilkel kültürler için geçerli olduğu, endüstri kültürlerinin doğal çevre koşullarından bağımsız duruma geldikleri ileri sürülmüştür. Ancak bu tür yargılar pek güvenilir değildir. Endüstri kültüleri de, diğer kültürler gibi, doğal çevre koşullarına bağlı ve onlarla bağımlıdırlar. Kültürel sistemle onun doğal çevresi arasındaki karmaşık ilişkilerin anahtarı *enerji* kavramındadır. Her insan, yaşamak ve çalışmak için, enerji almak ve enerji tüketmek zorundadır. İnsanın üyesi bulunduğu toplumsal sistem ya da kültür, ne kadar enerjinin nasıl alınacağını ve nasıl tüketileceğini belirler. Bu bölümde, kültürle doğal çevre ve nüfus arasındaki enerji alışverişi; enerjinin üretimi ve tüketimi, nüfus artışı ile enerji üretim düzeyi arasındaki karşılıklı ilişkiler incelenmektedir.

Enerji Kavramı, Birimleri ve Biçimleri

İnsanoğlunun çalışması, yemek, içmek, barınmak ve ısınmak gibi temel gereksinmeleri, doğrudan doğruya, enerji biçimleri

ve birimleriyle ölçülebilen olgulardır. Soğuk bir havada, bedeni korumak için kuvvetli giyinilir; ısı yitiğini karşılamak için yüksek kalori değeri olan yağlı ve şekerli besinler yenilir. Hasta olup güçsüz düşenlere yüksek kalorili yemek rejimleri; fazla şişman olup da zayıflamak isteyenlere ise düşük kalorili besinler verilir. Yakılandan fazla kalori alırsak genellikle şişmanlar; tükettiğimizden çok daha az kalori alırsak, çoğu durumda, zayıflarız. Bedendeki yağlar, bir tür yedek kalori depolarıdır. Burada kullanılan *kalori* kavramı, yaşamak ve çalışmak için gerekli enerjinin ısıya dönüştürülmüş değeri ya da ifadesidir. *Kalori*, 1 gr (1 cm^3) saf suyun sıcaklığını 1 santigrat derecesi (1°C) yükselten ısı enerjisi çokluğudur. Çok küçük olan kalori *(cal)* biriminin bin (1000) katına büyük veya kilo kalori denir, «*K kal*» ile gösterilir.

Aslında yemek ve ısınmak dışındaki, fizyolojik olmayan öteki gereksinmeler de enerji ya da kalori ile anlatılır. Yabancı bir ülkedeki «ucuzluğu» veya «pahalılığı» dile getiren gözlemciye, fiyatlar değil de, bir işçinin 1 saatlik emeği karşılığında satın alabildiği enerji (söz gelimi et, ya da ekmek) miktarı sorulur. Bu, daha güvenilir bir göstergedir. Çünkü, 1 saatlik çalışmanın yaklaşık enerji değeri 150 kal'dir. İşçi, 1 saatlik emeği karşılığında 750 kalorilik ekmek satın alabiliyorsa, enerçi randımanı (750/150=) 5; 1500 kalorilik besin satın alabiliyorsa, 10; 3000 kalorilik besin satın alabiliyorsa, 20'dir. Gerçek hayat pahalılığını, ya da ucuzluğunu, fiyatlar değil, bu türden oranlar belirler.

Giyimden konuta, eğitimden kültürel etkinliklere kadar uzanan öteki gerekler için ayrılan enerji, genellikle, günlük kalori tüketiminden arta kalan kısımdır. Öyleyse yalnız besinler değil, fakat satın alınan, kullanılan, tüketilen mal ve eşya gibi her şey, enerji ve kalori eşdeğerleriyle dile getirilir.

Aile ya da hanehalkı bütçesinden besin giderlerine ayrılan pay, ulustan ulusa, kültürden kültüre değişmektedir (Tablo 9-1).

Güney Afrikalılar giderlerinin yüzde 75'ini besinden gayrı tüketim maddelerine harcarken; Hintliler bunun tam tersini yapar, gelirlerinin yüzde 75'ini besinlere ayırır, geri kalan yüzde 25'ini başka ihtiyaçları için kullanırlar. İnsanların kültürel ihtiyaçlarının bir üst sınırı yoksa da, fizyolojik hayat için gerek-

li beslenme enerjisinin bir alt sınırı vardır. Bu sınırın altına düşülürse, sağlıklı bir yaşam artık gerçekleşemez. Ancak, beslenme için gerekli enerjinin alt sınırı, yaşanılan doğal çevreye, iklime, kültürel, yaşa, kiloya, cinsiyete ve yapılan gündelik işe göre değişir.

TABLO 9-1.
SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERDEKİ BESLENME GİDERLERİNİN TOPLAM GİDERLERE ORANI

Ülkeler	*Ortalama Beslenme Giderlerinin Yüzdeleri*
Hindistan	%75
Pakistan	56
Yugoslavya, Kolombiya	52
Türkiye	50 (1970)
Finlandiya	46
Almanya	40
İsviçre	35
Britanya Birleşik Krallığı	34
Hollanda	33
İsveç	32
Güney Afrika Birliği	25
Kanada	24
A.B.D. (U.S.A.)	22

Kaynak: (Food and Civilization, 1966:26)

Enerji Tüketimi

Yıllık ortalama ısısı 25°C olan bir bölgeden, yıllık ısı ortalaması 10°C olan bir yöreye gidenler, ortalama olarak yüzde 7 oranında fazla kaloriye gereksinme duyarlar. Fazla kalori, bedenin artan ısı giderlerini karşılamak için gereklidir. Ortalama 65 kg. ağırlıkta erkekleri olan bir toplum, 50 kg. ağırlıktaki bir erkekler toplumuna göre, yüzde 15 fazla kalori tüketir. Kiloca daha ağır kimsenin kalori ihtiyacı daha fazladır. Erkekler, aynı yaş ve ağırlıktaki kadınlardan, ortalama, yüzde 20 kadar fazla kalori tüketirler. Yaşlılar gençlerden daha az kalori tüketirler. 50 yaşındaki bir kimsenin kalori ihtiyacı 20 yaşındaki bir gençten yüzde 12-15 daha azdır.

Yıllık ortalamda ısısı 10°C olan bir ülkede yaşayan, 25 yaşında ve 65 kg. ağırlığındaki bir erkeğin günlük kalori gereksinmesi yaptığı işe, tükettiği enerjiye göre değişir (Tablo 9-2).

TABLO 9-2.
GENÇ ERKEĞİN GÜNLÜK KALORİ İHTİYACI

Yapılan iş	*Gerekli kalori*
Büro görevlisi	2400
İşçi (8 saat çalışan)	3200
Ağır işçi	4000

Günlük kalori gereksinmesinin ortalama 3600 kal dolayında olduğu kabul edilirse, bu miktar 24 saate bölünerek, 1 saatlik enerji tüketim hızı bulunur:

$$3600 \text{ kal} \div 24 \text{ saat} = 150 \text{ kal/saat}$$

Yapılan bir dizi deneysel araştırmalardan sonra, çalışan bir insanın saatte ortalama 150 kalori yaktığı (tükettiği) kabul edilmektedir. İnsan bedeni, 36-37°C sıcaklık derecesinde çalışan bir motor olduğu için, aldığı enerjinin (kalorinin) önemli bir kısmını ısıya çevirir. Toplam enerjinin bir kesimi biyo-kimyasal süreçlere (hücre yenilemesi vb. gibi), bir bölüğü mekanik *(kas)* ve ruhsal *(psişik)* enerji ya da işe dönüştürülür. Mekanik bakımdan İnsanoğlu, yüzde 10-25 (ortalama % 18) verimle çalışan bir makineye benzetilebilir. İnsan, aldığı enerjinin ancak beşte birini başka (yararlı) enerjiye dönüştürebilir. Düşünsel çalışmalarımız sırasında saatte 7-8 kalori tükettiğimiz hesaplanmışsa da yazı yazmak, konuşmak ve hesap yapmak gibi etkinliklerin kalori *değerini* kesin olarak saptamak kolay değildir.

Enerjinin Dönüşümü

Kuramsal olarak her enerji türü, başka tür bir enerjiye dönüştürülebilir. Bu işi yapan araçlara *transformatör* denir. Dinamolar, motorlar, makineler, yelkenli araçlar, ısıtma ve soğutma araç ve gereçleri, hayvanlar, insanlar ve bitkiler, kısaca, yaşayan her varlık, iş yapan ve çalışan her sistem, bir tür *transformatör*'dür. Transformatörler, sisteme giren enerjinin ancak bir kısmını enerjiye dönüştürürler ya da geri verirler. Elde edilen yeni tür enerjinin, «trasformatör»e giren enerjiye oranına, verim *(randıman)* denir. Bir enerji dönüşümünde, enerji ne kadar çok sayıda biçim değiştiriyorsa, besbelli, dönüşüm kayıpları da o oranda artar. Kömürle ısıtılan bir buhar

makinesinden elde edilen elektrik enerjisiyle çalıştırılan bir çamaşır makinesinde, sistemin genel verimi yüzde 16 kadardır. Kömürdeki kimyasal enerjinin yüzde 84'ü dönüşümler sırasında yitirilir[1].

Yaşayan Varlıklarda Enerji Dönüşümü

Yukarda belirtildiği gibi, bütün canlı varlıklara birer enerji transformatörü gibi bakılabilir. Söz gelişi bitkiler, suyu, topraktan aldıkları mineral ve organik maddeleri havanın karbon dioksidini, güneş ışığı altında, kimyasal enerjiye (nişasta, yağ ve şeker gibi karbonhidrat adı verilen besin maddelerine), az miktarda proteine (yumurta akı maddesine) ve vitaminlere dönüştürür. Bitkiler üreticilere; hayvanlar ise, doğal enerji transformatörüne benzerler, çoğunlukla, bitkilerden aldıkları kimyasal enerjiyi, hayvansal *proteine* çevirirler. Sayısı çok az olmakla birlikte, hayvansal proteini (eti) bitkisel enerjiye, nişastaya, dönüştüren «avcı bitkiler» de vardır.

Canlılar, teknik bakımdan, düşük verimli transformatörlerdir. Aldıkları veya topladıkları enerjinin ancak çok küçük bir kısmını yararlı enerjiye dönüştürürler, büyük bir kısmını kendi yaşamları için kullanırlar. Ot ya da bitki yiyerek beslenen bir hayvan, aldığı enerjinin ancak bir kısmını proteine ve yağa çevirir. Hayvansal protein alan insan, hayvanın aldığı bitkisel enerjinin daha da küçük bir yüzdesini enerjiye dönüştürmüş olur. Sistemdeki, enerji dönüşümlerinin sayısı yükseldikçe genel verim düşer.

Tarımsal bir işletmede, hem mısır ekildiğini hem de sığır beslendiğini düşünürsek, aynı kalori düzeyini üretmek için, sığırlar, mısır ekininden 10 kat fazla toprağa muhtaçtır. Yoksul tarım kültürlerinin, bitkisel besini (nişastayı), hayvansal proteine (ete) tercih etmesinin başlıca nedeni budur. Büyük bir nüfusu beslemek açısından, bitkiler, hayvanlardan daha verimli bir besin kaynağı sayılır. Bitkisel yem ya da samanla beslenen evcil hayvanın bitkisel enerjiyi proteine dönüştürme verimi yüzde 10; bitkisel kaloriyi mekanik enerjiye (çekim ya da taşıma gücüne) dönüştürme verimi ise yüzde 3-4 arasın-

(1) Enerji, aslında yitmez, başka tür bir enerjiye sözgelişi ısıya dönüşür.

da değişir. Evcil hayvanların —kedi ve köpek gibi evciller hariç tutulursa— çoğunlukla otoburlardan seçilmiş olması, salt rastlantı değil, akıllıca yapılmış bir seçim örneğidir.

Avcılık ve toplayıcılık çağları boyunca, İnsanoğlunun doğal enerji kaynaklarından yararlanma oranı (randımanı) pek yüksek olmamıştır. Paleolitik insan, hayvan ve bitkilerden elde ettiği enerjinin önemli bir kısmını avını bulmak, kovalamak ve yakalamak için tüketmiştir. Başka işler için, geriye fazla bir enerji kalmamıştır. Birçok durumda, avlanan besinin sağladığı enerji, onu elde etmek için tüketilen enerjiden pek fazla olmamıştır. Artık ürünün çok sınırlı oluşu nedeniyle, bu dönemlerdeki kültürel evrim yavaş bir tempoda kalmıştır. Bundan 400 bin yıl kadar önceleri, bugünkü Çin topraklarında yaşayan atalarımızın ateşe gem vurmaları, enerji savaşında önemli bir aşama ve başarı olmuştur. Ateş, çiğ yenemeyen besinleri pişirmeye, ısınmaya ve yırtıcı hayvanlardan korunmaya yaramış; enerji üretimini artırmış, tüketimini azaltmıştır. Ok, yay ve mızrak da enerji tasarrufu sağlayan icatlar olmuştur. Avcı, kendi koşacağına, avının arkasından okunu ve köpeğini koşturmuştur. Paleolitik döneme ait bulgular, teknolojinin son avcılık çağlarındaki artan etkinliğini gösterir. *Solutre*'de (Fransa), 10 bin kadar at iskeleti; *Predmost*'da (Çekoslovakya), bin kadar mamut iskeleti toplu halde bulunmuştur. İleri teknolojinin ve avcılığın, bazı hayvan türlerinin tükenmesinde ne ölçüde rol oynadığı, gerçekten, araştırılmaya değer bir konudur. İnsanoğlu, yaşamak ve çoluk çocuğunu yaşatmak; çevresiyle savaşabilmek için, sürekli olarak yeni enerji ve besin kaynakları bulmak zorunda kalmış ve bu kaynakları çoğu zaman bulmuştur. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi bu koşullar altında gerçekleştirilmiş bir enerji devrimidir. Artan enerji üretimi ve tüketimi yeni kültürel devrimlere yol açmıştır.

Tarımdan Endüstriye

Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi, İnsanoğluna iki yeni enerji kaynağı kazandırmıştır. Ayrıca, hayvanların beden sıcaklığından *ısınma*, taşıma ve çekim gücünden mekanik enerji, süt ve etinden besin, dışkısından gübre ve yakıt olarak yararlanılmış; evcil hayvanların derisinden, kılından ve tüyün-

den giyim eşyası ve dokuma yapılmıştır. Tarım dönemi boyunca İnsanoğlu, kullandığı doğal ve evcil enerji kaynaklarının randımanını artırmaya çalışmıştır[2].

Demir ve çelikten yapılmış sabanlar, sert toprakların tarıma açılmasını, çelik balta ve ateş, ormanların tarlaya dönüştürülmesini kolaylaştırmıştır (Şekil 8-12). Madencilik, doğal filizlerin (minerallein) yakılarak eritilmesini ve bu yoldan arıtılmasını gerektiriyordu. Araba tekerleğinin demir çemberi ve at nalı, birçok madeni aletler gibi, demir üretiminin artmasını, kalitesinin düzeltilmesini, demirin çeliklenmesini beklemiştir. Demir oldukça *sağlam* fakat, çabuk paslandığı için *dayanıksız* (ömürsüz) bir malzeme idi. Demirin paslanmaz çelik haline getirilmesi daha fazla enerji tüketimini ve teknik bilgiyi gerektirmiştir. (Bkz: Bronowski, 1975: 128-34).

İnsanoğlu, en az beş bin yıldan beri, evcil atı ve sığırı tekerlekli arabaya veya sabana koşmaya çalışmıştır. Koşum takımlarının geliştirilmesi ve hayvanların nefes borusunu kesmeyen omuzluk «simitleri»nin yapılması, bundan ancak 2500 yıl önce Çin'de ya da Asya'da mümkün olmuştur. At nalı, aynı tarihlerde, Alp dağları eteklerinde yaşayan *Çeltler* tarafından bulunmuştu. Ata gem vurulup dizgin takılması ise, çok sonradan, ancak ortaçağlarda gerçekleşti. (Bkz: Boulding, 1969).

Yelkenli gemilerle su ve yel değirmenleri dışında, tüm uygarlık tarihi, bu tür keşif ve icatların evriminden başka bir şey değildir. Su değirmeni Avrupa'ya yayılırken, köleliğin ve köleciliğin ortadan kalktığı görülüyor. Belki de su değirmeni ,besin istemediği için, daha randımanlı bir «köle» idi. Ortaçağ Avrupası, kâğıt ve dokuma işleriyle demir üretiminde su değirmeninden çokça yararlanmıştır. XIII. yüzyıl İngiltere'sinde, dokuma tezgâhları su değirmenlerinden elde edilmiş mekanik enerjiyle çalıştırılıyordu. Yel değirmeni, ortaçağlarda ve Ortadoğu'da icat edilmiştir. Hollanda'daki ünlü ve romantik yel değirmenleri, denizden kazanılan çukur topraklardaki suyu boşaltmak amacıyla, tulumba gibi, kullanılmıştır.

---

(2) Kuzey İskandinavya'nın Laponya bölgesinde yaşayan *Lap*'lar, geyik kültürüne dayalı göçebe bir çobanlık düzeni kurmuşlardır. Bu konuda bkz: Roong (1962), Birket-Smith (1968) ve Rapport ve Wright (1968:242).

Akarsu ve yel (rüzgâr), tükenmez gibi görünen doğal enerji kaynaklarını mekanik enerjiye dönüştürmekte ve deniz ulaştırmasında kullanılmıştır ama bu yolla elde edilen enerjinin payı pek fazla değildir. Bir su veya yel değirmeninin sağladığı enerji 5-10 beygir gücünü pek fazla aşamamıştır. Hollanda ülkesindeki yüzlece yel değirmeninin ürettiği toplam enerji, iki motorlu modern bir uçağın enerji tüketiminden daha azdır. Kömür, asfalt, yağ ve doğal gazlar, çok eski çağlardan beri yakıt ve enerji kaynağı olarak biliniyorlardı, ancak çok sınırlı ölçüde kullanılmışlardır.

Su, yel ve yelkenin birer enerji kaynağı olarak «evcilleştirilmesi» zamana, kültüre, doğal çevre özelliklerine ve teknolojik gelişme düzeyine bağlı kalmıştır. Büyük uygarlıkların ve imparatorlukların (Pers, Mısır, Yunan, Roma, İslam ve Osmanlı gibi) Akdeniz çevresinde kurulmuş olmasının bir anlamı budur. Öyleyse denebilir ki, Endüstri Devrimi'nden önceki dönemlerde ve kültürlerde, kullanılan toplam enerjinin yüzde 80-85'i *bitki, hayvan ve insanlardan* (insanların el emeğinden ve kas gücünden) sağlanmıştı (Cippola, 1965).

Endüstri Devrimi, kültürel sistemlerin geleneksel enerji dengesini ve denklemini altüst etmiş; canlı ya da fizyolojik transformatörler yerine makine ve motorları koymuş, doğa ananın milyonlarca yıldır depo ettiği organik enerji kaynaklarını —yani bitkisel kömür ve hayvansal petrol kaynaklarını— kullanmaya başlamış; İnsanoğlunu ürettiği ve tükettiği enerji düzeyini yüzlerce kat artırmıştır. (Bkz: Tablo 9-3 ve Şekil 9-1).

Endüstri Devrimi ve Enerji

Eğer Tarım Devrimi, itme gücünü, evcilleştirdiği canlı enerji transformatörlerinden almış ve sağlamış ise; Endüstri Devrimi, gerek duyduğu enerjiyi kendi yaptığı cansız (mekanik) transformatörlerden sağlamıştır. Bu devrimin geliştirdiği makine ve motorlarda, doğanın milyonlarca yıldır biriktirdiği, depo ettiği bitkisel (odun, kömür) ve hayvansal (petrol) enerji kaynakları ve hidrolik (su) enerjisi kullanılmıştır. Bronowski'nin (1975: 8 Bölüm) «İngiliz Devrimi» dediği, Endüstri Devrimi, buhar makinesi ve kok kömürü ile XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlamıştır. Kömür yakılarak kazandaki su buhara dö-

nüştürülmüş; buhar gücü, bir kovan içinde ileri-geri gidip gelen piston ve piston kolunu iterek, çarkları, pervaneleri, tekerlekleri ve asansörleri çalıştırmıştır. Keşiflere ve açık deniz ticaretine elverişli gemi yapımı endüstrisi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda, demir ve çelik üretiminde kullanılacak yakıt sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Ormanlar süratle azalmış ve tükenmiştir. Taş kömürü yakıt olarak kullanılabilirdi ama, kömür ocaklarını sel bastığı için, yeterince üretim yapılamıyordu (Coon, 1962 b:378).

Suyu boşaltabilecek kapasitede güçlü bir pompa yapılabilseydi kömür ve dolayısıyla çelik üretimi artırılabilirdi. James Watt'ın «buharlı oyuncağı» bu amaçla düşünülmüş ve yapılmıştı (Şekil 4-5). Isı enerjisini kol gücüne dönüştüren buhar makinesi, kısa zamanda, maden ocaklarında, demiryollarında ve dokuma tezgâhlarında kullanılmaya başladı. Makinenin gücü artıkça kömür üretimi, kömür yakılarak çelik üretimi artırıldı; çelik malzeme ile makineler (alet yapan alet) yapıldı. Makineler, yeni makineleri doğurdu. Buharlı lokomotifler, gemiler, değirmenler ve fabrikalar yapıldı. Devrim, kısa zamanda, Avrupa'ya ve Dünyaya yayıldı. Petrolün nasıl arıtılacağı 1850'de bulundu. On yıla kalmadan Amerika'da ilk kuyu açıldı. 1860'da içten patlamalı benzin motorunun patenti alındı. Motorlu ilk kara taşıt araçları 1885'te işlemeye başladı. Aynı yıllarda icat edilen buhar türbini, klasik pistonlu makinenin randımanını (verimini) birkaç kat artırıyordu. 1870 yıllarında geliştirilen elektrik üretim teknolojisi, enerjinin dönüştürülmesinde ve taşınmasında yepyeni bir çığır açıyordu[3].

Edison'un elektrik ampulü, kömürün kirli karasını, petrolün yağını, buharın kızgınlığını ışığa dönüştürdü. Geceler artık aydınlıktı. Elektrik enerjisi telgraf, telefon ve radyo gibi haberleşme araçlarında, asansör, tramvay, tren gibi şehir içi ve şehirlerarası ulaşım sistemlerinde kullanıldı. Niyagara şelalesinden 1886 yılında elde edilen hidro-elektrik enerji, tüketim merkezlerine taşınamadı. Bu tür enerjiyi taşımanın tekniği henüz yeterince bilinmiyordu. Fakat kısa zamanda öğrenilecek ve taşıma yitikleri (kayıplar) büyük ölçüde azaltılacaktı.

(3) Elektrik, yeni bir enerji türü olmaktan çok, bilinen enerjilerin başka tür enerjilere dönüştürülmesine yarayan ideal bir taşıyıcıdır.

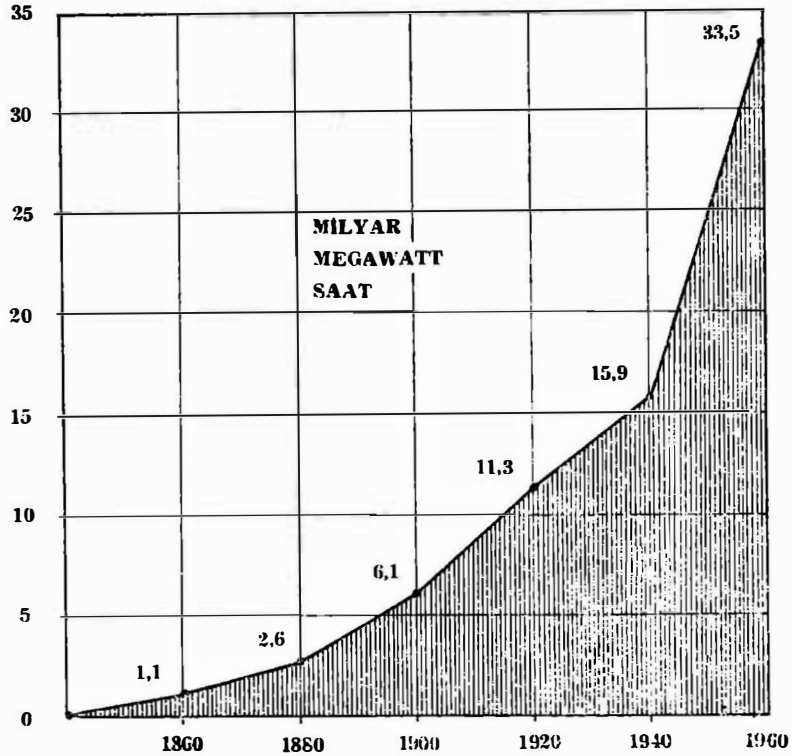
DÜNYA ENERJİ ÜRETİMİNDE YÜZYILLIK ARTIŞ
DÜNYA ENERJİ ÜRETİMİNDE YÜZYILLIK ARIŞ

Yıllar	(A) *Kömür* (Milyon ton olarak)	(B) *Linyit* (Milyon ton olarak)	(C) *Petrol* (Milyon ton olarak)	(D) *Doğal gaz* (Milyar m^3)	(E) *Hidro-elektrik* (Milyon megawat saat)	(A+B+C+D+E) *Toplam Enerji* (Milyar megawat saat)
1960	1809	874	1073	469	689	33.5
1940	1363	319	300	82	193	15.9
1920	1193	158	100	24	64	11.3
1900	701	72	21	7	16	6.1
1880	314	23	4	—	11	2.6
1860	132	6	—	—	6	1.1

Kaynak: (Cippola, 1965).

Enerji üretimi arttıkça, teknik araştırmaya ayrılan zaman ve olanaklar da arttı. Yeni enerji kaynakları arandı ve bulundu. Güneşten, denizlerin med ve cezir (gelgit) hareketlerinden yeraltı ısısından enerji elde edildi. Enerjinin dönştürülmesindeki kayıplar azaltıldı, verim yükseltildi. Dizel elektrikli lokomatif buhar lokomotifinin; elektrikli lokomotif ise dizel elektrikli lokomotifin yerini aldı. II. Dünya Savaşı sonlarına doğru elde edilen nükleer (atom) enerji, önce bu savaşı sona erdirmede, sonra yeni savaş ve saldırıları önlemede caydırıcı olarak kullanıldı.

Enerji üretimi, dünya nüfusundan çok daha hızlı artmıştır. 1860 -1960 arasındaki yüzyıllık dönemde, dünya nüfusu 2 kat artarken, enerji üretimi tam 30 kat artıyordu (Şekil 9-1). Ne var ki bu artışın ülkelere göre dağılımı eşit değildi. A.B.D.'de, kişi başına ticari enerji üretimi, 1960 yılında, Nijerya'daki kişi başına düşen enerji payının 200 katına ulaşıyordu *(Scientific American,* Eylül, 1963:112). Endüstrileşmiş olarak bildiğimiz ülkeler arasında da önemli ayrımlar vardı. 1950 yılında, A.B.D., kişi başına, İtalya'dan 12 kat fazla enerji üretiyor ve tüketiyordu.

ŞEKİL 9-1. DÜNYANIN TOPLAM ENERJİ ÜRETİMİ: 1860-1960. *Toplam Enerjinin Ayrıntıları için bkz: Tablo 9-3.* (Cippola, 1965).

Dünya enerji üretimindeki artışın ve bu artışın ülkelere göre dağılımının eşit ya da dengeli olmadığı Tablo 9-4'de görülmektedir. Batı ülkelerindeki büyük enerji devrimi yanında, üretilen fiziksel enerjinin, fizyolojik (bitkisel ve hayvansal) enerjiye oranı da değişmiş ve artmıştır. A.B.D.'de üretilen mekanik enerjinin toplam enerjiye oranı, 1880'de ancak yüzde 10 iken, 1950'de yüzde 95'e kadar yükselmiştir.

1932 yılında üretilen 30 milyar megawatsaat enerjinin salt üçte biri yararlı enerjiye dönüştürülmüş, üçte ikisi ziyan olmuştur. James Watt'ın ilk buhar makinesindeki randıman sadece yüzde 5 idi. Bu randıman yüzyılda 8 kat artarak yüzde 40'a ulaşmıştır. Termik elektrik santrallarının randımanı, 1920'da yüzde 9 dolayında idi; 1960'da üç kat artarak yüzde 27'ye yük-

selmiştir. İnsanoğlu, enerji devriminin daha çok başında idi. Yolunu ve yönünü öğrenmeye çalışıyordu. Türk toplumunun 1976-77 yıllarında karşılaştığı enerji darlığı ve kısıtlaması, bu konunun önemini henüz yeterince anlamadığımızı belgeliyordu.

TABLO 9-4.
SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN YILLIK ENERJİ ÜRETİMİ (1950)

Seçilmiş Ülkeler	*Kişi Başına Megawatsaat*
A.B.D.	62,1
Britanya	36,6
Fransa	18,8
S.S.C.B.	13,0
İtalya	5,5
Hindistan	2,7

Kaynak: *Scientific American*, eylül 1963.

Doğal Çevrenin Etkileri

Günde 10 saat çalışan bir insanın ortalama enerji gideri 1500 kalori, günlük kalori ihtiyacı ise 3000 kalori civarında bulunduğuna göre, sosyal/kültürel sistemler arasındaki enerji üretimi düzeyi nasıl bu kadar (Tablo 9-4) büyük olabiliyor?

Enerji üretim düzeyleri arasındaki büyük farkın bir nedeni *doğal çevre*'dir. Tarım kültürü, Yeryüzünün bütün ılıman ve tropik bölgelerine yayıldığı halde, kutup ve çöl yörelerine girememiş, bu yerleri avcı-toplayıcı kültürlere bırakmıştır. Sulanmış terasmanlardaki çeltik üretimi, yalnızca yağmur suyuna (yağışa) bağlı çeltikten kat kat fazladır. Başka bir deyişle, besin ve enerji üretimi açısından, teknoloji tek başına bir değişken ya da bağımsız bir sistem değildir. Teknolojinin, doğal çevre değişkeniyle birlikte, bir *ekosistem* (bkz: S. 212) olarak incelenmesi gerekir. Sistem yaklaşımı şu gerçeği gösterir: Eşit veya benzer teknolojiler, değişik çevrelerde birbirinden ayrı enerji dengelerine yol açar. Endüstri kültürlerinde, doğal çevrenin teknoloji üzerindeki etkisi, siyasal, ekonomik, ideolojik ve nüfus etmenlerinden daha *sınırlı* ve küçük görünür. Ama bu aldatıcı bir görünüştür. Endüstri üretiminin doğal çevreden bağımsız olduğu anlamına gelmez.

Endüstride ileri gitmiş toplumların, çölde ve kutup yörelerinde modern yerleşmeler kurduğu, ya da böyle tesisleri kuracak güçte oldukları doğrudur. Hatta, bu tip yerleşmeler yakın gelecekte Ay'da ve Merih gezegeninde de kurulabilecektir. Ancak teknik başarılar, endüstri teknolojisinin doğal çevre koşullarından bağımsız olduğunu ispatlamaz. Tersine, denizaşırı savaşlar ve feza yolculukları gibi teknik başarıların gerisinde, ileri teknolojilerin belli bir doğal çevre ile etkileşiminin ürünleri vardır. Ay ya da Merih projesinin gerçekleşmesi için, belli ülkelerdeki toprak, orman, maden, mineral, su, petrol ve öteki enerji kaynakları, yüz binlerce insanın bedeni ve yaratıcı (psişik) enerjisi bir daha yerine konmamak üzere tüketilmektedir. Bu tür projelerin gerçekleşmesi için tüketilen enerjinin bedeli, orta büyüklükteki ülkelerin yıllık bütçelerini kat kat aşacak bir düzeye ulaşmış bulunuyor.

Ayrıca, enerji üretimi ve tüketiminin çok yüksek olduğu sistemlerde, bir «endüstriyel artıklar» sorunu vardır. Yüksek enerji sistemleri, enerjinin üretimi, dağıtımı ve tüketimi sırasında, doğal çevreyi (havayı, suyu, toprak ve denizleri) büyük bir hızla kirletmektedir. Bu «kirli» çevrede kuşlar, balıklar, böcekler ve insanlar yakın bir gelecekte artık yaşayamayacaklardır[4]. Canlı varlıklardaki radyoaktif birikimlerin beklenmedik mutasyonlara yol açmasından korkuluyor. Hiroşima'da görülen türden hastalıklar, insanın ve uygarlığın geleceğini tehlikeye düşürebilir. Atom denemelerine karşı gösterilen tepkinin asıl nedeni budur! Yüksek enerji sistemlerinin sağladığı *teknik refahın* gerçek maliyeti, sanıldığından çok daha yüksek görünüyor. Yakın bir gelecekte, üretilen toplam enerjinin önemli bir kısmının, doğal çevrenin korunmasına (temizlenip yeniden yaşanır hale getirilmesine) ayrılması gerekecektir. Doğal çevrenin korunması, biyolojik varlıkların evrimine elverişli şartların sürdürülmesi, çağımızın büyük sorunu olmuştur[5].

Bunun bir başka boyutu da artan Dünya nüfusudur. Yüksek enerji sistemleri, ölüm oranlarını düşürüp, ortalama ömrü 35

(4) Endüstrileşmenin ilk sorunları Türkiye'de de görülmeye başlanmıştır: Körfezlerimizdeki balıkların tükenmesi, akar sularımızın ve kent havamızın kirlemesi gibi.

(5) Son zamanlarda yayımlanan bir Birleşmiş Milletler raporuna göre, önümüzdeki 30 yılın ne büyük sorunu doğada *temiz su* bulmak olacakmış.

yıldan 70 yıla doğru çıkartarak, bir nüfus patlamasına yol açmıştır. Ancak nüfus sorununu ele almadan önce, *ekosistem* kavamını biraz daha iyi tanımakta yarar olacaktır.

Ekosistem

Sosyal/kültürel sistemin, üzerinde yaşadığı doğal çevre ile karşılıklı ilişkilerini de içine alan daha büyük ve karmaşık sisteme, çevre bilimcileri (ekolojistler) «ekosistem»» adını veriyorlar. Ekosistem, antropologların «bütüncü kültür»ünden pek farklı bir kavram değildir (bkz: 5. Bölüm). Her toplum ya da yaşayan topluluğun kendine özgü bir ekosistemi vardır. Yeryüzünde, birkaç bin çeşit toplumun varlığı biliniyor. Bunlardan her birinin ekosistemini (kültürünü) tek tek anlatmak, başı sonu olmayan bir girişim olur. Bunun yerine, kültür-doğal çevre ya da teknoloji-doğal çevre ilişkilerini düzenleyen genel ilkelerin incelenmesi genellikle yeğ tutulmaktadır. Tüm ekolojik ilişkilerde olduğu gibi, toplumla çevresi arasındaki en önemli alışveriş boyutu, metabolizmanın yaşaması, çalışması ve gelişmesi için gerekli olan enerjinin sağlanması (üretimi) ve dağıtımıdır (Odum, 1969, 1973).

Her toplumda, ne kadar enerji üretileceğini ve bu enerjinin nasıl dağıtılacağını, besin üretiminde ulaşılan teknolojik düzey belirler. Asıl etmen teknoloji olmakla birlikte; doğal çevrenin verimi, nüfus büyüklüğü, nüfusun artış hızı, nüfusun yaşa, cinsiyete ve yerleşmelere göre dağılımı, üretim/tüketim dengesi ve üretimde çalışanların sayı ve oranı gibi değişkenler de ekosistemi etkiler.

Her kültürde besin/enerji dengesinin ortak bir ön şartı vardır. Besin üretiminin bir bölümü tohumluk olarak ayrıldığı gibi toplam enerjinin de bir bölümü üretim işlerinde kullanılır. Toplam enerjinin besin üretimine ayrılan enerjiye oranı, toplumun geçim düzeyini belirleyen bir göstergedir. Bu oran ne kadar büyükse, toplum o kadar varlıklı; bu oran ne kadar küçükse, toplum o kadar yoksuldur, denilebilir.

Üretim - Tüketim Denklemi

Toplumların üretim tüketim ilişkilerini inceleyebilmek ve karşılaştırabilmek için, üretim-tüketim denklemini yazmak gere-

kir. Bu amaçla, denklemde kullanılan ana değişkenlerin tanımı aşağıda yapılmaktadır.

K: Üretilen besinlerin *kalori* olarak toplam enerji değeri,

k: Besin üretimi işlerinde çalışanların tükettikleri toplam enerjinin kalori olarak değeri,

i Besin üretimi işlerinde çalışan emekçilerin ortalama sayısı,

z: Besin üretimi işlerine ayrılan emekçi saati (zaman),

e: Emekçilerin bir saatlik iş sırasında tükettikleri ortalama enerji (kalori olarak),

r: Sosyal/kültürel sistemde, genel üretim/tüketim oranı ya da randımanı.

Yukarda tanımlanan değişkenler arasında aşağıdaki ilişki kurulabilir:

	Besin üretimi için tüketilen toplam kalori	Emekçi sayısı ortalama	Yıllık çalışma saati	Emekçinin bir saatlik kalori tüketimi
(9-1)	k	$= i \times z \times e$		

Çünkü, tüketilen toplam enerji, emekçi (işçi) sayısıyla, toplam iş saatiyle ve bir işçinin bir saatlik çalışması sırasında tükettiği enerji ile doğru orantılıdır; öyleyse çarpımlarına eşittir. Öte yandan, sistemin genel randımanı, K ile k'nin oranına eşit olacağına göre:

(9-2) $$\frac{K}{k} = r$$ yazılabilir.

(9-2) denkleminde, k'nın yerine, k'nın *(9-1)* formülündeki eşiti konursa:

(9-3) $$\frac{K}{i \times z \times e} = r$$ bulunur.

TABLO 9-5.

SEÇİLMİŞ BAZI KÜLTÜRLERDE BESİN ÜRETİMİ VE ÜRETİM/TÜKETİM RANDIMANI

Kültürün Adı ve Yeri	*Toplam Nüfus*	*Doğal Çevre*	*Temel Ürün*	*Ana Teknoloji*	*Yıllık Üretim (Kalori)* K =	*Üretici İşçi Sayısı* İ ×	*Yıllık Çalışma Saati* z ×	*Saatte Enerji Tüketimi* e ×	*Üretim/ Tüketim Randımanı* r	*Araştırmacılar ve Yayın Yılı*
Kung (Buşman) Kalahari Çölü (Afrika)	30	Çöl	Fıstık	Avcılık - Toplayıcılık	25 Milyon	20	805	150	9,6	Richard Lee (1968
Genieri Köyü Zambia (Afrika)	500	Step (Yağışsız)	Fıstık (Mongongo)	Çapa *(Hoe)* Tarımı	460 Milyon	334	820	150	11,2	Haswecl (1953)
Tsembaga Yeni Gine (Avustralya)	204	Tropika	Patates, Şekerkamışı Domuz	Orman yakarak, Bostan açma, Hayvancılık	150 Milyon	146	380	150	18,0	Rappaport (1968) Harris (1974)
Luts'un Yunnan Eyaleti (Çin)	700	Ilıman, Nehir Boyu	Pirinç ve Diğerleri	Sulamalı Çeltik Tarımı	3,5 Milyar	418	1129	150	53,5	Fei Hsiao-t'ung ve Chihi Chang (1947)
A.B.D. (Kuzey Amerika)	205 Milyon	Çeşitli	Tahıl, Sebze, Meyve, Et, vb.	Endüstri (Makineli ve Bilimsel Tarım)	260 Trilyon	5 Milyon	1714	150	210,0	Brown ve Browne (1968)

(9-3) eşitliğinin anlamı şudur: Toplumsal sistemdeki besin üretiminin kalori değeri *(K)*, üretimde çalışan emekçi sayısı *(i)*, yıllık çalışma saatleri toplamı *(z)* ve bir saatlik emeğin kalori olarak eşdeğeri *(e)* biliniyorsa, ekosistemin randımanı *(r)* hesaplanabilir. Ayrıca, *(9-3)* denkleminin iki yanı (i x z x e) faktörü ile çarpılarak, genel üretim tüketim denklemi elde edilir:

(9-4) $$K = i \times z \times e \times r$$

	Yıllık Enerji Üretimi (Kalori)	Üretici İşçi Sayısı	Yıllık Ortalama İş saati	İşçinin Saatlik Enerji Tüketimi	Üretim Tüketim Randımanı (oranı)
(9-5)	K	$= i \times$	$z \times$	$e \times$	r

Genel olarak, *(9-5)* denkleminde yer alan 5 değişkenden 4'ü biliniyorsa, bilinmeyen beşinci hesaplanabilir. Özel olarak, ölçülebilen ve hesaplanabilen değişkenler *(K, i, z ve e)* biliniyorsa; *(9-2)* denklemi yardımıyle randıman *(r)* hesaplanabilir.

Çeşitli sosyal/kültürel sistemlerdeki üretim tüketim randımanı ve teknoloji doğal çevre ilişkisi, *(9-5)* denklemi yardımıyla hesaplanmış; en ilkel avcı-toplayıcı kültürlerden, en ileri endüstri toplumlarına kada seçilmiş bazı ekosistemlerin dengeleri Tablo 9-5'te özetlenmiştir.

Bu tabloda yer alan kültürlerin besin enerji denklemlerinin karşılaştırmalı incelemesinden çıkarılan sonuçlar aşağıda özetlenmektedir.

Kung ve Genieri Sistemlerinin Karşılaştırması (Tablo 9-5)

Çapa tarımı, avcılık ve toplayıcılığa göre daha ileri bir teknoloji olduğu halde, buradaki teknoloji/doğal çevre randımanı pek yüksek değildi (Tablo 9-5). Her iki kültürde de besin üretimi çalışma ve çabalarına katılan aktif nüfus, genel nüfusun yüzde 67 (üçte iki) oranındadır. Çapa tarımı, nüfus yoğunluğunun artırılmasını sağlamıştır. Ancak kendilerine yetecek kadar üreten bu kültürlerde bir ürün artığı yoktur. Bu kültürler daha geniş ölçüde örgütlenemezler. Bir devlet sisteminin parçası olamazlar, kendileri devlet kuramazlar.

Luts'un ve Genieri Sistemlerinin Karşılaştırması (Tablo 9-5)

Çeltik tarımı yapan Çin köyü, çapa tarımı yapan Genieri köyünden —nüfusça— pek büyük değildir. Üretimde çalışan aktif nüfus, her ikisinde de üçte iki oranındadır. Ancak, sulu tarım tekniğini kullanan Çin köyü, kendi tüketiminin 6 katı kadar enerji üretmektedir. Artı ürün 750-800 milyonluk bir ülkenin kasaba ve kentlerini beslemekte kullanılır. Köy, bir-eyalet-devlet sisteminin parçasıdır. Yıllık-ortalama çalışma saatinde anlamlı bir fark yoktur. Artı ürün, Çin köyündeki teknolojik ve ekolojik randımanın yüksek oluşundan ileri gelmektedir. Luts'un köyündeki randıman (53,5), Genieri köyündeki randımanın (11,5) yaklaşık olarak 5 katıdır. Genieri köyü, kuru çapa tarımı ile ancak kendine yetecek kadar üretim yaparken, Luts'un köyü, 5 kat yüksek bir randımanla 6 kat nüfusu besleyecek kadar besin üretebilmektedir. Bu sonucu alabilmek için Çin köylüsü, salt yüzde 35 kadar fazla çalışır.

Endüstriyel Tarım ve Diğerleri (Tablo 9-5)

Endüstri, tarım kesiminde çalışan aktif nüfusu, toplam nüfusun yüzde 2'sine kadar indirmiştir. Bir başka deyimle, endüstrileşmiş ülkelerde iki işçi 100 kişiye (veya 1 işçi 50 kişiye) yetecek kadar besin üretebilmektedir. Teknolojik çevresel randıman, sulu çeltik tarımına göre 4 kat; çapa tarımına göre ise 20 kat yüksektir. Ancak, endüstriyel tarım işçisi, bu yüksek randımanı elde edebilmek için, Çeltik köylüsüne göre yüzde 150; çapa tarımcısına göre ise, yüzde 200 fazla çalışmaktadır. Tsembaga (bahçe ve bostan) kültürü hariç tutulursa, şu genel gözlem yapılabilir: Teknolojik üretimin randımanı yükseldikçe, tarım işçisinin yıllık çalışma zamanı —azalacağına— çoğalmaktadır. Endüstri kültürlerinin yüksek verimliliğinde, sistemin ürettiği ve tükettiği enerjinin de payı vardır. Yüksek enerji kültürleri, daha büyük ulus devlet toplumlarını, daha yoğun kentsel yerleşmelerde yaşatırken; avcı toplayıcı gibi düşük enerji sistemlerini ya assimile etmişler, ya da onları yeryüzünün kıyı köşe yörelerine doğru sürmüşlerdir. Yüksek enerji ve randıman sistemlerinin kaçınılmaz sonucu olarak, kentleşme oranı, uzmanlaşma, teknoloji, sağlık ve eğitim standartları yükselmiş; koruyucu hekimliğin ve sağlık teknoloji-

sinin yaygınlaşmasıyla ölüm oranı düşürülmüş; nüfus artışında büyük bir hızlanma olmuştur. Kültürlerin evrimini enerji artışıyle orantılı bir olay olarak gören bir yaklaşım için bkz: White (1959).

Dünya Nüfus Artışı

Nüfus sorunları üzerinde çalışan bilim adamları (demograflar), taş devrinden bugüne doğru dünya nüfusunda gittikçe hızlanan bir artış olduğunu saptamışlardır. Alt paleolitik başlangıcındaki Dünya nüfusunun 125 bin civarında olduğu sanılmaktadır (Dolvej 1960)[6]. İki milyon yıla yaklaşan eski taş evresi (paleolitik dönem) boyunca, nüfus, *yılda ortalama 5 kişi* artarak, neolitik başında en çok 5 milyon dolayına ulaşmıştır. Tarım Devrimini izleyen 8-10 bin yılda, Dünya nüfusu 100 kat atarak, XVII. yüzyıl ortasında 500 milyona ulaşmıştır. Bu artışın hızı, yılda ortalama 625 kişi demektir. Oysa, 1650 yılı ile 1960 arasında, Dünya nüfusu her yıl ortalama 7 milyon artarak 500 milyondan 2 milyar 200 milyona yükselmiştir. Yapılan hesaplara göre, 1970 ile 2000 yılları arasında, Dünya nüfusu yılda ortalama 100 milyon artarak XXI. yüzyıl başlarında 6 milyarı aşmış olacaktır.

Nüfus Dinamiği: Nüfus Neden Artıyor?

Herhangi bir sosyal/kültürel sistemde yaşayan nüfusun artış veya azalışını etkileyen üç değişken vardır:

(1) Doğum Oranı ya da hızı *(d):* 1000 kişilik nüfustaki yıllık canlı doğum sayısı:
(2) Ölüm Oranı ya da hızı *(ö):* 1000 kişilik nüfustaki yıllık, toplam ölüm sayısı;
(3) Göç hızı *(g):* 1000 kişilik nüfustaki yıllık göç edenlerin net sayısı—dışa giden ve dıştan gelenler olarak.

Doğumlar nüfusu artırmaya, ölümler azaltmaya; göçler ise, göçün yönüne (dışa gidenlerle, dıştan gelenlerin net farkına) göre, nüfusu ya artırmaya ya da azaltmaya çalışır. Bu üç değişkenin bileşkesine «nüfus hareketi» ya da «nüfus dinamiği» adı verilir.

---

(6) Arkeolojik ve tarih öncesi çağların kronolojisi için bkz: 8. Bölüm'de Tablo 8-2.

Nüfus hareketi, öyleyse, doğum, ölüm ve göçlerin toplamsal işlevidir. Bu ilişkiden, nüfus hareketinin denklemi yazılır:

(9-6) Yıllık Nüfus Hareketi, *r* (artış veya azalış) = Doğum Hızı — Ölüm Hızı ± Net Göç Hızı

(9-7) $\frac{r}{1000} = \frac{d}{1000} - \frac{ö}{1000} \pm \frac{g}{1000}$ yanları 1000'le çarparak

(9-8) $r = d - ö \pm g$ bulunur.

Örnek alınarak incelenen bir toplumdaki,
Doğum hızı d = + 0,042,
Ölüm hızı ö = — 0,014,
Göç hızı g = — 0,002 ise,

yıllık nüfus hızı r= + 0,026 olur. Denklemin anlamı şudur: bin kişilik toplum nüfusu, bir yıl sonunda 1026 kişi olacak demektir. Türkiye'nin 1965-70 dönemindeki nüfus hareketi yaklaşık olarak, yukarda verilen örneğe benzemektedir. Binde 26'lık artış hızı, yüzde 2,6'ya denktir. Göçler, genellikle geçici ve sınırlı hareketler olduğundan, demografik çözümlemelerde daha çok doğum ve ölüm hızları üzerinde durulur. Eğer bir toplumdaki doğum hızı ile ölüm hızı birbirlerine eşit ise nüfus artmaz, aynı kalır. Doğum hızı, ölümden yüksek ise nüfus artar; öte yandan, doğum hızı ölümden düşük ise nüfus azalır. Bugün bazı Avrupa ülkelerinde nüfus artışı durmuştur. Buna, «0» (sıfır, *zero)* artış hızı denmektedir.

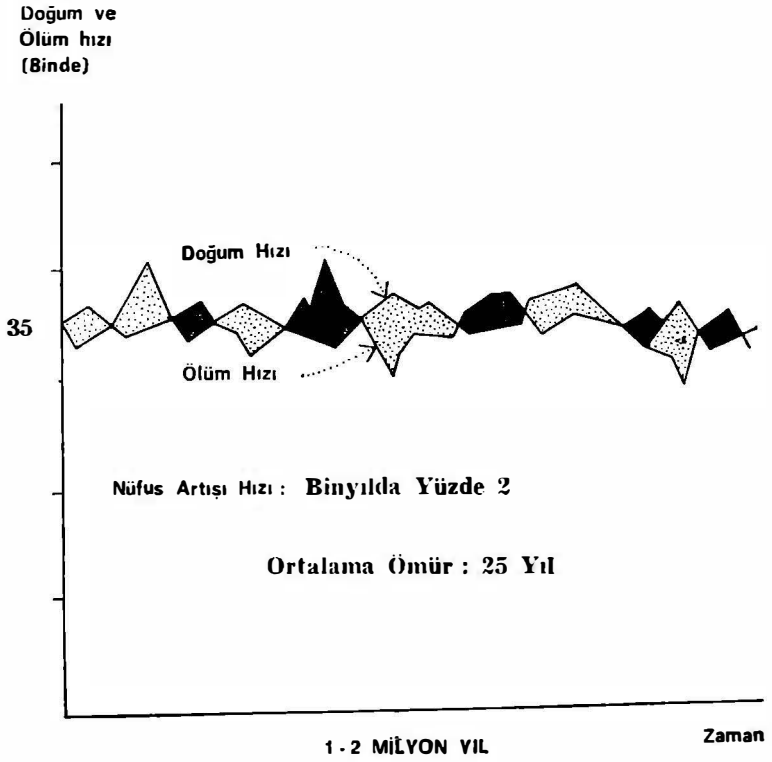
Paleolitik Dönemde Nüfus

Dünya nüfusunun, 2 milyon yıl süren yontma taş devri boyunca, çok yavaş arttığına daha önce değinilmişti. Bu dönemde doğan bebeğin hayat (ömür) beklentisi 20-25 yıl kadardı. 40 yaş, hayatın hemen son sınırı idi. Doğanların ancak yarısı, anababa olacak kadar «uzun» yaşayabiliyor veya 20 yaşına ulaşıyordu (H. V. Wallois, 1937). Bu dönemde, doğum hızı ile ölüm hızı birbirine çok yakın idi. Bazen biri, bazen öteki daha yüksek olabiliyordu. Yapılan bazı hesaplara göre, paleolitik döne-

mindeki nüfus artış hızı 1000 yılda yüzde 2 kadar olmuştur. Bu tahmini hız, şöyle bir teknikle hesaplanmıştır: Dünyadaki karaların toplam yüzdeyi 150 milyon Km^2 kadardır. Bunun ancak yarısı veya 75 milyon Km^2 kültüre ve yaşamaya elverişlidir. Avcılık ve toplayıcılık teknolojisiyle besin ve enerji üreten bir kültürde avcı başına 2.5 Km^2 av ve toplama alanına ihtiyaç vardır. *Kung* kültürü (Tablo 9-5) bu yoğunluk içinde yaşar. Öyleyse, paleolitik dönemdeki Dünya nüfusu en çok,

$$\frac{75 \text{ milyon } Km^2}{2{,}5\ Km^2/\text{kişi}} = 30 \text{ milyon kişi dolayında olabilirdi.}$$

Oysa arkeologlar, Neolitik Devrimi başında, avcılık ve toplayıcılığa elverişli bölgelerin ancak altıda birinin gerçekten kullanıldığını bulmuşlardır. Öyleyse, Mezolitik'in sonunda ya da

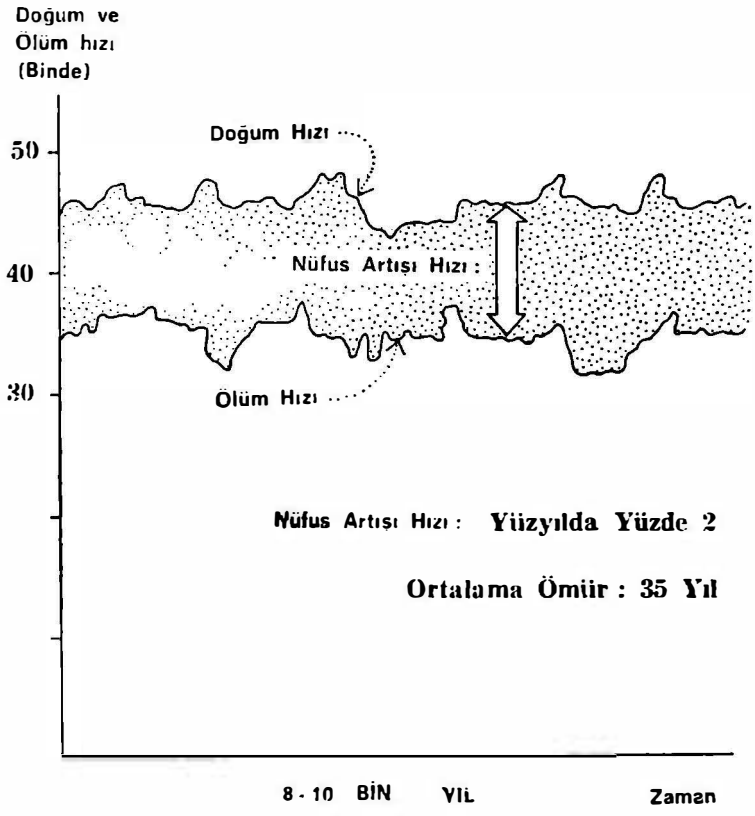

ŞEKİL 9-2. PALEOLİTİK NÜFUS DİNAMİĞİ. *Ölüm ve doğum hızları birbirine çok yakın; Nüfus artışı hızı, Binyılda Yüzde 2 kadar.*

Neolitik'in başında, dünya nüfusu en çok 5 milyon olmak gerekirdi[7]. Paleolitik kültürlerdeki nüfus dinamiği Şekil 9-2'de özetlenmiştir. Bu dinamiğin özelliği, doğum ve ölüm oranlarının binde 35 düzeyinde ve birbirine çok yakın olmasıdır.

Tarım Döneminde Nüfus

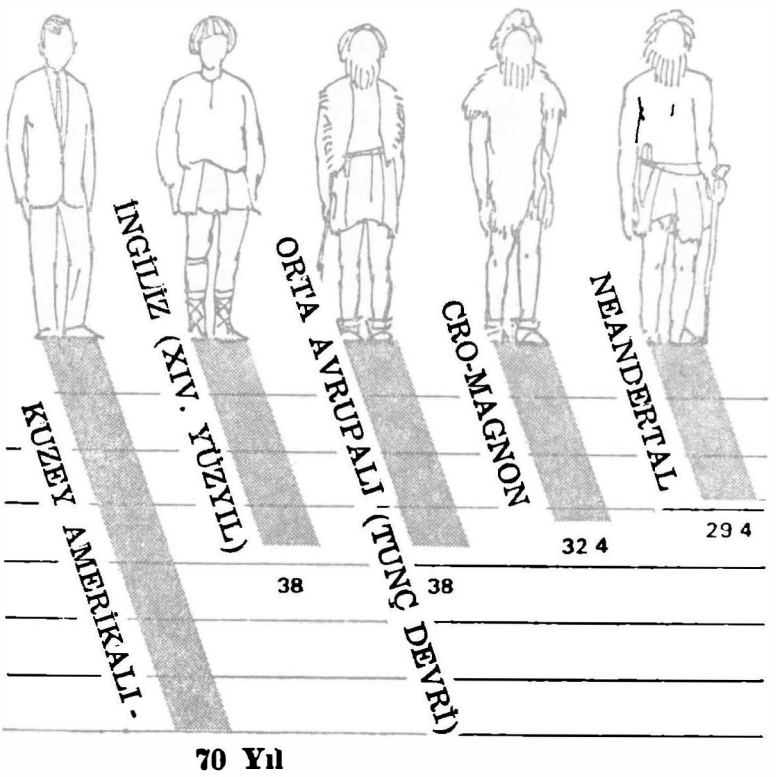
Yerleşik hayat, besin kaynaklarının evcilleştirilmesi, çoğalması ve düzenli bir aile hayatı, doğumları artırarak, ölüm hızını bir miktar düşürerek ilk nüfus patlamasına yol açmıştır. Tarım teknolojisi, toprağın besleme gücünü, paleolitik'e göre, 5-40 kat arasında artırmıştır. Ortalama randıman artışı 20 alı-

ŞEKİL 9-3. NEOLİTİK NÜFUS DİNAMİĞİ. Doğum Hızı ile Ölüm Hızı Aralanıyor; Nüfus Artış Hızı, Yüzyılda Yüzde 2 Dolaylarında.

(7) Bu nüfus, 30 milyon sayısı, 6'ya bölünerek bulunmuştur: 30÷6=5.

nırsa, nüfus yoğunluğu 20 kat artmış olmalıdır. Ortalama 30 kişilik avcı toplayıcı grupları, Neolitik Devrimi'nden sonra yaklaşık 600 kişilik (20x30) bir köy topluluğu durumuna gelmiştir. Ortalama ömür, 25 yıldan 30 yıla doğru yükselmiştir. Bugün Hindistan'da 35-40 yıl, Türkiye'de ise 55 yıldır. Tarım toplumlarının nüfus dinamiği Şekil 9-3'te özetlenmiştir. Bu tabloya göre, yıllık artış hızı binde 10 kişi kadar olması gerekir. Oysa, yapılan hesap ve incelemeler, kıtlık, çocuk ölümü, salgın hastalıklar, nüfus planlaması ve savaşlar nedeniyle, gerçek artışın çok daha küçük, 100 yılda ancak yüzde 2 kadar olduğunu göstermektedir.

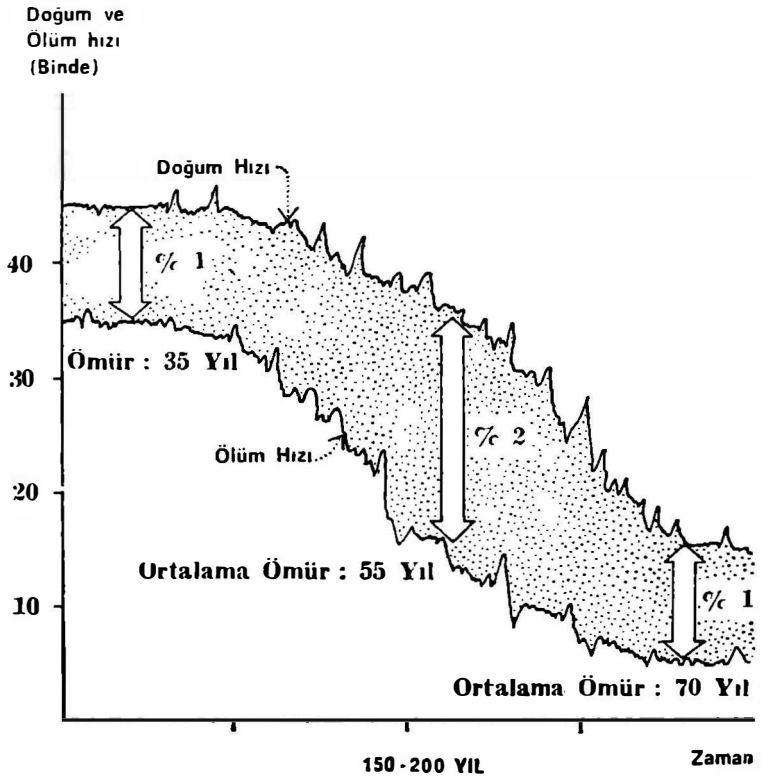
ŞEKİL 9-4. ORTALAMA ÖMÜRDE ARTIŞ. *(Early Man,* Time, 1965:174).

Tarım kültürlerinde, teorik nüfus artışı binde 10 olmak gerektiği halde, gerçek artışın çok daha küçük (on binde 2) olması demografları uğraştıran bir sorundur. Aradaki büyük

fark, kıtlıklar, açlıklar ve salgın hastalıklarla açıklanıyor. Nüfus tarihçilerine göre, son iki binyılda, yalnız Avrupa'da 350 ilâ 1800 kadar büyük açlık olmuştur. Bu kıtlıkların her birinde Avrupa'da yaşayan nüfusun üçte biri ile altıda biri ölmüştür. Her açlıktan sonra salgın (epidemik) hastalıklar görülmüştür. 1348-50 yılındaki büyük Veba salgınında, Avrupa'da 30 milyon nüfusun öldüğü sanılıyor. Bu salgında, büyük kentlerin nüfusu ilk iki ayda yüzde 50 azalmış; Avrupa kıtası, nüfusunun yüzde 30-50'sini yitirmiştir.

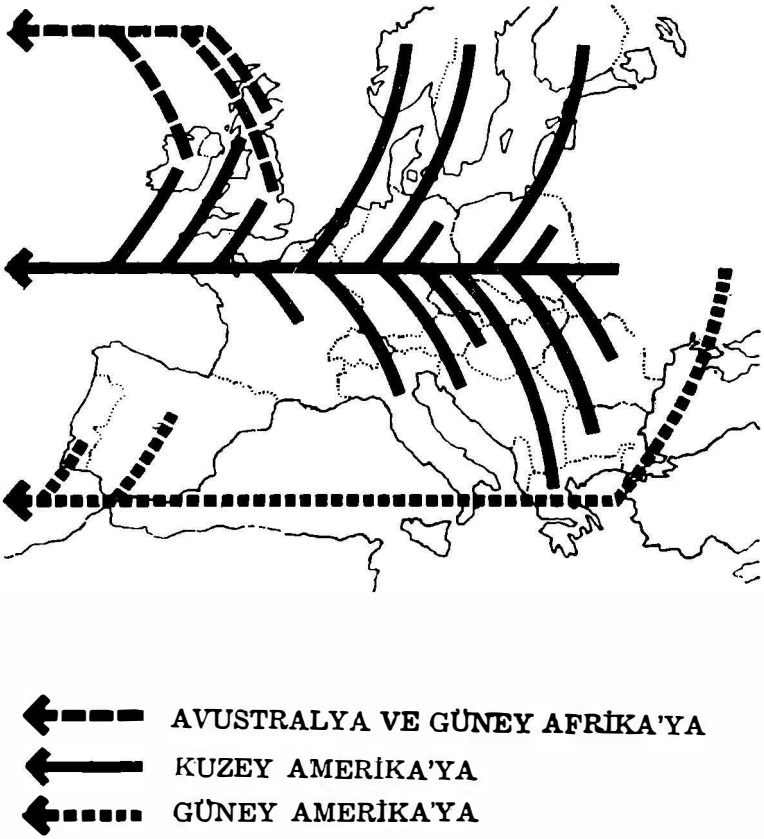
Endüstri Devriminde Nüfus Dinamiği

Endüstri Devrimi'nin başlamasından 100 yıl kadar önce, Avrupa'nın nüfus dengesinde bir değişme başlamıştır. Bu değişim, yavaş yavaş Bütün Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya doğru

ŞEKİL 9-5. ENDÜSTRİLEŞEN BATI TOPLUMLARINDA NÜFUS DİNAMİĞİ: *Yüz Elli Yılda «Yüksek» Dengeden «Düşük» Dengeye Geçiş. Artış Hızı Yılda Binde 10 (%1) dolayında.*

yayılmış, 150-200 yıl içinde bütün endüstrileşen ülkelerde gözlemlenmiştir. «Nüfus Değişimi» adı verilen bu süreç içinde, önce ölüm sonra doğum oranlarında, giderek bir azalma olmuştur. Doğum hızı daha yavaş düştüğü için, hızlı bir nüfus artışı olmuş ve fazla nüfus, sömürgeci ülkelerin sömürgeleriyle, Güney ve Kuzey Amerika'ya, Avustralya ve Güney Afrika'ya göç etmiştir. (Şekil 9-5). Bloom ve Selznick'e (1956) göre, 1830 ile 1930 arasındaki yüzyılda yalnız Kuzey Amerika'ya Avrupa'dan 60 milyon dolayında göçmen gelmiştir.

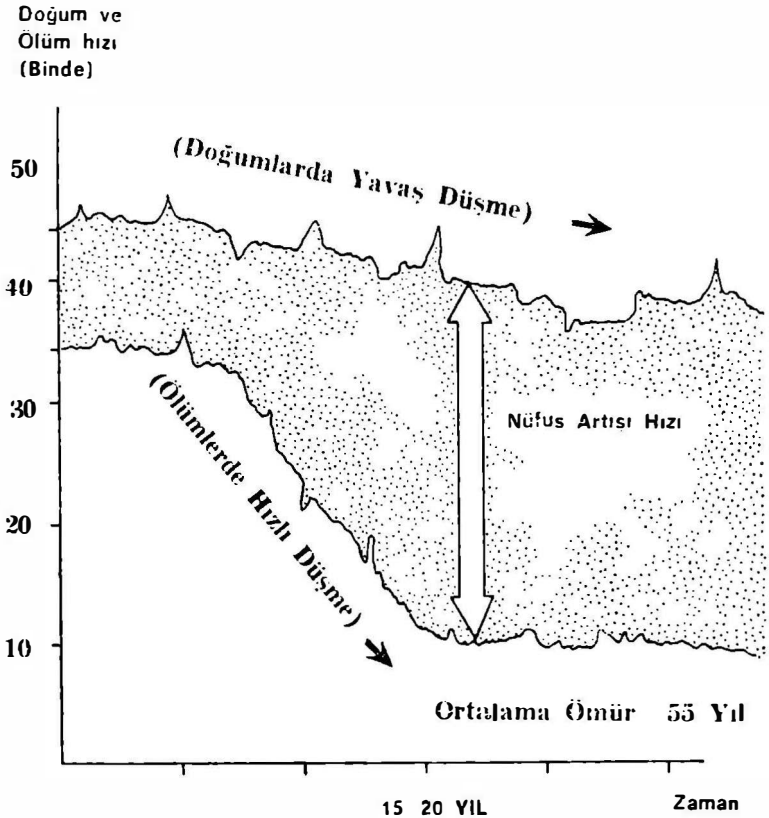
ŞEKİL 9-6. AVRUPA'DAN GÖÇ: XVIII. ve XIX. YÜZYILLAR. *(Man in Society,* Doubleday, 1964-41).

Demografik değişim süreci içinde, endüstrileşen Avrupa ülkeleri yüksek nüfus dengesinden düşük nüfus dengesine geçmiş-

ler; bu arada hızla artan nüfusun bir kısmını göçmen olarak dış ülkelere ihraç etmişlerdir.

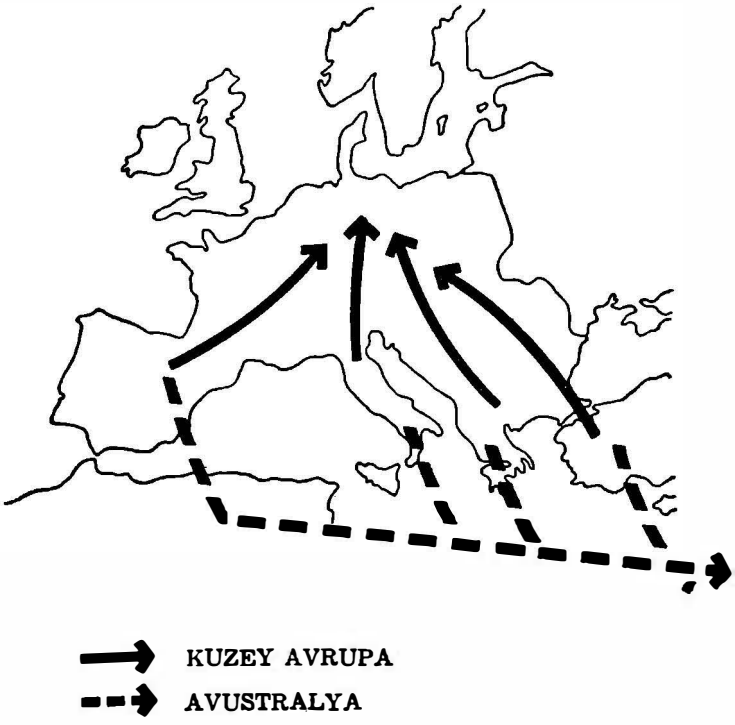
Gelişmekte Olan Ülkelerde Nüfus Dinamiği

İkinci Dünya Savaşından sonra değişmeye ve gelişmeye başlayan ülkelerde, Avrupa'nın demokrafik değişmesine benzeyen hızlı bir dönüşüm olmuş; ölüm oranı hızla düşmüştür. Avrupa'da 150-200 yılda olan değişme, gelişen ülkelerde, modern tıp teknolojisinin uygulanmasıyla 15-20 yılda gerçekleşmiştir. (Şekil 9-7). Bu hızlı değişmenin sonuçları iş bulma (istihdam) güçlüğü ve dış göç şeklinde görülmektedir (Şekil 9-8). Örnek olarak Türkiye'de, her yıl çalışma hayatına katılmaya hazır

ŞEKİL 9-7. TARIMDAN ENDÜSTRİLEŞMEYE GEÇEN ÜLKELERDE NÜFUS DİNAMİĞİ. *Ölümlerde hızlı, doğumlarda yavaş düşme. Artış hızı yılda yüzde 2 ile 4 arasında. Hızla artan nüfus, Avrupa'da ve Avustralya'da iş arıyor, bazıları buluyor.*

duruma gelen gençlerin ancak yarısı iş bulabilmekte, geri kalanlar ya dışarıya gitmek için sıra beklemekte ya da mevcut bürokrasinin özellikle kamu iktisadi teşekküllerinin kadrolarını şişirmektedir. Sorunun çözümü, besbelli ki, nüfus artışı ile ekonomik gelişme hızlarının dengelenmesine bağlıdır. Bu arada, nüfus planlaması, aile planlaması ve doğum kontrolu adı altında uygulanan programlar, çok yavaş azalan ve hâlâ yüksek düzeyde bulunan doğum hızını düşürmeye yönelik önlemler gibi görünmektedir.

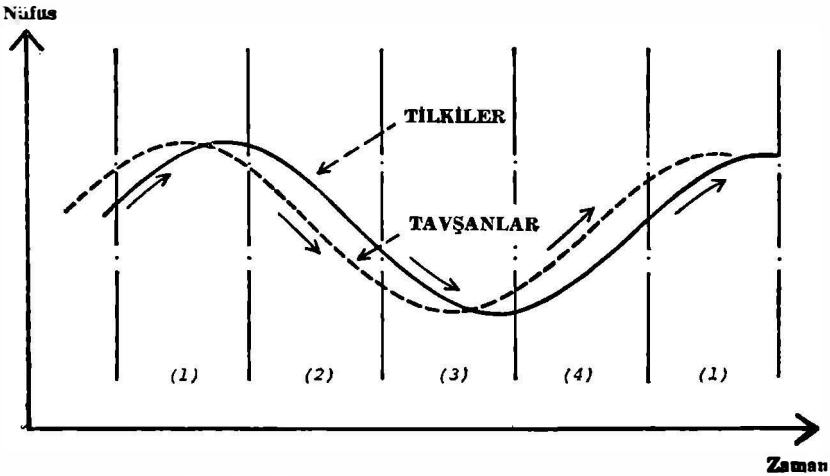

ŞEKİL 9-8. «GELİŞEN» AKDENİZ ÜLKELERİNDEN DIŞ ÜLKELERE «GEÇİCİ» İŞÇİ AKIMI YA DA GÖÇ.

Kültürel ve ekolojik sistemlerde, enerji üretimi ile nüfus büyüklüğü arasında dinamik ya da zamanla değişebilen bir dengenin varolduğu gösterilmiştir. Enerji üretimindeki hızlı artış, İnsanoğlunu doğaya ve diğer toplumlara karşı daha güçlü duruma getirirken, çevredeki doğal kaynakları hızla tüketmekte,

ortalama ömrü ve nüfus artış hızını artırmakta ve doğal çevrenin kültüre elverişliliğini zedelemektedir. Nüfus artışı, teknoloji-doğal çevre ilişkilerini yakından izlemekte ve etkilemekte; karşıt olarak, teknik ve ekolojik etmenler nüfus dinamiğinde önemli değişmelere yol açmaktadır.

Bir ekosistemdeki besin bolluğu ya da kıtlığı ile nüfus hareketi arasındaki ilgi ve ilişkilerin daha kolaylıkla anlaşılması amacıyle ekolojistler "Tavşan-Tilki Dengesi" adı verilen ilginç bir örnekten yararlanırlar. Yalnız tavşanlarla bu tavşanları avlayarak beslenen tilkilerin yaşadığı doğal çevrelerde, tavşan ve tilki nüfuslarında düzgün artma ve azalma döngüleri görülmektedir. Nüfuslardaki bu artış azalışlar bir zaman ekseni üzerine çizilip incelendiğinde, birbirini yakından izleyen iki sinüs eğrisi elde edilmiştir (Şekil 9-9).

ŞEKİL 9-9. TAVŞAN-TİLKİ NÜFUS DENGESİ: *Basit bir ekosistem.*

Bu eğriler, tavşan ve tilki nüfuslarındaki azalış ve çoğalışın birbirine *bağlı* olduğunu kanıtlamaktadır: (1) Optimum düzeydeki tavşan nüfusu arttığı zaman; tilki nüfusu da büyümeye başlamaktadır. (2) Tilki nüfusu maksimum düzeye ulaştıktan kısa bir süre sonra tavşanlar azalmaya başlamakta ve tilkiler onları izlemektedir. (3) Tavşan nüfusu minimuma indikten kısa bir süre sonra, tilki nüfusu da (açlıktan) minimuma düşmektedir. (4) Tilkiler çok azaldığı için, tavşan nüfusu süratle

çoğalmaya başlamakta ve hemen arkasından (1) tilkilerin de arttığı görklmektedir (Şekil 9-9). Tavşanlar yalnız ot yiyerek beslendikleri, tilkiler ise protein olarak yalnız tavşan eti bulabildikleri için bu, oldukça basit bir ekosistemdir. İnsan toplumlarının ekosistemi, tavşan-tilki dengesine göre, çok daha karmaşıktır. Ancak tavşan-tilki modeli, bir ekosistem örneği olarak, insan toplumları için de geçerlidir. Çeşitli teknik ve ekonomik düzeylerde yaşayan toplumlardaki nüfus enerji denklemi, karmaşık bir tavşan-tilki ekosistemi gibi düşünülebilir.

Okuma Listesi ve Kaynaklar

Dünya Nüfus Tarihinin, enerji üretimi açısından kısa fakat son derece iyi özetlenmiş ekonomik bir değerlendirmesi için bkz: Cippola, Carlo M., (1965) *The Economic History of World Population.* Harmondsworth, Penguin Books Ltd.

Dünyadaki ve Türkiye'deki nüfus dinamiği ile ilgili yazı, araştırma ve denemeler için Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsünün çeşitli yayınlarına ve bültenlerine baş vurulabilir. Türkiye'deki nüfus dinamiği üzerine yazılmış ilk denemeler adı geçen Enstitünün *Türkiye Demografyası* (Güvenç ve Shorter 1971) adlı yayınında toplanmıştır. Nüfus ve ekonomik gelişme konusunda Goran Ohlin'in *Nüfus Kontrolu ve Ekonomik Kalkınma* (1967) başlığını taşıyan incelemesi Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

Sosyal/kültürel antropolojinin nüfus/teknoloji dengesine bakış açısının daha değişik ve enerjiye daha az ağırlık veren bir örneği için, bkz: Boulding (1969), *Yirminci Asrın Manası, MEB,* Bin Temel Eser Dizisi.

Ünlü ekolog Odum'un (1973), *"Ekoloji'nin Temel İlkeleri"* adlı yeni araştırması bu konulara yeni bir boyut getirmektedir. Çevre sorunları konusunda daha kısa ve özet kaynak olarak bkz: Turk, Turk ve Wittes (1972) *"Ekoloji, Kirlenme ve Çevre".* Kültürlerin evrimini enerji değişkeniyle açıklayan maddeci bir deneme için bkz: White (1949).

10. BÖLÜM

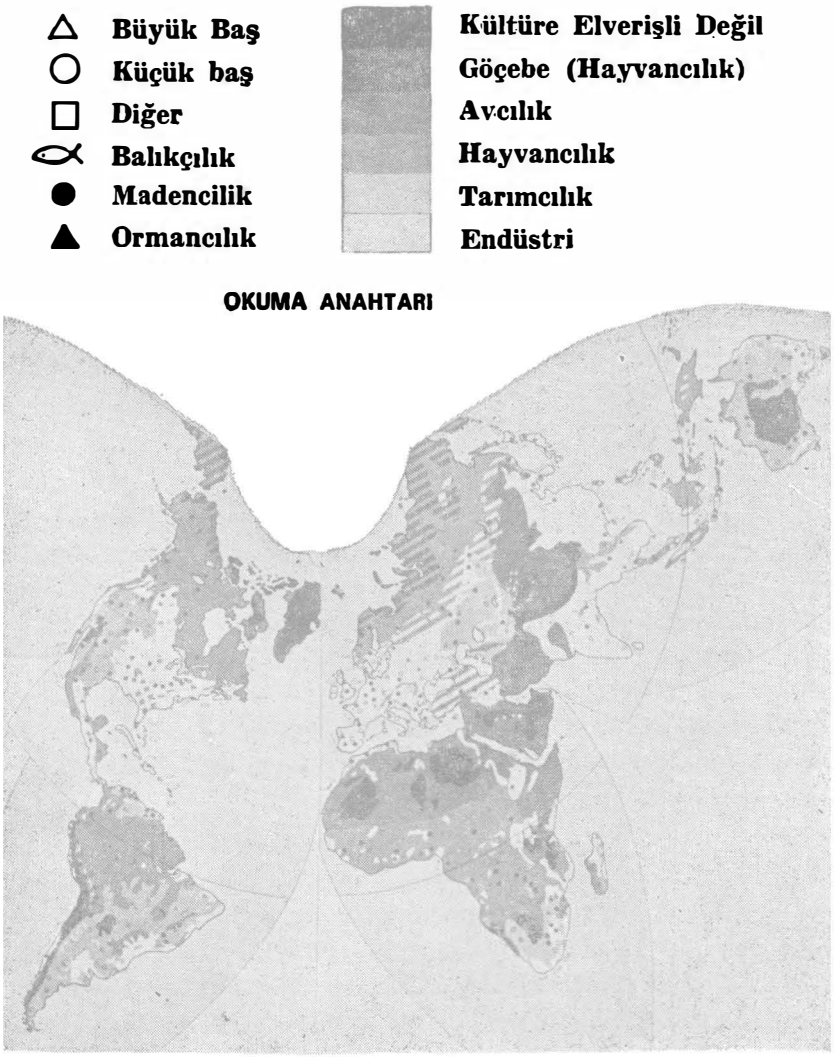
Üretim - Tüketim İlişkileri ve Alışveriş Biçimleri

Yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak maddelerinin üretimi ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması gibi işler ve görevler, kültürel hayatın başından bugüne, en eski iş ve uzmanlık alanlarından biri, belki de en önemlisi olmuştur. İnsan emeğinin ve ürünlerinin el değiştirmesine, ekonomi dilinde, "alışveriş" ya da "değiş tokuş" (takas, *barter*) gibi adlar verilir. Alışveriş biçimleri, genellikle, üretim ilişkilerine bağlı olmakla, birlikte, hemen her toplumda, her türlü alışverişe rastlanır.

Endüstrileşmiş toplumlarda ve bu toplumların dillerinde, "ekonomi" sözcüğünün birbirinden tamamen farklı iki anlamı vardır (Polanyi, 1953): (1) Belli bir ülkedeki ya da ülkeler arasındaki üretim tüketim, alışveriş, değiş tokuş ilişkilerinin incelenmesi; (2) Bireylerin, ailelerin ve ulusların, sınırlı olanaklarla, giderek artan tüketim ihtiyaçlarını karşılamak yönündeki tutum ve davranışları.

Birinci anlamdaki ekonomi, objektif ya da toplumsal bir olgunun bilimidir. İkincisi ise, toplumdan topluma değişen, göreli, akılcı veya akılcı olduğuna inanılan bir davranış biçimidir. Her kültür, kendi üretim tüketim ilişkilerinden doğan tutum ve davranış biçimlerinin (örüntülerinin) doğru, ya da en azından, akılcı bir yol olduğuna inanır. Kazanılan ve tasarruf edilen para ve varlık, bir toplumda işletilir, ötekinde altına çevrilir, küpe konup saklanır. İkisi de ekonomik davranıştır, fakat hiç de birbirine benzemezler.

Kapitalizm aşamasından geçerek endüstrileşmiş ülkelerde, ekonomi sözcüğünün yukarda açıklanan iki türü, eşanlamda kullanılır ve eşanlamda algılanır. Öyle ki, bireyin ekonomik dav-

ŞEKİL 10-1. EKONOMİK VE TEKNOLOJİK SİSTEMLERİN YERYÜZÜNE DAĞILIŞI. *(Man in Society,* Doubleday, 1964:318-19).

ranışı, toplumun üretim tüketim ilişkilerine ve koşullarına uygun olan davranıştır. Oysa, ekonominin iki anlamı, her toplumda ve her zaman, birbirine özdeş olmamıştır. İşte bu nedenle, bölüm başlığında ekonomi sözcüğü kullanılmamış, uzun ve tanımlayıcı bir deyim tercih edilmiştir. Başlıktan ve yukardaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bu bölümde, ekonomi sözcü-

günün birinci anlamına giren konular ele alınmakta ve incelenmektedir. İlkel ve geleneksel toplumlarda üretim tüketim ilişkilerinin biçimlenişi, kapitalist toplumlardaki para, piyasa ve banka ekonomisinden oldukça farklıdır. Önce ihtiyaçlar ve bunların öncelikleri; sonra, ihtiyaçların sınırlı olanaklarla karşılanmasındaki "akılcı davranış" biçimleri birbirine benzemez. Üretim ve tüketimdeki davranışların bütünleşmesi ve kurumlaşması, her kültürde değişik eğilimler gösterir. Teknolojik bakımdan geri kalmış olan ilkel ve küçük toplumlarda, tüketim mallarının üretiminde ve el değiştirmesinde, "paylaşma" (*reciprocité*, karşılıklılık) ve "yeniden dağıtım" *(redistribution)* adı verilen iki genel ilkeye ya da töreye rastlanır.

Paylaşma

İş bölümünün sınırlı, üretimin az ya da yetersiz olduğu küçük ve ilkel toplumlarda, üretim mallarının el değiştirmesi "karşılıklı paylaşma" adı verilen bir ilkeye göre yapılır. R. Lee (1968: 58), Afrika'da yaşayan *Kung* adlı Buşman ekonomisinin kısa fakat güvenilir bir tablosunu çizmiştir[1]. Her sabah, bu küçük toplumda yaşayan 20 ergin kişiden 10-15 kadarı, avlanmak ve besin toplamak üzere kamp yerinden ayrılır. Akşam üzeri döndüklerinde toplanan yiyecekler, bireyler ve aileler arasında *eşit olarak bölüşülür*, paylaşılır.

Aileler, günlük yiyeceklerini eşit olarak paylaşırlar. Yalnız, toplumun üyelerine değil konuklara da toplanan besinden eşit pay verilir. Her ailenin akşam sofrasında, geri kalan her ailenin çiğ veya pişmiş olarak gönderdiği yiyecekler bulunur. Besin alışverişi tam bir eşitlik sağlanıncaya kadar devam eder. Ertesi gün yeni bir grup toplamaya gider; akşam olunca, toplanan ve avlanın besinler yeniden dağıtılır ve paylaşılır. İlkellerde geçerli olan paylaşma sisteminde, herkes az veya çok bir şeyler bulup getirir ve ortaya koyar; herkes az veya çok ötekilerden bir şeyler alır. Ancak kimin ne kadar az veya çok verdiği, karşılığında ne kadar az veya çok pay aldığı söz konusu olamaz. Kimi avcı-toplayıcıların, uzun sürede, ötekilerden daha başarılı olması mümkündür. Bu başarı onlara bir ün ka-

(1) *Kung* Buşman'ların üretim tüketim ilişkileri Tablo 9-5'te özetlenmiş ve 9. Bölüm'de başka sistemlerle karşılaştırılmıştır.

zandırır, fakat üstünlük sağlamaz. Az veren avcı toplayıcılar, çok verenlere karşı kendilerini borçlu hissetmezler. Ancak tembel, işe çıkmayan, yiyecek toplamayan, avlanmayan ya da getirdiğini paylaşmayan, bedavacı üyelerin büyücü veya büyülenmiş olmasından şüphe edilir. Onların bu tutum ve davranışı gözden kaçmaz, bazen cezalandırılır.

Üretim ve paylaşma, teknolojik randımana ya da verim oranına sıkı sıkıya bağlıdır. Avlanacak ve toplanacak besinlerin bol olduğu dönemlerde, bireyler üzerindeki üretim baskısı az olmasına karşın; besinin ve suyun kıtlaştığı kurak dönemlerde herkesin çalışması gerekir. Kıtlık ve kuraklık sırasında, en beceriksiz veya güçsüz bir üyenin bile bulup getireceği besinler, toplumun ölüm kalım savaşındaki yerini belirler. Paylaşmada aşağıdaki kurallar genellikle geçerlidir: (1) Verilen şeyin kısa sürede geri alınması söz konusu değildir; (2) Paylaşılan şeylerin, ürün ve hizmetlerin hesabı tutulmaz, sistematik bir muhasebesi yapılmaz; (3) Ancak uzun sürede, bireysel tutum ve eğilimlerin değerlendirildiği de yadsınamaz.

Tarım ve endüstri toplumlarındaki paylaşma ise, aileler arasında değil, aile içinde olur. Ana ve babalar, çocuklarının yetişmesi, sağlığı ve güvenliği için, hizmet ve kazançlarının oldukça eşit biçimde paylaşırlar. Çok yönlü paylaşma, tarım ailesinin temel bir özelliğidir. Evli olmayan daha doğrusu bir aile grubunun üyesi olmayan ergin kişinin yaşaması bile zordur[2]. Çocuklar da çok küçük yaştan başlayarak üretim birliğinin bir üyesi olurlar. Üretimdeki asıl veya yardımcı hizmetleri arttıkça, çocuklar da ürettiklerinin bir kısmını büyükleriyle paylaşmış olurlar. Yaşlıların tek güvencesi çocuklar ve özellikle, erkek çocuklardır. Büyükler, çocuklarına yaptıkları yatırımın karşılığını beklerler ve çoğu zaman alırlar. Karşılık beklemeyen bir alışveriş (paylaşma) sistemi, bireylerin üretim güçlerinin azaldığı hastalık, yaşlılık, afet ve felaket dönemlerinde, varlığını sürdüremez, yok olur. Onun için her türlü alışveriş ve paylaşma töresi, *karşılıklı* olmak zorundadır. En duy-

(2) Lévi-Strauss, Orta Brezilya'da, *Bororo*'lar arasında gördüğü üstü başı kirli, mahzun, yalnız ve bitkin görünüşlü genç bir erkeğin «hasta mı?» olduğunu sorduğu zaman, şu cevabı almıştır: «Yooo! Hiç de öyle hasta filan değil, sadece bekâr». (Rapport ve Wright, 1968:151).

gusal ilişkilerde ve hediye alışverişlerinde bile *bilinçdışı* bir karşılık bekleyiş vardır (Mauss, 1924).

Endüstrileşmiş ve kentleşmiş toplumlarda, bu karşılık çocuk veya akrabalardan değil, devletin sosyal refah kurumlarından, sigorta şirketlerinden ve gönüllü derneklerden beklenir. Çağdaş toplumlarda, ailenin küçülmesine, aile içi ilişkilerin zayıflıyor gibi görünmesine karşılık, sosyal yardımlaşma programlarındaki gelişmelerin anlamı budur. Devlete ödenen vergi ve harçların önemli bir kısmı, bu tür hizmet, destek ve yardım programlarına gider. Çağdaş toplumlarda, ailelerarası ve aile içi alışverişler, tüm paylaşma sisteminin küçük bir bölümünü oluşturmasına karşın, aile ötesinde örgütlenmemiş ilkel ve geleneksel toplumlarda, alışverişlerin çoğu aile düzeyinde ve aileler arasında yer alır.

İlkel Ticaret Biçimleri

Aile ve klan ötesinde örgütlenmemiş küçük gruplarda, karşılıklı paylaşma ilkesinin egemen olduğuna yukarda değinilmişti. İlerde incelenecek olan aile ve akrabalık ilişkileri konusunda görüleceği gibi (12. Bölüm) evlilik kurumu birbirinden gelin (ya da damat) alan grupları birbirine bağlamaktadır. Bu tür ilişkiler mekânsal uzaklıkla ters orantılıdır. Uzaklık arttıkça, gelin güvey alışverişi azalır. Birbirinden çok uzakta yaşayan gruplar arasında akrabalık ilişkisi olasılığı çok küçüktür. Oysa, bazı temel tüketim maddeleri açısından, uzak grup lar birbirine daha çok muhtaçtırlar. Birisinde olmayan ürün diğerinde vardır. Birinde bol olan ötekinde ya kıttır ya hiç yoktur. Yabancı grup ve kişiler arasındaki alışverişlerde, pazarlık (anlaşma) güçlükleri görülür. Taraflardan birisinin ötekini aldatması söz ve endişe konusudur. Mal, ölçü, tartı ve fiyat standardı olmadığı için, ticarî alışverişler anlaşmazlıklara, hırsızlık ve çatışmalara yol açar[3].

Güçlükleri yenmek için bulunmuş yollardan birisi *"sessiz ticaret"*tir. Bu ticaret biçimine Afrika'da yaşayan avcı-toplayıcı *Pigme*'lerle tarımcı *Bantu*'lar arasındaki alışverişlerde rastlanır. Göçebe Pigme'ler değiştirmek istedikleri orman ürünleri-

(3) Geleneksel pazar yerlerinde polis ya da belediye zabıtası bulunması eski bir törenin devamıdır, bugün bile işlevsel bir anlam taşır.

ni *Bantu* köyüne getirip toplu olarak sergiler ve giderler. *Bantu*'lar (çeşit ve miktar olarak) uygun gördükleri tarım ürünlerini orman ürünlerinin yanına koyarlar. *Pigme*'ler geri dönerek Bantu'nun önerilerini gözden geçirirler. Beğenirlerse tarım ürünlerini alıp giderler. Az bulurlarsa, yeniden uzaklaşırlar. Bu "sessiz" pazarlık, anlaşma oluncaya ya da alışverişten, tüm vazgeçilinceye kadar sürer. Ne konuşma olur, ne de kavga! Ticaretin daha ileri bir biçimine, Devlet öncesi tarım toplumlarında rastlanır. *Solomon Adası*'nda yaşayan yerli kadınlar, silahlı kocalarının koruduğu ve gereğinde hakemlik yaptığı pazar yerlerinde, birbirleriyle balık, domuz eti, meyve ve sebze alışverişi yaparlar.

İlkel ticaretin en ileri biçimi, yabancı grupların ve toplumların birbirleriyle *"ticaret ortaklığı"* kurmaları şeklinde görülür. Ortaklardan birisi, kendi artı ürününü bazı *hediyelerle* birlikte ortağına veya "ticaret kardeşine" götürür. Onun hediye ve mallarını alıp döner. Hediyelerin ve değiştirilen malların eşdeğerde olması beklenir ve gerekir. Ortaklardan birisinin verdiği az ise veya hazırlığı yok ise, gelecek sefer eksiğini kapatır. Alışveriş, ortaklığın *kardeşleri* arasında cereyan eder. Böylece, uzun süreli alışverişler sonunda, yabancı toplumlar arasında "ticaret akrabalıkları" kurulmuş olur. Bu tür ilkel ticaretin, belki de, en ünlü örneği *Kula*'dır.

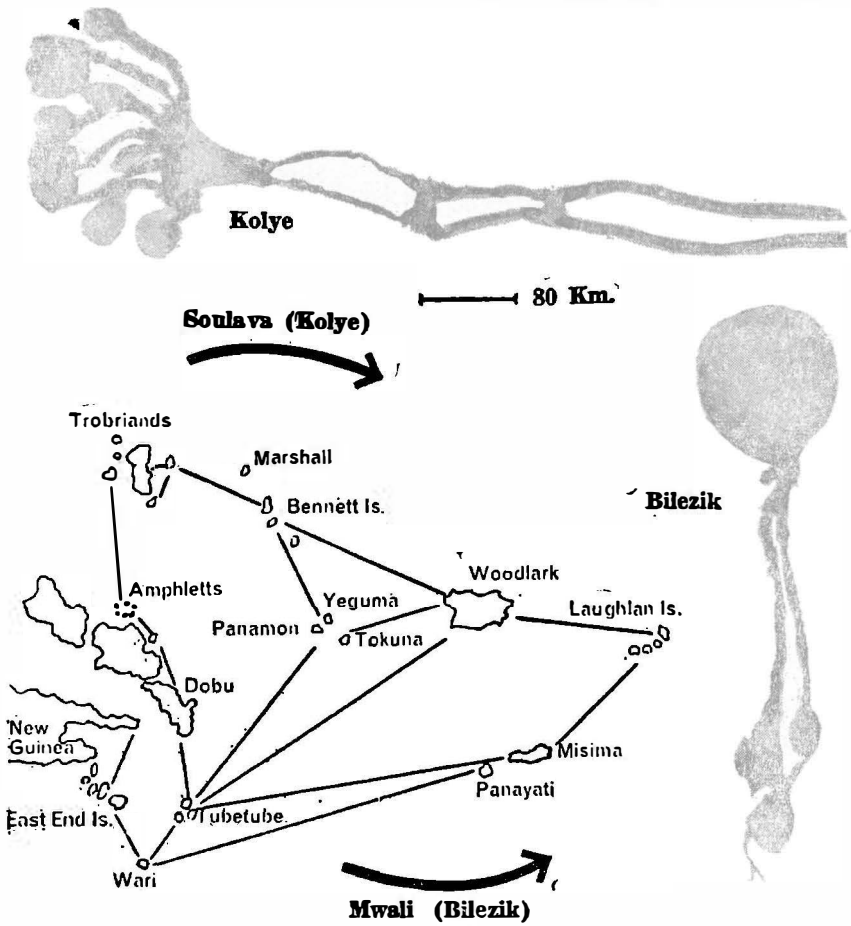
Kula: "'Hem Ziyaret Hem Ticaret"

Kula, antropolog Malinowski'nin (1922) Batı Okyanusya'da keşfedip incelediği ve antropoloji literatürüne kazandırdığı son derece ilginç *ticaret* ortaklığıdır. *Trobriand* Adalarında yaşayan *Argonaut*'lar denizaşırı komşu adalarla sürekli bir ticaret ilişkisi içinde yaşarlar. Argonaut'lar, *kanû (canoe)* biçimindeki küçük gemilerle açık denizlere doğru yaptıkları bu seferlere *"kula"* adını vermişlerdir. Yerlilere göre Kula'nın amacı, kolye *(soulava)* ile bilezik *(mwali)* değiştirmektir (Şekil 10-2). Kula'ya çıkan adalılar, Şekil 10-2'de görüleceği gibi, saat yönünde sefer yaptıkları zaman kolye, saat yönüne karşı yönde sefer yaptıkları zaman bilezik alışverişi yaparlar. Bu kolye ve bilezikler, geleneksel törenlerde, süs eşyası olarak kullanılır. Kişi ve aileler, sahip oldukları kolye ve bileziklerle övünürler. Alışverişte el değiştiren hediyelerin eşdeğerde ol-

ması arzu edilir, fakat şart değildir. Her denizcinin, her limanda kendisini bekleyen bir "ticaret ortağı" vardır. Karşılama töreni sırasında önce hediyeler verilir. Ancak, Kula seferlerinin bir de ticaret (alışveriş) fonksiyonu vardır. Her Kula seferinde, kayıklar ticaret ortağının ihtiyaç duyduğu ve ortağa verilecek olan

"hindistan cevizi, balık, un, tatlı patates, sepet, hasır, tahta aletler, alet yapmaya elverişli sert taş ve kabuk"

gibi mallarla doludur. Hediye alışverişinden sonra, türlü ihtiyaç maddeleri, takas usulü *(barter)* ile değiştirilir. Hediye alışverişinin nasıl karşılıklı olması aranırsa, mal alışverişinde de

ŞEKİL 10-2. «KULA» RİNG SEFERLERİ VE ALIP VERİLEN HEDİYELER: KOLYE VE BİLEZİK. *(Man in Society,* 1964:140).

benzer bir denklik gerekir. Hatta armağanların denkliği, simgesel olarak, mal alışverişinin de eşdeğerde olduğunu gösterir. Ortaklık, her alışverişte birbirine hediye vermekle sanki "haklarını helal" ederler. Töresel bir ziyaret görünümünün arkasında, *kula*, toplumlararası, ilkel bir alışveriş ve ticaret biçimidir. *Kula, hem ziyaret hem ticarettir!* İlkel paylaşma töresinin değişikliğe uğramış biçimleri, toplumumuzda bugün de sürüp gider. "Komşuda pişer bize de düşer" deriz. Komşudan gelen veya komşuya giden tencere, sepet, tabak, tepsi, fincan gibi kapların boş olarak geriye gönderilmesi töreye uygun değildir. Kapların içine uygun bir şeyler konur öyle geri gönderilir.

Dağıtım ve Yeniden Dağıtım

Karşılıklı paylaşma sistemi, temel üretim ve dağıtım işleri yeterli bir düzeye ulaşmamış ilkel toplumlarda yaygındır. Aileler ve gruplar, yalnız kendi üretimleriyle geçinemedikleri için paylaşmaya gitmişler ve paylaşmayı, karşılıklı alışverişi, kurumlaştırmaya çalışmışlardır. Bu sistemin aksayan yanı, toplumdaki bazı kimselerin gereğinden az çalışıp az üretmesi, az verip çok alması, başka bir deyimle *bedavacılığın* yeterince önlenememesidir. Üretim-tüketim ilişkilerinin evrimi, karşılıklı paylaşma sisteminden *zorunlu bir dağıtım ve yeniden dağıtım* sistemine doğru olmuştur. Zorunlu dağıtım kısaca, gönüllü paylaşmanın ileri bir aşamasıdır. Üretim birimi veya birliklerinin elde ettiği ürünler, merkezî bir otoritede toplanır, sayılır, türlerine göre ayrılır, saklanır, üretici olan ve olmayanlara dağıtılır. Bu görev, merkezî bir eşgüdümü, yetkili bir yöneticiyi gerektirir. Yönetici, bu hizmetlerine karşılık, dağıtımdan pay alır. Bu sistemin yöneticisi, toplumun üyelerini doyurmak için, üretimi artırmaya çalışır. Üretenler ve üretimden pay alanlar mutlu olduğu oranda, yönetici kendi payını artırabilir ve görevini korur.

Dağıtım sistemlerinde (1) eşit dağıtım ve (2) kademeli (farklı, tabakalaşmış) dağıtım olmak üzere iki genel eğilim görülür. Eşit dağıtım, aslında karşılıklı paylaşmadan pek farklı bir yöntem değildir. Bu sistemde, merkezî dağıtıcı çok çalışır ve yorulur; buna karşılık dağıtımdan büyük bir pay alamaz. Kademeli dağıtım sisteminde ise, merkezî otorite çok fazla yorulmaz; fakat kendisi ve yardımcıları dağıtımdan en büyük

payı alırlar. Geri kalanı dağıtırlar. Ellerinde yine de bir üretim fazlası kalacağı için yöneticiler, zaman zaman ve duruma göre, *yeniden dağıtıma gider.* Üretime katılanlar ya da dağıtımdan pay alanlar açısından, *yeniden dağıtım* bir şölen ya da tören gibi görünür. *Hasat sonu, doğum, sünnet, buluğa erme, evlenme, ölüm, temel atma, oruç* (iftar), *hac ve kurban* törenleri aslında birer "dağıtım" törenidir. Normal dağıtımdan pay alanlar, bu tören ve şölenler sırasında, varlıklarının bir bölüğünü sistemin öteki üyelerine yeniden dağıtırlar. Fitre, zekât, adak, sünnet, hac; Ramazan ve Kurban bayramları, mevlit törenleri, İslam dininin kurumlaştırdığı *yeniden dağıtım* biçimleridir. Ev yaptırma bir birikimin ifadesidir. İslam töresine göre, temel atma töreninde kesilen kurban, ev ya da ev sahibi için değil, Tanrı içindir ve komşulara dağıtılır. Böylece kurban kesen, biriktirdiği varlıktan komşularına bir pay verir. Günlük et kesilmeyen, içki içilmeyen yoksul köylerde yapılan düğünler de birer *dağıtım* törenidir. Koyunlar çevrilir, çengiler oynatılır, "araba ile rakı" içilir. Bir yılda tüketilmeyecek kadar çok besin maddesi birkaç günde bitirilir. Genel kural olarak, yeniden dağıtılan şeyler, *et, şeker, içki* vb. gibi, kıt olan tüketim maddeleridir. Yeniden dağıtımdan pay alanlardan, özel bir teşebbüs beklenmez; onlar da etmezler. Fakat karşılıklı olma ilkesi burada da geçerlidir. Dağıtım törenlerine katılanlar, kendi sıraları gelince, her dağıtıma bir benzeriyle karşılık vermek zorunluğunu duyarlar. Bu yüzden borç alanlar, yoksulluğa düşenler olur.

Dağıtım törenlerinin evrensel bir özelliği, ziyana varan aşırı bir tüketim bolluğudur. Çok yemekten ya da içmekten hasta olanlar görülür. Fakat, ikram edilen her şey bitesiye kadar tüketim devam eder. Hastalanan ayrılır, iyileşen törene döner. Karşılıklı paylaşma sistemlerinde övünme, üstünlük, minnet ve şükran sözleri genellikle kullanılmadığı halde, dağıtım törenlerinde, ev, mal ve şölen sahibinin cömertliği açıkça övülür. Kademeli dağıtımın antropoloji literatürüne geçmiş en renkli örneklerinden birisi, şüphe yok ki, *Potlaç (potlach)*'tır.

Potlaç

Kuzey Amerika kıtasında, A.B.D. ile Kanada'nın Kuzeybatı kıyıları arasında sıkışıp kalmış ve *Kwakiutl* adını taşıyan bir

balıkçı kültürü vardır. Antropolog Ruth Benedicht'in Kültür Örüntüleri *(Patterns of Culture*, 1934) adlı ünlü denemesinde, incelenen dört toplumdan birisidir, *Kwakiutl*. Benedict, bu balıkçı insanları üstünlük duygusuna yakalanmış "megalo -manyaklar" olarak değerlendirir. Zaman zaman düzenlenen dağıtma şölen ve *potlaç* törenlerinde şefler şöyle konuşur:

"Ben insanları utandıran en büyük şefim!"

"Ben, tek büyük ağacım!"

"Ben sizin kartalınızım!"

"Sizler benim kullarımsınız!"

"Size, mal-mülk ve hayat veren benim!"
(Benedict, 1934:190).

Bu tören boyunca, *yenir içilir ve armağanlar* verilir; değerli kap kacak *kırılır;* balıkyağı, ev eşyası, dikiş makineleri hatta evler *yakılır* ve *yıkılır*.

Potlaç, aile içinde, babanın oğluna yapacağı bağışlar için düzenlenen bir tören olabileceği gibi; köy içinde, bir grup balıkçı ailesinin ötekilere verdiği bir şölen; bir köyün öteki köyler onuruna düzenlediği bir tören olabilir. *Potlaç*'a çağrılan kimse büyük onur kazanır. Ancak her konuk, çağrıldığı her potlaç törenine karşılık, kendisi bir *potlaç* düzenlemek zorundadır. Potlaç töreninde dağıtılan ve alınan şeylere daha çoğuyla karşılık vermemek çok onur kırıcı bir tutum ve davranış olarak görülür. Delikanlılar, babalarından aldıklarını, kat kat fazlasıyla geri öderler. *Potlaç*'a karşılık veremeyen *(Potlaç*'ın altında kalan) intihara kadar gidebilir —onurunu kurtarmak için—. *Potlaç*'da bir yarışma havası da vardır. Yarışmada üstün çıkmak amaçtır. Kim daha çok verirse, daha çok onur kazanır. Bazı törenlerde, dağıtım bittikten sonra "yakıp yıkıcılık" başlar. Yüzlerce battaniyenin salgın bir cezbe içinde kesildiği, *Potlaç* sonunda, kimi aile ve köylerin fakir düştüğü de olmuştur. Veren ne kadar *yoksul düşerse*, onuru o kadar yükselir Patlaç, daha önce ileri sürülen ölçülere göre, zorunlu bir dağıtım ya da yeniden dağıtım sistemine benzer. Ancak, başlangıçta, yakıp yıkıcılığın "mantıkî" bir açıklama-

sı yapılamadığı için, Benedict bu kültürün akıl ya da ruh sağlığından şüphe etmiştir. Acaba, bu tören ve davranışların *ekonomik* bir anlamı var mıdır?

Potlaç'ın Ekonomik Anlamı

Ekonomik bakımdan Potlaç'ın üç amacı vardır:

(1) Yalnız belli bir köyde değil fakat bütün yöredeki üretimi, bir yarışma havası içinde, artırmak,
(2) Üretimin yetersiz, kararsız ve dengesiz olduğu dönemlerde, bölge içinde yeniden ve zorunlu bir dağıtım yapmak ve,
(3) Teknoloji ile nüfus arasında sağlıklı (dengeli) bir ilişki kurmak.

Balığın çıkmadığı mevsimlerde, aç kalan köyler ve gruplar, onurlarına düzenlenen Potlaç'lara katılarak, kendilerinin ve ailelerinin günlük geçimini sağlayabilirler. Balık avında başarılı olan köyler ve gruplar açısından ise Potlaç bir *sigorta*dır veya geleceğin kara (zorlu) günleri için sosyal ve ekonomik bir yatırımdır. Kendilerinde olduğu zaman ne kadar çok verirlerse, muhtaç duruma düştüklerinde o kadar çok almak hakkına sahip olacaklardır. Komşularına Potlaç borcunu ödeyemeyen köyün ve ailenin onuru (itibarı) düşer. Törenlerde konuşan şeflerin övünmeleri, çevre köylerden nüfus (işçi) çekmek için bir tür çağrı veya propaganda anlamı taşır. Yakıp yıkıcılığın ekonomik değerlendirmesi için *kwakiutl* kültürünün yakın tarihine bakmak gerekir.

Kwakiutl ülkesi 1830'larda keşfedilmiştir. 1900 yılına gelmeden, bu kültürün nüfusu 3 kez azalmıştır. Nüfus yitiğinde Batı (endüstri) kültürünün etkisi olmuştur. Nüfusun azalmasına karşılık, bölgede hızlı bir ekonomik gelişme görülmüştür. Kereste ve konserve fabrikaları kurulmuş, bölgedeki altın madenlerini işleten ve hayvan derisi ticareti yapan şirketler faaliyete geçmiştir. Bir yandan nüfusun azalması, öte yandan gelir kaynaklarının çoğalması, Potlaç yoluyla onur kazanmayı oldukça güçleştirmiştir. Çünkü genel refah, Potlaç'a muhtaç olan balıkçıların sayısını hızla düşürmüştür. Fazla mallarını dağıtamayan şefler, onları yakıp yıkmaya, denize atmaya başlamışlardır (Harris, 1971 ve 1974).

Başka bir deyişle, tekno-ekolojik denge ve randıman değişmeye başlayınca, potlaç (dağıtım sistemi de) değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikle Potlaç'ı refah içinde ölüme giden, Batı kültürü karşısında ölüme mahkûm olduğunu sezen (bilen) kültürün, kendisi için düzenlediği "cenaze törenine" benzeten antropologlar vardır. Bu benzetmenin doğru yönleri vardır. Artan refaha karşılık, nüfus düzenli olarak azalmaktadır. Geleneksel *Potlaç* bile onuru kurtaramadıktan sonra, bilinçli ya da bilinçdışı bir cenaze törenine katılmaktan başka yapacak ne kalmıştır? —bölge halkı için—.

İlkel Toplumlarda Para

Bir alışveriş aracı olarak çok eski devirlerden beri kullanılan para sisteminin bazı evrensel özellikleri vardır. Para kolayca taşınabilir bir araçtır. Para biriminin alt ve üst katları vardır. Paranın bu büyük ve küçük katları birbirine çevrilebilir. Her mal ve çoğu hizmetin parayla ölçülen bir değeri, para ile ifade edilebilen bir fiyatı vardır. Paranın değeri sahip olana göre değişmez; paraya sahip olan herkes onu nasıl isterse öyle kullanabilir. Son olarak, ilkel toplumda kullanılan paraların türleri, miktarları ve değerleri, merkezî bir güç tarafından sınırlanır, denetlenir ve korunur. Gelişen ülkelerde, piyasadaki para miktarının denetlenmemesi ya da üretimden daha hızlı artırılması enflasyona (para değerinin düşmesine) yol açar.

İlkel ve küçük toplumlarda paraya benzeyen bazı alışveriş araçları kullanılır. Fakat bu araçlar, yukarda özetlenen özelliklerin tümüne sahip değildirler. Paylaşma, dağıtma ve ticaret ortaklığı gibi alışveriş sistemlerinin geçerli olduğu ilkel toplumlarda, paranın bir değişim aracı gibi kullanıldığı görülmez. Afrika'nın büyük bir bölümünde gelin parası (başlık) hayvanla (sığırla) ödenir. Aynı gelenek, Anadolu'nun kırsal yörelerinde hâlâ geçerlidir. Melanezya'da (midye ve istiridye gibi) deniz hayvanlarının kabukları kullanılır. Öteki ilkel toplumlarda, *boncuk, tüy, balık; fil, köpek ve domuz* dişleri para yerine geçer. Bu paralarla, mal, eşya ve hizmet satın alınabilir, fakat her şey satın alınamaz. Örnek olarak, birkaç baş keçi ile bir gelin alınabilir, fakat başka bir şey alınamaz; gelin parası olarak sığır veya keçiden başka bir şey kabul edil-

mez. Ayrıca, başlığı ödeyenin yürürlükteki aile ve akrabalık sistemine göre, almak istediği kızla evlenebilir durumda olması gerekir. Çoğu kez, para yerine kullanılan araçlar gerekli fakat yeterli değildir. Parayı kullananın kimliği ve kişiliği parasının geçerliğini etkiler. Bazı ilkel kültürlerde paraya çok benzeyen araçlar vardır. Yeni Gine'nin doğu kıyısında bulunan *Rossel* Adasında Batıdaki para sistemine çok benzeyen bir kabuk sistemi kullanılır. Deniz hayvanlarının kabukları, 1'den 22'ye kadar numaralanmış, üç boya ayrılmışlardır. Kabuklar 1'den 10 numaraya kadar "küçük" boy; 11'den 17'ye kadar "orta" boy; 18'den 22'ye kadar "büyük" boy adını alır. Küçük kabuklar, kap kacak ve sepet gibi ufak tefek eşya için kullanılır. Bu kültürde faiz de vardır. İki numaralı kabuğu borç alan kimse, borcunu 3 numara ile öder, 8 numaralı borç 9 numara ile ödenir. Başlık sadece 18 numaralı kabukla, ölüm suçunun cezası 20 numaralı parayla ödenir. Ayrıca, sistem emisyon hacmini (para miktarını) kontrol eder. 18-22 numaralı büyük boy paralardan en çok 60 adet vardır. Daha fazlası yasaklanmıştır, piyasaya sürülemez.

Mülkiyet

Hangi cesit olursa olsun, her üretim sisteminde üç ana değişken görülür:

(1) Su, toprak, tohum ve hayvan gibi doğal kaynaklar,
(2) Üretim aracları ve bilgisi (teknoloji) ve,
(3) İnsan emeği.

İnsanın, doğal kaynaklar ve üretim araçlarıyla ilişkisini "mülkiyet" adı verilen tüzel bir kavram ya da kurum belirler. İnsanoğlu, yararlandığı doğal kaynaklarla üretim araçlarına ya sahiptir (a) onları dilediği gibi kullanır, kendisi işler, kiraya verir ve satar; ya da (b) üretim faaliyetine emeği ile katılarak, mal-mülk sahibine kira ve vergi verir; ya da (c) el emeği karşılığında mal-mülk sahibinden ücret alır. İnsanla üretim arasındaki ilişkilerin hemen her türlüsünde karşımıza bir *mülkiyet* kavramı çıkmaktadır. Mülk sahibi, kaynakları, araçları ve emeği dilediği gibi kullandığı için üretimi de kontrol eder. Mülk sahibi, üretim değişkenlerinden ne kadar çoğunu kontrol edebiliyorsa, o oranda güç kazanır. Köle çalıştıran plantasyon ve çiftlik sahipleri veya derebeyleri, üretim değiş-

kenlerinin tümünü kontrol eder. Geleneksel bir tarım devletinde, toprağın mülkiyeti devlete ait ise, üretici yalnız üretim araçlarını ve kendi emeğini denetleyebilir.

Avcı toplayıcı düzeyindeki ilkel toplumlarda, üretimi etkileyen ya da sınırlayan bir mülkiyet uygulamasına rastlanmaz. Klanın, geleneksel olarak, ortaklaşa sahip olduğu, üzerinde yaşadığı bir avlanma ve toplama çevresi (yurdu), kullandığı su pınarları vardır. Klanın her üyesi, bu çevrede ne bulursa toplar, avlar ve kullanır. Kimse, onun bu hakkını engelleyemez, tümüyle sınırlayamaz. Onun için bu tür avcı toplayıcılara, üretim ilişkileri açısından, "ilkel ortakçı" toplumlar adı verilir. Bu sistemde, mülkiyet, bireysel değil, toplumsal ya da kamusaldır. Başka bir toplumun üyeleri avcı toplayıcının geleneksel topraklarına giremez; girerse savaş çıkar.

Teknolojinin ve üretimin gelişmiş olduğu katmanlı toplumlarda ise, doğal kaynaklar küçük parçalara bölünmüştür. Bu birimler, genellikle ailelerin, grupların veya bireylerin mülkiyetindedir, onlar tarafından denetlenir. Mülkiyet hakkı, üretimden bir pay alma hakkını da birlikte getirir. Doğal kaynakların ve üretim araçlarının sahibi, üretimden bir pay alır. Buna, *kira* ya da *vergi* adı verilir.

Siyasal Ekonomi

Tarım kültürlerinde *kira*, üreticinin toprak sahibine ödediği bir vergidir. Kira ya da vergi, üretimi artırıcı yönde etki yapar; gereğinden fazla ürün elde edilmeli ki, mülk sahibinin istediği kira ya da vergiler ödenebilsin. Öte yandan, üretim ne kadar artarsa ve artı ürün ne kadar bol olursa, mülkiyet hakkının payı da o oranda yüksek olur. *Mülkiyet*, *mâlik* (sahip olan) ve *mülk* (Berkes, 1973:61) devlet ile ilgili kavramlardır; ancak, devlet kurmuş sistemlerde görülür. Çünkü bir devlet otoritesi ve gücü yoksa, sahip olunan malın, toprağın vergisi ya da kirası istenemez, istense de alınamaz. Toprağı işleyen, üretim araçlarını kullanan üretici, kendisinden istenen kirayı ya da vergiyi, mülkiyete saygılı olduğu için değil de ödemediği takdirde, karşısında devlet gücünü bulacağı için verir. "Adalet, mülkün temelidir!" sözü bu temel ilkeyi hatırlatır. Kira ve vergi, ancak siyasal bir güce dayanır, bir devlet gücü varsa toplanabilir. İşte bu nedenle, her ekonomik faali-

yetle ilgili bir siyasî (hukukî) kurum ve davranış; her siyasî (hukukî) tutum ve davranışın da, karşıt olarak, dayandığı bir ekonomi vardır. Bu karşılıklı ilişkiye "siyasal ekonomi" adı verilir. Tüzel bir anlam taşıyan *mülkiyet* kavramı, siyasal ekonominin temel kavramlarından ve sorunlarından birisidir. Üretimden istenen vergi ve kiranın, doğrudan devlete değil de, onu temsil eden kurum veya kişilere ödenmesi, durumu değiştirmez. Çünkü, mülkiyet ilişkilerinin, anlaşma ve anlaşmazlıkların düzenleyicisi yine devlettir. Devlet güçlü değilse *mülkiyet* de olmaz. "Adalet mülkün (devletin) temeli" olduğu gibi, devlet de mülkiyetin ve hukukun temeli ve savunucusudur.

Tarım Kültürlerinde Üretim İlişkileri

Köylüler, toprağın sahibi olan devlete veya onun temsilcilerine (toprak sahiplerine) vergi ve kira ödeyen tarım işçileri veya besin üreticileridir. Tarımcının ancak kendisine yetecek kadar üretim yapabildiği ilkel sistemler, örnek olarak, çapa tarımı yapan *Genieri köyü* (Tablo 9-5), köy yerleşmesi ötesinde örgütlenemez, bir devlet kuramaz. Aynı şekilde, Kuzey İskandinavya'da yaşayan ve yalnız geyik üreterek, geyik ürünleriyle yaşayan geleneksel *Lap* kültürü de bir devlet kuramamıştır[4]. Antropoloji dilinde, devlet kurmuş tarım kültürlerinin "büyük gelenek"e sahip olduğu söylenir (Wolf, 1966; Potter, 1967). Ortadoğu'daki Mezopotamya, Mısır, Hitit, İran, Selçuklu, Yunan, Roma, İslam, Bizans ve Osmanlı Devletleri "büyük gelenek"e ulaşmış tarım teknolojisinin taşıdığı uygarlıklardır[5]. Devlet, görevi gereği, yönetici bir sınıfı; yönetici sınıf ise, beslenebilmek için artı ürünü ya da ürün fazlasını gerektirir. Ancak ürün fazlasına sahip olan köylerin devlet kurması bundandır. Siyasal ekonomi, böylece, üreticiden çeşitli isimler altında vergi ve kira almayı gerektirir. Tarım kültürleri, merkezî yönetim sistemine verdikleri kira ve vergi türüne göre, yani siyasal ekonomi açısından aşağıdaki gibi sınıflanabilir:

(1) Feodal tarım,
(2) Asya tipi tarım,

(4) *Lap kültürü için bkz:* (Rapport ve Wright, 1968:242) ve (Birket Smith, 1968).
(5) «Büyük gelenek» için bkz: (Wolf, 1966).

(3) Kapitalist (düzende) tarım, ve
(4) Sosyalist (düzende) tarım.

Feodal Tarım

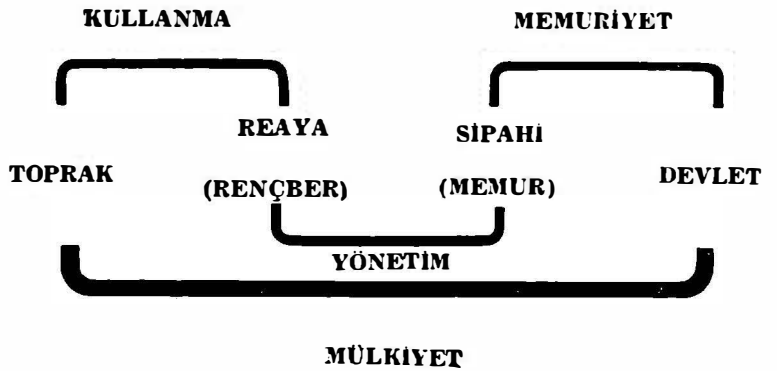
Avrupa Feodalitesi'nde köylüler, yönetici egemenliğinin babadan oğula geçtiği soylular ailesine bağlı idiler. Soylu aileler, barış zamanında, bölgelerini özerk olarak yönetirler; savaş zamanında ise, daha yüksek bir yöneticinin (imparator gibi), emrine girerlerdi. Feodal ailelerin en merkezî ve güçlü olanı da merkezî yöneticiliğe aday olurdu. Feodal köylü, belli bir toprak parçasını işlemek, derebeyine vergi vermek, onun hizmetlerini yapmak zorundaydı. Toprağı işlemek hakkı, soy çizgisini izler; babadan oğula miras kalırdı. Ancak buradaki miras, mülkiyet hakkı değil, tasarruf (kullanma) hakkı idi. Köylü, işlediği toprağın sahibi değildi. Toprağını işler, fakat satamaz; başkasına kiralayamaz; çoğu durumda bırakamazdı. Toprak, yönetici sınıfa (soylu aileye) aitti. Toprağını kullanma ve dış tehlikelere karşı savunma hakkı karşılığında köylü, beyine (ağasına) ürününden ve emek gücünden bir pay verirdi. Avrupa tarihçileri, derebeyi-köylü ilişkilerinin *karşılıklı görev ve sorumluluk* ilkesine dayandığını yazarlar. Çağdaş tarım kültürleri üzerinde yapılan son saha çalışmaları, ağa-kul ilişkilerinin sanıldığı kadar karşılıklı ve eşit olmadığını gösterir. Güney Amerika ve Ortadoğu'daki dere (töre) beyleri, ürünün tümüne el koyup, onun bir kısmını üreticilere dağıtırlar. Derebeyinin görevi, merkezî bir dağıtıcının görevlerine benzer.

"Asya Tipi" Üretim Biçimleri

Asya tipi üretim sistemlerinde, tüm toprak devletindir. Toprağı işleyen köylüler (Osmanlı'da *reaya*) toprağı eker-biçer (kullanır) fakat ona sahip olamaz. Devletin gönderdiği yüksek memurlar (Osmanlı'da *sipahiler*) kendilerine verilen üretim birimlerini devlet adına yönetirler. Yöneticilik genellikle babadan oğula kalmaz. Devlet her fırsatta yenisini tayin edebilir. Devlete yaptığı hizmetler karşılığında, yönetici, Devlet tarafından beslenir ve devlet gücüyle desteklenir. Yöneticiler, bölgelerindeki artı ürünü, vergi ve kira olarak toplayıp devlete verirler. Devlet de memurlarına (kapı kullarına) maaş da-

ğıtarak onların artı üründen bir pay almasını sağlar; kasabalar ve kentler, sipahiler ve devlet bu artı ürünle yaşar. Osmanlı Devlet sisteminde, üreticinin elde ettiği artı ürün, ondan, *öşür, çift akçası ve avarız* vergileri şeklinde alınmıştır. (Divitçioğlu, 1967:53). *Öşür,* devletin tarım üretiminden aldığı yüzde 10 ile yüzde 50 arasında değişen bir vergidir. Toprakla devlet, köylü *(reaya)* ile sipahi ve devlet arasındaki ilişkiler Şekil 10-3'de gösterilmiştir.

Devlet toprağın gerçek sahibidir. Reaya (köylü) toprağı tarımsal üretimde kullanır. Sipahi devletin memurudur, reayayı yönetir. Bu sistemde, üretimin bölüşülmesi Şekil 10-4'deki gibidir. Asya tipi üretim tarzı, Marx'çı toplum sınıflamasının bir türüdür. Uzakdoğu ve Çin toplumlarının tarihini inceleyen Wittfogel (1959), Asya tipi üretimin, teknolojik düzeye ve ekolojik koşullara göre çok sayıda alt tiplere ayrılabileceğini göstermiştir. Divitçioğlu (1967), Osmanlı Devletinin kuruluş dönemindeki üretim ve mülkiyet ilişkilerini bu açıdan incelemiştir.

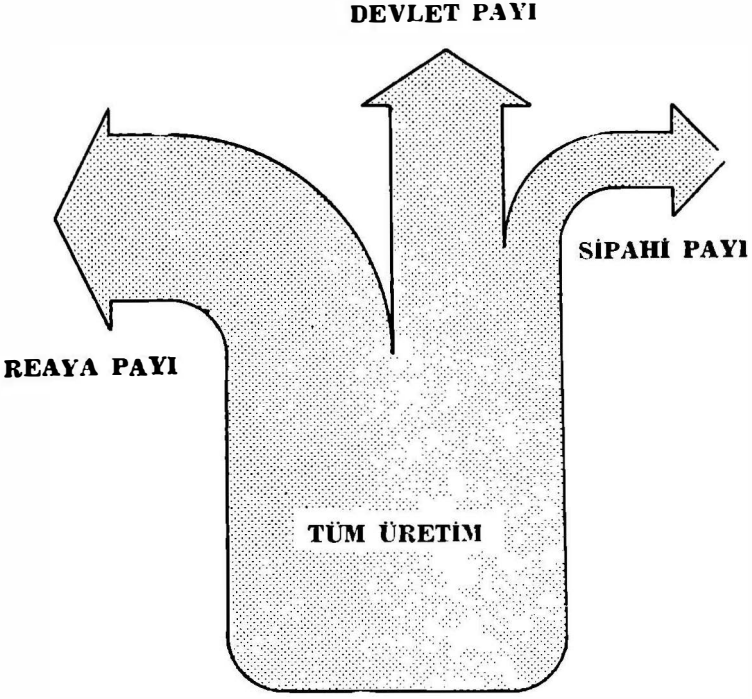

ŞEKİL 10-3. OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞ DÖNEMİNDE TOPRAK - MÜLKİYET VE RENÇBER - YÖNETİCİ DEVLET İLİŞKİLERİ. (Divitçioğlu, 1967).

Kapitalist (Düzende) Tarım

Kapitalist üretim ve dağıtım sistemlerinin geçerli olduğu ülkelerde, tarım sektöründe de bir kapitalistleşme eğilimi ve süreci görülür. Özel veya tüzel kişilerin, ticari şirketlerin toprağa sahip olma hakkı bu yöndeki gelişme için gereklidir. Ger-

çek bir toprak mülkiyeti varsa, toprak alınır, satılır, üreticiler ve kapitalistler arasında el değiştirir. Toprak, miras yoluyla elde edilebildiği gibi, taşınmaz mallar *(gayri menkul)* piyasasında alınır ve satılır. Toprak alınıp satılınca, mülkiyet ve tasarruf dengesi bozulur, toprak belli ellerde veya ailelerde toplanmaya başlar. Buna karşılık, bazı üreticiler topraksızlaşır. Bu aşamada, tarımcılar, toprak sahibi aileler veya kuruluşlar hesabına çalışmaya başlarlar. Bir tür işçi olurlar. Devlet, toprağa sahip olan yönetici sınıfın çıkarlarını savunur ve güvenliğini korur. Kapitalist tarımda üretim ilişkileri genel olarak iki türlü düzenlenir: (a) Üretici, belli bir toprak parçasını eker biçer ve elde ettiği üründen toprak sahibine belli bir kira verir ki, bu kira ,ürün ya da para ile ödenebilir; (b) Üretici, toprak sahibi adına ortakçı, yarıcı veya gündelikçi olarak çalışır, elde edilen üründen bir pay ya da ücret alabilir.

ŞEKİL 10-4. OSMANLI SİSTEMİNDE, ÜRÜNÜN SEMBOLİK OLARAK PAYLAŞILMASI.

Tarımsal üretim, uluslararası pazarlara girebilecek kadar gelişince, toprak sahipleri de ticaret bankası haline gelirler. Bu tip işletmelere *Latifundia* adı verilir (Harris, 1971:257). Verimi yüksek olmayan yörelerde ve tarım işletmelerinde ise, "bozuk para kapitalizmi" ya da *minifundia* adı verilen cüce işletmeler görülür. Güney Amerika ve Güneydoğu Asya'daki kapitalist gelişmelerde toprak sahibi köylüler, büyük tarım işletmeleri karşısında o kadar güçsüzleşir ki, giderek, büyük toprak sahibine kira verirler, ya da onların mevsimlik işçileri haline gelirler (Wolf ve Mintz, 1957). Bu aşamadaki tarım düzeyinde, küçük topraklı köylüler, üretimleri kendilerine yetmediği ya da paraya çevrilebilen ürünlerde büyük işletmelerle baş edemedikleri için, ya topraklarını satmak ya da büyük işletmelerde geçici işçi olmak zorunda kalırlar. Bu yoldan, topraklı köylüler de, topraksız işçiler gibi, sermayenin egemenliği altına girerler. İşte bu nedenlerle, büyük tarım işletmeleri çevresinde oluşan cüce ve güçsüz tarım işletmelerine, "bozuk para kapitalizmi" adı verilmektedir.

Sosyalist (Düzende) Tarım

Sosyalist (komünist) ülkelerde, resmî parti görüşü olarak, köylülerden, tarım üreticilerinden vergi veya kira alınmadığı tezi ileri sürülür. Bu tez doğru değildir. Fiyat, tüketim ve dağıtım mekanizmalarıyla üretim kotalarını düzenleyen ve kontrol eden merkezî otorite (parti devleti), toprakta çalışan tarım üreticisinden vergi ve kira almaktadır. Tarım kesimi dışındaki nüfus, Devlete verilen artı ürünle, beslendiğine göre; tarımcı, devlete verilen artı ürünle, beslendiğine göre; tarımcı, devlete toprak kirası ödemiş olmaktadır. Bir önceki bölümde incelenen enerji sistemlerinden biri olan *Luts'un* (Çin) *Köyünde* (Tablo 9-5), sosyalist rejime geçildikten sonra, artı ürünün köylüye bırakıldığı düşünülemez. Artı ürün, eskiden olduğu gibi, yine kent ve kasabalardaki endüstrileşen nüfusu beslemek için köylüden alınmaktadır. Hatta, sulu çeltik tarımı öylesine yüksek verimli bir üretim biçimidir ki, Çin Devleti öğretmen ve öğrencilerin bir süre tarım kesiminde çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Eğitim sektöründeki nüfusun geçici olarak tarıma kaydırılması, tarımdaki iş gücünü artırarak randımanın kat sayısını bir miktar düşürse bile; kentli nüfus bu

süre içinde kendi kendini besleyebildiği ve tarım dışında beslenecek nüfus azaldığı için, dağıtım güçlükleri az da olsa giderilmektedir. Öte yandan, randıman katsayısı bir ölçüde düşse bile, üretimde çalışan işçi sayısı artırıldığı için salt üretim ve artı ürün yükseltilebilir. Sonuç olarak şu söylenebilir, sosyalist devlet de tarımcıdan vergi ve toprak kirası almaktadır ve almak zorundadır.

Emek ve Tüketim Ekonomisi

Teknolojinin ilkel dönemlerinde, üreticiler üretimde kullandıkları araçlara sahip idiler. Ok ve yaylar, bıçaklar, olta ve mızraklar avcıların malı idi. Doğal kaynaklar ve toprak ise, kimsenin mülkiyetinde olmadığı için, ortaklaşa kullanılıyordu. Üretici, istediği yerde, bulduğunu avlar, toplar veya yetiştirirdi. Teknolojinin gelişmesi ve üretimin artmasıyla, üreticiler bazı üretim araçlarının denetimini (mülkiyetini) kaybettiler. Enerji ve endüstri merkezlerine, kentlere bağımlı hale geldiler. Gerçi, traktör, pompa, biçer döver, silo, kamyon ve elektrik enerjisi, tarımsal üretimi artırdı ama üretim artıkça tarımcı daha çok çalışmak zorunda kaldı (Tablo 9-5), ve toprakta çalışan bir işçi durumuna geldi. Tarımcı, bugün elde ettiği üretim fazlası ile, kendi üretimi dışındaki tüketim mallarını satın alabilir, sosyal/kültürel ve eğitimsel gereksinmelerini karşılayabilir; hatta yaşlılık, hastalık ve işsizlik sigortalarına girebilir. Ancak, üretim randımanının çok yüksek olduğu endüstriyel tarımda bile, tarımcının tüketim (satın alma) gücü, üretim gücüyle sınırlıdır. 40-50 kişiyi besleyecek kadar üretim yapan *bir* tarımcı, yine de toplumun en yüksek düzeyine ulaşamaz. Pazarlarda, tarımcının satın alabileceğinden daha fazla ve çeşitte mal vardır. Bu durumda, gerçek bir "refah toplumu'ndan söz etmeye olanak yoktur[6]. Randıman ne kadar yükselirse yükselsin, üretici, bir işçi olarak kalır. Ancak, belli bir toplumsal sistemdeki tüketim malları, diğerinden biraz daha bol ya da çeşitli olabilir (Sahlin, 1968:77).

Okuma Listesi ve Kaynaklar

Alışveriş biçimleri ve türleri konusuna genel bir yaklaşım örneği olarak ve temel kavram ve ilkeler için, önce *Encyclopaedia*

(6) Anglo-Sakson toplumbiliminde «*affluent society*» adı verilen, «refah içinde yüzen» toplum tipi.

of Social Sciences (1968) de *"Exchange Systems"* maddesi okunmalıdır.

Mauss'un (1924) bugün artık klasikleşen ünlü "Hediye" *(Essai sur le don)* adlı denemesi, Cunnison (1954) tarafından *The Gift* adı ile İngilizceye tercüme edilmiştir.

"İlkeller"deki ve tarımcılar arasındaki üretim ve alışveriş (değiş tokuş) biçimlerine kısa fakat derli toplu bir bakış açısı için Harris'in (1971:235-62) Genel Antropolojiye Giriş eserine müracaat edilebilir. Bu konuda ayrıntılara inen bir kaynak olarak bkz: Dittmer (1958).

Üretim etkinliklerinin örgütlenmesi ve ürün alışverişi konusunda, Lucy Mair (1968), 10. ve 11. Bölümlerde kısa fakat güvenilir bir özet vermektedir. Adı geçen bölümlerin sonunda, ayrıca, çok iyi seçilmiş bir kaynaklar listesi de bulunmaktadır. *Kula* sistemi, Malinowski'nin (1922:1954) ünlü *Argonaut*'lar çalışmasının ana konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca, bu konuda Uberio'nun (1962) "Kula Seferlerinin Ekonomi Politiği"ne başvurulabilir. *Potlaç* sistemi için, Rohner ve Rohner'in (1970:75-105) *Kwakiutl* çalışmasına ayrıca Harris'in yeni yayınlanan araştırmasına (1974) bkz.

Köy, köylüler ve köy ekonomisinin çeşitli sorunları için bkz: E. Wolf (1966) *The Peasants* ile *Potter* ve ötekiler (1967) *Peasant Society: A Reader.*

Osmanlı Devleti'nin siyasal ekonomisiyle, Devlet-insan ilişkileri ve alışveriş biçimlerinin, kuruluşu, gelişmesi ve çöküşü için Niyazi Berkes'in (1976) *Türkiye İktisat Tarihine* (2. cilt) başvurulabilir.

11. BÖLÜM

Farklılaşma, Sınıflaşma ve Gruplaşmalar

İlkel ortakçı toplumdan çağdaş sosyalist toplumlara kadar, İnsanoğlu her dönem ve yörede kendisini ve ötekileri, farklı görmüş, farklılaştırmış ve farklı gruplara koymuştur. Bu farklardan bazıları, ırk, cinsiyet, renk, boy pos gibi biyolojik kökenli olduğu halde; çoğu, evlilik, zenginlik, soyluluk, güçlülük, yöneticilik, kentlilik, ağalık, hocalık ve sosyal sınıf gibi sosyal/kültürel kategorilerdir. Sosyal/kültürel farklardan bazıları, soyluluk ve kentlilik gibi, kültürel miras yoluyla aileden gelir. Zenginlik, yöneticilik ve bir meslek üyeliği gibi nitelikler ise, ya aileden miras yoluyla elde edilebilir, ya da kişinin yaşamı boyunca kendi çabasıyla kazanabileceği farklardır. Evlilik, çocuk sahibi olmak, ün kazanmak gibi bazı farklar, kişisel çaba ve kararlarla kazanılır gibi göründüğü halde, toplumsal örgütlenmeler, töreler ve değerler kişinin nerede, ne yapacağını ve ne olacağını büyük ölçüde etkiler[1]. Bir toplumun üyeleri, Hindistan'da görüldüğü üzere, katı ve değişmez bir *kast* sisteminin dışına çıkamıyorlarsa, o toplumda sosyal hareketliliğin sınırlı olduğu söylenir. Buna karşılık, bir köy çocuğu başbakan veya imparator olabiliyorsa, o toplumda —bir ölçüde— sosyal hareketlilik vardır. Hareketlilik, "yatay" ve "düşey" olmak üzere iki boyutta düşünülebilir. Yer değiştirmeler ve göçler "yatay" hareketlere, sınıf ve grup değiştirmeler ise "düşey" hareketliliğe girer. İmparator olan Korsikalı Bonapart'ın, ailelerinin geçmişiyle övünen soylulara karşı, "Benim soyluluğum da benden başlıyor" şeklinde cevap vermesi, Fransız Devrimi'nin getirdiği, devrimci bir düşey hareketlilik örneğidir.

(1) (Rogoff, 1951). Bu konuda, araştırmaya dayalı belge ve kanıtlar için Tablo 11-4'e bakınız.

Sosyal hareketler, inceleme amacıyla yatay ve düşey olarak ayrılabiliyorsa da, birbirinden tam bağımsız değişkenler değildir. Çoğu zaman biri ötekinin ön şartı ya da sonucudur. Şehre göçen köylüler ve Almanya'ya giden Türk işçileri, düşey olarak da hareket ederler. Bunun karşıtı da doğrudur. Düşey hareket, çoğu zaman, büyük yerleşmelere ve başkente doğru bir yer değiştirme biçiminde kendisini gösterir. Yavaş değişen ("statik") toplumlar, coğrafî (yöresel, yatay) hareketliliği sınırlamaya çalışırlar —düşey geçişleri (hareketi) önlemek için. Geleneksel Çin toplumunda, sosyal hareket ve farklılaşma ulusal bir sınav sistemine bağlanmıştı. Yöresel, bölgesel ve ulusal sınavlarda başarı gösteren köy çocuklarının başbakanlık katına kadar yükselmesi mümkündü. Sınavlarda, Konfüçyus, tarih ve şiir sorulurdu. Bunları iyi bilenlerin başarılı bir yönetici olabileceği düşünülür ve bir üst sınava girmesine izin verilirdi.

Başarılı askerlerin ve ünlü kumandanların yöneticilik görevlerine getirilmesi ya da gelmeleri başka bir hareket biçimidir. Napolyon, Hindenburg, Pétain, Atatürk, Eisenhower ve De Gaulle savaş meydanlarından devlet başkanlığına yükselmişlerdir. Bunlar ünlü ve fakat az sayıda kişilerdir. Günlük hayatta kullandığımız farklılaşma ve farklılaştırma süreçlerine iyi birer örnek sayılmazlar.

Farklılaştırma - Gruplaştırma Ölçütleri

Günlük ilişkilerimiz içinde, bir tanıdığımızdan veya tanımadığımızdan söz ederken; "yaşlı ve zengin bir bekâr erkek", "genç ve fakir bir evli kadın", "sanatkâr ruhlu bir delikanlı", "soylu bir aile", "soyu sopu belli olmayan bir yabancı" gibi deyimler kullanırız. Burada kullandığımız sıfatlardan her biri grup veya sınıf ölçütüdür. Yukardaki ilk iki örneği kullanarak aşağıdaki tablo düzenlenebilir:

TABLO 11-1.
BAZI FARKLILAŞTIRMA - GRUPLAŞTIRMA KAVRAMLARI VE ÖLÇÜTLERİ

Kavramlar	*İkili Ölçütler*	
Cinsiyet	Erkek	Kadın
Yaşlılık	Yaşlı	Genç
Evlilik	Bekâr	Evli
Varlık	Zengin	Fakir

Böyle bir dörtlü ayırımın (Tablo 11-1) yeterli olmadığı durumlarda, başka gruplara ve sıfatlara baş vurulur; sözü edilen kimsenin "Selânikli", "sonradan görmüş birisi", "yabancı ile evli", "Bakan'ın damadı", "Başkan'ın kardeşi", "Genel Müdürün gelini" olması gibi. Toplumun ya da kültürün özelliğine ve değerlerine göre, farklılaştırma ölçütleri de değişir. Geleneksel toplumlarda aile ve soy sop önem taşır: "Konya Eşrafından Hacı Ömergiller'in oğlu Mehmet Efendinin Hak'kın rahmetine kavuştuğunu" gazetelerde okuruz. Merhum Mehmet Efendiyi diğer Mehmet'lerden ayıran özellikler sırasıyla, onun, Konyalı, Eşraftan (şerefli, eski ailelerden) ve Hacı Ömergiller'den oluşudur. Bu üç sıfat, merhum Mehmet Efendiyi yeterince tanımlar, öteki Mehmetler'den ayırmaya yeter.

İnsanları birbirinden ve kendimizden ayırmak için kullandığımız sıfat ve kavramların, ilk bakışta dikkati çekmeyen, önemli bir özelliği vardır: Her farklılaştırma çabası, aslında bir *gruplaştırma*, her gruplaşma ve gruplaştırma temelde, bir *farklılaştırma* denemesidir. "Sarışın ve mavi gözlü turist"in "İsveçli" olduğunu belirtmekle onu kendimizden ayırır, fakat "İsveçliler" grubuna koyarız. Ad ve soyadı, kişileri birbirinden ayırmak amacıyla çok kullanılan bir ölçüttür. Aynı isimden çok sayıda bulunabileceği için, ikinci ve üçüncü isimlere ihtiyaç duyulmuştur. İkinci isimler, soy, baba ve ana ismi ya da kişinin sonradan kazandığı bir ünvan olabilir. İsmail Demirkol, Sami Paşazade Kemalettin Bey, Hacer kızı Fatma, Hakkı Paşa vb. gibi. Körlük, kellik, topallık, çolaklık ve sağırlık gibi sonradan başa gelen bedensel değişiklikler de, uzun boyluluk, cücelik, şişmanlık ve sıskalık gibi, insanları birbirinden ayırmada kullanılır.

Krallar ve sultanlar ilk isimlerine eklenmiş bir sıra numarasıyle anılır: I. Elizabet, II. Murat, III. İvan gibi. Futbol ve sportif oyunlarda benzer bir eğilim vardır: Küçük Orhan, Büyük Osman, Yaşar II, Mehmet III gibi. Bürokratik ve akademik örgütler oldukça hiyerarşik (farklılaştırılmış) kıdem ve ünvanlara yer veren kuruluşlardır. Bu tip kurumlarda, isimden çok rütbe ve ünvanlara önem verilir: Müsteşarlık, Genel Müdürlük Özel Kalemi, Daire Başkan Yardımcısı, Şube Müdürlüğü, Baş Memurluk ve Masa Şefliği gibi. Bireyleri farklılaştıran örgütler ve kurumlar arasında en hiyerarşik (pira-

mid gibi) görüneni silahlı kuvvetlerdir. Acemi erinden, emekli mareşaline kadar, her askerin üyesi bulunduğu sayılamayacak kadar kıdem, kademe, sınıf ve rütbe vardır. Yönetim zinciri, astsubaylık, subaylık, üstsubaylık ve generallik gibi gruplara ayrılmakla kalmaz, her grup bir dizi alt kademeye bölünür. Eşit rütbeden olanlardan kıdemi eski olan daha büyük sayılır. Bir günlük kıdem, bir üst görev için *bazen* yeterli bir fark ve tercih gerekçesi olabilir.

İnsanların eşit doğduğuna çoğunlukla inanılır ve kanun karşısında eşit olmaları savunulur. Oysa, bir anlaşmazlık ve çatışma, haksız bir tutum ve davranış, uzunca bir bekletilme karşısında, "kim olduğumuzu" sosyal statü ve ünvanlarımızı kullanırız. "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" diye çıkışır, arkasından kimliğimizi açıklarız. "Beyefendinin eşleri için yataklıda bir yer"; "Sayın Genel Müdürün yabancı misafirleri için Opera'da bir loca"; "Ordinaryüs Profesör için bir gidiş dönüz yeri" isteriz. Trenler, vapurlar ve uçaklar, yolcuların sosyal ve ekonomik farklılıklarına göre sınıflanmıştır. Tren istasyonlarında "II Mevki Bekleme Salonları", vapurlarda "I. Mevki Lokanta", hava meydanlarında yerli ve yabancı devlet konukları için "Şeref Salonları" bulunur. Cenaze kaldırmanın çeşitli sınıfları olduğu gibi, modern mezarlıklarda, din, mezhep, sınıf ve aile "istirahatgâhları" da birbirinden ayrılmıştır. A.B.D.'nin Güney Eyaletlerinde, kamu yapılarındaki tuvaletler son zamanlara kadar yalnız cinsiyete göre "kadın" ve "erkek" diye değil, bir de "beyazlar" ve "renkliler" olarak ayrılıyordu. Lokanta ve dükkânların da müşterinin rengine göre ayrıldığı kentler ve eyaletler vardı.

Kentsel ulaştırma araçlarının kapıya yakın olan koltukları, "müstakbel anneler"le "savaş sakatları"na ayrılır. Gençlerin devam ettiği gazinolar, emeklilerin buluştuğu kıraathaneler, kadınlar için gazinolar, 16 yaşından küçük gençlerin kabul edilmediği sinema ve tiyatrolar, üye olmayanların giremediği kulüp ve dernekler vardır. Kişileri birbirinden ayırmak için kullandığımız sıfat ve kategoriler onların hangi gruplara girdiğini ya da girmediğini gösterir (Şekil 11-1).

Şekli 11-1'deki farklılaştırma ve gruplaştırma şemasından kolaylıkla görülecektir ki, yaş, cinsiyet ve evlilik gibi iki seçenekli (alternatifli) üç kavram kategorisi, 8 farklı grup ver-

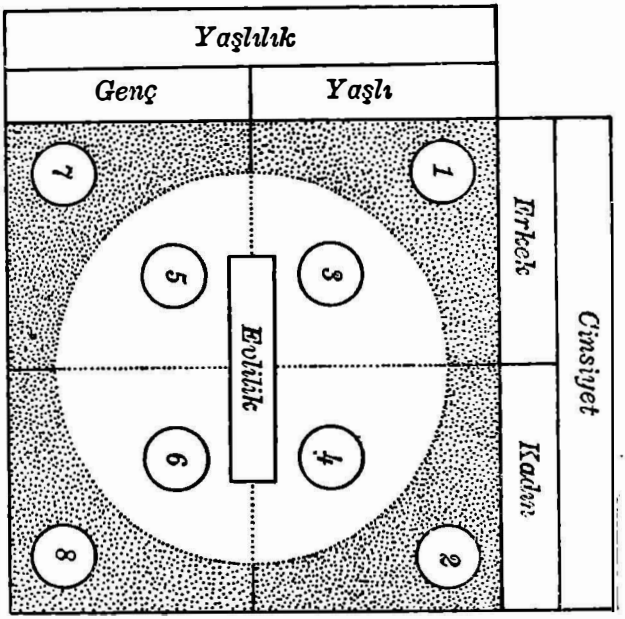
mektedir. Bu örnek, grup sayısının kavram sayısının üslü (eksponansiyel) bir fonksiyonu olduğunu gösterir. Şöyle ki, iki alternatifli 4 kavram kategorisi (yaş, cinsiyet, evlilik ve zenginlik gibi), $2^4=2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2= 16$ grup; 6 kavram kategorisiyse (yaş, cinsiyet, evlilik, zenginlik, soyluluk ve eğitim düzeyi, gibi) $2^6 = 64$ grup verir. İşte bu gerekçe ile, sosyal farklılaşma sürecine grup teorisi veya grup dinamiği açısından da bakılabilir.

Gruplar

Sosyal bilim açısında "*grup,* belli bir ortak özelliği veya özellikler dizisini *paylaşan* iki ya da daha fazla sayıda kişidir" Gruplar, üye sayısına göre, büyük ve küçük olabilir. Dil ve din grupları genellikle büyük; argo (dil) ve mezhep (tarikat) grupları genellikle küçüktür. Aile birincil bir grup, bir yüksek öğrenim kurumunun belli bir sınıfı ise ikincil bir gruptur. Gruplar, sürekli ve süreksiz (geçici) olarak da sınıflanırlar. Aile ve ev halkı oldukça sürekli bir grup oluştururken, şehirlerarası sefer yapan bir otobüsteki yolcular geçici bir grup teşkil ederler —yolculuk sonunda dağılacaklardır. Cisiyet ve ırk, sürekli biyolojik grupları belirler. Yaş ise süreksiz (geçici) bir grup ölçütüdür. "Dünkü çocuk"lar, bugünkü "gençler", yarınki "yaşlılar" grubuna gireceklerdir. Cinsiyet ve ırk kategorileri dışında kalan gruplar, giderek, önemli değişmeler gösterirler. Gruplar, küçülür, büyür, güçlenir, dağılır, yeniden kurulur. İşte bu nedenle, grup teorisine "grup dinamiği" adı da verilebilir. Birçok toplumlarda erkekler, soylarının adını sonuna kadar muhafaza ederler, evlenen kadınlar ise "koca soyu"nun adını alırlar; bir bakıma soy (aile) değiştirmiş olurlar veya öyle sayılırlar. Sanatçı kadın, isterse, kızlık adını kullanabilir.

Sosyal gruplardaki süreklilik ve dayanışma, grubun paylaştığı maddî ve manevî şeylerin sayısı ve grupların büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Dört üyesi olan bir ailede 6 adet ikili, 4 adet üçlü grup ve toplam 18 adet ikili ilişki (veya grup) vardır. Eğer aile 5 ayrı şeyi paylaşıyorsa, ilişki sayısı, $(5 \times 18=)$ 90 olur.

Bir tren yolculuğu sırasında, yeni tanıştığımız bir yol arkadaşı bize, bir dostunu tanıyıp tanımadığımızı sorabilir. Soruyu cevaplandırabilmek için, o kimse hakkında, aşağıdaki bilgileri edinmek isteriz:

Açıklamalar			
Yaşlılık	Evlilik	Cinsiyet	No. :
yaşlı	bekâr	erkek	(1)
yaşlı	bekâr	kadın	(2)
yaşlı	evli	erkek	(3)
yaşlı	evli	kadın	(4)
genç	evli	erkek	(5)
genç	evli	kadın	(6)
genç	bekâr	erkek	(7)
genç	bekâr	kadın	(8)

ŞEKİL 11-1. TOPLUMSAL FARKLILAŞTIRMA VE GRUPLAŞTIRMA.
Üç ölçütlü bu örnek, sekiz sınıf veya grup verir.

(1) Cinsiyeti, yaşı, rengi ve boyu posu;
(2) Soyadı, ailesi, akrabaları, kardeşleri, evli olup olmadığı ve, varsa, çocukları;
(3) Mesleği, görevi, çalıştığı yer ve kurum, statü ve varlığı.

Yol arkadaşımız bu sorulardan hiç olmazsa bir kısmını yanıtlayabilirse, biz de, onun arkadaşını tanıyıp tanımadığımızı söyleyebiliriz. Çünkü, uzaktan yakından, tanıdığımız ya da tanımadığımız, hemen herkesi yukardaki kategoriler içinde sınıflar, gruplar ve farklılaştırırız. Cinsiyet, yaş, soy sop, evlilik, sosyal/ekonomik durum, kast (sınıf) ve rütbe (ünvan), bütün toplumların kullandığı, evrensel geçerlikte gruplar ya da gruplaştırma ölçütleridir.

Kadın ve Erkek: Cinsiyet Farklılaştırması

Kişileri gruplamak ve farklılaştırmak için kullanılan ölçütlerden birisi, belki de birincisi, onun cinsiyetidir. İsmimiz, işimiz, sesimiz, saçımız, giysilerimiz, tutum ve davranışlarımız, cinsiyetimizi gösteren simgelerdir. Cinsiyet kavramı, dünya üzerindeki bütün insanları, sayıca birbirine eşit iki gruba ayırır. Gruplardan birisine "erkek" ötekine "kadın" adı verilir. Toplumlar, "kadın" ile "erkek" arasındaki biyolojik farkı o denli abartırlar ki, kadın ve erkek birbirine yabancı iki yaratık haline gelebilir (Tablo 11-2). Türkçede "kadın milleti" ve "erkek milleti" ayırımını yaptığımız zaman, erkek ve kadınların birbirine *hiç* benzemediğini söylemek isteriz.

TABLO 11-2.
HİNT MİTOLOJİSİNE GÖRE KADIN VE ERKEĞİN YARADILIŞI

KADIN	ERKEK
Tanrı, yaprağın hafifliğini, ceylanın bakışını, güneş ışığının kıvancını, sisin gözyaşını aldı; rüzgârın kararsızlığını, tavşanın ürkekliğini buna ekledi. Onların üzerine, kıymetli taşların sertliğini, balın tadını, kaplanın yırtıcılığını, ateşin yakıcılığını, kışın soğuğunu, saksağanın gevezeliğini, kumrunun sevgisini kattı. Bütün bunları karıştırdı, eritti ve kadın yaptı. Yarattığı kadını *erkeğe* armağan etti.	Tanrı, kaplumbağanın yavaşlığını, boğanın bakışını, fırtına bulutlarının kasvetini, tilkinin kurnazlığını, boranın dehşetini aldı; sülüğün yapışkanlığını, kedinin nankörlüğünü, hindinin kabarışını, gergedan derisinin sertliğini onlara ekledi. Bunların üzerine ayının kabalığını, bukalemunun şıpsevdiliğini, sevrisineğin vızıltısını kattı ve erkeği yarattı. Yarattığı erkeği, adam etsin diye, *kadına* verdi.

Hint efsanesi doğru ise, kadın ile erkek arasındaki tek eşitlik onların sayılarındadır. Yaklaşık olarak, bebeklerin yarısı kız, yarısı erkek doğar. Dişi doğan bebek, kız çocuk, kız kardeş, abla, genç kız, kız arkadaş, gelin, eş ve anne olur. Akrabalık ilişkileri içinde, "gelin, baldız, yenge, teyze, hala, büyükanne, nine" olur. Erkek doğan bebek ise, erkek çocuk (oğul), erkek kardeş, ağabey, delikanlı, erkek arkadaş, koca ve baba olur; akrabalık ilişkileri içinde, "amca, dayı, büyükbaba, dede, enişte, damat, bacanak, kayınbirader" gibi isimler alır. Bütün bu sözcükler, bir cinse açık, ötekine kapalı olan gruplaştırmalardır.

Bebeği kadın doğurur, emzirir, bakar ve büyütür, ona "ana dilini" öğretir, aile terbiyesini verir. Kültürleme dediğimiz (6. Bölüm) bu süreç boyunca, erkek (baba), kadına (anneye) destek ve yardımcı olur. Kadının çocuk bakımı göreviyle uzunca bir süre eve bağlanması, kadınla erkek arasında hayat boyu süren bir işbölümüne yol açar. Buna cinsel (biyolojik) işbölümü denir. Ev işi kadının, ev dışı işler ise erkeğin görevi olur. Bazı kültürler, biyolojik farkları ve cinsel işbölümünü, kendilerine özgü törelerle değiştirmeye çalışırlar. Güneydoğu Asya yörelerinde rastlanan *kuvad (Couvade)* veya "erkek loğusalığı" töresi, cinsel işbölümü kuralını ispatlayan bir istisna (kendine özgü durum)dur. *Kuvad* töresine göre, kadın doğum yaparken, erkek kıvranarak sancı çeker, doğumdan sonra loğusa yatağında sanki "kuluçkaya" yatar, oruç tutar, çocuğa bakar[2].

Avcı-toplayıcı toplumlarda, avcılık erkeğin; toplayıcılık ise kadının görevidir. Erkek avlar, kadın pişirir; erkek keser, kadın yolar, temizler, pişirir ve dağıtır. Tarım kültürlerinde, erkek sürer ve eker; kadın biçer. Bazı pirinç kültürlerinde, tersine bir işbölümü vardır. Kadın eker; erkek biçer. Erkek çobanlık yapar, otlatır, korur; kadın sağar, yağ, peynir ve yoğurt yapar. Erkek kırpar, kadın yün eğirir, örer ve dokur. Erkek çatıyı çatar, evi kurar; kadın sıva ve badanasını yapar.

Avcılık, sürücülük, çobanlık, balıkçılık, savaşçılık gibi "erkek kuvveti"ni gerekli kılan işler erkeğe; pişirme, dikiş-nakış, te-

(2) 12. Bölüm'de aile içindeki cinsel işbölümü ve *kuvad* töresinin toplumsal işlevi üstüne ek bilgiler verilmektedir. Ayrıca «Erkek Lohusalığı» için bkz: Örnek, (1971 : 77).

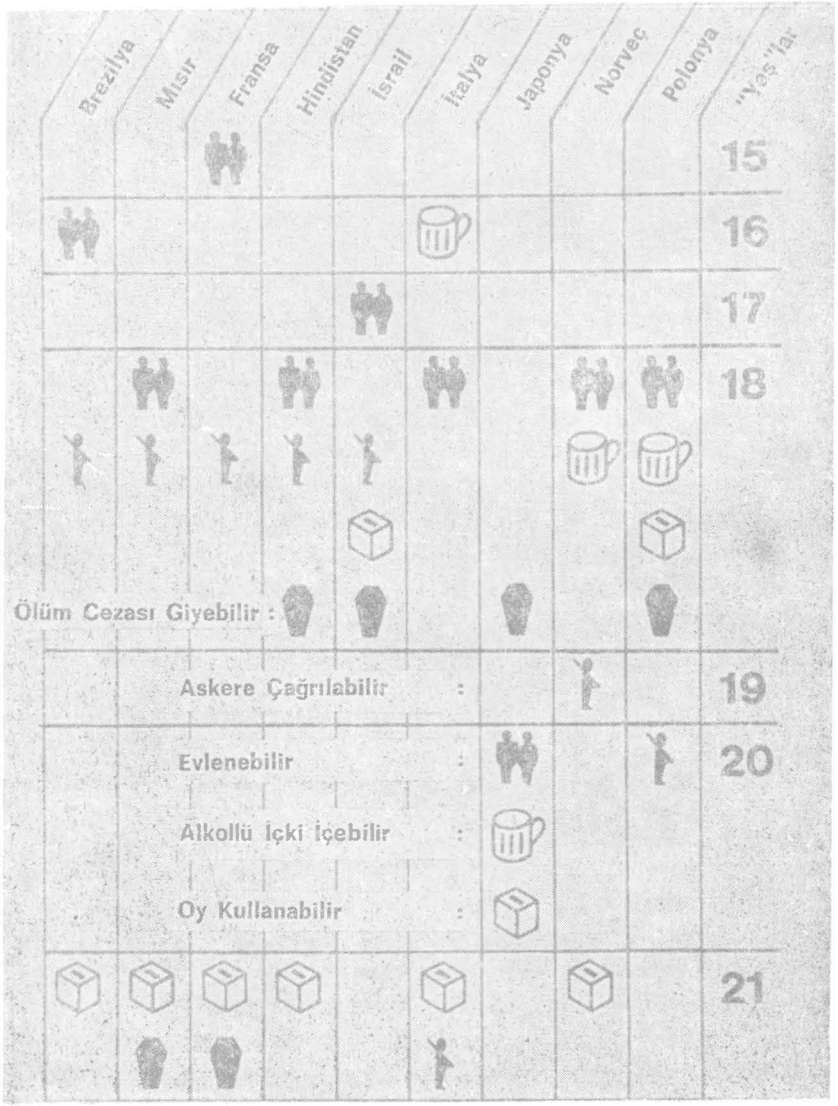
mizleme, çocuk bakımı gibi "kadın şefkatini ve yumuşaklığı" nı gerektiren görevler kadına verilmiştir. Yönetim, siyaset, hakimlik, hekimlik ve hakemlik, gibi "üstün" yetenekleri gerektiren görevler çoğunlukla erkeğe bırakılır. Burada, ayıraç (" ") içinde ifade edilen kuvvet, şefkat ve üstünlük nitelikleri, kültüre göre değişebilen kavramlardır. Kültürel durum neyi gerektiriyorsa, o iş ve görev, kadına ya da erkeğe daha "uygun" görülür. Cinsel ya da biyolojik iş bölümünün geleneksel —fakat hiç de bilimsel olmayan— açıklamasına göre, "erkek güçlü, kadın ise zayıftır" Türkçedeki "Saçı uzun aklı kısa", "Elinin hamuru ile erkeğin işine karışma" deyimlerine başka kültürlerde de rastlanır. Fakat bunlar biyolojik temelden yoksundur. Kadınların, yorgunluğa, uykusuzluğa, açlığa, bazı hastalıklara erkeklerden daha dayanıklı, bunalımlarda erkeklerden daha soğukkanlı ve yürekli, uçaksavar topçuluğu gibi hassas ölçme, sürat ve eşgüdüm isteyen savaş hizmetlerinde erkeklerden daha başarılı oldukları bulunmuştur.

Geleneksel tarım toplumlarında, kadınla erkeğin ev ve tarla dışında bir arada bulunması, görülmesi bile iyi karşılanmaz. Ev içinde, "erkek kısmı" çoğunluk ayrı oturur, ayrı yer, hatta ayrı yatar. Kuzey Hindistan'ın Khalapur bölgesinde yaşayan *Rajput*'larda karı kocanın gizlice buluşup konuşmak ve sevişmek için gecenin sessizliğini ve karanlığını bekledikleri kaydedilmiştir. (Minturn ve Hitchcock, 1966:35). Bir sosyal antropolog, Zambia'da yaşayan *Barotse*'ler üzerinde, şu ilginç gözlemi yapıyor: "Eğer bir erkek karısına aşırı derecede düşkün ise, onun büyülenmiş olduğu kabul edilir" (Max Gluckman, 1955:60). Afrika ve Melanezya'daki bazı ilkel toplumlarda, erkekler yalnız "ruhçuluk" ve "büyücülük" yapar, kadınlar ise geri kalan tüm işlerden sorumlu tutulur.

Çağdaş ve endüstrileşmiş toplumlarda, kadın erkek farklılaşması, azalmakla birlikte, henüz tümüyle ortadan kalkmamıştır. Madencilik, denizcilik, pilotluk, askerlik ve astronotluk gibi işler çoğunlukla erkeklere ayrılır. Fakat bu işler artık erkeklerin tekelinde değildir. Rusya'nın kadın kozmonotları vardır. 1970 gençliğinin beğendiği tek cins *(unisex)* modası, göze çarpan kadın erkek farklarını, simgesel olarak, azaltmaktadır.

İlkel ve geleneksel toplumlardaki erkekler, çoğunlukla, kadın-

lardan daha uzun yaşarken; çağdaş kentsel ve endüstriyel toplumlarda, kadınların daha erken yaşlandığı fakat daha uzun yaşadığı görülmektedir. Ortalama ömür gibi biyolojik gözüken bir değişken bile kültürel sisteme bağlıdır. Demografların hesaplarına göre, ortalama ömrün 50 yılın altında bulunduğu toplumlarda, erkek daha fazla yaşar. Ortalama hayat 55 yaş

ŞEKİL 11-2. SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERDE, HAK, GÖREV, YETKİ VE SORUMLULUKLARIN YAŞA GÖRELİĞİ. *(Man in Society,* 1964:78).

dolayında ise, kadın ve erkek ömrü birbirine eşit olur. 60'ın üstünde ise, kadın erkekten daha uzun yaşar. Ortalama 60 yıllık bir hayat beklentisiyle, bugünkü Türk kadınları erkeklerinden 4-5 yıl daha fazla yaşayacaktır. Ancak bu tür ortalamalar, kır kent farklarını yeterince yansıtmaz. Kentlerde ortalama hayat daha uzun olduğu için dul kadın sayısı da artar. Fakat asıl sorun, kadın ve erkek kişiliği arasındaki farkların kaynağının ne olduğudur. 1930'lara kadar biyolojik gerekircilik *(determinizm)* ağırlık taşıyor ve farkların genetik - cinsel veya biyolojik - fizyolojik kökenli olduğu tezi savunuluyordu. Antropolog Margaret Mead (1935) yaptığı bir saha araştırmasıyla biyolojik gerekirciliğin yanlışlığını kesin olarak göstermiştir. Kadın erkek farklarının büyük bir kısmı, cinsiyete değil, kültürel şartlanmaya (enkültürasyona) bağlıdır. Mead'in incelediği *Arapesh* kültüründe kadınlar ve erkekler, Batı toplumlarındaki kadınlar gibi; *Mundugumor* kültüründeki kadınlar ve erkekler ise, "Batı"daki erkekler gibi davranıyorlardı. *Tchambuli* kültürü daha da ilginç idi; çünkü orada, kültürel roller ve ilişkiler, "Batı geleneklerine göre" cinsel yönden "ters" kişilere verilmişti: Kadınlar, "Batı"daki erkekler; erkekler ise, "Batı"daki kadınlar gibi hareket ediyorlardı. Mead' in bulguları, cinsel işbölümünü doğrulayan, kendine özgü örnek olaylar değil, kadın erkek ayrımının çoğunlukla öğrenilmiş olduğunu gösterir. Kadının "korkaklığı" ve erkeğin "cesareti", kültürel öğretilerdir. Kültür-kişilik incelemelerinde bu konuda kanıtlar bulunmaktadır (Güvenç, 1970 a: 54-91). Batı' daki kadın özgürlüğü hareketi, giderek erkeğe benzeyen kadını ayrı tutma çabasıdır.

Yaş ve Yaşlılık: Büyük-Küçük Yaş Grupları

Çeşitli toplumlarda rastlanan, cinsiyet kadar yaygın ve evrensel olan farklılaşma ölçütlerinden birisi de yaş ve yaşlılık kavramıdır. Hemen her toplumda, ortalama ömür (hayat) bebeklik, çocukluk, delikanlılık, erginlik, yaşlılık ve emeklilik gibi dönemlere ayrılır. Geleneksel toplumlarda, kişilerin yapacağı işler, yükleneceği sorumluluklar yaşla belirlenir.

Mısır ve Fransa gibi çağdaş toplumlarda, askerlik yaşı oy verme yaşından küçük olmasına karşın, Polonya'da tersinedir; İtalya'da ve İsrail'de iki yaş birbirine eşittir (Şekil 11-2).

Toplumumuzda da yaş önemli bir kıstastır: Yasalara göre, ül-

kemizde en erken 7 yaşında okula başlanır; en erken 15-18 yaşlarında evlenilebilir; 20 yaşında askere gidilir; 21 yaşında seçme hakkı kazanılır; 40 yaşında senatör seçilebilinir; 46 yaşında yedek askerlik görevinden muaf; 65 yaşında memuriyet görevinden emekli olunur. Geleneksel toplumlarda, gençlerin yaşlılara saygı göstermesi beklenir. Geleneksel köy yönetiminde, yaşlılar kurulu egemendir. Muhtar'ın yapacağı işlere yaşlılar karar verir. Köylerde, askere önce giden, önce evlenen, çocuk sahibi olan "büyük" sayılır. Köy topluluklarında, "büyüğünü, küçüğünü bilmek" bir terbiye ölçüsüdür.

İlkel kültürlerde, doğum ve nüfus kaydı yoktur. Fakat bütün bireyler "yaş sınıflarına" ve bu sınıflar aracılığıyle yaş sırasına konurlar. Kişiler, üyesi bulundukları gruplara bakarak, kendilerinden küçükleri ve büyükleri bilirler. Nüfus kaydı olmadığı için, bu sıralama, buluğ çağını izleyen bir eriştirme *(initiation)* ya da aşama töresiyle belirlenir. Aynı törenle eriştirilenler belli bir isim ve sıra numarası alırlar, hayat boyunca aynı yaşta sayılırlar. Törenden başarıyla geçenler ergin kişiliğini kazanır, öteki cinsle ilişki kurabilir, evlenebilir ve savaşa katılabilir. Bazı ilkellerde, törenden geçen kız ve erkeklere, ayrı ayrı ya da grup içinde, cinsiyet dersleri verilir. Güney Sudan'da yaşayan *Nuer* kabilesinde, delikanlının erkekliğe kabul edilmesi için şakaklarında açılan 6 bıçak yarasına "gık demeden ve göz kırpmadan dayanması" şarttır. Kuzey Kenya'da yaşayan *Pokat*'larda ise "öküzü tek bir mızrak darbesiyle öldürebilen" erkek olur. Genellikle tören yaşı eski olan büyük sayılır. Oymak ve boy derneklerinde, yaşı büyük olana önce hizmet edilir, saygı gösterilir, sözüne kulak verilir[3].

Rütbe, Kıdem, Soyluluk ve Saygınlık

Rütbe, ünvan, soy ve soyluluk grupları, her toplumda rastlanan ve taşıyıcısına *ayrıcalıklar* sağlayan kategorilerdir. Askerlik görevi sırasında çavuşluğa yükselen bir Ahmet, hayatı boyunca "Ahmet Çavuş" kalır. Albaylar ve generaller, emekli olduktan sonra da rütbe ünvanlarını kullanmaya devam ederler. Okul ve müessese kuran büyük hocalar, Fatih Efendi ve Dr. Mazhar Osman gibi, "hoca" olarak anılır ve sayılırlar. Her bi-

(3) Yaşlılar yönetimi, yaş sınıfları ve yaş sıralı evlilik için bkz: Örnek, (1971 : 243-4).

reyin ve ailenin bir soy kökü ve soyadı vardır ama geleneksel toplumlarda eski aileler soy üstünlüğünü belirten simgeler kullanırlar. İngiltere'de *Lort*'luk, Prusya'da *Von*'luk, Hollanda'da *Van*'lık böyle simgelerdir.

Türk toplumunda, "paşazadelik, ağalık, ayanzadelik, beyefendilik, hacılık ve hocalık" gibi ünvanlar, yasaklara karşın, kullanılmaktadır. Bazı soyluluk simgeleri, soyadına dönüştürülerek yasal *(legal, meşru)* hale gelmişlerdir: "Kibarlar", "Sadıkzadeler", "Mısırlılar", "Sokullular" ve "Evranosoğulları" gibi. Rütbe, ünvan ve soyluluk kategorilerinin, askeri, siyasi, dini, ilmi, edebi ve ekonomik kaynaklı olanları vardır. Generallik askeri rütbedir; fakat siyasi hayatta "paşa"lığa dönüşür. "Hacı"lık dini, "Hoca"lık ise hem dini hem de ilmi bir ünvandır.

İngiliz adalarındaki toplum (1) *Kral Ailesi*, (2) *Lortlar* ve (3) *Avam* olmak üzere üç kata ayrılır. İngiliz yönetimine karşı bir özgürlük savaşı vermiş olan Amerikalılar, genellikle, soyu ve soyluluğu yadsır görünürler. Fakat, Anglo-Sakson kökenli soyadlarını taşıyanların birçoğu, ailelerinin *Mayflower* yelkenlisiyle Amerika'ya göç ettiğine inanırlar. Amerikan Kültüründe *daha önce* göç etmiş bir aileden olmak, gelmek, örtülü bir soyluluk simgesi sayılır. Aynı demokrasi ülkesinde, daha açık bir statü simgesi "WASP" olmaktır. WASP (beyaz derili, *White*, Anglo-Sakson kökenli ve Protestan) olmak, tek tek ve hep birlikte, üstünlük işaretidirler. "WASP" simgesi yukardaki ayrıcalık simgelerinin baş harflerinden türetilmiş bir süper (üstün) değer veya statüdür.

Bazı ilkellerde, ordu örgütlerine benzeyen rütbe ve sınıflara rastlanır. Afrika'daki *Tswana* toplumunda yaşayanlar (1) Şeflerin oğulları, (2) Şeflerin uşakları ve (3) Sığınmışlar olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Her vatandaşın bir soy geçmişi olduğu gibi, grup içinde bir yer ve sırası vardır. Düğün ve derneklerde, en kıdemli olan hemen ve kolayca tanınır, bilinir; onun önderliği kabul edilir. Çoğunlukla rütbe, kıdem ve yetki bir arada bulunur. Kimin rütbe ve kıdemi yüksek ise, yetkisi de büyük olur.

Kölelik ve Esirlik

Çoğu toplumlarda, bireylerin hak ve yetkileri birbirine eşit değildir. "Hür vatandaşlar" yanında, "hürriyeti sınırlı olan va-

tandaşlar" ikinci sınıf bir grup oluşturur. Eski Roma'da "hür vatandaşlar" ve "köleler" vardı. Hür vatandaşlar, kölelere bir eşya gibi sahip olabilirler; isterlerse, kölelerini satar ya da salıverirlerdi. Esir, genellikle, savaşta teslim olana verilen bir isimdir, "hürriyeti sınırlı kişi" anlamına gelir. Bazı toplumlarda ve dönemlerde, savaş esirleri köle gibi alınıp satılmış, savaş gemilerinde demire vurulup kürekçi (forsa) olarak zorla çalıştırılmışlardır.

İlkellerde esir ya da köle öldürülebilir. Çünkü kölenin kan davasını *(vendetta)* güdecek akrabası yoktur. Bazı geleneksel toplumlarda, köle, çalıştığı aile içinde evlenip çoluk çocuk sahibi olabilir, fakat kölenin çocuğu yine köle olur. Köleler, hür vatandaşların hak ve yetkilerini kullanamazlar, yönetici görevlere aday olamazlar. Daha önce sözü edilen *Tswana* kabilesine bağımlı olan ve *Sarwa* adını taşıyan bir grup halk vardır. Sarwa'lar, avcılık, çobanlık, tarım ve ev işlerinde çalıştırılan kölelerdir. Efendi'nin *(Tswana)* izni olmadan *Sarwa* hiç bir yere gidemez toplumdan ayrılamaz, "yaş sınıfları"na üye olamaz, fakat, *Tswana* isterse, *Sarwa*'sını serbest bırakabilir. Afrika'da Victoria Gölü'nün kuzeybatısında yaşayan *Bantu* Krallıklarında iki sınıf vatandaş vardır: İkinci sınıf vatandaşlara Batılı gözlemciler "köle" ya da "alt kast" adlarını vermiştir. Bu Krallıklarda yaşayan yerleşik rençberler, eskiden hayvancılık yapan göçebeler tarafından yönetilirdi. Bazı bölgelerde, iki etnik grup karışmış ve kaynaşmıştır. Ötekilerde, yönetici göçebeler, köylülerle kız alıp vermezler, onları bir "alt sınıf" olarak görürler. Sömürge yönetiminin sona ermesiyle rençberler yönetici göçebelere karvı başkaldırmış ve ancak son zamanlarda kölelikten kurtulmuşlardır. Bu tür ayırımlar, Güney Afrika Cumhuriyeti ile Rodezya'da, bugün de devam etmektedir[4].

Kast Sistemi

Sosyal gruplaşma ve farklılaşma sistemlerinden en ünlüsü, şüphe yok ki, Hindistan'daki *kast* sistemidir. *Kast* sözcüğü, Portekizce'de ırk anlamına gelen *Casta*'dan alınmıştır. Kast-

(4) Söz gelimi, Güney Afrika Cumhuriyetinde yaşayan siyahlar ancak «ikinci sınıf» taksilere binebilir, «ikinci sınıf» trenlerde seyahat edebilirler. On siyahın oyu bir beyaz oy sayılır vb. gibi.

lar, biyolojik ve genetik anlamda, farklı *ırklar* değil, Marx'çı anlamıyla, farklı *sınıf*'lardır. Hindu dininde, kir ve pislik kaçınılacak, sakınılacak şeylerin başında gelir. Dinsel töreye göre, bazı şeylerin, bazı işlerin ve bu işleri yapanların kirli (bulaşık) olduğuna inanılır. Daha "temiz" olan işleri yapanlar, kendilerini, "kirli" işlerle uğraşanlardan daha "üstün" görürler. Her *kast*, geleneksel olarak, bir meslek ya da sanat adıyla anılır. Sırasıyla:

(1) Din adamları *(Brahma)*,
(2) Askerler *(Kşatriya)*,
(3) Esnaf ve Sanatkârlar *(Şudra)*, ve
(4) Dokunulmazlar *(Parya)*.

Kast, aileden çocuğa geçtiği için, din adamının oğlu din adamı; askerin oğlu asker; esnafın çocuğu sanatkâr sayılır. Ancak çocukların baba mesleğini ve işini izlemesi zorunluğu yoktur. Belli bir kasta mensup olanların çok küçük bir bölüğü, gerçekten, o kasta ayrılan işi yapar. Kişiler kendi kastları dışında evlenemezler. Sistem bütün Hindistan'da yaygın olmakla birlikte, her kastın, bölgelere göre değişen "alt grupları" vardır. Üst kastlara üye olanlar, bir alt kastın sunduğu yemeği ya da içeceği kabul etmezler, yemezler. Dokunulmazlara gelince, onların «gölgesi bile "kirli" sayılır. Her yerleşmede, her köyde, her kasta ayrılmış mahalle ve sokaklar bulunur. Kast'ın üyeleri burada bir arada, diğer kastlardan ayrı oturur ve yaşarlar. Kastlardan ancak biri ve onun üyeleri toprak sahibidir. Tarımsal üretimi bu kast yönetir, diğer kast mensupları, hizmet ve emekleri karşılığında yıllık üretimden bir pay alırlar. Kast, dinî inançla bütünleşmiş ve maskelenmiş olmasına karşılık; aslında, topraklı ve topraksız, yönetici ve yönetilen sınıfların korunmasına ve sürdürülmesine yönelmiş, katı bir sınıf sistemidir. Bazı işler ve meslekler kirli oldığu için alt sınıftan değil; "alt" da tutulmak istendiği için *kirli*'dir. Bu kültürde din, sosyal ve ekonomik değerleri bir inanç sistemine dönüştürmüştür. İnekler kutsal oldukları için yenilemez değil; kesilmemeleri için kutsal sayılmışlardır (Harris, 1971:563).

Sosyal Sınıf

Sosyal grupları ve farkları incelemek için kullanılan temel kavramlardan birisi de *sınıf*'tır. Sınıf, çağdaş sosyologların

modernleşen ve faklılaşan feodal ve kapitalist toplumlarda gördüğü ekonomik gruplardır. Marxçı sosyolojiye göre, uygarlık ve kültür tarihi, sınıf çatışmalarının bir sonucudur. Bu kurama göre, üretim araçlarına sahip olan kişi, aile ve gruplar "güçlü bir sınıf" oluştururlar ve üretim araçlarına sahip olanla sahip olmayan arasında sürekli bir çatışma vardır. Komünist Bildirisinde (Manifesto) yalnız *Burjuva* ve *Proletarya* gibi iki sınıftan söz edildiği halde, çağdaş sosyologlar 3'lü, 5'li ve 6'lı sınıf kategorileri de kullanılırlar (Tablo 11-3).

TABLO 11-3.
SOSYOLOJİK SINIFLAR

2'li	*3'lü*	*5'li*
Burjuva	Üst	Üst
		Üst-Orta
	Orta	Orta
Proleterya		Alt-Orta
	Alt	
		Alt

Sınıf ile kast sistemi arasındaki en önemli ayrım, sınıfın hareketliliğe, değişmeye açık, kastın ise kapalı, dondurulmuş oluşudur. Kuramsal olarak, sınıflı toplumlarda bireylerin bir sınıftan ötekine geçmeleri mümkündür ki buna "sosyal hareketlilik" adı verilir. Fakat uygulamalı araştırmalar, hareketli ve değişmeye açık toplumlarda bile, erkek çocukların çoğunlukla baba işini ve mesleğini sürdürme eğiliminde olduğunu gösteriyor (Tablo 11-4).

Tablo 11-4, baba mesleği ile oğulların seçtiği ve çalıştığı işkolu arasında oldukça yüksek bir ilişki bulunduğunu gösterir. Profesyonel meslek sahibi babaların oğullarının yüzde 28'3'ü, tezgâhtar ve satıcı oğullarının yüzde 42,2'si; vasıflı işçilerin oğullarının yüzde 32,3'ü; yarı vasıflı işçilerin oğullarının yüzde 43,2'si *baba mesleğini* sürdürmektedir. Vasıfsız işçilerin oğulları ikinci derecede (% 28,6) ve yönetici devlet memuru babaların oğulları ise üçüncü derecede (% 17,6) baba mesleğine girmektedir. Teorik bir sosyal hareketliliğe, geniş eğitim olanaklarına ve olanak eşitliğine karşılık, kültürlemenin (enkültürasyonun) ağır bastığı ve sürdüğü görülmektedir.

TABLO 11-4.
İKİ KUŞAK ARASINDAKİ MESLEKİ HAREKETLİLİK: BABA MESLEĞİNE GÖRE OĞULLARIN İŞKOLLARINA DAĞILIŞI (Indianapolis, 1940)

	Oğulların Mesleği (Yüzdeler)								
Babaların Meslekleri	*Profesyonel Meslekler*	*Yönetici Devlet Memuru*	*Tezgâhtar Satıcı*	*Vasıflı İşçi*	*Yarı Vasıflı İşçi*	*Vasıfsız İşçi*	*Çiftçi*	*Diğerleri*	*Bütün Babalar*
Profesyonel	28,3	7,6	27,9	15,4	9,5	2,5	0,2	8,6	%100
Yönetici-Devlet Memuru	7,7	11,6	30,6	14,3	19,8	2,5	0,5	7,0	100
Tezgâhtar Satıcı	7,7	7,6	42,2	15,1	16,4	2,4	0,2	8,4	100
Vasıflı İşçi	3,3	4,3	19,1	32,3	26,9	5,6	0,6	7,9	100
Yarı Vasıflı İşçi	2,5	4,1	17,3	13,4	43,2	5,3	0,6	8,6	100
Vasıfsız İşçi	2,4	2,8	13,1	15,4	30,0	28,6	0,3	7,4	100
Çiftçi	3,8	5,9	15,2	23,1	28,7	8,9	4,2	10,2	100
Bütün Oğullar	5,5	6,6	22,1	21,9	27,1	6,9	1,1	9,8	100

(Rogoff, 1951:410)

"Yeni Sınıf", Bürokrasi ve Teknokrasi

Çağımızda, özellikle sosyalist ülkelerde, sınıfsız bir toplum yaratma denemeleri yapılmaktadır. Yugoslavya'nın eski başbakan yardımcısı Milovan Djilas (1959), sınıfsız bir toplum yaratma, devlet kavramını ortadan kaldırma ve her türlü sömürüyü sona erdirmeyi amaç edinen devrimin sonuçlarını değerlendirince, gerçekte, yeni bir sınıfın, parti ve devlet yöneticilerinden kurulu "yeni bir sınıfın" oluştuğunu görmüştür. Djilas'a göre, bu yeni sınıf, toplumun bütün varlığını ele geçirmiş, devlet gücünü tekeline almış, adalet yerine kendi kişisel gücünü koymuş, kölelik rejimi kurmuştur (1959:5).

Nobel Edebiyat Ödülünü kazanan Sovyet yazarı Solzenitsin, *İlk Çember* (Türkçesi, 1970) adlı romanıda, Djilas'ı doğrulayan kanıtlar vermektedir. Yeni sınıf sanıldığından güçlüdür. Çağımızda, bu yeni sınıfa verilen isim bürokrasi ya da teknokrasidir. Kapitalist ve demokratik ülkelerdeki durumun çok daha parlak olmadığını gösteren örnekler vardır. Ünlü Amerikalı gazeteci ve yazar Cook (1962), "Savaşçı Devlet" eserinde, Ordu-Endüstri işbirliğinin kamuoyunu nasıl aldattığını ve demokrasinin geleceğini ne denli tehlikeye attığını belgelerle ortaya koymaktadır. Amerikan demokrasisindeki "yeni sınıf", Djilas'ın "yeni sınıf'ından daha az güçlü değildir. Aradaki görünür ayrım, Amerikalı yazarın beğenmediği sistem içinde "hür" yaşaması; Djilas'ın ise, eleştirdiği sistem tarafından tutsak edilmiş olmasıdır. Bu durumda, hür yaşamak ve özgürlük kavramları da anlamını yitirmektedir. Solzenitsin, çalışma kamplarındaki tutsakların dışardakilerden "daha hür" olduklarını söyleyecek kadar ileri gider.

Kültürel "Yarım"lar

Sınıfsız ve tabakasız gibi görünen bazı ilkel kültürlerde, toplumların geleneksel olarak iki *yarım*'a (Fransızcada *moitié*) bölündüğü bilinir. Bazı Kuzey Amerika (Kızılderili) ve Avustralya Yerlileri, dıştan evlenen (ekzogamik) yarımlara ayrılırlar. Herkes doğuştan bu yarımlardan birine üyedir ve ancak öteki yarımdan birisiyle evlenebilir[5].

(5) Dış evlilik ve dış evlilik kuralını uygulayan toplumlardaki «yarım»lar konusunda, 12. Bölüm'de tamamlayıcı örnekler verilmektedir.

Kuzey Kenya'daki *Turkana* kabilesinde daha değişik bir "yarım"lar sistemi vardır. Toplum, *Taş*'lar ve *Kaplan*'lar olarak ikiye bölünmüştür. Baba *Taş*'lardan ise oğlu *Kaplan;* baba *Kaplan* ise oğlu *Taş*'lardan sayılır. Her erkek, torunu ve dedesiyle aynı *"yarım"*a; kendi babası ve oğlu ile karşıt yarımlara üye olur. Avda, savaşta ve törenlerde *Kaplan*'larla *Taş*'lar ayrı gruplar oluşturur. Uygar ve karmaşık toplumlarda da, ilkellerdeki yarınlara benzeyen, ikileme eğilimleri görülür:

(1) *Dinsel "yarım"*lar: Alevî - Sunnî, Protestan - Katolik,
(2) *Politik "yarım"*lar: Tutucu - Liberal, Sağ - Sol, Kapitalistler - Emekçiler ve
(3) *Sportif "Yarım"*lar: Fenerbahçe - Galatasaray, Oxford - Cambridge, gibi.

Antropolog Radcliffe - Brown bu tür sosyal yapıların işlevini (amacını veya görevini) "karşıtlık (muhalefet) yoluyla toplumsal bütünleşme" olarak açıklar.

Kapalı Dernekler ve Gizli Örgütler

İlkel ya da çağdaş olsun, İnsanoğlu'nun kendini ötekilerden ayırmak için bulduğu araçlar ve kurduğu örgütler sayılamayacak kadar çeşitlidir. Antropolog Lévi-Strauss'a göre, bunun biyo-psikolojik ya da yapısal ve evrensel bir nedeni insandaki *"ben"* ve *"ötekiler"* kavramlarıdır. Her insan kendisini ve ötekileri, bir simge ve bir simgeler sistemiyle özdeşleştirmek eğilimindeir. Bu eğilimin tipik örneği, ilkellerdeki kült- dernekleri, çağdaş toplumlardaki gizli ya da yarı gizli derneklerdir. Bektaşîliğin ve Hür Masonluğun bilinmeyen bir sırrı kalmamıştır. "Bütün sırlar" derneklerden ayrılanlar, çıkarılanlar ya da derneğe alınmayanlar tarafından yazılmış ve açıklanmıştır. Fakat herkese açık olmadığı için bu tür gizli derneklerin birer "sırrı" olduğuna inanılır. Bu gizli dernekler ya böyle bir sırrı yalanlamazlar, ya da, "yoktur" derler ama kimse onlara inanmaz. "Bir sırrınız yoksa, derneğinizi niçin herkese açık tutmuyorsunuz?" sorusu ile karşılaşırlar ve bu soruya inandırıcı bir yanıt bulamazlar. Kapalı derneklerin kamuya açıklayamadıkları sırları şudur: Dernek herkese açık tutulduğu takdirde, derneğin varoluş nedeni ortadan kalkar. Dernek üyelerini bir araya getiren bu arada tutan bilinçaltı tek amaç, *herkesten farklı (belki de üstün) olmak gereksemesidir* (Fromm,

1973). Fakat bu ihtiyaç, bilinçli olarak bilinemediği için, açıklanamaz; haklı-haksız suçlamalara rıza gösterilir. Amacın ve sırrın bu kadar basit olduğu açıklansa, bu sefer üyelerin önemli bir kısmı dernekten ayrılmak gereğini duyarlar[6].

Soy Sop Grupları

Sosyal gruplaşma, farklılaşma eğilimleri (yapıları, ilişkileri) içinde en ilginç ve karmaşık olanı, şüphe yok ki, soy sop, hısım akrabalık, geniş anlamıyla "aile" gruplarıdır. Aile, sadece ana baba ve evlenmemiş çocuklar grubundan, bütün bir oymak, boy ve aşiret grubunu içine alacak kadar geniş bir kavramdır. Bu kadar karmaşık olan aile, akrabalık ve soy konuları, bundan sonra 12. Bölümde ele alınmaktadır.

Özet

Birbirine zıt kavramlar olarak görülen ve anlaşılan farklılaştırma ve gruplaştırma olgularının benzerliğine ve paralelliğine değinildi. Farklılaştırma ve gruplaştırma süreçlerine, grup dinamiği açısından bakılabileceği üzerinde duruldu. Üç-beş adet farklı ölçüt yardımıyle, 100'e yakın grup elde edilebileceği örnekleriyle, gösterildi: Cinsiyet, yaş, rütbe, soyluluk, kölelik, kast, sosyal sınıf, yeni sınıf ve kapalı dernek kavramları tartışıldı. Konu ve tartışmaların yetersizliği üzerinde duruldu; eksiklerin 12. Bölüm'de ele alınan Soy Sop gruplarıyla tamamlanacağı belirtildi.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Gruplar ve farklılaşmalar konusunda önce okunması tavsiye edilen kaynak, Lucy Mair'in (1968) "Sosyal Antropolojiye Giriş"inde yer alan 4. Bölümdür. Barber'in (1957) "Sosyal Tabakalaşması", her türden eşitsizlik ve farklılaşma eğilimlerine yer vermektedir. Afrika toplumlarındaki sosyal tabakalaşma konusunda bkz: Maquet, (1961).

Hindistan'daki kast sisteminin iyi bir tanımlaması için, Srinivias'ın (1952) eserine bakılabilir. Toplumsal "yarım"lar *(moitié)* konusu, Gulliver'in (1963) eserinde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

---

(6) Gizli (kapalı) dernekler konusunda bkz: Örnek (1971 : 95).

Antropolojik açıdan, sınıf, kast ve etnik azınlıklar sorunu Harris'in (1971:414-45) "Genel Antropolojiye Giriş"inde geniş bir kapsam içinde tartışılmaktadır.

Ekonomik gelişmeye ve sosyal modernleşmeye paralel olarak ortaya çıkan bürokrasi ve bürokratik örgütler sorunu için bkz: Fromm'un *Özgürlük Sorunu* (1973).

Sosyal ve ekonomik değişmelerin, başka bir deyimle modernleşmenin bürokrasi üzerindeki etkilerini; bürokrasinin de, karşıt olarak, modernleşme üzerindeki etkilerini özetleyen çağdaş bir derleme için Bkz: Heper, M., 1973, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, giriş dizisi: G-3.

12. BÖLÜM

Akrabalık, Soy ve Evlilik

Akrabalık sistemleri, ailenin "evrimi", yakınlarla evlilik yasağı (antropoloji dilindeki öteki adıyla "dış evlilik kuralı"), en az yüzyıldan beri, hukukçuların ve sosyal bilimcilerin ilgisini çekmiştir. Konunun ve tartışmaların antropoloji alanı dışındaki etkileri de geniş olmuştur. Türk okuyucusu, Morgan adını belki duymamıştır ama Engels'in *Ailenin Kökeni* (1902) üzerindeki denemesinin çevirisini ya, duymuş ya da okumuştur. Engels, bu denemesinde, Morgan'ın saha araştırmalarından geniş ölçüde yararlanmıştı. Aile kurumuna gösterilen ilk ilgi hukukçulardan gelmiştir. İsviçreli aile hukukçusu Bachofen, "Ana Hukuku" (1861) ve İngiliz hukukçusu McLennan, "İlkel Evlilik" (1865) denemeleriyle perdeyi açmışlardır. Sahneye konan ilk büyük eser Amerikalı hukukçu Morgan'ın 20 yıllık araştırma ve incelemelerini derleyen "İnsan Ailesinde Kan (Soy) ve Evlilik Sistemleri" (1870) olmuştur. Yine Morgan'ın "Antik Toplum" (1877) adlı uygarlık tarihi tezini, Avrupa'da Spencer'in (1882) ve Durkheim'in (1898) dış evlilik kuralı üzerinde yazdıkları sosyolojik açıklama ve denemeler izlemiştir. Amerikalı antropolog Lowie'nin (1916, 1920 ve 1927) akrabalık ve aile üzerindeki çalışmaları; İngiliz antropologu Rivers (1914) ve onun öğrencisi Radcliffe - Brown'un (1952) yapısal - işlevsel denemeleri, Morgan'ın büyük eserine duyulan ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Amerikalı Murdock'un (1949) "Sosyal Yapı" ve Fransız Lévi - Strauss'un (1949) "İlkel Akrabalık İlişkileri" eserleri, akrabalık konusunun sistematik araştırmaya dayalı örnekleri olarak değerlendirilmişlerdir. Konuya ve sorunlara ilişkin yan tartışmalarda, Westermarck (1926) ve Freud (1928) gibi ünlü kişilerin düşünceleri duyulmuştur. Yüzyıllık tarihçeye bakarak denilebilir ki, antropolojinin sosyal

bilimler alanındaki en önemli katkısı, belki de, akrabalık, aile, evlilik ve soy sop ilişkileri alanında olmuştur.

Bazı Sorunlar

Bu dönem içindeki tartışma konularını birkaç ana başlık altında toplamak mümkündür: (1) Ailenin —anasoyu sisteminden babasoyuna ve iki yanlı soy sistemine doğru— evrimi; (2) Akrabalık *sözcüklerinin* aile sistemini ve aile sisteminin sosyal yapıyı (kültürü) yansıtıp yansıtmadığı, (3) Akrabalık sistemini endüstrileşmiş (kentleşmiş) modern toplumlarda geçerliği ve (4) Dış evlilik kuralı ya da ensest *(incest)* yasağının kökeni, gibi.

Bachofen (1861), McLennan (1865) ve Morgan'ın (1877) "toplumun evrimini ailenin evrimine bağlayan" evrim kuramları bugün artık geçerliğini tümüyle yitirmiş ilk denemelerdir. Akrabalık sistemlerinin modern toplumlar içindeki yeri ve önemi üzerinde yapılmış sosyolojik araştırmalar, belki de, bu görüşün tersinin daha doğru olabileceğini göstermiştir. Toplum aileyi değil, aile biçimleri toplumsal değişmeyi yansıtmaktadır. Dış evlilik kuralı ya da ensest yasağının kökeni üzerindeki görüş ve yorum ayrılıkları, azalmakla birlikte, sürüp gidiyor. Akrabalık sözcüklerinin, anlamı ve sosyal yapıyı yansıtıp yansıtmadığı konusunda ise yapıcı *(structuralist)* okulla ötekiler arasında ve okulun kendi içinde önemli görüş ayrılıkları vardır.

Sınıflayıcı mı, Tanımlayıcı mı?

Morgan (1870), akrabalık sözcüklerinin "sınıflayıcı" ve "tanımlayıcı" nitelikleri ve görevleri üzerinde durmuştu. Morgan'a göre, akrabalık sözcüklerinin önce *tanımlayıcı* bir görevi vardır. Söz gelişi, "dayı" sözcüğü anne'nin erkek kardeşini tanımlar. Fakat belli bir toplumda, aynı sözcük başka kişiler ve ilişkiler için de kullanılıyorsa, söz gelişi, anne'nin babası için, ya da "kabadayı", "dayısı olmak", "dayısına dayanmak" gibi; o zaman, "dayı" sözcüğü *sınıflayıcı* bir kategori olmaktadır. Öyleyse, akrabalık sözcükleri, yalnızca bir kişiye ya da ilişkiyi değil, karşılıklı bir sosyal ilişkiyi, söz gelişi, dayı-yeğen ilişkisini, "dayı ile yeğen"in karşılıklı görev ve sorumluluklarını, sevgi,

saygı ve görevleini gösterir. Sistem içinde, kime "dayı" adı veriliyorsa, onunla kişi arasında dayı-yeğen ilişkisine benzer bir ilişki vardır —"dayı" adı verilen kimse anne'nin erkek kardeşi olmasa bile. Morgan'a ve onu izleyenlere göre, akrabalık sözcüklerinin asıl önemi, *tanımlayıcı* niteliklerinden çok *sınıflayıcı* görevlerinden gelmektedir.

Morgan'ın bu tezi yayımından kırk yıl sonra Amerikalı antropolog Kroeber'in şiddetli bir eleştirisine uğramıştır. Kroeber' in (1909) karşı tezine göre, akrabalık sözcükleri toplumun —yapısını değil de— psikolojisini [dilini] yansıtır. Diğer alanlardaki çalışmaları ve öğretmenliği ile ün kazanan Kroeberin karşı tezi, çağdaşı olan sosyal bilimcileri uzun süre etkilemiş; Morgan'ı eleştirmek ve akrabalık incelemelerini küçümsemek bilimsel bir moda olmuştur.

Rivers'in (1914), Kroeber'e karşı Morgan'ı savunmasını Lowie'nin (1916, 1927) desteklemesi; Lévi-Strauss'un (1949) büyük eserini Morgan'a adaması, Radcliffe-Brown'un "Güney Afrika'da Anne'nin Erkek Kardeşi" (1924), "Arkabalık Sistemleri'nin İncelenmesi" (1941) başlıklarını taşıyan ve Morgan'ı genellikle doğrulayan bulguları ve tebliğleri karşısında, Kroeber gerilemiş, yanıldığını kabul etmiş (1952) ve tartışmanın bu kesimi böylece sona ermiştir.

Radcliffe-Brown (1952:49), bütün bu tartışmaların gereksizliği üzerinde, haklı olarak durmuştur. Akrabalık sözcüklerinin *tanımlayıcı (descriptive)* olmaları, onların *aynı zamanda sınıflayıcı (classifactory)* görev yapmalarına engel değildir. Tıpkı, temiz hava ve güneş almak, dışarıyı görmek için açılan *pencere*'nin dışarı ile başka türlü ilişkiler kurulmasına engel olmayışı gibi. Birçok ilkel ve geleneksel toplumun yaptığının tersine, Türkçede baba ile babanın erkek kardeşini (amcayı) tek bir kategori olarak sınıflamayız. Amca sözcüğünü tanımlayıcı olarak kullanırız. Fakat bu bizim "Amca, babanın yarısıdır" deyimimize engel olmaz. Bu deyimin anlamı *sınıflayıcı*' dır. Amca, baba gibi, yakın, saygıdeğer bir kişidir, yeğenine karşı sanki bir baba gibi görevleri ve sorumlulukları vardır.

Akrabalık Sistemi ve Toplumsal Evrim

Antropologların anladığı ve yaptığı türdeki akrabalık incelemelerinin çağdaş toplumlar için de geçerli olmadığı, tartış-

ma konularından biridir. "İlkel"ler için tümüyle geçerli, çağdaş, toplumlar için geçersiz olsa bile, bir geleneksel ve "az gelişmiş" toplumlar sorunu vardır. Hızla değişen bu toplumlarda, akrabalık ilişkileri ve sözcükleri nasıl değişiyor? Latin ve Cermen kökünden gelen Batı toplumlarında, baba'nın erkek kardeşi ile anne'nin erkek kardeşi sözcüklerinin *sonradan* tek bir *sınıflayıcı* sözcükte birleşmesinin anlamı nedir? Anne'nin kız kadeşi (teyze) ile baba'nın kız kardeşi (hala) ayrımı, Latin kültürlerinde neden yapılıyor? Geçirdiği yapısal-işlevsel değişmelerden sonra, "Batı" ailesindeki sözcüklerin, sistem olarak, Eskimo kültüründeki sözcüklere benzemesinin bir anlamı var mıdır? Şüphesiz ki ayrı nedenlerin benzer sonuçları olabilir ama, aynı sonucu doğuran ayrı nedenler nelerdir??

Kayseri dolaylarındaki iki köyümüzde saha çalışması yapan ve "Türk Köyü"nü (1965) yazan Stirling (6. Bölüm, Tablo 6-2), köyde kullanılan akrabalık sözcükleriyle "Standart Türkçe" (İstanbul ağzı) sözcükler arasında önemli ayrımlar bulmuştur. Gerçekten, Türkçe sözcüklerimizde yavaş, fakat belirli yönde değişmeler olmaktadır. Baba ve anne tarafındaki kardeş çocuklarımıza "dayı kızı", "amca oğlu" derken; önce "dayızade", "amcazade" gibi cinsiyet ayırımını yapmayan; sonra "kuzen" ve "yeğen" gibi anne ve baba yanı ayırımını ortadan kaldıran sözcükler kullanmaya başladık. Anne ve babanın kardeş çocukları için "yeğen" sözcüğünün kullanılması, kuşak ayrımını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü "yeğen", amca'nın değil, kardeşin çocuğudur. Sistem olarak, *Arapça* gibi, *tanımlayıcı* olan akrabalık sözcüklerimizin *sınıflayıcı* olmaya başlamasının bir anlamı olmalıdır. Kentlerde, amca-dayı ve hala-teyze ayrımı da kalktığında, Türk sistemi, *Eskimo* ya da "Batı" aile sistemine benzeyecektir. Yine genç kentli kuşağın, abla ve ağabey (abi) gibi büyük küçük (yaş) ayırımını belirleyen sözcükleri daha az kullandığı dikkati çekmektedir. İşte bu konular ve sorunlar üzerinde, hiç olmazsa, bir fikir vermek amacıyla, 12. Bölüm, "Akrabalık, Evlilik ve Soy" ilişkilerine ayrılmıştır.

Konuların Kapsamı ve Karmaşıklığı: Dil ve Yöntem Sorunları

Akrabalık sistemleri, çeşitli kültürlerde kullanılan sözcükler sorunu geniş kapsamlı ve çok karmaşık bir özel uzmanlık ala-

nı olmuştur. Aile tipleri, evlilik türleri, evliliği düzenleyen kurallar, tercihler ve yasaklar, aile içindeki ilişkiler, ailenin yönetimi ya da ailede erkillik (egemenlik) sorunu, akrabalık sistemi içindeki *yan* (taraf), *soy* ve *yer* (hane) tercihleri, sistemi oluşturan ve akrabalık sisteminin sosyal yapı ile çok yakından ilgili olduğunu gösteren olgulardır.

Tablo 12-1'de verilen ve kuşkusuz eksiksiz olmaktan uzak buluna envater (sayım-döküm), konunun ne kadar geniş ve karmaşık olduğunu göstermeğe yetecektir. Bu genişlik ve karmaşıklık yanında, yaşayan kültürlerdeki akrabalık sistemlerinin *benzerlik* ve *farkları*, bunların nedenleri ve sonuçları, bunlarla ilgili açıklamalar konuyu daha da güçleştirmektedir.

Batı akrabalık sistemiyle Eskimo sistemini benzerliğine yukarda değinilmişti[1]. Oysa, Batı ailesine giren Fransız ve İngiliz akrabalık sistemleri arasında —ortak Latin köklere karşın— önemli ayrımlar vardır. Örnek olarak, İngilizlerin "hukukî annesine" Fransızlar, "güzel anne" derler (Türkçe'deki "kaynana") [Pei, 1960:177]. Güney Amerika'da ve Akdeniz çevresinde, amca-dayı ve hala-teyze ayrımı vardır. Bu tür fark ve benzerliklerin nedenleri var mıdır?

İlkel toplumlardaki durum daha da karmaşıktır. *Crow* akrabalık sisteminde, erkek *kişi* dayısının çocuklarına "çocuğum" demektedir.[2] Acaba erkek *kişi*, dayısının dul kalmış karısıyla mı evleniyor? Belki! "Belki" demek gerekiyor. Çünkü, yaygın olmamakla birlikte, o kültürde böyle bir töre de vardır. Ancak ne var ki, bu sistemin "ayna simetriği"ne (cinsiyete göre sağı sol olmuş benzerine) *Omaha* kültüründe rastlanıyor. Omaha sisteminde kadın *kişi*, halasının çocuklarına "oğul" ve "kız" diyor (Şekil 12-10, H.) Ayrıca, nasıl, *Crow* sisteminde erkek *kişi*, hala kızına "hala" diyorsa; *Omaha* sisteminde kadın *kişi* dayı oğluna "dayı" adını veriyor.

İlkel akrabalık sözcüklerinin en ilginç ve değişik olanlarından birisi de, kuşkusuz, *Fox* sistemidir. Bu kültürde *kişi*, dayısının oğluna ve dayısının bütün erkek torunlarına "dayı", da-

(1) İlerde, Şekil 12-9'da (B) ile (C) yi karşılaştırınız.

(2) Akrabalık incelemelerinde, *kişi (ego karşılığı* olarak) sistem açıklamasında esas alınan, kuşağı ve cinsiyeti belli olan kimse (şahıs) için kullanılır. Bu anlamdaki *kişi*, metinde *italik harflerle*, şekillerde ise *siyah* harflerle vurgulanmıştır

TABLO 12-1.
AKRABALIK KONUSUNUN KAPSAMINA GİREN KURUM VE KAVRAMLARIN DÖKÜMÜ(*)

Aile Tipleri

Küçük aile büyük aile
Çekirdek aile akrabalar ailesi
Dar aile geniş aile
İlkel aile modern aile
Taygeldi ailesi

Yerlilik Biçimleri

Ana yerli baba yerli
Hala yerli dayı yerli
Yeni yerli *(neolocal)*

Akrabalık İlişkilerini Sınıflama Ölçütleri

Cinsiyete göre
Kuşağa göre
Yaşa göre
Kişi'ye (ego) göre
Kişi'nin cinsiyetine göre
Soydanlığa göre
Yandanlığa göre
Karşılıklı görev ve sorumluluklara göre

Soydanlık ve Yandanlık

Ana soyu baba soyu
Ana yanı baba yanı
Tek soy iki soy, yeni soy
Eşit veya her iki yandanlık

Evlilik Tipleri

Tek eş çok eş evlilik
Çok kocalı çok karılı
Grup evliliği *(poligandri)*
Levirat Sorarat
İç evlilik-dış evlilik
Kardeşler arası evlilik
Çapraz ve paralel kuzenler evliliği
«Dişi koca» ile evlilik
«Tören kocası» ile evlilik
Çocuklar arası evlilik (beşik kertmesi)
«Evlatlık alınan kardeşle» evlilik

Ailede Erkillik (Egemenlik)

Anaerkil babaerkil
Dayıerkil halaerkil

Tartışmalı Kavramlar

Hısımlık
Dünürlük
Kayınlık
Üveylik
Kirvelik
Evlatlık
Yakın ve uzak akrabalık
Kan akrabalığı
Kan kardeşliği
Soydaşlık
Ahiret kardeşliği
«Sanki» *(fiktif)* veya sanal akrabalık
Başlık ve gelin parası
Çehiz (cihaz) ve drahoma gibi

(*) Bu tabloda belli başlı tipler üzerinde durulmuştur; bazı eksikler vardır.

yısının kızlarının ve kız torunlarının kocalarına "baba" diyor (Radcliffe-Brown, 1952:71-4). Yabancılara "acaip" ya da en azından, "tuhaf" gelen bu tür ilişkiler saymakla tükenecek gibi değildir ama bir örnek daha verilebilir: *Hopi* sisteminde, *kişi*, "hala"sının kocasına ve halanın bütün "damatlarına" "büyükbaba" diyor (Radcliffe-Brown, 1952-75-79). "Büyük baba" lardan bazılarının yaşça *kişi*'den küçük olması ilişkiyi ve söz-

cüğü değiştirmez. Üzerinde durulan örnekler aslında belki hiç bir şeyi ispatlamaz. Fakat, önemli olan nokta şudur ki, yabancılara ters gelen bu ilişkiler, adı geçen kültürlerin üyelerince olağan karşılanır. Acaba sadece öyle şartlandıkları için mi? Yoksa farklı sistemlerin ortak bir açıklaması mıdır? Akrabalık sistemlerinin incelenmesi işinin, ilk bakışta sanıldığından daha da güç olduğu söylenebilir. Çünkü sistemi kullananlar, bu tür soru ve sorunların cevabını, kullandıkları sistemin mantığını doğru dürüst bilemiyorlar, antropologlara yardımcı olamıyorlar. Güçlük, kendi toplumumuzdan bir örnekle açıklanabilir: Türk kültürüyle ilgilenen bir yabancı, söz gelimi bir Afrikalı, "kız kardeşimizin kocası ile, halamızın veya teyzemizin kocasına neden aynı sözcükle "enişte" diye hitap ettiğimizi?" sorsa, kendisine nasıl bir cevap verirdik?

Akrabalık Sözcüklerini Başka Dile Çevirme Güçlüğü

Konunun ikinci bir güçlüğü sözcüklerin tercümesindedir. Kapı, baca, gibi eşya isimlerinin dilden dile tercümesi görece kolaydır ama "adalet, hürriyet, doğruluk, eşitlik, namus, sadakat" gibi kavramların başka bir dile ya da dilden çevrilmesi öyle midir? Dayısının damatlarına "baba" diyen *kişi*, belki de aslında, babasına, "damat" veya "enişte" demektedir! Bu olasılıklardan hangisinin daha doğru olduğunu bilemez ve söyleyemeyiz. Çünkü *Fox* kültüründe, ne Türkçe'deki "baba" ve "enişte" sözcükleri var, ne de "damat!" Farklı sistemleri açıklar ve incelerken kullandığımız Türkçe terimler, yabancı sözcükleri Türk Dilindeki en yakın ilişkilerle anlatmak ve karşılaştırmak için başvurmak zorunda bulunduğumuz simgelerdir. Bu tür çevirilerde, önemli yanlışlıklar yapılmaktadır. Gerçek ya da gerçeğe daha yakın olan durum şudur: *Fox* sisteminde, *kişi*, annesinin kocası ile annesinin erkek kardeşinin kızlarının kocalarını (Türkçede dayısının damatlarını) tek bir akrabalık kategorisine koymakta; akraba olarak, onları *aynı* grupta sınıflamakta; bunlardan her biriyle olan ilişkilerini tek bir *sözcükle* dile getirmektedir. Bu kategorinin "baba" mı, "koca" mı, "damat" mı yoksa "enişte" mi olduğunu bilemeyiz. Çünkü bize göre hepsine benziyor. Çeviri güçlüğü yalnız birbirinden uzak diller için değil, birbirine yakın kültürler için de söz konusudur. Hala sözcüğü, Arapçadan Türkçeye geçmiştir. Hala, Arapçada "dayı" anlamına gelen *hal*'ın dişisi (müen-

nesi) iken, Türkçede amcanın dişisi olmuştur. Öyle ki Arapçadaki *hala*'nın Türkçedeki doğru karşılığı "teyze"dir. Çevirilerde bu tür yanlışlıklar yapmamak amacıyla antropoloji dilinde özel bir akrabalık sözlüğü ve alfabesi geliştirilmiştir. Bu sözlüğe akrabalık ilişkilerinin *Esperantosu* (evrensel dili) ya da kısa alfabesi diyebiliriz: "Dayı" yerine annenin erkek kardeşi, "amcanın gelini' yerine, "Babanın erkek kardeşinin oğlunun karısı" gibi[3]. Bütün bu güçlüklere karşın, akrabalık sistemleri antropologların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Konulara girmeden önce, burada izlenen yaklaşımın yöntemi ve stratejisi üzerinde, kısa da olsa, durmakta yarar vardır.

Akrabalık, Evlilik ve Aile Konuları Bir Arada İncelenebilir mi?

Akrabalık sisteminin sosyal yapı ile ilişkisi kabul edilse bile, evlilik ve aile sistemlerinin akrabalıkla birleştirilmesi mümkün müdür? Böylesne geniş ve karmaşık konular bir arada incelenebilir mi? Cevap açık ve seçik olarak olumludur? Hatta bu birleştirme, yalnız gerekli değil, *zorunludur*. Çünkü evlilik ve aile kurumları, daha geniş olan "akrabalık sistemi"nin birer parçası ve görüntüsüdürler. Sistemin anahtarı, akrabalık *sözcüklerinde* saklıdır. Akrabalık sözcüklerini bir yana bırakarak evlilik ve aileyi incelemek, olanak dışı değilse de, zordur. Buna karşılık, akrabalık sistemi çözümlenince, evlilik ve aile sistemleri çok kolaylıkla açıklanabilmektedir. Konuya yaklaşımda, *evlilik*'ten, *aile*'den, *akrabalık*'tan başlamak gibi üç eğilime rastlanır. Türkçede, konuya *aile*'den başlamakta çoğu zaman güçlük çekilir. Çünkü Türkçede *aile*, çok anlamlı ve oldukça belirsiz bir kavramdır. Türk dilindeki "aile" sözcüğünün bazı *anlamları* Tablo 12-2'de gösterilmiştir.

Akrabalık: "Kan" ve Evlilik Yakınlığı

Türkçedeki akraba, Arapça *kurb* ve *karib*'ten geliyor. Arapçada *akriba*, soy, kan ya da evlilik yoluyla birbirine yakın olan

(3) Okuyucu, «Amcanın damadı» yerine kullanılan sözcükler dizisinin hiç de kısa olmadığına dikkat etmiştir. Ancak, ilerde açıklanacağı gibi, bu sözcükler kısa yazılmaktadır. Bir örnek olarak, «Amcanın damadı» yerine kullanılan «Babanın erkek kardeşinin kızının kocası» için «Ba Erk Kı Ko» yazılır. Kısaltılmış öteki ilişkiler ve simgeler için, ilerde, Şekil 12-4 ve 7'ye bakınız.

kimselerdir[4]. Akrabalık sözcüğü, sözlük anlamıyla bile, *soy* (kan) ve *evlilik* yakınlığını ve ilişkilerini içine alır. Akrabalık konusunu incelerken, öyleyse, soy ve evlilik ilişkilerine yer vermek doğru olacaktır.

TABLO 12-2.
AİLE SÖZCÜĞÜNÜN TÜRKÇEDEKİ BAZI AYRI ANLAMLARI

1. Anne-baba ve çocuklar grubu *(çekirdek aile)*,
2. Anne-baba-çocuklar, çocukların eş ve çocuklarını, anne veya babanın kardeşleriyle ve kardeşlerin eş ve çocuklarını içine alan sosyal grup *(geniş aile)*,
   Erkek *kişi*'nin karısı ile çocukları: *(«Ailemi* Doğu'ya götürmeyeceğim»),
4. *Kişi*'nin karısı, *«Karı»* sözcüğünün küçültücü anlamı nedeniyle «aile» çoğu zaman «karı» veya «eş»e tercih edilmektedir: (*«Ailem* hasta»),
5. Bir çatı altında oturanlar veya bir kazandan yiyenler, aynı evde oturanlar grubu *(hane halkı)*,
6. Aynı soydan gelen veya aynı *soy* veya *aile* adını taşıyanlar grubu *(soy ailesi)*, («Damadımız, İzmirli eski bir *ailenin* çocuğudur»),
7. *Kişi*'nin ana-baba grubu (ebeveyni). *Kişi'nin* evladı bulunduğu aile: («Futbol oynamama *ailem* izin vermiyor»),
8. Birbirine çok yakın ve bağlı kişiler komşular, meslektaşlar ve arkadaşlar grubu: («Biz burada bir *aileyiz!»)*.

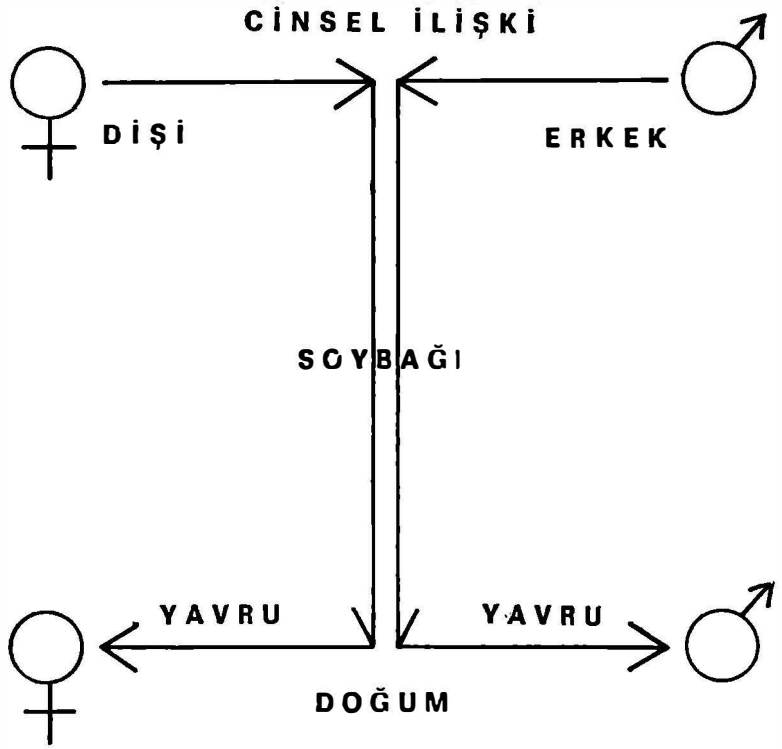
Canlılar, varlıklarını ve türlerini üreyip çoğalarak sürdürürler. Üreme çoğalma, erkek ve dişi cinslerin ilişkisi ile başlayıp doğumla sonuçlanan fizyolojik bir olaydır (Şekil 12-1). Evcil türlerde, doğan yavru birkaç saat, gün veya hafta içinde ayağa kalkar, koşup yürümeye başlar; birkaç ay ya da yıl içinde yavru yapacak kadar gelişir ve olgunlaşır. Bu süre içinde, "anne"nin yavrusunu sadece koruması ve beslemesi yeterlidir. "Baba"ya ise *görünürde* önemli bir görev düşmez.

Evliliğin Amacı: Doğuma İzin!

Primatlar'da, insana benzeyen *(anthropoid)* maymunlarda ve özellikle *Homo sapien*'lerde, yavru "normalleşmiş bir prema-

(4) *Meydan Larousse'ta «Akrabalık»* maddesine bkz.

türe" olarak, yani erken ya da eksik doğar (Gehlen, 1954). İnsan yavrusunun ayağa kalkması ve konuşmaya başlaması için bir iki yıl ister; cinsel bakımdan olgunlaşması için ise, 10-20 yıl zaman geçer. Bu süre içinde yavru yalnız beslenmeye değil,

ŞEKİL 12-1. HAYVANLAR ÂLEMİNDE CİNSİYET VE ÇOĞALMA.

fakat aynı zamanda, *korunmaya, bakılmaya* ve *eğitilmeye* (enkültürasyona) muhtaçtır. Bu hizmetler, insan türünün yaşamını sürdürmesi açısından, cinsler arasında —hayvanlar âleminde az görülen— bir işbölümünü gerektirmiş; insanın dişi ve erkek cinslerine ek görevler ve sorumluluklar yüklemiştir. Evrensel olmamakla birlikte, toplumlar dişi ve erkek üyeleri arasında doğumla sonuçlanacak cinsel bir ilişkiye izin vermeden önce bir *evlenme* ya da *nikah* töreni yaparlar. Nikah töreninde, simgesel olarak gelin ve güveye birbirleriyle evlenmek isteyip istemedikleri sorulur. Soru'nun yanıtı aslında bellidir. Fakat izin, evlenenlerden değil toplumdan, kadın ve erkeğin

aile gruplarından alınmakta ve tanıklara imza ettirilmektedir. Törene gelin ve güvey olarak gelen adaylar, törenden "karı-koca" olarak çıkarlar[5]. Törenin asıl amacı, evlenmiş kadının doğuracağı çocukların babasını önceden bilmek, çocuğun bakımını tüzel bir güvenceye bağlamaktır. Öyleyse evlilik, *doğuma izin veren* bir geçiştir. O kadar ki, evli kadının doğurmaması, belki de, evlenmemiş kadının doğurması kadar ilgi ve heyecanla karşılanır. Evli kadının çocuğu meşrudur. Çünkü, kadının kocası, doğacak çocuğun "babası" olmayı önceden kabul etmiştir. Doğacak yavru ortada (sahipsiz) kalmayacaktır. İşte bu nedenle, evlenmemiş (nikâhsız) kadının çocuğuna "gayri meşru" damgası vurulur. Bu damga, kadın, kadının soyu ve doğacak yavru için ömür boyu devam eden bir "yüz karası" olur. Kızlık ya da bekâret, evlilik öncesinde cinsel ilişki kurulmadığının kanıtı olarak birçok toplumlarda değer taşır; bazı tarım toplumlarında kız (bakire) olmayan gelinler, ailelerine geri gönderilebilir.

Evlilik Dışı Çocuklar Sorunu

Bundan dolayıdır ki, bazı toplumlarda gizlenen ya da nikâhsız cinsel ilişkiler diziyle sosyal sorunlara yol açar. Sırasıyla:

(1) Doğum kontrol yöntemleriyle döllenme (ilkah) önlenmeye çalışılır,

(2) Döllenme olmuşsa, yani kadın gebe kalmışsa, çocuk *(cenin* veya *fetus)* düşürülür, aldırılır (kürtaj),

(3) Doğan bebek gizlice öldürülür ya da "cami duvarına bırakılır",

---

(5) *Dahomey* kültüründeki genç kızlar, evli bir kadın olan «dişi-koca» ile evlendikten sonra ancak çocuk sahibi olabilirler (Harris, (1971:274). *Nayar'* larda ise kadın, «tören kocası» ile evlenmeden çocuk sahibi olursa, çocuk yasa dışı sayılır. Bu tür birleşmeler için de geçerli olan evlilik tanımını Gough (1968) şöyle yapıyor: «Evlilik, bir kadınla başka bir kişi ya da grup arasında kurulmuş öyle bir töresel ilişkidir ki; bu durumdaki bir kadının doğuracağı çocuk, toplumun ya da toplum kesiminin bütün yasal haklarını kazanır.»

Tanımdan anlaşıldığı gibi, kadının *evleneceği* kimse ya da grubun *erkek* olması şart değildir.

(4) Doğan bebek, yetiştirme (babası belli olmayan çocuklar) yurtlarına yerleştirilir,

(5) Doğan bebek, çocuksuz bir aileye "evlatlık" verilir,

(6) Doğan bebek, ana ailesi tarafından büyütülür,

(7) Bu sınıfa giren çocuklar, zaman zaman çıkarılan kanunlarla (aflarla) nüfus kütüğüne geçirilir.

İşte bu sorunlardan dolayı antropolog Malinowski, "evlilik, doğuma ruhsat verir" sonucuna (yargısına) varmıştır. Öte yandan, kadın evli ise, yukardaki sakıncalar genellikle söz konusu olmaz.

Kuvad'ın Anlamı

Doğum olayı, karı kocayı ana baba yapar, onlara yeni kültürel görev ve sorumluluklar yükler. Karı koca arasında yeni bir bağ kurulur: Analık babalık bağı. Kadın gebelik sırasında fizyolojik olarak anneliğe hazırlanırken, kocanın da psikolojik olarak babalığa hazırlanması gerekir. Bu nedenle bazı ilkel kültürlerde *kuvad* adı verilen bir töre yaygındır. Koca' ya doğumdan önce hamile gibi, doğumdan sonra loğusa gibi bakılır. Doğum sırasında ise, koca doğum sancıları çeker[6].

Soy Bağı

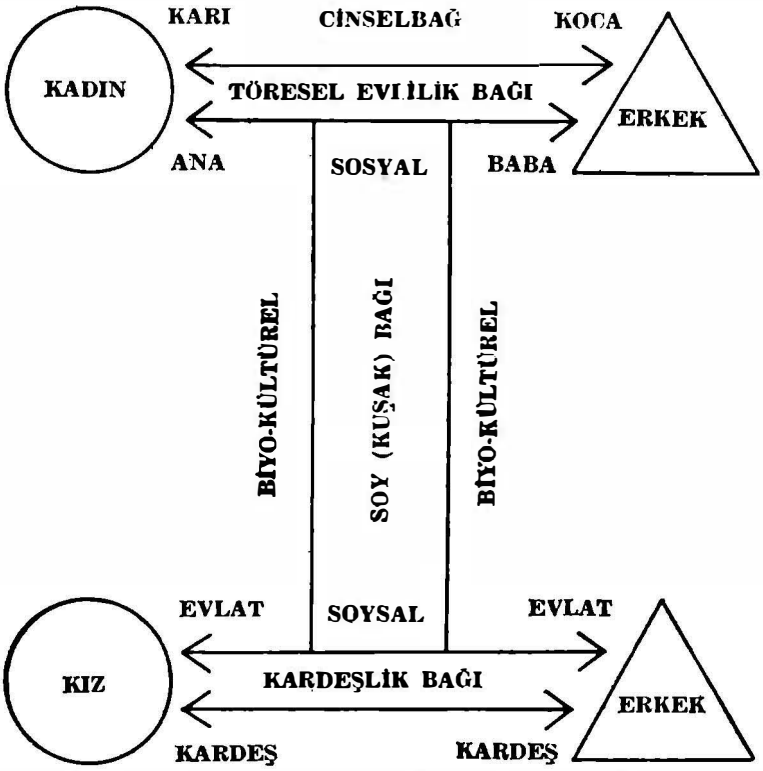
İkinci bir doğum, karı koca arasındaki "analık babalık" bağını kuvvetlendirirken, birinci yavruya kendi soyundan bir kardeş kazandırır. Karı kocanın yavrularına karşı olan görevlerini gereği gibi yerine getirmeleri, "yavruları" "evlat" yapar: yavrular arasındaki soydaşlık (kan ve soy) bağına "evlatlık" ve "kardeşlik" bağlarını ekler. Karı koca arasındaki ana babalık bağına karşılık, kardeşler arasında bir evlatlık bağı ve sorumluluğu gelişir. Ana babanın hastalığında, düşkünlük ve yaşlılık dönemlerinde kardeşler tek tek ya da ortaklaşa ana babaya bakmak (onlara "evlatlık" yapmak) zorunda kalırlar (Şekil 12-2). Töre ya da yasa böyledir. Öyleyse, ana baba ikilisi

(6) Örnek (1971:77) de «Erkek Lohusalığı»na bakınız. *Kuvad*'ın çağdaş yorumuna göre, amaç, çocuğun yalnız anne ile özdeşleşmesini sınırlamak, babanın önemini vurgulamaktır.

ile kardeşler grubu arasındaki ilişki, sadece biyolojik bir karındaşlık ya da türdeşlik değil; fakat aynı zamanda, sosyal/kültürel ve tüzel görev ve sorumlulukları içine alan bir soy sop ilişkisidir. Bu bağa kısaca "soy bağı" ya da "soy" adı verilir. Soy bağı, evlilik ve kardeşlik bağları gibi, iki yönlüdür.

Akrablığın Yapı Taşı: "İ-Grubu"

Kadınla erkek, karı ile koca, ana ile baba; yavrular, evlatlar ve kardeşler arasındaki karşılıklı ilgi ve ilişkilerin toplamı büyük bir "İ" harfine benzediği için (Şekil 12-2), iki erkek ve iki dişi cinsten kurulu bu gruba, "İ-Grubu" adı verilmiştir. İ-Grubu, kuramsal bir gruptur. Çünkü, her ailenin iki çocuğu olmadığı gibi, ailedeki cinslerin eşit sayıda olması da şart değildir. "İ-Grubu"nu oluşturan kişilikleri, evcil rolleri ve ilişkileri, Şekil 12-3, A'da gösterildiği gibi, basitleştirmek ve Şe-

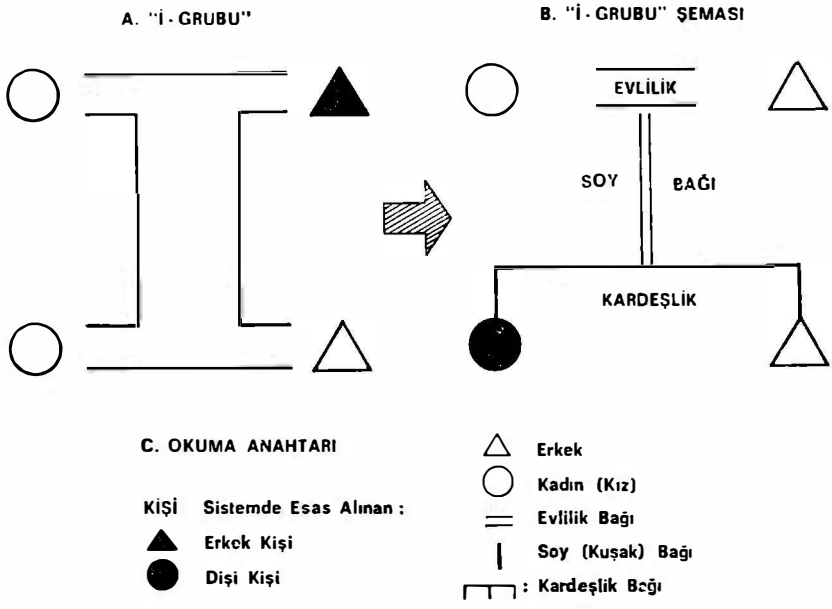

ŞEKİL 12-2. İ- GRUBU: *KİŞİ*LER, BAĞLAR ve ROLLER.

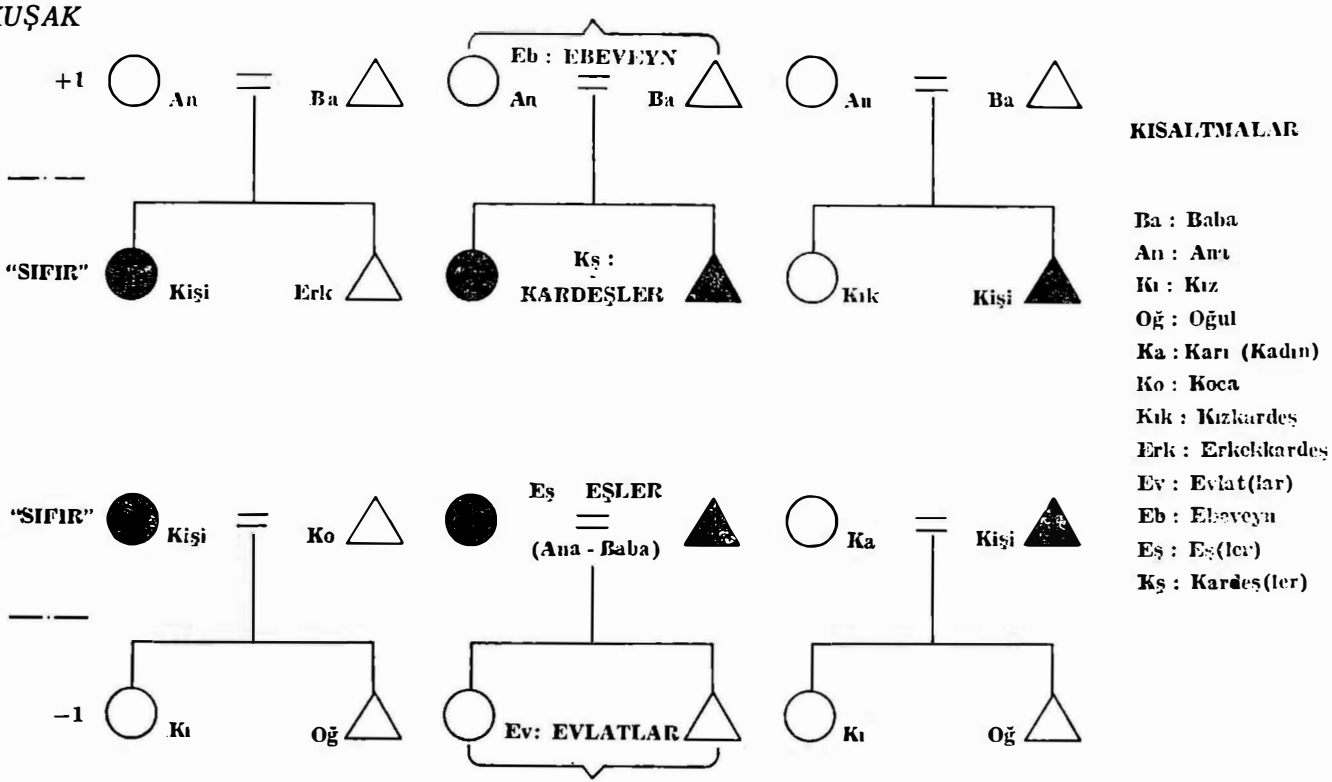
kil 12-3, B'deki gibi şemalaştırmak mümkündür. "İ-Grubu", dikkat edilirse, "evlilik" ve "kardeşlik" adı verilen iki alt gruptan ve bu alt grupları birleştiren bir "soy bağı"ndan oluşmaktadır. Basitleştirme ve şemalaştırmada, karı koca, ana baba ilişkilerine kısaca *evlilik,* yavrular, evlatlar veya kardeşler arasındaki ilişkilere, topluca ve kısaca, *kardeşlik: evlilik* grubu ile *kardeşlik* grubu arasındaki karşılıklı ilişkilere ise *soy bağı* adı verilmiştir (Şekil 12-3, B).

"İ-Grubu" şemasında, *evlilik* ilişkisi matematikte kullanılan eşit (=) işareti ile; soy bağı düşey bir çizgi ile; kardeşlik ilişkisi ise, kardeşlerin aynı soydan geldiklerini belirtmek üzere, soy bağına paralel çizgi parçacıklarını birleştiren yatay bir çizgi ile gösterilir (Şekil 12-3, C). Yatay kardeşlik çizgisi üzerindeki dikey çıkmalar çocuk sayısını gösterir. Şemada dişi bireyler (O) ile, erkek bireyler ise üçgenle (△) gösterilir.

Kuramsal olarak, "İ-Grubu" içindeki ve "İ-Grupları" arasındaki her türlü ilgi ve ilişkiler bu tip şemalar yardımıyla gösterilebilir. Ancak, "İ-Grubu" şemasıyla akrabalık sistemlerini

ŞEKİL 12-3. BASİTLEŞTİRİLMİŞ İ- GRUBU ŞEMASI: *Simgeler ve Okuma Anahtarı.*

ŞEKİL 12-4. AKRABALIK SÖZCÜKLERİNİN KİŞİ'YE GÖRELİĞİ VE İLİŞKİLERİN KISALTILMIŞ ADLARI.

çözümleyebilmek için, gruptaki erkek (△) ve dişi (O) cinsiyet rollerinin ayrı ayrı saptanması gereklidir.

Akrabalık İlişkilerinin Kişi'ye Göreliği

İ-Grubundaki kişilerin akrabalık rolleri veya akrabalık sözcükleri, grup içindeki her *kişiye* göre değişir. Bu roller ve sözcükler, Şekil 12-2'de toplu olarak görülmektedir. Ancak kimin (kime göre) ne olduğu açıkça belli değildir. İşte bu belirsizliği ortadan kaldırmak için, Şekil 12-3, C'deki büyük siyah noktalar (●) ve içi dolu üçgenler (▲) kullanılır. Siyah veya dolu simgeler, sistem açıklamasında esas alınan *kişiyi* gösterir. Eğer kişinin cinsiyeti, ilişkileri etkilemiyorsa, yani sözcükleri değiştirmiyorsa, sadece *kişi* yazılır. Herhangi bir akrabalık sistemini incelemek için, ilişki ve sözcüklerin hangi *kişiye* göre alındığını belirtmek gereği vardır. Bu kurala, akrabalık sisteminin "kişiye göreliği" adı verilir.

İ-Grubundaki Ekrabalık lişkileri ve Kısaltılmış Sözcükler

İ-Grubundaki 4 kişi arasında, 8'i tekli ve 4'ü ikili olmak üzere toplam 12 ilişki ve bunları belirten 12 sözcük vardır (Şekil 12-4). Bu ilişkiler ve sözcükler Tablo 12-3'te gösterilmiştir.

Bu ilişki ve sözcüklerin *kişinin* İ-Grubu içindeki yerine göre nasıl değiştiği, Şekil 12-4'te açıklanmıştır. *Kişinin* İ-Grubundan söz edildiğinde, bir belirsizlikle karşılaşılır. Çünkü, herhangi bir akrabalık sisteminde, evli olan kişilerin *en az* iki tane İ-Grubu vardır. Birisi *kişinin* ana baba kuşağında (üstte) bulunduğu İ-Grubu, ikincisi *kişinin* çocuklar kuşağında (altta) bulunduğu İ-Grubu; bu yüzden *kişinin* İ-Grubu denildiğinde, bu gruplardan hangisinin söz konusu olduğu belirsizdir, ikisi de ya da iki gruptan herhangi biri olabilir. Bu belirsizliği gidermek için şöyle bir yol izlenebilir: "*Kişinin* İ-Grubu" denildiğinde, *kişinin* alt kuşakta ya da kardeşler kuşağında bulunduğu İ-Grubu anlaşılacaktır.

Teorem: Akrabalık İlişkileri İ-Gruplarından Oluşan Bir Sistemdir

Akrabalık, İ-Gruplarının *evlilik* ya da *kardeşlik* ilişkileriyle *yatay* yönde; *soy bağı* ilişkileriyle *dikey* yönde büyümesinden

TABLO 12-3.
İ-GRUBU İLİŞKİLERİ

Tekli İlişkiler	*İkili Gruplar*	*Kısaltmalar*	
Baba Anne	Ebeveyn	Ba An	Eb
Karı Koca	Eşler	Ka Ko	Eş
Oğul Kız	Evlatlar	Oğ Kı	Ev
Erkek kardeş Kız kardeş	Kardeşler	Erk Kık	Kş

oluşan bir sistemdir. İ-Gruplarından akrabalık sistemini türetmek için, önce *kişinin* İ-Grubu ile *kişinin* anne ve babasının İ-Grupları çizilir. Bu üç İ-Grubu üç kuşaklık bir akrabalık şeması verir. İlgili *kişilerin* akrabalık ilişkileri ve sözcükleri böyle bir şema üzerinde toplu olarak gösterilir (Şekil 12-5).

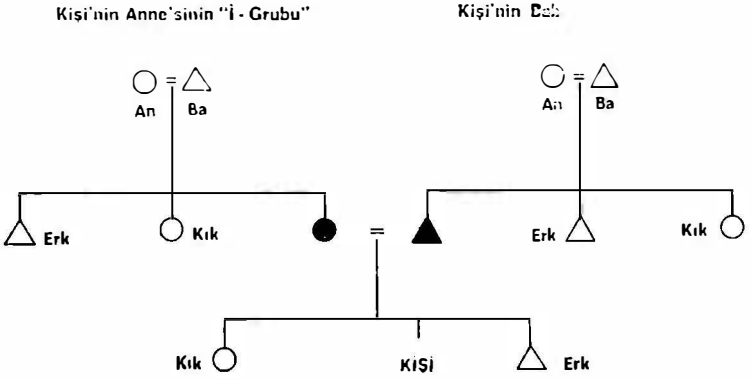
İkinci olarak *kişini* evlatlarının İ-Grubu ile, kız ve erkek kardeşlerinin evlatlarının İ-Grupları ve *kişinin* kız ve erkek evlatlarının İ-Grupları çizilir. Beş ayrı İ-Grubu, üç kuşaklık bir sistem şeması verir (Şekil 12-6). *Kişinin* kendi kuşağından evvelki iki kuşakta bulunan akrabalarıyla (Şekil 12-5), *kişinin* kendi kuşağından sonraki iki kuşakta bulunan akrabaları (Şekil 12-6), tek bir şemada birleştirilebilir. Bu amaçla, Şekil 12-5'teki akrabalık şeması ile Şekil 12-6'daki akrabalık şeması, birbirine doğru kaydırılarak (Şekil 12-7'de) *kişinin* "sıfır" kuşağı üzerinde birleştirilmiştir. Şekil 12-7, akrabalık sisteminin İ-Gruplarından oluştuğunu açıkça göstermektedir.

Şekil 12-7'deki akrabalık şeması, *standart* bir şema değildir. Çünkü *kişinin* baba ile annesinin ve kardeşlerinin İ-Grupları, yani *kişi* kuşağındaki yan akrabalar (kardeş çocukları) eksik-

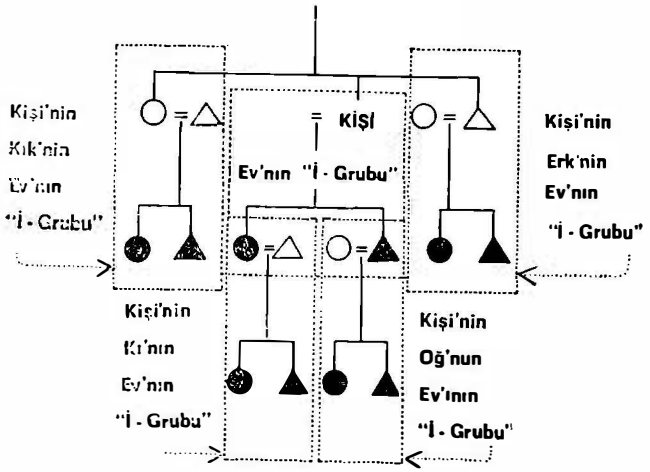
tir. Eksik olan İ-Grupları da yerine konduğu taktirde, beş kuşaklık *standart* bir akrabalık şeması elde edilir (Şekil 12-8).

Standart Şemalar

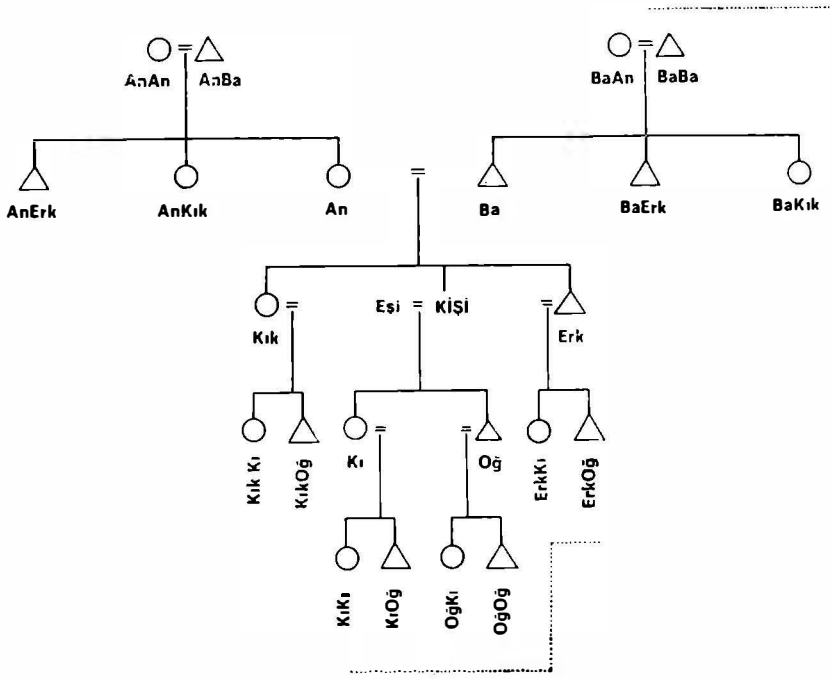
Şekil 12-8'de gösterilen standartlaştırılmış şemalarda, kısaltılmış akrabalık sözcüklerini yazmaya artık gerek yoktur. Çünkü, *kişiye* göre kimin kim olduğu bellidir. Aynı şema, *kişinin* eşinin akrabalık sistemini incelemek için de kullanılabilir. Bu amaçla, *Kişinin* ve eşinin cinsiyetleri belirtilmediği için, aynı

ŞEKİL 12-5. *KİŞİ*'NİN ANNE VE BABASININ İ-GRUPLARI.

ŞEKİL 12-6. *KİŞİ*'NİN, KARDEŞLERİNİN VE EVLATLARININ İ-GRUPLARI.

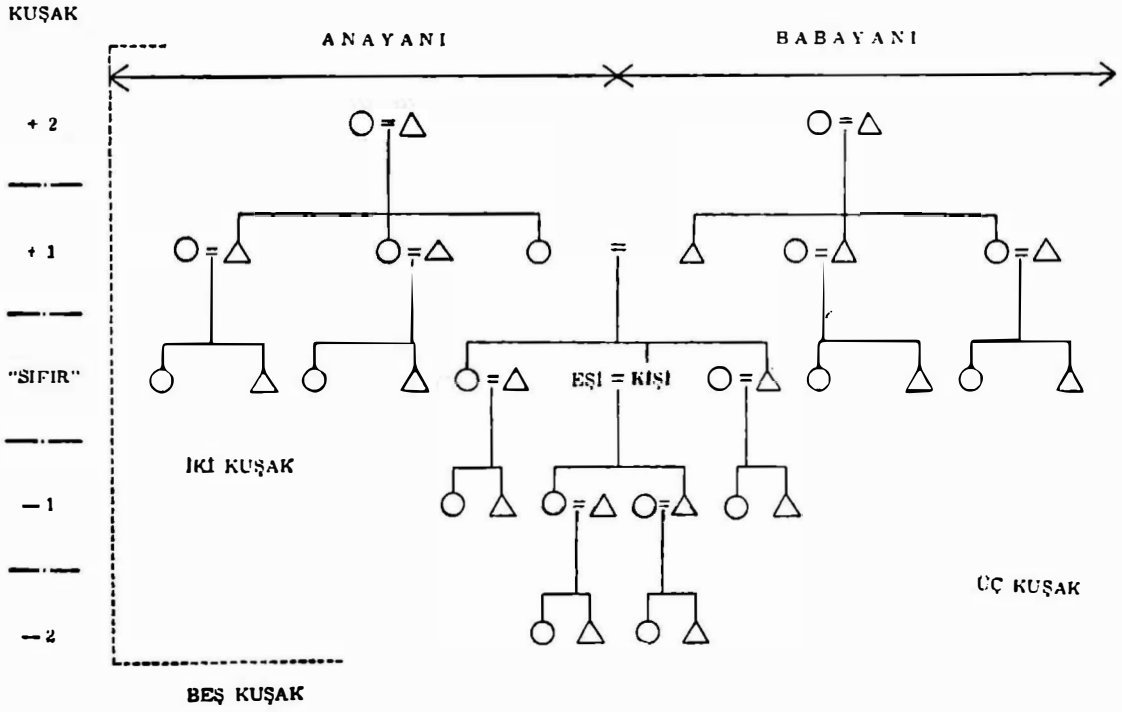

ŞEKİL 12-7. *KİŞİ*'DEN ÖNCEKİ 2 KUŞAKLA (ŞEKİL 12-5) *KİŞİ'DEN* SONRAKİ 2 KUŞAĞIN (ŞEKİL 12-6), *KİŞİ'NİN* (SIFIR) KUŞAĞINDA BİRLEŞTİRİLMİŞ ŞEKLİ.

şema, eşin akrabalarını *kişiye* göre yazmaya elverişlidir. Standartlaştırılmış akrabalık şemaları, yaşça *kişiden* küçük ve büyük akrabalar için ayrı sözcüklerin kullanıldığı sistemlerde yetersizdir. Böyle sistemlerde, söz gelişi Türkçede ve Çincede olduğu gibi, "abla"yı kız kardeşten, "ağabeyi" erkek kardeşten ayırmak için *kişinin* kardeşler grubuna birer kız ve erkek kardeş daha eklenir.

Akrablık Sistemlerinden Seçilmiş Bazı Örnekler

Eğer Yeryüzündeki bütün kültürler, ana ve baba yanlarının eşitliğine dayalı, birbirine benzeyen akrabalık şemaları ve İ-Grubundaki ilişkilerden türetilmiş akrabalık sözcükleri kullanmış olsalardı, akrabalık konusu burada biter; söyleyecek fazla bir şey kalmazdı. Nasıl kültürler, benzer kurum ve ilişkilere karşılık, tümüyle birbirine benzemiyorsa; akrabalık sistemleri de benzer ilişki ve sözcüklere karşın birbirine tüm

ŞEKİL 12-8. KİŞİ'YE GÖRE STANDART AKRABALIK ŞEMALARI: 2-, 3- VE 5- KUŞAK.

benzemezler. Ne kadar çok toplum ya da kültür varsa, ona yakın sayıda akrabalık sistemi vardır, denilebilir. Ancak antropologlar, Yale Üniversitesindeki İnsan İlişkileri Dokümantasyon Merkezi (HRAF) nin akrabalık konusunda sahip olduğu verileri kullanarak bir "Dünya Etnografya Atlası" (Murdock, *World Ethnographic Atlas*, 1967) hazırlamışlardır. Bu Atlasta, seçilmiş 862 kadar kültürün akrabalık sistemlerine yer verilmektedir[7].

TABLO 12-4.
AKRABALIK SİSTEMLERİNİN YERYÜZÜNE DAĞILIŞI

Standart Sistemler	*Yüzde (%)**	*İki kuşaktaki 16 ilişki için sisteminin kullandığı sözcük sayısı*
İrakuva *(Iroquois)*	19	8
Crow-Omaha	12	8
Hawai	30	4
Eskimo	8	7
Sudan	1	16
Diğerleri	30	—
Tüm Örneklem (862)	% 100	

(*) Belli bir akrabalık sisteminin kullanıldığı toplum sayısının evrene (862'ye) oranı; Dünya nüfusunun yüzdesi değil!

Bu akrabalık sistemlerinden seçilmiş bulunan 10 kadar örnek, Yeryüzündeki akrabalık tiplerinin yüzde 70'ini ya da üçte ikisinden biraz fazlasını içine almaktadır. Şekil 12-9'daki örnekler, iki kuşaklı, Şekil 12-10'dakiler ise üç ve beş kuşaklık şemalarla gösterilmişlerdir.

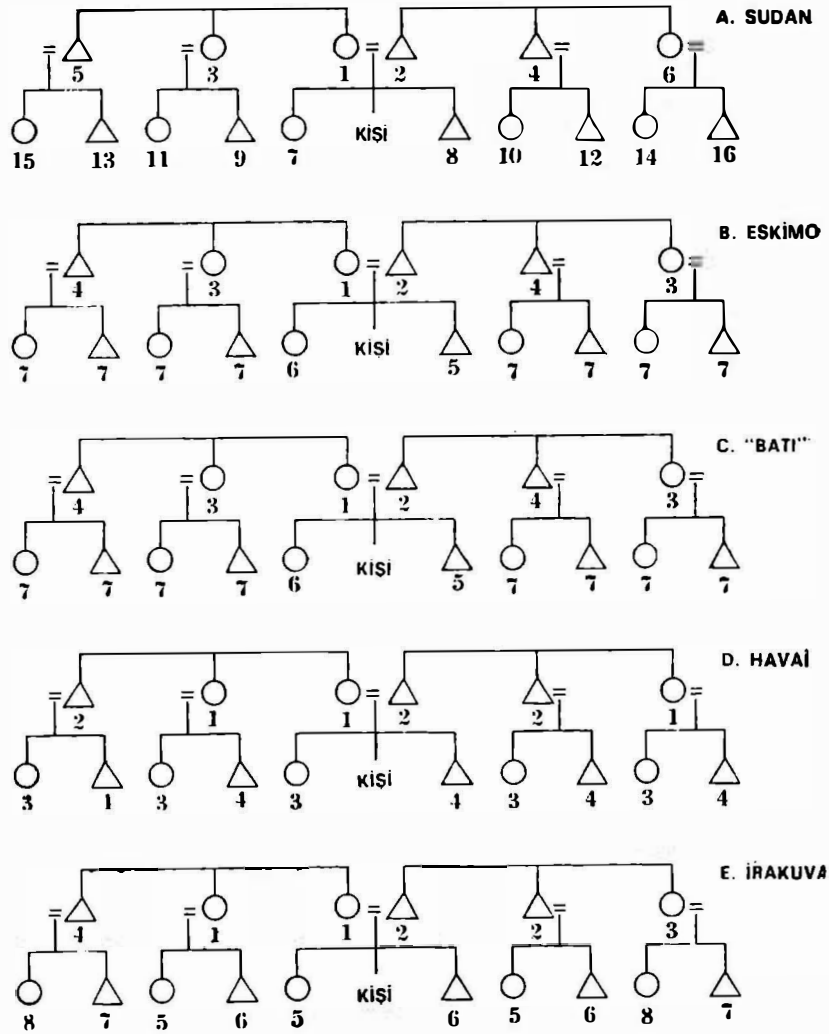
Örneklerden bazılarında, *kişinin* cinsiyeti belirtilmediği halde, ikisinde *(Crow ve Omaha)* cinsiyet simgelerinin kullanıldığına dikkat edilmelidir. İlerde bunun anlamı üzerinde ayrıca durulacaktır. Şekil 12-9 ve 10'da seçilmiş bulunan sistemler üzerinde bazı genel gözlemler ve ikili karşılaştırmalar yapılabilir:

(1) *Sudan* sistemi, *kişinin* 16 akrabalık ilişkisini, 16 farklı sözcükle tanımlarken: *Hawai* sistemi 16 akrabalık iliş-

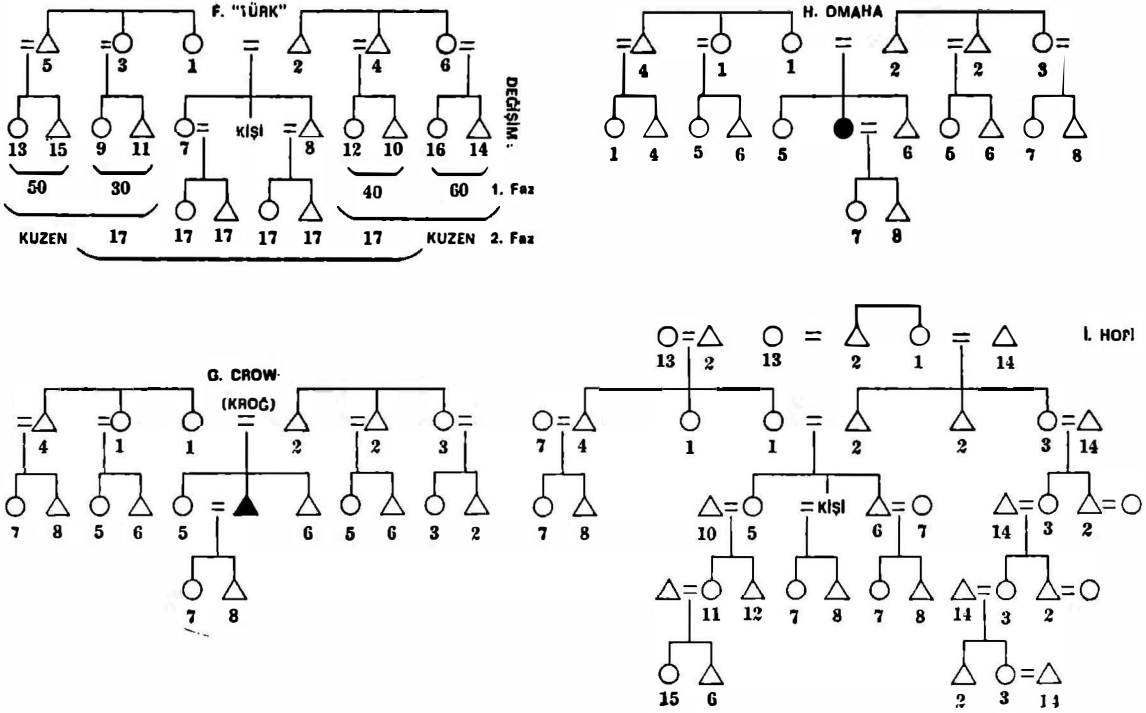
(7) Altıncı Bölüm'deki iki haneli (onluk) ve EK: B'de (Tablo 6-1, B) üç haneli (yüzlük) kültürel muhteva ve değişkenler tablosuna bkz.

kisini 4 sınıfta ve dört sözcükte toplamaktadır: İki kuşaktaki iki cinsi adlandırmak için (2x2=) dört sözcük yetmektedir.

(2) Her akrabalık ilişkisini *tanımlayan* Sudan sisteminin, Yeryüzündeki toplumların yalnız yüzde 1'inde kullanılmasına karşın, en çok *sınıflayan* Hawai sistemi, örneklemin yüzde 30'unda geçerlidir. Toplumların yüzde 32'si, 16 farklı ilişki için, ortalama bir sayı olarak, 7-8 sözcük kullanıyorlar.

ŞEKİL 12-9. KARŞILAŞTIRMALI AKRABALIK SİSTEMLERİ: *Her sistemdeki eş sayılar, kişiye göre aynı olan akrabalık ilişki ve sözcüklerini gösteriyor.* (Harris, 1971).

ŞEKİL 12-10. KARŞILAŞTIRMALI AKRABALIK SİSTEMLERİ: *Her sistemdeki eş sayılar, kişiye göre aynı olan akrabalık ilişkilerini ve sözcüklerini gösteriyor. (Hopi sistemi, Radcliffe-Brown'dan* 1952).

(3) Ana baba kuşağındaki "yan" akrabaların sınıflanmasında iki genel eğilim vardır: (1) Ana ve babanın kız kardeşlerinden bir sınıf ile ana ve babanın erkek kardeşlerinden başka bir sınıf yapma yolu yalnız *Eskimo* sisteminde kullanılıyor (Şekil 12-9, B); (2) sistemlerin yarıdan biraz fazlasında (% 51), anne, kendi kız kardeşiyle; baba ise kendi erkek kardeşiyle birlikte sınıflanmaktadır.

(4) Anne ile annenin kız kardeşinin; baba ile babanın erkek kardeşinin birlikte sınıflandığı *(Hawai, Iroquis* ve *Crow Omaha)* sistemlerde de iki eğilim vardır: (1) *Hawai* sistemi (% 30) yan ayırımı yapmadan annenin erkek kardeşini baba yanına, babanın kız kardeşini ise ana yanına koymakta, (2) *Iroquois* ve *Crow/Omaha* sistemleri ise (% 31) dayıyı ve halayı öteki kardeşlerden ayrı tanımlamaktadır.

(5) Geleneksel Türk aile ve akrabalık sözcükleri ve bugün *köyde* kullanılanlar (Stirling, 1965:152) *Sudan* sistemine benzer: 16 ilişki için 16 ayrı sözcük vardır. Ancak sözcüklerimizde, *Sudan* sisteminden *Eskimo* sistemine doğru genel bir değişme eğilimi görülür (Şekil 12-10, F). Modernleşmenin birinci aşamasında (1. faz) babanın ve annenin yeğenlerinin cinsiyet ayırımı kalkmış "teyzezade" ve "amcazade" gibi sınıflayıcı terimler kullanılmaya başlanmıştır. İkinci aşamada ise, yan ve cins ayırımı da ortadan kalkarak, ana ve babanın kardeşlerinin çocuklarına (9-16) "kuzen" ya da "yeğen" (17) denmeye başlanmıştır. *Kuzen* (Fransızca *cousin*) sözcüğünün kullanılması ise bir *akkültürasyon* örneğidir. Dayı/amca ve teyze/hala farkları da kalkarsa, Türk akrabalık sözcükleri tümüyle *Eskimo* ya da "Batı" sistemine benzeyecektir (Şekil 12-9 ve 10).

(6) *Crow/Omaha* sistemleri 3 kuşaklı olarak çizilmiş ve *kişinin* cinsiyeti belirtilmiştir. Buna gerek vardır. Çünkü *kişi*'nin cinsiyeti değişince, dayı ve hala çocuklarına verilen adlar da değişmektedir:

(a) *Crow* sisteminde, erkek kişi, davısının çocuklarına (7 ve 8) "çocuğum" dediği halde; *Omaha* sisteminde kadın *kişi*, halasının çocuklarına (7 ve 8) "çocuğum" demektedir;

(b) *Crow* sisteminde erkek *kişi* hala kızına (3) "hala" hala oğluna (2) "baba" dediği halde; *Omaha*'da kadın

kişi, dayı oğluna (4) "dayı", dayı kızına (1) ise "anne" adını vermektedir. Yanlara ve cinslere göre simetrinin kusursuz oluşundan dolayı, araştırmalarda, *Crow* ve *Omaha* sistemleri tek bir sistem gibi incelenebilir.

(7) *Hopi* sisteminin (Şekil 12-10, İ) *Crow* sistemine benzediği görülmektedir. Hala çocukları ile dayı çocuklarının isimleri, sistemi *sınıflamak* için yeterlidir. Ayrıca, sistemde, halanın "gelin"lerine "anne", halanın "damat"larına "büyükbaba", kız kardeşin kızının erkek oğluna, "erkek kardeş" denmesi dikkati çekmektedir. Akrabalık sistemlerinin "sosyal yapı"yı yansıttığı tezi doğru ise, *CrowOmaha* sistemleri neyi ya da nasıl bir sosyal yapıyı gösterir? Antropologların bu soruya verecekleri ilk ve en kolay cevap, *Crow* sisteminin *ana soyu; Omaha* sisteminin ise *baba soyu* olduğudur. Ancak ana soyu - baba soyu, ayırımı, tek başına, "hala damadına" "büyükbaba", kız kardeşin erkek torununa "erkek kardeş" demeyi gerektirmez ve bu sözcükleri açıklamaz. Ne var ki ana soyu - baba soyu ayırımını yapmadan da bu sistemler çözümlenemez.

Tek Soydanlık

Tek soydanlık konusunu inceleyebilmek ve yaygın deyimiyle ana soyu - baba soyu ayırımını yapabilmek için, tekrar "İ-Grubu"na dönmek gerekir (Şekil 12-3). İ-Grubundaki kuşaklar bir soy bağı ile birbirine bağlıdırlar. "Soy" sadece İ-Grubunda başlayan ve orada biten bir tercih olsaydı sorun çıkmazdı. Ancak, kardeş ya da aynı soydan olmamaları gereken anne ve babaların soy bağları birbirinden farklıdır[8]. O zaman, çocukların "soy kökü" sorunu ile karşılaşılır. Yeryüzündeki kültürlerin büyük bir çoğunluğunda, ya *fiilen* ya da en azından *biçim* olarak bu iki soydan birisi (ötekine) tercih edilmekte ve üstün tutulmaktadır. Ana ve baba soyundan birinin ötekine tercih edilmesine "tek soydanlık" adı verilir. Tanıma göre, tek soydanlığın iki türü olacaktır:

(1) *Ana soyu:* Bir İ-Grubundaki kardeşler, geleneksel olarak, annenin soy bağından, baba ise başka soydan sayılıyorsa, bu

(8) Biraz ilerde, «Dış Evlilik» başlığı altında anne ve babanın ayrı soylardan gelme şartı açıklanmaktadır.

tür İ-Gruplarından oluşan akrabalık sistemine "ana soyu" denir (Şekil 12-11).

(2) *Baba soyu* (ana soyunun karşıtı ve simetriği olarak): Bir İ-Grubundaki kardeşler, geleneksel olarak, babanın soy bağından; anne ise *ayrı bir soydan sayılıyorsa*, bu tür İ-Gruplarından oluşan akrabalık sistemine "baba soyu" adı verilir (Şekil 12-11). Şekildeki noktalı (üçgen) çerçeveler, ana ve baba soylarını göstermektedir.

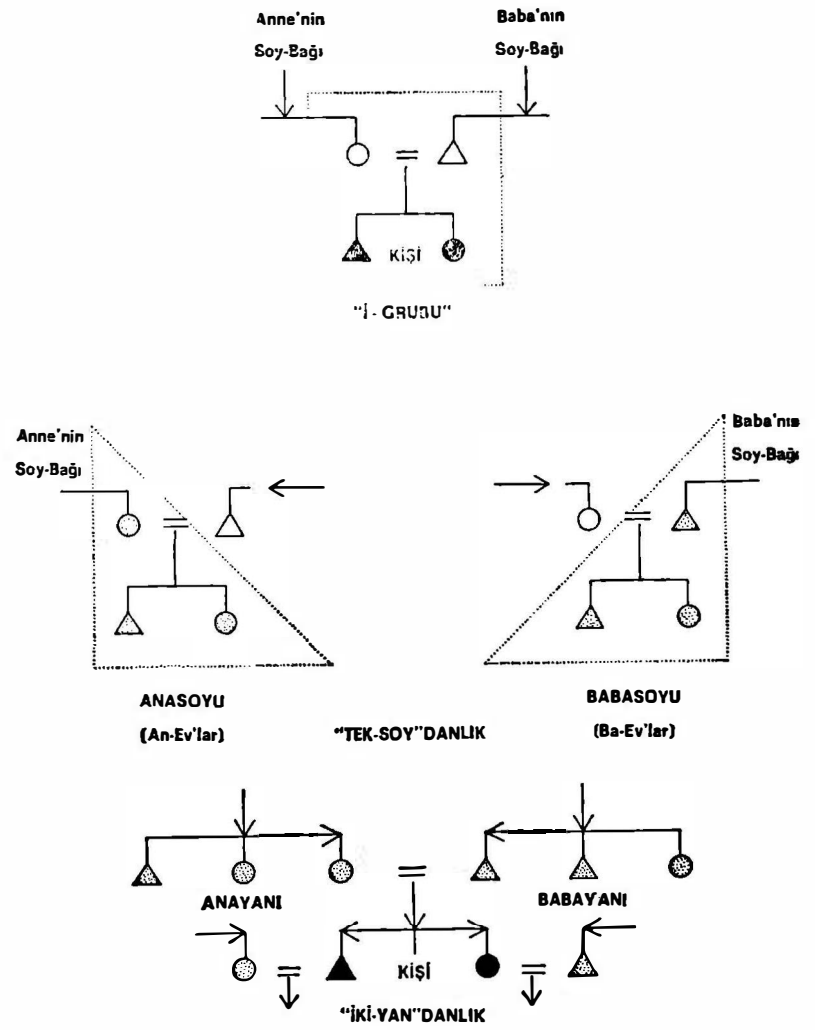
İki Yan'danlık

Eğer İ-Grubunda bulunan kardeşler açısından ana ya da baba soylarından birisi ötekine üstün tutulmuyorsa; yani annenin soyu ile babanın soyu birbirine *denk* sayılıyorsa, o zaman *tek soy* kavramı önem ve anlamını bir dereceye kadar yitiriyor demektir. Bu tür İ-Guplarından oluşan akrabalık sistemlerine "iki yanlı" denir. İki yanlı sistem, öylevse, tek soydanlığın kaşıtıdır. Şekil 12-8'deki standart akrabalık şemasında, simetrik ve birbirine denk olan "ana ve baba yanları" görülmektedir. Tek soydanlığın karşıtı olarak burada "iki yandanlık" deyiminin kullanıldığına dikkat edilmelidir[9].

Dış Evlilik, İç Evlilik

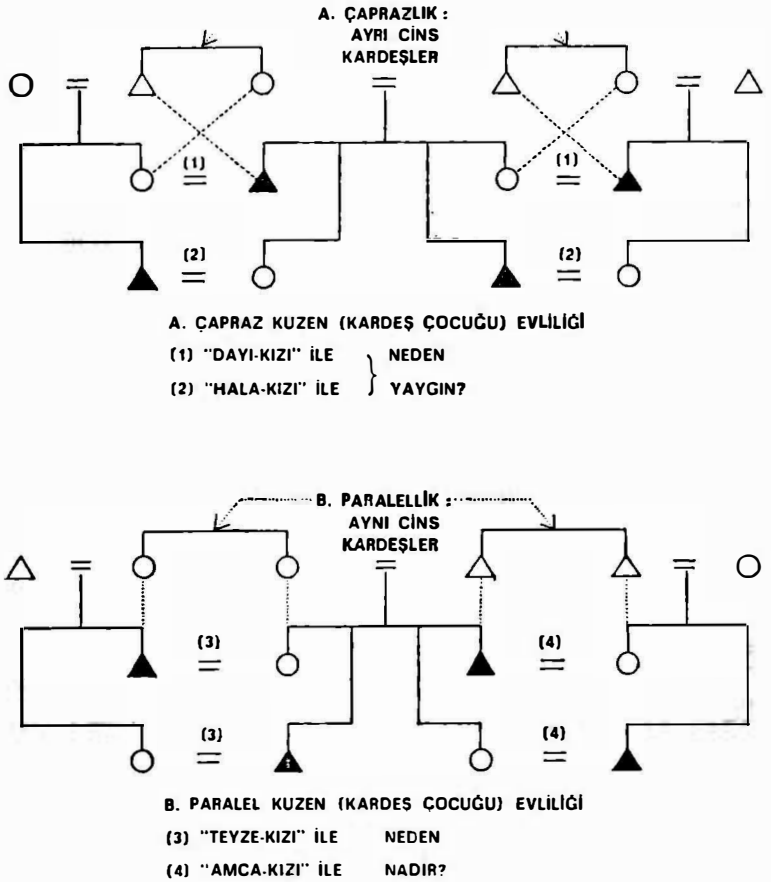
Biraz yukarda, ana soyu ile baba sovu ayırımı ve tanımı yapılırken, ana ve babanın *kardeş olmadıkları* (ve olamayacakları) sanki bir veri olarak kabul edilmişti. Bu veri doğru olarak kabul edilebilir. Çünkü bu, evrensele yakın düzeyde, *yaygın* bir töredir (Tablo 12-5). Ana ve babanın avrı soylardan gelmesi kuralına, antropolojide "dış evlilik" töresi deniyor. Ana sovu sisteminde baba, baba soyu sisteminde ana, ayrı sovlardan gelmektedir. Demek ki "dış evlilik" kuralı birçok akrabalık sisteminde geçerlidir, uvgulanabilir ve uvgulanmaktadır (Şekil 12-11). Ancak, hemen belitilmelidir ki, dış evlilik kuralının uygulanabilmesi için, toplumu oluşturan akrabalık sistemlerinin soy ayırımı yönünden birbirine benzer olması şarttır. Bir ana

(9) İki soydanlık, *Kwakiutl* kültüründe rastlanan bir olgudur ki, iki yandanlıktan farklıdır. Soylardan bazen biri, bazen öteki tercih edilir (Piddocke, 1965).

ŞEKİL 12-11. İ-GRUBUNDA SOY ve YAN SOY AYIRIMI: «Tek soydanlık»; soy denkliği: «İki yandanlık».

soyu sistemi ile bir baba soyu sitemi ilişki kuramazlar, bir toplumu oluşturamazlar. Çünkü birbirleriyle gelin güvey alışverişi yapamazlar. Birinin istediğini öteki veremez, berikinin verdiğine ise ötekinin ihtiyacı yoktur. "Dış evlilik" kuralı tam anlamıyla evrenseldir denemez; çünkü, kavram olarak, onun tam karşıtı olan bir "iç evlilik" kuralı da vardır. İç evlilik, ta-

ŞEKİL 12-12. ÇAPRAZ VE PARALEL KUZEN (KARDEŞ ÇOCUKLARI) EVLİLİĞİ.

nım olarak, içten ya da soydan biriyle evlenmektir, evlenilecek kişi "çok yakın" olmamak şartıyle.

Paralel ve Çapraz Kuzen Evlilikleri

İç ve dış evlilik kurallarıyla yakında ilgili olarak ilkel ve modern toplumlarda rastlanan iki evlilik biçimi vardır ki, antropoloji literatüründe, "paralel ve çapraz kuzen evliliği" adıyla geçer. Bu evlilik biçimleri Şekil 12-12'de gösterilmiştir.

(1) *Çapraz Kuzen Evliliği:* Ayrı cinsten kardeşlerin çocuklarının evliliğidir (Şekil 12-12, A, 1 ve 2).

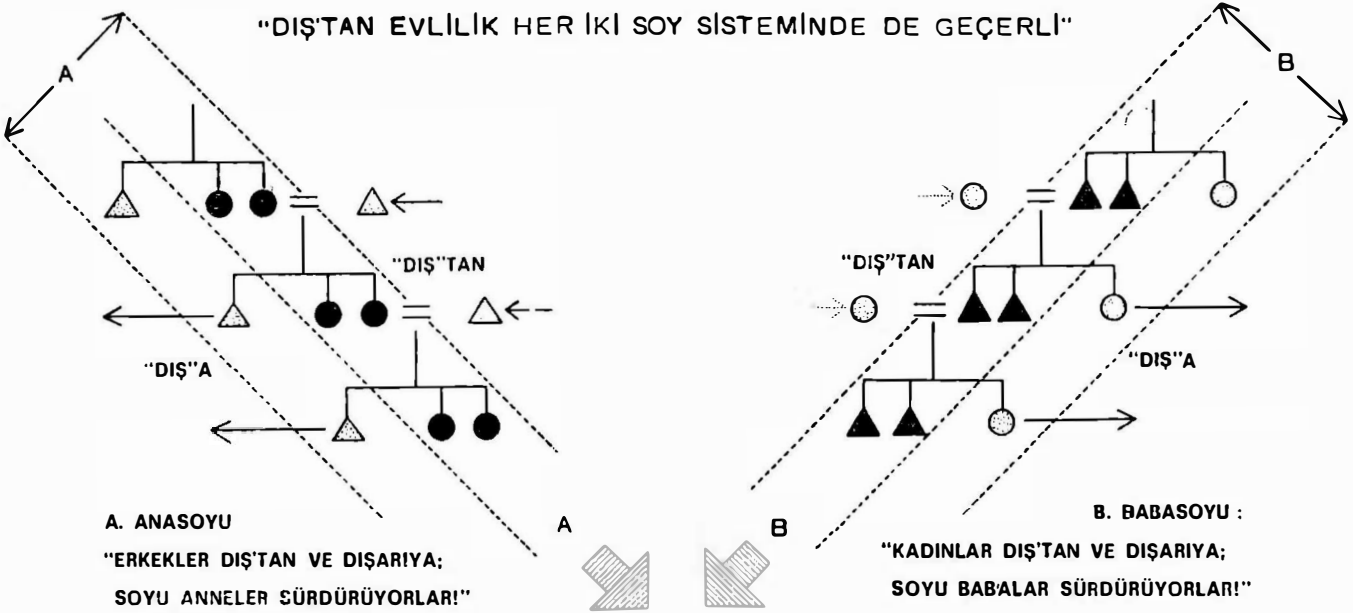
(2) *Paralel Kuzen Evliliği: Aynı* cinsten kardeşlerin çocuklarının evliliğidir (Şekil 12-12, B, 3 ve 4).

Çapraz kuzen evliliği, paralel kuzen evliliğine göre daha yaygındır. Bu tür evlilik (ilkel, geleneksel ve modern olsun) hemen her toplumda tercih edilmektedir. Bu tercihin nedeni antropologları uzun süre düşündürmüştür. Çünkü biyolojik, genetik veya soyaçekim bakımından, paralel kuzenlerle çapraz kuvenler birbirine aynı derecede yakın ya da uzaktırlar. Niçin, çapraz kuzen evliliği "dış evlilik" kabul ediliyor? (Şekil 12-12'de A ve B'yi karşılaştırınız). Niçin, aynı cinsten kardeşlerin çocukları birbirine daha yakın oluyor da, ayrı cinsten kardeşlerin çocukları birbirinden daha uzak sayılıyorlar? Oysa, soy bağına ve soy kavramına göre erkek veya kız kardeşler, cins ayırımı yapılmadan *"aynı* soydan" sayılmaktadır (Şekil 12-11) Yukardaki soruların cevabını verebilmek için yeniden ana soyu ile baba soyu ayırımına dönmek gerekecektir.

Soy Ayırımı ve Dış Evlilik

Dış evlilik kuralının ana soyu ve baba soyu sistemlerindeki uygulaması Şekil 12-13'te gösterilmiştir. Ana soyu sisteminde, dıştan evlilik kuralını uygulayabilmek için, babaların ve kocaların başka bir *soy*'dan gelmesi; buna karşılık, dayıların ve erkek kardeşlerin "damat" olarak başka bir soya verilmesi gerekir ki, bir denge sağlanabilsin ve "alışveriş" olsun.

Buna paralel olarak, baba soyu sisteminde, *kadın*'ların veya *gelin*'lerin dışardan gelmesi *hala*'ların ve *kız kardeş*'lerin dışarıya verilmesini gerektirir ki denge sağlanabilsin. Baba soyu, kızını ve kız kardeşini vermezse *gelin* bulamaz; ana soyu ise, erkek kardeşini vermezse koca bulamaz. Ana soyu sisteminde, dıştan gelen babalar soydan sayılmadığına ve dışarıya verilen erkek kardeşler de soyu sürdüremeyeceğine göre soyu, anneler, teyzeler veya kız kardeşler devam ettirecek demektir (Şekil 12-13, A). Baba soyu sisteminde, dıştan gelen gelinler soya döl verdiği halde, soya katılmadığından; kız kardeşler ise dışarıya gelin gittiklerinden, kendi soylarını sürdüremeyeceklerine göre; soyu, babalarla amcalar ya da erkek kardeşler devam ettireceklerdir (Şekil 12-13, B). *Öyleyse kız*

ŞEKİL 12-13. «TEK SOY»DANLIK VE DIŞ'TAN EVLİLİK.

kardeşlerin yakınlığı ana soyu sisteminden; erkek kardeşlerin yakınlığı ise, geleneksel olarak, baba soyu ailesinin işlevinden gelmektedir. Baba soyu sistemlerinde, erkek kardeşlerin çocukları arasındaki evliliğin "iç evlilik" ya da "yakın" sayılması bundandır. Çünkü, her iki durumda da eşler "aynı soyun" çocuklarıdır ya da öyle sayılırlar. Demek ki, paralel kuzen evliğinde görülen yakınlık, *biyolojik* değil, *sosyal* ve *kültürel*' dir. Baba soyunda, amca kızı ile evlenilemez, zira sistemin mantığı gereği, amca, oğluna dışardan gelin alacak, kendi kızını ise dışarı verecektir. Kızını dışarı versin ki, oğluna gelin bulabilsin[10]. Ana soyu sistemi de böyle çalışır; teyze oğlu ya da kızı ile evlenilemez. Çünkü, teyzenin kocası dışardan geldiğine göre, teyzenin oğlu dışarıya gidecektir. Teyze oğlu dışarıya verilsin ki, teyze kızına koca bulunabilsin. Oysa, baba soyu sisteminde dışarıya gelin verilen halaların ve ana soyu sisteminde dışarıya damat verilen dayıların çocukları, sistemlerin soy tanımı gereğince, başka soydan sayılacakları için, dayı ve hâlâ çocuklarıyla evlilik yani "çapraz kuzen evliliği" "dış evlilik" kuralına uygundur. "Çapraz kuzen evliliği"nin "paralel kuzen evliliği"ne üstün tutulmasının yapısal ve işlevsel açıklaması budur[10].

Ancak hemen belirtilmelidir ki, çapraz kuzen evliliği ile paralel kuzen evliliği arasındaki ayrılığı açıklama sırasında, "dış evlilik" kuralının nedenlerine inilmemiş ve dış evlilik yine ne bir *veri* ve kural olarak kullanılmıştır. Niçin dış evlilik? Bu konularda daha ileri gitmeden, bu soruya yanıt vermek zorunluğu vardır.

"Dış Evlilik" Kuralı ya da "Ensest Yasağı"

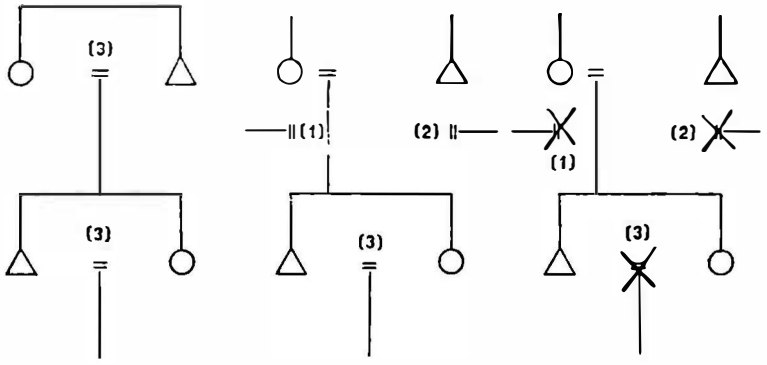
Niçin aynı soydan gelen ya da öyle sayılan gençler ve aynı soy bağından gelen kız ve erkek kardeşler evlenemiyorlar? Sorunun tek ve hemen hemen "evrensel" yanıtı şudur: "Çünkü bu

(10) Baba soyunda amca kızı ile evlenilmemesi, çapraz kuzenlerin tercih edilmesi —yaygın olmakla birlikte— *evrensel* bir kural değildir- Amca kızı ile evlilik, Ortadoğu'nun İslam kültürlerinde bu arada, Anadolu'nun birçok yöresinde *oldukça* yaygın (Timur, 1972'ye göre % 25 civarında) bir töredir. Konu bir «giriş» kitabında gereğince incelenemeyecek kadar zor ve karmaşık bir sorundur. Bu kitaptaki yaklaşımda, konunun yeterince ele alınmadığını kabul etmek ve bunu açıkça belirtmek zorunluğu vardır— okuyucumdan *özür* dileyerek-

türlü evlilik *ensest (fücur)* sayılır ve *ensest* yasaktır![11] Birbirine soy bağı ile bağlı bulunan ya da aynı soydan sayılan kimseler arasındaki cinsel ilişkiye veya buna izin veren evliliğe *ensest* (fücur) adı verilir. Ensest ilişkilerinin türleri Şekil 12-14, B'de bulunmaktadır: (1) ana ile oğul, (2) baba ile kız, (3) kız kardeş ile erkek kardeş, arasındaki cinsel ilişki ya da buna izin veren evlilikler *ensest*'tir.

Tarih boyunca *ensest*'e izin verdiği bilinen toplumların savısı parmakla sayılacak kadar azdır. Mısır Firavunları ailesinde, yalnız erkek kardeşlerin abla ile evlenmesine izin verilir, fakat *ensest*'in öteki çeşitleri yine de yasaklanırdı. Firavunlar yarı tanrı sayıldığı için, bu izin, yasağın evrenselliğini sarsmaz. Şekil 12-14 A'da *ensest soyu* görülüyor[12].

Sözlük ve ansiklopedilerde, *ensest (fücur)* biraz daha geniş olarak şöyle tanımlanır: "Evlenmesine izin verilmeyen yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişki, ya da cinsel ilişkide bulunmasına izin verilmeyen yakınlar arasındaki evlilik"[13]. Evlilik,

A. ENSEST SOYU (3) B. ENSEST İLİŞKİLERİ C. ENSEST YASAKLARI

ŞEKİL 12-14. ENSEST *(FÜCUR, INCEST). (1) Anne ile oğlu, (2) Baba ile kışı, (3) Erkek kardeş ile kız kardeş arasında, cinsel ilişki ve evlilik (X) yasaktır.*

(11) Dinler, yazısız töreler ve yazılı hukuk çoğunlukla *ensest*'i yasaklar. Sözgelişi TDK sözlüğüne göre, *fücur*, fitnedir; *fitne sokmak* insanları birbirine katmaktır.

(12) Tarihçiler, ünlü Kleopatra'nın 13 kuşaklık bir ensest soyundan geldiğini, soyun son temsilcisi olduğunu yazarlar.

(13) Tanım, *Meydan Larousse*'tan alınmıştır.

kural olarak, cinsel ilişkiye izin verdiğine göre, yukardaki tanımın iki türlüsü de aynı kapıya çıkar. "Dünya Etnografya Atlası"ndan 250 toplumluk bir örneklem (seçilmiş grup) üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, *ensest* ilişkileri evrensele yakın bir düzeyde yasaktır (Tablo 12-5).

TABLO 12-5.
ENSEST YASAĞININ YAYGINLIĞI ve EVRENSELLİĞİ

Erkek *Kişi*'ye göre	*Cinsel İlişki*				Evlilik	
	Öncesi Evlilik		Evlilik Sonrası			
Akrabalık İlişkisi	*Yasak*	*Yasak Değil*	*Yasak*	*Yasak Değil*	*Yasak %*	*Yasak Değil*
Anne	76	0	74	0	184 (% 75)	0
Kız kardeş	109	0	106	0	237 (% 95)	0
Kız evlat	?	?	81	0	180 (% 80)	0

(Murdock, 1949:12).

Neden Ensest Yasağı?

Murdock'un bulguları (Tablo 12-5), *ensest* yasağının evrensel olmasa bile, *ensest* sayılan ilişkilerin hiç bir toplumda yasal sayılmadığını; kız kardeşle evliliğin ise yüzde 95 oranında yasaklandığını ortaya koymaktadır. Tablo 12-5'de dikkati çeken husus, evlilik dışı cinsel ilişki yasağının evlilik yasağı kadar yaygın olmayışıdır. Peki ama, *ensest* ya da kardeşle evlilik, niçin yasaktır? Kaynakların çoğu bu soruyu şöyle açıklar: "*Ensest*, tehlikeli, sakıncalı, pis, şeytanca, hayasızca bir ilişkidir ve *günahtır!*" Neden günahtır? Çünkü yakınlarla evlilik yasaklanmıştır! Biraz daha araştırılınca, sorun bir kısır çembere dönüşür: *Ensest* yasaktır, çünkü, "dış evlilik" kuralı vardır; dış evlilik kuralı evrensele yakın düzeyde yaygındır, çünkü *ensest* yasaktır. Bu iki yasak aslında, aynı sınırlamanın *cinsel* ve *sosyal* görünüşleridir. Ensest *sayılmayan* ilişkilere, dış evlilik kuralı izin verir. Ensest yasağı ve dış evlilik kuralı, öyleyse, aynı yasanın iki ayrı biçimde anlatımıdır. Birini öte-

kiyle açıklama çabaları çoğunlukla başarılı olmamıştır[14]. Bilim adamları, en az yüzyıldan beri, bu soruya güvenilir bir yanıt arıyorlar[15]. Aşağıda, *ensest* yasağını ya da dış evlilik yasasını açıklama çabalarında seçilmiş bazı örnekler üzerinde durulmaktadır.

"Kadın Sayısının Azlığı" Teorisi

McLennan (1865) ve Lubbock (1870), yasağın kökenini, paleolitik çağlardaki kadın azlığına bağlamışlardır. İlkel avcılarda, nüfusun hızlı artışını önlemek için, kız çocukların diri diri gömülerek öldürülmesi *(infanticide)* adı verilen bir töre vardı. Bu geleneğin sebep olduğu kadın azlığı ilkel avcıyı kadın avına ve *dışardan* kadın bulmaya zorlamış ve avcılar kendi toplumları dışında evlenmeye başlayınca, dış evlilik kuralı töreleşmiştir, deniyor. Durkheim (1898) da *ensest* yasağını, dış evliliğin bir kalıntısı olarak yorumlamıştır. Açıklama yetersizdir. Çünkü, çocuk öldürme töresi kalkınca ya da kadın bollaşınca, dış evlilik geleneğinin de değişmesi gerekirdi!

"Yakınlık-Alışkanlık Önlemesi" Teorisi

Westermarck'a göre (1926:79), uzun süre bir arada yaşayanlar arasında cinsel duygular (arzu ve istekler) ya azalmakta ya da tümüyle yitirilmektedir. *Ensest* ilişkilerinin verdiği "tiksinti" ya da "bulantı" buradan gelmektedir. Tezin "zayıf noktası" karı-koca ya da evlilik ilişkilerinin niçin bu olgunun kapsamına girmediğindedir. Uzun süren evlilik ilişkileri de böyle bir tiksinti uyandırıyorsa, niçin evlilik yasaklanmamıştır? Yok eğer, karı koca arasındaki ilişkiler de bir alışkanlık önlemesi ve tiksinti olmuyorsa, neden olmuyor?

---

(14) Ensest yasağının, sosyolojik veya yapısal işlevsel açıklaması biraz ilerde yapılacaktır.

(15) Oysa mitoloji, eski Yunan'dan bu yana sorunla ilgilenmiştir. Ana ve baba yanından «soylu» olan Oidipus'un tanımayarak babasını öldürmesi ve annesi İokasta ile evlenmesi, söylencelere, destanlara, tiyatro ve romanlara konu olmuş; Freud'un psikoanalitik kuramına malzeme vermiştir. Ensest anlaşılınca, söylenceye göre, anne kendini asmış, Oidipus ise gözlerini kör etmiştir.

İçgüdü Önlemesi Teorisi

Biyolojik açıklama eğilimindeki kimi araştırmacılara göre, yakınlarımızla cinsel ilişkiyi önleyen *içgüdülerimiz* vardır. Gerçekten de bazı maymunlarda, kardeşler ve ana-oğul arasında cinsel ilişki kurulmadığı gözlemlenmiştir. Ancak, primatlarda ve (insana benzeyen) büyük maymunların çoğunda *ensest* vardır. *Ensest* tiksintisi içgüdüsel ise rüyalarımızda niçin yakınlarımızı görüyoruz? Yasağın içgüdü ile açıklanması yetersiz gibi görünmektedir.

Oidipus Kompleksi

Freud'un psikoanalitik okulu, *ensest* yasağını yakınlık-alışkanlık ve içgüdü ile açıklamaya çalışanlara karşı çıkmıştır. Psikoanalitik kurama göre, bilinç dünyasında (düzeyinde) "reddedilen" davranış, tutum ve eğilimler, *bilinç altında*, arzulanan fakat sosyal baskı ve korkulardan dolayı gerçekleştirilememiş istek ve dürtülerdir. Kurama göre, *ensestin* uyandırdığı korku ve tiksinti, yakınlarımıza karşı çocuklukta duyduğumuz ilginin ve cinsel ilişki kurma arzusunun bastırılmış olmasından ileri gelmektedir. Eğer bir içgüdü varsa; o *ensesti* belki açıklar fakat yasağı açıklamaz. Tiksinti ve benzeri bir *enseste* bağlanan duygusal bunalımlar, baskı ve redde karşı gösterilen tepkilerdir (Yörükoğlu ,1967). Oidipus, annesini arzu ettiği için babasını bilerek öldürmüş ve annesiyle bilerek evlenmiştir. Başka bir deyimle psikoanalitik kuram, ensest yasağının, biyolojik değil de, sosyal-kültürel kökenli olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Genetik Sakınca Teorisi

Çok yaygın bir inaca göre, yakın akrabaların evliliğinden, genetik bakımdan kusurlu, cılız, hastalıklı ve anormal çocuklar doğmaktadır. İnsanoğlu, bu sonucu çok önceden görmüş, kendi türünün devamı için *ensesti* ve ona izin veren iç evliliği yasaklamıştır. "Dıştan evlen, yoksa yokolursun!" özdeyiminin kökeni budur. Lindzey (1967:1053), Livingston (1969), Adams ve Neil (1962) gibi genetikçilerin araştırmaları, sürekli iç evliliğin bazı sakıncalarını ortaya koymakla birlikte, sonuçlar kesin ya da inandırıcı değildir[16]. Küçük bazı etnik grupların,

(16) Yukarda, Kleopatra'nın uzun bir ensest soyundan geldiğine değinilmiştir.

yüzlerce yıl da kuşak süren çok yakın iç evliliğine karşın sağlıklı üstün zekâlı ve yaratıcı çocuklar yetiştirdiği de görülmüştür (Harris 1971:286).

"Oğlumun Oğlu Kocamın Kardeşi!" Bilmecesi

Konuya, sözcükler ve kişilerarası ilişkiler açısından bakanlar, *ensestin* sebep olabileceği dil kargaşasına işaret ederler. Ana-oğul ensestinden doğan bir çocuk, anneye göre, hem "oğul", hem "torun", hem de "kayınbirader" olur. "Oğlumun oğlu kocamın kardeşi" bilmecesinin yanıtı budur. Anne, aynı zamanda, üç farklı kuşakta bulunan bu akrabasıyla ilişkisini nasıl düzenlesin? Fakat torun kuşağındaki erkeklere "büyükbaba" diyen kültürler de vardır (Şekil 12-10, *İ. Hopi).* Bu güçlük, tek başına evrensel bir yasağı açıklamaz. Öyleyse?

Çözüm Anahtarı

Bütün bu denemeler, doğru gibi görünen yanları olmakla birlikte, ensest konusunda yeterli bir açıklama getirmezler. Sözgelişi, niçin kardeşlerarası evlilik yasağı (yüzde 95). daha "tiksindirici" olması gereken, ana oğul arasındaki evlilik yasağından (yüzde 75) daha yaygındır (Tablo 12-5)? Sorunun çözüm anahtarı "kuralsal" ve "tercihli" evlilik biçimlerinde saklıdır. Çapraz kuzen evliliği yaygın ve ideal bir dış evlilik sayıldığı halde, paralel kuzen evliliği niçin bu derece nadirdir? Çapraz kuzen evliliğine giren, "dayı kızı" evliliği ana soyu sistemlerinde yaygın olarak kullanılırken; bunun simetriği olan "hala kızı" çaprazını baba soyu sistemleri niçin ve aynı rahatlıkla kullanamıyor? "Dayı kızı" çaprazı, "hala kızı" çaprazına göre dört kez daha yaygındır (Moore, 1963)[17].

Soy, kan ve genetik bakımdan birbirine ayrı derecede yakın olan bu tür evlilik biçimleri arasında anlamlı bir ayrım varsa, bunun nedenlerini toplumsal yapıda aramak gerekir. Öyleyse, dış evlilik kuralını *ensest* ile açıklamak yerine, belki de, yasağı dış evlilik kuralı ile açıklamak daha doğru olacaktır! Aslında, ikisi de aynı amaca yönelik koşut yasalardır. Ensest ya-

(17) Dayı kızı ve hala kızı ile evlilik farkını görmek için, Şekil 12-12, A'da (1) ve (2) numaralı şemaları karşılaştırınız.

sağı kimlerle evlenilemeyeceğini belirtir, dış evlilik kuralı ise kimlerle evlenilebileceğini! İkisi de "kızınla, oğlunla, annenle, babanla ve kardeşinle evlenmeyeceksin, onları dışarı vereceksin, onların yerine dışardan gelin, güvey, baba, anne, karı ya da koca alacaksın" diyorlar. Bilmecenin, oldukça uzun olmakla birlikte, yapısal-işlevsel çözümü, Lévi-Strauss'un "İlkel Akrabalık İlişkileri' eserinde yapılmıştır (Fransızcası 1949; İngilizcesi 1969:12-25 ve 481-92).

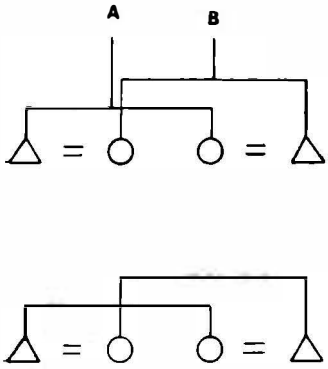
Ve... Çözüm

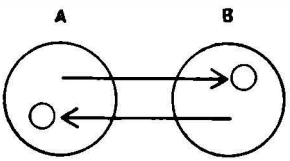
İnsanoğlu, yaşamak ve varlığını sürdürmek için doğa ile, sosyal/kültürel çevresiyle savaşmak ve bu amaçlarla örgütlenmek zorundadır. Örgüt ne kadar küçük ve dar ise, insan o kadar yoksul; ne kadar geniş ise, o kadar güçlüdür. İ-Grubu, biyokültürel hayatın *gerekli* bir şartıdır, fakat *yeterli* şartı değildir. Doğaya, çevreye ve düşmanlara karşı güçlü olabilmek için, İ-Grubunun ötesinde ilişkiler kurmak, dostlar, yakınlar ve akrabalar edinmek ve onlarla bu yakın ilişkileri *sürdürmek* gerekir. Çevreyle ilişki kurmanın evrensel ilkesi, çevreye açık olmak, "alışveriş" ve "değiş tokuş" yapmaktır. Bu tür alışverişler üç yoldan sağlanır: (1) Ticaret ve mal alışverişi; (2) akkültürasyon (kültür alışverişi) ve (3) dış evlilik (gelin güvey alışverişi). Bütün bu alışveriş biçimlerinde *karşılıklık* ilkesi geçerlidir. Almak için vermek, verebilmek için almak şarttır. *Kula* tipi hediye alışverişinin çözümünde ticaret ortaklığı bulunmuştu (10. Bölüm). *Potlaç*, dağıtım ve paylaşma ilkelerinde *karşılıklık* vardır. İnsanoğlunun değiş tokuşunda da *karşılıklık* ilkesi olmak gerekir. Kadın ve erkek, İnsanoğlunun verebileceği ve karşılığında alabileceği, *en değerli hediye*'dir. Gelin güvey alışverişi sonunda, öteki aile ve soy gruplarıyla, yeni ilişkiler kurulmakta, sosyal yapı büyüyüp güçlenmektedir.

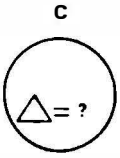
Sosyal gruplar, dış evlenme yoluyla, mekanik biçimde yaşayan birimler olmaktan çıkmakta ve karmaşık bir protein molekülünün birbirine bağlı yapı taşları durumuna gelmektedirler. *Arapesh*'li yerli ile antropolog Mead arasında geçen aşağıdaki konuşma oldukça anlamlıdır:

Antropolog Mead: "Kız kardeşinizle yatar mısınız?"

Arapesh'li: "Hayır! Niçin yatalım? Onu başka bir erkeğe veririm, o erkeğin kız kardeşini alırız. Kız kardeşlerimizi *değişti-*

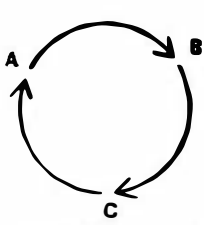

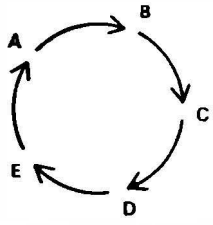

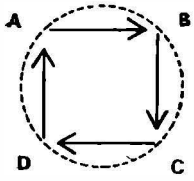
"C" NEREDEN EŞ BULACAK? (Tek'li Sisteme Bakınız)

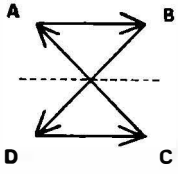
ÇİFT (İKİLİ) DEĞİŞ–TOKUŞ SİSTEMİ
(A. B'YE KARDEŞİNİ VERİP,
B'NİN KARDEŞİNİ ALIYOR)

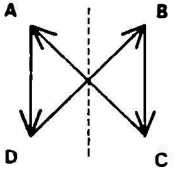

TEKLİ DEĞİŞ – TOKUŞ SİSTEMİ (3. 5 ve 7 GİBİ)
(A → B → C → D → E → A)

RADYAL
(DÖNGÜSEL)

SİMETRİK

ŞEKİL 12-15. «EŞ» ALIŞVERİŞİ. TEKLİ, ÇİFTLİ ve ÇOKLU SİSTEMLER, RADYAL VE SİMETRİK BİÇİMLER. *(Lévi-Strauss,* 1949).

rirsek, en azından bir tane enişte, bir de kayınbiraderim olur. Oysa kız kardeşimle evlenirsem, ikisinden de yoksun kalırım" (Mead, 1935:84). İlkel toplumların pek çoğunda nesnel ve açıkça tanımlanmış bir *ensest* yasağına rastlanmaz. Fakat yakınlarla evlenme töresi de yoktur. Tablo 12-15'deki dağılım ve ayrımların temel açıklaması budur.

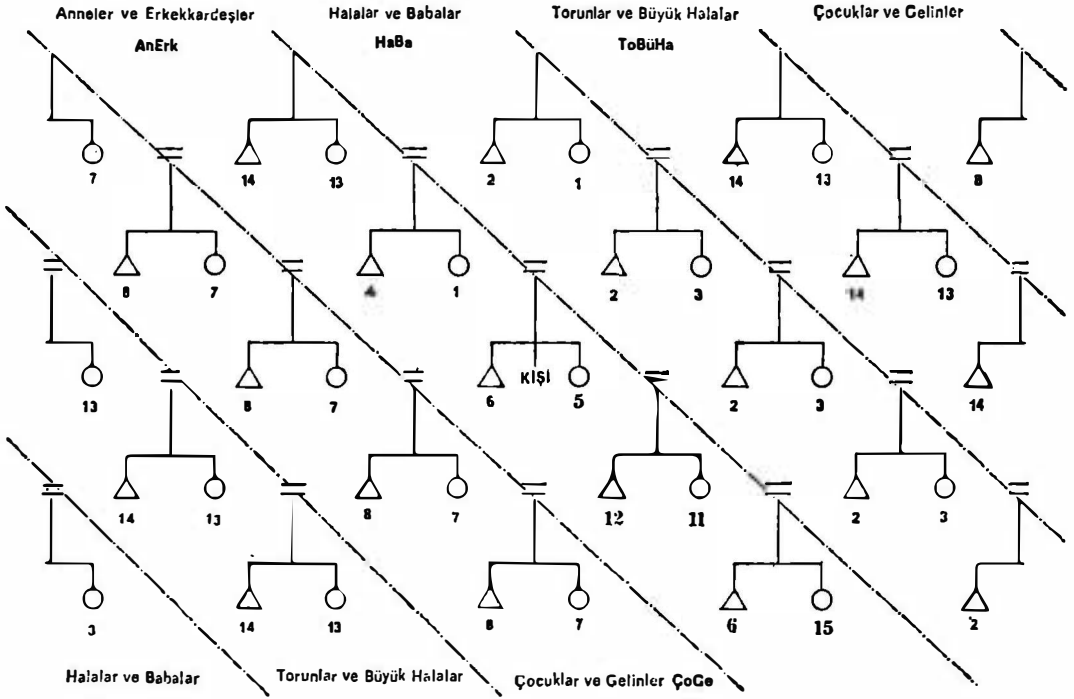
Bogoras'a (1904-9:542) göre, *Chukchee* (Kuzey-Doğu Asya) kültüründe yalnız yaşayan, kendisini toplumdan çekip ayıran, yeğenleri ve *kayınları* olmayan ailelere "kötü aile" denirmiş. Evans-Pritchard'a (1940:183) göre, "*Nuer*'lerle [barış içinde] birlikte yaşayabilmek için onlara hısım, yakın ya da akraba olmak zorunluğu vardır. Siz onları gerçek ya da sanki *(fiktif)* bir akraba gibi kabul ederseniz, onlar da size akraba gibi davranırlar. Aksi taktirde sizi kendilerine gerçek ya da olası bir düşman sayarlar" Radcliffe-Brown (1913:151), Avustralya yerlileri arasında benzer bir tutuma rastlamıştır: Yerli: "Ben siyah adam, başka bir siyah adamla karşılaşınca, o siyah adam ya benim *akrabam* ya da *düşmanımdır*. Düşman beni öldürmeden, ben onu öldürürüm". Lévi-Strauss'a göre (1969:483), etnolog Mauss, ünlü "Hediye" denemesinde, aynı sonuca varmıştır:

> «İlkel veya çağdaş olsun, insanlar arasında ya tam bir güven vardır, ya da güvensizlik İkisi ortası ya da arası yoktur. Güven varsa, savaş ve büyüden vazgeçilir; mal-mülk, hediye ve kız kardeş, her şey verilir, her şey paylaşılır». (Mauss, 1924:138).

İşte, dış evlilik'in *yapısal-işlevsel* gerekçesi kısaca budur: Dış evlilik, toplumsal hayatın zorunlu bir ön şartıdır.

Dış Evlilik Biçimleri: Uygulamalar

İlkel toplumlar, dış evlilik kuralını uygulayacak biçimde örgütlenmişlerdir. On birinci Bölümde kısaca sözü edilen kültürel "yarım"ların *(moitié)* çoğu, aslında, dış evlilik gruplarıdır. Toplum A ve B olarak ikiye bölünür. A ve B grupları birbirinden kız ya da erkek alıp verirler. Aynı amaçla, toplumların, 3'e, 4'e, 5'e, 6'ya, 8'e ve daha çok sayıda dış evlilik gruplarına bölündüğü de görülmüştür. Çift sayılı bölünmeler, simetrik ya da karşılıklı alışverişe elverişli olmasına karşılık, tek sayılı bölünmelerde (3, 5 ve 7 gibi) gruplardan birisi açıkta kalır. Bu nedenle, ilkellerde hem simetrik hem de radyal (döngüsel)

ŞEKİL 12-16. HOPİ (CROW/OMAHA) AKRABALIK SİSTEMİ: *Kuralsal olarak, Babanın kız kardeşinin oğlu ya da Annenin erkek kardeşinin kızı ile evlilik geleneğinin yol açtığı ilişkiler ve sözcükler.*

alışveriş biçimleri kullanılır (Şekil 12-15). Büyük ve karmaşık toplumlarda, aile ve soy sayısı o kadar çoğalır ki, soyadı değişikliği yeterli bir dış evlilik güvencesi sağlar; ailelerin ayrıca dış evlilik gruplarına bölünmesine gerek kalmaz. İşte bu nedenledir ki soyadı yasası uygulamasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti soyadlarını çeşitlendirmeye çalışmıştır.

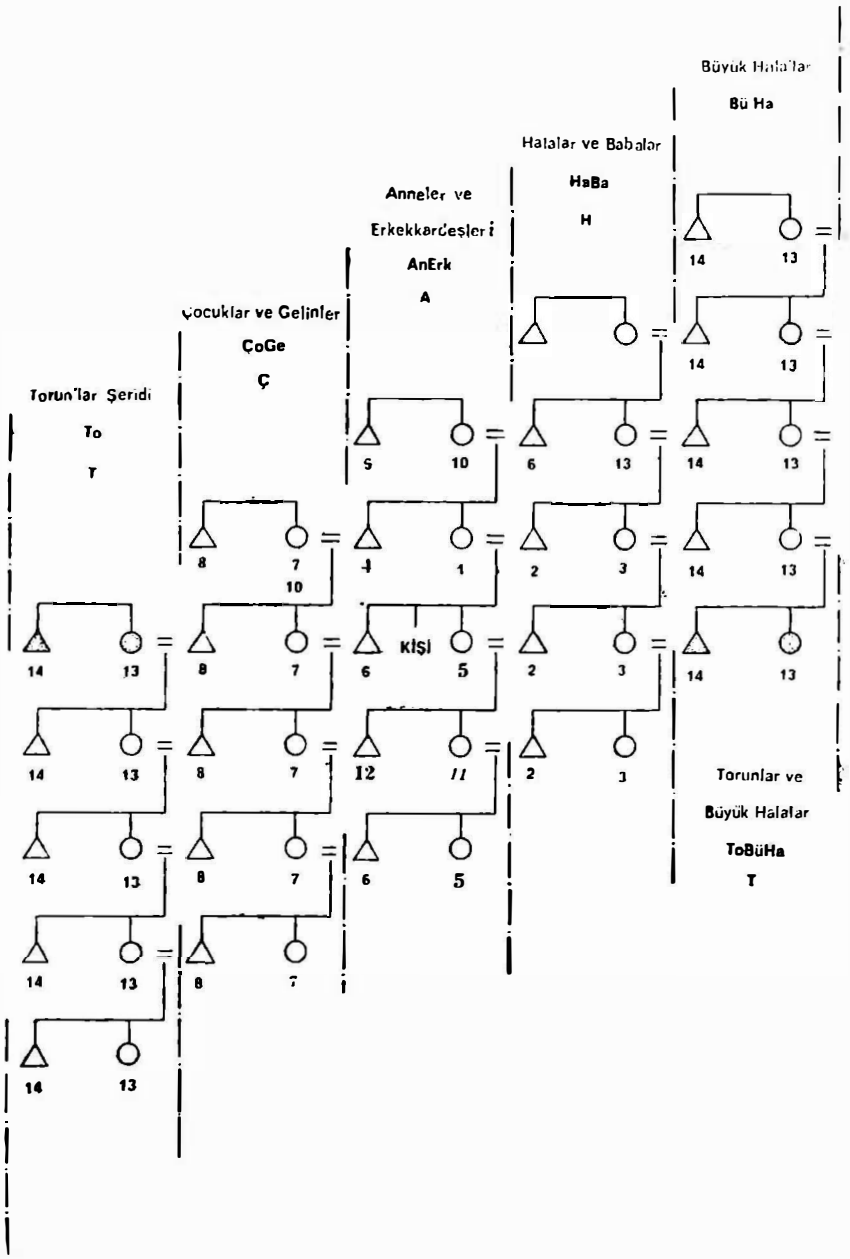
Hopi Sisteminin Yapısal İşlevsel Açıklaması

Hopi akrabalık sistemindeki sözcüklerin *bize göre* "tuhaflığı" na ya da "anlamsızlığı"na daha önce değinilmişti (Şekil 12-10, İ). Eggan (1950), *Crow/Omaha* sistemine giren *Hopi* sözcüklerinin yapısal açıklamasını yapmıştır. Ana soyunu izleyen bu sistem, "dayı kızı" evliliğini tercih etmektedir (Şekil 12-16). Erkek *kişi* dayısının kızına varmakta, kendi kız kardeşine ise halasının oğlunu almaktadır. Soyu, anneler, kız kardeşler ve kızlar sürdüreceğine göre, evlilik (eşit, =) işaretlerinden geçen ve sol yukardan sağ aşağıya doğru uzanan "soy ara kesitleri" çizilebilir (Rivers, 1963:30). Bu diyagonal şeritler içindeki, kız ve erkek kardeşler grubuna *kişi*'nin verdiği isimlerin (sayıların) benzerliği dikkati çeker. Diyagonal şeritler içindeki ve arasındaki ilişkileri daha iyi görebilmek maksadıyle, şema "düşey şeritler" şeklinde de çizilebilir (Şekil 12-17).

Bu düşey şeritler, aşağıda, kişinin bulunduğu gruba göre, kısaltılarak "yapma" adlarla adlandırılmıştır (isimlerin kulağa, yabancı bir dilden alınmış gibi gelmesi sadece tesadüftür):

(1) Anne-erkek kardeş şeridi: "AN-ERK" veya A,
(2) Çocuk-gelin şeridi: "ÇO-GE" veya Ç,
(3) Hala-baba şeridi: "HA-BA" veya H,
(4) Torunlar-büyük halalar şeridi: "TO-HA" veya T.

Şekil 12-17'den hemen görülecektir ki, *kişi*, aynı düşey şeritlerdeki kadın ve erkek akrabalarına aynı isimleri vermektedir. Ancak şeritler, *emik* olarak, yani *kişinin* bulunduğu şeride göre, belirlenmektedir. Şeritlerin nesnel (toplumsal) bir adı yoktur. Sistemin kavramsal yapısı, aslında, *iiç boyutlu bir modeli* gerektirir. Şöyle ki: Kişinin "sıfır" kuşağında, sağ ve sol baştaki 14 ve 13'ler (O △) üst üste gelip çakışacak şekilde, kâğıdı kıvırıp bir silindir yapmak gerekir (Şekil 12-19). *Hopi* sistemindeki, A, Ç, H, T şeritlerini belirleyebilmek için, onların ku-

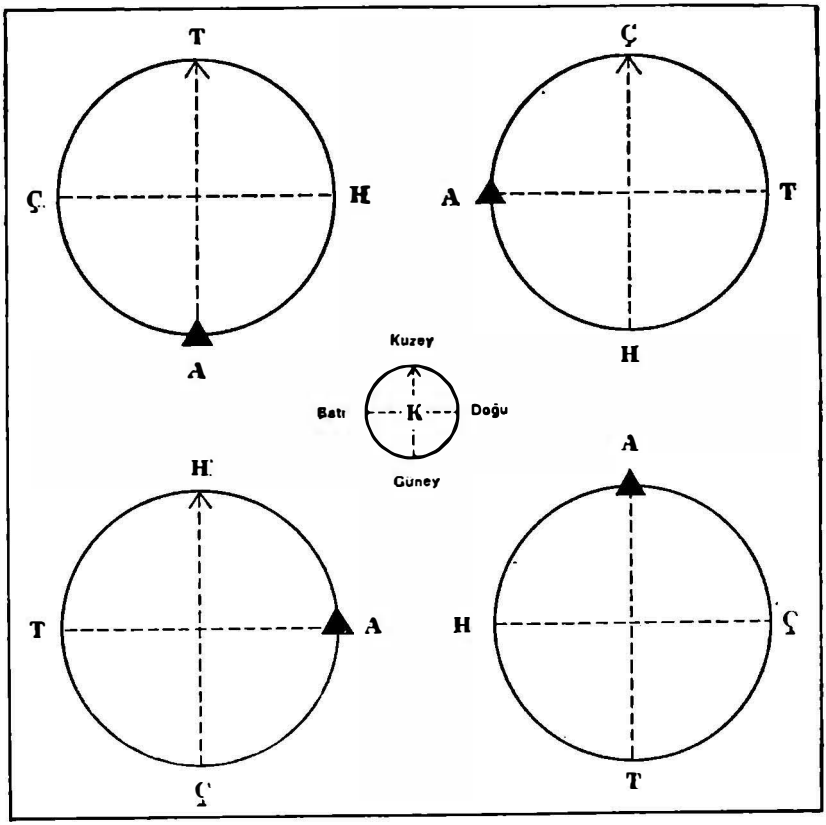

ŞEKİL 12-17. HOPİ AKRABALIK SİSTEMİNDEKİ DİYAGONAL (KÖŞEGENEL) SOY KESİTLERİNİN DÜŞEY OLARAK ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ *(Radcliffe-Brown,* 1952)

TABLO 12-6.
HOPİ SİSTEMİNDE SOY ŞERİTLERİNİN KİŞİ'YE VE KİŞİ'NİN ŞERİDİNE GÖRELİĞİ

Kişi'nin Bulunduğu Yöresel, Düşey Şerit	*Kişi'nin Bulunduğu Şeride Göre Diğer Yöresel Şeritlerin Aldığı İsimler**			
	Güney	*Batı*	*Kuzey*	*Doğu*
Güney ise	A	Ç	T	H
Batı ise	H	A	Ç	T
Kuzey ise	T	H	A	Ç
Doğu ise	Ç	T	H	A

(*) A, Ç, T ve H simgelerinin açıklaması için, Şekil: 12-17'ye bakınız.

ŞEKİL 12-18. HOPİ AKRABALIK SİSTEMİNDE, SOY ŞERİTLERİNDEKİ AKRABALARA VERİLEN ADLARIN KİŞİNİN SOY ŞERİDİNE VEYA A'YA GÖRELİĞİ. *(TABLO 12-6 ile karşılaştırınız).*

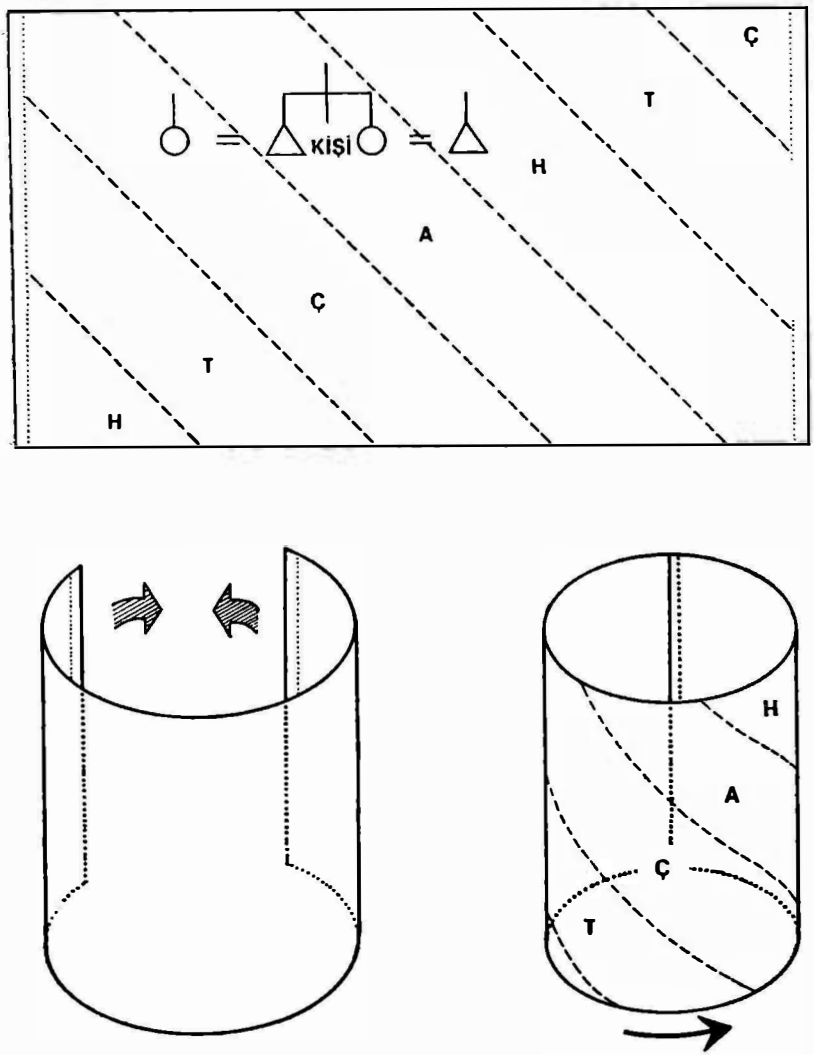
zey, güney, doğu ve batı yönlerinde, bulunduğu düşünülebilir —her "ilkel" kültürde böyle bir yönlendirmenin ya da yerleşmenin olup olmadığını bilmiyoruz. *Kişi*, bu şeritlerden hangisinde üye bulunuyorsa, öteki şeritlerin adı ona göre değişmektedir (Şekil 12-18) ve (Tablo 12-6).

Hopi sistemi eş değişiminde, Şekil 12-15'teki dörtlü *radyal modeli* kullanmaktadır. Bütün akrabalık sözcükleri, kişilerin bulunduğu soy şeritlerine göre belli olmaktadır. Sınıflama, son derece sistemli ve tutarlıdır. İstisnalar ve ikilik, *kişinin* İ-Grubunda yakın ve yan akrabalarında, kayınbirader ve yengelerde görülür. Bu akrabaların ikinci birer adı vardır. Karı kocalar birbirleriyle "dayı kızı/hala oğlu" olduklarına göre, iki sözcük gereklidir. Birisi, "dayı kızı" için diğeri "eş" için.

Hopi'lerin ana soyu sistemi, soy kökü veya çizgisi şöyle işlemektedir. Erkek *kişi*, diyelim ki, (A) grubunun (şeridinin) üyesidir, (Ç) grubundaki dayı kızı ile evlenir. Çocukları bu soyun üyesidir. Kız torunlar bu soyda kalır fakat, erkek evlat çocukları (T) soyundan sayılır. Nitekim, *kişinin* babası da (H) soyunun üyesidir, oradan (A) ya gelmiştir. Herhangi bir gruptaki herhangi bir *kişi* için, ananın soyu sol yukardan sağ aşağıya doğru akmaktadır. Eğer, Şekil 12-16'daki ara kesitler baba soyuna göre sola yukarı çizilirse, o zaman *Omaha* (baba soyu) sistemi elde edilir.

Şekil 12-16'daki düzlem sistem, iki yanlardan kıvrılarak bir silindir haline getirilirse, klasik berber işaretine benzeyen üç boyutlu bir silindir cisim elde eilir. Berber sembolündeki kırmızı ve beyaz renkli helislere karşılık, *Hopi* sisteminde, 4 renkli (A, Ç, T, H), 4 helis vardır. Helisler, berber sembolünde olduğu gibi yukarıya doğru değil, aşağı doğru hareket ediyormuş gibi görünürler. Soy çizgisi yukardan aşağıya doğru akar. Soyu, soy kökünü, evliliği ve akrabalığı ve sözcükleri bu hareketli şarmallar belirler (Şekil 12-19).

Radcliffe-Brown'un yapısal işlevsel ve Lévi-Strauss'un yapısal antropolojileri, bu çeşit bilinçli ya da bilinç dışı sosyal yapıları ortaya çıkarmakta yararlı olmuştur. Bu tür modellerin, ilkellerin incelenmesi açısından önemi büyüktür. Çünkü bütün sosyal ilişkiler, kurumlar ve süreçler, bu tür yapıların belirlediği kalıplar içinde yer alır.

ŞEKİL 12-19. HOPİ AKRABALIK SİSTEMİNİN ÜÇ BOYUTLU MODELİ. *Üstte, düzlem model; altta salda, düzlem modelin kıvrılması; altta sağda, silindirik model üzerinde soy şeritlerini ayıran, helisler (sarmallar) görülüyor.*

Özet: Akrabalık Sistemleri Neleri Gösterir?

Bu bölüme, akrabalık sistemi ve sözcükleriyle girildi. Sözcükler yardımı ile bir sistem çözümlemesi yapıldı. Sonuç olarak, sistemin ve sözcüklerin sosyal yapıdaki hangi ilişkileri göster-

diğini özetlemekte yarar vardır. Akrabalık sistemleri ve bu sistemleri oluşturan sözcükler aşağıdaki özellik ve ilişkileri belirler:

Cinsiyet: Kişinin veya akrabasının cinsiyeti (erkek/kadın).

Gruplar: Kişinin İ-Grubu ile İ-Grubundaki akrabaların İ-Gruplarını, yani sistemi; sistem içindeki ana baba (evlilik) gruplarıyla, kardeşler (soy) gruplarını.

Kuşak: Birey veya grupların *kişiye* göre hangi kuşakta bulunduğu (+2, +1, "sıfır", —1, —2 gibi).

Yaş: Akrabanın *kişiye* göre yaşını (büyük mü, küçük mü?).
Yandanlık: "ana yanı" mı, yoksa "baba yanı" mı, yoksa "iki yandan" mı?

Evlilik: Kimin kiminle evlenemeyeceğini (ya da evlenebileceğini), akrabanın soy çizgisi üzerinde mi, yoksa bu çizgiye evlilik bağı ile mi bağlı olduğunu?

Karşılıklık: Yandanlık, dünürlük, kayınlık, eltilik, bacanaklık gibi, soya veya evliliğie göre, görümcelik, baldızlık, enişteli k, yengelik ve kayınbiraderlik gibi aradaki *kişiye* göre simetrik olan ilişkileri.

Sınıflama/Tanımlama: Hangi akrabaların *sınıflandığını*, hangilerinin *tanımlandığını*, hangi akrabalık ilişkilerinin genel (sınıflanmış), hangilerinin özel (tanımlanmış) olduğunu.

Sosyal Yapı: Akrabalık sisteminin küçük ve büyük gruplarını, sınırlı bir anlamda sosyal yapıyı.

Sosyal/Kültürel Değişme: Sözcüklerdeki gözlemlenmiş değişmelerin yön ve eğilimleri, sosyal değişmenin yönünü ve hızını.

Akrabalık ilişkileri, modern çağdaş toplumlar için önemini yitiriyor olabilir; ancak akrabalık sistemi, geleneksel toplumların incelenmesi için hâlâ gerekliymiş gibi görünüyor.

Kaynaklar ve Okuma Listesi

Aile, akrabalık ve evlilik konularında antropoloji literatürü çok zengin kaynaklara sahiptir. Bibliyografya'da geçen "an-

tropolojiye giriş" eserlerinin çoğunda "akrabalık" *(kinship)* konusuna yer verilmektedir.

Morgan'ın (1870) klasik araştırma ve derlemesi bugün artık okunmamaktadır. Ancak, Morgan'ın akrabalık ve sosyal evrim konularına bakışını ve katkısını özetleyen yararlı bir inceleme olarak bkz: Stern (1970).

Kroeber ile Rivers arasındaki "sınıflayıcı-tanımlayıcı" tartışmasının yansız bir özeti için Radcliffe-Brown'un (1941) ve Lowie'nin (1927) makalelerine bakılabilir. Radcliffe-Brown'un orijinal tebliği, 1952'de yeniden yayımlanmıştır. Bu eser, akrabalık sistemlerinin anlamı ve nasıl incelenmesi gerektiği konusunda, bugün bile, değer taşıyan klasik bir çalışmadır.

Çağdaş akrabalık incelemeleri arasında, en geniş ve değerli iki kaynak, Murdock'un (1949) ve Lévi Strauss'un (1949) eserleridir. Birini ötekine tercih etmek yerine, bu iki yaklaşım birbirini tamamlar biçimde kullanılmalıdır. *Ensest* yasağının yaygınlığı için Murdock'a (1949), yasağın yapısal açıklaması için Lévi-Strauss'a (1949 ve 1969) bakınız. Akrabalık ve sosval yapı ilişkileri konusunda güvenilir bir kaynak olarak bkz: Rivers, (1968). Çeşitli akrabalık sistemlerinin Yeryüzündeki yaygınlığı konusunda, bkz: Murdock'un (1967) "Dünya Etnografya Atlası" Türk (Anadolu) kültüründe, akrabalık sosyal yapı ilişkileri için bkz: Spencer (1960). Stirling'in (1965) "Türk Köyü" çalışmasında akrabalık sözcük ve ilişkilerine yer verilmektedir.

Ensest yasağının evrenselliği ve bu konudaki kuramların geçerliği Harris'in (1971) "Genel Antropolojiye Giriş" eserinde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Türkiye'de aile ve evlilik biçimleri konusunda yapılmış bir araştırmanın sosyolojik bir değerlendirmesi için bkz: Timur, (1972). Aile, akrabalık ve evlilik konularını antropolojik açıdan incelenmesinin son derece ilginç ve kısa bir özeti için Lévi-Strauss'un "Aile" makalesine bkz: Rapport ve Wright (1968). Türkiye'de *Kirvelik* uygulaması ve sanki (sanal) akrabalık konusunda bkz: Kudat (1974).

13. BÖLÜM

Uygulamalı Antropoloji Üzerine

Önceki bölümlerde, sosval/kültürel antropolojinin tarihcesi, kuramı, yöntem ve teknikleriyle bazı temel kurum ve değişkenlere —kısaca kültürel sistemlere— genel bakış açısı, verilmiştir. Akrabalık, evlilik ve soy ilişkilerine ayrılan son bölümü de okuyup bitiren okuyucunun zihninde şu sorular belirebilir: "İyi, güzel de, antropoloji adı verilen bu bilim ne işe yarar, bu işi kimler, nasıl yaparlar?" Ya da "antropoloji, mühendislik, tıp, yönetim, eğitim ve hukuk gibi, uygulamalı bir bilim midir?" Cağımızda, bilim adını taşıyan her disiplin bir —ya da daha fazla— uygulama alanına sahiptir. Antropoloji de uygulamalı bir bilimdir. Ancak, onun uygulaması, tıp, mühendislik, eğitim, yönetim ve hukuktan değişik biçimde olmuştur.

Eğer antropoloji, bu giriş kitabı boyunca değinildiği gibi, "insanlar, toplumlar ve kültürler arasındaki benzerlik ve ayrımların, toplumların niçin ve nasıl değiştiğinin" ilmi ise, onun uygulama alanları da olmalıdır. Uygulamalı antropolojinin yanıt *arayabileceği* iki temel soru vardır. Mademki İnsanoğlu kültürünü bir ürünüdür, öyleyse:

(1) Daha iyi, daha ideal bir toplum (kültür) nasıl yaratılabilir?
(2) Toplumsal güçlükler, sorunlar nasıl çözümlenebilir?

Antropoloji, öteki uygulamalı bilimler gibi, bir meslek olamamıştır, çünkü yukardaki temel sorulara vereceği, *evrensel* geçerlikte, bilimsel cevaplar henüz bulunmamıştır. Antropologlar arasında, bu konularda, tam bir *görüş birliği* yoktur ve görünüşe göre, daha uzun süreler olmayacaktır da.

Bu kadar önemli sorulara cevap verecek durumda olmasa bile; antropoloji yine de, uygulanabilir ve uygulanmış bir bilimdir. Onun nerelerde ve nasıl uygulanabileceği sorununa geçmeden önce, tarihi gelişmesine bir göz atmakta yarar vardır.

Antropoleji Nerelerde Kullanıldı?

İlk ilgi ve çaba, 1899-1902 Güney Afrika Savaşı sırasında, İngiliz Kraliyet Antropoloji Enstitüsü tarafından gösterildi. Enstitü, sömürge işlerinden sorumlu devlet bakanına "hükümetin daha doğru ve sağlıklı kararlar alabilmesi için, Afrika yerlilerinin kanun ve töreleri [kültürü] hakkında bilgi toplatılmasını" teklif etti. Bakan, bu teklife, "acil ve önemli işlerle meşgul bulundukları" şeklinde cevap verdi (Mair, 1968:325). Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki 20 yıllık dönemde, antropoloji için en uygun uygulama alanının "sömürgelerin yönetimi" olduğu düşünülüyordu. Mademki antropologlar, "ilkel" kültürlerin özelliklerini, sistem olarak nasıl işlediğini "biliyorlardı", yöneticilere yardım edebirlerdi. İngilizler, Hollandalılar ve Belçikalılar, yönetimleri altındaki sömürgelere, "danışman" antropologlar gönderdiler. Yöneticiler, statükoyu ne denli sürdürmek isteseler de, önemli politika kararları alırken, "uzman görüşe" muhtaç olduklarını hissediyorlardı. Böyle bir uygulamanın verimli fakat bilim adına pek de onur kırıcı sonuçları oldu. Bir yandan, ilginç aile, akrabalık, sosyal yapı araştırmaları yapıldı ve yayımlandı; öte yandan, bazı antropologlar, sömürge yönetiminin "gizli ajanları" gibi kullanılmak istendi[1].

Güneydoğu Asya ve Afrika üzerine yayımlanmış araştırmaların önemli bir bölümü, sömürge yönetiminin, sömürgeci güçlerin mali desteği ve hukuki koruyuculuğu altında yürütüldü.

İngiliz Örneği

Sömürgeci güçler, yönettikleri ülkelerde kendi deyimlerivle, "kanun egemenliğinin" kurulmasına ve "insan hakları"nın korunmasına çalışıyorlardı. Kendi durumlarının ne kadar "kanuni" olduğunu düşünmeden, mesela "başlık"ı ya da "gelin

(1) Lucy Mair'in (1968:255) açıkladığına göre, sömürge yöneticileri, yerlilerin çaldıkları sığırları nerede sakladıklarını, antropologlardan öğrenmek istediler.

parasını" yasaklamaya kalkıştılar. Bu tür gayretkeşliğin sert tepkileri oldu. Misyoner Edwin *(The Golden Stool, 1927), Aşanti* (Afrika) kültüründeki Britanyalı yöneticilerin tutum ve davranışlarını eleştirdi. Böyle tepkiler, sömürgecileri daha dikkatli olmaya zorladı. Yöresel kültürleri ve töreleri bilen uzmanlar arandı. Yönetim sistemi, az sayıda profesyonel antropologdan yararlandığı gibi, çok sayıda sömürge yöneticisini de amatör "antropolog" durumuna getirdi.

1926 yılından sonra, koloniler örgütünde görev almaya hazırlanan yönetici adayları için, üniversitelerin antropoloji kürsülerinde, "Doğu" ve "Güneydoğu" enstitülerinde, özel antropoloji dersleri ve seminerleri düzenlendi. Aynı yıl, 1926'da, sömürgeci ülkeler tarafından kurulan "Uluslararası Afrika Dilleri ve Araştırma Enstitüsü" gibi "bilimsel" örgütler, elde edilen bilgilerin ve deneyimlerin yayımlanmasından ve değerlendirilmesinden başka bir işe yaramadı. Bilimsel çabalar, asıl amacı gizlemeye de yetmedi. Antropoloji, ilkeller ve geleneksel kültürler tarafından sanki bir düşman gibi görülmeye başlandı. Sömürgeciler, yönetimde yaralandıkları antropologların adını değiştirdiler ve onlara "hükümet sosyologu" ünvanını verdiler. Antropolojinin "sömürgeci bir bilim" olduğu izlenimi bu dönemden kalmadır. Bilimsel onur ile sömürgeciliğe hizmet arasında bocalayan Malinowski (1945), "geri kalmış toplumları yönetirken, onların hayatına mümkün olduğunca az etki edilmesini, yerli halkın değişmeye zorlanmaması tezini" savunuyordu.

Zaten, sömürge yöneticileri, yerli halkın ekonomik yönden kalkınmasını *gerçekten* istemiyorlar, ekonomik kalkınmanın getireceği sosyal sorunları ve yönetim güçlüklerini çok iyi biliyorlardı. İlkel ve geleneksel toplumları, yıkmadan ve çökertmeden geliştimek ve kalkındırmak (yani yönetmek) mümkündü. Başka türlüsü esasen başarılı olamazdı[2].

(2) Kültürel sistemlerin değiştiği ve fakat kültürel değişmenin yöneticilerce zorlanmaması biçimindeki bu düşünce, Turhan'ın (1951) ***Kültür Değişmeleri*** çalışmasıyle, Türk Sosyal Bilimler literatürüne girmiştir. 27 yıllık bir «hızlı devrim» denemesine karşı olan kuvvetlerin son derece güçlendiği bir dönemde, «bilim» adına savunulan bu tutucu çizgi, antropolojinin Türk Toplumundaki yerini ve bugünkü sorunsal durumunu etkilemiş ve belirlemiştir. (Güvenç 1976: IX - X).

Amerika'daki Uygulama

Amerika Birleşik Devletlerindeki uygulama İngiltere'dekine, —benzer değilse bile— paralel olmuştur. "Kızılderililerin" işlerini yöneten büronun müdürü olan Colliers'in önerisiyle, 1934 yılında, eski örgüte bir antropoloji birimi eklendi. Tarım Bakanlığı ile işbirliği yapılarak, Kızılderililer için "tarımsal kalkınma projeleri" hazırlandı ve uygulandı. 1941 yılında, Uygulamalı Antropoloji Derneği kuruldu. Derneğin yayımladığı "Uygulamalı Antropoloji" *(Applied Anthropology)* dergisinin adı, 1949'da "Beşerî Örgütler"e çevrildi. Derneğin amaçları ve ilgi alanları arasında şunlar vardı: (1) Ruh sağlığı sorunları, (2) Endüstri Örgütleri ve (3) Ekonomik gelişme ile kültür değişmesi arasındaki karşılıklı etkilerin incelenmesi (Mair, 1968).

Savaş İçinde Antropoloji

Son Dünya Savaşı içinde, sosyal/kültürel antropoloji, askerî amaçlarla kullanıldı. Yabancı ülkelerde savaşa hazırlanan ordular, "psikolojik savaş hizmetleri" etiketi arkasında, yabancı toplumların kültürleri hakkında bilgi toplayıp değerlendirdiler ve bunları savaşta kullandılar.

Bu tipten bir uygulamanın en ünlü örneği, Benedict'in (1946) *Krizantem* ve *Kılıç* adlı Japon kültürü incelemesidir[3]. Bu inceleme savaşta ve savaşı izleyen işgal yönetimi döneminde, Amerikalılar tarafından kullanılmıştır.

Savaş Sonrasında Antropoloji

Sömürgeci ülkeler, savaşı kazanmalarına karşın, sömürgelerinin çoğunu yitirdiler. Dünya dengesinin yeni gücü olan Amerika, sömürge politikasının devamını değil, geri kalmışların ve savaşa yenik düşenlerin hızla kalkınmasını arzu ettiğini söylüyordu. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının içinde ve dışında, çeşitli, yardım ve kalkınma örgütleri, vakıflar ve bankalar kuruldu.

Savaş ertesinde, kalkınma, salt "teknik ve ekonomik" bir so-

(3) Bu inceleme, Türkçeye çevrilmiş ve Kültür Yayınları Serisinde, İş Bankası tarafından 1966'da yayımlanmıştır.

run olarak görünüyor (Mead, 1955) ve tekno-ekonomik değişme projelerine öncelik tanınıyordu. Bu programlar, her ne kadar mühendis, iktisatçı, politikacı olan yöneticiler tarafından planlanmışsa da; uygulamada, farklı toplumların kültürleşmesine (akkültürasyonuna) yol açıyordu. Kültür değişmesi sorunlarının ise antropolojinin yetki alanına girdiği kısa zamanda anlaşıldı. Üniversitelerdeki antropoloji kürsülerinden yardım istendi. Yöneticilere, iktisatçılara, plancılara ve diplomatlara lisans üstü düzeyde, antropoloji dersleri ve seminerleri düzenlendi. Tıp mühendislik, hukuk, eğitim ve iktisat fakültelerinin öğretim programlarına sosyal/kültürel antropoloji dersleri kondu. Çeşitli üniversitelerde, Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Güneydoğu Asya gibi, bölge etütleri merkezleri *(Area Studies Center)* kuruldu. Uluslararası kuruluşlarda sosyal antropologlara görev verildi. Akademisyenler, uluslararası yardım ve kalkınma projelerinin giderek bir "dış politika organı" haline gelmesi karşısında, çoğunlukla ya da azınlıkla, çekingen kaldılar. Onların asıl amacı, uluslararası çalışma ortamının sağladığı kültür-aşırı (bkz: 7. Bölüm) araştırma olanaklarından en büyük ölçüde yararlanmak, saha çalışmalarını tamamlayıp yayımlamak ve bir an önce akademik hayata dönmek idi. Dış yardım projelerinin önemli ve yüksek kadroları, kısa zamanda, *uzman teknisyenler*'le doldurulduğu. Gelişen ülkelerde, sosyal hizmet akademileri, sosyal siyaset kürsüleri ve toplum kalkınması enstitüleri kuruldu. Ulusal ve uluslararası kalkınma projelerinin koordinasyonu, yeni ulusal örgütleri gerektirdi. Koordinasyon Bakanlıkları ve Devlet Planlama Örgütleri tavsiye edildi. Bütün bu kuruluşlar, uygulamalı antropolojiye dayanan ya da *dayanması gereken* işler yapıyorlardı. Fakat, akademisyenlerin uygulama ve yürütme görevlerinden uzak durmayı yeğlemeleri karşısında, planlama ve uygulama yetkileri, maliyecilere, iktisatçılara ve plancılara verildi. Kuram ile uygulama arasındaki *uçurum* bir türlü aşılamıyor, kapatılamıyordu. Antropologların bu çeşitli görevlerden uzak durmalarının nedenleri kesinlikle bilinemiyor. Ancak, şu kadarı söylenebilir ki, dünya çok hızlı değişiyordu ve antropologlar ne *nicelik* (sayı) ne de *nitelik* yönünden kendilerini bekleyen görevleri yapmaya hazır değillerdi. Sosyal/kültürel değişmeyi bir olgu olarak biliyor ve öğretiyorlar, fakat planlı, programlı ve süratli bir kalkınmanın ön koşulları-

nı ve onun yaratacağı sorunları bilmiyorlardı (Cochrane, 1971:7). Bu yetersizliği kabul etmektense, geleneksel olarak bildikleri işi yapmayı, uygulamadan uzak kalıp ders vermeyi, araştırmayı ve doktoralı öğrenciler yetiştirmeyi tercih ettiler[4]. Bu koşullar altında, uzun süreli ve geniş ölçekli kalkınma ya da kültür değişmesi programları, kısa süreli ve küçük ölçekli toplum kalkınması ve sosyal çalışma projelerine dönüştürüldü (Kongar, 1972b). Millî savunma ve millî güvenlik sorunlarına ve bu alanlardaki yardımlara öncelik verildi. Dünyanın iki ideolojik kampa ayrılmış olması, bu strateji değişikliğini, içten ve dıştan, destekledi. Antropolojiden, kalkınmanın planlanmasında değil, fakat düzensiz kalkınmanın (değişmenin) sebep olduğu yan sorunların çözümünde yararlanılmak istendi[5]. Oysa, antropoloji iyileştirici bir meslek değildi. Bu görevin tekniği ve ilkeleri antropologlarca bile henüz yeterince bilinmiyordu.

Sonuç olarak, Batının güçlü ülkeleri, yoksulluğa, fakirliğe ve sefalete, kısaca dünya çapındaki "fırsat eşitsizliği"ne savaş açtıklarında; antropologlar ön safta değillerdi. Gelişen, gelişmeye çalışan ülkelere gönderilen uzmanlar, saha çalışmalarını, Brooklyn'de, Birmingham'da ya da Ottawada yapmışlardı. (Cochrane, 1971:8). İktisatçılar, kalkınma örgütlerinin liderleri oldular. Mühendisler, hekimler, hukukçular, maliyeciler ve eğitimciler onları izledi. Uluslararası yardım ve kalkınma kuruluşlarında, bugün, her zamandan daha az sayıda antropolog bulunmaktadır (Foster, 1969:217).

Toplumlararasındaki yardım alışverişinin yol açtığı gerginlikler, güçlükler ve sorunlar, bunların siyasal ve sosyo psikolojik sonuçları yeterince incelenmedi (Güvenç, 1969). Yapılan incelemeler yayımlanmadı. Yayımlananlar iyi anlaşılmadı.

Antropolojiden Neler Beklenebilir?

Çok hızlı değişen bir dünyada, sosyal ve kütürel değişme sürecini, değişmenin *nedenleri*'ni ve *nasıl*'ını inceleyen bir bilim

(4) Kuram-pratik ayrılığı ve üniversitelerin sosyal sorunlar karşısındaki yetersizliği için bkz: (Güvenç *«Türkiye'de Devlet Üniversite İlişkileri*, 1970b).

(5) Gecekondu önleme, halk sağlığı, nüfus kontrolu, sosyal çalışma projeleri gibi. «Düzensiz kalkınma» için bkz: Wilson, 1945'e.

dalının önemli bir rolü ve sorumluluğu olmalıdır (Güvenç 1976). Yüz yıllık bir geçmişe sahip olan bu genç disiplinin öğrencileri ve üyeleri, bugün için, kendilerinden beklenen görevleri yapmaya, kendilerine verilmek istenen sorumlulukları yüklenmeye hazır bir yeterlik düzeyinde görünmüyorlar. Önümüzdeki 10-15 yıllık dönemde, antropoloji, uygulamaya daha fazla önem ve ağırlık vererek, ondan beklenen görevleri yapabilecek duruma gelebilir. Bu arada, antropolojiyi bekleyen başka görevler olacaktır. Antropologlar, kendi yapmak istemedikleri hataları, öteki bilim ve meslek adamlarının işlemesine engel olabilirler.

Antropoloji, bir yan disiplin ya da bir hizmet birimi olarak, idarecilerin, plancıların, politikacıların, ekonomistlerin, iş çevrelerinin, eğitimcilerin, hukukçuların, mühendislerin ve askerlerin önemli politika kararlarında, onlara yardımcı olabilir. Antropologların danışman olarak katıldığı örgütlerarası bürokratik koordinasyon (eş güdüm) kurulları aracılığıyla bu hedefe varılamayacağı, 1950-70 dönemindeki başarısız deneme ve çabalardan anlaşılmıştır. Geriye, adı geçen bilim, meslek ve hizmet dallarında eğitilen uzmanların, antropolojik görüş, yorum ve değerlendirme açısına sahip olarak yetiştirilmesi kalıyor. Lisans üstü ve doktora eğitimi düzeyinden başlayıp, giderek lisans ve orta öğretim düzeyine inmek suretiyle, ülkenin ve ülkelerin yönetici kadrolarına antropolojik bir görüş ve bilinç kazandırılabilir. A.B.D.'de orta öğretim düzeyinde antropoloji öğretiminin denemeleri yapılmakta ve öğrencilere kültür teorisinin kavram, ilke ve süreçleri öğretilmektedir. Yapılan ilk denemeler, iyi hazırlanmış bir programla, bunun yararlı olabileceğini göstermiştir[6].

Antropoloji Neler Yapabilir?

Bu amaçla, ilk hedef olarak, lise ve ortaokullar için yetiştirilen sosyal bilim öğretmenlerinden bir "antropoloji sertifikası" istenmeli ve yapılması düşünülen orta öğretim reformunda, antropoloji derslerine yer verilmelidir. Bu ileri adım, bağımsız bir antopoloji dersi koymak yerine, tarih, coğrafya, biyo-

(6) Colorado eyaletinin orta öğretim sisteminde 1965'lerde denenen, ve ABD Millî Bilim Vakfının desteklediği «İnsanbilimleri Öğretim Projesi» *(Man: A Course of Study).*

loji, jeoloji ve sosyoloji gibi temel bilimlerin (bkz: 3. Bölüm: 67) antropoloji, kültür tarihi ve kültür kuramı çerçevesinde yeniden düzenlenmesiyle de gerçekleştirilebilir. Teknik Üniversitelerimizin mimarî fakültelerinin ilk sınıflarıyla, tıp öncesi hazırlık (FBK) sınıflarına insan bilimine, antropoloji) giriş dersleri konmuş bulunuyor. Bu, sağlıklı bir gelişmenin başlangıcıdır. Yeterli sayıda ve yetkili öğretmenler yetiştirildiğinde, benzer derslerin, hukuk, siyasal bilim, mühendislik, idarî bilimler fakültelerinin ve askerî akademilerin programlarına konması yararlı olacaktır. Orta ve yüksek öğretimdeki tarih öğretiminin değerlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi yapılırken, insan bilimini yeni bir seçenek olarak düşünmenin zamanı gelmiştir. Disiplinlerarası ve çok disiplinli öğretim yöntemlerinin denendiği, hatta uygulandığı bir çağda[7], tarih, biyoloji ve sosyoloji gibi üç temel bilime dayalı bir antropoloji öğretimi, orta ve yüksek öğretimde varılmak istenen amaçları gerçekleştirecek kestirme ve akılcı bir yol gibi görünmektedir. Antropoloji, en uygun bir disiplinlerarası disiplindir. Öğrencinin tarih, biyoloji, jeoloji, coğrafya, sosyoloji ve psikoloji derslerinde görüp öğrendikleri, antropoloji yardımıyla, insan ve kültür alanında bir bireşime ulaştırılabilir. Uzun süreli değişme ve gelişmeleri öngören böyle bir uygulama gerçekleşinceye kadar, biyoloji, tarih-coğrafya ve sosyal bilim (sosyoloji, psikoloji ve felsefe) öğretmenleri için, üniversitelerimizin antropoloji enstitülerinde, özel seminerler ve kurslar düzenlenebilir.

"Kültür sorunu"nun sadece bir coğrafya, sadece tarih, sadece ekonomi, sadece güzel sanatlar, sadece yönetim (rejim), sadece okul (öğretim), sadece kütüphane, folklor, müzik, devlet tiyatrosu veya sadece bir ideoloji konusu olmadığı, ancak ve ancak bu suretle anlaşılabilecektir. Planlama ve uygulamada, antropologların oynayacağı daha etkili, yetkili ve sorumlu rol, bu yoldan mümkün olabilecektir. Bilimsel bir disiplinin (tıp, hukuk ve mühendislik, gibi) bir meslek haline gelebilmesi için, öteki mesleklerden bilinçli bir isteğin gelmesi şarttır. Bu talebi sağlamanın en kestirme yolu, belki de, adı geçen alanlarda

(7) Bu konudaki son gelişmeler ve Türkiye'deki denemelerin bir değerlendirmesi için bkz: *Interdiciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities.* (CERİ) OECD Publications, Paris: 1972.

yetiştirilen bilim ve meslek adamlarına, antropolojik temel kavramların kazandırılmasından geçer. Toplum hayatının planlama, yasama, yürütme ve yargılama alanlarında, sosyal bilimlere daha işlevsel bir yer vermek istenirse; işe antropolojiden başlamak uzun süreli bir yol ve yatırım gibi gözükebilir. Fakat öteki seçeneklerin sayısı pek fazla değildir. Bu yaklaşımda öteki ülkelerden pek de geri kalmış durumda değiliz.

IV. EKLER

EK: A

Kültür Sınıflaması Denemeleri*

Arkeoloji ve sosyal (kültürel) antropoloji gibi insanbilimlerindeki temel kavramlardan birisi, belki de en önemlisi, *Kültür'dür*. Tarih boyunca kaç tip ya da tür kültür olduğu, bugün ne çeşit "kültür"ler bulunduğu, antropoloji tarihinin ve kültür kuramının ana konularından birisidir. Bugüne kadar yapılagelen sınıflama denemelerinde, çoğunlukla "doğa tarihi" yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Bu denemelerin özetine geçmeden önce, doğal tarihi yöntemi üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Doğa Tarihi Yöntemi

Doğa tarihi yönteminin ilkeleri ya da doğa tarihçisinin yaptığı iş şöylece özetlenebilir. Doğa tarihçisi:

(1) Gözlem yaparak veri toplar;
(2) Topladığı verileri sınıflar;
(3) Sınıfladığı veriler arasında genel ya da genelleştirilebilecek görevsel nitelikler ve anlamlı ilişkiler arar;
(4) Varsa, bu genel evrensel ilişkilerden kuram ve yasalara ulaşmaya çalışır.

Örnek olarak, organik (inorganik) varlık alanında rastlanan *element*'lerin gözlem ve sınıflamasından *Peryodik Tablo* (Mendellef Cetveli); organik varlık alanındaki bitkisel ve hayvansal canlıların sınıflamasından bir, iki, çok hücreli, sürüngen,

(*) *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1971, Cilt 3, sayı 1, ss. 9-19' dan Hacettepe Üniversitesinin izniyle yeniden basılmıştır. (Güvenç. 1971 c).

omurgalı ve memeli, gibi) biyolojinin evrim kavramı ve Darwin'in evrimle ilgili kuramı ve genellemeleri doğmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar, insanların birey ya da toplum olarak sınıflanmalarında, doğa tarihi yöntemine uymayan, yani sistemli gözlemle veri toplamaya ve bunların sınıflanmasına dayanmayan üç büyük akım görülür. Bunlar biyolojik, teolojik ve felsefî (rasyonalist ya da akılcı) akımlardır. Birbirleriyle bağdaşmayan bu üç akım, aynı soruya verdikleri üç değişik cevapla ortaya çıkmışlardır.

Ortak Soru: "İnsanlar ya da toplumlar neden benzemiyorlar?"
Cevaplar: İnsanlar benzemiyorlar, çünkü:

(1) *"Irkları farklıdır."* (Biyolojik açıklama);

(2) *"Tanrı onları ayrı yaratmıştır."* (Teolojik açıklama);

(3) *"Akıl ve düşünceleri* (zekâları, ruhları) *farklıdır."* (Felsefî açıklama).

Kültür antropologları, insanlararası benzerlik ve farkları, yukardaki değişkenler yerine, insanı yaratan ve insanın yarattığı yeni ve tarihî bir varlık alanı olan "kültür" kavramı ve kuramı (hars, uygarlık, *Geist*) ile açıklamayı denemişlerdir. Bu yaklaşım:

$$\text{İ}_{b,f} = f\ (\text{Kültür})$$

biçiminde yazılabilir ve şöyle okunur: İnsanlararası benzerlik ve farklar, insanın içinde doğduğu ve büyüdüğü kültüre (topluma) bağlı bir işlev (değişken)dir[1].

Bu yaklaşımın kaçınılmaz bir sonucu olarak denilebilir ki, ne kadar çok kültür (toplum) türü varsa, o kadar çok insan tipi olacaktır. "Ne kadar kültür türü varsa?" sorusunu cevaplandırabilmek için, kültürleri sınıflamak; kültürleri sınıflamak için de, sınıflama ölçütlerini bilmek ve belirlemek gereklidir. Bu çalışmada, yakın zamanlardaki kültür sınıflaması denemelerinin tarihî bir özeti ya da görünümü verilmektedir.

(1) Bu konunun daha geniş bir tartışması için bkz: Güvenç, (1970a).

Bazı Ölçütler

Günlük konuşma ve yazılarımızda, eğitim, bilim, yazım ve yayın hayatımızda, bilinçli ya da bilinçsiz, çeşitli sınıflamalar yapar ve bu amaçla bazı ölçütler kullanırız. Bu ölçütlerden birkaçı aşağıda Tablo I'de gösterilmiştir.

Tablo I'de sözü edilen insan ve toplumlardan söz ettiğimizde, çoğunlukla bu insanların ya da toplumların kültürü hatıra gelmez de; Alman Felsefesi, İtalyan Operası, Fransız Resim Sanatı, Türk konukseverliği, Eskimo savaşbilmezliği gibi konulardan söz ettiğimizde, bu toplumların kültürlerini düşünürüz. Oysa, kültür kuramına göre, Tablo I'deki ölçütlerin çoğu kültürel değişkenlerdir. Bu ölçütlerin tümünün kültürel nitelikler olduğu sayıltısından yola çıkarsak, bütün bu ölçütleri içine alan bir kültür sınıflaması var mıdır? Başka bir deyişle "doğal tarih" yöntemini benimseyen bilimciler kültür sınıflamasında hangi ölçütleri kullanmışlardır? sorusuyla karşılaşırız.

TABLO I

İnsanlar, Toplumlar, Kültürler, Kurumlar (Değişkenler)	*Sınıflama Ölçütleri (Kriterler)*
Laponyalı, Akdenizli, Batılı, Doğulu	Coğrafi
Osmanlı, Selçuklu, Romalı, Bizanslı	Tarihi
Avcı, göçebe, tarımcı, sanayici	Ekonomik-teknolojik
Sarı tehlike, *beyaz* sömürgeci, *siyah* köle	Irksal (biyolojik)
Ana soyu, baba soyu, tek veya çok eşli evlilik	Aile tipi
Putperest, Müslüman, Budist, Hıristiyan	Dinsel, teoloji
Japon endüstrisi, İspanyol müziği, Alman askeri, Fransız sanatı	Ulusal
Feodalite, aristokrasi, demokrasi	Yönetimsel ve politika
Köylü, kasabalı, kentli, Parisli	Yerleşme yeri ve büyüklüğü
Okur yazar, meslek okulu mezunu, üniversiteli, aydın	Eğitim düzeyi
Aç, yarı aç ,iyi beslenmiş toplumlar	Sağlık ve beslenme
Gerçekçiler, doğacılar, romantikler	Sanat-estetik
Devrimci, tutucu, gerici vb. gibi.	İdeolojik

Ratzel'in Biçim Ölçütü

Alman etnologu Ratzel, "İnsanın Tarihi" (1885-88) eserinde geliştirmeye çalıştığı "Göç Kuramı" ile ilgili olarak bir "biçim ölçütü" önerir. (Tablo II-A). Eğer, K_1 ve K_2 kültürlerinin etnografyasında, birbirine benzeyen, sırasıyla a_1 ve a_2 örneklerine veya kültürel öğelerine rastlanıyorsa, $K_1 \longleftrightarrow K_2$ arasında bir göç olduğu ve bu kültürlerin birbirlerine benzediği söylenebilir; ancak göçün yönü kesinlikle belirtilemez[2].

Frobenius'un Çokluk Ölçütü

Ratzel'in öğrencisi olan Froebenius, "Afrika Kültürünün Kaynakları" *(Der Ursprung der Afrikanischen Kultur, 1898)* eserinde, K_1 ve K_2 kültürleri arasında bir göç olduğunu söyleyebilmek için biçim kriterinin ($a_1 \sim a_2$) gerekli fakat yetersiz olduğunu ileri sürer[3]. Ayrıca, çok sayıda, başka benzerlikler aranmalıdır ($b_1 \backsim b_2$, $c_1 \sim c_2$, $d_1 \sim d_2$,... $n_1 \sim n_2$ gibi). Eğer bu tip öğesel benzerliklerin sayısı pek çok ise, $K_1 \longleftrightarrow K_2$ sonucuna varılabilir (Tablo II-B).

Graebner'in Tarih Ölçütü

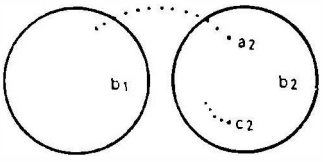
Alman etnologu Graebner, "Etnolojinin Metodu" *(Die Methode der Ethnologie,* 1911) eserinde, Berlin Etnoloji Müzesindeki etnografik malzeme öğeleriyle örneklerini, kültürlere göre değil de, alet ve eşyanın türüne göre sınıflandırdığı zaman, beklenmeyen bir sonuç ve sürprizle karşılaşmıştır. Kültürlere göre sınıflandığı zaman birbirine son derece benzer görünen, veya öyle olduğu sanılan örnekler; eşya türlerine göre sınıflandırılıp bir araya getirildiklerinde, hiç de birbirlerine benzemiyorlardı. Öyle ise, Froebenius'un "Çokluk Kriteri" de yeterli değildir. Kültürlerin sınıflanabilmesi ya da bir kültür alanı (çemberi) içine yerleştirilebilmesi için, her birinin tarihî oluşumunu incelemek gereklidir. Bu yaklaşıma "Kültür Tarihi Yöntemi" ve kullanılan ölçüte de "Tarih Ölçütü" deniyor (Tablo II-C). Bkz: Örnek 1968.

---

(2) «←→» işareti, iki kültür arasındaki göçü belirtmek üzere kullanılmıştır.
(3) «~» işareti, kültürel iki öğe arasında biçim benzerliğini anlatmak üzere kullanılmıştır.

TABLO II

A) RATZEL'İN "BİÇİM KRİTERİ"

Eğer $a_1 \sim a_2$ ise. K_1 ile K_2 arasında kültürel bir göç (alış veriş) yer almıştır denebilir

$\sim$ a_2 ise.

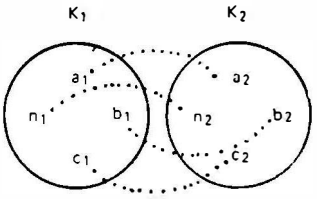
$K_1 \longleftrightarrow K_2$ dir.

B) FROEBENIUS'UN "COKLUK KRITERI"

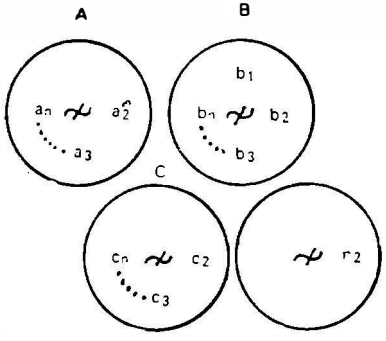
K_1 ile K_2 kültürleri arasında evvelce bir göç olduğuna karar verebilmek için

	Ancak.
$a_1 \sim a_2$	$a_1 \sim a_2$
$b_1 \sim b_2$	$b_1 \sim b_2$
$c_1 \sim c_2$	$c_1 \sim c_2$
$n_1 \sim n_2$	$n_1 \sim n_2$

olması gerekir $K_1 \longleftrightarrow K_2$ dir.

C) GRAEBNER'IN "TARIH KRITERI"

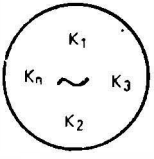
Deney:

Etnografik eşya, benzer olduğu kabul edilen K_1 K_n kültürlerine göre değil de, (A, B, C.... N) eşya kategorilerine göre tasnif edilince, bu eşyanın hiç de benzer olmadığı görülmüş-

	K_1	K_2	K_3	K_n
A	$a_1 \not\sim$	$a_2 \not\sim$	$a_3 \not\sim$	a_n
B	$b_1 \not\sim$	$b_2 \not\sim$	$b_3 \not\sim$	b_n
C	$c_1 \not\sim$	$c_2 \not\sim$	$c_3 \not\sim$	c_n
N	$n_1 \not\sim$	$n_1 \not\sim$	$n_3 \not\sim$	n_n

($\sim$: Benzer!)
($\not\sim$: Benzer değil!)

Kültür Çemberi

Tarihleri ya da tarihi oluşumları benzer olan kültürler bir kültür alanı veya çemberi içine yerleştirilebilir.

Öyle ise sonuç:

Benzer görünen K_1, K_2 K_n kültürlerinin bir kültür çemberi içine yerleştirilebilmesi için, Froebenius'un "Cokluk Kriteri" de yetersizdir. Bu kültürlerin TARİHLERİNİ incelemek gerekir.

İlk Denemeler

Kültür sınıflaması için gerekli olan bu ölçütlerin bulunmasından ve tarihî yaklaşımın zorunlu olduğu üzerindeki bu bilimsel ve deneysel buluştan 150 yıl kadar önce, Fransız tarihçisi Turgot, "Dünya Tarihi" (*Histoire Universelle,* 1750) adlı eserinde, bir kültür sınıflaması yapıyordu. Turgot'ya göre kültürler, o güne kadar,

(1) Avcılık,
(2) Çobanlık, göçebelik ve
(3) Rençperlik

gibi üç büyük teknolojik aşamadan geçmiş bulunuyorlardı[4].

1770'lerde, ünlü biyoloji bilgini ve taxanom Linnaeus, insan ve toplumları ırklarına veya ten renklerine göre sınıflamıştı:

(1) Beyaz derili,
(2) Sarı derili,
(3) Kırmızı derili ve
(4) Siyah derili.

Linnaeus'a göre, her ten renginin kendine özgü davranışsal ve kültürel özellik ve nitelikleri vardı: Sırasıyla, yaratıcılık, uyuşukluk, gelenekçilik ve ilkellik gibi.

Auguste Comte, "Positif Felsefe" *(Cours de Philosophie positive, 1830)* derslerinde, kültürlerin ya da toplumların, tıpkı akıl gibi, üç aşaması üzerinde durur. Bunlar sırasıyla:

(1) Teolojik (mitolojik),
(2) Metafizik (spekülatif) ve
(3) Bilimsel (kanunsal)

dönemlerdir. Bazı toplumlar bu aşamaları geçmişler, diğerleri henüz geçmektedirler. Bir başka deyişle, toplumsal evrim, dünyaya bakışın, onu algılayışın yani aklın bir işlevi ve evrimi sonucudur.

Graebner'in bilimsel "tarih ölçütü"nden en az yarım yüzyıl önceleri filozof Hegel, "Tarih Felsefesi" *(Die Philosophie der*

(4) Endüstri Devrimi (Fransa'da) henüz başlamadığı için, Turgot tarımdan öteye geçemiyor, endüstriden söz etmiyordu.

Geschichte, 1847-48) adlı eserinde, kültür ve insan olgusunun *tarihîliği* üzerinde durmuştu. İnsan, tarihi olan bir varlık alanının ürünüdür. Tarihî bir varlık olan *Geist*'in (kültürün) da aşağıdaki türleri ve kategorileri vardır:

(1) Kişisel (öznel/subjektif) kültür,
(2) Toplumsal (nesnel/objektif) kültür,
(3) Millî kültür
(4) Çağın (zamanın) kültürü ve
(5) Ortak kültür, gibi.

Antropolojik anlamdaki kültür kavramına en yakın düşeni şüphesiz "toplumsal (nesnel/objektif) kültür"dür.

Karl Marx, 1850'lerde yaptığı kültür (toplum) sınıflamasında, tarihî maddeci evrimin 5 aşamadan geçtiğini ve geçeceğini ileri sürer:

(1) İlkel komünal (ortakçı) toplum,
(2) Klasik köleci toplum,
(3) Feodal toplum,
(4) Kapitalist toplum ve
(5) Sosyalist toplum.

İsviçreli hukuk tarihçisi J. J. Bachofen, "Ana Hukuku" *(Das Mutterrecht*, 1861) adlı eserinde, ilkel insanların önceleri bir *heterizm* (cinsel özgürlük) döneminden geçtiğini, sonra anaerkil ve en sonra da babaerkil tipi aile aşamalarına ulaştığını iddia etmiştir. Bu evrim içinde, evlilik biçimi endogami (içten, aileden evlilik)den ekzogamiye (dıştan, başka aileden evliliğe) doğru değişmektedir. Toplumsal evrimi, ailenin evrimine bağlayan bu kuram, bugün artık geçerli sayılmamaktadır.

Bilimsel "kültür" kavramının bugün de geçerli olan bir tanımını veren İngiliz antropologu E. B. Tylor, "İlkel Kültürler" *(Primitive Cultures*, 1871) eserinde, kültürel evrimi animizme (eşyada var olduğuna inanılan ruhun evrimine) bağlıyordu. Bu görüşe göre, toplumlar (a) animatizm, (b) manizm, (c) çok tanrıcılık ve (d) tek tanrıcılık dönemlerinden geçerek "bugün"e ulaşmış bulunuyorlardı. "Bugün," (filozof F. Nietzsche'nin Almanya'da tanrının, o tek Tanrının da, öldüğünü ilan ettiği) 1871 yılına rastlıyordu.

İngiliz filozofu ve sosyologu Herbert Spencer, "Sosyolojinin İlkeleri" *(Principles of Sociology*, 1876) denemesinde, toplumsal evrimciliğin Darwinizme paralel bir bir sınıflamasını yapıyordu. Spencer'e göre, toplumlar: "Basit"ten "karmaşık"a doğru dört aşamalı bir evrim çizgisi üzerinde değişiyorlardı. Bu değişim içinde, merkeziyetçi ve savaşçı toplum biçimleri de yöresel ve barışçı toplumlara dönüşüyorlardı[5].

Kızılderili toplumlar üzerinde saha araştırmaları yapmış olan Amerikalı antropolog L. Morgan, "Antik Toplum" *(Ancient Society*, 1877) adlı eserinde, uygarlık düzeyini ölçüt olarak kullanarak, toplumun evrim dönemlerini şöyle belirliyordu:

(1) Vahşet (avcılık) dönemi,
(2) Barbarlık (göçebelik ve tarım) dönemi ve
(3) Uygarlık (kent) dönemi.

Morgan'ın yukardaki toplum sınıflaması bugün artık geçerli olmamakla birlikte, onun, bu incelemesiyle ortaya attığı ve "soy sop isimlerinin toplumsal yapıyı (ilişkileri) yansıttığı" tezi, bugün özgün ve verimli bir çalışma olarak **değer taşımaktadır**. Bu kurama göre, bir toplumdaki soy **sop sözcükleri,** kültürel yapıyı gösterir ve yansıtır ve **toplumlar soy sop sözcüklerinin** özelliklerine göre de sınıflandırılabilir.

Alman sosyologu Tönnies, "Cemaat ve Cemiyet" *(Gemeinschaft-Gesellschaft*, 1887) adlı eserinde, toplumları (a) cemaat ve (b) cemiyet olarak ikili bir sınıflamaya sokar. Bu sınıflama, Durkheim'in (1898) aynı yıllarda geliştirdiği (a) mekanik (toplum) dayanışma, (b) organik (toplum) dayanışma ilkesine göre toplum sınıflamasına benzemektedir.

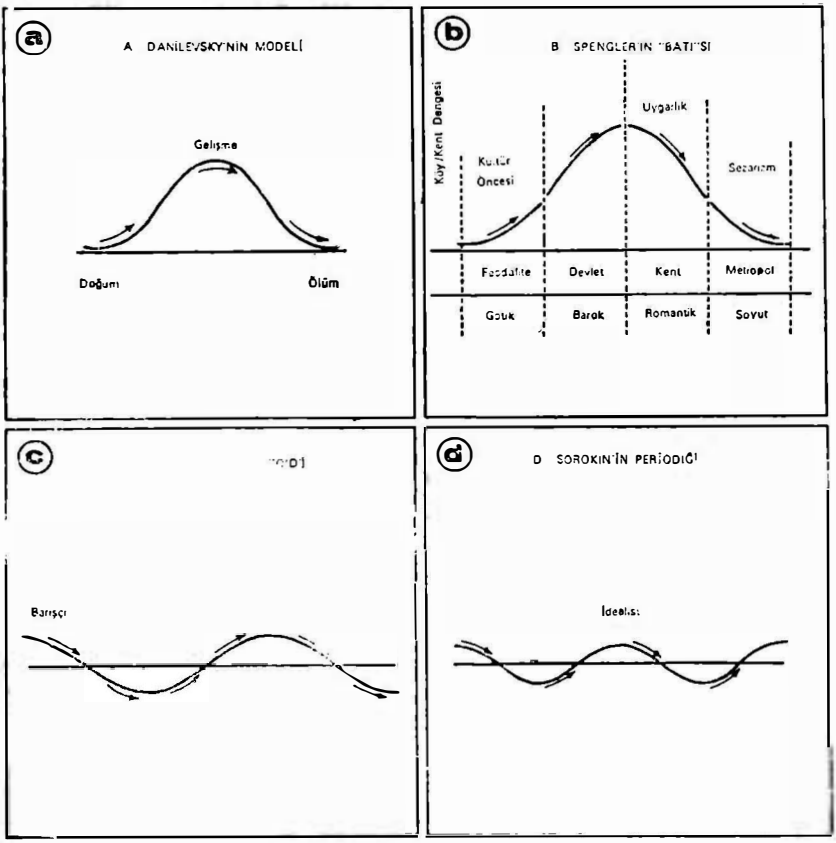
Büyük Tarihsel, Kültürel ve Peryodik Sınıflamalar

Rus tarihçisi Danilevsky, "Rusya ve Avrupa" (1869) eserinde toplumların hayatını, canlı (organik) varlıklarınkine benzeterek, büyük bir sınıflama denemesi yapar (Tablo III - A). Toplumlar, tıpkı canlı varlıklar gibi, doğar, gelişir ve ölürler[6]. Bu genel süreç içinde, üç tip toplum belirir.

(5) Darwinizm'e benzeyen bu tür sınıflamalara, «sosyal evrimcilik» adı veriliyor.

(6) Şüphe yok ki, Danilevsky'nin bu canlı varlık benzetmesi, bu yoldaki ne ilk, ne de sonuncu denemedir. Örnek olarak, İslam tarihçisi ve Coğrafyacı Okula mensup İslam İçtimaiyatçısı İbni Haldun (1332-1401) ünlü *Mukaddime*'sinde canlı varlık benzetmesini kullanmıştır.

TABLO III

(1) Uygarlık kuranlar,
(2) Uygarlık yıkanlar ve
(3) [Uygarlık kuracak ya da yıkacak kadar] yaratıcı ve güçlü olmayanlar.

Romantik bir Alman filozofu olan Spengler, "Batı'nın Çöküşü" (1926) eserinde toplumsal hayatın dönerliği (peryodikliği) üzerinde durur (Tablo III-B). Spengler'e göre, toplumlar köy/kent dengesine ve dinamiğine bağlı olarak,

(1) Kültür öncesi,
(2) Kültür,
(3) Uygarlık ve
(4) Sezarizm (yakıp yıkıcılık)

dönemlerinden geçerler. Bu dört dönem; siyasette, sırasıyle, feodalite, devlet, kent ve büyük kent yönetim biçimlerine; sanat hayatında ise, gotik, barok, romantizm ve soyut (anlamsız) sanat akımlarına tekabül eder.

Schubart, "Avrupa ve Doğu'nun Ruhu" adlı eserinde (1938) peryodik bir toplum tipolojisi yapar. Nietzsche'nin Trajedya'nın Doğuşu'nda ortaya attığı, barışçı-savaşçı (Apollocu-Diyonizik) ikilemesine göre, toplumlar bir tipten diğerine doğru, durmadan dönüşüp durmaktadırlar. Dindar bir dönemden sonra, tipolojiye göre, barışçı ve ahenkli bir toplum döneminin yeniden başlaması gerekmektedir (Tablo III-C).

Sosyolog Sorokin, Sosyal/Kültürel Sistem ya da Süperorganik (1966) tipolojisinde, toplumların sırasıyla (a) akılcı, (b) idealist ve (c) duyuşsal dönemlerden geçtiği tezini ileri sürer (Tablo III-D). Diğer peryodik sınıflamalarda görüldüğü gibi, her duyuşsal dönemden sonra, yeniden, akılcı bir dönem başlamaktadır.

İngiliz tarihçisi A. Toynbee, "Bir Tarih İncelemesi" *(A Study of History,* 1939) denemesinde, uygarlıkların birbirinden bağımsız, peryodik gözükmeyen sentezler olarak ortaya çıktığı görüşünü savunur. Toynbee'ye göre, uygarlıkların doğuşu ve gelişmesi, teknoloji ve ekoloji gibi maddî değişkenlerin yüksek dereceden elverişliğine değil, optimum çevre koşulları altında, küçük bir grubun (nüvenin) yaratıcılığına bağlı bulunmaktadır. Varlık ve zenginlik arttıkça, bu küçük grubun etkisi ve yaratıcılığı azalmakta ve uygarlık parlak dönemini yitirmektedir.

Antropologların Kültür Sınıflamaları

Kültürleri tek tek ve tarihî *(idyografik)* açıdan inceleyip anlamaya çalışan antropologlar, çoğunlukla, kültür sınıflaması denemelerinden uzak kalmışlardır. Bu genel gözlemin dışında kalan üç ünlü isim vardır: R. Benedict, G. Childe ve J. Steward.

Ruth Benedict'in Kültür Örüntüleri

R. Benedict, "Kültür Örüntüleri" (*Patterns of Culture,* 1934) adlı eserinde, kendisi ve başka antropologlar tarafından incelenmiş, 4 kültürü, psikolojik ve psikiatrik ölçülerle 4 sınıfa ayırır:

(1) *Pueblo* (Zuni) kültürü, Apollocudur[7],
(2) *Sioux* kültürü, Dyoniziktir[8],
(3) *Kwakiutl* kültürü, megalo-manyaktır,
(4) *Dobu* kültürü ise paranoyaktır.

Ancak Benedict, bu sınıflamasında, tüketici ve sistematik değildir. Örüntü kuramına göre, başka kültürler başka sınıflara gireceklerdir. Hatta ne kadar kültür varsa, o kadar çok örüntü (kalıp) ve sınıf vardır. Başka bir deyişle, her kültür kendisi bir sınıftır. Benedict, her kütürel bireşimin diğerlerinden farklı olduğunu savunur, fakat bunun nedenini ne sorar, ne de cevaplandırır[9].

Arkeolojik Sınıflama

Arkeolog Gordon Childe, "Kendini Yaratan İnsan" (*Man Makes Himself*, 1951) eserinde, kültürleri yaptıkları ve kullandıkları üretim araçlarına göre sınıflamaktadır. Ona göre kültürler:

(1) Paleolitik (eskitaş),
(2) Neolitik (yenitaş) ve
(3) Endüstri (kent)

aşamalarından geçmişler ve geçmektedirler.

Yerleşme Tipleri

Arkeolog-antropolog J. Steward ise, ünlü (*A Functional Developmental Classification of American High Cultures*, 1948) denemesinde, "tarımsal verim," "nüfus yoğunluğu," "yerleşme örüntüleri," ve sosyal örgütlerin karmaşıklığı" kavramlarının ilişkilerini araştırır. Bu kavramlara göre, her doğal çevre belli bir nüfus yoğunluğuna ve yerleşme biçimine ve her yerleşme biçimi de, karşıt olarak, belli bir örgütlenme (kültür) örüntüsüne tekabül etmektedir. Bu görüşe göre;

$$\text{Kültür} = f\ (\text{Yerleşme örüntüsü})$$

sonucuna varılmakta ve yerleşik kültürler, yerleşme özelliklerine göre sınıflanmaktadır.

(7 ve 8) Apollocu Dyonizik ikilemesi Nietzsche'den alınmıştır. Bkz: *Trajedya'nın Doğuşu.*

(9) Benedickt'in (1934) kitabında yer verdiği şu söylence kültürel farklılığı Tanrıyla açıklar: «Başlangıçta Tanrı, her topluma topraktan bir çanak verdi, hayatını o çanaktan içsin diye.»

Sonuç

Bu denemede kültürlerin yakın tarihimiz boyunca nasıl sınıflandığı konusu tarih önekleriyle özetlenmiştir. Ancak, kültürlerin nasıl sınıflanması gerektiği, ya da en doğru ve geçerlisinin hangisi olduğu sorunu tartışılmamıştır. Denemede, yeni bir sınıflama örneği getirilmediği gibi, kültürlerin tarihî bir varlık alanı olduğu görüşüne de bağlı kalınmıştır.

Okuma Listesi ve Kaynaklar*

Comte, A. (1830) *Cours de Philosophie positive.* (Positif Felsefe Dersleri).
Danilevsky, N. J. (1869) *Russia and Europe* (Rusya ve Avrupa).
Froebenius, L. (1898) *Der Ursprung der Afrikanischen Kultur* Afrika Kültürünün Kaynakları).
Hegel, F. (1837, 1956) *The Philosohy of History.* J. Sibree tercümesi, (Tarih Felsefesi). (Almanca orijinali: *Die Philosophie der Geschichte,* 1837-48).
Schubart, W. (1938) *Europa und die Seele des Ostens* (Avrupa ve Doğunun Ruhu).
Sorokin, P. (1966) *Sociological Theories of Today* (Günümüzün Sosyoloji Kuramları).
Spengler, O. (1926) *Der Untergang des Abendlandes* (Batı'nın Çöküşü).
Toynbee, A. (1939) *A Study of History* (Bir Tarih İncelemesi).
Tönnies, F. (1887) *Gemeinschaft-Gesellschaft* (Cemaat ve Cemiyet).

(*)Not: Bu makalede geçen öteki kaynaklar için genel *bibliyografyaya* bakınız.

EK: B

Tablo 6-1, B

KÜLTÜREL MUHTEVA VE ÖĞELER REHBERİ*

00 KATEGORİSİZ DEĞİŞKENLER

(Diğer kategorilere girmeyenler)

10 GENEL YÖNELİM

101 Tanıtma
102 Haritalar
103 Yer isimleri
104 Sözlük
105 Kültürel özet

11 KAYNAKLAR

111 Kullanılan kaynaklar
112 Baş vurulan kaynaklar
113 Diğer kaynaklar
114 Gözlemler
115 Muhabirler
116 Kitaplar
117 Saha (gözlem) notları

12 YÖNTEMBİLİM

121 Teorik yönelim
122 Pratik hazırlıklar
123 Gözlemler
124 Görüşmeler
125 Anketler
126 Ses kayıtları (bantlar)
127 Tarihi araştırmalar

13 COĞRAFYA

131 Yer
132 İklim
133 Topoğrafya
134 Toprak
135 Mineral yatakları
136 Hayvanlar
137 Bitki örtüsü

(*) Murdock, G.P. ve Arkadaşları, (1965), *Outline of Cultural Materials*, 4. Değiştirilmiş ve 2. Baskısından (ss. iii-x) Türkçeye çevrilmiştir.

14 İNSAN BİYOLOJİSİ

141 Antropoloji
142 Somatoloji
143 Genetik
144 Irksal yakınlık
145 Ontogenetik bilgiler
146 Beslenme
147 Fizyolojik bilgiler

15 DAVRANIŞ VE KİŞİLİK

151 Duyum ve algılama
152 Dürtüler ve duygular
153 Davranış ve değişikliği
154 Uyum süreçleri
155 Kültür kişilik (sistemi)
156 Sosyal kişilikler (roller)
157 Kişilik (karakter)
158 Kişliik bozuklukları
159 Yaşam öyküsü (örnekleri)

16 DEMOĞRAFYA

161 Nüfus
162 Nüfusun yapısı
163 Doğum istatistikleri
164 Doğum hızları
165 Ölüm hızları
166 İç göç
167 Dış göç
168 Nüfus politikası

17 TARİH VE KÜLTÜR

171 Dağılma (yayılma)
172 Arkeoloji
173 Geleneksel tarih
174 Tarihi inşa
175 Yazılı tarih
176 Keşifler ve yaratıcılık
177 Akkültürasyon
178 Sosyal-kültürel değişme eğilimleri

18 TÜM KÜLTÜR

181 Moral (ahlak)
182 Fonksiyon
183 Kurallar
184 Kültürel katılma
185 Kültürel hedefler
186 Kendine yönelme (Etnosantrizm)

19 DİL

191 Konuşma dili
192 Sözlük
193 Gramer, sentaks
194 Fonoloji (sesbilim)
195 Üslup
196 Anlam bilimi
197 Anlamsal ilişkiler
198 Diller (lehçeler)

20 HABERLEŞME

201 Jestler ve işaretler
202 Haberin ulaştırılması
203 Haberin yayılışı
204 Basın
205 Posta
206 Telefon ve telgraf
207 Radyo ve TV
208 Kamuoyu

21 KAYNAKLAR

211 Çoğalıma araçları
212 Yazı dili
213 Basım işleri
214 Yayım
215 Fotoğraf
216 Ses kayıtları
217 Arşivler ve kütükler
218 Yazı ve baskı malzemesi

22 BESİN KAYNAKLARI

221 Yıllık üretim takvimi
222 Toplama
223 Tavukçuluk
224 Avcılık
225 Deniz avcılığı
226 Balıkçılık
227 Balıkçılık malzemesi
228 Deniz Endüstrisi

23 HAYVANCILIK

231 Evcil hayvanlar
232 Uygulamalı veterinerlik
233 Otlatma
234 Süt ve süt ürünleri
235 Kümes hayvancılığı
236 Yan ürünler
(et, kemik ve sakatat gibi)

24 TARIM

241 Toprağı sürme
242 Tarım bilgileri
243 Tahıl üretimi
244 Sebze üretimi
245 Ormancılık
246 Hayvan kesimleri
247 Çiçekçilik
248 Dokuma (pamuk, keten)
249 Özel ürünler

25 BESİN TEKNOLOJİSİ

251 Depolama ve saklama
252 Hazırlama
253 Et paketleme
254 Soğuk depolama
255 Konserve endüstrisi
256 Kavurma
257 Kurutma
258 Pastırma

26 BESİN TÜKETİMİ

261 Açılığın giderilmesi
262 Diyet ve yiyecekler
263 Baharat
264 Yemekler
265 Beslenme hizmetleri
266 Kanibalizm (yamyamlık)
(kendi türünü yeme)

27 İÇKİ, İLAÇ VE KEYİF VERİCİLER

271 Su ve susuzluk
272 Alkoslüz içkiler
273 Alkollü içkiler
274 İçki endüstrileri
275 Meyhaneler
276 Narkotikler
277 Tütün
278 İlaçlar ve Eczacılık

28 DERİ, DOKUMA VE TUHAFİYE

281 Dericilik
282 Deri endüstrisi
283 Urgancılık
284 Örmecilik
285 Hasır ve sepetçilik
286 Dokuma ürünleri
287 Dokunmamış ürünler
288 Tekstil
289 Kâğıt endüstrisi

29 GİYİM KUŞAM

291 Normal giyim eşyası
292 Özel giyim eşyası
293 Kişisel aksesuvarlar
294 Giyim eşyası üretimi
295 Özel giyim eşyası üretimi
296 Elbisc temizleme ve onarımı

30 SÜS EŞYASI

301 Süs eşyası
302 Tuvalet müstahzaratı
303 Tuvalet eşyasının üretimi
304 Tadil
305 Güzellik uzmanları
306 Ziynet eşyası üretimi

31 DOĞAL ZENGİNLİKLER

311 Toprağın kullanılması
312 Su kaynakları
313 Kereste ve tomruk
314 Orman ürünleri
315 Petrol ve gaz kuyuları
316 Madencilik ve ocakçılık
317 Maden ve mineral yatakları

32 MALZEME ÜRETİMİ

321 Ahşap malzeme
322 Ahşap inşaat
323 Seramik malzeme
324 Taş malzeme
325 Metal malzeme
326 Çeşitli maden zanaatları
327 Demir ve çelik
328 Metal endüstrileri

33 İNŞAAT

331 İnşaat endüstrisi
332 Toprak kazma işleri
333 Duvarcılık
334 Çelik inşaatçılık
335 Doğramacılık
336 Sıhhî tesisatçılık
337 Elektrik tesisatı
338 Çeşitli yapı sanatları
339 Malzeme üretim endüstrisi

34 YAPILAR

341 Mimarlık
342 Meskenler
343 Mesken-dışı yapılar
344 Kamu yapıları
345 Dinlenme (tatil) yapıları
346 Ticaret yapıları
347 Endüstri yapıları
348 Tarihi yapılar

35 YAPILARIN İŞLETME VE BAKIMI

351 Bahçe
352 Eşya (mobilya)
353 Tefriş (donatım)
354 Isıtma ve aydınlatma
355 Çeşitli tesisat
356 Ev yönetimi (işletme)
356 İç hizmetler

36 YERLEŞMELER

361 Örüntüler (biçimler)
362 Konutlar
363 Yollar ve trafik
364 Kanalizasyon
365 Kamu kuruluşları
366 Ticari kuruluşlar
367 Parklar
368 Çeşitli kentsel kuruluşlar
369 Kent ve köy hayatı

37 ENERJİ VE ENDÜSTRİ

371 Enerji kaynakları
372 İtfaiye
373 Aydınlatma
374 Isıtma
375 Isı santralları
376 Su
377 Hidro-elektrik santrallar
378 Atom enerjisi
379 Diğer enerji kaynakları

38 KİMYA ENDÜSTRİSİ

381 Mühendislik hizmetleri
382 Petrol ve kömür
383 Lastik endüstrisi
384 Sentetikler
385 Pet-kim ürünleri
386 Boya sanayii
387 Gübre sanayii
388 Sabun ve deterjanlar
389 Patlayıcı maddeler

39 AĞIR SANAYİ

391 Takım tezgâhları
392 Makine endüstrisi
393 Elektrik endüstrisi
394 Isıtma ve aydınlatma
395 Optik endüstrisi
396 Tersaneler ve doklar
397 Demiryolu endüstrisi
398 Otomotif endüstrisi
399 Uçak endüstrisi

40 MAKİNELER

401 Makinistler
402 Endüstri makineleri
403 Elektrik makineleri
405 Ölçme ve kayıt aletleri
406 Ulaştırma makineleri
407 Tarım makineleri

41 ARAÇ VE GEREÇLER

411 Silahlar
412 Genel aletler
413 Özel aletler
414 Çeşitli hırdavat
415 Gereçler
416 Kap kacak
417 Apareyler (cihazlar)

42 MAL-MÜLK

421 Mülkiyet sistemi
422 Taşınır mallar
423 Taşınmaz mallar
424 Tüzel haklar
425 Satınalma ve satma
426 Ödünç verme
427 Kiraya verme
428 Miras (intikal)
429 Yönetim ve kontrol

43 DEĞİŞ TOKUŞ

431 Hediye alışverişi
432 Satın alma ve satma
433 Üretim ve ikmal
434 Gelir ve istek
435 Fiyat ve değer
436 Değişim ortamı
437 Alışveriş (çarşı, piyasa)
438 İç ticaret
439 Dış ticaret

44 PİYASA

441 Ticaret
442 Toptancılık
443 Perakendecilik
444 Piyasa araştırması
445 Hizmetler kesimi
446 Komisyonculuk
447 Reklamcılık

45 FİNANSMAN

451 Muhasebe
452 Krediler
453 Bankacılık
454 Tasarruf ve yatırımlar
455 Borsa spekülasyonları
456 Sigortacılık
457 Sarraflık (kambiyo)
458 İş ve piyasa mevsimleri

46 *İŞLER VE İŞÇİLER*

461 İş ve tatil günleri
462 Cinsiyete göre iş bölümü
463 Uzmanlık, sanatkârlık
464 İşçi ve işveren
465 Gündelikler ve ücretler
466 İşçi-işveren ilişkileri
467 İşçi örgütleri (sendikalar)
468 Toplu sözleşme

47 *TİCARİ VE ENDÜSTRİYEL ÖRGÜTLER*

471 Anamal ve mülkiyet
472 Özel girişimler
473 Şirketler
474 Kooperatifler
475 Kamu iktisadi kuruluşları
476 Yardımlaşma
477 Rekabet
478 Denetim
479 Ticaret ve sanayi odaları

48 *TURİZM VE ULAŞIM*

481 Hareket ve vasıtalar
482 Yük taşıma
483 Ulaştırma şirketleri
484 Seyahat
485 Turizm acenteleri
486 Yollar
487 Ambarcılık
488 Taşımacılık

49 *KARA ULAŞIMI*

491 Karayolları
492 Hayvanla taşıma
493 Araçlar
494 Karayolu ulaşımı
495 Yardımcı ulaşım
496 Demiryolları
497 Demiryolu ulaşımı
498 İstasyon ve terminaller
499 Kara ve demiryolu inşaatı

50 *DENİZ VE HAVA YOLLARI*

501 Gemiler
502 Gemicilik
503 Deniz ve su yolları
504 Limanlar
505 Deniz ulaşımı
506 Hava araçları
507 Havacılık
508 Alan işletmeleri
509 Havayolu ulaşımı

51 *HAYAT STANDARDI*

511 Haya standardı
512 Günlük işler
513 Uyku
514 Temizlik
515 Kişisel sağlık
516 Belli bir dönemdeki durum
517 Boş zamanları değerlendirme

52 *DİNLENME*

521 Sohbet
522 Güldürü (mizah)
522 Özel meraklar *(hobby)*
524 Oyunlar
525 Kumar
526 Atletizm
527 Hafta sonu ve bayramlar
528 Tatiller
529 Dinlenme olanakları

53 *GÜZEL SANATLAR*

531 Dekorasyon
531 Grafik (plastik) sanatlar
533 Müzik
534 Müzik aletleri
535 Dans-oyun
536 Tiyatro
537 Güzel konuşmalar
538 Edebiyat
539 Güzel yazılar

54 EĞLENCE

541 Seyir sanatları
542 Ticari sporlar
543 Sergiler
544 Konferanslar
545 Konserler
546 Sinema
547 Gece kulüpleri
548 Kanun dışı örgütler
549 Dinlendirici eğlendirici programlar

55 BİREY VE HAREKETLİLİK

551 Kişisel isimler (lakap)
552 Hayvan ve eşya isimleri
553 Takma isimler
554 Statü, rol ve rütbe
555 Yetenekler
556 Servet kazanma
557 Sahtekârlığın güçlenmesi

56 TABAKALAŞMA

561 Yaş grupları (akranlar)
562 Cinslerin durumları
563 Etnik tabakalaşma
564 Kastlar
565 Sınıflar
566 Kölelik
567 Esirler
568 Gecekondular
569 İşçiler

57 KİŞİLERARASI İLİŞKİLER

571 Sosyal ilişkiler ve gruplar
572 Dostluk
573 Klikler (hizipler)
574 Misafirlik, konukseverlik
575 Dinsel dayanışma
576 Görgü
577 Etnik (davranış) farkları
578 Grup-içi çatışmalar
579 Başkaldırma

58 EVLİLİK

581 Evliliğin temeli
582 Evliliğin düzenlenmesi
583 Evlilik biçimi
584 Evliliğin kurulması
585 Evlilik töreni (nikâh)
586 Sona erdirilmesi
587 İkincil evlilikler
588 Yasa dışı ilişkiler
589 Evlilikten kaçma

50 AİLE

591 Ailenin yaşadığı yer
592 Hane halkı
593 Aile ilişkileri
594 Nükleer (çekirdek) aile
595 Poligami (çok eşlilik)
596 Geniş aile
597 Çocuk (evlatlık) edinme

60 AKRABALIK

601 Akrabalık sözcükleri
602 Akrabalık ilişkileri
603 Büyükler, torunlar
604 Amca ve yeğen akrabaları
605 Kuzenler, yeğenler
606 Kayınlar
607 Kayınbirader ve yengeler
608 «Sanki» akrabalıklar
609 Akraba olmayanlara karşı tutum ve davranış

61 AKRABALIK GRUPLARI

611 Soy bilme kuralları
612 Hısım ve yakınlar
613 Soy çizgisi (ağacı)
614 Kardeşler
615 Soy sop, sülale
616 Yarımlar *(moitiés)*
617 İki soylu gruplar
618 Klanlar
619 Kabile (aşiret) ve mülkiyet

62 MAHALLE (SEMT) KÖY

621 Mahalle yapısı
622 Muhtar
623 İhtiyar heyeti (kurul)
624 Yerel memurlar
625 Polis
626 Sosyal kontrol
627 Grup-içi hukuk
628 Gruplararası hukuk

63 MEKÂNDA ÖRGÜTLENME

631 Mekân (yerleşmeler)
632 Kasabalar
633 Kentler
634 Kazalar
635 İller (vilâyet)
636 Bağlı bölgeler

64 DEVLET

641 Vatandaşlık
642 Anayasa
643 Başkanlık
644 Başbakanlık
645 Kabine (hükümet)
646 Parlamento
647 Yönetim kuruluşları
648 Dış ilişkiler
649 Yargı örgütleri

65 HÜKÜMET

651 Vergilendirme
652 Kamu giderleri
653 Kamu hizmetleri
654 Araştırma ve geliştirme
655 Kamu girişimleri
656 Kamu mevzuatı
657 Milli güvenlik
658 Milli eğitim
659 (Diğer) hükümet görevleri

66 SİYASAL DAVRANIŞ

661 Sömürme, kullanma
662 Entrika
663 Hizmetler
664 Baskı grupları
665 Partiler
666 Seçimler
667 Siyasal gruplar
668 Siyasal hareketler
669 Devrimler

67 HUKUK

671 Hukuki normlar
672 Hukuki sorumluluk
673 Hatalar
674 Suçlar
675 Kontrat ve anlaşmalar
676 Kurumlar

68 CÜRÜM VE CEZA

681 Müeyyideler (yaptırımlar)
682 Cinayet
683 Kişiye karşı suçlar
684 Cinsiyet ve evlilik suçları
685 Mal ve mülke saldırı
686 Vecibelerin yerine getirilmemesi
687 Devlete karşı suçlar
688 Toplu (kamu) suçları

69 YARGI SİSTEMİ (ADALET)

691 Kanuna sığınma
692 Yargı gücü
693 Yargı, kuruluş ve kadrosu
694 Adli kovuşturmanın işleyişi
695 Dava
696 Yargı (mekanizmasının) işlemesi
697 Hapishaneler, hapis cezası
698 Özel mahkemeler
699 Cezalar

70 SİLAHLI KUVVETLER

701 Askeri kuruluşlar
702 Askere alma ve eğitim
703 Disiplin ve moral
704 Kara kuvvetleri
705 Menzil komutanlıkları
706 Deniz kuvvetleri
707 Hava kuvvetleri
708 Jandarma

71 ASKERİ TEKNOLOJİ

711 İstihkâm sınıfı
712 Askeri tesisler (üsler)
713 Ordonat (ordu donatım)
714 Üniformalar
715 Askeri araçlar
716 Savaş gemileri
717 Savaş uçakları
718 Askeri teçhizat
719 Savaş endüstrisi

72 SAVAŞ

721 Savaş açma
722 Savaş hazırlığı (seferberlik)
723 Strateji
724 İkmal ve lojistik
725 Taktik
726 Savaş
727 Savaş sonrası
728 Barış yapma
729 Savaş emeklileri

73 SOSYAL PROBLEMLER

731 Felaketler, âfetler
732 Sakatlar, uzuv eksikliği
733 Alkolizm, esrarkeşlik
734 Kötürümler
735 Yoksullar
736 Düşkünler (bağımlılar)
737 Yaşlılar

74 ZENGİNLİK VE SOSYAL HİZMETLER

741 Yardım kuruluşları
742 Tıp araştırmaları
743 Hastane ve Klinikler
744 Halk sağlığı ve korunma
745 Sosyal sigorta
746 Kamu yardımları
747 Özel yardım kuruluşları
748 Sosyal hizmetler

75 SAĞLIK, HASTALIK VE TIP

751 Koruyucu hekimlik
752 Sakatlıklar
753 Hastalıkların açıklaması
754 Büyü
755 Muska ve cin tedavisi
756 Ruh hekimliği
757 Tıbbi tedavi
758 Tıbbi bakım
759 Tıbbi personel

76 ÖLÜM

761 Hayat ve ölüm kavramı
762 Hayatına son verme
763 Ölüm
764 Cenaze töreni
765 Yas tutma
766 Değişik davranışlar
768 Ölüme intikal
769 Ölü kültü (ölüye tapma)

77 DİNİ İNANÇLAR

771 Genel dini davranış
721 Kozmoloji
773 Mitoloji
774 Ruhçuluk
775 Öbür dünyacılık
776 Tanrıların ruhu
777 Şans ve talih
778 Kutsal yerler ve eşya
779 Kutsal sistemler

78 DİNİ KURULUŞLAR

781 Pratik ve uygulama
782 Af dileme, sığınma
783 Günah çıkarma, affetme
784 Yasaklar
785 Ritüeller (tören kuralları)
786 Eski tanrılara gizli tapma
787 Gaipten haber verme
788 Ritüeller (tören kuralları)
789 Büyü

79 DİNİ KURULUŞLAR

791 Hokkabazlar
792 Ermişler
793 Hocalar, imamlar
794 Cemaat
795 Gruplar (tarikatlar)
796 Kurumlaşmış törenler
797 Misyonerler
798 Dini cezalar

80 SAYILAR VE ÖLÇÜLER

801 Sayı bilgisi
802 Sayılar
803 Matematik (ölçme)
804 Vezinler ve ölçüler
805 Zamanın ölçülmesi
806 Paranın ölçülmesi
807 Toprağın ölçülmesi

81 KESİN BİLGİ

811 Mantık
812 Felsefe
813 Bilimsel yöntem
814 Beşeri incelemeler
815 Saf bilim
816 Uygulamalı bilim

82 DOĞA VE İNSAN KONUSUNDA YAYGIN BİLGİ

821 Hava
822 Fizik
823 Coğrafya
824 Botanik
825 Zooloji
826 Anatomi
827 Fizyoloji
829 Sosyoloji

83 CİNSİYET

831 Cinsellik
832 Cinsel uyarma, uyarılma
833 Cinsel birleşme
834 Cinsel kısıtlamalar
835 Akrabalık ilişkilerinde
836 Evlilik-öncesi ilişkiler
837 Homoseksüellik
838 Cinsel davranışlar

84 ÇOĞALMA

841 Âdet görme
842 Gebe kalma
843 Gebelik
844 Doğum
845 Zor ve güç doğumlar
846 Doğum sonrası bakım
847 Düşük, düşürme, bebek öldürme
848 Yasa dışı bebekler, çocuklar

85 BEBEK VE ÇOCUK

851 (Çocuğun) toplumsal yeri
852 Çocukluk çağı törenleri
853 Bebeğin beslenmesi
854 Bebek bakımı
855 Çocuk bakımı
856 Çocuk gelişmesi
857 Çocukluk faaliyetleri (oyunlar)
858 Çocukların toplum içindeki yeri

86 TOPLUMSALLAŞTIRMA

861 Öğretim teknikleri
862 Memeden kesme
863 Temizliğe alıştırma
864 Cinsel eğitim
865 İstediğini elde etme
866 Bağımsızlık eğitimi
867 Görgü eğitimi
868 Becerilerin öğretilmesi
869 İnançların öğretilmesi

87 EĞİTİM

871 Eğitim sistemi
872 İlk öğretim
873 Genel eğitim
874 Mesleki öğretim
875 Öğretmenler
876 Eğitim kuramı, yöntemler
877 Değerlendirme
878 Yüksek öğretim

88 DELİKANLILIK, ERGİNLİK VE YAŞLILIK

881 Buluğa erme, eriştirme
882 Delikanlıların statüsü
883 Delikanlılık örgütleri
884 Çoğunluk
885 Erginlik çağı
886 Yaşlılık
887 Yaşlıların hayatı
888 Yaşlıların görevleri

EK: C

*Metot**

"İşte Hayat" ilk kez Büyük San Juan'daki dört gecekondu mahallesinden seçilen yüz aile ve bunların New York şehrindeki yakınları üstüne yapılan inceleme serisinin ilk kitabıdır. Bu incelemenin başlıca hedefi San Juan'daki gecekondu yaşamını anlayabilmek, yeni bir yaşama alışabilmenin sorunlarını ve New York'a göç eden ailelerde meydana gelen değişiklikleri incelemek, aile konulu derin bir çalışma üstünde karşılaştırmalı edebiyat yapabilmek, aile hakkında yeni bilgiler edinebilmek için yeni organizasyon yöntemleri bulmak, en sonunda da kültür ve yoksulluk kavramını Meksika ve Porto Riko' da elde ettiğim bilgilerle kıyaslayarak bir deneme ve süzgeçten geçirmektir. Büyük San Juan'daki yüz aile belirli ekolojik, ırk, sosyo ekonomik ve din ayrılıkları göz önünde tutularak seçilmiştir. Eski ve yeni, okyanus kıyısı ya da karada, içinde zenciler ve beyazların hatta özellikle *Pentecost* ve *Evangelist* protestanların bu arada da katoliklerin yaşadıkları gecekondu mahalleleriydi bizim araştırma konumuz.

Aileleri seçerken en önemli ölçümüz dar gelirli, New York'ta yakınları bulunan ve çalışmalarımıza istekle yardım edecek olanlardı. En yoksul aileleri kamu hizmetlerinde çalışan işçilerin yardımıyla bölgesel "barrio"[1] komiserlerine sorarak bul-

---

(*) Antropolog Oscar Lewis'in *İşte Hayat* adlı belgesel romanının «Metot» bölümünden alınmıştır. (Sayfa: xv. xxiv) Türkçeye çeviren: Vahit Çelikbaş. Istanbul: E- Yayınlarının izniyle yeniden basılmıştır.

(1) Komiser ya da müfettiş Halk Partisinde çalışmakta, aynı zamanda da belediye memuru görevi yapmaktadır. Komiser, Şehir Meclisi, bölgesel siyasi partiler ve *«barrio»* arasında bir bağlantı memuru işi görür.

duk. Ön keşif araştırmalarımızda gecekondular içinde çok belirli olanlara rastladık; bu hayret verici bir şeydi. Bir kısım ailelerin epeyce geliri vardı, hatta bunlar lüks mallar olan buzdolabı, televizyon, çamaşır makineleri ve hatta otomobillere sahiptiler. Başlıca ilgimizi çekenler dar gelirli aileler olmasına rağmen her gelir grubundan olan ailelerden örnekler vermeye karar verdik. Böylece daha sonra dar gelirlilerle yüksek gelirlileri karşılaştırabilecek ve yükseliş nedenini araştırabilecektik.

New York'lu akrabalarla konuşmak ve onları bulmak hem zaman alıyor hem de başladığımız işi yavaşlatıyor, gelişmesine engel oluyordu. Porto Riko'daki beş gecekondu mahallesinde oturan ailelerle çalışmakta kazancımız vardı. New York'ta ise aileler Coney Island ve Bronx'a kadar her yere dağılmışlardı. Hem sonra, çalıştıkları için New York'dakilerin boş vakitleri azdı ve üstelik bize karşı da kuşkulu davranıyorlardı. Bu araştırmalardaki güçlük ve bize yardım edenlerin sayısının sınırlı oluşu nedeniyle New York'ta daha az aile ve aile grupları üstünde çalışma yapmaya karar verdik. Üstelik bu çalışmalarımız daha da derin olacaktı.

Bu incelemede kullanılan metodlar, sosyoloji, psikoloji ve antropolojideki geleneksel tekniklerin bir karışımıdır ve anketler, konuşmalar, gözlemler, biyografiler, tüm aile çalışmaları ve Tematik Algı, Rorschach ve Cümle Tamamlanması gibi psikolojik testlerdir. Projenin yeni bir yanı da önceki çalışmalarımda, aileleri üstünde inceleme yaptığım iki alt tabakadan Meksikalıyı araştırmalarımda yardımcı olarak kullanmamdır. Bu yardımcılarım bana Porto Riko gecekondu kültürünün Meksikalı açısından görünümünü verdiler ve Meksika ile Porto Riko alt tabaka kültürleri arasındaki farkları gösterdiler. Örnek olarak seçtiğimiz her aileye dört ana program uyguladık. Bu programlar ve yerleştirilmesi, belli başlı ev eşyaları listesi, çocukluk çağını aşanların nerede oturdukları ve nerede çalıştıkları, New York'a göçleri hakkında bilgi edinmeyi kapsıyordu.

Bu sorulara ek olarak da beş yüzden fazla soruyu kapsayan on beş program daha uygulanmıştır. Sorular şu konularla ilgilidir: Evdeki eşyaların tamamının listesi (bunlara giyecek eşyaları, evde beslenen hayvanlar, dinî simgeler ve resimler,

kitaplar vb. dahildir), komşularla olan ilişkiler, vaftiz babaları ve analarıyla vaftiz çocukları arasındaki ilişkiler, aile ilişkileri, gelir ve masraflar, işbölümü, boş zamanların ne şekilde değerlendirildikleri, kozmopolitlik, sağlık ve hastalıkların tedavisi, siyaset, din ve dünya görüşleri. Bu on dokuz programın uygulanması şahıs başına on iki saat sürdü...

Aileler üstünde yaptığımız derin incelemeler kişisel bağları da kapsadı; öyle ki bu bilgileri elde edemeden kitapta buna benzer bölümleri yazamadık. Araştırma süresince aile toplantılarına, doğum ve vaftiz törenlerine katılarak âcil durumlarda da onlara yardımcı olmaya çalıştık. Onları hastanelere götürdük, cezaevlerinden kurtardık, iş bulmalarına, doktorlardan randevu almalarına, daire kiralamalarına yardım ederek hükümetten para ve gıda yardımı almalarını sağladık.

Önce aileleri birkaç ay süreyle sık sık ziyaret ettik. Konuşmalarımız sırasında yaşamları hakkında epeyce bilgi edindik. Daha sonra ise, onların iyice tanıyınca öykülerini tekrarlattırarak bunları ses alma aygıtına kaydettik.

Aile çalışmaları, geniş örneklere yer vermeyen uzun araştırmaları içine alır. Yüz aile üstünde yaptığım çalışmalar daha ufak bir aile grubunun geçmişi hakkında daha fazla ayrıntılar elde edebilmek için soru metotlarını kapsamaktadır. Aile üstündeki bu derin çalışmaların metodolojik bakımdan sağladığı kazançlar büyüktür. Aile ufak bir sosyolojik topluluk olması nedeniyle antropolojiye yakınlaşmaktadır. Aile özellikle San Juan ve New York gibi geniş kentlerde inceleme yapmak için doğal bir sosyoloji bölümüdür. Belirli ailelerden yapılan incelemeler yoluyla kültür üstünde yapılan çalışmalar kurumların bireylerce ne anlam ifade ettiklerini bildirmektedir. Bu bize şekil ve yapının ardına geçerek insan yaşamındaki gerçekleri göstermeye yardım eder. Tüm aile çalışmaları bir kutupta kültür aşırılıkları, diğer kutupta da bireyin bulunduğu bir boşluğa köprü kurulmasını sağlar. Kültür ve kişiliğin gerçek yaşamla ne denli ilgili olduğunu aynı anda görmüş oluruz.

Aileler üstüne yapılan çalışmalar, aynı zamanda, ailelerin yaşamlarını düzene soktukları sosyal topluluğun bir şeklini bize çizmeye yardım eder. Bu sosyal topluluk çalışmasına yaklaşmak hem gözlemciye gerektiğinden fazla bilgi verir, hem de

bilgileri takviye eder. Akrabalar, komşular, dostlar, vaftiz anaları ve babalarıyla hısımlar, iş arkadaşları, işverenler, öğretmenler, rahipler, ispirtizmacılar, polisler, memurlar, dükkân sahipleri otobiyografilere konu olur. Ancak tüm olarak insanlar arası ilişkiler ekonomik ve duygusal bunalımlarda savunucu görevi yapan yakın akrabaların dar çerçevesi içinde geçer.

Daha önceki bir kitabımda[2] aile hayatının tam olarak bir incelemesinin dört ayrı, ancak birbirleriyle ilgili yollardan yapılabileceğini, bunların birleştirilmesiyle elde edilecek sonucun aile yaşamı konusunda tam bir fikir verebileceğini belirtmiştim. İlk yollardan biri bütün bir toplumun incelenmesinde kullanılan metotların tek bir aileye uygulanmasıydı. İkinci yol da aile fertlerine tek tek yaklaşarak bunların otobiyografilerini etraflıca elde etmek ve kaydetmekti. Bu teknik, aileyi her ferdin gözüyle birkaç değişik cepheden inceleme imkânını verir, fert psikolojisi ve aile içi bağlar hakkında daha güvenilir bilgi elde edilmesine yardımcı olur, aynı olayı değişik kimselerden dinleyerek ne ölçüde güven verdiğini bize anlatmaya yardım eder. Üçüncü yol aile içindeki belirli bir sorunun büyük bir olayın ya da bunalımın incelenmesidir. Ailenin yeni durumlarla karşılaşması birey ve aile dayanışmasının saklı yanlarını bize gösterir.

Dördüncü yol ise aile hayatındaki tipik bir günün incelenmesi ve aygıtlara kaydedilmesiydi. Herhangi bir gün seçilebileceği gibi, doğum, ölüm, bayram, vaftiz, ya da yeni bir eve taşınma gibi olağanüstü olayların meydana geldiği günler de seçilebilir. Günün araştırma birimi olarak kullanılması daha çok romancılar tarafından ilgi gören bir yoldur. Edebiyatta olduğu gibi bilimde de kazançlar sağlar bu yol. Böylece de antropolojinin bilimsel ve hümanist yanlarını birleştirmekte mükemmel bir araç görevi yapar. Gün, bütün dünyada aile yaşamına hükmeder. Ufak bir zaman birimidir ama bir yandan "doğudan gözlem" metodunun uygulanmasına imkân verir, diğer yandan da kontrollü karşılaştırmalar için de idealdir. Aile yaşamının her bir yüzü üstünde birçok çalışmalar yapılmasını sağlar. Örneğin, insan değişik ailelerde yemek yapılmasına ne kadar zaman

(2) Oscar Lewis, *Beş Aile:* Yoksulluk kültürünün Meksika'daki görünümünün incelenmesi.

harcandığını, karı koca ya da çocuklar ve ana baba arasındaki konuşmaların ölçüsünü, ne kadar zamanın gülmeye harcandığını, masa başı sohbetinin ne zamana kadar uzadığını ve daha birçok şeyi inceleyebilir. İnsan aynı zamanda da gerilimler ya da değişen ruh halleri hareketlerinin çeşitliliği ve dış ilişkileri kapsayan anlaşılması güç kişilerarası aile ilişkilerini inceleyebilir. Bu Porto Rikolu ailelerin günlerini kaydederken geri plan gözlemi olarak çalışmalarıma, evin içindekilere günleri yeniden yaşatmak için sorguya çekme metodunu da ekledim. Bir hafta ya da daha fazla bir süre her sabah, belirli bir aile üstünde inceleme yapan kişi bir önceki günün olayları hakkında kendisine bilgi vereni sorguya çeker. Bu yeniden yaşanan günler birçok yönlerden çok faydalıdır. Önce bugünleri daha iyi bir açıdan görmemize, sonra da bize bilgi verenin günlük aile yaşamına karışmasının etkilerini açıklama bakımından faydalı olmaktadır. İkinci olarak bu yeniden yaşanan ve anlatılan günler bize birtakım yollar göstermekte, genellikle de yeni bir inceleme yolunun açılmasına sebep olmaktadır. Üçüncü olarak, tekrarlanan bu sorgular ayrıntılı bilgilerin türü konusunda bize bilgi vereni hassaslaştırmakta ve onun daha sonra anlattığı öykülerinin düzene girmesini sağlamaktadır.

Ancak bu işe girişmeden önce aile ile o ana kadar samimî ve dostça bir hava yaratılmasına, yaşamın mümkün olduğu kadar az rahatsız edilmesine dikkat edilmelidir. Aksi halde aile fertleri normal davranışlarına uymayan haller ve tavırlar takınabilirler, konuşmaları da normal olmayabilir. Gizli mikrofonlar ya da tek yanlı ekranları kullanamadığımıza göre iyi bir gözlemci, fotoğraf makinesiyle tesbit edilmişçesine aile içinde meydana gelen hareketler, konuşmalar ve karşılıklı davranışları tespit edebilir. Rois ailesi üstünde çalışırken, ikili konuşmaları ve ayrıntıları mükemmel surette belleğine nakşeden yetenekli bir Porto Riko'lu okul mezunu genci bulmakta talihim bana yardım etti. Gün boyunca pek az not almak gerekiyordu, hem sonra aileyle olan ilişkilerinin üstündeki etkisi de azdı. Aileler üzerindeki çalışmalarım sırasında bütün konuşmaları not ettirmek için yetenekli bir stenografdan faydalanıyordum.

Otobiyografilerde, ses alma aygıtına konuşma kaydetme işlemine çok önem verdim. Bu yakınlaşmanın değeri "Sanchez'

in Çocukları" adlı kitabının önsözünde tartışma konusu olmuştur. Kısaca bu metodun insanların konuşmalarını argosu, değişiklikleri, kararsızlıkları, kahkahaları ve göz yaşlarıyle kavrayıverdiğine inanıyorum. Ses alma aygıtına kaydedilen otobiyografiler başka herhangi bir metotla elde edilmesi güç canlı bilgiler kazandırmaktadır araştırmacıya.

Aileyi bütün kavramlarıyla incelediğimiz zaman akrabaların adları ve yakınlık dereceleri, hayatta ya da ölmüş olmalarını kapsayan tam bir soy bilgisi elde etmek istersiniz. Öğrenmek istediğiniz şeyler arasında yaşları, doğum yerleri, sosyal durumları; işleri, adresleri, kaç yıl okula gittikleri, yaptıkları ziyaretlerin sıklığı, size bilgi verene olan yakınlık dereceleri, ev ya da toprak sahibi olup olmadıkları ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yolculk yapıp yapmadıkları vardır. Tek bir kişinin yüz akrabası hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünürsek soy çalışmasının ne denli vakit alan, zor ve teknik bir iş olduğu anlaşılır. Benim çok önemli saydığım aileler konusunda yardımcım olan özel bir araştırmacı aylar süren soy çalışmaları yapmıştır.

Büyük San Juaz'daki yüz kadar aile üstünde yaptığım çalışmaların bir bölümünde sahip oldukları eşyalar ve New York' taki akrabaları konusunda da ayrıntılı gözlemler yaptım. Özellikle New York'takiler üstünde meydana gelen değişiklikler beni ilgilendiriyordu. Şehir sakinlerinin evlerindeki eşyalar üstünde çalışmalar antropologlar ve birçok sosyolog tarafından genellikle dikkate alınmamıştır. Hem sonra yoksulların ellerindeki eşyaların bize yoksulluğu önemli bir yönden göstereceğini sanıyorum. Bunlar bize yoksulların alışveriş ve para harcama konusundaki alışkanlıklarını, lüks madde kavramlarını, gelir ve madesel refahı, dükkânlar, pazarlar, işportalar, ya da seyyar satıcılardan alınan malların uygunluk derecelerini, gecekondu mahalleleri ya da bunlara komşu mahallelerde yapılan ticaret ya da mal değiş tokuşunun ne denli ilerlediğini, masrafa girme ölçüsünü, rehine konan malların sürelerini öğrenerek ailedeki ekonomik bunalım dönemlerini, çok yoksul görünen aileler arasındaki refah derecesini, en sonunda da insanların gelirlerine uygun olarak aldıkları maddeleri —ki bunlar örneğin ya bir dinsel eşya ya da modern mal olabilir— ayrıntılı olarak verir.

Bu durumda bir evde bulunan eşyaların listesini yapmaya karar verdim. Bu listeye malların sayısı ya da miktar anlatımı ve eskilik ya da yenilik durumu, ne kadar zaman önce alındığı ya da elde olduğu, armağansa ne zaman ve kimin tarafından verildiği, ne münasebetle verildiği yeni mi yoksa eski mi olduğu, yaklaşık olarak değeri, kimin tarafından yapıldığı, ne zaman yapıldığı, yerine yenisini koymak için ne kadar para harcamak gerektiği, şimdiki yaklaşık değeri, eşyanın rehine verilip verilmediği ya da rehinden kurtarılıp kurtarılmadığı ve daha başka yorumlar yazılmaktadır.

Yukarda ana hatları verilen çalışma elde olan eşyalarla eski uygarlıklar hakkında bilgi edinmeye çalışan bir arkeologun araştırmalarına benzemektedir. Kırık çömlek parçaları örneğinin akeologa üstünde çalışma yapmakta olduğu uygarlığın ticarî durumu, hangi kültürlerin etkisi altında kaldığına dair kaynaklar ve yönler, ekonomi düzeyi, nerede bulunduğuna değgin ipucu, sanat eserleri, sosyal sınıflarının derecesi konusunda bilgi vermekte yardımcı olacaktır. Balçıktan yapılma bir kâse vaftiz ana ve babaları arasında armağan vermek geleneği olduğu anlamına geleceği gibi, arkeologun kazılarda bulduğu çanak çömleklerin sosyal sınıflar konusunda pek az ya da hiç bir bilgi vermeesi bile mümkündür. Ancak her iki halde de büyük ölçüde yapılan bu çalışmalar toplum hakkında önemli sonuçlar çıkarmada bize faydalı olmaktadır.

Çağdaş insanların eşya ile ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar da "gerçek" ve "ideal" kültür arasında bir ayırım yapmamızı sağlamaktadır. Örneğin sorguya çekilen şahıs Üç Krallar Günü'nde vaftiz ana ve babalarının vaftiz çocuklarına her zaman armağan verdiklerini söyleyebilir. Yalnız, listeler bize ancak birkaç çocuğun vaftiz ana ve babalarından bugünlerde armağan aldıklarını belirtirse bu noktada kesin bir söz söyleme hakkına ve bilgiye sahip oluruz. Bu arada da hangi türden vaftiz ana ve babalarının vaftiz çocuklarına ne kadar zamanda bir armağan verdiklerini görmüş ve bu gibi bilgilerden belki de sosyal örgütlenme hakkında dikkati çekici gerçekler bulmuş oluruz.

Kısacası tam olarak aile üstünde yapılan bir çalışmada atılacak en önemli adımlar şunlardır: (1) Seçilen birçok aile hakkında çalışmayı ilgilendiren çeşitli ve önemli bilgiler nüfus sa-

yımı yaparcasına toplanır. (2) Bu örnekten, daha derin incelemeler yapmak üzere daha az sayıda aile seçilir. (3) Aile fertleri ile yapılan konuşmalar yaşam öykülerini ses alma aygıtına kaydedip onları geniş ölçüde konular üstünde sorguya çekerek yürütülür. (4) Sıkı bir sorgulamayla bir haftalık ya da daha fazla süre içinde geçen günler aile fertlerine yeniden yaşatılır. (5) Aile yaşamının bütün günleri gözlenir ve kaydedilir. (6) Banda alınan konuşmalar kâğıda geçirilir. (7) Daktilo makinesinde yazılan bilgilere çevrilir, aralarından seçme yapılır ve düzene sokulur. (8) Bilgiler arasında noksanlar varsa yeniden konuşmalar yapılır, bunlar çevrilir ve gereken yerlere yerleştirilir. (9) Otobiyografilerin son durumları ve günceler yayım için hazırlanır.

EK: D

*(Türkiye'de) Etnolojik ve Sosyal / Kültürel Antropolojik Araştırmalar**

Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metodoloji Konferansının programına bir "Sosyal Antropolojik Araştırmalar" bölümü konurken, kapsamının ne kadar geniş ya da dar tutulduğunu kesinlikle bilemiyorum. Ancak hazırlıklar sırasında ve bibliyografya çalışmalarından itibaren, lojistik, kavramsal ve taksanomiyle ilgili konularda önemli bazı sorunlarla karşılaştım. Bu güçlüklerden bir kısmı, etnolojik ve sosyal antropolojik araştırmaların kendilerine özgü metodoloji sorunlarına kadar uzanıp, bu alanlardaki kararsızlıklardan doğduğu halde; diğerleri, özellikle lojistik ve sınıflamaya ait güçlükler, bütün sosyal bilim disiplinlerini ilgilendirmektedir.

Bu güçlükler ya da sorunlar aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

A. Bilgi ve yayım kaynaklarının çokluğu ve dağınıklığı,

B. Etnoloji-sosyal antropoloji ikiliği,

C. Kuram, kavram ve yöntem kargaşası.

Tebliğin ilk bölümünde yukardaki güçlük ve sorunlar üzerinde durulmuş; ikinci bölümde ise, seçilmiş araştırmaların, *Köy Toplumlarının* antropolojisinde ve sosyolojisinde rastlanan yeni kavramlar ve denenen yöntemler açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Son bölümde yeni araştırmalar ve bunların

---

(*) *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi.* Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-11. (Güvenç, 1971a:95-113)den alınmış, Hacettepe Üniversitesinin izniyle yeniden basılmıştır.

yayımlanması için bazı önerilerle, tebliğin özeti verilmektedir. Tebliğde geçen referanslarla, Tükiye'deki etnolojik ve sosyal (kültürel) antropolojik araştırmalara giren yayımlar genel *Bibliyografya*'da yer almaktadır.

Güçlükler ve Sorunlar

Bilgi ve Yayım Kaynaklarının Çokluğu ve Dağınıklığı

Sözel olarak 40 bin köyü, 60 binden fazla yerleşmesi olan ve seçilen ölçüte göre nüfusunun % 65 ilâ 75'i "kırsal" olarak bilinen Türkiye'de, sosyal antropolojik ya da etnolojik araştırmaların bir yandan çokluğu diğer yandan dağınıklığı ile karşı karşıya bulunmaktayız. Beeley (1969)'in *Köysel Bibliyografyası*'ndaki makale ve denemeler 120'den fazla dergi, gazete ve diğer kaynaktan derlenmiştir. Buna karşılık, DPT'nin izahlı köy bibliyografyasında yer alan 70 kadar yerli (Türkçe) ve yabancı (hemen tümü İngilizce) yayım arasında tek bir etnolojik ya da sosyal antropolojik çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Oysa, adı geçen köysel bibliyografyanın, eksiksiz olduğu iddia edilemez. Yazarın kanaatınca, etnolojik ve sosyal antropolojik araştırmalar, araştırmacısının kişiliğine, işine ve bilim ya da sanat yönelimine göre aşağıdaki başlıklar altında sınıflanabilir.

Köyle İlgili Araştırma Türleri ve Örnekleri:

Sosyolojik Araştırmalar

Le Play Nomenclature'üne göre Yasa'nın (1959) yöntem ve planına göre yapılmış monografiler, köy ve göçebe araştırmaları: Yasa (1969) ve Beşikçi (1968);

Dil, Kültür ve Folklor Derlemeleri
Acıpayamlı (1962, 63, 64, vb.), Elçin (1965);

Etnolojik Köy Tetkikleri

Emiroğlu (1972);

Sosyal Antropolojik Araştırmalar
Saran (1968) ve Hart (1969);

Türk Romanında Köy İncelemeleri
Akıncı (1961);

Halkevleri Dergilerinde Yayımlanmış
Düğün-dernek, doğum-ölüm derlemeleri;

Yabancı Araştırmacıların Köy Araştırmaları

Spencer (1960), Frey (1963), Kolars (1963), Stirling (1965);

"Sosyal-Psikolojik" Köy ve Kültür Tetkikleri
Turhan'ın *Kültür Değişmeleri* (1951);

Tarım, Siyasal Bilim, Ekonomi, Tarih, Sanat ve Edebiyat Yayımlarındaki Köy ve Köysel Hayat İncelemeleri

Şahinkaya (1966) ve Keleş ve Türkay'ın (1962) araştırmaları gibi.

Tebliğin kapsamı yönünden ilk güçlük buradadır. Bu çalışmalardan ya da araştırıcılardan hangilerinin incelemeleri etnolojik ya da sosyal antropolojiktir de diğerleri değildir? Sorunun böyle konulması kolay bir çözüm getirmiyor. Çünkü, etnolog ve antropologların her çalışması köyle ilgili olmadığı gibi, köyle ilgili çalışmanın da mutlaka bir tür "lojik" yani bilim olması gerekmez.

Zaman darlığı ve yayımları derleme güçlüğü, ilk ağızda, bir seçme yapmayı zorunlu kılmıştır. Bu seçmenin sonucu olarak, yukardaki tür ve örneklerden ilk üçü dışında, geri kalanlar, tebliğin kapsamı dışında tutulmuştur. Bu tür "sosyal-antropolojik" araştırmaların *Saran*'ın tebliğinde; sosyolojik araştırmaların ilgili bölümünde;"sosyal-psikolojik" tetkiklerin ise Cüceloğlu'nun tebliğinde yer alacağını ümit ediyorum.

Etnoloji-Sosyal Antropoloji İkiliği

Istanbul Üniversitesindeki ilgili bölümün bu iki "loji"yi "ve" ile birleştirmesine, Ankara Üniversitesindeki kürsü profesörünün 1956'dan bu yana etnoloji ile sosyal ve kültürel antropoloji arasında belirli bir tercih ya da ayırım yapmamasına karşılık, kavram, kuram, yöntem, yaklaşım ve yönelim bakımlarından bu iki disipline dayalı çalışma ve araştırmalar birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrılmanın önemli yöntemsel, akademik ve *tarihsel* nedenleri vardır. Ve bu nedenlerden bazıları —Türkiye'ye özgü değil— evrenseldir.

İngiliz ve Amerikan geleneğinde, "antropolojik" sözcüğü arkeolojik ve tarihöncesi, ilkel ya da ölü kültürleri düşündürdüğü halde; etnografya ve folklora dayalı etnoloji, Avrupa'da ve kıta ülkelerinde, yaşayan, bugünkü halk bilimlerini hatırlatır, *Sumner*'in *Folkways*'i (1940), nedense, Amerika ve Anglo-Sakson ülkelerinde tutunamamıştır, en azından 1950'lere kadar. Öte yandan, Kroeber'in (1948) antropolojisine kadar, sosyal (kültürel) antropoloji, köy ve köylü toplumlarıyla yakından ilgilenmemiş görünüyor. Köyü, "yarı toplum, yarı kültür" olarak niteleyen Kroeber, Avrupalı ve Latin Amerikalı sosyolog ve etnologların incelediği köy toplumlarını, ilk kez sosyal (kültürel) antropolojinin ilgi ve çalışma alanına sokmuştur. Bu nedenle, ister sosyal ya da kültürel, ister psikolojik ya da sosyolojik olsun bütün antopoloji türleri için *köy* ve *köylü* yeni bir konudur. Oysa, etnoloji ve sosyoloji, özellikle Avrupa ve Latin Amerika sosyolojisi, etnolojisi ile folkloru, köy ve köylü ile en az geçen yüzyıldan beri gereğince ilgilenmiştir.

Kültür antropolojisinin tarihçi ve bütüncü; etnolojinin etnografyacı ve folklorcu, sosyolojinin çözümleyici ve monografik yaklaşımı karşısında, sosyal antropolojinin "köylü toplumu" *(peasant society)*, "halk-kent" *(folk-urban continuum)* kavramları gecikmiş bir ilk adımdan başka bir yenilik getirmiş görünmüyor. Ancak, bir tesadüf ya da şanssızlık eseri olarak Meksikalı büyük antropolog Manuel Gamio'nun (1922) ve Redfield'in (1930) *Tepotzlan* çalışmaları bilim çevrelerimizde duyulan bir yankı yapmamıştır.

Kuram, Yöntem ve Kavram Kargaşası

Avrupa etnolojisinin, İngiliz sosyal ve Amerikan kültür antropolojisinin, Latin Amerika köy sosyolojisinin uzaktan gelen yankıları, sosyal bilim çevrelerimizde tam bir kargaşaya sebep olmuş gibi görünüyor.

Türk sosyal bilim çevrelerinde kültürler ve sosyal yapı ile ilgili izlenim ve yargılar bu kargaşayı oldukça iyi bir şekilde yansıtmaktadır[1]. Aşağıdaki örnekler Beşikçi'den (1968) seçilmiştir:

(1) «Kültür» sözcüğünün kullanılmasıyle ilgili bir inceleme için bkz: Güvenç, B. «Kültür Konusunda Tartışmalar.» *Mimarlık*, şubat 1971.

"Sosyoloji, sosyal antropoloj ive sosyal psikoloji gibi ilim dallarının üzerinde *en fazla* durdukları konu kültürdür.

"Avrupa'da gelişen sosyoloji doktrinleri, kültürü maddî ve manevî kültür diye ikiye ayırmışlardır.

"O halde, kültürün maddî ve manevî diye ayırımı pek isabetli değildir... Kültür bir bütündür; bir toplumun yaşayış tarzının bütünüdür.

"Aynı konuyu (kültürü), sosyolojiden başka sosyal antropoloji de ele almaktadır.

"Fakat bu ele alışlar farklıdır.
Sosyolojik araştırma yaparken, bütün dikkati bir coğrafî muhit üzerine yerleşmiş olan insan kütlesinin ilişkilerine çevirmek gerektir.

"Diğer taraftan sosyal antropoloji, en saf ve en bozulmamış kültür unsurlarını yakalayıp ortaya çıkarmaya çalışır. Sosyoloji ise mevcut kültürü değerlendirir. O halde sosyal antropoloji asıl dikkati kültürün *bizatihi kendisine*, sosyoloji ise sosyal çevreye çevirir.

"Sosyal yapıya şeklini veren ya hâkim kültür unsurlarından biridir veya sosyal yapı, çeşitli kültür unsurlarının bir görüntüsüdür.

"Yapı kelimesi sosyolojiktir" vb gibi.

Sosyal yapı, kültür, sosyoloji ve sosyal antropolojinin görevleri ve ayrılıkları konusundaki bu pasajlar Beşikçi'den (1968) alınmıştır. Fakat tek sorumlu o değil; o da diğer kaynaklardan derlemiş; Türkiye'deki durumu yansıtmıştır.

Öte yandan Erdentuğ, *Hâl Köyü* çalışmasıyla ilgili olarak, "bunun bir monografik etüt değil, etnolojik bir travay örneği olduğunu" belirtir.

Buna paralel olarak, 1940'lardan bu yana yapılan saha çalışmalarına, araştırıcıları tarafından, geleneksel ya da sistematik

etnografya, folklor, etno-antropoloji (Güngör, 1941), etnoloji, paleontoloji ve de ne olduğu tam bilinemeyen "monografi" dendiğini görmekteyiz.

Oysa, temel sorun, bu yabancı kelime ve kavramların tanımından önce, köy ve köylü toplumlarının nasıl ya da hangi yöntem ve tekniklerle incelenmesi gerektiği sorunudur.

1960'lara kadar sosyal ve kültürel antropolojik bir araştırmanın ilkeller, ilkel kültürler; sosyolojik bir araştırmanın çağdaş, karmaşık ve büyük toplumlar ve etnolojik bir araştırmanı ise yaşayan halklar üzerinde yapıldığı ya da yapılması gerektiği kanaati yaygındır. Yani, sosyal bilimler, doğal bilimler gibi, yöntem, kavram ve tekniklerine göre değil, inceledikleri konulara göre birbirinden ayrılıyorlardı.

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, birden köylü toplumlarında incelenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Sosyal antrolojinin ilkellerde başarılı gözüken bütüncü "kültür" kavramı ve bunların incelenmesinde kullandığı doğrudan gözlem yöntemi yeterli olmadığı için, "halk kültürü", "halk-kent sürekliliği," "büvük gelenek, küçük gelenek" ve "köylü toplumu," "tarım kültürü" gibi kavramlar ortaya atılmış ve denenmiştir. Sjoberg'in (1955) "Endüstri Öncesi Kent"i bu akıma öncülük etmiştir, denebilir. Keesing'in (1958) ve Titiev'in (1959) çalışmalarında, "köylü" kavramı ile "folk" (halk) kavramının birbirinden tam ayrılmadığı görülür (Potter, Diaz ve Foster, 1967). Hatta Redfield'in (1956) ve Wolf'un (1966) denemeleri dışında, antropoloji kuramı köy ve köylü ile ilgili gözlem ve genellemelerden kaçınmıştır. Bu dönemde sosyal bilimcileri uğraştıran sorunları şöyle özetleyebiliriz:

> Katılma yoluyla ve doğrudan gözleme dayalı bir saha çalışması köy toplumlarını incelemek için yeterli midir? Köy incelemelerindeki sistematik (metodolojik) muhteva *(nomenclature)* ne olmalıdır?

Oysa sosyoloji, özellikle Le Play Okulu, en az yüz yıldan beri yöntem sorununu kısmen, muhteva sorununu ise tümüyle çözümlemeye çalışmıştır. Bu nedenle, bu iki sorunun, Türkiye'de ilk defa bir sosyolog tarafından sistematik olarak ele alınışına şaşmamak gerekir.

Seçici Ölçütler

Yasa (1959), "gözlem yönteminin, görüşme, örnekolay incelemesi, istatistik ve bilgi (veri) kontrolu ile tamamlanmasını" önerdiği zaman, Batılı meslektaşlarından hiç de geride bulunmuyordu. Çünkü Yasa, yarı kültür, yarı toplum niteliğinde olan köy ve köylüyü incelerken

(1) Sosyolojik metotlara yer veriyor;
(2) Sistematik bir muhteva öneriyor ve *belki de hepsinden önemlisi,*
(3) Köyün, bir köy-kent ekseni üzerinde ve dış dünya ile *yakın ve uzak ilişkiler* içinde incelenmesini öneriyordu[2].

Prof. Fallers'in (1961), kasaba ve kentle etkileşimi olmayan tarım yerleşmelerinin "köy" sayılamayacağı şeklindeki ve köy antropolojisinde çığır açan tezi, Yasa'nın programından iki yıl sonra yayımlanmıştı.

Yazarın kanısınca, Yasa (1959) köy araştırma programıyla, kuram, yöntem ve kavram kargaşasına ışık tutmuş, gerekli ve yeterli ölçütleri vermiştir:

(1) Sistematik bir muhteva ve veri toplama (etnografya);
(2) Sosyolojik metotlarla tamamlanmış antropolojik (etnolojik) gözlem;
(3) Köyün dışla olan yakın ve uzak ilişkilerinin incelenmesi.

Tebliğin ikinci bölümündeki örnekler bu ölçütlere göre seçilmiştir. Bu bütüncü görüş açısı ile, Saran'ın (1968:5) sosyal antropoloji adına yaptığı "parçalarına ayırarak inceleme ve yeteri kadar örnekolay topladıktan sonra bir senteze doğru gitme" önerisi arasında önemli bir strateji farkı vardır ki, bu konferansta tartışılması her halde yararlı olacaktır.

Araştırmalardan Örnekler ve Bir Değerlendirme Denemesi

Erdentuğ'un (1956) Hal ve Sun köylerinde yaptığı etnolojik tetkiklerle (1959) raporu, yukardaki ölçütlere çoğunlukla uyan,

(2) Buna çok benzeyen bir yöntem uygulaması için bkz: (Lewis, O. *İşte Hayat*, 1971: xvii-xxiv, ayrıca bu kitaptaki EK: B).

başarılı ilk örneklerdir. Araştırmacı, gerçekten de, bir maddî kültür, manevî kültür ayırımına girmez; Malinowski'nin "bilimsel" teorisiyle ortaya attığı organik bütün kavramından yola çıkarak, fonksiyonel yaklaşımın ve salt gözlem yönteminin, köy toplumlarının incelenmesine elverişliliği ya da uygunluğu oranında, güvenilir sonuçlara ulaşır. Araştırmanın amacı, bu insanların hayata (kendi hayatlarına) nasıl baktıklarını anlamaktır. Oysa araştırma, araştırıcının bu köyleri nasıl gördüğünü daha iyi yansıtır. Başka bir deyimle, belirtilmiş amaca karşılık, "etik" nitelik, "emik" niteliğe ağır basar[3]. Ayrıca, maddî ve sosyal hayata ait bazı gözlemlerin, sayısal verilerle ve istatistikle desteklenmeyişinde de bir eksiklik duyulur.

Yasa ve Beşikçi'nin "Sosyolojik" Araştırmaları

Yasa'nın *Hasanoğlan*'ları ve Beşikçi'nin *Göçebe Alikan, Aşireti*, yazarın görüşüne ve yukardaki ölçütlere göre, son yirmi yılın en başarılı sosyal antropolojik "köy ve göçebe çalışmaları" arasında yer almaktadır. Araştırıcıları tarafından "sosyolojik" olarak nitelenen bu denemeler konusunda ayrıntılı bir değerlendirmeye girişmek gerekli olmasa bile, önemli olduğunu sandığım bir iki konu ve ilke üzerinde durmak istiyorum.

1. Değerlendirme ve Yorumlarda Yöntem ve Tekniğe Bağlılık
Köy araştırmalarında, birbirini tamamlayan ayrı metot ve tekniklere yer verilmesinin gereği üzerinde yukarda durulmuştu. Bu yaklaşımın kaçınılmaz bir gereği, yorum ve yargıların hangi teknik ve yöntemle elde edilmiş veri ve bilgilere dayalı olduğunun açık seçik belirtilmesidir. Yasa'nın vardığı sonuçlardaki, bazı yorum ve yargıların, gözleme mi, görüşmeye mi, anket verilerine mi, yoksa çapraz tablo sonuçlarına mı dayalı olduğu her zaman belirtilmemektedir.

2. Yöntem ve Tekniklerin Seçim ve Uygulanmasında Değer Yargılarından Kaçınma

Hasanoğlan araştırmasında, nazar, cin, peri, şeytan, fal, büyü gibi kavramlar "boş inan" (batıl); muska, adak, sadaka, kurşun döktürme, gibi eylemler ise "boş işlem" sayılmakta ve 2.

(3) «Etik» ve «emik» ayırımı için bkz: Güvneç, B., *Kültür Sorunu*, (1970a:33-37) ve bu kitaptaki ss. 152-55.

soru kâğıdının 47. sırasında, aynen "Aşağıdaki boş *işlemlerden* hangisine veya hangilerine baş vurursunuz?" sorusu sorulmaktadır. Araştırıcının bu değersel, yargısal tutumunun, hem araştırmacı araştıran ilişkilerinin psiko-dinamiği, hem de bu soruya alınacak cevabın sağlığı ve güvenilirliği yönünden zararlı ve hatta hatalı olduğunu sanıyorum. Turhan da (1957) denemesinde bu ilkenin önemine değiniyordu. Sosyal araştırmada ilk ilke, mümkün olduğu kadar değer yargılarından arınmak olmalıdır.

3. Araştırıcının, Araştırma Amacını Saklamaması

Beşikçi (1968:35), "Böylece üyeler gerçek faaliyetimizi (amacımızı, hedefimizi) öğrendikten sonra çekingen davranışlar da ortadan kalktığı için, gözlem kolay bir şekilde mümkün oluyordu" diyor. Beşikçi'nin gözlem tekniği ile ilgili bu gözlemi doğru olabilir. Ancak her zaman ve her yerde geçerli değildir. Zira, topluluğun kafasında şu soru ve kuşku devam edecektir: "Acaba, yabancının bizden sakladığı, sonradan açıklayacağı başka neler var?"

4. Araştırmanın Tarafsızlığı

Gözlemin tekniği, katılma, birlikte yaşama ve paylaşmadır. Ancak bu teknik, toplumla beraber savaşa katılma, yaralanma, derecesine varmış veya vardırılmışsa, araştırmanın sağlığı ve güvenilirliği zedelenmiş gibi görünür. Çünkü, savaşta yaralanan kişi, savaşın gerçek nedeni konusunda objektif kalamaz, güvenilir gözlem yapamaz. Nitekim, Beşikçi (1968:35) "köylülerin alayışsızlığından" söz ederken, kendi kendisi ile çelişmeye düşmekte ve bu gözlemimizi doğrulamaktadır.

Acıpayamlı'nın "Ulusal" Etnoloji Önerisi

Acıpayamlı, Mesken (1954), Nazar (1962), Yağmur Duası (1963), Kuduz Hastalığı (1967), Köy Manileri (1968) gibi etnografya ve folklor derlemeleri ve sistematik bibliyografya çalışmalarıyla, yukarda, önerilen ölçütlere uygun olmasa bile, Türkiye etnolojisine önemli katkılarda bulunmuştur.

Burada Acıpayamlı'nın çalışmalarını anıyoruz. Çünkü, bu sistematik araştırmalar kendisinin 1962'de önerdiği bir plana

uygun olarak yapıldığı izlenimini vermektedir. Bu özgün planın iki öncülü vardır:

(1) "Bir Türkiye Etnolojisinden söz etmek mümkündür ki burada sözü etnoloji almaktadır.

(2) "Etnoloji, halk kültürünün manevî belgelerini toplayan *folklor* ile, maddî belgelerini tespit ve tanzim eden etnografyaya dayalı bir ilimdir."

"Öyleyse," diyor Acıpayamlı, "Türkiye'nin sistematik bir folkloru ve etnografyası yapılabilirse; sağlanan belgeleri işlemek ve değerlendirmek suretiyle, etnoloji bazı genel sonuç, kaide ve kanunlara ulaşabilir."

Son 7-8 yıldaki, tespit edebildiğim 12'yi aşkın veri derlemesi ve bibliyografya araştırmasıyla, Acıpayamlı hemen tek başına bu planını gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Yale Üniversitesindeki Beşerî İlişkiler Dokümantasyon Merkezi (HRAF) örneğinin Türkiye etnolojisine uygulanması demek olan bu öneri üzerinde açılacak tartışma da her halde yararlı olacaktır. Çünkü, Murdock (1949) bu merkezdeki bilgi ve verileri kullandığı halde, bulacağını umduğu genel "yapısal" kanunlara ulaşamamış; onun "kanun" dediği genellemelerin ise bilinen, tartışılan bazı kuramlardan ileri gidemediği söylenmiştir[4].

Özet ve Sorunlar

Özet

Tütengil'in (1963) yıllarca önce değindiği gibi, köyü anlamak isteyenlerin baş vurdukları ilk eser Makal'ın *"Bizim Köy"*ü olmakta belki de hâlâ devam ediyor. Makal ilk sırayı kaybetmişse, yerini Yaşar Kemal'e, Kemal Tahir'e ya da Kemal Bilbaşar'ın *Cemo-Memo* serisine bırakmış olmalıdır.

Avrupa ile Anglo Amerikan bilim sınıflaması ve metot *nomenclature*'ünün gelişim ve tarihsel farkları, sosyal (kültürel) antropolojik ve etnolojik araştırma ve çalışmalarda gereksiz, yararsız ve verimsiz ayırım ve çatışmalara; kavram ve yöntem alanında kargaşa ve tartışmalara zemin olmakta devam ediyor.

(4) Harris (1968:562).

Bu kargaşa ve onun yol açtığı bunalım yalnız antropolojik bilimler alanında değil, fakat aynı zamanda, sosyoloji, sosyalpsikoloji ve deneysel sosyoloji gibi komşu dallarda da kısmen görülmektedir.

Sosyal bilimlerdeki bu kargaşa ve bunalıma bir çözüm bulmak zamanı gelmiştir. Oysa bizler, kolayca yazışıp anlaşmamızı sağlayacak bir sosyal bilim sözlüğünden, bugün için, yoksunuz[5]. Kültür, köy, halk, toplum, yapı (ve bilhassa "yapı"), *folk*, folklor, monografi ve benzeri konularla ilgili olarak öğrencilerimize kazandırdığımız kavramlar havada kalmaktadır.

Köy, tek başına ne sosyolojinin ne de sosyal antropolojinin çözümleyebileceği bir bütündür. "yarı toplum", "yarı kültür" karakterindeki bu yerleşmelere yarı sosyolojik, yarı antropolojik bir yöntemle ortaklaşa yaklaşmak zorundayız.

Köy araştırmaları için gerekli yöntem ve tekniklerle ilgili yayımlar sayı ve içerik yönünden yetersizdir. Yazar, Yasa (1959) Turhan (1957) ve Kirazlı (1963) dışında yöntem sorunlarını inceleyen Türkçe kaynak bulamamıştır.

Üniversitelerimizdeki köy sosyolojisi derslerini beslemek ve araştırmaları desteklemek amacı ile köy sosyolojisi ve antropolojisi bölüm, enstitü ve kürsülerine ivedi gerek varmış gibi görünüyor.

Dünya literatüründeki örnekleriyle kıyaslanabilecek köy araştırmalarının sosyologlarımız tarafından ele alındığı ve yapıldığı görülmektedir.

Sorukâğıdı ile istatistik metot ve tekniklerini kullanmakta tecrübeli ve yeterli olan sosyolojinin, gözlem ve gözleme dayalı yorum ve değerlendirmelerde, sosyal antropolojinin desteğine gereksinmesi olmalıdır.

Yalnız gözlem, ya da yalnız sayı ve istatistik tekniklerini uzlaştırmak zamanı gelmiştir. Bugün için, bu tekniklerin her ikisi de tek başına eksik ve yetersizdir. Her iki teknik birlikte kullanılabilir.

---

(5) Bu tebliğin verildiği tarihte, Örnek'in (1971) *Etnoloji Sözlüğü* ile Ozankaya'nın (1975) *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* henüz yayımlanmamıştı.

Büyük gelenek - küçük gelenek çatışmasında aracı bir rol oynayan kasabaya da eğilmek zorunluğu vardır. Kıray'ın (1964) bir durum tespiti çalışması ötesinde bu konuda ciddî bir deneme yapılmamıştır.

Köy ve göçebe çalışmalarında, bebeğin bakımı ve eğitimi (temizliği, kundaklanması, emzirilmesi, sevilmesi, dövülmesi, kucağa alınması, anne ile ya da ayrı yatması) gibi, kültürel kişiliğin belirmesinde önemli rol oynadığı ileri sürülen (Whiting, 1963) değişkenlerin ihmal edildiği görülmektedir. Kolay kızan fakat vuruşmayan Karadeniz kişiliği ile, kızmayan fakat kolayca öldürülebilen Güney ve Güneydoğu (bölge) kişiliği arasındaki yetiştirme ve eğitim farkları bir araştırma konusu olabilir.

Yabancı Saha Araştırıcılarını Ortaya Attığı Yanıtlanmamış Sorunlar

Kolars (1963) ın ekolojik ilişkilere verdiği yer ve değer, daha önce ortaya atıldığı halde (Opler, 1956 ve Yasa, 1959) bugüne kadar sistematik olarak ele alınmamıştır.

Robinson'un (1954) köyün yalnızlık ve içe dönüklüğünü devlet vergisinden kaçma eğilimine bağlayan ipotezi henüz denenmemiştir. Robinson'un bulduğu gayri resmî fakat işleyen sosyal güvenlik sistemi, Erdentuğ'un (1965) bulgularına uygun, fakat yukardaki öteki bilgilerle çelişiktir.

Spencer'in (1960) Türk ailesinde bulduğu Orta Asya gelenekleri, Acıpayamlı'nın yağmur duasında bulduğu Orta Asya etkileri dikkati çekmektedir. Orta Asya kaynakları ne kadar yaygındır? İslâm gelenek ve görenekleriyle ne kadar bütünleşmiştir? Stirling'in (1965) "Zenginlerle, liderlerin aynı kişiler olduğu gözlemi" ne kadar geçerlidir? Ayrıca, "Kasaba'nın köy dayanışmasını etkilediği ve zayıfladığı görüşü" Fallers'in (1961) köyle semavî (monoteist) dinler arasında bulduğu ilişkiye paraleldir. Bu paralelliğin, ortaya çıkardığı önemli sorun şudur: İmam Hatip Okulu ve Kuran Kursu baskısı çoğunlukla köyden mi, yoksa kasabadan mı gelmektedir? Dilek ortak ise, payların dağılımı nasıldır? Hangi "gelenek" *daha* etkili olmaktadır?

Stirling'in (1965), aileler arası gerginliği ve aile adına yapılan kavgaları, aile içi bağları (dayanışmayı) kuvvetlendirme (aileyi koruma) eğilimine bağlaması ne derece yaygın ve geçerlidir?

Bir veya iki köy araştırmasına dayalı *Türk Köyü* adlı yayımları sosyal bilimcilerimiz nasıl değerlendiriyorlar? Bir monografi, tüm Türk köylerini ne kadar güvenle temsil etmektedir?

Sonuç: Bazı Öneriler

Bir sosyal/kültürel antropoloji ve etnoloji sözlüğü ivedi olarak hazırlanmalıdır. Ana ve alt disiplinler, kurumlar, kürsüler, enstitüler ve bölümler arasında işbirliği ve işbölümü sağlanarak, kavram kargaşasına ve çatışmasına son verilmelidir.

Bilimsel standartları yüksek olan bir araştırma örgütünün kurulmasına gerek vardır. Eğer, Türk köyünün tanıtılmasında romancılardan daha iyi bir görev yapamıyorsak, hiç olmazsa, bu tip romanların eleştiri ve değerlendirilmesine katılmalıyız. Köy ve göçebe toplumlarının araştırma plan ve programlarına, kültürel kişilik kavramını eklemeli ve bununla ilgili değişken kurumları incelemeliyiz. Kanaatımca, bu bir psikolojiye indirgeme değil, elimizdeki sistematik etnografya örneklerini tamalayan ileri bir adım olacaktır.

Skinner'in (1964) "Köysel Çin'de Pazarlama ve Ekonomik Yapı" araştırması planı, Türkiye'deki kasaba ve pazar incelemesi için bir varsayım olarak alınabilir ve denenebilir, sanıyorum. Köysel yerleşmelerdeki "sosyal yapı" çözümlemelerinde, Goodenough'ın (1961) geliştirdiği (Banton, 1967) "Rol ve Statü" ölçekleriyle, Foster'in (1965) "sınırlı iyi" kavramları başarı ile denenebilecek varsayımlar gibi görünmektedir. Schneider'in (1963) sosyal-yapısal ve sosyolojik araştırmalardaki dayanışma *(alliance)* ve soy kökü *(descent)* modelleri üzerindeki tartışma ve bulguları, köydeki, aile, akrabalık ve toplum ilişkilerini incelemek isteyen araştırıcılarımıza ışık tutabilecek niteliktedir (Banton, 1967).

Bibliyografya

"Türkiye'de Sosyal Antropoloji'nin Gelişmesi" sorunu, son yıllarda önemli bir araştırmanın konusu olmuştur. Bkz: Magnarella ile Türkdoğan'ın *Current Anthropology*'de (1976 haziran) yayımlanan makalesi, kaynaklar ve yorumlar. Halkbilimi ve sosyal araştırmalardaki son gelişmeler için ODTÜ Halkbilimi Topluluğu'nun yayımladığı bilimsel toplantının tebliğlerine bkz: Karabaş ve Yeşilçay (editörler) 1977.

V. BİBLİYOGRAFYA

Bibliyografya

ACIPAYAMLI, O.

1954 «... Meskenle ilgili, Etnografik Araştırmalar.» DTCF. XII.
1960 «Evlenme Bibliyografyası I.» DTCF, XVIII.
1962 «Nazarla ilgili Bazı Âdet ve İnanmalar.» DTCF. XX.
1962 «Maniler Bibliyografyası I.» DTCF. XX.
1962 «Türkiye Etnolojisine ait Bazı Meseleler.» A.Ü. DTCF *Anatolia, VI.*
1963 «Türkiye'de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi I.» DTCF. XXI
1968 «Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı.» DTCF. *Antropoloji, IV.*
1968 «Erzurum Köy Manileri.» DTCF *Antropoloji, IV.*

ADAMS, M. ve J. V. NEILL
1967 *«Children of Incest.» Pediatrics,* 40: 55162

ADIVAR, A.
1944 *Tarih Boyunca Bilim ve Din.* Istanbul.

AKMAN, M.
1977 *Bakteri Genetiği.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi yayını.

ATAMAN, A.
1965 «Çakraz'da Sosyal Hayat.» DTCF. *Antropoloji,* III, ss. 149-62.

ANDRİÇ, I.
1962 (orij. 1961) *Drina Köprüsü.* Çevirenler H. A. Ediz ve N. Müstakimoğlu, Istanbul: Altın Kitaplar.

ARENSBERG, Ç. M. ve S.T. KIMBALL
1968 (orij. 1940) *Family and Community in Ireland.* Cambridge. Mass.: Harvard University Press.

BACHOFEN, J. J.
1861 *Das Mutterrecht.* Basel: Benno Schwabe.

BALAMAN, A.R.
1977 «Katılarak Gözlem Tekniği...» (Karabaş ve Yeşilçay, edit.) Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntem. Ankara: ODTÜ, Halk Bilimi Topluluğu.

BARBER, B.
1957 *Social Stratification.* [Bkz: Mair 1968].

BANTON, M.
1969 (orij. 1965) *The Relevance of Models for Social Anthropology.* Londra: Tavistock Publications.

BASTIAN, A.
1860 *Der Mensch in der Geschichte.* Leipzig: O. Wigand.

BAYET, A.
1970 *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi.* C. Süreyya (Çeviren). Istanbul: Varlık, Faydalı Kitaplar.

BEELEY, B. W.
1969 *Köysel Türkiye Bibliyografyası.* Ankara: H. Ü. Yayınları, No. 10.

BEFU,
1973 *JAPAN: An* Anthropological Introduction. San Francisco: Chandler Publishers.

BENEDİCT, P.
1974 *ULA: An Anatolian Town.* Leiden: Brill.

BENEDICT, R.
1934 *Patterns of Culture.* New York: Houghton-Mifflin.

BERELSON, B. ve G. A. STEINER
1964 *Human Behavior: An Inventory of Scientific Findings.* New York: Harcourt, Brace and World Inc.

BERKES, N.
1976 (1969) *Türkiye İktisat Tarihi.* 1. Cilt. Istanbul: Gerçek Yayınevi.
1976 Asya Mektupları. Istanbul: Çağdaş.

BEŞİKÇİ, İ.
1968 *Doğuda Değişim: Göçebe Alikan Aşireti.* Ankara: Doğan Yayınevi.

BİNGÖL, G.
1970 *Kan Transfüzyonu.* Ankara: Gürsoy.

BIRKET-SMITH, K.
1968 *«The Lapps.»* S. Rapport ve H. Wright (editörler) *Anthropology.* New York: Washington Square Press, (ss. 242-266).

BLOOM L. VE P. SELZNİCK
1956 *Sociology.* New York: Oxford Press.

BOAS, F.
1897 *The Social Organisation and the Secret Societies of the Kwakiult Indians,* Washington: Report of the U.S. National Museum (1895).

BOGORAS, W.
1909 *The Chukchee.* Leyden.

BORDAZ, J.
1970 *Tools of the Old and New Stone Age. Garden City* :Natural History Press.

BOUCHER DE PERTHES, J.
1860 (orij. 1840) *De L'Homme Antédiluvien et de ses Oeuvres.* Paris.

BOULDING, K.
1969 *Yirminci Asrın Manası.* (Erol Güngör çevirisi). Ankara: MEB, (Bin Temel Eser).

BRAIDWOOD, R.
1969 *Prehistoric Men.* Glenview, III.: Scott, Foresman.

BRONOWSKİ, J.
1975 *İnsanın Yücelişi.* Istanbul: Milliyet Yay.

BROWN, E. H. P. ve M. H. BROWNE
1968 *«Labor Force: Hours of Work.» International Encylopaedia of Social Sciences.* 8:487-491.

BUCK, P. S.
1949 *The Good Earth.* New York: John Day. (Türkçesi: *Dost Toprak).*

CERAM,
1971 *Tanrılar ve Mezarlar.* Istanbul: Remzi Kitabevi.

CHAPLIN, R.
1969 *The Domestication and Explotaion of Plants and Animals,* (231-246). Ucko, P. J. ve G. W. Dimbleby (editörler). Chicago: Aldine.

CHILDE, V. G.
1935 *«Changing Methods and Aims in Prehistory.» Proceedings of the Prehistoric Society, Vol. I. Cambridge,* 1-15.
1946 (orij. 1943) *What Happened in History.* New York: Pelican. Türkçe çevirisi: *Tarihte Ne oldu?*
1951 *Man Makes Himself.* New York: American Library, Mentor.
1971 (orij. 1935) *Doğu'nun Prehistoryası.* Ş. A. Kansu (Çeviren). Türk Tarih Kurumu Yayını: X: 2 a. (2. Baskı).

CIPPOLA, C. M.
1965 *The Economic History of World Population.* Harmondsworth. Middlesex: Penguin Books.

COCHRANE, G.
1971 *Development Anthropology.* New York: Oxford University Press.

COLE, S.
1961 (orij. 1959) *The Neolithic Revolution.* Londra: British Museum (Natural History).

COOK, F. J.
1962 *The Warfare State.* New York: Macmillan.

COON, C.
1962a *Caravan: The Story of the Middle East.* New York: Holt.
1962b (orij. 1954) *Story of Man.* New York: Alfred A. Knopf.
1962c *The Origin of Races.* London: Jonathan Cape.

ÇAMBEL, H.
1964 «Anadolu'nun Tarihöncesinde Bugünkü Bazı Ana Sorunlar.» Atatürk Konferansları Serisi. Türk Tarih Kurumu.

ÇAMBEL, H. (devamı)
1970 «Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi.» Atatürk Yıllık Konferansları VIII. Seri. Türk Tarih Kurumu.

ÇAMBEL, H. ve R. BRAIDWOOD
1970 *«An Early Farming Village in Turkey.» Scientific American,* 222:50-56.

DÄNIKEN, E. V.
1969 *Chariots of the Gods: Unsolved Misteries of the Past.* Londra: Souvenir Press Ltd. (Türkçesi: *Tanrıların Arabaları).*

DARWIN, C.
1958 (orij. 1859) *Origin of Species.* New York: New American Library, Mentor.
1871 *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex.* New York: D. Appleton.

DE LAGUNA, F.
1968 *«Presidential Address-1967». American Anthoropologist,* 70: 469-476.

DEMEUNIER, J. N.
1776 *L'Esprit des Usage et des Coutumes des Différents Peuples.* Londra: Chez Pissot.

DITTMER, K.
1958 *«Die Wirthschaft der Naturvölker.»* L. Adam ve H. Trimborn (editörler) *Lehrbuch der Völkerkunde.* Stuttgart: Ferdinand Enke.

DİVİTÇİOĞLU, S.
1967 *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu.* İ.Ü.: İktisat Fakültesi Yayını, No. 212.

DJILAS, M.
1957 *The New Class: An Analysis of the Communist System.* New York: Praeger (Türkçesi: *Yeni Sınıf,* 1959).

DOBZHANSKY, T.
1962 *Mankind Evolving.* New Haven: Yale University Press.

DOSTOYEVSKİ
1972 *Batı Batı Dedikleri,* Ankara: Bilgi Yayınevi.

DOUGLAS, M. ve Ötekiler (Editörler)
1964 *Man in Society.* Garden City, New York: Doubleday and Company.

DPT
1968 *Köylerimizde Yapılan Araştırmalarla İlgili İzahlı Bibliyografya.* Ankara. DPT: 737, SPD: 178. Ankara: T.C. Başbakanlık.

DURKHEIM, E.
1898 *«La Prohibition de l'inceste et ses origines.» Année Sociologique.* I: 1-70.
1915 (orij. 1912) *The Elementary Forms of Religious Life.* J. W. Watson (çeviren). Londra: Allen ve Unwin.
1938 (orij. 1895) *The Rules of the Sociological Method,* J. Mueller ve S. Saloway (çevirenler). New York: Free Press.
1933 (orij. 1898) *Division of Labor in Society. G. Simpson* (çeviren) New York: Macmillan.

EGGAN, D.
1943 *«The General Problem of Hopi Adjustmen.» American Anthorologist,* 45:357-373.
1950 *Social Organization of the Western Pueblos.* Chicago: University of Chicago Press.

EICKSTEDT, E. V.
1934 *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menscheit.* Stuttgart.

ELÇİN, Ş.
1965 «Gölpazarı Bilmeceleri.» *Türk Kültürü Araştırmaları* I-II. Ankara.

EMERY, F.E.
1972 *Systems Thinking.* Harmondsworth: Penguin.

EMİROĞLU, V.
1972 *Edilli Köyünün Kültür Değişmesi Yönünden İncelenmesi.* (Özel olarak bastırılmış doktora tezi). Ankara: Varol Matbaası.

ENGELS, F.
1954 (orij. 1884) *Origin of the Family, Private Property and the State.* Moscow: Foreign Languages Publishing House.

ERDENTUĞ, N.
1956 *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki.* DTCF Yayını: 109.
1959 *Sun Köyü.* DTCF Yayını: 132.
1959 *A Study on the Social Structure of a Turkish Village.*
1966 (1965) *Ankara İl Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından Bir Araştırma.* Ankara: SSYB Yayını.

ERICKSON, D.B. ve WOLLIN
1968 *«Pleistocene Climates and Chronology in Deep Sea Sediments».* 162:1227-1234.

ESİN, U. ve P. BENEDICT
1963 «Recent Developments in the Prehistory of Anatolia.» *Current Anthropology,* IV, 4:339-346.

EVANS-PRITCHARD, E. E.
1940 *The Nuer, A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People.* Oxford: Clarendon Press.
1951 *Social Anthropology.* New York: Free Press.

FALLERS, L. A.
1961 *«Are African Cultivators to be Called Peasants?» Current Anthropology,* II.

FARRINGTON, B.
1969 (1966) *What Darwin Really Said.* Londra: Sphere Books Lt.

FEI, HSIAO-TUNG ve CHIHI CHANG
1947 *Earthbound China: A Study of Rural Economy in Yunnan.* Chicago: University of Chicago Press.

FENICHEL, O.
1955 (orij. 1944) *The Psychoanalytic Theory of Neurosis. London:* Routledge and Kegan Paul Ltd.

FERGUSON, A.
1819 (orij. 1767) *An Essay on the History of Civil Society.* Philadelphia: A. Finley.

FLANNERY, K.
1969 *«Origins and Ecological Effects of Early Domestication in Iran and the Near East.»* P. J. Ucko ve G. W. Dimbleby (editörler). *Domestication and Exploitation of Plants and Animals.* Chicago: Aldine.

FOSTER. G. M.
1965 *«Peasant Society and the Image of Limited Good.» American Anthropologist,* 67.

FRANKLIN, B. J. ve H. W. Osborne (Editörler)
1971 *Research Methods: Issues and Insights.* Belmant (Cal.): Wadsworth Pub. Co., Inc

FRAZER, J.
1964 (orij. 1890) *The Golden Bough.* T. H. Gaster (editör). New York: Mentor.

FREUD, S.
1928 *The Future of an Illusion.* W. D. Robson Scott (çeviren). Londra: Institute of Psychoanalysis.

FREY, F. W.
1963 *«Surveying Peasant Attitudes in Turkey.» Public Opinion Quarterly* ss. 335-355.

FROEBENIUS, L.
1898 *Die Weltanschauung der Naturvölker.* Weimer: E. Felber.

FROMM, E.
1973 (orij. 1962) *Çağımızın Özgürlük Sorunu, «Beyond the Chains of Illusion»* (Çeviren: Güvenç, B). Ankara: Özgür İnsan Yayını, No. 2.

GAMIO, M.
1922 *La Poplacion de Valle de Teotihuacon.* Mexico: D. de Talleres Graficos.

GARN, S. M.
1971 (orij. 1961) *Human Races.* Springfield, III.: Charles C. Thomas.

GEHLEN, A.
1954 *İnsan.* Istanbul: İ.Ü. Ed. Fak. Konferansları, No. 2.

GIBBON, E.
1804 (orij 1776) *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* (7 cilt.) Philadelphia: William Birch and Abraham Small.

GLUCKMAN, M.
1955 *Judicial Process Among the Barotse of Northern Nigeria.* Manchester: Manchester University Press.

GOODENOUGH, W. H.
1970 *Description and Comparison in Cultural Anthropology.* Chicago: Aldine.

GOUGH, E. K.
1969 *«The Nayars and the Definition of the Marriage.»* Bohannan, P. ve J. Middleton (editörler), *Marriage, Family and Residence* (ss. 49-71) New York: Natural History Press.

GRAEBNER, F.
1911 *Die Methode der Ethnologie.* Heidelberg.

GULLIVER, P. H.
1963 *Social Control in an African Society.*

GÜNALTAY, Ş.
1971 *«Zulmetten Nura.»* (Belgelerle Türk Tarih Araştırması Grubu Çalışması) *Hürriyet* Gazetesi, 27 Ekim 1971.

GÜNALP, A.
1968 *Gen ve Moleküler Biyolojisi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No. 1.

GÜNGÖR, K.
1941 «Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki.» DTCF.

GÜVENÇ, B.
1969 *«Universals of Agrarian Culture and Change.» Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities,* I, 1:24-33.
1970a *Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme.* Ankara: Hacettepe Basımevi.
1970b «Türkiye'de Üniversite-Devlet İlişkileri.» *Hacettepe Sosyal Beşeri Bilimler Dergisi,* II, 2:57-70.
1971a «Türkiye'de Sosyal/Kültürel ve Etnolojik Araştırmalar.» *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-11.
1971b «Kültür Konusunda Tartışmalar» *Mimarlık,* Şubat.
1971c. «Kültür Sınıflaması Denemeleri.» *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* III, 1:9-19.
1971d *Türkiye Demografyası.* Güvenç, B. ve F. C. Shorter (editörler). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. D-13.
1976a *Sosyal ve Kültürel Değişme.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-22.

1976b «Değerler, Tutumlar, Davranışlar.» (Bkz: Keleş, 1976).
1977a «Sosyal Bilimlerde Kavram Kargaşası.» (Bkz: Karabaş ve Yeşilçay, edit.) ss. 15-28.
1977b «Sosyal Değişme Sürecinde Aile» Bkz: (Karabaş ve Yeşilçay, edit.) ss. 161-72.

HARLAN J.R.
1967 *«A Wild Wheat Harvest in Turkey.» Archeology,* 20, 3:197-201.

HARRIS, M.
1968 *The Rise of Anthropological Theory.* New York: Thomas Y. Crowell Co.
1971 *Man, Culture and Nature: An Introduction to General Anthropology* New York: Thomas Y. Crowell Co.
1974 *Cows, Pigs, Wars, and Witches.* New York: Random House.

HASWEEL, M. R.
1953 *Economics of Agriculture in a Savannah Village: Report of Three Years' Study in Genieri Village.* Londra: Colonical Research Studies .No. 8., H.M.S.O.

HART, C. W. M.
1969 *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi* Istanbul: Ticaret Odası Yayını.

HAWKES, J. ve SIR LEONARD WOOLEY
1963 *History of Mankind: Prehistory and the Beginning of Civilisation.* Vol. I. New York and Avanston: Harper and Row.

HERSKOWITS, M.
1948 *Man and His Works.* New York: Knopf.

HOBBES, T.
1958 (orij. 1642) *Leviathan.* New York: Liberal Arts Press.

HOBHOUSE, L. T.
1906 *Morals in Evolution.* London.

HODGEN, M.
1964 *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventheenth Centuries.* Philadelphia: U. of Penn. Press.

HOBEL, E. A.
1968 *«Races of Mankind»* Rapport, S. ve H. Wright (Editörler), *(Anthropology.* New York: New York University Press. Cep kitabı baskısı: (Washington Square Press).

HUXLEY, T. H.
1970 (orij. 1863 ve 1896). *Darwiniana.* New York: Ams Press.

İBNİ HALDUN
1970 *Mukaddime.* Istanbul: MEB. (Devlet Kitapları).

İLHAN, A.
1972 *Hangi Batı: Anılar ve Acılar.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

İMAR ve İSKÂN BAK.
1971 *Kültürlerin İncelenmesi.* Ankara.

İZBUL, A.
1977 «Hemşirelik ve Sosyal Antropoloji.» *Hemşirelik Dergisi.* 27, 1, ss. 7-10.

JAHODA, M.
1968 *«A Social-Psychological Approach to the Study of Culture.» Human Relations,* 1:23-29.

KÂĞITÇIBAŞI, Ç.
1977 *İnsan ve İnsanlar.* Istanbul.

KANSU, Ş. A.
1938 *Antropoloji Dersleri: Beşer Paleontolojisi ve Prehistorya Malumatı.* Ankara: DTCF.
1971 (orij. 1946) *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler.* Türk Tarih Kurumu Yayını XIII: 1ıa. (2. Baskı).

KARABAŞ, S. ve Y. YEŞİLÇAY (Editörler)
1977 *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntem.* Ankara: ODTÜ, Türk Halkbilimi Topluluğu.

KELEŞ, R. (Editör)
1976 *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem.* Ankara: TODAİE.

KEESING, F. M.
1958 *Cultural Anthropology: The Science of Custom.* New York: Rinehart and Co.

KIRAY, M. B.
1964 *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası.* DPT Yayını.

KİRAZLI, M.
1963 *Köy Araştırma Planı ve İki Örnek Araştırma.* Ankara: Rüzgârlı Matbaa.

KLEMM, G.
1843 *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menscheit.* (10 Cilt) Leipzig: Leubner.

KLUCKHOHN, C. ve W. H. KELLY
1945 *«The Concept Culture.» The Science of Man in the World Crisis.* R. Linton (Ed.) ss. 78-105. New York.

KLUCKHOHN, C. ve D. LEIGHTON
1962 (orij. 1946) *The Navaho.* Garden City, New York: Doubleday, Anchor ve The American Museum of Natural History.

KOESTLER, A.
1964 *The Act of Creation.* Londra: Pan Books Ltd.

KOLARS, J. F.
1963 *Tradition, Season and Change in a Turkish Village.* Chicago: University of Chicago Press.

KONGAR, E.
1972a *Toplumsal Değişme.* Ankara: Bilgi Yayıncvi.
1972b *Sosyal Çalışmaya Giriş.* Ankara: TSBD.

KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI (İmar İskân Bakanlığı).
1963-1968 *Köy Envanter Etütleri.*
(Bingöl, Muş, Van, Tunceli, Ağrı, Hatay, Mardin, Erzurum. Kars, Diyarbakır, Elazığ, Siirt, Malatya, Adıyaman, Urfa vb.)

KROEBER, A. L.
1909 *«Classifactory Systems of Relationship.» Journal of the Royal Anthropological Institute,* 39:77-84.
1939 *Cultural and Natural Areas of Native North America.* University of California. *Publication in American Archeology and Ethnology.* Vol. 38.
1948 *Anthropology.* New York: Harcourt, Brace and Co.

KROEBER, A. L. ve C. KLUCKHOHN
1952 *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions.* New York: Random House, Vintage.

KUDAT, A
1974 *Kirvelik.* Istanbul: Bağdat Cad. 426/9.

LAFITAU, J. T.
1724 *Moeurs des Sauvages Amériquains, Comparées aux Moeurs des Premiers Temps.* Paris: Sougrain l'aîné.

LA PEYRERE, I. De
1656 (orij. 1655) *Men before Adam.* Londra.

LEAKEY, L. S. B.
1971 *İnsanın Ataları.* G. Arsebük (çeviren). Türk Tarih Kurumu (X: 5).

LEE, R. B.
1968 *«What Hunters Do for a Living, or How to Make Out on Scarce Resources»* R. Lee ve De Vore (Editörler), *Man the Hunter,* (47-79). New York: History Museum.

LEVİ-STRAUSS, C.
1949 *Les Structures élémentaires de la Parenté.* Paris: Presses Universitairs de France.
1963 (orij. 1958) *Structural Anthropology.* C. Jacobson (çeviren). New York: Basic Books.
1967 *Structural Anthropology. New York:* Anchor.
1969 (orij. 1949) *The Elementary Structures of Kinship.* Boston: Beacon Press.

LEWİS, O.
1951 *Life in a Mexican Village, Tepoztlan Restudied.* Urbana: University of Illinois Press.
1962 *Five Families: Mexican Case Studies in the Cultures of Powerty.* New York: Science Editions Inc.
«Beş Aile: Yoksulluk Kültürünün Meksika'daki Görünümünün İncelenmesi.»

1970 (orij. 1961) *Sançez'in Çocukları.* Leyla Ragıp (çeviren). Istanbul: e- yayınları.
1971 (orij. 1966) *İşte Hayat.* Vahit Çelikbaş (çeviren), Istanbul: e- Yay.

LI AN-CHE
1937 *«Zuni:Some Observations and Queries.» American Anthropologist,* 39:62-77.

LIFE NATURE LIBBARY
1965 *Early Man. Howell,* C. ve Diğerleri (editörler). New York: Time-Life Books.

LINDZEY, G.
1967 *«Some Remarks Concerning Incest Taboo, and Psychoanalytic Theory.» American Psychologist,* 22:1051-1059.

LINTON, R.
1936 *The Study of Man.* New York: Appleton-Century.
1945 *The Cultural Background of Personality.* New York: Appleton-Century-Crofts.

LIVINGSTON, F. B.
1959 *«A Formal Analysis of Prescriptive Marriage Systems Among the Australian Aborigins.» Southwestern Journal of Anthropology,* 15:361-72.

LIVINGSTONE, F. B. ve Diğerleri
1969 *«Genetics. Ecology and the Origins of Incest and Exogamy.» Current Anthropology,* 10:45-62.

LOCKE, J.
1894 (orij. 1690) *An Essay Concerning Human Understanding.* Oxford: Clarendon Press.

LONDON, J.
1971 *Adem'den Önce.* H. Pınar Küv (çeviren). Ankara: Bilgi Yayınları No. 121.

LOWIE, R. H.
1916 *«Historical and Sociological Interpretations of Kinship Terminologies» Anthropological Essays Presented to William Henry Holmes.* Washington: ss. 293-300.
1920 *Primitive Society. New York:* Boni ve Liveright.
1927 «A Note on Relationship Terminologies.» *American Anthropologist,* 30:261-263.
1928 *The Origin of the State.* New York: Harcourt, Brace.

LUBBOCK, J.
1870 *The Origin of Civilization and the Primitive Conditions of Man: Mental and Social Condition of Savages.* Londra: Longmans, Green.

LUNDBERG, G. A.
1970 *Sosyoloji,* Cilt II. Ö. Ozankaya ve Ü. Gürkan (çevirenler). Ankara: Türk Siyasal Bilimler Derneği Yayınları No. 19.

LYELL, C.
1850 (orij. 1830) *Principles of Geology.* Londra: J. Murray.

MAGNARELLA, P. J. ile O. TÜRKDOĞAN
1976 «The Development of Turkish Social Anthropology.» *Current Anthropology,* June. 17-2, pp. 263-73.

MAIR, L.
1968 (orij. 1965) *Introduction to Social Anthropology.* Oxford: Clarendon Press.
1968 *«Applied Anthropology.» International Encyclopaedia of* Social Sciences, 1:325-29.

MALINOWSKİ, B.
1965 (orij. 1922) *Argonauts of the Western Pacific.* New York: Dutton.
1944 *A Scientific Theory of Culture, Chapel Hill:* University of N. C. Press.
1945 *The Dynamics of Culture Change: An Inquiry into Race Relations in Africa.* New Haven: Yale University Press.

MAINE, H. S.
1861 *Ancient Law. Londra:* J. Murray.

MAQUET, J. J.
1961 *The Premise of Inequality in Ruanda.*

MASON, O.
1895 *«Similarities of Culture.» American Anthropologist,* 8:101-173.
1907 *«Environment». Handbook of American Indians North of Mexico,* Part I. Washington: Bureau of American Ethnology *Bulletin,* 30: 427-30.

MAUSS, M.
1954 (orij. 1924) *The Gift.* I. Cunnison (çeviren), New York: Free Press.

McLENNAN, J. F.
1865 *Primitive Marriage.* Edinburgh: Adam and Charles Black.

MEAD, M.
1935 *Sex and Temperament in Three Primitive Societies.* New York: Morrow.
1961 (orij. 1955) *Cultural Patterns and Technical Change.* UNESCO, A. Mentor Book.

MEAD, M., T. DOBZHANSKY ve Diğerleri
1968 *Science and the Concept of Race.* New York: Columbia University Press.

MELLAART, J.
1965 *Çatal Höyük: A. Neolithic City in Anatolia. Proceedings of the British Academy.* Londra: Oxford University Press.

MENGÜŞOĞLU, T.
1971 *Felsefi Antropoloji.* İ. Ü. Ed. Fak. No. 1612.

MILLAR, J.
1771 *Observations Concerning the Distinction of Ranks in Society.* Londra, J. Murray.

MINTURN, L. ve J. T. HITCHCOK
1966 *The Rajputs of Khalapur, India.*

MONTESQUIEU
1949 (orij. 1748) *The Spirit of Laws.* T. Nugent (çeviren). New York: Hafner.

MOORE, S. F.
1963 *«Oblique and Asymmetrical Cross-Cousin Marriage and Crow/Omaha Terminology.» American Antropologist.* 65: 296-311.

MORGAN, L. H.
1870 *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family.* Washington. Smithsonian Institution.
1877 *Ancient Society.* New York: World Publishing.

MORRIS, D.
1971 *Çıplak Maymun.* Engin Darıca (çeviren). Istanbul: Sander.

MUMFORD, L.
1961 *The City in History.* New York: Harcourt, Brace and World Inc.

MURDOCK, G. P.
1940 *«Cross-Cultural Survey.» American Sociological Review, Vol.* 5, No. 3: 361-70.
1949 *Social Structure.* New York: Macmillan.
1965 *Outline of Cultural Materials.* New Haven: HRAF, Inc.
1967 *Ethnographic Atlas.* Pittsburgh: University of Pittsburg Press.

MÜHLMAN, W. E. ve E. W. MÜLLER
1966 *Kulturanthropologie.* Köln-Berlin: Kiepenheuer-Witsch.

NIEBOER, H. J.
1900 *Slavery as an Industrial System.* Lahey.

NIETZSCHE, F.
1969 *Ecco Homo.* İşte İnsan. Can Alkor (çeviren). Ankara: Dost Yay.

OAKLEY, K.P.
1957 (orij. 1956). *Man the Tool-Maker.* Chicago: University of Chicago Press.

ODUM, E. P.
1969 «*The Strategy of Ecosystem Development.*» *Science,* 164: 262-270.
1973 *Fundamentals of Ecology.* Philadelphia: Saunders.

OHLIN, G.
1967 *Papulation Control and Economic Development.* Paris: OECD, Development Center.
1967 *Nüfus Kontrolu ve Ekonomik Kalkınma* (çeviren ve yayımlayan Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü). Ankara: H.Ü. Yayınları No. 5.

OHRİ, İSKENDER.
1977 *Yurdumuzun Öyküsü.* Istanbul.

OPLER, M. E.
1956 «*The Extensions of an Indian Village.*» *Journal of Asian Studies,* XVI.

OSGOOD, C. E.
1964 «*Semantic Differential Technique in the Comparative Study of Cultures.*» *American Anthropologist,* 66:3.

ÖRNEK, S. V.
1966 *Sivas ve Çevresinde... Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki.* A. Ü. DTCF. 174.
1968 «Etnolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri ve Görevleri. Ankara DTCF, *Antropoloji,* IV.
1971a *Etnoloji Sözlüğü.* Ankara: A.Ü. DTCF. No. 200.
1971b *İlkelerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane.* Istanbul: Gerçek Yayınları (100 soruda dizisi: 25).
1977 *Türk Halkbilimi.* İş Bankası Kültür Yayınları: 180.

ÖZÇÖREKÇİ, H.
1944 «Anadolu'da Küçük Şehir Araştırmaları.» DTCF. III.

PASTERNAK, B.
1965 (orij. 1958) *Dr. Zivago.* Özer Sunay (çeviren). Istanbul: Altın Kitaplar.

PAZ, OCTAVİO
1968 «*La Prehistoire Palestinienne*» *Supplément au dictionnaire de la*

PEI, M.
1960 (orij. 1949) *The Story of Language.* New York: Mentor.

PERROT, J.
1968 «*La Prehistoire Palestinienne*» *Supplément au dictionnaire de la Bible.*

PERRY, U. J.
1923 *The Children of the Sun.* Londra: Methuen.

PELTO, P.
1970 *Anthropological Research: Structure of Inquiry.* New York: Harper and Row.

PFEIFFER, J. E.
1970 (orij. 1969) *The Emergence of Man.* London: Thomas Nelson and Sons Ltd.

PIDDOCKE, S.
1965 *«The Potlatch System of the South Kwakiutl: A New Perspective.» Southwestern Journal of Anthropology,* 21:244-64.

PIKE, K.
1954 *Language in Relation to a Unified Theory of Human Behavior.* Vol. I. Glendale: Institute of Linguistics.

POIRIER, J.
1963 *«Histoire de la Pensée éthnologique»* (Bölümü). *Ethnologie générale.*

POLANYI, K.
1953 *General Economic History: «Origin of Economic Institutions.»* New York: Columbia University Press.
1957 *The Great Transformation.* Boston: Beacon Press.

POTTER J. M., M. N. DIAZ ve G. M. FOSTER (Editörler)
1964 *Discovering Art.* I: 2. M. Bristol (Britanya): Purnell and Sons Ltd.

RADCLIFFE-BROWN, A. R.
1924 *«The Mother's Brother in South Africa.» South African Journal of Science.* XXI: 542-55.
1941 *«The Study of Kinship Systems.» Journal of Royal Anthropological Societyt.*
1965 (orij. 1952). *Structure and Function in Primitive Society.* New York: Free Press.

RAPPAPORT, R. A.
1968 *Pigs for the Ancestors: Ritual in the Ecology of a New Guinea People.* New Haven: Yale University Press.

RAPPORT, S. ve H. WRIGHT (Editörler)
1968 *Anthropology.* New York: Washington Square Press.

RATZEL, F.
1896 (orij. 1885-88) *The History of Mankind.* A. J. Butler (çeviren). Londra: Macmillan.

REDFIELD, R.
1930 *Tepoztlan: A Mexican Village. A Study of Folk Life.* Chicago: University of Chicago Press.
1956 *Peasant Society and Culture.* Chicago: University of Chicago Press.
1960 *The Litte Community and Peasant Society and Culture,* Chicago: University of Chicago Press.

RIVERS, W. H. R.
1968 *Kinship and Social Organisation.* (London School of Economics: Monographs in Social Anthropology No. 34) Londra: The Atlone Press.

ROBINSON, R. D.
1954 «*A Village in Anatolia.*» New York: I. C. W.A./A.U.F.S. (Letter R.D.R.-79) s. 11.

ROGOFF, N.
1951 «*Recent Trends in Urban Occupational Mobility.*» Hatt. P. K. ve A. *G. Reiss* (editörler), *Reader in Urban Sociology.* New York: Free Press.

ROHNER, P. R. ve E. G. ROHNER
1970 *The Kwakiutl Indians of British Columbia. New York: Holt. Rinehart* and Winston.

ROONG, I.
1962 *The Lapps of Sweden.* Stockholm: Swedish Institute.

RUST, A.
1962 *Vor 20.000 Jahren.* Neumünster: Karl Washholtz, Verlag.

SAHLIN, M. D.
1968 *Tribesmen.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.

SAPIR, E.
1924 «*Culture, Genuine and Spurious*» *American Journal of Sociology,* 29:401-29.

SARANA, G.
1975 *Methodology of Anthropological Comparisons.* Tucson, Ariz.: University of Arizona Press. The Wenner-Gren Foundation. Viking Fund No. 53.

SARAN, N.
1968 *Istanbul Şehrinde Polisle İlgisi Olan On Sekiz Yaşından Küçük Çocukların Sosyo-Kültürel Özellikleri Hakkında Bir Araştırma.* İ. Ü. Yayını.

SAYILI, A.
1973 *Copernicus and his monumental work.* Ankara: The Turkish Commission for UNESCO.

SCHMIDT, W.
1955 (orij. 1926) *Der Ursprung der Gottesidee* (12 cilt), Münster İ. W. Ascherdorff.
1939 *The Culture Historical Method of Ethnology.* S. A. Sieber (çeviren.) New York: Fortuny's.

SCHNEIDER, D. M.
1963 «*Some Muddles in the Models.*» Bkz: Banton, M. (1967).

SHERIF, M. (Muzaffer Şerif)
1966 (orij. 1936) *The Psychology of Social Norms.* New York: Harper and Row.

SINGH UBERIO, J. P.
1962 *Politics of the Kula Ring.* [Mair, 1968 referansı].

SJOBERG, G.
1955 «*The Preindustrial City.*» *Journal of Sociology,* 60: 438-445.

SKINNER, G. W.
1964 *«Marketing and Social Structure in Rural China.» Journal of Asian Studies,* 24. Bkz: Potter, Diaz ve Foster (1967).

SMELSER, N. J.
1968 *Essays in Sociological Explanation.* Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, Inc.

SMITH, A.
1972 *İnsan, Yapısı ve Yaşamı.* Türkçesi: Istanbul: Remzi Kitabevi.

SMITH, ADAM
1966 (orij. 1910, 1776) *The Wealth of Nations.* Londra: Dent.

SMITH, G. E.
1933 *The Diffusion of Culture.* Londra: Watts.

SOLHEIM, W.
1970 *«Relics from Two Diggings Indicate Thais were the First Agrarians.» New York Times,* Ocak 12.

SOLZENITSIN, A.
1970 İlk Çember (2 Cilt) (Türkçeye çevirisi) Istanbul: e- yayınları.

SOROKIN, P. A
1947 *Society. Culture and Personality: Their Structure and Dynamics.* New York: Harper and Brothers.

SOYLU, G.
1971 «Prehistorik Devirlerde Avcılık ve Türkiye'de İzleri» A. Ü. DTCF. (Yayınlanmamış doktora tezi).

SPENCER, H.
1896 (orij. 1876) *Principles of Sociology.* New York: D. Appleton.

SPENCER, R. F.
1963 *«Aspects of Turkish Kinship and Social Structure.»* U.S.A. *Antlıropological Quarterly,* 33.

SRINIVIAS, M. N.
1952 *Religion and Society Among the Coorgs of South India.*

STEINMETZ, S. R.
1928 (orij. 1894) *Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe.* (2. Baskı) Leiden ve Leipzig: Groningen.

STERN, B. J.
1967 (orij. 1931) *Lewis Henry Morgan: Social Evolutionist.* New York: Russeland Russel.

STEWARD, J.
1948 *«A Functional Developmental Classification of American High Cultures.» A Reappraisal of Peruvian Archeology.* Memories of the Society for American Archeology.

SUMNER, W. G.
1960 (orij. 1940 ve 1906) *Folkways.* New York: Mentor.

SUMNER, W. G. ve A .KELLER
1927 *The Science of Society.* New Haven: Yale University Press.

STIRLING, P.
1966 (orij. 1965) *Turkish Village.* New York: John Wiley and Sons Inc.

TİMUR, S.
1972 *Türkiye'de Aile Yapısı.* Ankara: Hacettepe Ü. Yayını D-15.

TITIEV, M.
1959 *Introduction to Cultural Anthropology.* New York: Henry Holt and Co.

TURGOT, A. R. G.
1844 (orij. 1750) *Plan de Deux Discours sur l'Histoire universelle: Oeuvres de Turgot.* Paris: Guillaumin.

TURHAN, M.
1951 *Kültür Değişmeleri.* Istanbul: İ. Ü. Yayını No. 479.
1957 «Köy Tetkiklerinde Kullanılacak Metotlar Hakkında Düşünceler.» *Sosyoloji,* XII: 98-103.

TÜTENGİL, C. O.
1963 «Türkiye'de Köy ve Aydınların Tutumu.» *Sosyoloji,* XVII.

TYLOR, E. B.
1871 *Primitive Culture: Researches into the Development of Mithology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom, Londra:* J. Murray.

UNESCO
1964 *Dictionary of Social Sciences,* UNESCO: Gould, J. ve W. L. Kolb (editörler). Londra: Tavistock Publications.

USIS
1966 *Food and Civilization.* Voice of America: *Forum Lectures.*

VOLTAIRE
1829 (orij. 1745) *Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations.* Paris: Chez Werdet et Lequien Fils.

WALLACE, A. F. C.
1952 *«The Modal Personality of the Tuscarora Indians as Revealed by Rorschach Test.»* Washington: Bureau of American Ethnology *Bulletin,* No. 150.

WALLOIS, H. V. V.
1965 *İnsan Irkları.* S. Tunakan (çeviren). Ankara: DTCF Yayını No. 163.

WATSON, J. D.
1968 (orij. 1965) *Gen ve Moleküler Biyolojisi.* A. Günalp (çeviren.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. 1.

WELLS, C.
1972 *Sosyal Antropoloji Açısından: İnsan ve Dünyası.* (Türkçesi Erzen Onur). Istanbul: Remzi Kitabevi, B.F.K. Dizisi, 17.

WESTERMARCK, E. A.
1926 *A Short History of Marriage.* New York: Macmillan.

WHITE, L.
1949 *The Science of Culture.* New York: Grove Press Inc.
1959 *The Evolution of Culture.* New York: McGraw-Hill.

WHITING, J. W. M.
1967 (1953) *Child Training and Personality.* New Haven: Yale University Press.

WILSON, G.
1945 *The Analysis of Social Change.* Cambridge.

WINSTON, S.
1933 *Culture and Human Behavior.* New York.

WISSLER, C.
1916 *«Psychological and Historical Interpretations for Culture.» Science,* Vol. 43:193-201.
1917 *The American Indian: An Introduction to the Anthropology of New World.* New York: D. C. Mc Murtie.

WITTFOGEL, K. A.
1959 *«The Theory of Oriental Society.»* Fried, M. H. (Editör), *Readings in Anthropology II.* New York: Thomas Y. Crowell Co.

WOLF, E. R. ve S. MINTZ
1957 *«Haciendas and Plantations in Middle America and the Antilles.» Social and Economic Studies.* University College of West Indies, 6:380-412.

WOLF, E. R.
1966 *The Peasants.* New York: Prentice Hall.

YASA, İ.
1955 Hasanoğlan Köyü. Ankara: TODAİE.
1959 «Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar.» Ankara: A. Ü. *SBF Dergisi,* No: XVI.
1969 *25 Yıl Sonra Hasanoğlan.* Ankara: SBF Yayını.

YÖRÜKOĞLU, A. ve J. KEMPH
1967 «Ensest Sonucu Ağır Ruhsal Bozukluklar Göstermeyen Çocuklar.» *Nöro Psikiatri Arşivi,* IV: 1:40-48.

ZVORIKINE, A. A.
1967 *«Some Problems of the Theory of Culture.» Journal of World History. No.* 2. 346-392.

VI. DİZİN

Dizin

Abbeville kültürü, 169
ABD (USA), 39, 40, 237, ayrıca bkz: Amerika
Académie française, 97
Aşöl (Acheul kültürü), 169-71
Açıklama (izah, explanation), 5, 75
  ırksal, kültürel fark ve benzerlikleri, 11, 90
  fonksiyonel, 86
  maddeci, 89
  nedensel, 149
  psikolojik, 90
  probabilistik, 79
  sosyolojik, 85
  yapısal, 87-8
Acıpayamlı, O., 125, 362
Adams, M. ve *J. V. Neil*, 305
Âdem Baba, 10, 17, 19, 54
Adıvar, A. 27
Adıvar, H. E., 119
Afrika (kültürleri), 10, 28, 31, 47, 75, 169 176, 214, 223, 230, 240, 258, 262, 263, 272, 276, 318-9
Ağaoğlu, A., 119
aile, 16, 75, 110, 120, 122, 124, 126, 129, 134, 240, 269, 275, 277, 216
  "Batı" tipi, 16
  evrimi, 16, 270
  iliskileri, 128
  kökeni 270
  Türkçedeki anlamları, 278
Akdeniz, 3, 47, 55, 114, 115, 160, 206
Akıncı, G., 362
Akman, M., 37
akrabalık, kan, evlilik yakınlığı, 120, 129 269-317
  tanımı, 280
  tipleri, 291
  Türk kültüründe, 273, 278, 292-3
  ayrıca bkz. akrabalık sözcükleri
akrabalık sistemleri 240, 270-316
  Arap, 273
  Batı, 291
  Crow/Omaha, 292
  Eskimo, 291
  Hawai, 291
  Hopi, 292
  Irokuva, 291
  karsılaştırması, 291-2
  Sudan, 291-3
  Türk, 292
akrabalık sözcükleri, 15, 16, 128, 271-8, 284-5, 291-3, 313-6
  benzerliği, 16
  Esperantosu, 277
  farklı kültürlerde 291-2
  kişi'ye göreliği, 284-5
  kısaltılmış biçimleri, 284
  neleri gösterir? 315
  sınıflayıcı - tanımlayıcı tartışması, 271-3, 315-6
  tercüme güçlüğü, 276-7
  Türkce'de, 292
akrabalık (sistem) şemaları, 283-4, 287-9, 295
  standart, 289
alet(ler), 162, 164, 169-174
  baltalar 172-4
  bıcaklar, 172-4
  cilâlı taş, 181, 183
  çantası (takımı), 170, 175, 176 181
  dilgi tipi, 171, 174
  dilgi çıkarma tekniği, 173
  kalem, 172 174
  kazıyıcı, 170 172-4
  mezolitik, 182
  neolitik, 183
  oka, 182
  paleolitik, 171, 174, 177
  sap takılan, 171
  mızrak, zıpkın, 173-4, 181
  tarihöncesi, 164
  tipleri,
    dilgi, 164, 174
    mikrolitik, 164
  yonga, 164
    yaprak, 174
    yapan alet, (üst paleolitikte), 177
Alkor, C. 96
Almanya, 11, 17, 22, 52, 68, 81, 97, 250
Alman dili, 66, 96-7
alışveriş biçimleri, 129-288-48, 263, 306-7, 322
  ayrıca bkz. değiş tokuş
alyuvar, hemoglobin, 43
  orak tipi, 43-4, ayrıba bkz. *genetik*
alt-kültür, 104, 116, 130
Amerika, 9, 33, 40, 81, 116, 162 176, 186, 196, 214, 222, 246, 262, 266-7, 274, yerlileri, 10
Amerikan Antropoloji Okulu, 22
  uygulamalı antropoloji derneği 320
  uygulamalı antropoloji dergisi, 320
Anadolu, 69, 192, 300
  tarihöncesi, 198
ana hukuku, 270 335
  ayrıca bkz. Bachofen
Anasoyu, bkz: *Soy*
Andrèç, I. 137
animizm, her şeyde bir ruh bulunduğu görüşü, 22, 335
anket tekniği, sorukâğıdı, questionnaire, 141
Anno Lux, A. L., ışık yılı, 9
Anglo-Sakson kanı, 83, 262
ansiklopedistler, 23
anthropos, Elence'de insan, 58
antropoidler, insansı maymunlar, 280
antropologlar (t), 30, 126, 321-2
  Alman, 81-2
  Amerikalı, 80-1
  biyolojist, 11
  coğrafyacı, 12
  diffüzyonist, 80-2
  eğitimci, 11
  ekolojist, 339-40
  evrimci, 26, 74-6
  fonksiyonalist, 83-7
  hukukçu, 15 16
  ırkçı, 11, 56
  maddeci, 89
  "masa-başı", 12, 76
  psikolojist 64, 90
  sosyal/kültürel, 73, 85, 88, 95, 113, 120 124, 129, 138
  sömürge yönetiminde "danışman", 318
  strüktüralist, 87-8

antropoloji(si), insan bilimi, 5, 20-5, 26, 59-74, 83, 108, 113, 138-9, 148, 155, 242, 269, 271, 281, 317-8
Alman, 81
Amerikan, 81, 320, 323
Avusturya, 81
biyolojik, 26
çağdaş, 26, 56, 60, 66, 69, 82
dersleri, 321
eğitim, 70
ekonomik, 70
felsefî, 66
fizik, 26, 65-7, 71, 82
Fransız, 88
genel, 316
hukuk 324
İngiliz, 80, 87, 319
nasıl bir bilim? 66-7
neler beklenebilir? 323
nerelerde kullanıldı? 317
neler yapabilir? 113, 323-5
öğretimi, 322-3
psikolojik, 64, 66, 90, 320
sağlık, 324
savaş öncesi, 320
savaş sonrası, 320
siyasal, 70
sosyal/kültürel, 27, 64, 66-7, 82-4, 90-1, 94, 103, 108, 112-3 117, 120, 125, 142, 227, 269, 317, 360-375
tarihî, 73, 83
tarih mi, bilim mi? 67
Türkiye'de, 71, 360-375
uygulamalı, 317-25
yapısal, 64, 66, 89, 91
antropolojik
bilimler, 5-6, 68, 70, 73, 96
bilimlerde doğruluk, 141
bilimlerde terminoloji farkları, 65
bilgi kuramı, 154
antropoloji'nin
alanları, okulları, 90
bilimsel temelleri, 66
bilim sınıflamasında yeri, 66-9
biricikliği, 63
dalları, 59, 74-5, 82, 91
doğuşu, 3-26, 57
gelişmesi, 73-91
güçlüğü, 63
kapsamı, 59
sistem görüşü, 70
sorunları, 26, 73, 317-325
tarihçesi, 1-91, 316
temel bilimleri, 66-7, 78
teorisi 27, 59, 317, 365
yasaları, 59
yöntemi, 59, 67-8, 317, ayrıca bkz. doğal tarih
antropolojiye giriş, 60
antropometri, 31, 58
Arapça, 273, 277
araştırma(lar)
aile ve akrabalık, 318
saha çalışması, 138-57
Türkiye'de, 360-75
araştırıcılar (saha)
tarafsızlığı, 155
Türkiye'de, 360-75
arkeologlar, 22, 69, 163
arkeoloji, 3, 58, 66, 69, 73, 139, 169, 199
antropolojinin dalı olarak, 161-98
kurulusu, 12
Aristoteles, 140
Arensberg, C. M. ve *S. T. Kimball*, 363
Arsebük, G. 57, 198
astronomi, 8, 194
Asya, 76, 187, 246, 256, 319, 321,
tipi, üretim tarzı, 244
Asyalılar, 197
Atatürk, K., 250
ateş'e gem vurulması, 160, 204
aşama törenleri, 129, ayrıca bkz. törenler
avârız vergisi
Osmanlılarda, 244
avcılar, 175
avcılık toplayıcılık, 54, 167, 170, 177, 180, 181, 191, 197, 204, 210, 214, 215 216, 219, 230, 231, 241, 257 334
Avrupa(lılar), 9, 10, 18, 22, 31, 53, 65, 68, 76, 115, 117, 169, 173, 176, 196, 205, 206, 218, 222, 223, 224, 243
Avrupa Konseyi, 115
Aydınlanma Çağı, 12-3
felsefesi, 12
filozofları, 13

Babasoyu, bkz: *Soy*.
Bachofen, J. J., 74, 270-1, 335
Balaman, A. R., 135, 148
Banton, M., 373
Barber, B., 269
Bastian, Dr. 15
başlık, gelin parası, 275, 319
Batı uygarlığı, 12, 273
Batlamyus, 6
Bayet, A. 27
bedavacılık, dağıtım sisteminde, 235
Beeley, B. W. 361
Beju. H., 376
Beidha, 192
Bektaşilik, 268
Belçika, 18, 318
Benedict, P. VII, 198
Benedict, R. 90, 102, 153, 154-5, 237, 320, 338-9
benzemezlikler, 26, 29
benzerlikler (insanlar ve toplumlararası), 4, 11, 13, 15-6, 26 33, 35, 104, 105, 114, 116, 129, 274
bireysel, 51, 61
genetik, 41-51
ırksal, 48
kültürel, 51
sosyal, 51, 61
Berelson, B. ve *G. A. Steiner*, 95
Berkes, N., 136, 241, 248
besin düzeni, 177, 187
bolluk ve kıtlık dönemlerinde, 180
mezolitik evrede, 183, 187
paleolitik evrelerde, 177
ve nüfus artısı, 226-7
beslenme sorunu, 183, 197
beslenme giderleri
seçilmiş ülkelerde karşılaştırmalı tablo, 201
besin üretimi, 181, 184-98, 210, 212-3, 215
beşeri bilimler, 3, 4, 58, 60, 66-7
beşeri coğrafya, 69
Beşeri İlişkiler Dokümantasyon Merkezi
(HRAF, Yale Üniversitesi), 121, 136, 341, 369
Besikçi, İ., 157, 361, 363, 364, 365, 367, 368
biçim kriteri
(Ratzel'in göç teorisinde), 332
bilgi(ler), 139, 148
durumsal, 143 145
değersel, 141-143-4
doğru, güvenilir ve yararlı, 138-46
insan ve toplumla ilgili, 4-8

toplama teknikleri, 141-2. bkz. saha çalışması
tutumsal, 143-4
bilim(ler), 3, 58-73, 120
adamları, 139
beşerî doğal ve sosyal, 66-7, 365,
felsefesi, 58, 73
sınıflanamayan, 67
türleri, 142
bilim sınıflaması, 58
bilinç ve bilinçdışı, 23, 304, 313
Bingöl, G., 368
Birdsell, 46
Birket - Smith, K., 205, 243
Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, 212, 321
bitkilerin evcilleştirilmesi (tarıma alınması) 181, 184-5, 187-91
biyografya, 68
biyo-kültürel,
evrim, 163
kurum, 75
varlık (insan), 159, 282, 306
biyoloji, 2, 65-8, 74, 109, 324
biyolojik
açıklama, 5, 20 84-6, 103
demografik faktörler, 49
evrim, 46, 48, 163, 186
farklar, 10
gerekircilik (determinizm), 11, 258
ihtiyaçlar 87, 100, 105
yasalar, 85
Bizans, 242
Boas, F., 82-3, 88-9, 152
Bogoras, W., 308
bola taşları, 170
bostan (çapa) tarımı, 214,
Bordaz, J., 177
Boucher de Perthes, J., 13-4
Boulding, K., 205, 227
Braidwood, R., 69, 163, 193, 197, 198
Britanya(lı), 13
Bronowski, 198, 205, 206
Brown, E. H. P. ve *M. H. Browne*, 214
Buck, P. S., 119
buğday
evcil, 188
yabanî, 188-90
buhar makinesi, 207
burjuva, 265
buzul(lar), 177
arası dönemler, 164-5
çağları, 165-6, 197
dönemleri, 164-7
Günz, 164, 166-7
hareketleri, 177
Mindel, 165 167
Riss, 164-7, 171
Würm, 164-7, 176-8
bürokrasi, 267
bütünleşme, 154
bütünleşme ve çözülme, 129
büyük gelenek, 242
büyük sayılar yasası, 51, 79
büyük teoriler (kuramlar), 82

Carmo (Jarmo), 192
Cemaat ve Cemiyet
Tönnies'de, 336
cevaplar (anket tekniğinde)
davranışsal, 143, 146-7
değersel, 143, 146-7
tutumsal, 143, 146-7
cevapların
anlamı 143
güvenirliği, 146
Chaplin, C. (Şarlo), 4
Chaplin, R., 191
Childe, V. G., 69, 89, 161, 163, 197, 338, 339
cinsel ilişki, 281, 302
cinsiyet
farkları ve farklılaştırması, 122 123, 124 249, 315
hayvanlar âleminde, 279
Cippola, C. M. 206, 208-9, 227
Cochrane, G., 322
coğrafya, 12, 13, 58, 82, 108, 109, 118, 324
Coğrafyacı Okul, 12
Cole, S., 161, 188, 189, 192, 198
Collège de France, 66
Colliers, 320
Comte, A., 89, 334, 340
Cook, J., 267
Coon, C., VII, 2, 46, 73, 116, 162, 207
Cüceloğlu, D., 117
Current Anthropology dergisi, 372

çadırlı konak, 180
Çambel, H., VII, 177, 198
Çambel, H. ve *R. Braidwood*, 198
çanak-çömlek, 184, 188
çapa tarımı, 214-5
Çatal Höyük, 187, 191, 193
çatışma (teorisi), 155, 268
çekirdek alet, 170
çekirdek endüstrisi, 170
Çekoslovakya, 175, 204
çeltik tarımı, 214, 216
"çift akçası" vergisi
Osmanlılarda, 244
Çin (geleneksel) toplumu, 5, 80-9, 100, 193, 196, 204, 205, 214-5 215, 247, 372
Çince, 288
Çin-Hindi, 162, 186
çocuk(lar)
eğitimi, 129, 271
gayrı meşru, 280
meşru 280
çocuk öldürme töresi
enfantisid, 303

dağıtım sistemi, 235
dağıtıcıların rolü, 235-6
gönüllü (karşılıklı), 230-1
kademeli, 236
Potlaç tipi, 237-9
törenler, 236
yeniden, 235, 237-9
zorunlu, 235
Däniken, C., 139
Danilevsky, N. J., 336, 340
Dart, R. A., 20
Darwinizm, 336
Darwin, C., 13, 15-8, 22, 56, 74
Darwin, Dr. 13
davranış(lar), 24, 104-5, 147
Déchelette, 183
değer yargıları
sosyal bilimlere etkisi, 5, 6
De Gaulle, C., 250
De Laguna, F., 27
De La Peyrère, I., 10
değişim ve değişme, 26, 75, 76, 105-7, 139, 141, 198, 273, 292, 320-5, 334-40, 352-9, 367-8
kültürel, 320-1
sosyal/kültürel, 322-3
tekno/ekonomik, 321
değiş-tokuş (alışveriş, takas, barter, exchange), 228
akrabalık ilişkilerinde, 306-7
dağıtımda, 235
ilkel ticaret, 232
Kula tipi, 233-5
para, 239
paylaşma, 230, 306

radyal biçimler, 310-3
törenler, 237-9
yeniden, 236
Demeunier, J. N., 12
demir ve çelik, 160, 205
demografik hareket, bkz. göç (ler) nedenler, 49
demografiler, 217
demografya (nüfus bilimi), 59, 227, ayrıca bkz. nüfus ve nüfus dinamiği
deneysel bilim(ler), 140
derebey(lik), 243
dernek(ler), 9, 268
gizli ve kapalı, 268
deterministik, 114
devlet, 112, 120, 215, 242, 244, 245
planlama örgütleri, 321
devrim(ler), 160-98
endüstri, 206-10
enerji, 208-10
neolitik, 160 181-198
tarım, 160, 181-198
difüzyon (yayılma), 78-9, 106
-izm, 15 80, 90-1
-ist akım, 78, 84, 92
öğe dağılımı, 82
öbekler, 82
örnekler 79
ve göç teorisi, 78-80
difüzyonist(ler)
Alman, 15, 78-9, 81-2, 232-3
Amerikalı, 80-1 90
İngiliz, 80
dil(ler), 70, 75, 112, 120, 162
bilimi (linguistik), 69, 70
bilimci, 152
-in hikâyesi, 70
din(ler), 6, 23, 27, 74, 100, 112, 120, 197
dini, 23
inanışlar, 15
yarımlar, 268
dini-büyüsel işlemler, 175
din, büyü ve sanat, 160
disiplinlerarası eğitim ve antropoloji, 324
Dittmer, K., 248
diverjans (ayrışma, farklılaşma) ırk ve kültürlerde, 50-4, 56, 116
Divitçioğlu, S., 244-5
dış-evlilik, ekzogami, 34, 54, 267, 271, 295-9, 300-4, 308
Djilas, M., 267
Dobzhansky, T., 46, 57
doğa, 14, 101, 129
doğa bilimleri, 67, 83, 140
doğal
ayıklama, 16, 41-4, 51-4, 162
çevre, 51, 69, 108, 109, 113, 120, 145, 160, 167, 177, 181, 199-227
güçler, 14
kaynaklar, 247
kaynaklardan yararlanma, 101
sistem, 84
tarih, 14, 329-30
Doğramacı, İ., VII
doğru bilgi
sorunu, 139-40
Doğu
toplumları (kültürleri), 100, ayrıca bkz. Çin, Hint, Melanezya, Japonya ve Çin-Hindi Okyanusya ve Hawai
doğum(lar), 217-8
kültürel evrelerde, 219-22
dokumacılık, 184
Douglas, M. ve ötekiler, 384
dualizm, ikilemcilik, her konuyu ikiye indirgeme veya yükseltme, 89, 90
Dubois, Dr. 19
Durant, W. VII
Durkheim, E. 23, 85-9, 336
dünya (arz, yer, yeryuvar, yeryüzü jeo, kürre-i arz), 6-11, 14, 99
biçimi, 8-9
enerji üretimi, 208-10
etnoğrafya atlası, 290, 302, 316
evren'in merkezinde mi? sorunu 7
nüfusu, 217
nüfus artış hızı, 217
nüfus tarihi (ekonomik), 227
Savaşı II, 196, 224, 318, 365
tarihi, 334
yaradılışı, tekvin, (genesis), 10
yaşı, 9-11, 13-7, 19-21
düşük
enerji sistemleri, 216
nüfus dengesi 222
düşünce tarihi, 27
edebiyat, 98
Edwin, Misyoner, 319
Eggan, D. 155
Eggan, F. 310
eğitim(ci), 3, 11, 98-104, 106-9, 110-3, 130-2, 131-3, 317
birimleri, 110
standartları, 216
Eickstedt, E. V. 57
Einstein, A. 74, 82
Eisenhower, General, 250
ekin, 96
ekoloji (çevre bilimi), 3, 16, 58, 69, 70, 90, 109, 111, 227
ekolojik, 167-8
değişmeler, 160, 178
ilişkiler, 212
kirlenme ve çevre, 227
sistem, 225
ekonomi: iktisat, üretim-tüketim iliskilerinin ilmi, 58, 66, 69, 70, 74, 109, 111, 113, 126, 148, 197
ekonomik, iktisadî
açıklama, 148
davranış, 229
kalkınma, 319, 325
sistemlerin yeryüzüne dağılışı, 229
ekonomi politik, bkz. siyasal ekonomi
Elçin, Ş. 362
El İdrisi, 12
Elliot-Smith, 80
Emery, 113, 119
emik, 310
emik ve etik, 152-5
ekosistem, 210, 212, 216
ekzogami, bkz. dış-evlilik
Enderun Okulu, 136
Endogami, bkz: *Evlilik*.
endüstri(ler)
kültürü, 211
tarihöncesi, 170-2, 176 181
Endüstri Devrimi, 54, 161-3, 165, 191-2, 196, 197, 206-10, 222, 334
ve enerji üretiminde artış, 206-7, 210
Endüstriyel
tarım, 214-6
Enerji, 160, 199-207, 227, 247
alışverişi, 203-4
biçimleri, 203, 206-9
birimi, 200
dengesi, 210
denklemleri 213-5
devrimi, 210
dönüşümü, 202-3, 208
hidro-elektrik, 206, 208
kavramı, 199-200

kaynakları, 160, 197, 201, 202, 204, 206, 207
sakımı, 203
tüketimi, 201, 204, 211-3
üretimi, 203-4, 207-12
Engels, F. 89, 270
Ensest: incest, fücur, yasaklanmış cins ve evlilik ilişkileri, 271, 301-6
ilişkileri, 301, 308
soyu, 301
türleri, 302
yasakları 124, 301-6, 316
yaygınlığı, 302, 316
ve dış evlilik kuralı, 301-2
ensest yasağını açıklama denemeleri
çözüm anahtarı ve çözüm, 305-8
dış evlilik kalıntısı, 302-3
genetik sakınca, 304
içgüdü önlemesi, 304
kadın azlığı ve enfantisid, 303
"oğlumun oğlu kocamın kardeşi" bilmecesi 305
yakınlık ve beraberlik önlemesi, 305
Erdentuğ, N. 91, 362, 365, 367
Erickson, D. B. ve G. Wollin, 166
Eriba (Jericho), 192
eleştirme, bkz. törenler
Esin, U. ve P. Benedict, 198
esir(ler), 262
Eskimo, bkz. "ilkel" kültürler
Esper, J. F. 12
Esperanto (evrensel dünya dili) akrabalık sistemi incelemesinde, 277
etik, 152
etnik azınlıklar, 269
ethnos (halk), 68
etnografya: halk bilimi, folklor, ethnography, bilgi toplama yöntemleri, 12, 67, 8, 83, 125, 138, 153 154, 156
etnografyacı (halk bilimci), 15-6
etnoloji (sosyal/kültürel ve tarihî antropoloji), 3, 22, 27, 63, 65-8, 69-71, 73, 76, 77, 82-3, 91, 155
etnolojik araştırmalar
Türkiye'de, 360-73
etnosantrizm, 5
Evans-Pritchard, E. E. 27, 73, 91, 308
evcil
tahıl türleri, 185
evcilleştirilmiş
bitkiler, 185-8, 192, 204
hayvanlar, 185-8, 191-2, 204
köpek, 180
evcilleştirme süreci, 44, 181-5, 191, ayrıca bkz. tarım devrimi
evlenme, evlilik, 88, 121-4, 127, 249, 270-317
amacı, görevi, 280
bağı, 280
dış-evlilik, 34, 35, 54, 296, 298-301
dış-evlilik/iç-evlilik, 34, 54, 296
dış-evlilik biçimleri, 308
-dışı çocuklar sorunu, 281
iç-evlilik (endogami), 34, 54
kardeş çocukları (kuzenler) arasında 297
kuralsal, 305
öncesi cinsel ilişkiler, 302
Paralel ve çapraz biçimler, 298
sonrası cinsel ilişkiler, 302
tanımı, 280
tercihli, 305
türleri 270
ve doğuma izin, 280
ve cinsel işbölümü, 282-3
evren (kâinat, âlem, kozmos), 6-8
merkezi, 6
evrim (tekâmül, evolution), 13-7, 21, 26, 42, 48, 57-8, 74-7
aile düzeninde, 75
biyolojik/organik, 26, 48-9, 67
kavramı, 12
konusunda yeni görüşler, 48-53
modelleri, 75-7
tarihi, 80
teorisi, 12-6 74-6
evrimci, 16, 74-6, 83, 92
antropologlar, 22
okul, 74-7
sosyologlar, bkz. Spencer, H.
evrimcilik, 90

fakülte (bölüm, hücre)
insan zihninde, 98
üniversitelerde, 98
yabancı dillerde, 98
Fallers, L. A. 366
fark(lar), ayrıza bkz. benzerlikler
fiziksel (görünür), 29, 30, 31, 55
genetik, 36
insanlar ve toplumlararası, 4, 10-3, 16, 23, 27, 114-7, 330
ırksal, 27-9, 32 36, 49
kültürel, 10, 30-1, 52, 76
sosyal/kültürel, 11, 29, 52, 56, 75, 249
sosyal/psikolojik, 11
yasama, 13
yoğunlaşma süreci, 31-2
farklılaşma (süreci), 53
demografik 258
eğilimi, 53, 129
genetik, 46, 47, 49, 52
ırksal, 49, 52, 55
kurumlararası, 106
kültürel, 106, 195, 263, 269
farklılaştırma (gruplaştırma)
ABD'nde, 252
aile'de 255
akrabalık ilişkilerinde, 256
askerlik'te, 252
cinsel, 250-3, 255-7
dil'de, 253
farklılaştırma ölçütleri, 251
eğitimsel 253
evlenme ile ilgili 250, 254-5
hukukî, 259
ırksal, 253
meslekî, 255
soylulukla ilgili, 253
soy-sopla ilgili 255
tarımcı toplumlarda, 195
toplumsal, 254
Türkiye'de, 257
varlıkla ilgili, 250, 253-4
yaşla ilgili, 250, 253-4
Farsça (Farisî), 5
fatına, belli bir yörede yaşayan hayvanlar topluluğu, 177, 199
Fei, Hsiao-tung ve *Chihi Chang,* 214
felsefe(ci), 61-2
felsefe(si) 4, 58, 60-1, 73, 88, 98
pozitif, 334
tarihi, VII, 334-5
Yunan, 23
fen eğitimi, 100
Fenichel, O. 25
fenotip(ler) (benzer görünen

canlılar). 35-6 bkz. genetik
Ferguson, A. 13
Filistin, 53
filozoflar, 10-1, 61-2, 105, 113
fizik(sel). 32, 61, 63, 66
fırsat eşitsizliği, 322
Flannery, K. 190
flora, belli bir yörede yaşayan bitki örtüsü, 177, 199
folklor, 4, 68, 98
fonemik, 152
fonetik (ses birimi, duyulan), 152
fonksiyon (görev, iş-görü, işlev) 84-7
kavramı, 85
-lar teorisi (matematikte), 86
sözcüğünün tarihçesi, 84-5
-suz. 85-6
tanımı, 85
fonksiyonalist, 84-7
antropoloji, 86-7
okul, 86
sosyoloji, 84
teori, 87, 114
toplum kavramı, 84
yaklaşım, 86
fonksiyonel (işlevsel, görevsel), 85-7
fonksiyonalizm, 86-7, 92
Foster, G. M. 322
Franklin ve *Osborn,* 157
Fransa, 13, 14, 65, 117, 175, 260, 334
Fransız ansiklopedistleri, 23
Fransızca. 79, 96-7, 135, 267, 294, 306
Fransız Devrimi (büyük), 250
Fransız kültürü, 100
Fransızlar, 97, 274
Fraser, J. 76
Freud, Dr. S. 23-5, 90-1, 271, 303
Frey, F. 362
Fromm, E. 90, 91, 119, 269
Froebenius, L. 15, 22, 77, 83, 332-3, 340

Galileo, 6
Gamio, M. 363
Garn, S. M. 46
Gehlen, A. 280
Geist kavramı (Hegel'de), 97, 330,
türleri, 335
geleneksel toplumlar, 71-2, 141, 319
ayrıca bkz. tarım ve neolitik kültürleri
gen(ler), üremeyi, çoğalmayı ve hücre fonksiyonlarını yöneten mikroskopik kimyasal elemanlar, 33, 37, 47
biyolojisi, 38
dağılımı, 52-3
genetik, genlere ait bilgiler dizgesi, 33-57
ayrışma, 50-3
baskıngen, 37-41
benzeşme, 41, 50-3
birlik, 49-53
çekingen gen, 37-41
değişme, 41-6 51-3
demografik kayma, 41-3, 52-3
farklılaşma, 33-49, 52-3
fenotip, 35-8
hazine (kaynak), 33-5, 41-8, 50, 54
hemofili (kanama) hastalığı, 41-3
kan grupları, 38-40
Mendel Kanunları, 37-8, 41, 43
mutasyon 41-4, 191
özellikler, 39-55
PTC deneyi ve duyarlığı, 39-40
sakınca (iç evlilikte), 304
sarmaşma, 50-2
sıtma hastalığı, 43-4
ve ten rengi, 36 40
ve türleşme 50
Genesis, yaradılış, kuruluş, tekvin, 7, 9, 13, 16, 18, 19, 26, 82
Genotip(ler), genlerin genetik ve gizil benzerliği 35
geometri, matematiğin yer ölçümü ile uğraşan dalı, 194
geosantrik, yer merkezli, merkezinde dünya bulunan evren görüşü. 6, 7
geosantrizm, yer merkezcilik, 5-8
ayrıca bkz. etnosantrizm, homosantrizm ve antropomorfizm
Gibbon, E. 13
Gluckman, M. 258
Goethe, 13
Gough, E. K. 280
göç(ler). 15, 45-6, 52, 225
hızı, 217-8
kriterleri, 15
teorisi, 15, 332-3
yönü, 45, 217 333
ve difüzyon, 15, 332-3
ve genetik kayma, 45
göçebelik, belli bir yeri-yurdu olmayan kültür, 167, 263, 334, ayrıca bkz. *Laplar*
Göçebe Alikan Aşireti, bkz. Beşikçi, İ.
Görecilik, relativizm, izafiyetçilik, tarihi, 63, 74, bkz. Einstein
görüşme, mülâkat, interview, saha çalışmasında, 141
gözlem, müşahede, observation, 142, 150
doğrudan katılma yoluyla, 142, 148
emik-etik sorunu, 153
göz aldanması, 158
yöntem ve tekniği, 148-9, 150-1
gözlemciler, 150, 152
Graebner, F. 22, 77, 81, 83, 332 333, 334
grup(lar), 315
büyük/küçük 260
dinamiği, 253
yas. 260
gruplaşma, 129, 253, 263, 269
ayrıca bkz. farklılaşma
cinsel 315
Gulliver, P. H. 269
Günalp, A. VIII, 56
Günaltay, Ş. 29-31
güneş, 6-8
merkezlilik (heliosantrik), 6
Güney Afrika Cumhuriyeti, 263
Günz buzulu. 164, 166, 167
Gürpınar, H. R. 119, 137
Güvenç, B. 22, 26, 27, 64, 72, 75, 82, 83 86, 91, 97, 99, 99, 101, 103, 107, 109, 114, 115, 119, 125 126, 152, 156, 157, 227, 260, 319, 322, 329, 330, 360, 364 367
güzel sanatlar, 98, 99, 100-1
haberci, muhabir (saha çalışmasında), 152
Habeş, 5, 49
Hacettepe Üniversitesi, 56, 137, 157, 227, 329, 360
Nüfus Etütleri Enst., 227
halk sağlığı, 322
hareketlilik, mobility, 195,
coğrafî, 250
dikey (düşey), 250
gelenceksel Çin'de, 250

kuşaklararası, 266
mesleki. 256-6
sınıfsal. 265
sosyal/kültürel, 195, 249. 265
yatay, 250
haritası
kültür kavramı. 108-9
Harlan, J. R. 190
Harris, M. 27. 55, 83. 88, 91, 134, 149, 152, 153, 166. 170, 173 184, 190, 197. 214, 239, 246, 248, 264, 269, 291. 305, 316
Hart, C. W. M. 362
Hasweel, M. R. 214
Havva Ana, 19
hayvancılık, 44, 181-92
hayvanlar âleminde
cinsiyet ve çoğalma şeması, 279
hastalıklar, salgın ve nüfus. 222
hediye (armağan. gift. don), 233. 248
alıp-verme. 232. 306
ayrıca bkz. Lévi-Strauss ve Mauss
Herodot. 3-5
Herskovits, M. 102
hidro-elektrik, bkz. enerji
Hegel, F. 97. 334, 340
Hildegard, 7
Hindenburg, Mareşal. 250
Hindistan, 10, 16, 79. 100. 116. 149 169, 196. 221, 264
Hint Mitolojisi'nde
kadın ve erkeğin yaradılışı, 256
Hipokrat, 12
Hiroşima'da
Radyasyon hastalığı. 211
Hıristiyan
Avrupalı. 9
Hititler, 242
Hobbes, T. 10. 85
Hobhouse. L. T. 77
Hoebel. A. 39, 56
Hollanda(lılar), 18-9, 206, 261, 318
değirmenlerinin ürettiği enerji 206
soyluluk sembolü (Van). 261
Holmes, G. 81
homo (insan)
erektus. 19, 20, 43
santrik, 5, 6
santrizm, 6
sapien(ler) 24, 42, 280
hukuk, 100. 317
kurumlaşması, 184
Huxley, T. H. 17
"hükümet sosyologları"
sömürge yönetiminde, 319
hürriyet, özgürlük
kapitalist ve sosyalist toplumlarda, 267

IBM bilgiişlem tekniği. 70

İbni Haldun, 13, 336
icat(lar), 77
(ceket, pantolon, çarşaf, iskemle. kimono pijama, sabun, sakal tıraşı, yatak), 78
(ayna, bıçak, şeker, gravat, kâğıt, kahve, kaşık, matbaa, para pipo, porselen, puro. sigara, şemsiye, yağmurluk). 79
tekerlek, 80
içgüdü(ler), 304
ideal, 104-5
ideal kültür - gerçek kültür ayrımı, bkz. kültür
ideoloji, 101
İ-Grubu (aile ve akrabalık sisteminde), 283-8, 295-6, 306
iklim
tarihöncesi kültürel evrelerde, 160, 177 178
İlhan, A. 157
"İlkel", küçük, teknolojik bakımdan geri, üretim düzeyi düşük toplumlar. 10-1, 71-2, 162, 262, 273. 306
akrabalık ilişkileri, 271, 306
avcılar. 130, 303
evlilik. 270
kültürler. 130. 240. 261. 319, 335. ayrıca bkz. "ilkel" çağdaşlarımız
para 239. 240
ticaret. 232
toplumlar. 76. 148. 230-2, 239. 258, 262 274, 308
*"İlkel"*ler
"ruhsuz" 10
sorunu, 168
"ilkel" çağdaşlarımız, avcı-toplayıcı kültürler ve tarımcı, 168. 178
Arapeş (Arapesh). 260, 306, 308
Argonauts. 153, 233
Aşanti (Ashanti), 319
Avustralya yerlisi, 40, 168, 267, 308
Aynu (Ainu). 40
Bantu, 40 233, 263
Barotse, 258
Borara, 40. 231
Buşman (Bushmen), 54. 168, 190. 230
(Crow) Kroğ, 276, 290-4, 309, 310
Çakçi (Chukchee), 308
Çambuli (Tchambuli). 260
Dahomey. 134. 280
Dobu, 339
Eskimo, 5, 33, 168, 175. 273. 274. 290-1. 293
Faks (Fox). 276-7
Genieri. 190. 214. 242
Havai (Hawai). 290-3
Hopi. 276, 292, 294. 305, 309-14
Irakuva (Iroquois), 15. 290-3
Kızılderililer, 15, 46. 135
Kraho. 40
Kung (! Kung bushmen), 190. 214 215. 230
Kuvakiyutul (Kwakiutl). 152, 237-9. 248, 295. 339
Lap (Lapp), 40. 242
Maori. 40
Mundugumor. 260
Navaho (Navajo). 41, 106
Nayar. 280
Nuer. 261 308
Omaha. 275-6, 290-4, 309-10, 313
Pigme (pigmy). 190, 233
Pokat 261
Pueblo. 339
Rossel adalıları, 240
Sarva (Sarwa), 263
Senegal. 40
Solomon adalıları, 233
Sudan. 290-3
Tepozlan. 155
Trobriand adalıları. 233
Tsembaga. 215
Tsvana. 262-3
Turkana. 268
Yuteş (Utes). 39
Zuni (Pueblo), 153, 339
inançlar, 4. 5, 15
indirgeme (psikolojik), 64, 372
İngiliz
adaları, 197, 262
- ce, 83. 96
devrimi 206
- ler. 97, 306, 309
Kraliyet Antropoloji Enstitüsü, 318

İngiltere, 22, 117, 162, 206, 207, 261, 274,
ayrıca bkz. Britanya
İnsan (İnsanoğlu, Âdemoğlu, Mankind, Homo, L'homme), 3, 6, 7, 10-1, 14, 16, 17, 19, 20, 24-6, 28, 30, 43, 58, 73, 86, 103, 120, 134, 154, 159, 161-4, 178, 180-1, 185-6, 190, 200, 204, 210, 225, 249, 268, 304, 306, 317
aklı, 88
ataları 16-8
bilimi, bkz. antropoloji
bilimi öğretim projesi (ABD) 323
biyolojisi, 38, 161
davranışları, bkz. insan davranışları
dil öğrenmesi, 86
doğadaki yeri, 16
evrimi, 16, 42
felsefesi, 3
fenomeni, 73
ilişkileri dokümantasyon merkezi (HRAF), 123, 290, 369
ırkları (belli başlı), 11, 32, 46-8
kaç çeşit? 46
Kafkas, 46-7, 54
Moğol, 46-7, 54
Negrid, 46-7, 54
ırklarını sınıflayanlar, 11, 46, ayrıca bkz. Coon, Dobzhansky ve Garn, Hoebel, Linnaeus, Wallois,
kökeni, 16
ruhsal birliği, 14
tarihi, 56, 96
teorisi, 96
türeyişi, 56
türü, 30, 55
İnsanlar, bkz. *İnsanlar, tarih öncesi*
Irak, 53
İran, 242
İrlanda, 15, 117
İsa (Peygamber, Jesus), 9, 10, 16, 19
İskandinavya, 205, 242
İskoçya 12, 16
İslam, 242
dini 236
düsünürleri, 12
kültürü, 100, 114, 115, 300
töresi, 236
İnsanlar (Prehistorik)
Australopitek, 19, 20, 42, 162
Cava, 18-9
Cro-Magnon, 42, 53-4, 163, 173
Heidelberg, 19 23
Homo erektus, 19, 42
Homo sapien(ler), 23
Neandertal, 17-20, 23, 42, 53, 171
Oldovay, 23
Parantrop, 23, 42
Pekin 19, 20
Rodezya, 42
Solo, 42
İspanya, 175
İspanyolca, 96
İspanyol misyonerleri
ilk etnoğraflar olarak, 11
İsrael, 187, 258
istatistik, 141, 155
İsveç(li), 11, 35, 54
İtalya, 209, 260
işbölümü, 23, 75, 130, 184, 195
biyolojik 256
cinsel, 255-7 280
Durkheim'de, 22
işçi göçleri, 52, 224-5
İzbul, A., 110
izotoplar (radyo-)
yaş tahmininde kullanılan, 21

ırk(lar), gen hazinesindeki bir ya da daha fazla sayıdaki özelliği; öteki toplumlardan farklı olan grup, 10, 19, 29, 31, 41 49, 54, 75, 249
ayrımı, 34, 51
çeşitleri 46-7, ayrıca bkz. insan ırkları
kavramı, 31, 35 47, 55-7
-'ın kökeni, 48, 53
özellikleri, 34-5, 47
sayısı 46
Semitik, 35, 55
sınıflamaları, 46-7
sorunu, 28, 56-8
tanımı, 30 33
ırkçı(lar), 29-31
ırkçılık, 29-56
ırk kültür etkileşimi, 51, 56
açıklama, 29
açıklamanın sınırlılığı, 28-57
ayrışma, 50
benzeşme, 50-53
farklar ve benzerlikler, 35, 48, 55-6
farklılaşma, 46, 48, 52-3, 263
nitelikler, 47-8
özelliklerin yoğunlaşması, 48, 56
sınıflama ölçüderi, 31, 46-7

Jaboda, M., 156
Japonya, Japon kültürü, 197, 320
jeoloji, 13-4, 324, bkz. Lyell
jeolojik evreler, 166-7
irksal

Kadın ve erkek
Hint Mitolojisi'nde, 256
kültürel farklar, 255-60
kişilik farklarının kültürel kökeni, 258, 260
ömür (hayat) farkı, 258
kadro(lar), 123
Kafatası, 20
"deformasyonu", 18
biçimleri 31, 47
göstergeleri, 47
Kâğıtçıbaşı, Ç., 91, 103, 157
kalıtım, bkz. genetik
kalkınma projeleri, 321
kalkınma sorunları ve uygulamalı antropoloji, 317-325
kalkolitik, 161
kalori, enerji birimi, 200-203
ihtiyacı, 200-3
üretim/tüketim ilişkilerinde, 213-16
kamu yararı, 104
Kanada, 237
kan grupları, 39-41
Kansu, Ş. A., 385
kanunlar, sosyal, 88
kanunsallık, sosyal olaylarda, 88
kantite (çokluk) kriteri
Frobenius'un göç kuramında, 77, 332-3
kapital(izm), 139, 230
"bozuk para-i", 246
Karabaş ve Yeşilçay, 157
Karaosmanoğlu, 119
karbon-14 tekniği, 21, 187
kardeş çocukları evliliği
bkz. kuzen evliliği
kardeş(ler), 282
evliliği, bkz. ensest
kardeşlik, 275, 282, 283, 286
Kardiner, A., 91
Karmel Dağı, 171, 188
karşılaştırmalı araştırmalar, 123
karşılıklılık (reciprocité) ilkesi, 315
kast, Portekizce'de Casta (= ırk) sözcüğünden, değişmez

sosyal sınıf, 249, 263, 265, 269
Hindistan'da, 249, 263, 264, 269
Kaya, Y. K., 119
kayma (drift)
genetik-demokrafik, bkz. genetik
Keleş, R., 157
Keleş, R. ve *O. Türkay*, 362
Kemal, O., 119
kemikler, buluntu, 10-1, 17-9
Kent Devrimi, 192, 193, 196
kentleşme, 194, 192, 216
Kenya, 261, 268
keşifler 9, 11, 77
kilise, 6-9, 24
Kimball, S., VII
kimya, 66-8
Kirvelik, 275, 316
kira, 241, 242
kişi, 274, 275, 276-87, 302, 310, 313, 315, bkz. akrabalık
kişilik, 24
Kıray, M. VII, 371
Kızılderililerin Moğol kökeni, 39
Kızılderili (kültürleri), 47, 267
Kleopatra ve ensest soyu, 302
Kluckhohn, C. ve *W. H. Kelly*, 108
Kluckhohn, C. ve *D. Leighton*, 106
kodlama, kültürel verileri, 123
ayrıca bkz. Tablo 6-1, B, 341
Koestler, A., 68
Kolars, J. F. 362
Konfüçyüs, 250
Kongar, E. 322
konverjans (yaklaşma, benzeşme), 50, 54, 116
Kopernikos, 6
Kore, 197
koruyucu hekimlik, 217
köle(lik), 205, 262-3
kömür üretimi, 208
köpeğin evcilleştirilmesi, 180
Kösemihal, N. Ş. 85
köy, 248
yerleşmeleri, 190
köy-kent dengesi
Spengler'de, 337
köylü, 216, 248
köy kültürleri, 190, 248, 261, 263
ayrıca bkz. tarım ve neolitik
Kroeber, A. 81, 272, 316, 363
Kroeber, A. ve *C. Kluckhohn*, 95-6, 108, 117, 157
kromozom(lar), 32, 36
Kula, 89, 128, 233-5, 248, 306
Kudat, Ayşe, 316
Kulturkreise(lehre), kültür çemberi teorisi, 81-2
Kurban Bayramı, 149
kurumlar, temel kültürel, 106, 106 109-12, 120, 121
kuru tarım, 196
kuşak, akrabalık sisteminde, 315
kutsal kitaplar, 7, 9, 18
kuvad, erkek (loğusalığı), 256, 257, 281
kuzen evliliği, 22, 297, 298, 300, 305
Kuzeyli (nordik), ırkı, 47, 54
kült(ler), 162
kültür(ler), hars, medeniyet, uygarlık, kültür, culture 4, 5, 28, 87, 91 94, 119, 128-9, 149-50, 155, 210, 215, 317-9, 330-40 341-51, 360-73
alanı, 69, 81, 89
arası, 123
- aşırı yaklaşım, 149, 150, ayrıca bkz. saha çalışması
bakanlığı, 98
bilimsel anlamda, 91, 98
bütünlüğü, 153
- cüler, 30
çemberi, 81
değişmesi, 26 91, 105, 320
- fizik, 98
genel, 98
halk, 365
haritası, 114
ilkel, bkz. "ilkel" çağdaşlarımız
işleri müsteşarlığı, 98
- ırk etkileşimi 51
kavramı, 22, 31, 95, 100, 107, 108-9, 113-15, 118-20, 126
kentsel, 117
mezolitik, 160, 178, 187
neolitik, 160 181, 187
paleolitik, 160, 176, 181
sistemi, 113
sınıflaması denemeleri, 329-40
sorunu, 85 91, 119, 324, 330
sosyolojisi, 66
sözcüğü, 96, 118
şeması, 108, 109, 120, 121
tanım(lar), 96-8, 101
tarih(çiler)i, 19, 22, 53, 69, 96, 112, 161, 197, 264, 324
teorisi 113-4, 123, 324
tarihöncesi, bkz. kültürler, tarihöncesi
kültürel, kültüre ait
benzeşme, 53
çağlar, 100
değişme, 79, 106-7 320
değişkenler, 88, 120-38, 341-51
devrimler, 161-198
ekoloji, 89 90
evreler, 167 168
evrim, 57, 161-98
farkları, 10, 56 258
farklılaşma, 53, 256-60
geri-kalma, 106
kurumlar, 90, 105, 106, 22, 134, 129
maddeci(ler), 83, 89
mozayık, 116
muhteva, 97 103, 112, 117, 120-38, 341-51
muhteva (öğeler) rehberi, 121, 8, 137, 162, 341-51
öğeler, 12 14, 81, 105, 108, 120-38, 341-51
örüntüler, 334-40
psikolojistler, 90
seçicilik, 41, 46, 51-2 162
sistem, 53, 106-7, 114, 225
süreçler bkz. kültürel süreçler
yarımlar, 152, 267-8, 265, 269
üretim evreleri, bkz. üretim evreleri
kültürel süreçler, 131, 132, 137, 265,
asimilasyon, 132 136
değişme, 105-7, 136
difüzyon, 77-83, 132
kültürleme ,130-37, 265
kültürlenme 132
kültürleşme, 132, 134, 135-7
kültür soku, 132
sosyalizasyon, 133
zorla kültürleme, 132, 136, ayrıca bkz. süreçler
kültür kavram(lar)ı, 95-119
Almanca'da, 9
Fransızca'da, 98
günlük dilde, 91
İngilizce'de, 96
ötekiler, 98-100
sınırları, sınırlılığı, 114
kültür kavramının antropolojik yüklemleri

bütündür, 101-2, 118
bütünleştirir, 105-118
değişir, 105, 118
idealleştirir, 104, 118
ihtiyaçları karşılar, 105-6, 118
öğrenilir ve öğretilir, 103, 118
süreklidir, 103, 118
toplumsaldır, 104 118
tarihîdir, 105, 106, 115
uyum sağlar, 105-6, 118
kültür kuramları (teorileri)
alancı, 80-1
coğrafyacı, 336
çemberci, 82
difüzyonist, 78-81
ekolojik, 89
evrimci, 74-7
fonksiyonalist, 86
maddeci, 89
psikolojist 90
strüktüralist, 88
tarihçi, 82
yerlesmeye bağlı (ekolojik), 340
kültür sınıflamaları, 80, 329-340
arkeolojik, 100
ekonomik, 12 100
ölcütleri, 77, 331
teknolojik, 12, 100
kültür tanımları, 97, 101-3
Marx'ın 97
Tylor'un, 103
ötekiler, 101-3
kültür(ler) tarihöncesi, 178-187
Aşöl (Acheul), 170-1
Aurignac, 173-5, 180
Gravette, 173-5
Levalluva (Levallois), 170-1
Magdalen, 174-5
Muster, 171,176
Olduvay (Olduvai), 169-70
Perigord, 173-4, 180
Solutre, 174-5, 204
Kültür ve
biyolojik ihtiyaçlar, 86, 105
eğitim, 103
ideoloji, 101-104
ırk, 51-3
kisilik, 90
sağlık hastalık, 110
sanat, 100
sistem, 108
sosyal yapı, 98
teknoloji, 12
toplum, 104
uygarlık, 97
üretim, 100 161-98
zihnî yeteneklerin gelişmesi, 96

Lafitau, J. T. 11
Landru'nun savunması, 6
La Peyrère, I. de, 9
Lap (onya)lı, 40, 205, 242
Latifundia, geniş, kapitalistleşmiş, tek ürün yetiştiren çiftlik ve plantasyonlar, 246
bkz. minifundia
Leakey, L. S. B. 57, 198
Lee, R. B. 214, 230
Levallois tipi
taş alet çekirdeği, 171
Lévi-Strauss, C. 73, 88-9, 91, 231 271, 272 306, 307, 308, 316
Levirat, kocası ölen kadının kayın biraderiyle evlenmesi töresi, 275
Lewis, O. 155, 157, 352, 355, 366
Lindzey, G. 305
linguistik, 3, 66, 69, 70, 109
linguistler, 70
Linnaeus, C. 11, 35, 334
Li An-Che, 153
"litik" (taş aletler kullanan) kültürler, 160, 163
mezolitik, 160, 178, 187
mikrolitik, 181
neolitik, 160, 176, 181
paleolitik, 160, 176 181
sınıflaması, 163
Linton, R. 101, 157
Livingston, F. B., 305
Locke, J. 10
London, J. 54
Lowie, R. 73, 270
Lubbock, J. 303
Lundberg, G. A. 79
Luts'un köyü, 214
Luts'un Genieri karşılaştırması, 216
Lyell, C. 13-4, 17
Lübnan, 187

Macaristan, 196
maddeci kültür tarihi, 89
maddeci(ler), 24
maddecilik, 89
372
mağar sanatı, 178
mezolitik 179
üst paleolitik, 176
Mair, L. 37, 91, 248, 269, 218, 320
Maine, H. S., 15
Mallaha, 188
Malinowski, B. 23, 86-7, 89-91, 105, 128, 131, 153, 157, 234, 248, 319, 367
mantık, 58
Marco Polo, 9
Mardin, Ş. 152
Marx, K. 75, 89, 97, 102, 335
Marxçı toplum sınıflaması, 244, 335
Maquet, J. J. 101, 269
mas-başı antropologları, 11
Mason, O. 81
matematik, 66, 86, 195
Mauss, M. 232, 248, 308
maymun(lar), 15, 19, 20
McLennan, J. F. 270-1
kültürel 91
tarihî, 89
madencilik, 195, 197, 205
Magnarella ve Türkdoğan, 157,
Mead, M. 57, 90, 156, 258, 260, 307, 308 321
Mead, M. ve *T. Dobzhansky*, 57
MEB, Millî Eğitim Bakanlığı, 98
mekânın kullanılması, 129
Me-Kong nehri ve deltası, 193
Meksika, 155, 186
Melanezya, 240, 258
Mellaart, J. 187, 191-3
Mendel, G. 37, 43
Mendelleî, 329
Mengüşoğlu, T. 61, 388
Mezopotamya, 187, 193-4, 197, 242
Mezolitik kültür(ler) 160, 161, 164, 164, 167-8, 180, 181, 188, 198, 219
tablosu, 160
mikrolitik, küçük taş kültürleri, 181
Minturn, L. ve *J. T. Hitchcock*, 258
Mitos, mitoloji, 4, 303
Mısır
antik, 194, 242
çağdaş, 260
mısırın evcilleştirilmesi, 185
modern mantık, 99
Moğol(lar) ırkı, 33, 39, 47
moleküler biyoloji, 39, 57
Monsieur Verdoux, Chaplin (Şarlo'nun) filmi, 6

Montaigne, 9
Montesquieu, 9, 12
Moore, 107
Morgan, H. L. 15, 75, 89, 270, 271, 272, 316, 336
Morris, D. 56
Mumford, L. 117
Murdock, G. P. 103, 122, 302, 316
Murdock, G. P. ve ötekiler, 121, 137 341
mutasyon, genetik yanlışlıklar, 41, 51-2, 186
beklenmedik, 211
oranı, 43
ve evcillestirme 191
ve genetik farklılaşma, 191
mühendislik, 317, 324
Mühlmann, W. E. ve *E. W. Müller*, 26, 73
mülk, 129, 241, 308
mülkiyet, 129, 195, 240, 242, 244-5, 247
kurumlaşması 195
ve devlet, 242
ve hukuk, 240-1
müzik, 299
Mwali (Kula bileziği), 234

Napolyon Bonapart, 250
nasyonalizm, milliyetcilik, 139
neandertal, neanderthal, 17, 18, 42, 53-4, 171
nedensel açıklama, 149
Negrid, zenci ırkı, 35, 47
ayrıca, bkz. ırklar
Negrito, küçük negrolar, 47
nehirler, neolitik devriminde önemli, Dicle ve Fırat, 193
İndus, 193, 197
Mekong, 193
Nil deltası, 193 197
Sarı Nehir, 193
ayrıca bkz. Mezopotamya, tarım ve kent devrimleri
Neolitik, yeni taş, cilalı taş, 161-2, 164-5, 168, 187, 217, 219, 221
Neolitik Devrimi, 160, 161-3, 167, 181, 184, 192, 198
Neolitik Kültür Tablosu, 160
nevrozlar, 24
Nieboer, H. J. 78
Nietzsche, F. 335, 338-9
Nijerya, 208
Nobel Edebiyat Ödülü, 136, 267
nomotetik, genelleyen bilim, 82
bkz. idiografik, özgülleştiren, karsıt olarak
nüfus, 69, 199-227
artışı 208, 217-220, 223, 226
bilimi, bkz. demografya
çalışan, 216
değişimi (demographic transition), 223, 224
denklemi, 218
dinamiği, 184, 215 217, 227, 247
endüstri devriminde, 222
gelişen ülkelerde, 224
kayıtları, 261
kontrolu, 225, 227, 322
mezolitik evrede, 160
neolitik evrede, 160, 187, 220
paleolitik evrede 160, 217-220
patlaması, 220
"O" artıs hızı, 218
sorunu, 212
tarım kültürlerinde, 220-1
tarihî, 227
tavşan - tilki denge modeli, 226-7
teknoloji dengesi, 227
yoğunluğu, 187

Oakley, K. P. 197
Odum, E. P. 212, 227
Ohlin, G. 227
Ohri, 115, 119
Oidipus, 303-4. Ayrıca bkz. Freud
okullar, antropolojik, 91, 90
Amerikan, 82-3
fonksiyonalist 87
kültür alanı, 82
kültür çemberi, 82
kültürel maddeci, 83
strüktüralist, 88
Viyana, 91
Okyanusya(lı), 35, 47, 196, 233
ok ve yay, 130, 204
Olduvay (Olduvai) tipi kültür, 162, 170
oluşbitenler hakkında bildiklerimiz, 142
opera, 98
"orak-tipi" alyuvar (hemoglobin), 43-5
ayrıca bkz. *genetik* ve *sıtma* hastalığı
organik bütün, 367
organizma, 84
orman istilâsı (paleolitik evre sonunda), 178-9
orta çağ(lar), 24, 205, 206
tarihi, 5
Ortadoğu, 53, 89, 114-5, 162, 165, 169, 186 187, 192, 199, 242, 243, 300, 321
Ortadoğu tarihöncesi, 167
Osgood, C. E. 116
Osmanlı Devleti, İmparatorluğu 117, 137-7, 206, 242, 244-5
Ozankaya, Ö. 370
Ozankaya, Ö. ve *Ü. Gürkan*, 79

Öğe(ler), kültürel ve kültür kavramında, temel, 112, 341-51
aile ve akrabalık, 109-10
bilim, eğitim ve sanat, 109, 111
dağılımı, 81
devlet, din ve yönetim, 109, 112
dil, 109, 112
doğal çevre, 108-9, 199-227
İnsanoğlu, 109, ayrıca bkz. İnsan
nüfus, 109, ayrıca bkz. nüfus
sağlık ve beslenme, 109-10
tarih ve töreler, 109, 112
üretim-tüketim ilişkileri, 109-11
ve kültür teorisi, 113-4
yerleşmeler, 109
Ökten, M. VIII
ölçütler (kültür sınıflaması), 331-3, 339
ölü gömme töresi, 171
ölümün yorumu, 171
ölüm hızı, 217-20, 222
ömür, ortalama insan, 184, 221, 222, 258, 260
kadın-erkek cinsleri arasında ortalama farklar, 258
Örgütler, gizli, 267
Örnek, S. V. VII, 68, 73, 91, 137, 257, 261, 269, 281, 332
örneklem (sampling), 141
Öşür, Osmanlılarda tarım vergisi, 244
Özbek, M. 57

paleoantoloji, eski, ilk insanlarla ilgilenen antropoloji dalı, 19
paleolitik, eski taşa ait, avcılık-toplayıcılık evresi
besin düzeni, 177
doğal çevre, 177-8
endüstriler, 169-176

evreler, 160, 161-5, 168, 176-7, 204, 220
alt, 164, 167, 169, 171, 217
orta, 164, 167, 171-2, 176
üst, 164, 167, 172, 177
iklim, 177
kültürler, 160, 161, 167, ayrıca bkz. kültürler, tarihöncesi kültür tablosu, 160
teknoloji, 170, 176, 177
paleontoloji, 365
para,
"ilkel"lerde, 239
parçaların işlevsel bağımlılığı, 86
Pasternack, B., 119
paylaşma, 230-2, 237-9
Paz, O. 119, 137, 155
pedagoji, eğitim bilimleri, 110, 113
Pei, M. 70, 274
Pelto, P. 157
Perrot, J. 198
Perry, N. J. 80
Pers (Pars, Fars) İmparatorluğu, 4
Peru, 186
arkeolojisi, 339
Peryodik Tablo, 329
Pétain, Mareşal, 250
petrol, üretimi, 206-8
Pfeiffer, J. E. 197
Piddocke, S. 295
Pike, K. 152
Pleistosen, buzul (soğuk hayat) çağları, 53, 160, 165
Poirier, J. 26
Polanyi, K. 228
Polio, M. V. 12
politika, 3, 88
ayrıca bkz. siyasal ekonomi
Polonya, 260
Polinezya, 148
Potlaç, avcı-toplayıcılarda yeniden dağıtım töresi, 152, 237-9, 248, 306
ekonomik anlamı, 238-9
ve üretim-nüfus dengesi, 238
ve zorunlu dağıtım, 238
Potter, J. M., M. N. Diaz ve *G. M. Foster*, 243, 265
Predmost'da (Çekoslovakya) iskelet buluntuları, 204
Prehistorik, tarih (yazı) çağlar 161-198
ayrıca bkz. mezolitik, neolitik ve paleolitik endüstriler, bkz. Aşöl, Aurignac, Gravette, Levalluva, Muster, mikrolitik, Perigord
Prehistorya, tarihöncesi, 69, 160-97
Anadolu'da, 198
probabilite, ihtimaliyat, olasılık, 114
proleterya, 265
Prusya'da soyluluk, 261
psiko-analitik teori, 25, 90, 304, ayrıca bkz. Freud ve psikiatri
psiko-biyolojik ihtiyaçlar, 87
psikoloji, ruhbilimi, bireysel davranışlar ilmi, 3, 66, 68, 90, 109, 112, 304
kültürel, 90, ayrıca bkz. psikolojik antropoloji ve kültür - kisilik akımı
psikolojik, 88-9
antropoloji, 90-1
nitelikler, 14
psikiatri, 91
PTC, feniltiokarbamid duyarlık deneyi, 39-41, ayrıca bkz. genetik

radyoaktif birikimler, 211
radyoizotop(lar), 21
yaş tahmini, 21
Radcliffe-Brown, A. R. 23, 77, 87, 89, 91, 94,, 270, 272, 276, 293, 308 311, 313, 316
Rajput(lar), 258
randıman (verim)
enerjinin dönüşümünde, 203
Rapport, S. 214
Rapport, S. ve *H. Wright*, 56, 205 231, 316
Ratzel, F. 78, 332-3
reaya, Osmanlılarda çiftçi, rençber, 244, 245
reciprocité, bkz. karşılıklılık, 88
Redfield, R. 155, 363, 365
rencberlik, 334
renkli tenli insanlar, 9
Rh faktörü, kan grubu sınıflamasında 39-41
rit, ritüel, tören kuralları, 27
Rivers, W. H. R. 270, 272, 310, 316
Rodezya, 263
insanı, 42
Rogoff, N. 249, 266
Rohner, P. R. ve *E. G. Rohner*, 248
Roma, Romalı(lar), 11, 15, 242, 262
kölelik uygulaması, 262
romanlar(ın) antropolojik değeri, 68
Rorschach testleri,
saha çalışmasında kullanılması, 353
ayrıca bkz. (Wallace, 1952), 156
Rudolf-Virchow, 17
ruh, akıl, bilinç, 24-5, 97
- çular, 24
hastalıkları, 24
Rust, A. 175, 392
Rusya, 116, 173, 175, 258
rütbe, statü, 261-3

sağlık ve hastalık, 120
saha, alan, çalışma yeri; araştırma yapılan, veri toplanan toplum
saha çalışmacısı, araştırmacı, etnograf, 82, 124, 153, 155
amacını saklamaması, 368
değer yargılarından kaçınma, 155
tarafsızlığı, 368
saha çalışmaları, Türkiye'de yapılmış olanlardan seçilmiş örnekler, 360
Acıpayamlı, 362, 369, 370
Akıncı, 362
Balaman, 136
Besikçi, 361, 364, 368
Erdentuğ, 362, 365, 367, 372
Emiroğlu, 362
Frey, 362
Güngör, 365
Hart, 362
Keleş ve Türkay, 362
Kirazlı, 371
Kıray, 372
Kolars, 362, 372
Kudat, 316
Robinson, 372
Saran, 362, 367
Spencer, 362, 372
Stirling, 126-127 362 372
Turhan, 362, 368, 369, 371
Yasa, 361, 366, 367, 368, 371
saha çalışması, 125-28, 148-49, 154, 157
ailenin yeri ve önemi, 352-9
geleneksel toplumlarda, 128, 365-66
ilkellerde, 128, 365, ayrıca bkz. Malinowski
göz aldanması, 158
kültür-aşırı yaklaşım, 149-51
modern toplumlarda, 365
Türkiye'de, 360-73

ve istatistiğin kullanılması, 156
yaklaşım yolları, 152-3, 367
saha çalışması teknikleri, 141-48, 352-59, 362
Sahlin, M. D. 248
Saint-Hilaire, 12
sanat(lar), 98, 100, 101, 120
sanayi öncesi şehir, 365
Sapir, E. 101, 112
Saran, N. 362, 367
sarmaşık modeli
genetik değişmede, 50-4
Sayılı, A. 6
Saygınlık, 260
seçkin varlık, insan, 10, 17, 23
bkz. İnsanoğlu
Selçuk(lu) devleti, 242
Selznick, 223
semantik, anlam bilimi, 99
Semitik, 35
sessiz ticaret, 233
seyahatler ve keşifler, 9
Schmidt, W. 82, 91
Schubart, W. 338, 340
Sherif, M. 150
Sjoberg, G. 365
simetri, kavramsal, 154
Singer, M. 91
Sing Uberio, J. P. 248
siyasal ekonomi, 241-43, 248
sipahi, Osmanlı yöneticisi, 244-45
sınıflar, sosyal, 262, 264-65, 269
sosyolojik, 265
sınıflama, 121, 294, 313 315
ölçütleri, 331
sıtma hastalığı, 43-4
Skhul mağarası, 171
Slav dilleri, 96
Smelser, N. J. 155
Smith, Adam, 12
Smith, Anthony, 58
Smith, G. E. 80-1
Solheim, W. 186
Solzenitsin, A. 119, 267
Sorokin, P. 102, 337-8, 340
Sororat, 275
soru kâğıdı, anket, bkz. saha çalışması teknikleri
sosyal, toplumsal, içtimaî
antropoloji, 3, 64, 73, 90, 360-73
antropolojik araştırmalar, 360-62, 363-73
- beserî bilimler, 3, 4, 6, 28, 58-9, 72, 109, 137
bilimciler, 150, 365
bilimler, 4, 155, 271, 324, 360, 365
Bilimler Araştırma Konferansı Tutanakları, 360
değişme, bkz. kültür değişmeleri
hizmet akademileri 321
- psikoloji, 91, 103, 110
- psikolojik farklar, 10, 150
- psikolojik köy tetkikleri, 362
sistem, 89, bkz. kültürel sistem
siyaset kürsüleri, 321
sınıflar, 195, 261-65
tabakalaşma, 195
yapı (kültürel ilişkiler), 87-9, 113 128, 130, 371, 315-316
yapısal, 88
sosyalist toplum, 246-7
ülkeler, 265
yeni sınıf, 265-67
sosyoloji, toplum bilimi, içtimaîyat, 3, 64-8, 71-2, 74, 89, 109, 113, 141, 148, 324, 336, 364
doktrinleri 369
Durkheimci, 64
karşılaştırmalı, 71
sosyolojik
arastırmalar, 368
metotlar, 366
sosyal/kültürel, 70, 83, 86, 86-90, 108, 109, 112
arastırmalar, 360
antropoloji(k) 3, 22, 64, 71, 90, 94, 109, 113, 118, 129, 141, 362 365
antropoloji-etnoloji ikiliği, 361
bilimler, 139
değisme, 33, 72, 106, 137, 139, 315
ilişkiler, 113
kurallar, 143
kurumlar 72, 85-6, 112, 120-38, 314
sistem, 212, 213-15, 282, 300, 304
sistem enerji randımanı, 213
Soulava, Kula'da değiştirilen kolye, 234
ayrıca bkz. mwali
Soy, 270-317, 317
anasoyu, 152, 294, 295, 296, 298, 299 300, 310
ayırımı, 294, 296, 298
babasoyu, 16, 294-300
bağı, 282-3, 302
- 'a cekim, bkz. genetik
- dan'lık, 275
iki soydan'lık, 152
iki yandan'lık, 295
kökü 152
- sop, 129, 269
soy'luluk, 249, 261-62
şeritleri, 309-10, 311-13
tek soy'danlık, 294-99
Soylu, G. VII-VIII, 197
Sovyetler'de kadın kozmonotlar, 258
Spencer, H. 12, 22-3, 75, 84-5, 89, 270 336
Spencer, R. F. 316, 362
Spengler, O. 337-8, 340
Spirit Mağarası (Tayland), 189
Srinivias, M. N. 269
Steinbeck, J. 119
Steinmetz, S. R. 77
Stern, B. J. 316
Steward, J. 69, 81, 89, 116, 338, 339
Stirling, P. 126, 127, 137, 273, 293, 316, 362
strüktür, sosyal yapı, ilişkiler düzeni 84, 88
strüktüralistler, yapısalcılar, 87-8
strüktüralizm, 87-8
Sumner, W. G., 363
Sumner, W. G. ve *A. Keller*, 102
Şahinkaya, R. 362
sömürge(cilik), 263, 319, 321
sömürgeci ülkeler, 318-9
sömürge yöneticileri, 319
strüktürel antropoloji, 73, 88
ayrıca bkz. Lévi-Strauss ve Radcliffe-Brown
Sudan, 261
sulu (sulamalı) tarım, 193, 210
Suriye, 187, 189
süperorganik, 83
süpürge modeli
ırksal benzeşme sürecinde, 50
süreçler, kültürel, 96-8, 103-108, 137-8, 131, 132-37
asimilasyon, 136
değişme, 105-107
difüzyon, 77-83, 132
kültürleme, 132, 133, 134, 136
kültürlenme, 132
kültürleşme, 132, 135, 136
yeniden kültürleme, 136

zorla kültürleme, 136
şüphe(cilik), 139

tabakalaşma, 241, 269
tabula rasa, filozof Locke'ta, doğumdan sonra, toplumca biçimlenen akıl, ruh, boş çekmece, balmumu, 10
Tahir, K. 137
takas (barter), 148
taksanomi, sınıflama ilmi, 11, 360
Tanpınar, A .H. 119
Tanrı, 7, 8, 22
tanrı bilimi, teoloji, 3, 4, 6, 58
tarafsızlık, bilgi toplamada, 150, 155
Tarhan, Mauree, VIII
tarih, 3, 4, 58, 65-8, 72-3, 74, 82, 109, 112, 324
metodu, 83-4, 88
tahmini 80
teorileri, 77
ve antropoloji, 73, 126, 332-3
tarihçilik, 82, 90
tarihî
bilimler, 73 109, 140
çağlar, 99
inşacılık, 82
maddeciler, 89
yaklaşım, 87
tarım, çiftçilik, rençberlik
bitkilerin evcilleştirilmesi, 181, 184-91
bölgeleri, 193
devrimi, 161-2, 184-7, 190, 192-3, 196-8, 206, 217, 220, 231
- dan endüstriye, 205
dönemi, 54, 181-92, 205
hayvanların evcilleştirilmesi, 181 191-2
kültürü, 243, 365
Orta Amerika'da, 186
Ortadoğu'da, 167, 187
Orta Çin'de ortaya çıkışı, 181 -7
öncesi, üretim öncesi, 180, 190-1
tipleri, 43
Asya tipi, 243
feodal, 243
kapitalist, 243-4
sosyalist, 244-5
sulu, 193 210
tasarruf (kullanma) hakkı, 243
taş(lar), 9, 10
alet(ler), 12, 19, 161, 163, 169-76
tavsan-tilki, nüfus dengesi, ekolojide, 226-7
Tayland, 186
teknik kayıt(lar), saha çalışmasında, 142, 155
tekno-ekolojik denge, 239
teknoloji(ler), 69, 89, 99, 109, 111, 199, 210, 241, 247
avcılık-toplayıcılık, 160, 162-81, 185, 204 216
mezolitik, 160
tarımsal, 160, 181-92, 215
yoğun, 190
teknolojik kültür sınıflaması, 160, 168-98
Tel Mureybat, 189
teori ile uygulama arasındaki kapatılamayan uçurum, 321-2
Tepotzlan (Meksika) kültürü, 363
tetkikler, köysel, 362, 367
tıp, 58, 68, 100, 109, 110, 317, 324
ticaret ortaklığı, ilkellerde, 233
Timur, S. 110, 316
Titiev, M. 365
toplum(lar) 84-5, 96, 102-3, 149, 228, 262, 317, 336
kalkınması projeleri, 322
kavramı, 84, 129, 141
köysel, kırsal, 365
Toplumbilim Terimleri Sözlüğü, 370
toplumsal örgütler, 160 ve düze, 86, ayrıca bkz. sosyal, kültürel, sosyal/kültürel
toplum türleri, 320
çağdaş, 232, 258, 260, 315, 365
endüstriyel, 52, 53, 228, 230 231-2, 258, 271
geleneksel 51, 53, 141, 230, 237, 260, 315, 319
ideal, 316
ilkel ve ortakçı, 51, 141, 230, 247-9, 258, 319, 320
kapitalist, 267
kentsel 51, 232, 267
köleci, 262-2
köylü, 361-3
marxçı, 244
modern, 51, 52, 310, 315
refah içinde yüzen 247-8
sınıfsız, 265-7
sosyalist, 246, 249, 267
topografya, 108, 199
Toynbee, A. 338, 340
Tozzer, 102
Tönnies, F. 336
töresel farklar, 10, 12
tören(ler), 129, 148, 236-7, 261
aşama, 129
dağıtım, 236-7
doğum, 129
eriştirme, 129, 261, 275
evlilik, 129
ayrıca bkz. Kula ve Potlaç
transformatör(ler), enerji dönüştürücüleri, 202-3, 207
tropik(al), sıcak ve yağışlı yöreler, 43-4
Tuna, vadisi, 196
Tunakan, S. 57
Turgot, A. R. J. 12
Turhan, M. 12-19, 131, 157, 320, 362, 367
Turk, Turk ve Wittes, 227
tutum(lar), 143-50
tüketim ekonomisi, 247
maddeleri, 236, 248
tür(ler), 30, 86
Türk(ler), 4, 5, 6, 150
dili'nde, 28, 99, 115, 277
Dil Kurumu, 96, 301
Etnologları, 68
Halkbilimi 73
işçileri, 250
kadınlarının ömrü, 258
köy kültürü, 123, 126, 127, 137, 273 316
kültürü, 115, 124, 126-7, 276, 316, 320
Romanında köy, 362
Sosyal Bilimler Derneği, VII
Tarih Kurumu, 57, 96, 198
Toplumu 210
ve Ortak Pazar, 116
Türkçe, 5, 117, 121, 257, 272, 274 276-7, 288, 320, 341
"aile" sözcüğünün anlamları, 278
akrabalık sözcükleri, 293-4
Türkiye, T.C. 115, 127, 187, 196, 198 260, 320
besin giderleri, 201
demokrafyası, 196, 218, 227
Köysel Bibliyografyası, 361
Kültür Bakanlığı, 98
Millî Eğitim Bakanlığı, 98, 227
nüfusu, 221, 224, 227
Türkiye'de
araştırmalar, sosyal/kültürel, 360-72

antropoloji, 66, 360-72
Devlet-Üniversite ilişkileri, 332
disiplinlerarası eğitim ve antropoloji, 324
etnoloji, 360-73
Halkbilimi, 137
kan grupları, dağılımı, 39
Kirvelik, 316
teori, metot ve kavram kargaşası 364
yabancı araştırıcılar, 362
yasaklanan lâkap ve ünvanlar, 261-2
türler, 16, 49
kökeni, 15-6
türleşme, 49
Tylor, E. B. 22, 75, 96, 102, 103, 335

Uberio, 248
ulusal etnoloji, 125, önerisi, 369
"Uluslararası Afrika Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü", 319
uluslararası yardım ve kalkınma örgütleri 322
Ussher, J. 9, 10
Unisex (tek cinsiyet modası), 258
uygarlık (medeniyet, kültür), 95, 97, 98, 99, 101
tarihi, 270
dönemleri, 334-8
uygulamalı bilimler, 317-8
Uzakdoğu, 31, 148
yerlileri 14
uzmanlaşma, 216

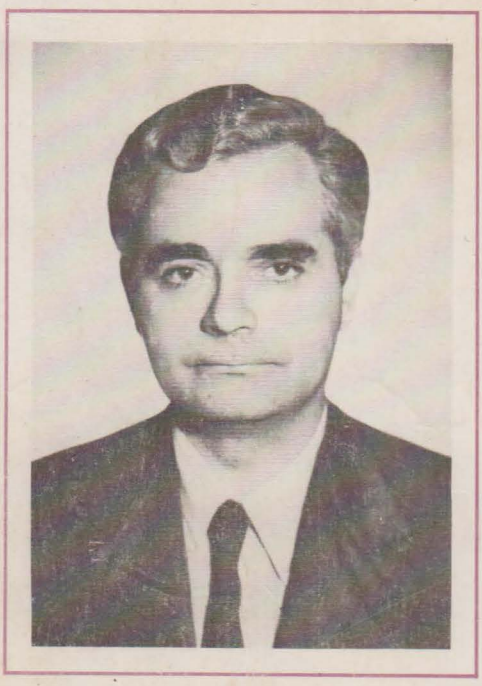
Üçüncü Dünya (ülkeleri), 72
Üniversitelerimiz, 363
Ürdün, 187
üretici, 247
üretim, 99, 161, 167, 184, 197
artışı, 238, 241
Asya tipi, 194
birimleri, 235
ekonomisi, 185 230
hayvancılık, 229
ilişkileri, 228, 242
ilkel, 230
öğeleri, 240
öncesi, 100 210
öncesi çağlar, 161, 187, 197
- tüketim, 111, 120, 197, 212, 213-6, 230, 244
randımanı, 216, 248
sulu tarım 193-4
tarımsal, 161, 229
üretimli çağlar, 100, 210, 243, ayrıca bkz. tarım yoğun, 100 161
ürün, artı, 184, 192, 196, 197, 241 243, 246
ütopya, yaratılması, 265

veba salgını (14. yüzyıl), 222
vendetta (kan davası), 263
veri dili (data language), 155
vergi, 241, 246
verimli (mümbit) *hilâl*, 116, 187
verimlilik sembolü, heykelcikler. 175
Victoria, Kraliçe, 43
Voltaire, 12, 96, 97
Völkerkunde, 66

Wallace, A. F. C., 57, 159
Wallois, H. V. V. 57, 218
WASP (ABD'nde soyluluk sembolü), 262
Watson, J. D. 56
WATT'ın buharlı oyuncağı, 207
Watt, J. 210
Westermarck, K. A. 77, 271
Wheeler, 183
White, L. 90, 102, 148, 217
Whiting'ler, 90
Winston, 102
Wittfogel, K. A. 194
Wolf, E. R. 243, 248, 365
Wolf, E. R. ve *S. Mintz*, 246, 248

yabancı araştırıcılar Türkiye'de, 362
yabancılaşma, 4
Yahudi kültürü. 56
yaklaşımlar, çeşitli antropolojik, 86-90, 149, 152-5
Yale Üniversitesi, 57, 121, 123, 290, 369
Yalnızlık Dolambacı, 137
yan, aile ve akrabalık ilişkilerinde. 295
- dan'lık 275, 295-6, 315
yapısal-fonksiyonel, 87-91, 270-3, 308, 313
yaradılış, (genesis, tekvin), 13, 18
yarı-hayat, izotoplarda, 21
yarı kültür-yarı toplum, 366
"yarım" (moitié)lar, 267-8. 308
Yasa, İ. 121, 157, 361, 366, 367
yaş
grupları, 232, 315
sınıfları, 261
tahmini. 19
yaşa bağlı hak ve görevler seçilmiş bazı ülkelerde, 259
yayılma, 77, 82, 196, 197
yazılı tarih, 162
yazının icadı, 184
yeniden dağıtım. 230, 235
Yeni Gine(li). 40
yeni sınıf, 267
yerleşme(ler), 111, 116, 120, 129, 180, 184, 186, 192, 198
yerleşik kültürler, 190, 220
yerlilik, aile'de, 275
yeryüzü, 6, 9, 10, 15-6
yeryüzünün ısınması, 178
yıllık
çalışma saatleri ve kalori üretimi, 214-5
"yoksulluk kültürü", 352-9
yonga(lar), flakes, 171
endüstrisi. 170 172
yontuk çakıl kültürü, 169
yorumlar(ın) yanlışlığı, 139-40
yozlaşma, 135
yönetim, idare, devlet, 120, 129, 184, 317
yöntem, 153
deneysel, 140
güçlükleri. 155
karşılaştırmalı. 140
sorunları, 86, 138
ve teknikler, 138
ayrıca bkz. saha çalışması
Yörükoğlu, A. ve *J. Kemph*, 304
Yugoslavya, 267
yumuşak çekiç tekniği
alet yapımında. 171
Yunan, 6, 9, 15-6, 24, 67, 69, 196.
yüksek
enerji sistemleri, 211
kültürler, 216
öğretimde antropoloji eğitimi, 324
nüfus dengesi, 222

Zamanlama, 166-7
Zaros Dağları, 187
zenci ırkı. 39. bkz. negrid, negrito
Ziggurat(lar), 194
zorunlu dağıtım, 235
Zvorikine, A. A. 97, 102

BOZKURT GÜVENÇ

1926'da Samsun'da doğdu. Bir asker ailesinin çocuğu olarak, Anadolu'yu dolaşmak, farklı yöreleri ve töreleri yakından görmek fırsatını buldu. Amacı, mimar olmaktı. İstanbul Teknik Üniversitesi'ne girdi. Kazandığı bir devlet bursu ile ABD'ne gitti ve mimarlık eğitimini orada gördü. Meslekî uzmanlık derecesini Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde tamamlayarak 1950'de yurda döndü. Mimarlık ve öğretmenlik yaptı. Bu dönemde felsefeye ve eğitim kuramına yakın bir ilgi duydu. 1961-1962 yılları arasında Columbia Üniversitesi'ne devam etti. Orada, "sosyal/kültürel antropoloji" (insan bilimi) adı verilen yeni bir bilim dalıyla karşılaştı. Bu alanda çalışmaya karar verdi. 1964'te Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluş çabalarına katıldı. 1969 yılında doçentlik payesini aldı. 1972'de Sosyal Bilimler Derneği başkanlığına seçildi. 1977 yılında profesör oldu.

Kültür Sorunu *(1970)*, Türkiye Demografyası *(Hacettepe Yayını, 1971), yazarın başlıca yayınları arasında yer almaktadır. Ayrıca; eğitim ve kültür sorunları üzerine yayımlanmış bir dizi tebliği ve makalesi yanında, dış ülkelerde İngilizce olarak basılmış araştırma ve incelemeleri vardır.*

İnsan ve Kültür, *insan biliminin tarihçesiyle, kuram ve yöntem sorunları içinde, insanoğlu'nu* biyo-kültürel *ve* tarihî-beşerî *bir varlık alanı olarak ele alan ve bir bütün halinde inceleyen ilk Türkçe denemedir. Yazar, bu çalışmasındaki bazı muhteva eksikliklerini Erich Fromm'dan dilimize uyarladığı* Çağımızın Özgürlük Sorunu *(Özgür İnsan Yayını, 1973) denemesiyle bir ölçüde gidermeye, tamamlamaya çalışmıştır. Güvenç'in* Sosyal ve Kültürel Değişme *tezi, Hacettepe Üniversitesi tarafından 1976'da yayınlanmıştır.*

Fiyatı 600 Lira